

ГЕОРГИ А. МАНОЛОВ

ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ

(XXX В. ПР.Н.Е. – XXI В. Н.Е.)

ТОМ II

АНТИЧНОСТ, СРЕДНОВЕКОВИЕ,
СЪВРЕМЕННОСТ

ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС
ВУСУ

Георги А. Манолов

ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИ
В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
(XXX В. ПР.Н.Е. – XXI В. Н.Е.)

Том първи

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ВЪПРОСИ

Том втори

АНТИЧНОСТ, СРЕДНОВЕКОВИЕ, СЪВРЕМЕННОСТ

Том трети

ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВЛАСТТА В БЪЛГАРИЯ

(ОТ 1878 Г. ДО СЕГА)

Професор ГЕОРГИ Л. МАНОЛОВ
доктор на политическите науки

ВЛАСТ
И
ПРИВИЛЕГИИ

В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
(XXX в. пр.н.е. – XXI в. н.е.)

ТОМ ВТОРИ
АНТИЧНОСТ, СРЕДНОВЕКОВИЕ,
СЪВРЕМЕННОСТ

Пловдив, 2022

© All rights reserved.

© Всички права запазени.

Нито една част от тази публикация не може да бъде възпроизведена, съхранявана в база данни или разпространявана под каквато и да е форма и с каквито и да са средства – електронни, механични, фотокопирни, звукозаписни или други, без изричното писмено съгласие на притежателя на авторските права.

Научен редактор:

акад. Димитър В. Димитров

Рецензенти:

проф. д.и.н. Трендафил Митев

проф. д.ю.н. Димитър Радев

© проф. Георги Любенов Манолов, доктор на политическите науки, автор, 2022

© Власт и привилегии в политическата история (XXX в. пр.н.е. – XXI в. н.е.). Том втори. Античност, Средновековие, съвременност, 2022

© Издателски комплекс ВУСИ, 2022

© Prof. Georgi Lyubenov Manolov, DPS, author, 2022

© Power and privileges in political history (XXX century B.C. – XXI century A.D.). Volume Two. Antiquity, Middle Ages, modernity, 2022

© HSSE Publishing Complex, 2022

ISBN 978-619-7343-55-7

ТОМ ВТОРИ
АНТИЧНОСТ, СРЕДНОВЕКОВИЕ, СЪВРЕМЕННОСТ

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД..... 9

Глава първа

ДОКЛАСИЧЕСКИТЕ АНТИЧНИ ПРИВИЛЕГИИ

(XXX – VII В. ПР.Н.Е.) 10

1. Родовата власт и привилегиите 11

2. Властовите привилегии в Месопотамия,
Шумер и Акад, Вавилон и Асирия..... 21

3. Привилегиите на фараоните в Египет 35

4. Еволюцията на привилегиите в Персия, Китай и Индия..... 51

Глава втора

АНТИЧНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРИВИЛЕГИИ

(VIII В. ПР.Н.Е. – III В. Н.Е.)..... 75

1. Политическите привилегии в Антична Гърция 75

1.1. Политическите режими в Древна Гърция..... 75

1.2. Привилегиите на елинската полисна демокрация 98

2. Древният Рим: политически институции
и привилегии 111

2.1. Царската институция и привилегиите 111

2.2. Римската република: привилегиите на знатните 123

2.3. Императорските привилегии в Римската империя..... 138

Глава трета

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ

ПРИВИЛЕГИИ (V – XVIII В.).....201

1. Развитие на привилегиите през Ранното средновековие (V – XI в.) 204
 - 1.1. Привилегированите елити
във Византийската империя..... 206
 - 1.2. Привилегиите в източните теокрации
и халифатите 255
 - 1.3. Отоновите привилегии 263
2. Привилегиите през класическата средновековна епоха (XI – XVI в.) 266
 - 2.1. Светската власт, папството и привилегиите 270
 - 2.2. Привилегиите в Османската империя..... 278
 - 2.3. Султанският харем –
привилегия на османските самодръжци 310
3. Мащаби и упадък на средновековните феодални привилегии (XVII – XVIII в.)..... 320
 - 3.1. Феодалните политически привилегии в Европа –
Испания, Италия (градовете републики), Англия и др. 332
 - 3.2. Политическите привилегии
в абсолютистка Франция 352

Глава четвърта

СЪВРЕМЕННИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРИВИЛЕГИИ

(ОТ XIX В. ДО 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX В.).....415

1. Състояние и обхват на привилегиите през XIX и началото на XX в. 416
 - 1.1. Великата френска революция (1789 – 1799 г.)
и крахът на феодалните привилегии..... 416

1.2. Възраждането на привилегиите през XIX в.	
Цензовите привилегии	427
1.3. Парижката комуна и привилегиите	440
2. Тоталитарните политически привилегии през XX в.	450
2.1. Властта при тоталитаризма	450
2.2. Привилегиите на номенклатурната класа в бившия СССР	459
2.3. Привилегиите на нацисткия елит в хитлеристка Германия	503

Глава пета

ДЕМОКРАЦИЯТА И ПРИВИЛЕГИИТЕ

В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

(ОТ 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX В. ДО ДНЕС)	532
1. Демокрацията като система на управление	532
1.1. Теоретични основи на демокрацията	533
1.2. Дефиниране, етапи и характеристики	542
2. Демокрацията и легитимността на привилегиите	553
2.1. Политико-юридически аспекти	554
2.2. Привилегиите на политиците в Западния свят	555
3. Кризата на демокрацията и привилегиите	594
3.1. Кризата, олигархиите и привилегиите	594
3.2. Антикризисни мерки и ограничаване на привилегиите	621

TABLE OF CONTENTS of Volume Two	626
--	------------

УВОД

Праисторическа истина е, че древността е първоизточникът на човешката цивилизация. Тази истина днес често се забравя и пренебрегва, защото в редица случаи се обръща гръб на далечното минало. Това минало обаче продължава да ни дава изключително много знания както като факти, явления и процеси, така и като нови основания за изграждане на хипотези, концепции и теории. В този смисъл автентичните исторически източници (и извори) и десетките монографии, посветени на тази епоха, могат да ни помогнат да осмисляме ставащото в съвременния свят и неговото социално развитие. Такъв е проблемът и за политическите привилегии, който почти е невъзможно да се изследва и обяснява аналитично, ако не се проследи неговият генезис, заченат в лоното на древността. Защото проблемът датира от най-ранната „детска възраст“ на човешката история, когато няма никакви държавни образувания, институции и органи на властта. Но има и нещо друго: задълбоченото изучаване на привилегиите още от зората на тяхното първично покълване ни дава богати възможности да проследим по-пространно еволюцията им като социално явление, да „разгадаем“ реалните им проявления в различните типове общества и да правим сравнителни характеристики (в количествено и качествено отношение) в зависимост от една или друга историческа епоха, политическа система и партийни лидери. Именно това налага привилегиите да се разглеждат в дълбок исторически контекст, чиито корени следва да се търсят още в Стария свят, при функционирането на родовите общества няколко хиляди години назад.

Глава първа

ДОКЛАСИЧЕСКИТЕ АНТИЧНИ ПРИВИЛЕГИИ (XXX – VII в. пр.н.е.)

Погледнато исторически, хронологическите граници на Стария свят са изключително широки и разгърнати и обикновено се разполагат във времето между IV и I хил. пр.н.е., стигайки до краха на Западната Римска империя през 476 г. В зависимост от това учените се обединяват около всеобщото мнение, че историята на Стария свят се разделя на три основни дяла, които се определят от естеството на историческите процеси и тогавашното състояние на общественото и държавното развитие, а именно Древен Изток, Древна Гърция и Древен Рим.¹ Освен тези три цивилизационни центъра в древността съществуват и редица други подобни социални образувания, които са обособени самостоятелно и са в различни отношения с останалия Античен свят, като някои от тях даже възникват много преди класическите общества (от посочената периодизация на Древния свят).

Приемайки периодизацията на Древния свят като фундамент за изследване на настоящата проблематика през тази историческа епоха, неизбежно се налага да направим кратко теоретично уточнение. То е свързано с анализа на по-широк времеви хоризонт на феномена привилегии, към който ще прибавим и т.нар. от нас „докласически етап“ при изучаване на привилегиите (датиращ още от XXVII в. пр.н.е.), доколкото още оттогава се появяват и еволюират техните първи аналози и модификации. Това – едно. И друго, проучването на толкова отдалечен от нас автентичен исторически период в значително голяма степен ще ни позволи да хвърлим реалистичен поглед върху истинската същност на привилегиите като цяло, както и върху техния най-първичен зародиш в човешката ис-

¹ Вж. Попов, Владимир. История на Стария свят. Велико Търново: Абагар, 2008, с. 5.

тория и цивилизация. След това кратко уточнение започваме и нашето интерпретиране на привилегиите в древността, потъвайки в необятните дълбини на тогавашните антични общества.

1. РОДОВАТА ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИТЕ

Още от най-далечни времена всяка човешка общност се организира около някакво богатство, територия, език, философия или вожд. През всички исторически епохи според **Жак Атали** съществуват съвместно три вида социална власт: религиозна – определяща времето за молитви, ритъма на земеделския живот и пътя към отвъдния живот; военна – организираща лова, отбраната и завоеванията; и пазарна – произвеждаща, финансираща и продаваща плодовете на труда. И всяка една от тях владее времето, като контролира инструментите за неговото измерване (обсерватории, часовници и др.).² Така трите вида власт започват да контролират богатствата и в зависимост от това историята на човечеството може да се представи като управление на три основни политически строя – **ритуален**, при който властта преди всичко е религиозна; **имперски**, чиято власт е изцяло военна; и **пазарен**, при който доминираща власт притежават контролиращите икономиката. Първият строй преследва богословския идеал, вторият – териториалния, а третият – индивидуалистичния.³ Тогава, преди 30 000 години, някои хора започват да мечтаят за някакъв идеален отвъден свят, в който има всичко и в който ще могат да се съберат със своите прародители. По онова време възниква идеята за върховна съзидателна сила, за Бог, който в началото е само един. Впоследствие канибализмът започва да отстъпва пред ритуализираната му форма на религиозно жертвоприношение – чрез изяждане на тялото на божия пратеник да се доближиш до Бога. По-късно се развиват множество важни процеси: частната собственост придобива много по-ясни очертания; езиците стават по-многообразни; разделението на труда се усложнява – едни строят колиби, други шият дрехи,

² Вж. **Атали**, Жак. Кратка история на бъдещето. София: Рива, 2009, с. 13 – 14.

³ Вж. пак там.

трети дялат камъни или изработват оръдия на труда и оръжия, ловуват, разказват приказки, лекуват, молят се; жените живеят в подчинение на мъжете, като братята и братовчедите пазят и контролират майките и сестрите. След това се изгражда системата от забрани, която ограничава насилието: членовете на групата взаимно си помагат, работят заедно, отглеждат заедно децата, хранят се заедно. Но вече е забранено да се убиват някои животни, да се берат и използват за храна някои плодове – те са издигнати в тотеми (животни и растения, смятани от първобитните народи за родоначалници на племената). Въвежда се и най-важната забрана, която се отнася до половите контакти между членовете на групата: кръвосмешението е табу и така жените могат да останат в групата.⁴

В хода на тази прогресивна еволюция постепенно човекът започва да разделя идеята за Бога на няколко категории в зависимост от проявленията му в природата – огън, вятър, земя, дъжд и пр. Сиреч политеизмът е религиозна форма, която произтича от примитивния монотеизъм, а религията допринася за формирането на политиката. Започва ритуалният строй, в който човекът вече погребва покойниците си във великолепни гробници, изпраща ги в отвъдния свят с ритуали, дарове, жертвоприношения, за да умилостиви боговете, при които отиват неговите близки, и така да измоли закрила за живите.⁵

И най-накрая, през този исторически период във всяка група или племе **вождът – едновременно и жрец, и лечител, е господар на насилието, определяйки мястото на всеки член на групата спрямо свещеното**. Така всеки племенен вожд става властелин на забраните, календара, лова и силата. Космогониите определят и изкупителните жертви, които са и посредници с Отвъдното, а песента и флейтата са първите средства за общуване с тези посредници, докато лабиринтът е първият метафоричен образ на пътуването в Отвъдното⁶ – завършва своя великолепен анализ Жак Атали. Всичко това последователно и поэтапно довежда до логическата поява и разгръщане на привилегиите в родовите общности през Античността.

⁴ Вж. пак там, с. 20 – 21.

⁵ Вж. пак там.

⁶ Вж. пак там.

Вече подчертахме, че привилегиите като социален феномен възникват в много дълбока древност. Затова ние смятаме, че техният най-първоначален период на поява и развитие следва да се нарича с термина „**докласически антични привилегии**“, който ще използваме от тук нататък. И макар че неговото възприемане не е много популярно, за сметка на това същностната му характеристика е по-точна и ясна, защото: първо, през разглеждания далечен период е добре известно, че изобщо няма държави, вкл. и при полисната организация на обществото (независимо че полисите се смятат за прототип на държавата); второ, от историческа гледна точка по-скоро може да се говори за архаични социални общности, отколкото за някакъв установен държавен строй, в който се съдържат наложени компоненти на държавността; трето, по време на тогавашното традиционно господство в обществото представите за легитимност и вяра в тях се опират на свещеността на наследения ред и владетелската власт: „владетелят (или владетелите) – пише М. Вебер – са определени по силата на наследеното по традиция правило...“, при което „...властващият не е „началник“, а личен господар“⁷; четвърто, в този контекст можем да говорим много по-късно за генезис на класическата Античност (като вид държава, като институции и пр.) в историческото развитие на Древна Гърция и Рим (VI – III в. пр.н.е.), когато с пълна сила се проявяват и регламентират повечето политически привилегии; пето, поради посочените обстоятелства е логично да се предположи, че съществуващите привилегии на тогавашния елит в голямата си част въобще не са регламентирани, тъй като са смятани за „естествен“ дар от Бога. Всичко това ни дава достатъчно основания да използваме термина „докласически антични привилегии“ в по-широк исторически контекст като относително най-точен при анализа на този обществен феномен.

В светлината на изказаното виждане нека сега се насочим към генетическите корени на привилегиите в първобитното обществено устройство, разбира се, далеч преди формирането на държа-

⁷ Вебер, М. Социология на господството. Социология на религията. София: Св. Кл. Охридски, 1992, с. 73.

вата. Преди това обаче се налага да разкрием в синтезиран вариант характера и спецификата на родовите общества според някои популярни теоретични възгледи, за да се разберат възможно най-пълноценно отделните разновидности и модификации на привилегиите в тези общества. Същността на това устройство задълбочено е разкрита от учения **Люис Морган** в неговия труд „Първобитното общество“, където детайлно е анализирана родовата организация на обществото. Така например през характеристиката на **рода** Морган извежда десет основни **права и привилегии**, отнасящи се до неговите членове, каквито са: правото да избират своя сахем и вождовете си; правото да сменят сахемите и своите вождове; задължението да не встъпват в брак в границите на рода; взаимното право за наследяване на имуществото на умрелите членове; взаимното задължение за оказване на помощ за защита и отмъщение за обида; правото да дават имена на своите членове; правото да осигуряват чужденци в рода; общи религиозни обреди; едно общо гробище; и формиране на съвет на рода.⁸ Тези права и привилегии са своеобразен закон Божи за цялото родово общество, защото стриктно се следи за тяхното спазване.

При отсъствието на всякаква държавна власт според **Фр. Енгелс** родът избира свой сахем (старейшина за мирно време) и главатар (военен вожд), като старейшината се одобрява измежду членовете на самия род, а неговата длъжност е наследствена, докато за военначалник е избран някой извън рода, макар че понякога може и без него (при избора гласуват абсолютно всички мъже и жени). А властта на сахема в рамките на рода като бащински е от чисто морален характер, без той да разполага с никакви принудителни средства. Освен това родът има съвет – демократично събрание на всички възрастни членове на рода (мъже и жени), които имат еднакво право на глас. Този съвет избира и сваля сахемите и военначалниците, както и другите „пазителни на вярата“; решава

⁸ Вж. **Морган**, Люис. Първобитното общество. Линиите на човешкия прогрес от дивачеството, пред варварството, до цивилизацията. Превод: Марко Марчевски. София: Новъ светъ, 1939, с. 73 – 74.

въпроса за откупа или кръвното отмъщение (за убити родови членове); осиновява чужденци в рода и т.н.⁹ Или, с една дума той изцяло притежава суверенната власт в рода и родовата организация, което е най-отличителното за този тип обществени системи (родовите). Казано обобщено, **властта в архаичните родови общества се опира на обичая, като е в ръцете на бащата – патриарха, на родовия старейшина, и преди всичко има морален характер,¹⁰ доколкото се упражнява от авторитета на водача (патриарха) до момента на формиране на родовата аристокрация (продукт на класовото разслоение).**

Към тази характеристика на властта в родовите общества френският политически антрополог **Ж. Баландие** добавя, че поради липсата на очертана политическа власт в социума действия политико-религиозна власт (с религиозна доминанта) посредством кланово-родовите структури, териториалните звена и подреждането на различни възрастови класи. Но нея (властта) не можем да я дефинираме само чрез тези структури, а по-скоро с помощта на ярко изразените отношения на неравенство, които са основата на тази власт, вкл. и чрез противопоставянията и конфликтите като нейни основни проявления.¹¹ Тази авторова теза е от изключително значение, защото властта се интерпретира като конкретен тип неравенство, към което принадлежат и съществуващите привилегии в тогавашните родови общества.

Спецификата на родовата организация – подчертава **проф. Иван Кацарски** – предопределя както наличието на неравенство, така и съответните граници, в които то е допустимо в обществото. И след като има йерархия на статутите, не може да има равно разпределение на престижа, влиянието и властта. Тук богатството също показва тенденция да се концентрира в по-високите йерархични статутите. Но в родовите общества основното богатство са хората, които ги съставят. Поради това никой вожд не може да си поз-

⁹ Вж. по-подробно във: **Енгелс**, Фр. Произход на семейството, частната собственост и държавата. София: БКП, 1971, с. 85 – 89.

¹⁰ Вж. **Найденев**, Георги. Теория и история на цивилизациите. София: УНСС, 2017, с. 56.

¹¹ Вж. **Баландие**, Жорж. Политическа антропология. София: Дамян Яков, 2017, с. 87 – 88.

воли да злоупотребява с тях, тъй като те (със своите семейства) могат да го напуснат и да образуват самостоятелна група. Тоест за тези с висок ранг се казва, че разполагат със значителна авторитарна власт, а за членовете на групата с нисък ранг – че са представяни като слуги. В действителност зрелите индивиди от последната категория изказват своите мнения по обществените въпроси, защото имат интерес от собствеността на групата; докато вождът се въздържа да злоупотребява с тях, защото те са негови роднини и той осъзнава, че има нужда от тяхната подкрепа. Или, съществува достатъчна гъвкавост на социалната структура, така че онези, които са с нисък ранг, винаги могат да изоставят един недобросъвестен вожд и да се установят някъде другаде със свои роднини.¹²

Между другото ще изтъкнем, че вождовете от додържавния период, преди още да получат съгласието на целия социум за узаконяване на придобитото и заграбеното, имат възможност да демонстрират статута си. Или, предводителите (вождовете) на додържавните общества са достатъчно добре осигурени имотно, за да изглеждат и приживе, и по време на смъртта си достойни за функциите, за които са избрани за вождове след превръщането на властта им от изборна в узурпирана и преди да стане наследственомонархическа. Иначе казано, вождеството е първообраз на покъсната царска власт, превръща се в институция и като такава се появява по времето на разпад на родовия строй¹³ и, разбира се, е (вождеството) естествен носител на различни видове привилегии в обществото.

Интересно е да се отбележи, че основните фигури, които не дължат социалното си положение на някакъв наследствен статут, са шаманите. Те стават такива по призвание, тъй като са „избрани“ от духовете, с които контактуват. Сред шаманите също има йерархия (големи, средни, малки), която се определя от способността им

¹² Вж. **Кацарски**, Иван. Власт, неравенство и стратификация в прединдустриалните общества. Велико Търново: Фабер, 2007, с. 49 – 50.

¹³ Вж. **Неделчев**, П. Н. Произходът на светската царска институция в Древния Преден изток през III – II хил. пр.н.е. Шумен: Епископ Константин Преславски, 2004, с. 85 – 86.

да влизат в контакт със свръхестествени сили и по този начин да лекуват или разболяват, да „работят“ за доброто на обществото и т.н. Обикновено достигат висок статут, като често извличат значителни икономически изгоди благодарение на своите необикновени способности,¹⁴ които не само притежават, но и практически „реализират“ в социалния живот.

Родовите общества, освен че са наследствени, са и подчертано йерархични, но въпреки това показват висока степен на кооперираност. В много от тях ефектът на солидарността се засилва поради наличието на хоризонтално групиране, което не изключва, а допълва йерархията. Например редица общества познават т.нар. „възрастови класи“, които обединяват мъжки (или понякога женски) представители на локалната група, попадащи във фиксиран възрастов интервал. С възрастта индивидът преминава от една класа в друга, като класите представляват институционализирани обединения със специфични права и задължения. Така членовете на една класа са равни помежду си, а старшите класове са с по-висок статут от младшите, което е свързано със съответни привилегии. В подкрепа на това е примерът с австралийските аборигени, при които, както изтъква О. Артьомова, в определени ситуации старите мъже могат да разчитат на подчинение от страна на всички останали, вкл. и на младите мъже. Към тях се отнасят с особена почит, защото те имат някои предимства пред младите при сключването на брачни споразумения, при разпределението на храната (най-добрите според разбиранията на аборигените части от уловеното животно, някои деликатесни видове храна се падат с предимство на тях); могат по-малко да ловуват, отколкото младите, разчитайки да получат храна от последните; основни създатели са на оръжия и каменни оръдия на труда; някои видове художествено творчество са тяхна привилегия. Сиреч те играят водеща роля в тотемните култове, като в някои обреди, провеждани от тях, не могат да участват не само жени, но и млади мъже,¹⁵ и др.

¹⁴ Вж. пак там, с. 51.

¹⁵ **Артемова, О. Ю.** Первобытный эгалитаризм и ранние социальные дифференциации. – В: *Ранние формы социальной стратификации. Генезис, историческая динамика, потестарно-политические функции.* Москва: Наука, 1993, с. 48 – 49.

Според Иван Кацарски в родовите общества с напреднала стратификация се открояват три основни родствени пласта: горен, или тънък, в който се включва малка част от обществото – предимно родовата аристокрация, която обикновено не е затворен елит, и в него могат да проникват и хора с изключителни способности и заслуги към общността; втори пласт, състоящ се от редовите членове на обществото, които съставят неговата основна маса; и трети, най-долен, пласт (слой), който също е относително тънък, понеже обикновено включва хора с много нисък статут – етнически и религиозни малцинства, лица и групи с „нечисти“ занятия или отхвърлени от обществото и т.н. Въпреки тази значителна диференциация родовите общества показват високо ниво на кооперираност и солидарност. Формулата на това социално единство съдържа два основни компонента: единият е елитът, но той е такъв само доколкото има подкрепата на редовите членове и поради това не може да си позволява да злоупотребява с тях; и другият, долният, слой, или нисшето и презривно малцинство, което приема присъдата на мнозинството и следователно възприема своето социално положение като напълно нормално или като част от ненарушимия обществен и космически ред¹⁶ – нещо напълно естествено за родовата организация на аборигенските племена.

Тази социална стратификация в родовите общества не е случайна, защото по онова време се появяват и **първите държавни форми (образувания)** в отделните части на света, като например в Шумер – около 4000 г. пр.н.е., в Египет – около 3000 г. пр.н.е., в Индия, Китай и Мексико – около 2000 – 1500 г. пр.н.е.¹⁷ В случая е важно да се отбележи, че първите държавни образувания имат свои собствени институции, които са: царска власт – концентриране на властта у един владетел, предавана по наследство; жреческо съсловие – автономна властова структура, следяща за правилното изповядване на общоприетата религия; изземване на съдебните функции от централната власт, упражнявани дотогава от съответните родови общности; и организиране на гражданите в различни

¹⁶ Вж. Кацарски, Иван. Цит. съч., с. 53.

¹⁷ Вж. Херцог, Р. Държавата през ранните времена. София: ЛИК, 1997, с. 13 – 15.

сектори с обществени функции – войници, търговци, селяни и др. Така около II хил. пр.н.е. древните държавни форми (държави) вече съществуват със сигурност в няколко части на света (Близкия изток, Източна Азия, тропическа Африка, Централна и Южна Америка).¹⁸ Разбира се, тези древни империи изцяло се опират на могъщата власт на владетелите (монарсите) и далеч не всички от тях имат благоприятна съдба, тъй като в зависимост от общественото развитие редица монархии загиват (например заедно със смъртта на монарха) или рухват под напора на чужди военни сили.

От съществено значение е да се отбележи в този контекст, че генезисът на привилегиите се развива почти едновременно с появата на властта в древните родови общества. В този смисъл потомствената динамика произтича от неравенството, свързано с различията в ранга, които Р. Фърт много вярно квалифицира и уточнява: **„Заедно с ранга се появява и властта, и привилегиата, а заедно с тях и възможностите за потисничество“**. Освен това той приема, че политическото става по-очевидно в обществото поради факта, че върху сегментарната структура, детерминирана от родството и произхода, се отграничава и „класова йерархична структура“. Защото според него в туземната теория са признати „класовите“ интереси и латентните конфликти между „класите“. По този начин политическата система, която свързва вождовете, нотабилите (мару) и „първородните“ помежду им и с обществото, се проявява като „система от допълнителни сили“, а при някои обстоятелства те са и антагонистични. В заключение, завършвайки своя анализ, Р. Фърт твърди, че „не е възможно да съществува равновесие в никоя политическа система“, и подчертава фундаментално динамичния характер на политическото като обществено явление.¹⁹

Следвайки естествения ход на настоящото изложение, напълно логично стигаме и до **важния въпрос как се проявяват и развиват привилегиите в древните родови общества.**

Макар че данните от историческите извори не са много подробни, поне от цитираните дотук източници може да се констатира, че феноменът привилегии се съдържа във всички измерения

¹⁸ Вж. пак там, с. 13 – 15; 113 – 122.

¹⁹ Цит. по: **Кацарски**, Иван. Цит. съч., с. 53.

на родовата власт в тогавашните архаични общества. Тези привилегии са резултат от драстичните неравенства, които съществуват между родовете и техните водачи, от една страна, и огромната маса обикновени хора, от друга, понеже формираните по онова време привилегии произтичат преди всичко от установените „неравни права в зависимост от това дали се отнасят до първородния, или до най-малкия син“ (Ж. Баландие). В този аспект можем да открием и класифицираме следните **видове привилегии в родовите общества на богатия аристократичен и управленски елит: правото и привилегията за наследяване от първородния син (властови привилегии); осигуряване на най-добрата храна при ловуването на животни („хранителни“ привилегии); предимства на младите мъже при сключването на брак („брачни“ привилегии)** (подобни на тези изгоди, които имат старите хора в това отношение); **икономически изгоди чрез т.нар. „изключителна ритуална привилегия“, от които се ползват тесен кръг приближени до властта велможи**²⁰ (икономически привилегии); участие и предимства в организираните ловни излети за аристократичната върхушка (привилегии за лов и риболов); привилегии на старите мъже в сферата на художественото творчество, като водеща роля в тотемни култове, участие в специфични обреди и др. (културни привилегии); и правото на възрастните мъже приоритетно да създават **оръжия и каменни оръдия на труда (привилегии по отношение на оръжията и средствата на труда)**. Сиреч налице е сравнително разнообразна палитра от древни родови привилегии, от които се ползват изключително малък кръг хора в лицето на действащите управленско-аристократични слоеве в обществото.

В този контекст можем да формулираме няколко съществени **извода** за характера и развитието на родовите привилегии в най-дълбока древност, които са: единият и може би най-отличителният е, че това са **групови родови привилегии**, пряко обслужващи крайно стеснен управленски корпус от хора (водачи, шамани, стари мъже) на базата на родовата власт и в условията на липсваща ценностна държавна и институционална организация на властта; дру-

²⁰ Вж. пак там, с. 86 – 87.

гият е свързан с безспорния факт, че те представляват изцяло **наследствени привилегии**, пряко и директно произтичащи от родовата организация на обществото; следващият има тази особеност, че родовите привилегии се реализират посредством триадата власт (вожд, старейшина) – ранг (длъжност) – привилегии (родови), в зависимост от която се разпределят обособените изгоди и предимства; и последният извод се отнася до генетическите корени на родовите привилегии, които се съдържат в обичаите и традициите на тогавашното антично общество, т.е. те **не са регламентирани привилегии** за разлика от последващото историческо развитие на бъдещите древни държави, в които това (регламентирането) се превръща за някои от тях в политически и юридически акт. Сиреч т.нар. „докласически антични привилегии“ намират много по-мощно проявление в древноизточните общества в последващото историческо време като следваща важна крачка в тяхното историческо, политическо и социално развитие. Тези общества принадлежат към цивилизацията на Древния Изток, и по-конкретно включват Месопотамия, Шумер и Акад, Вавилон, Асирия, Египет, Персия, Индия, Китай²¹ и др., като именно в тях ще разгледаме произхода и еволюцията на съществуващите привилегии.

2. Властовите привилегии в Месопотамия, Шумер и Акад, Вавилон и Асирия

Историята на всяка епоха може да се разглежда от много и най-различни страни, но когато става дума за Древния Изток, недвусмислено ще подчертаем, че това е люлката на човешката цивилизация. През тази епоха се зараждат редица първични форми на социален живот, като семейството, слоевете, класите и др., които и до днес предизвикват нестихващ научноизследователски инте-

²¹ За улеснение при изясняването на привилегиите в древните общества ще използваме в текста като синоними понятията „полис“, „град държава“ и „държава“, независимо че тогава не съществува държавата, разбираана като съвременен социален феномен (с територия, население, институции и т.н.).

рес. Това е така, понеже според Н. Ирибаджаков за разлика от гърците и римляните (и от съвременните народи) народите от Древния Изток създават своята цивилизация и култура без предпоставки, без наследство и без образци, на които да могат да подражават или с които да се сравняват.²² В този смисъл автентичният генезис и различните форми на привилегии в държавите от Древния Изток (в т.ч. в градовете държави на Месопотамия) не само че нямат своя собствена предистория, но и възникват с „античната преддържавност“, което проличава от функциониращите властови отношения в тези изконни цивилизации.

а) Привилегиите в Месопотамия (IV хил. пр.н.е. – I хил. пр.н.е.)

Известно е, че Месопотамия (Междуречието) е една от най-ранните цивилизации в историята на човечеството, която възниква в югозападната част на Азия. Имената Месопотамия, Междуречие и Двуречие се определят от поречията и прилежащите райони на двете реки – Тигър и Ефрат, и имат значително географско и културно-историческо значение при цялостното изучаване на Стария свят. Плюс това ранната история на Месопотамия изцяло се свързва с три важни енеолитни археологически култури – Ел-Обейд, Урук и Джемдет Насър,²³ които оказват значително влияние върху развитието на държавата в териториален аспект.

Следва да се отбележи, че възникването и укрепването на териториални единства около един своеобразен градски център на принципа на селищни системи от типа на териториална община стават разпространено явление към края на IV хил. пр.н.е. не само в Шумер, но и в съседните области на Акад в Южна Месопотамия. Смята се, че най-рано, още през VI – V хил. пр.н.е., възниква град Ериду, който се намира в Южна Месопотамия, недалеч от крайбрежието на Персийския залив, когато градът вече се оформя като раннодържавно териториално единство. Освен това за втори самостоятелно обособен град, превърнал се в териториална обществено-държавна формация, месопотамската традиция смята т.нар.

²² Вж. **Ирибаджаков**, Н. Социологическата мисъл на Древния свят. Том I. София: Партиздат, 1978, с. 102.

²³ Вж. повече подробности за историческото развитие на Месопотамия във: **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 78 – 90.

„Град на работника на метал“, разположен в Южна Месопотамия. Там през същото хилядолетие се обособяват и градовете Ларса, Ларак, Сипар, Шурупак и др., а към края на IV и в началото на III хил. пр.н.е. като по-значими териториални и селищни единства вече се налагат и градовете Ур, Урук, Лагаш, Ларса, Нипус, Акад, Киш, Ума, Ларак и др.²⁴

На свой ред **властта** и управлението в тези териториални формации се съсредоточават отрано в **ръцете на местната родова аристокрация**, която с бързото разпадане на родовите отношения се превръща постепенно в имуществена аристокрация. Тук много важна особеност представлява обстоятелството, че първите длъжности в управлението са свързани най-вече с развиващите се религиозни култове и вярвания. Поради тази причина още при възникването си гражданските и религиозните длъжности съвпадат, а лицето, което стои начело, носи жреческата титла „патеси“.²⁵ В случая се забелязва неприкрито концентриране на властта у представители на родовата аристокрация, което е напълно логично явление за онези далечни времена.

Според различни изследователи съществуването на държави на територията на Месопотамия спада към началото на III хил. пр.н.е., което е видно от документи, в които се твърди, че това са малки първични държавни формирания, начело на които стоят царе. Например, както свидетелства **В. И. Авдиев**, в документите от времето на цар Урукагина (XXV – XXIV в. пр.н.е.), взел върховната държавна власт с насилствен преврат, се споменава, че той приоритетно се опира на жречеството, за да реализира своите властови намерения. По този начин владетелят слага тежката си ръка дори върху храмовите владения. От своя страна жреците също потискат населението и искат високо заплащане за извършване на религиозните обреди, като за сметка на това богатите и чиновниците могат безнаказано да ограбват и потискат бедните. Цар Урукагина подчертава като особена своя заслуга, че прекратява тези злоупотреби и възстановява древното „право“. Той премахва надзорните и данъчните чиновници и предоставя на хората свободно да

²⁴ Вж. пак там, с. 84.

²⁵ Вж. пак там, с. 85.

се занимават с работата си; възстановява правата и привилегиите на храмовете, като ликвидира там властта на управника; обявява стопанството на храмовете за собственост на боговете, или го връща на жречеството. Същевременно той намалява заплащането, което жреците получават от населението за извършване на религиозни обреди, с цел да не се подчиняват сиракът и вдовицата на мъжа, у когото е силата. И макар в това изказване да звучи известна демагогия, все пак социалните реформи на Урукагина трябва да отстояват интересите на средните свободни слоеве от населението и отчасти на жречеството, които в резултат на тези реформи получават редица права и привилегии.²⁶

Благодарение на пълното сливане на властово-политическите и религиозните структури в градовете държави на Месопотамия не е трудно да се досетим, че **най-много привилегии притежават царете и жреците**. И докато при царете различните видове привилегии са предавани по наследство (избиране на царя от боговете, политически права, назначавания на длъжности, притежаване на имущества, икономически облаги и др.), то при жреческото съсловие се водят същински битки за тяхното придобиване, ползване и оползотворяване (на привилегиите). Такива са привилегиите на жреците, свързани с поста главен жрец на духовен храм (управител), който се предава по наследство; независимост на жреците при управление на храмовото имущество; предоставянето им на по-висш социален статут в обществената йерархия²⁷ и др. Иначе казано, всички установени привилегии в Древна Месопотамия изцяло са приоритет на т.нар. „висши класи“ – царете, духовните жреци и богатите благородници (аристократите), въпреки че за тях (привилегиите) има твърде малко исторически извори.

б) Привилегиите в Шумер и Акад (XXVIII – XXIII в. пр.н.е.)

Възникването и развитието на древната шумерско-акадска държава преминава през три раннодинастични периода: първи

²⁶ Вж. **Авдиев**, В. И. История на Древния Изток. София: Наука и изкуство, 1989, с. 49 – 50.

²⁷ Вж. последователно: **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 49; и **Парсънс**, Т. Еволюция на обществата. София: КХ, 2005, с. 87 – 88.

(XXVIII – XXVII в. пр.н.е.), втори (XXVII – XXVI в. пр.н.е.) и трети раннодинастичен период (XXV – XXIV в. пр.н.е.).²⁸ Измежду тях Шумеро-Акадското царство достига своя най-голям разцвет през третия период, или през XXIII в. пр.н.е., при цар Нарамсин, когато царството представлява централизирана бюрократична монархия с деспотично управление. При него царската власт и единството на държавата взаимно се крепят на постоянната армия и чиновническия апарат, който лично е зависим от царя и наброява около 5400 души. Владетелите се назовават „царе на Шумер и Акад“, или „царе на четирите страни на света“, като заедно с това личността на царя постепенно започва да се обожествява,²⁹ за което огромна роля изиграва могъщественият бюрократичен апарат от различни по ранг длъжности от рода на чиновници, сановници, писари, наместници, воители колонисти, чужденци наемници и мн. др., обслужващи властовите слоеве.

Наред с постъпателната историческа еволюция на **шумерската държава** в обществото възниква и се формира и робовладелската аристокрация. Тя, освен че пряко защитава своите непосредствени интереси и привилегии, е и важна икономическа сила, която изпълнява управленски и стопански функции в обществото.³⁰ Така всички държавни постове и основни жречески длъжности, на които се крепи **царската власт**, са заемани от представители на **аристокрацията**, за да се поддържат постоянно и водещите структури на държавата.

Според **акад. Н. Ирибаджаков шумерският град държава** по правило има не повече от 40 – 50 000 жители. Той включва неголям брой селища, групирани около един град, разположен на хълм, забиколен със стена и разделен на квартали (отделни съставни селища на града). Всеки квартал има свой бог, който е почитан като господар на квартала, а богът на главния квартал на града се почита като господар на целия град. Тоест именно градът е център на държавната политическа, икономическа, военна и административна власт, на икономическия, политическия, религиозния и културния

²⁸ Вж. подробната характеристика на тези периоди във: **Барсело**, П., М. Тачева, П. Делев. История на древните общества. София: Св. Кл. Охридски, 1992, с. 46 – 48.

²⁹ Вж. пак там.

³⁰ Вж. **Ирибаджаков**, Н. Цит. съч., с. 302.

живот на града държава. Например някои от градовете играят роля и на общошумерски центрове, като освен Ериду такъв е и Нипур, чийто храм на бог Енлил е почитан като общошумерско светилище; Ур, който се слави като голям занаятчийско-търговски център, и др. И още нещо: начело на града държава стои **управник**, за титулуването на когото съществуват две различни титли – „патеси“, или „енси“, и „лугал“, т.е. „цар“. За тях в историческата литература съществуват различни тълкувания: от една страна, когато даден град държава завладява или поставя под своя зависимост други градове държави, тогава неговият управник се титулува като лугал, т.е. цар, а от друга страна, управниците на покорените или на зависимите от него градове държави се титулуват като патеси.³¹ Всъщност това са и най-важните управленски персони (заедно с жреците), които реализират царските заповеди и разпореждания.

При едно от поредните обединения на различни градове в границите на шумерската държава (Кир, Ур, Урук, Ериду) в ръцете на управляващата аристократична върхушка и на жреците в храмовете са съсредоточени огромни богатства и властови ресурси. Същевременно това задълбочава социалното неравенство и битките за власт между различни групи на управляващите елити. Така реално се стига до остро съперничество и борба между царския институт и жречеството в държавата, като през XXV – XIV в. пр.н.е. те влизат в изключително остър конфликт. И за да укрепи още повече авторитета на властта, царската династия присвоява за себе си стопанствата на храмовете,³² което по същество представлява особен вид царска привилегия.

Що се отнася до **акадската държава**, която просъществува около 120 години, тя също се отличава със **силно централизирана и деспотична царска власт**, опираща се на робовладелската аристокрация и жречеството и разполагаща с могъща военна организация, използвана както за осъществяване на завоевателните походи на академските царе, така и за потушаване на въстанията на собствения и на поробените народи.³³ По този начин военната върхушка изцяло подпомага функционирането на едноличната царска власт в държавата.

³¹ Вж. пак там, с. 304.

³² Вж. пак там, с. 306.

³³ Вж. пак там, с. 308.

С развитието на древния политически живот се задълбочава социалната диференциация и се изострят противоречията между основните социални групи. Така е, защото най-големите богатства се концентрират в ръцете на царя деспот, а царското стопанство почти напълно поглъща храмовото стопанство и заграбва все повече и повече земи от селските общини. Или, акадските царе се стремят да заграбят целия поземлен фонд на държавата, като същевременно са най-големите собственици на недвижимо и движимо имущество, на роби и, разбира се, са най-големите експлоататори. Те облагат своите поданици с тежки данъци и всевъзможни тегоби, а в именията им работят множество роби и бедняци от разорените селски общини. Сиреч икономическата власт на акадските царе деспоти е основата на тяхната политическа власт. И не само това – от своите огромни богатства и владения те правят дарения на робовладелската аристокрация, на храмовете и жреците, на висшите държавни чиновници, раздават им различни длъжности и т.н., и т.н.³⁴ Всичко това довежда обществото в древната шумерско-акадска държава до диференциране на четири основни категории – аристократи, клиенти на аристокрацията, простолюдие и роби, като към елита принадлежат само царят и неговото семейство, главните жреци и висшите чиновници.³⁵ С други думи това може да се определи като установяване и урегулиране на **привилегирован статут на аристократичната върхушка и жреческите духовници от страна на авторитарната царска власт в държавата.**

Историческите извори свидетелстват и за още един интересен момент: вождовете на общините в Шумер се ползват с определени привилегии, имат висок обществен авторитет, стоят начело на развиваща се социална структура, а понякога съвместяват и религиозното водачество на една или повече общини и проявяват стремеж към преодоляване на контрола на общността върху техните решения и дейност и към наследяване на властта. Тези лидери осъществяват междуплеменния обмен, имат повече жени от съплеменниците си, взимат подаръци, а най-често придобиват и най-

³⁴ Вж. пак там.

³⁵ Вж. **Кацарски**, Иван. Цит. съч., с. 129; 150.

добрата част от добивите на общността дори и когато лично не участват в получаването им.³⁶ Следователно можем да говорим, че системата от привилегии в шумерската държава се разпростира по вертикала, като достига до много по-ниски равнища, каквито са вождистките общински постове на властта.

От само себе си се разбира, че при такава организация на властта и нейната концентрация у едно лице – царската персона, абсолютно всички **привилегии в Шумер и Акад** са определяни и отпускани от него, както следва: **политически привилегии** – раздаване на високи държавни длъжности от царя на аристократите; толериране на жреците с различни подаръци и щедри царски дарения по конкретни поводи на висшия аристократичен слой и др.; и **икономически привилегии** – огромни площи и земи, притежавани като владение от царя; самостоятелно присвояване на всички стопанства на религиозните храмове от царската фамилия; най-големият едноличен собственик на роби в царството – владетелят, и др. С една дума можем да обобщим, че **отделните видове привилегии в шумерско-акадската държава имат повече или по-малко интегрален характер, защото включват в себе си както политическите, така и икономическите привилегии**, което представлява нов момент в тяхното социално развитие през онова далечно време.

в) Привилегиите във Вавилон и Асирия (XIX – VII в. пр.н.е.)

По данни на историците през XX и XIX в. пр.н.е. Месопотамия все така остава в плен на политическата разпокъсаност и стопанския упадък. Това е видно от разпада на могъщи в миналото градове, което е и основната предпоставка за изграждането на нов политически, икономически и културен център, какъвто е град Вавилон. Така в началото на XIX в. пр.н.е. аморейският владетел Суму-Абум полага основите на първата вавилонска династия, чието тривековно управление (1894 – 1595 г. пр.н.е.) се определя като старовавилонски период (или Старовавилонско царство).³⁷ Впоследствие **Вавилон** се превръща в най-големия град на Централна Месопотамия, за да достигне своя апогей при управлението на извест-

³⁶ Вж. **Неделчев**, П. Н. Цит. съч., с. 183.

³⁷ Вж. **Барсело**, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 57 – 58.

ния реформатор цар Хамурапи (1792 – 1750 г. пр.н.е.). И тук управлението е строго централизирано, а върховната власт във Вавилон (и изпълнителна, и законодателна, и съдебна, и религиозна) изцяло е съсредоточена в ръцете на царската особа.

При такова деспотично управление на държавата царят се опира на специализирана бюрократична кохорта, като едни чиновници отговарят за отраслите на централното управление, а други управляват от името на царя градове или области. В случая големите градове се управляват от специални наместници на царя, а населението е длъжно да плаща различни данъци – за земята, и по-точно за реколтата от зърно, за градините с фурми, за нивите със сусам, за приплода на добитъка, за риболова. Освен това се събират специално данъци в сребро и царски данъци в натура. Всички тези доходи отиват в царската съкровищница и образуват дворцово имущество, което наред с храмовото се намира под закрилата на закона. Тук специални чиновници следят предаването на данъците в натура (риба, фурми, вълна и т.н.) в централните складове, а плюс това управляват и хората, които зависят от държавата (воините колонисти).³⁸

Подобна централизация на държавното управление, особено в областта на икономиката, съществува и в други държави от онова време, като например в Мари. Ако се съди по документи от царския архив, тук се правят месечни отчети, в които се отбелязват изпращането на хора, доставките на добитък, дрехи, мед, плащането на данъци. По документите може да се проследи срочното доставяне на продукти в дворцовите хамбари по случай завръщането на царя. Освен това в други текстове се говори за получаване на пшеница, ечемик, боб, сусамено и маслиново масло, есенции от плодовете на олеандър и рожков, подправки (кимион, кориандър и шафран) и различни вина. Тоест тези продукти се доставят както за царската трапеза, така и за нуждите на заупокойния жертвен ритуал. Очевидно, царят притежава голямо животновъдно стопанство, в което има стада бикове, крави, телета, овце, агнета, козли, магарета и мулета. В царската съкровищница се пазят големи количества скъпоценни камъни и метали: лазурит, планински кварц, злато и сребро,

³⁸ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 68.

скъпоценни изделия – пръстени, огърлици, верижки, съдове, брадвички, предмети от вносно черно дърво и освен това колесници. А за тези скъпоценни метали отговаря специална царска палата. И още, злато за бижутерските работилници се купува извън пределите на държавата, като се получава във вид на дарения и жертви.³⁹ С други думи казано, става въпрос за перфектно смазан механизъм за получаване на привилегии от страна на царя.

Разбира се, цялата система от бюрократично управление на държавата се възглавява от царя, получил според учението на жреците върховната власт уж непосредствено от ръцете на боговете. Така например в увода към Сборника със закони Хамурапи гордо казва за самия себе си: „Боговете Ану и Енлил призоваха мене, Хамурапи, славния и благочестив владетел (...) Аз, Хамурапи, съм пастир, назован от Енлил (...) създаден от Син (...) закрила на страната (...) дракон на царете, побратим на бог Забаба (...) бог на царете, узнал мъдростта (...) вечен царски потомък, силен цар, слънце на Вавилон, озарил със светлина страната (...) Мардук ме прати да управлявам хората и да даря на страната благоденствие“⁴⁰. Тези представи за божествено утвърждаване, и дори за божествен характер на царската власт, намират отражение в цялостното упражняване на властта, което ясно проличава от прословутия **Законник на Хамурапи** – един от първите качествени нормативни документи за регламентиране на обществените отношения в дълбоката древност.

В Законите на Хамурапи се диференцират три основни социални категории, чиито представители са назовани с термините „авелум“, „мушкенум“ и „вардум“, и в които (закони) се защитават правата на свободните граждани, тяхната лична и частна собственост. Особеното е, че само в един параграф (202) се прави разлика между хората с по-високо и с по-ниско социално положение, като акцентът пада върху негативните прояви: ограничаване на произвола на лихварите, гарантиране на правото на зложниците, лишаване от свобода за тежки престъпления и др. Тези закони обаче въобще не отменят рязката поляризация на обществото (богати –

³⁹ Вж. пак там.

⁴⁰ Цит. по: **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 69.

бедни), огромното неравенство между хората и **привилегиите на висшия елит (царя и слоевете около него)** във вавилонската държава. Ето какви например са тези привилегии:⁴¹ **1) от политическо естество** – раздаване на дворцови земи в условно владение на видни царски чиновници, специални възнаграждения на воински представители за вярна служба на царя, отделен (нов) царски съд с приближени на царското семейство съдии, получаване от царя на парцели, земя, къщи, градини, добитък и др. от войници и чиновници (за предана царска служба); **2) от икономическо естество** – царски привилегии от рода на огромен поземлен фонд, множество дворци, несметни богатства, храмови стопанства, многобройни роби, безценна лична съкровищница и др.; **3) от духовно естество** – обожествяване (и окултяване) на царя, при което царете сами се смятат за питомци на боговете и наследници на тяхната власт; писане на специални химни за царя; строителство на храмове, скулптиране на статуи и пр. почести само и единствено за царя – владетел на държавата, и др. Тук е очевидна прогресивна тенденция на увеличаване на различните видове царски привилегии в сравнение с фактите от предходните древни държави и независимо от обстоятелството, че е налице по-добра законодателна система в обществото (Законите на Хамурапи).

Другата антична източна държава – **Асирия**, чиято роля значително нараства през VIII – VII в. пр.н.е., се приема като първата голяма държава от типа на империите в Древния свят. Цялата история на Асирия е изпълнена с непрекъснати последователни войни срещу всички нейни съседни държави, както и срещу значително по-далечни територии, в които живеят множество племена и народи и има различни по вид държавни организации. Тогава асирийските царе ограбват с военна сила богатствата и благата на древноизточните народи и Асирия става най-богатата държава по онова време, нейните търговци контролират напълно

⁴¹ Вж. повече подробности за изложените привилегии във: **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 68; 86; **Ирибаджаков**, Н. Цит. съч., с. 314 – 315; и **Барсело**, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 60 – 62.

столетия наред международния търговски обмен. Естествено характерът на държавната организация и на царската власт е типичен за Древния Изток, като властта на асирийските царе достига до абсолютизъм и представлява развит до крайна степен древноизточен деспотизъм.⁴²

В Древна Асирия централната власт е свързана с развит държавен апарат, характеризиращ се с множество длъжности, които заедно с тези за управление на отделните територии достигат до към 150. А пък висшата администрация около царя се свежда до лица, които имат неговото високо доверие, командват дворцовия живот, войската, провинциалната администрация и др. И още, административният апарат е по подобие на месопотамските формации, като функциите на отделните чиновници не са строго разграничени, но между тях има строго установена йерархия на командване и подчиненост. Те например се занимават с различни въпроси – административни, финансови, военни, съдебни и др., а в отделните територии и градове се назначават еднолични ръководители, които по същество се смятат за представители на царя и имат твърде голяма власт (управляват цялата местна администрация и намиращите се на тяхно разположение военни сили).⁴³

Както и в редица други държави на Древния Изток, така и в Асирия – изтъква В. Авдиев – голям и основен собственик на централната власт е държавата в лицето на царя, който се счита за върховен владетел на цялата земя. Красноречив пример за огромната власт на царя са анализите за асирийския владетел Адад-нерари II, в които за него се казва: **„Аз съм цар, аз съм господар, аз съм мощен, аз съм важен, аз съм достоен за похвала, аз съм силен, аз съм свръхсилен, аз съм бушуващ, аз съм сияен и величествен, аз съм герой, аз съм възмъжал лъв, аз съм първенец, аз съм възвишен, аз съм яростен“**⁴⁴. Тоест царят няма равен на себе си по възможности! Освен това царете разполагат с обширен поземлен фонд и раздават големи имоти земи на видни военачалници, знатни придворни и чиновници. А това води до укрепване

⁴² Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 136.

⁴³ Вж. пак там.

⁴⁴ Цит. по: Тархан, З. Власт и идеология в раната Новоасирийска империя (934 – 745 г. пр.Хр.). София: Гутенберг, 2022, с. 257.

на частното земевладение. Запазени са редица документи, в които става дума за продажба на ниви, градини, кладенци, сгради, и дори цели райони. А отделни богати представители на едрата чиновническа или придворна аристокрация имат по няколко хектара земи, закупуват нови земи, градини, роби, дават заеми и т.н. Заедно с това големи имения владеят не само царете, а и храмовете. Тези имения се ползват с редица привилегии: земите, дарени от царя със специални грамоти, се освобождават от данъци; царят раздава земя на военните заселници, като ги задължава да бъдат на военна служба, и др.⁴⁵

Любопитно е да се отбележи, че раздаването на грамоти и други подаръци от царя става по време на пирове в страхотните царски дворци на асирийската държава, какъвто е построеният от Ашурназирпал II. Този дворец става известен с това, че още по повод на неговото откриване **царят дава огромен пир, по времето на който гостите му изконсумират 1000 вола, 1000 местни крави и овце, 14 000 вносни угоени овце, 1000 агнета, 500 ловни птици, 500 газели, 10 000 риби, 10 000 яйца, 10 000 хляба, 10 000 кани бира, 10 000 съда вино и още много и много ястия и питиета.** А според изчисленията на самия Ашурназирпал **има почти 70 000 гости,**⁴⁶ които идват с охота да празнуват неговото величие на организирания от царската особа разточителен пир.

Може да се каже, че системата на асирийското държавно управление почти изцяло е в служба на тогавашните царе, защото всички управленски нишки се събират в царския дворец, при съответните висши чиновници на държавата. Така обширната територия на държавата се управлява от малоброен, но сложен държавен апарат, който ползва разнообразни царски привилегии. Например от данъци се освобождават само аристократите и някои градове, в които големите жречески колегии имат голямо влияние (такива са Вавилон, Борсипа, Сипар, Нипур, Ашур и Харан, освободени от различните облагания и повинности в полза на царя). Тези градове разполагат с известни права на самоуправление. Обикновено аси-

⁴⁵ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 286.

⁴⁶ Вж. **Бауер**, Сюзън Уайз. История на Древния свят: От най-ранните исторически свидетелства до падането на Рим. София: Skyprint, 2021, с. 356.

рийските царе със специални укази потвърждават тези права на големите градове или на знатните аристократи – най-често наместници на области. Освен това царствените грамоти, които се дават на аристократите, често съдържат добавки, с които даденият аристократ се освобождава от повинности. А данъци и мита се събират въз основа на статистически списъци, които се съставят по време на преброяване на населението и на имуществото. В запазените списъци се посочват имената на хората, техните роднински взаимоотношения, имуществото им, по-точно описват се земите, които им принадлежат, освен това се споменава името на човека, на когото те трябва да плащат данък.⁴⁷

В политическия живот на Асирия голямо влияние имат не само придворната аристокрация, военните и чиновничеството, но и висшите представители на жречеството, които, освен че са от близката свита на царя, са и консуматори на редица други привилегии (дарения, специални имоти, облекчени данъци и др.) в древното източно общество.

И така, нека обобщим накратко казаното за развитието на привилегиите през този докласически античен период от време на човешката история.

Първо. Една от най-отличителните специфики на еволюцията на привилегиите в Древния свят е, че те прогресивно започват да се налагат и увеличават във времето преди всичко и най-вече при функционирането на едноличната царска власт на различните политически династии. Те са властови привилегии, или такива изгоди и предимства на властта, които управниците сами за себе си (и царските семейства) налагат в ущърб на всички останали хора в древните общества.

Второ. В голямата си част тези привилегии не са узаконени и са плод на чисто субективни егоистични и волни действия на съответните царски велможи и респективно не подлежат на никакъв социален контрол поради абсолютната и деспотична царска власт и гигантското неравенство между управляващите елити и огромните маси хора.

⁴⁷ Вж. пак там, с. 290.

Трето. През разглежданата историческа епоха е налице и нещо много показателно от гледище на **регламентацията на привилегиите** (и на редица други социални дейности), което се свързва със Законите на Хамурапи във вавилонската държава. И макар че и по преди има закони (както е в Шумер), този Законник на вавилонския цар е от изключително значение, защото съпровожда първите стъпки на публичната власт в държавата. По този повод, както съвършено точно изтъква **проф. М. Семов**, Законникът на Хамурапи представлява политически инструмент и политическо оръдие за разпределение на средствата за производство и обмяна и произтичащото от него разпределение на функциите на публичната власт. В него точно се изяснява кой е собственик на земята (най-първо царят, след това тези, на които той е дал земя), определят се наемните отношения, лихварството, ролята на държавните лица – чиновниците, съдиите, лесничеите и т.н. Сиреч политическата и административната дейност за спазване на закона са едни от главните дейности на публичната власт,⁴⁸ което изобщо не изключва и регламентацията на едни или други привилегии в обществения живот.

Четвърто. Важно е да се отбележи и още нещо съществено: с течение на историческото време и еволюцията на човешките общества през древността последователно и систематично **привилегиите** започват да напускат своите „политически одежди“, **прехвърляйки се и в други обществени сфери – икономическата и духовната.** Това е новост в далечната от нас древна социална действителност, защото привилегиите излизат от тесните рамки на политическото, особено към края на интерпретирания тук исторически период. А дали това е трайна тенденция, която ще се пренесе и в идното социално-историческо и политическо развитие, ще проличи от следващите страници на този труд.

3. ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ФАРАОНИТЕ В ЕГИПЕТ

В историята на човечеството египетската цивилизация се смята за една от най-древните, възникнала през IV хил. пр.н.е. и

⁴⁸ Вж. **Семов**, Минчо. Политиката – теория и история. София: Партиздат, 1984, с. 41.

просъществувала няколко хилядолетия след това. За нея най-старите сведения доказват, че първоначално съществува разделение на държавата на две части – Северен и Южен Египет, които са населени от племена с различен етнически произход,⁴⁹ чиито ръководства имат изцяло кастов генезис. По-късно в резултат на първите обединителни стъпки на царете от Южен (Горен) Египет при градежа на държавността става и съединяването на двете части, свързани с името на владетеля Менес. При това няма съмнение, че въпросното обединение е постигнато чрез завоюване,⁵⁰ тъй като египетската държава възниква вследствие на присъединяването на едната към другата част.

Между другото ще вметнем, че при периодизацията на древноегипетската история се използват възгледите на Манетон, които отдавна са общоприети в историческата наука и египтологията. Той реално установява общо 30 египетски династии, но не по кръвно-родствен признак, а по свои собствени принципи – териториални, по местности и градове и др., от които династиите произхождат по периоди, време и т.н. Освен това целият списък на фараоните е разделен на три условни десетици (декади), като въз основа на този подход според периодизацията на Манетон египетската история се разделя на три царства – Старо, Средно и Ново. Понастоящем в литературата на тази база египетската история по царства и династии най-често се диференцира в следния логически порядък:⁵¹ **1) додинастичен период** – обхваща времето на първите династии, т.е. времето преди възникването на държавен живот и образуването на египетската държава, или т.нар. „праисторическа епоха“; **2) архаичен период**, или Ранно царство на Първа – Втора династия (няколко столетия в края на IV и началото на III хил. пр.н.е.), т.е. епохата на възникване и обособяване на отделните номи, когато все още тери-

⁴⁹ Вж. **Ростовцев**, М. История на Стария свят. Том I. София: Анубис, 1994, с. 39.

⁵⁰ **Рабовладельческо** и феодадно государство и право стран Азии и Африки. Ред. А. И. Рогожин, Н. Н. Страхов, Л. Н. Маймескулов и др. Харьков: Вища школа, 1981, с. 7.

⁵¹ Вж. много повече подробности за тази периодизация във: **Игнатов**, С. Египет на фараоните. София: Изток – Запад, 2004, с. 10 – 11; **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 24 – 25 и др.

торията не е обединена в единна и централизирана държавна организация; **3) Старо царство** (Трета – Шеста династия) – обхваща времето на първото обединение на Египет в единна държавна организация, управлявана от фараоните през по-голямата част от III хил. пр.н.е.; **4) първи междинен период** (Седма – Десета династия) – епоха на разпадане на египетската държава на отделни номи, която обхваща около две столетия преди края на III хил. пр.н.е.; **5) Средно царство** (Единадесета – Тринадесета династия) – време на второ поредно обединение на всички египетски номи в единна централизирана държавна организация, установена около 2020 – 1800 г. пр.н.е.; **6) втори междинен период** (Четиринадесета – Седемнадесета династия) – тук Египет престава да бъде единна държава, защото като самостоятелна държава съществуват само част от южните територии, чиито номи са обединени около столицата Тива, а в северните райони на делтата и прилежащите ѝ области се установяват т.нар. „хикоси“ (дошли от североизток, от Азия), които образуват своя държава за около 150 години; **7) Ново царство** (Осемнадесета – Двадесета династия) – образува се след прогонването на хикосите от територията на държавата и нейното ново обединение в единна централизирана държавна организация, което включва периода около 1580 – 1085 г. пр.н.е.; и **8) Късен Египет** (Двадесет и първа – Тридесет и първа династия) – обхваща времето след разпадането на Новото царство до завладяването на Египет от Древна Персия през 525 г. пр.н.е.

Още в края на архаичния период от историята на Египет, при разпадането на родово-племенното общество, започват да се развиват такива социални, политически и икономически процеси, които постепенно налагат властта на царете и фараоните в тогавашните първообрази на държавите. Така например според Н. Ирибаджаков първоначално основаната върху кръвно родство община е заменена със селска (съседска), т.е. териториална, община, в чиито недра започва да се формира и частната собственост върху земята, което обаче засяга само родовата аристокрация. Впоследствие поради необходимостта от по-нататъшно обединяване на усилията и труда на общините за отводняване на нови земи, за изграждане на по-големи и по-съвършени напоителни съоръжения и т.н. се раз-

вива обединяването на отделните селски общини в по-големи териториални икономически и административни единици, които египтяните наричат „сепат“ (или „спат“), а по-късно гърците им дават названието „номи“, с което те и до днес остават в историята.⁵²

В Древен Египет **номите** представляват градове държави, като всеки от тях има за свой център един или друг град и различна по размер територия извън града, върху която са разположени отделните селища (селските общини) със своите земи и напоителни съоръжения. Освен това отделните номи са самостоятелни и независими един от друг градове държавици, всеки от които има свой вожд или управител – номарх, и свой собствен бог покровител. Фактически номархът е малък цар, защото той управлява селскостопанската дейност на нома, изграждането, поддържането и използването на иригационните съоръжения. В неговите ръце се намират и военното дело и религиозният култ. С други думи той е едновременно и държавен глава, и военачалник, и върховен жрец, който изпълнява стопанскоорганизаторски, държавноадминистративни и политически, военни и религиозни функции в държавата.⁵³

За разлика от архаичния период през епохата на **Старото царство** властта на номарсите значително отслабва, понеже те стават подчинени на централната държавна власт, доколкото Египет постепенно се превръща в силно централизирана, организирана и бюрократизирана държава. Тук властта вече изцяло се концентрира в ръцете на **фараона**,⁵⁴ който не просто е помазан от боговете, а и самият той е **обявен за бог**. Нещо повече, абсолютни и неограничени са не само политическата и религиозната власт на фараона бог, защото номинално той е собственик на цялата земя, на водата, на планините, на пустините, и даже на морето, или буквално на почти всичко в държавата. Наистина номиналната собственост на

⁵² Вж. **Ирибаджак**, Н. Цит. съч. Том I, с. 140.

⁵³ Вж. пак там.

⁵⁴ **фараон** (от егип. *пер-аа*, означаващо *голям дом*) – още от началото на египетската култура това е названието, с което едновременно се обозначават и царският дворец и неговите обитатели, т.е. владетелският двор. По времето на Осемнадесетата династия с този термин се назовава личността на царя, а по-късно „фараон“ се превръща в титла на съответния владетел (Вж. **Египет**. Светът на фараоните. Под редакцията на Регине Шулц и Матиас Зайдел. София: Колибри, с. 518).

фараона не се покрива с неговата реална собственост, понеже наред с него съществуват и други собственици, които могат да продават или да предават в наследство своята собствена земя. Той обаче е най-едрият владетел на земи, стада, рудници, каменоломни, роби и всевъзможни безимотни селяни, пастири, занаятчии и др., които работят в неговите имения. Имуществата на фараона са толкова големи, че той раздава земи, стада и други богатства на членовете на своето семейство, на своите роднини и приближени, на храмовете, номарсите и други свои велможи.⁵⁵

Тези огромни имуществата на владетеля фараон се дължат на неговата еднолична власт, която много точно е разкрита от проф. Л. Владикин: „Божествеността на самия фараон се е изразявала по много начини. Фараонът носи почти същите дрехи, с каквито въображението на египтяните е обличало и боговете (това е било обичай и у другите древни източни народи); прилагателното „син на слънцето“ е задължителна прибавка към титлата му; същевременно той се нарича „бог велик, бог добър“. В един надпис се казва „Царят е образът на Ра между живите“. Възлизайки на трона, престолонаследникът се преобразява в очите на поданиците си и става **земен бог**. Поетите го възпяват, че блести като слънце, а когато се появи на терасата на двореца си, за да се покаже на народа, според дворцовия етикет се е казвало „слънцето се показва на своя хоризонт“.

Политическият смисъл на всичко това е ясен: не по избор или съгласие на първенците и народа, а **единствено по благоволенieto на небесата фараонът е получил властта си, следователно никой освен боговете не може да го съди за делата му. А понеже сам той е божество, властта му е премъдра и неограничена**. На монарха, а и на всички, които управляват от негово име, поданиците дължат пълно, безкритично и безропотно подчинение. Властта на монарха е оправдана, тъй както и властта на боговете, а държавата има същото основание да съществува, както и вселената, защото всичко е творение на всесилните и вечни богове“⁵⁶ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

⁵⁵ Вж. **Ирибаджак**, Н. Цит. съч., с. 143.

⁵⁶ **Владикин**, Л. Общо учение за държавата. София: Булреал 2000, 2007, с. 147 – 148.

Въпреки че царският дом и държавата формално са отделени, фактически фараонът се разпорежда с държавното имущество като със свое. Реално той редовно си присвоява голяма част от държавните данъци и повинности, още повече че на негово разположение се намират държавните хранилища с всевъзможни блага и какви ли не материални ценности.⁵⁷

В осъществяването на тоталната си деспотична власт и управление на държавата фараонът се опира на многоброен и сложен бюрократичен апарат, начело на който стои върховен сановник, наричан по-късно „везир“. Везирът е второто лице в държавата след фараона, като едновременно е върховен съдия и управител на държавното съкровище, на държавните стопанства и държавния архив. Наред с това той получава съвети и нареждания непосредствено и само от фараона и естествено е отговорен единствено пред него.⁵⁸

При такова тотално съсредоточаване на властта в едно най-високопоставено лице е напълно логично да се развие цялостна **система от привилегии** в обществото. Например според група автори фараонът редовно дарява своите приближени, членовете на царското семейство, висшите сановници и военачалници със земи, в които те уреждат свои големи частни стопанства. В много богати гробници от епохата на Старото царство са запазени релефи и стенописи, които пресъздават живота в тези имения. Аристократите и техните семейства живеят в големи домове, заобиколени от многобройни слуги и слугини, музиканти, певци и танцьорки, готвачи, телохранители и др. Под ръководството на домоуправителя чиновници, писари и надзиратели организират стопанския живот в имението и стриктно контролират труда както на производителите на материални блага, така и на заетите с ежедневна дейност на полето или в господарския дом – земеделците, пастирите, градинарите, риболовците, хлебарите, пивоварите, медникарите, ювелирите, грънчарите, каменоделците, тъкачите, обушарите, дърводелците, лодкарите, художниците, скулпторите и мн. др. Плюс това редица обширни поземлени владения са дарявани и на храмовете на многобройните египетски богове. Тези „отстъпени“ от фараона

⁵⁷ Редер, Д. Г., Е. А. Черкасова. История Древнего мира. Часть I. Первобытное общество и Древний Восток. Москва: Просвещение, 1979, с. 89.

⁵⁸ Вж. Ирибаджак, Н. Цит. съч., пак там.

земи са смятани за своеобразно възнаграждение на висшите сановници и жреците; в документи от епохата на Старото царство например се говори за „земята на бога, за която жреците изпълняват службата си“. И не само това, извън храмовете и частните имения основната част от територията на държавата е пряко администрирана от името на фараона като основен източник на доходи за него и държавата. В управлението на царското стопанство са ангажирани многобройни чиновници и служители, докато милионите трудови хора, разделени по професии в работни отряди, водят полугладно съществуване и работят от сутрин до вечер, подгонени от тоягите на многобройните надзиратели.⁵⁹ Повече от очевиден е фактът, че през периода на **Старото царство** в Древен Египет се наблюдава трайна тенденция на увеличаване на привилегиите в икономическата сфера, което има двойствено измерение: от една страна, цели преди всичко да закрепят свръхцентрализираната власт на фараоните и подкрепящите ги съпътстващи съсловия (аристократическите, жреческите и др.), а от друга страна, увеличават непрекъснато материалните богатства на господстващите социални групи като друга, още по-солидна икономическо-материална основа на съществуващата власт.

Съществено е да се изтъкне още едно проявление на **привилегиите** в Старото царство, от **политико-икономическо естество**, пише проф. Л. Беров, а именно: според запазените сведения от онова време вече съществуват едри земеделски стопанства на фараона, висшите сановници и храмовете. Отначало правото на заемане на висшите държавни длъжности е монопол само на родственици на царстващата династия, но по-късно вследствие на забогатяване по служебен път се открояват и много други заможни сановници от неблагороден произход, които получават достъп до върховете на служебната йерархия. При това положение се налага на тези неродствени (на династията) сановници да се осигури държавна издръжка чрез раздаване на отделни едри имения. По този начин заемащите такива длъжности лица като **фараонски родственици централизирано получават продоволствие и всичко необходимо от**

⁵⁹ Вж. Барсело, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 18.

фараонското стопанство като своеобразен единен бюджетен източник за натурална издръжка на държавните служители. Така ползването на доходите от тези имения отначало е явно и има условен служебен характер, но с течение на времето тази нова прослойка от едра служебна аристокрация започва да се стреми да превърне своето привилегировано обществено положение в наследствено над собствеността и властта.⁶⁰ Плюс това от документите на тази епоха личи, че площта на големите имения обикновено се дели на „бащино имение“ (като вече безусловно наследена собственост върху узурпирано някогашно служебно земевладение) и „княжеско имение“ като новополучено от фараона условно временно владение срещу изпълняване на служебни задължения. А с превръщането на тези едри имения в неограничена наследствена собственост се появяват и цели родословия на потомствени управители на области, военачалници и друг вид висши сановници. В този смисъл управлението на едрите имения е възлагано на специални чиновници, които разполагат с цял щаб от надзиратели, писари, пазители на припасите, отговорници за добитъка и др. при добре организирана складова отчетност. И естествено от тези стопанства получава продоволствие не само фараонът или съответно сановникът, но и многото подчинени на тях нисши служебни лица, слуги, роби и др.⁶¹ Това по безспорен начин доказва, че т.нар. „продоволствени привилегии“, или безплатното раздаване на различни видове храна на управниците и съпътстващите ги социални слоеве, имат хилядолетна праисторическа давност.

Интересни тенденции се наблюдават и в социалната еволюция на т.нар. „Средно царство“, в което има известно „разхлабване“ на неограничената деспотична власт на фараоните в държавата (в сравнение с властта им в Старото царство). Това намира израз, първо, в заздравяване на позициите на номовата аристокрация и на нейните привилегии; и второ, във формиране на нова привилегирована прослойка от хора, правещи голямо материално благосъстояние и лична кариера благодарение на фараона. В този

⁶⁰ Вж. повече по този въпрос във: **Беров, Л.** Стопанска история. Икономическото развитие на света от древността до наши дни. Второ издание. София: Планета 3, 1999, с. 23.

⁶¹ Вж. пак там, с. 24.

смисъл историците свидетелстват, че засилването на номовата аристокрация по време на първия преходен период не е напълно преодоляно и през цялата епоха на Средното царство тя запазва значителна част от своите привилегии (от политическото и стопанското си могъщество). Защото номарсите често предават властта си по наследство, образувайки местни династии; те се опират и на жречеството в храмовете на местните номови божества и имат свои войски. А в богатите гробници на представители на номовата аристокрация и през тази епоха продължават да се срещат изображения на обширни имения, като надписите с автобиографичен характер съдържат сведения за съсредоточените в техни ръце значителни материални и човешки ресурси.⁶²

В документите от епохата на Средното царство много често започват да се споменават данни за робите. Те се третират като част от имуществото и стопанството на знатните и богати собственици; запазени са документи за предаването им по наследство и за покупко-продажбата на роби, в които те са поставени наравно с работния добитък. Тук основен източник на роби са грабителските военни походи в съседните държави, когато след успешна военна експедиция фараоните награждават своите военачалници и приближени с част от заробените военнопленници. В автобиографичния надпис на Хусебек – телохранител и военачалник на фараона от Дванадесетата династия Сенусрет III, се разказва, че той на два пъти получава за награда роби – веднъж 60, а друг път 100 „глави“.⁶³ С една дума можем да говорим за това, че привилегиите разширяват своя обхват и сред най-онеправданите класи, доколкото фараоните не само се разпореждат с робите и ги експлоатират жестоко, но и имат изключителното право да търгуват с робска плът, продавайки ги на разни велможи като неотменна привилегия на фараона деспот.

Тази зависимост на елитите обаче довежда и до втората тенденция, която произтича от отслабването на фараонската власт, поради което самите фараони (през Средното царство) правят опити

⁶² Вж. Барсело, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 30.

⁶³ Вж. пак там.

за създаване на нови властови прослойки чрез тяхното допълнително привилегироване. Такъв е случаят с издигането на забогатяла върхушка от хора с незнатен произход (от т.нар. „свободни производители“), наричан в историческите извори „неджеси“. Те могат да дават образование на децата си, след което нерядко стават жреци, чиновници или писари. И за да се противопоставят на мощната номова аристокрация, фараоните от Единадесетата и Дванадесетата династия целенасочено започват да издигат представители на тези кръгове на висши постове в администрацията. Така в противовес на традиционната родова аристокрация действително се оформя друга привилегирована група (прослойка, слой, елит) хора с подкрепата на фараона,⁶⁴ която винаги е готова да защити неговата еднолична власт. С тези мерки фараонът се опитва да съхрани статуквото на собствената си власт и социалното си положение в обществото, като привилегиите на номарсите са ограничени за сметка на централната власт в държавата. Това е напълно логично, тъй като епохата на Средното царство (и през първия и втория преходен период) винаги е съпътствана с вътрешна нестабилност, династични битки и личностни борби, което обаче не отменя мащаба на привилегиите независимо от тяхното временно ограничение.

По-късно, през периода на **Новото царство**, тези тенденции за увеличаване на привилегиите придобиват нови, още по-изразителни измерения, тъй като през онези години се създава апаратът на държавното управление, чрез който все повече се усилва централизираната царска система. Отличителното тук е това, че цялата „нормативна“ власт изцяло се съсредоточава в ръцете на висшите царски чиновници, начело на които стои специален чиновник (на фараона) и прилежащи към него мениджърски елити.

От онова архаично време е запазен текст от инструкция, която лично царят дава на велможата като пръв и най-високопоставен сановник в държавата. Тази инструкция установява подробно задълженията на велможата и до най-малки подробности определя цялата организация и деловодство в неговата „палата“. Ако се съди по инструкцията, този върховен чиновник съсредоточава в

⁶⁴ Вж. пак там, с. 31.

свои ръце всички нишки на управлението на държавата: той се занимава с установяване на придворния церемониал в двореца, организира дейността на всички канцеларии и управления на столицата, разпорежда се с целия поземлен фонд на държавата и с цялата система на водоснабдяване. В ръцете на велможата е и висшата военна власт, защото той управлява всички крепости, набира войска и командва флота. Освен това в негови ръце са съсредоточени върховният съдебен надзор и контролът върху цялото държавно и местно управление на царството.⁶⁵

Поради този централизиран характер на държавното управление рязко се издига статутът и се увеличава влиянието на египетската аристокрация, която през Новото царство достига най-голямата си политическа и икономическа мощ и която като състав включва в себе си фараона и неговия род, номарсите и изобщо старата родова аристокрация, висшите жреци и новата придворна и чиновническа аристокрация (състояща се от висши сановници, чиновници, управители, служители в централните и местните органи, висши военначалници и др.).⁶⁶ И естествено голяма част от тези високопоставени велможи и управници имат специален привилегирован статут (политически и икономически), за който ще приведем няколко твърде показателни примера. Първият е свързан с редица важни **привилегии**, получавани от едрите робовладелци, към които повечето автори причисляват и **висшето жречество**, каквито например са специалните дарове, големите дарения на храмове, различните ценности, безплатното месо за елита, регламентираното наследствено предаване на длъжности и др.,⁶⁷ от които жреческата върхушка трупа неимоверно големи богатства.

Вторият пример засяга **т.нар. „имунитетни привилегии“**, разкрити от **Макс Вебер**, които пряко се отнасят до патримониалната властова организация на държавата в древността и се простират от трапезата на владетеля (винаги най-качествени храни) посредством доставки на натурални продукти от неговите запаси чрез даване на „приход“ (от служебна земя, рента, данъци) и т.н.⁶⁸ Тези

⁶⁵ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 174.

⁶⁶ Вж. **Ирибаджак**, Н. Цит. съч. Том I, с. 152.

⁶⁷ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 171 – 172.

⁶⁸ Вж. **Вебер**, Макс. Цит. съч., с. 32; 190 – 192.

привилегии „бранят“ властта на фараоните, многобройната царска клиентела и вездесъщата патримониална бюрокрация, на която изключително много разчитат тогавашните владетели.

Третият пример приковава любопитството, защото визира много специална **привилегия** на египетските владици, които единствено могат да откриват (и организират) собствени царски хареми за оргии и удоволствия. Така например според **проф. С. Игнатов** съседите охотно пращат своите чеда в харема на Аменхотеп III, независимо че той е женен за две вавилонски принцеси, за три митанийски и за една от Арцава в Анадол. Освен това ролята им в двора е незначителна, тъй като в крайна сметка те са просто заложнички, докато главна съпруга и царица на Египет е всемогъщата Тейе. Приемайки с удоволствие чуждите принцеси в харема си, Аменхотеп III обаче отказва да изпрати някоя от дъщерите си за жена на царя на Вавилония, тъй като египетска принцеса никога не е давана за жена на чужд владетел. А чистотата на египетските династии се пази по женска линия и египетските принцеси преливат царска кръв от поколение в поколение. Спазвайки това правило, египетските царе често се женят за сестрите си, а самият Аменхотеп III дори е женен и за няколко от собствените си дъщери.⁶⁹ Очевидно, почти всички египетски фараони изобщо не се лишават от едноличното си „право“ на всякакъв род царски привилегии, вкл. и от такива, които носят на душата и тялото незабравими плътски удоволствия и наслади...

И четвъртият пример се отнася до **привилегията на властниците и богатите люде да бъдат изпращани в отвъдния свят при специално установен ред само и единствено за тях**. Защото от края на Шестата династия погребалните права и ритуали, някога пазени единствено за царя, стават напълно достъпни първо за представителите на провинциалната върхушка и впоследствие постепенно и за всички останали египтяни, които имат материални възможности да се снабдят с всичко необходимо за отвъдното, както и със съответните траурни, погребални и паметни текстове.⁷⁰

⁶⁹ Вж. **Игнатов**, С. Египет... Цит. съч., с. 117.

⁷⁰ Вж. **Игнатов**, С. Морфология на класическия Египет. По данни на Ермитажен папирус 1115. София: Нов български университет, 2012, с. 21.

В този контекст египетските велможи винаги плащат висока цена за обзавеждане на своите гробници, както е случаят след смъртта на прословутия Тутанкамон: само тежкият му над 100 кг златен ковчег струва колкото 35 000 месечни заплати на един работник,⁷¹ като реалната стойност на ред други предмети, намерени в гробницата на младия цар, и днес надхвърлят мащабите на всяко човешко въображение.

Поради прекалено отдалеченото историческо време и отсъствието на държавни структури (институции на властта) изключително трудно могат да се обособят и диференцират всички **привилегии на фараоните** в древното египетско общество. И все пак тези привилегии като реално съществуващи изгоди от властта в трите египетски царства (Старото, Средното и Новото) биха могли **да се систематизират в рамките на отделните социални сфери (и обществени слоеве)**, а именно:

1) Властови привилегии

- божествен произход на фараонската власт;
- предаване на властта по наследство;
- дворци, храмове, гробници и др.;
- централизирано натурално продоволствие за фараона и неговите първи родственици;
- специална храна и хранителни продукти;
- раздут обслужващ персонал – пастири, градинари, хлебари, обущари, дърводелци, риболовци и др. (само за фараоните);
- „царски роби“ за обслужване и работа на фараоните (велможи, жреци, чиновници и др.);
- привилегии за плътски удоволствия (харемии и др.);
- разточителни погребални ритуали;
- други привилегии.

2) Икономически привилегии

- огромни владения на земи;
- дарения на земи (на приближени, висши сановници, високоставени военначалници и др.);
- дарения на храмове (на името на египетски богове);
- присвояване на стопанствата на духовните храмове;

⁷¹ Вж. **Игнатов**, С. Египет... Цит. съч., с. 372.

– други привилегии.

3) Привилегии в духовната сфера (образование, религия, култ)

– специални привилегии само за жреците от фараоните (властови, икономически, религиозни);

– специализирани училища за обучение на т.нар. „писари“ (учени, учители, бюрократи), или на тогавашната придворна интелигенция;

– нарочна привилегия по реализация на религиозния култ (ритуалите и заклинанията са монопол на жреците);

– привилегии по отношение на задгробния живот (скъпи саркофази, препълнени гробници, загробени материални ценности – злато, сребро, съдове и т.н.);

– други привилегии.

4) Привилегии на аристокрацията

– назначаване на висши ръководни длъжности;

– предаване на съответната власт по наследство;

– специално укрепени жилища с високи стени за управляващите;

– имуществени привилегии;

– натурална издръжка на висши държавни служители;

– право да се образуват местни династии;

– притежаване на малка собствена войска;

– други привилегии.⁷²

За широкото разпространение на привилегиите във всички египетски царства през разглеждания исторически период съществуват редица социални, политически, властови, исторически и пр. обективни причини в тогавашния обществен живот. Сред тях обаче една има най-голямо значение и тя е свързана със същността, функционирането и спецификата на властта и властовите отношения в египетското общество, или, казано направо, с характера и проявленията на **властта на фараоните** като най-отличителна емблема на древните египетски царства.

⁷² Разработената систематизация на египетските привилегии на фараоните в горните четири пункта се основава на данни от следните източници: **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 116 – 118; 128 – 129; 145 – 146; 172; **Ирибаджак**, Н. Цит. съч., с. 153; 165 – 169; 225 – 226; **Ростовцев**, М. Цит. съч. Том I, с. 48 – 50; 112 – 114; **Барсело**, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 15 – 19; **Беров**, Л. Цит. съч., с. 23.

Властта на фараона е еднозначна и неделима, защото, както пише Т. Парсънс, „той като цар и бог едновременно (Хор) е обединяващият център на системата. Едновременно бог и човек, той е свързващо звено в непрекъснатата йерархия на всички явления, които имат смисъл. Той е син на Ра – бога на Слънцето, за когото се вярвало, че е източникът на всичко живо. По-пряко той е също син на по-конкретни божествени родители – майката богиня Хатор и собствения му царствен баща, символизиран от приравняването на Хор и Бика. Така човешката му природа е свързана с общата генеалогия на животинския живот. Той също е намесен в цикличните природни процеси – годишните времена, сеитбата, жътвата и годишното разливане на Нил. Нещо повече, институцията на царската власт обхваща много поколения и свързва живия фараон както с предците му, така и с неговите наследници“⁷³. Това на свой ред означава, че цялата власт в държавата (изпълнителната, съдебната, военната, религиозната и т.н.) е в ръцете на фараоните, като египетските царе фараони буквално са собственици на цялата държава с всички нейни природни и стопански ресурси (вкл. се разпореждат по своя воля и с хората в обществото). Така всички действия в държавата и извън нея се извършват от името на фараоните, а при липсата на закони разпоредбите и оценките на фараоните или на администрацията от различните равнища имат единствено съществено значение.⁷⁴ Тоест **властта и личността на фараоните имат свръхестествен характер, тотално са обожествявани и буквално се „сливат“ в един монолитен властови субект в Древен Египет**, без когото не се взема никакво управленско решение.

Особено важно е да се отбележи, че огромната власт на фараоните изцяло се крепи на създадената от тях **аристократично-управленска върхушка**, която има ключово значение за характера на общественото устройство, за еволюцията на стопанския живот и за развитието на обществените отношения. С тази върхушка е свързано и отглеждането на административно-управленския апарат на държавата, и то най-вече с по-високите и средните нива в

⁷³ Вж. Парсънс, Т. Цит. съч., с. 80.

⁷⁴ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 52.

централната и местната власт (от тези среди произлизат и висшите представители на жреческата прослойка).⁷⁵ В състава на този апарат висшите чиновници образуват най-близкото обкръжение на царя (фараона) и като такива носят съответните тържествени звания – „първи след царя“, „началник на двореца“, „пазител на печата на всички свитъци“ и т.н. Освен това има придворни, които наричат себе си в надписите „князе“, „на служба на двореца“, „приятели на царя“ и др., с което изтъкват своята близост с владетеля на царството.⁷⁶ Разбира се, държавата се управлява от фараона, но и при непосредственото участие на родовата аристократична олигархия и висшите духовни жреци, които също заемат високи държавни длъжности.

Между другото ще вметнем, че висшите жреци имат не по-малко централизирана структура в рамките на своята „духовна“ йерархия. Такова е становището на Вл. Попов, според когото главният, или върховният, жрец – т.нар. „първожрец“ на всяко божество, се назначава обикновено от фараона. В жреческите среди има ясно изградена силна йерархична структура на подчиненост между отделните жреци. Естествено е на първожреца да се подчиняват всички жреци на това божество, но не и на други. След първожреца следва кръг от високопоставени жреци, назначавани от фараона или от първожреца, номинирани с рангове като „втори“, „трети“ и т.н. А след тях има по-нисък кръг жреци, също разделени йерархично на „първи“, „втори“ и т.н. Но най-многобройно е т.нар. „нисше жречество“, към което принадлежат широк кръг лица, занимаващи се не само с култовите проблеми, но и с поддържащата дейност в храмовете и техните стопанства.⁷⁷ Чрез тази йерархична стълба е напълно нормално висшите жреци като приближени до фараона владетел да получават множество материални и морални привилегии за своята верноподаническа служба и раболепие спрямо него.

При такъв централизиран едноличен механизъм на организация на властта, който се основава на **„тесния съюз между религия и държава“** (М. Ростовцев), е свършено логично да се стимулира системата от привилегии на различните йерархични равнища.

⁷⁵ Вж. пак там, с. 56.

⁷⁶ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 117.

⁷⁷ Вж. **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 19.

Така например в поучението на хераклеополския цар Ахтой III към неговия син Мерикара изрично се казва: „Царят е велик със своите велможи. (...) Награждавай велможите си с данъчни списъци (*данъчни намаления и опрощения – бел. моя, Г. М.*), жреците – с участъци земя (*царски дарения – бел. моя, Г. М.*). Те ще работят за тебе като един отряд. Няма да има сред тях метежници. Няма да страдаш от това, че Нил не идва. Данъците на Севера ще бъдат в ръката ти“⁷⁸. По този начин всевластните египетски фараони се явяват своеобразни „законови“ стожери на привилегиите на властта и „морални“ пазители на привилегиования статут на висшите олигархични (и управленски) слоеве във властта.

Няма съмнение, че системата от привилегии в древните египетски царства (Старото, Средното и Новото), която е използвана от около 170 фараони и няколкостотин висши чиновници,⁷⁹ бележи изключителни размери като количествени измерения и социална разгърнатост в тогавашното общество (в сравнение с много други антични държави) благодарение на абсолютната власт на фараоните. Това е закономерна тенденция в социалната еволюция на почти всички древни общества, в които привилегиите на властниците придобиват все по-големи мащаби в зависимост от характера на тяхното държавно-политическо устройство.

4. ЕВОЛЮЦИЯТА НА ПРИВИЛЕГИИТЕ В ПЕРСИЯ, КИТАЙ И ИНДИЯ

С течение на историческото време политическите привилегии продължават да се утвърждават, налагат и разширяват в почти всички древни общества, в които вече протичат социални процеси на формиране на изначалната държавност. Тези процеси стимулират еволюцията на едни или други привилегии в отделни държави, които масово започват да се развиват по подобие на държавите от предходните епохи (Вавилон, Асирия, Египет и др.). Но преди всичко те се забелязват в т.нар. „източни деспотии“, където държавата (разбирай царят) има цялата власт, а политическата олигархия

⁷⁸ Барсело, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 35 – 36.

⁷⁹ Вж. Клейтън, П. Хроника на фараоните. Летопис на владетелите и династиите в Древен Египет. София: Рива, 2007, с. 6; Кацарски, Иван. Цит. съч., с. 150.

изцяло е смесена с управленския апарат, както е например в Персия и Китай.

а) Еволюция на привилегиите в Персия и Китай

Още по времето на цар Дарий I (522 – 485 г. пр.н.е.) в **персийската държава**⁸⁰ властовите привилегии намират своята естествена еволюция независимо от някои реформи в интерес на народа, които тогава са направени в царството. През онова време в Персия е провеждана традиционната политика на древноизточния деспотизъм, чрез която цар Дарий I укрепва собствената си власт, като по този начин безпрекословно поддържа богатите класи и слоеве в обществото – робовладелската и земеделската аристокрация, богатите търговци, висшите духовници и жречеството и др. И макар че персийското общество е силно разслоено и диференцирано (богати и бедни), държавната власт в лицето на царя постоянно взима мерки, за да държи в подчинение огромните маси обедняло население. Поради тази причина – пише В. И. Авдиев – царят не само заздравява социалното положение на аристократите, но и определя и раздава редица нарочни **привилегии**: присъждане на титлата „благодетел на царя“ на видни аристократи; даряване на огромни имения на аристокрацията; раздаване на големи поземлени владения; освобождаване от данъци и повинности на едрите земевладелци (при условие, че всички данъци са увеличавани); правото (на същите земевладелци) да съдят и наказват хората в своите владения; неплащане на данъци от духовните храмове в царството и др.⁸¹

Разбира се, както може и да се предполага, най-многобройните и многообразни привилегии ползва **царят на Персия**, в чиито ръце са съсредоточени огромен поземлен фонд, разкошни благо-

⁸⁰ Държавата Персия възниква първоначално на териториите на югоизток от Месопотамия, като постепенно се разпростира по цялото Иранско плато. Според историците по тези места живеят племената миди (меди) и перси (парсуа), като последните произлизат от най-ранните индоевропейски племена, а самата персийска държава се създава около края на VIII и началото на VII в. пр.н.е. (Вж. **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 191 – 194).

⁸¹ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 373.

устроени имения с великолепни паркове (наричани „райски“), горски вили с изобилен дивеч за царски лов, специални гори с разсадници за аклиматизиране на редки и чуждоземни растения, безупречно поддържани овощни градини и др.⁸² Нещо повече, царските привилегии имат широко социално разгръщане, поради което царят разчита на подкрепата на изградения държавен апарат, което пък му дава възможност да контролира централната и местната власт в държавата. Така например непосредствено към царския двор има висши чиновници, които от името на царя отговарят за отраслите на централното управление – съкровищницата, съда и военното дело. Към царя се числи и неговият личен секретар, който пише царските укази, а централната власт в лицето на царя пряко се намесва в местното управление. Заедно с това царят разглежда оплакванията на своите поданици, например на жреците от храмовете, определя данъчните привилегии, дава лични нареждания за строежа на храм или на градски стени и пр. И още, всеки указ, който има царски печат, се счита за закон, неподлежащ на отменяне. Плюс това цялото управление се реализира от чиновници и има бюрократичен характер, като царят поддържа връзка с чиновниците с помощта на специални послания. В двореца и във всички учреждения се прилага грижливо деловодство, като за централизацията на управлението спомага длъжността „висш държавен инспектор“ (окоето на царя), който по нареждане на царя изпълнява функциите на върховен контролор в отделните области.⁸³

Интригуващо е да се отбележи високото царско благоволение за устройването на щедри царски трапези, на които се правят пищни угощения, включващи огромни армии от прислужници и хора, забавляващи пируващите с огромни количества блюда и напитки. Освен това в знак на царско благоволение са **раздавани дарове (привилегии)**, които включват земи, специални одежди, ценни метални предмети, бижута и др.⁸⁴ Нещо повече, високопоставените чиновници получават съответните по-големи порции от нискоквалифицираните работници, например по 2 овце, 90 л

⁸² Вж. пак там.

⁸³ Вж. пак там, с. 374.

⁸⁴ Вж. **Уотърс**, Мат. Древна Персия. Кратка история на Ахеменидската империя, 550 – 330 г. пр.Хр. София: Ашур, 2017, с. 135.

вино и 180 кг брашно, макар че осигурените количества са твърде големи, за да бъдат консумирани само от един човек. По същия начин други представители на елита получават количества, които са прекалено големи, за да бъдат консумирани самостоятелно от когото и да е. Подобни плащания е възможно да са преразпределяни между подчинените на съответното лице, да са давани на кредит срещу бъдещи плащания по необходимост или разменяни за други стоки или сребро. Големи разходвани суми също са използвани за специални случаи или за пирове на царската трапеза, на които присъстват внимателно подбрани според мястото им в йерархичната стълбица и личните им постижения хора. Възможно е някои от големите плащания на елита да са предназначени точно за такива цели, въпреки че те (плащанията) обикновено указват изплатеното, а не неговото предназначение.⁸⁵ Въобще подобен род царски развлечения не само че се провеждат редовно за тогавашния политически елит, но и са проява на своеобразна привилегия, дадена пишно по благоволенieto на царя.

Любопитно е да се изтъкне, че персийският цар Артаксеркс II (404 – 359 г. пр.н.е.) твърде пълноценно използва **изключителното си право да има собствен харем**, тъй като притежава 366 жени и наложници в него, от които са му родени само... 150 синове!!!⁸⁶ Този родителски рекорд е възможен, защото цитираният цар живее и управлява твърде дълго и очевидно никак не си губи времето с оправянето на различни държавни дела...

Изрично трябва да се отбележи, че цялата съдебна власт е съсредоточена в ръцете на царя, както и на специалните „царски съдии“. Тези съдии, или, както ги наричат, „носители на правото“, в своята дейност изхождат от принципа на неограничено царско самодържавие. Те намират „закон, който позволява на персийския цар да прави всичко, което поиска“ (Херодот), назначават се от царя до живот и могат да бъдат снети от длъжност само ако извършат престъпление или са обвинени във вземане на някакъв под-

⁸⁵ Вж. пак там, с. 151.

⁸⁶ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 204.

куп. Понякога длъжността „царски съдия“ се предава по наследство,⁸⁷ което представлява една от най-големите привилегии в персийската съдебна система. Или, казано обобщено, **привилегиите в Древна Персия имат ново обществено измерение, което намира израз в почти всички социални сфери – политическата, икономическата, духовната, военната, съдебната и др., и в този смисъл те (привилегиите) се различават по своята разпространеност (като мащаби и обхват) от тези в много други държави през разглежданата епоха.** Тоест налице е тенденция на разширяване на властовите привилегии в древността, която в различна степен е валидна за голяма част от новосформиращите се и реално функциониращи древноизточни държави.

Тази историческа тенденция обхваща в своето развитие понататък и древната китайска цивилизация още от имперската династия Шан (1766 – 1122 г. пр.н.е.), която се приема за първата династия в социалната еволюция на Китай.

Известно е, че в политическата система на **Китай** водеща фигура е царят, или т.нар. „ван“, който взима най-важните решения от военен и стопански характер.⁸⁸ Но дълго време родовата аристокрация, и по-специално Съветът на старейшините, запазва ролята си при приемането на тези решения. Заедно с това към царската институция съществува съвещателен орган – Аристократичен съвет, в който влизат изтъкнати представители на родовата аристокрация и племенни вождове (като всички висши длъжности в управлението на армията и стопанството се заемат от клана на властващата династия). Така е, тъй като властта се предава по наследство, но не от баща на първороден син, което е типично за западно-европейската цивилизация (т.нар. „майорат“), а от брат на брат по старшинство (ако няма живи братя, наследник става братът на майката и впоследствие племенниците).

В тази първа китайска цивилизация на империята Шан има силно класово разслоение. Родовата аристокрация и отличилите се приближени се превръщат в привилегировано съсловие байсин,

⁸⁷ Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 374.

⁸⁸ Тук и в следващите няколко пункта от изложението представянето на древната китайска политическа система е направено по: **Найденев**, Г. Цит. съч., с. 156 – 158.

разполагащо със значителни богатства и роби, като основното занимание на това съсловие е воденето на завоевателни войни. При тях пленниците са превръщани в роби, които са използвани не само като домашни роби, но и в различните стопанства (например като пастири). По-често обаче завладяното население попада в пряка лично-поземлена зависимост, т.е. превръщано е в крепостни селяни. Особеното тук е, че **царят подарява завладените земи** заедно с обитаващото ги население на родствениците си и свои приближени под формата на условна собственост. Тази форма на собственост и съотнесените стопански, религиозни, военни, съдебни и т.н. прерогативи на местния байсин са много близки до феодалните отношения между краля и неговите приближени през епохата на разложение на Западната Римска империя и утвърждаване на първите варварски кралства.

В системата на силно централизираната власт от само себе си се разбира, че царят (ванът) е самодържец. Той обединява в своята личност всички функции – военната, политическата, административната, стопанската и религиозната, защото е „син на Небето“ и е първожрец. Така единствено той има право да извършва ритуалите, свързани с култа към небето и земята, като централно място в тях има култът към предците, в чиято памет се правят големи жертвоприношения от вана или от местния велможа. А тези жертвоприношения имат изключително важни функции, свързани със запаване на единството на династията и на историческата памет.⁸⁹

За формирането, еволюцията и утвърждаването на древната китайска политическа система съществено влияние оказват възгледите и разработките на Конфуций (551 – 479 г. пр.н.е.) и Шан Ян (390 – 338 г. пр.н.е.). Според мъдреца **Конфуций** в съчинението му „Лун Юй“ („Поучения и беседи“) всичко, ставащо на Земята, вкл. и индивидуалните съдби на хората, предварително е определено на небето, което представлява висша духовна сила, но не Бог, а само нравствена сила, разтворена във Вселената.⁹⁰ Именно идеята за не-

⁸⁹ Вж. пак там.

⁹⁰ Вж. **Лунь Юй**. – В: *Древнекитайская философия*. Сборник в двух томах. Москва: Мысль, 1972 – 1973, с. 170 – 171; и **Александров**, Г. Ф. История социологических учений. Древний Восток. Москва: РАН, 1951, с. 225.

бесната предопределеност на природата и обществото е движещата философска нишка в учението на Конфуций, с която той обяснява същността на социалната организираност и разбирането на човешката общност като съвкупност от индивиди, имащи обща съдба, наложена свише. В този смисъл Конфуций схваща държавата като голямо сплотено семейство, в което нейните членове са свързани така здраво и многостранно един с друг, както са обвързани хората във всяко семейство. Въз основа на това великият философ определя пет вида отношения между хората, които са: между баща и син, между мъж и жена, между братя, между различни семейства и между владетел и поданици,⁹¹ като във всички тях (отношенията) неизменно присъстват подчинението и уважението на по-младите към по-старите.

От такива светогледни позиции Конфуций обосновава и своята теза за **управлението на държавата**: „Владетелят е син на Небето“⁹² и поради тази причина всички хора трябва да му се подчиняват, защото той е баща на целокупните поданици. Но древният мъдрец не спира дотук и доразвива тезата си, като изрично подчертава, че **владетелят може да управлява само с помощта на „знатните“ люде в държавата** (и обществото), единствени притежаващи съответните качества за това. Или, Конфуций смята, че **държавното управление е управление на „знатните“ хора и аристократите, т.е. на отбрания извисен и съвършен елит в обществото**, който се отличава от всички останали поданици с качества, които те (поданиците) не притежават. Това управление на „знатните“ е резултат от схващането на конфуцианството за управление чрез нравствения пример на държавниците, който повелява, че съветниците и служителите на владетеля трябва да са истински достойни, почтени и благородни хора, тъй като са олицетворение на „благородния мъж“.⁹³ Нещо повече – извеждайки тази малобройна социална група (на знатните хора) начело на държавната власт, Конфуций всъщност развива **идеята за висшия управленски**

⁹¹ Вж. **Дачев**, Л. История на политическите и правните учения. От древността до буржоазните революции. София: Свидя, 1999, с. 22.

⁹² **Луън** Юй. Цит. съч., IV, 15.

⁹³ Вж. повече подробности за понятието „благороден мъж“ във: **Фотев**, Г. История на социологията. Том I. София: Св. Кл. Охридски, 1993, с. 57 – 58.

елит, излъчен от представители на заможните класи. Неговото рекрутиране (на елита) става чрез принципа на наследственост, вследствие на което обикновените хора нямат никаква възможност за достъп до върховете на властта.

Но въпросът за управленския елит в конфуцианската философия не се разглежда абстрактно или самоцелно, защото създаването на елита е неразделна част от проблемите на властта. За мислителя Конфуций властта представлява ключова ценност и в този смисъл **основният въпрос на всяко управление е въпросът за властта**. Затова Конфуций смята, че оптималното функциониране на властта е невъзможно без формирането на национален културен елит, който да бъде „солта на властта“ и в който да се вслушват всички управници.⁹⁴ Действително тази идея за елита не е формулирана пряко, но тя се подразбира подтекстово, доколкото е производна на цялостния елитаризъм на конфуцианството.

Във възгледите на Конфуций за държавата и елита намира отражение и **проблемът за функциите и отговорностите на държавника**. Според нравствения идеал на конфуцианството владетелят е свободен да взима такива политически решения, каквито самият той прецени, доколкото е отговорен за държавното управление. Тук обаче е налице противоречие, забелязано от големия познавач на Древния Изток – руския учен **В. Рубин**, чиято същност е следната: от една страна, конфуцианското учение винаги се отнася положително към политическата дейност на държавника, независимо от мерките, които са прилагани в различните обществени условия, – благоприятни, неблагоприятни, даже и такива на социален хаос, и в този смисъл тази дейност е оценявана като справедлива; а от друга страна, самият Конфуций няколко пъти твърди в трактата си „Лун Юй“, че владетелят не е длъжен да участва активно и да носи отговорност за управлението на държавата дори и когато има обществени размирици.⁹⁵ Този „парадокс на конфуцианското участие“ във властта (както го нарича В. Рубин) е израз на тезата за абсолютната автономия на владетелите при взимането на решения, която им дава правото на отказ от своите отговорности,

⁹⁴ Цит. по: **Рубин**, В. Личность и власть в Древнем Китае. Москва: РАН, 1999, с. 266 – 267.

⁹⁵ Пак там, с. 108.

ако има разминаване между управленския идеал и методите за неговата реализация.

Другият известен китайски мислител е **Шан Ян**, който в своята книга „Шан цюн шу“ („Книга на управителя на областта Шан“) обосновава собствените си възгледи за т.нар. **„легалистко учение“ за държавата**, чиито основни **принципи** са следните: 1) откупуване на длъжностите в държавата като главен базисен принцип за всички, които се занимават с политика и управление; 2) продаване на длъжностите от централната власт като условие за намиране на най-интелигентния, подготвен и платежоспособен управник; 3) назначаване на политиците от императора чрез откуп като „сертификат“ за утвърждаване на азиатския диктаторски деспотизъм; 4) тотална информираност на източния владетел за това какво мислят масите (вкл. и чрез налагане на шпионско-доносническа система); и 5) използване на принципа на страх за постигане на жестокост и терор сред хората, за да се държат те в постоянно подчинение на управителя.⁹⁶ С други думи казано, тези виждания на Шан Ян изцяло са насочени към налагането на абсолютната власт на владетеля като висша цел на неговото управление при установяване на господството на тоталитарната държава.

Погледнато в сравнителен план, двете доктрини за същността и властта на древната китайска държава (на Конфуций и Шан Ян) имат диаметрално противоположни възгледи за нейния фундаментален характер, защото: **ако Конфуций разглежда държавата като голямо семейство, в което управителят представлява грижлив баща за своите поданици, то Шан Ян смята, че управителят е едноличен владетел на държавата, а народът – крепител на неговата власт и нищо повече.** Такова различие обаче по адрес на привилегиите изобщо не се забелязва, тъй като и в двете теоретични концепции за държавата тези привилегии тотално се прилагат в целокупния социалнополитически живот.

От само себе си се разбира, че различните видове привилегии се консумират от определени олигархични елити (аристократични и др.) и групи в тогавашното китайско общество. Те обаче са

⁹⁶ Вж. по-подробно този въпрос във: **Манолов, Г. Л.** Въведение в политическата наука. Второ допълнено и преработено издание. Пловдив: ВУСИ, 2020, с. 15 – 16.

част от социалната структура на Древен Китай, която се състои от три основни социалнокласови групи – „благородни“, „добри“ и „подли“ хора. Това трикласово разделение е очертано още през епохата Шан-Ин в Китай (XV – XI в. пр.н.е.), когато по време на разпадането на родовообщинните отношения възникващите съсловно-класови граници преминават между: а) привилегированата управляваща родова аристокрация, състояща се от върховния владетел, неговите роднини и доверени лица, местни управители и техните роднини и приближени, както и от главите на родовите, семейните (клановите) сдружения; б) свободните селяни, обединени в общини; в) безправните роби, които служат на и се експлоатират от аристокрацията.⁹⁷ Ускоряването на процесите на централизация и на формиране на силен апарат на държавната власт довежда до обособяването в Китай на социален слой, чиито представители така или иначе са включени в системата на управление. Принадлежността към тази привилегирована група и мястото в нея се определят не според имущественото състояние и произхода на дадено лице, а според отношението му към държавната служба. За съсловното преструктуриране способства и политиката на легистите, насочена срещу родовата аристокрация. С реформата на Шан Ян в легистките царства за първи път е въведена официална търговия с рангове на благородство, които освобождават от трудова повинност. Правото започва все по-остро да откроява различията не само между „добрите“ и „подлите“ хора, но и между две категории свободни хора – лица с чиновнически длъжности и служебни чиновове („гуан“) и обикновени хора („байсин“). Разделението на 9 чиновнически ранга, което се основава на система за заплащане на службата на чиновника в зърно (в размер от 200 до 10 000 дана⁹⁸), се формира още през периода на Воюващите царства. Тези 9 ранга, всеки от които се състои от два класа, неизменно съществуват заедно с категоризирането на висши, средни и нисши чиновници.

⁹⁷ Вж. **Крашенинникова**, Н. А. История права Востока. Москва: Российский открытый университет, 1994, с. 53 – 54.

⁹⁸ Един дан = 103,5 кг зърно

Титлата на благородство корелира и с редица висши рангове. Формално пътят към чиновническа длъжност е открит за всички, получили конфуцианско образование и положили изпити, но в действителност образованието е достъпно само за децата на същите тези чиновници и заможни хора.⁹⁹ И сред „добрите“, и сред „подлите“ хора също няма равенство. Например при постъпване на държавна служба сред „байсините“ с предимство се ползват земеделците; по време на мобилизация първо набират хора с търговски произход и едва след това земеделци. Богатите търговци и занаятчии са в особено положение. Съсловните прегради, отделящи ги от благородниците, могат да бъдат преодоленни чрез закупуване на почетни титли и длъжности.¹⁰⁰

И така, в **политическата сфера** на древното китайско общество последователно се развива солидна привилегирана система в държавата, от която под егидата на царя (и с неговото благоволение) се възползва значителна група от аристократичното чиновничество, заемащо висши държавни длъжности. Част от тези **привилегии** могат да се подредят в следния ред: **първо**, създаване на закон за държавния служител, с който са установени **т.нар. „степенна знатност“** (общо 18), присъждани само на тесен кръг висши администратори, военни и други хора около царя за заемането на повисоки длъжности (регламентирани с реформите на Шан Ян); **второ**, назначаване на политици в държавата чрез **откупуване на длъжности**; **трето**, **продаване на длъжности** от централната власт като гаранция за утвърждаване на добри управници; **четвърто**, **унаследяване на висши длъжности** от богати аристократи за запазване на значими постове в държавата; **и пето**, изграждане на специална **система за стимулиране с награди на управници** (и аристократи), чрез която се изтъкват заслугите на висшата олигархично-управленска прослойка в държавата.¹⁰¹ И всичко това изобщо не включва безмерните политически привилегии на царя и неговата свита, каквито са специалната храна, великолепните одежди, шикарните дворци, разкошните хареми, ловните излети,

⁹⁹ Вж. пак там.

¹⁰⁰ Вж. пак там.

¹⁰¹ Вж. повече подробности за тези привилегии във: **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 440 – 441; **Беров**, Л. Цит. съч., с. 50; и **Рубин**, В. Цит. съч., с. 47 – 49.

богатите софри, шумните гуляи и т.н., и т.н. Сиреч привилегии, които, освен че въобще не са достъпни за народа, тъй като са предназначени за елита (и са за сметка на държавната хазна), напълно се вписват в максимата, че в „природата на хората е винаги (...) да търсят изгодата“ (Шан Ян). Нещо, което с двойно по-голяма сила важи за почти всички политици, вкл. и за съвременните, бихме допълнили ние.

Към **привилегиите** в политическата сфера в Китай ще добавим още една тяхна разновидност, проявяваща се обаче **в правосъдната система**. Става дума за това, че в династичните кодекси са прехвърлени „осем правила“ от конфуцианския източник „Ли Цзи“ за прилагане на наказания на лица с висок социален статут. Осем категории знатни лица (I – роднини и II – верни приятели на императора, „които са му служили дълго време“, III – „знатни хора, чиито думи и дела биха могли да служат за образец“, IV – „способни, талантливи във военните и държавните дела“, V – заслужили военнослужещи, VI – знатни чиновници с високи чинове и длъжности, VII – „усърдни чиновници“ и VIII – „гости“, т.е. потомци на кралски династии) в случай на извършване на редица престъпления, наказуеми със смърт, не попадат под юрисдикцията на обикновените съдилища. Неопределеността на критериите на III, IV, V и VII група от този списък фактически оставя отговорността на императора да определи наказанието, да го смекчи или да помилва значителна група хора.¹⁰² Такива привилегии са изключителна рядкост в повечето държави от Античността.

При вземане на решение за наказание на престъпление с предимства се ползват също и други категории длъжностни лица благодарение на системата на заместващи наказания, когато каторгата или изгнанието е заменено със загуба на длъжност, ранг или титла. Колкото повече титли има длъжностното лице, колкото по-висок е рангът му, толкова повече възможности има за „погасяване“ на основното наказание. В случай на тежки престъпления, когато титлите и званията не са достатъчни, останалата част от наказанието може да бъде погасена с глоба. Господстващото поло-

¹⁰² Вж. Крашенинникова, Н. А. Цит. съч., с. 61 – 62.

жение на бюрократията в обществото определя наличието в традиционното право на Китай и на друг, много специфичен институт – „сянка“, въз основа на който роднините на длъжностно лице („сянкодатель“) получават редица специални социални и правни предимства в зависимост от „силата на сянката“, измерима с ранга на длъжностното лице и степента на родство на „сянкополучателите“ с него (което се определя според конфуцианските критерии със срока на траур за починал роднина). Сянката дава възможност да се получи длъжност на държавна служба, а също така освобождава или смекчава наказанието при извършване на тежко престъпление. Последниците от нейното действие са записани подробно в Танския кодекс. Най-мощна е „сянката“ на императора, която се разпространява върху голям кръг негови „роднини“. Така например по време на управлението на династия Мин (1368 – 1644 г.) общият брой на „роднините“ на императора с високи титли, рангове и почетни звания надхвърля 100 000 души. Но дори и най-дребният чиновник има възможност да „покрие“ със своята „сянка“ дядо, баба, баща, майка, съпруга, синове, внуци.¹⁰³ Тези привилегии са особено показателни и твърде „жизнеустойчиви“, тъй като се препредават безпрепятствено от род на род, от династия на династия и от век на век...

Разпространението на **привилегиите в икономическата област** на древната китайска държава почти по нищо не се различават от тези в разгледаните по преди (в Персия например). Затова тук само ще припомним, че иде реч за преференциално раздаване от царя (императора) на поземлени владения на знатни аристократи, за редица данъчни облекчения на управляващата върхушка, за специални разрешения за строителство на сгради от властни олигарси (политически и икономически), близки до царската власт, и др.

Макар и в зародишен вариант, в Древен Китай може да се говори и за проявление на специфични **военнообразователни привилегии**, които според М. Вебер се забелязват още през конфуцианската епоха. Става дума за проверка на военните способности от ръководния армейски кадър, който редовно подлага на изпити понисшия чиновнически състав на армията. При тази положителна за

¹⁰³ Вж. пак там.

времето си изпитна система обаче висши представители на императорския род са освобождавани от най-тежките изпити от първата конкурсна степен, което в значителна степен облекчава (и привилегирова) заемането на съответните военни длъжности.¹⁰⁴ Вярно е, че тези военни привилегии изкрystalизират в най-пълния си блясък в късното китайско феодално общество (около VII в.), но още по-вярно е и това, че техните далечни корени могат да се намерят в недрата на конфуцианската ера (преди много и много векове).

Следователно би могло логически да се резюмират в заключение поне четири съществени и донякъде противоречащи си **извода: единият е, че системата от привилегии в Древен Китай се развива с изключително висока степен на социална разпространеност (политическа, икономическа, съдебна, военна, образователна), защото чрез държавните институции (набора от правила, колективната отговорност, системата от възнаграждения, почетните звания и др.) и наличието на цяла каста изборни и платени чиновници се осигурява функционирането на царската власт;**¹⁰⁵ другият е свързан с нещо много любопитно, но и демократично, тъй като в един автентичен китайски източник – „Цзю Чуан“, недвусмислено се твърди, че висшите управители и техните приближени нямат право (и не бива) да ползват различни видове привилегии и не трябва да преследват тези, които се изказват против тях;¹⁰⁶ следващият произтича от рядко срещащата се привилегия в Древния свят изобщо (или поне в основните извори я няма), според която императорът има право срещу откуп да отменя и намалява тежко наказание, както и да помилва различни велможи за извършени от тях големи престъпления в древнокитайското общество; и последният извод изцяло се „родее“ с изказаните становища по преди, а именно, че най-големите и „хищнически“ консуматори на многобройните разнообразни привилегии от всякакво естество са вездесъщите китайски царе и императори, чиято власт е всемогъща, абсолютна и безконтролна. Впрочем такива са в общи линии социалнополитическата ситуация и

¹⁰⁴ Вж. Вебер, М. Генезис на западния рационализъм. София: КХ, 2001, с. 200.

¹⁰⁵ Вж. Жерне, Жак. История на китайската цивилизация. София: Кама, 2004, с. 63; 72.

¹⁰⁶ Вж. Рубин, В. Цит. съч., с. 211.

привилегиите при реализирането на властта в повечето държави от Древния източен свят.

б) Кастовите привилегии в Индия

Подобно на формираните властови системи от привилегии за висшите управници в древните източни общества, и в **Индия** последователно се развиват редица компоненти на тези системи независимо от различията в тогавашното устройство на държавата. Тези различия се изразяват в утвърждаването на **т.нар. „кастова система“**, чиято същност налага определени взаимоотношения между родовата аристокрация на жреци и воители, от една страна, и масата на свободното население, от друга. Освен това според В. И. Авдиев в рамките на кастовата система е трябвало да намерят място отношенията между богати и бедни и робовладелци и роби, които са свеждани главно до господство на робовладелската аристокрация. По този начин индийската социална система от **варни (касти)** разделя обществото на четири основни обществени групи и отделни социални съсловия. Така кастовата система израства от социално-икономическите условия и отразява реалния обществен живот, които са типични за Древна Индия.¹⁰⁷

Налага се да поясним, че думата „варна“ е от индийски произход и буквално означава „цвет“, „начин“, „същност“, „каста“.¹⁰⁸ Или, варните са древни социални групи, които обединяват хората от определени райони, свързани с обща професия, общи религиозни обреди и намиращи се на едно и също стъпало на социалната стълба. А задължението на членовете на всяка каста да сключват бракове вътре в нея дава представа за това, че всички членове на кастата са свързани чрез общност на родовите и отчасти на роднинските връзки. Деленето на хората на варни води началото си от времето на разпадане на родовия строй, когато се

¹⁰⁷ Вж. подробната и задълбочена разработка на кастовата система в Древна Индия в труда на В. И. Авдиев, на която се опираме в изложението тук (Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 405 – 416).

¹⁰⁸ *каста* (порт. ез., свързана с думата *casta* – чист). С това португалците, попаднали за пръв път в Индия, искат да подчертаят, че индийските социални групи варни, които се базират на ендогамията, т.е. на задължителните бракове вътре във всяка отделна варна, се отличават с „чистота“ на своя родово-племенен произход. Думата „каста“ в португалския език и до днес означава връзка с това понятие – „род“, „поколение“, „качество“, „каста“ (Вж. **Авдиев**, В. И. Цит. съч., с. 406).

оформя и укрепва родовата аристокрация. Затова в по-късните Закони на Ману вместо думата „варна“ понякога като синоним се използва думата „джати“.

Формирането на социално разслояване в Индия намира отражение в обичайното и жреческото право във вид на система от четири главни варни, която трябва да узакони и укрепи най-древния класов строй. Учението за произхода, значението, правата и задълженията на древните варни, от които по-късно се развива значително видоизменената и усложнена кастова система, е запазено в древноиндийски книги, например в Законите на Ману и в Сборника закони на Апастамба. В тях за главни варни се считат: 1) варната на жреците (брахманите); 2) варната на воините (кшатриите); 3) варната на земеделците, занаятчиите и търговците (вайшите); и 4) варната на шудрите (най-нисшите слоеве на потиснатите и безправни бедняци, които са почти в положението на роби, а така също и действителните роби). Така, чрез религиозната идеология на Древна Индия, се създава специална система от вярвания, които обосновават тази най-древна кастова система и **привилегиите на трите висши касти**. Например в едно предание се разказва, че от тялото на обожествения „прародител на всички същества“, когото считат „първ, първороден“ човек – Пуруша, са създадени брахманите, кшатриите, вайшите и шудрите, като жреците са създадени от устата му, кшатриите – от ръцете му, вайшите – от бедрата му, а шудрите – от краката му. Съобразно с това брахманите трябва да изпълняват функциите на жреци, задача на кшатриите е управлението и войните, главно занимание на вайшите трябва да бъдат земеделието, скотовъдството и търговията, а за шудрите се предвижда да обслужват **висшите касти** на „два пъти родените“, и на първо място **жреците аристократи**. Така трите висши варни рязко се противопоставят на четвъртата варна на шудрите в качеството си на привилегирова̀ни съсловия.¹⁰⁹

Според учението на брахманите рязка граница трябва да отделя трите висши касти на „два пъти родените арии“ от четвъртата каста, в която влизат бедните и фактически поробени хора. Всяка варна е своеобразно затворено съсловие, а браковете между хора

¹⁰⁹ Вж. пак там.

от различни касти се считат за недопустими. Ето защо регламентацията в държавата е пределно категорична: според законите на Апастамба, ако мъж дори само се приближи до жена от друга каста, „и двамата извършват грях (...) и техният син също става „грешен“; а според Законите на Ману синът на брахман и жена шудра се числи към нисшата група хора (чандала); и докосването до които осквернява „два пъти родения“ като докосване до труп. Тези хора, нещастните чандала, са поставени от закона в положение на презирани от всички личности извън обществото. Затова ги наричат „най-низки от хората“ и те са длъжни да живеят „извън селището“, а покъщнината, която използват, „трябва да се изхвърля“. Тяхно имущество могат да бъдат само кучета и магарета, а техни дрехи – одежди на покойници. Храна трябва да им се дава в очукан съд. Те имат право да носят само железни украшения. „Те трябва постоянно да скитат (...) нощем нямат право да ходят по селата и градовете.“¹¹⁰

С кастовата система, съставена по религиозно-битови правила и оформена в сборниците с брахмански закони, трябва да се внуши представата за пропастта, която съществува между висшите и нисшите касти, а фактически между богати и бедни, пълноправни и безправни. Законът изисква не само подчинение на висшите касти, но и дълбоко уважение към тях. В Законите на Апастамба например се казва, че „почит трябва да се изразява към онези, които са от висша каста“, а в Законите на Ману е запазена древна норма от обичайното право, че законът е еквивалентност на възмездие, приложен в условията на класово общество и кастово неравенство. Виновият за нанасяне на телесна повреда на човек от висшата каста строго се наказва. Ако някой вдигне ръка или тояга срещу човек от висша каста, трябва да му се отреже ръката. Ако някой „в яда си ритне с крак, трябва да му се отреже кракът“, което безусловно защитава законово богатите слоеве.

При системата от варни се цели заздравяване на положението на надмощие на завоевателите над покореното население, а след това и засилване на господстващото положение на родовата и робовладелската аристокрация, и на първо място на жреците брахмани и воините кшатрии. Така **брахманските закони поставят**

¹¹⁰ Вж. пак там.

в привилегировано положение хората от висшите касти, тъй като им разрешават да изплащат дълга си постепенно и ги освобождават от дългова зависимост. Същевременно брахманският закон пази частната собственост – най-важната опора на древното класово общество, като в Законите на Ману има параграфи (гл. VIII, § 320 – 322), които наказват за кражба с глоба, телесно наказание, и дори с отсичане на ръката,¹¹¹ когато е извършено посегателство срещу нея.

В най-древни времена **в Индия при управлението на държавата царят** се опира на бюрократичен апарат, съставен главно от жреци (брахмани) и воители (кшатрии), т.е. все хора от двете висши касти, като с голямо влияние се ползват аристократите от кастата на кшатриите. Наред с това по време на завоевателните походи на армията в древните закони се установяват определени принципи на разпределение на военната плячка сред войните, а именно: **според Законите на Ману „най-добрата част“ трябва да се даде „на царя“**, защото той е облечен в най-висша военна власт, командва армията и същевременно разполага и с най-висша съдебна власт.¹¹²

За утвърждаването на царската власт при налагането на индийската кастова система особено значение имат Законите на Ману (563 – 483 г. пр.н.е.) и политическият трактат на Каутиля „Артхашастра“, или „Наука за политиката“ (IV – III в. пр.н.е.).¹¹³

Законите на Ману са написани под формата на стихове и се състоят от 12 глави и 2685 параграфа. В I глава се разказва за сътворението на света, във II – VI глава се излагат правилата на повседневния живот, въпроси на култа и ритуала, в VII глава – инструкции за управление на държавата, в следващите глави – правилата на съдебното производство, имуществените, семейните и други отношения. Ето някои формулировки от Законите на Ману:

1) *За царя:* „Когато хората, които нямали цар, се разпръснали във всички посоки от страх, Господарят на света създал цар за защита на този свят“. Нека царят защитава държавата и убива враговете; цар, който има правилно управлявана държава, увеличава

¹¹¹ Вж. пак там.

¹¹² Вж. **Авдиев**, В. Цит. съч., с. 409.

¹¹³ Вж. **Зотов**, В. Д., Л. В. Зотова. История политических учений. Москва: Норма; Инфра-М, 2010, с. 41 – 43.

благоденствието; цар, който поради неразумност и небрежност измъчва държавата си, заедно с близките си незабавно губи държавата и живота си.

2) *За познавачите на Ведите*: царят, дори да умира, не може да събира данък от познавачите на Ведите; той трябва да установи специални отношения и да проявява бащинска грижа за тях.

3) *За слугите на царя*: те са назначени да защитават хората, но мнозинството от тях са порочни и стремящи се да заграбят чужда собственост.

4) *За управлението*: трябва да се назначава отговорник за всяко село, управител на десет села, управител на двадесет и сто, както и управител на хиляда; във всеки град е необходимо да се назначи по един, който да мисли за всичко.

5) *За съдебното производство*: ръководейки се от правилата на съдебното производство, трябва да се имат предвид истината, предметът на иска, самият себе си, свидетелят, мястото, времето и обстоятелствата; не трябва да се допускат за свидетели нито заинтересовани от иска, нито роднини, нито съучастник, нито врагове, нито засегнати от болести, нито наклеветени.¹¹⁴

Трактатът „Артхашастра“ анализира целия спектър от най-важни държавнополитически и икономически въпроси, съдържа практически съвети. Така например в раздела за основите на държавата се казва: „Основните елементи на държавата са: владетелят, министърът, селската провинция, укрепените градове, хазната, войската и съюзниците“. Много подробно се характеризира „идеалът за владетел“. От гледна точка на качествата, които привличат хората към него, той трябва да бъде висок, с щастлива съдба, справедлив, правдив, да държи на думата си, да няма в обкръжението си недостойни лица. Той трябва да обладава такива качества на ума, като любознателност, способност да се учи, да изследва, да размишлява върху познанието, да отхвърля безползното и да прониква в истината. Неговите действия трябва да се отличават със следните положителни качества: красноречие, находчивост, уме-

¹¹⁴ Вж. пак там.

ние да въздава справедливост, далновидност, да бъде умел в избора на мир или война, а също така да бъде свободен от страсти, гняв, алчност, разсеяност, склонност към клевета.¹¹⁵ Разбира се, всичко това изцяло е насочено към укрепване на кастовата система в интерес на властта и богатството в обществото на Древна Индия.

Сполучливо обобщение на отличителните белези на индийската политическа система прави **П. Кенън**, който (опирайки се на тезите на П. Спийър) изброява четири ключови характеристики на кастовата система: 1) професионални ограничения; 2) „наследствен принцип“, изразен чрез брачни ограничения; 3) ограничения, засягащи храненето, докосването и ритуалната чистота; и 4) дълг. Тоест кастата е всяко йерархично социално разделение, основаващо се на принадлежността по рождение и на ендогамията и приемано от всички хора, принадлежащи към кастата, като нещо добро и естествено. Или, направо казано, кастовата система преди всичко и до голяма степен облагодетелства онези, които са на върха, но е достатъчно удобна и за хората на дъното, защото тя е убежище, пашкул, херметически затворена общност.¹¹⁶ Това обаче изобщо не значи, че „хората от дъното“ са привилегирани в някакъв смисъл, тъй като при кастовата система само най-висшите касти (първите две) имат това право.

В подкрепа на казаното ще приведем още един любопитен детайл от „Артхашастра“ относно подбора на кадрите за държавната администрация, който само е ограничен от кастовата система. На този факт обръща внимание Фр. Фукуяма, който (цитирайки „Наука за политиката“) категорично изтъква, че **най-важното условие, за да те издигнат на висок пост, е да имаш благородническо потекло, т.е. „бащата и дядото“ да са били високопоставени служители** (и те да са били почти изцяло брахмани). Тъкмо затова заплатите на висшата бюрокрация са изключително йерархични, като съотношението между най-ниската и най-високата е 1 : 4800!!!¹¹⁷ При това положение на нещата за назначаване на висши държавни длъжности са определяни само членове от трите висши варни

¹¹⁵ Вж. пак там.

¹¹⁶ Вж. **Кенън**, П. Залезът на демокрацията. София: Обсидиан, 1995, с. 279.

¹¹⁷ Вж. **Фукуяма**, Фр. Произход на политическия ред. От предисторическите времена до Френската революция. София: Изток – Запад, 2015, с. 225.

(касти), което не е нищо друго, освен **класическа форма на привилегироване** на конкретни малцинствени елити във властта.

Един от най-съществените принципи, върху които се крепи индийската кастова система, е принципът на йерархичност. В зависимост от него кастите се проявяват като строго агрегирани групи, а кастовата система – като „плуралистично общество“, при което се конструира изключителна интеграция в границите на отделните касти (особено на висшите) между техните представители. Или, както правилно подчертава М. Уолзър, „престижът, богатството, знанието, длъжностите, професиите, храната, облеклото, дори социалното благо на общуването се подчиняват както на интелектуалната, така и на физическата дисциплина на йерархията. А самата йерархия се определя от една-единствена ценност – ритуалната чистота“¹¹⁸. Следователно **йерархичният принцип на организация на властта в Древна Индия представлява солидна обективна предпоставка за перманентно генериране на множество кастови привилегии в обществото**, което по естествен път довежда до крещящи социални неравенства.

Според М. Дюверже системата на кастите в Индия показва, че подобно неравенство между личните статуты има много разнообразни аспекти и значения. В началото тя почива върху основното противопоставяне на „чистото“ и „нечистото“, което е напълно религиозно по природа. Разделянето на кастите отначало се извършва според това, което всяка от тях може да прави, що се отнася до храната, религиозните обреди, връзките, женитбата и т.н. При всеки случай поведението са йерархизирани според разделението на чисто и нечисто. Така например вегетарианската храна е смятана за по-чиста от месната храна, месото на тревопасното животно е по-чисто от месото на месоядното, месото на дивеча – по-чисто от това на домашното животно, отглеждано от нисшите класи. Също така умъртвяването на вдовиците чрез изгаряне след смъртта на съпруга е връх на чистотата, животът им без втори брак идва на второ място и накрая е повторният брак. Начинът, по който кастите се вменват в тази скала на чистотата, определя тях-

¹¹⁸ Уолзър, М. Сфери на справедливостта. София: КХ, 2009, с. 57.

ната йерархия една спрямо друга. В зависимост от това йерархията на чистото и нечистото разграничава много голям брой касти (около 200, разделени на подкасти), които представляват доста затворени общности. **Хората от различни касти не бива да ядат заедно някои храни, да пият заедно някои напитки, да пушат заедно и т.н.** Съществуват също и общи забрани за контакти от страна на членовете на висшите касти спрямо тези на „недосегаемите“, или представителите на най-нисшите класи. Обикновено кастите практикуват ендогамията (задължение на някои племена да сключват брак само в рамките на своето племе), която при подкастите понякога не е толкова строга, защото това е аспект на противопоставяне между чисто и нечисто в йерархията и т.н.¹¹⁹ В този смисъл кастовата йерархичност може да се детерминира и като „защитна броня“ на властта за съхраняване и множение на отделните видове привилегии.

В този теоретичен контекст цитираният вече **М. Вебер** напълно справедливо отбелязва, че в кастовите общества като индийското съществуващите привилегии винаги се основават на дистанция и на изключителност, като най-често срещаните от тях (привилегиите) са: **носенето на определени облекла; правото да се консумират т.нар. „ястия табу“ (които другите хора не могат да ядат); носенето на оръжие; възможността за дилетантски начини на упражняване на изкуство (свирене на дадени музикални инструменти) и пр., и пр.,**¹²⁰ сиреч строго определени изгоди и предимства за съсловно-кастовите привилегировани групи, които единствени имат „право“ да се включват във властовите структури и да упражняват техните правомощия.

Какво е характерното и отличителното за кастовите привилегии в Древна Индия?

Не е трудно да се забележи, че **най-характерните черти на кастовите привилегии почти по нищо не се различават от използваните царски привилегии** (и от съпътстващите ги висши олигархични слоеве) **в останалите държави** на изследваната древна епоха, каквито са познатите ни вече специални облекла, екологична

¹¹⁹ Вж. **Дюверже**, М. Социология на политиката. София: Кама, 1999, с. 152 – 153.

¹²⁰ Вж. **Вебер**, М. Фигури на културата. Фигури на властта. София: КХ, 2017, с. 246.

храна, разкошни дворци, нарочна охрана, ритуални погребения и т.н., и т.н. Това е закономерност в управлението на всички древни общества през онова историческо време независимо от обстоятелството, че част от тези привилегии са регламентирани със закони.

Що се отнася до **отликите на кастовите привилегии в Индия**, те могат да се подредят в логически порядък ето как: 1) **вероятно най-открояващата се разлика при използването на привилегиите е тази, че те се ползват приоритетно от трите висши касти в обществото** както по мащаби и обхват, така и в качествено отношение (от шепа богати малцинствени елити); 2) другото различие произтича от една съвършено нова **материална привилегия**, която е узаконена в глава VIII, чл. 40 от Законите на Ману и **която дава право на царя да разпределя в своя полза (и на варните) имуществото, откраднато от заловените крадци;**¹²¹ 3) следващата отлика е от **икономическо естество**, тъй като според царските разпоредби **висшите касти са освобождавани от дългова зависимост (от дългове)** и могат да изплащат дълговете си поетапно; и 4) последната разлика е рядката **аристократическа привилегия в сферата на изкуството**, според която само на определени висши кастови представители се разрешава да свирят на скъпоструващи специални музикални инструменти като награда за предаността (и лоялността) към царските особи.

Бихме могли да обобщим, че кастовите привилегии в Древна Индия изцяло носят отпечатъка на драстичните социални неравенства между бедни и богати и като продукт на всесилната царска власт предизвикват множество обществени недоволства в хората – безспорен факт, който недвусмислено се потвърждава и от еволюцията на привилегиите в последващата човешка история въпреки социалната несправедливост, която „блика“ от тяхното разпространение.

* * *

Като цялостно обобщение на представената дотук епоха ще заключим, че **генезисът и проявленията на привилегиите в древ-**

¹²¹ Вж. **Законы Ману**. – В: *Крашенинникова*, Н. А. Цит. съч. с. 90.

ноизточните общества, които разгледахме в тази глава, се развиват в строго специфична среда на „бездържавност“, т.е. при отсъствие на изконните градове държави (каквито са полисите), за разлика от класическата древногръцка епоха, когато те (привилегиите) избухват с нова сила и разнообразие при налагащите се образци на първично демократично обществено развитие (като начални кълнове на демократичност през онези години).

Глава втора

АНТИЧНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРИВИЛЕГИИ

(VIII В. ПР.Н.Е. – III В. Н.Е.)

Историята на общественото развитие в древността показва, че в Антична Гърция се формират и еволюират множество теоретични идеи, възгледи и концепции за политиката, властта и държавата. През тази забележителна епоха „се раждат“ и първите модели на държавността, възникнали на базата на социалната практика в древните полиси. Така се създават и автентичните политически елити в Древна Гърция, които наред с правата и отговорностите, които имат, придобиват и притежават и специално установени за тях привилегии, недостъпни за всички останали хора в обществото.

1. Политическите привилегии в Антична Гърция

От само себе си се разбира, че различните привилегии в древността се появяват и развиват последователно в античното гръцко общество, и то в зависимост от особеностите на конкретната епоха и време, поради което, преди да ги разгледаме по-подробно, нека първо изясним историческата им периодизация и на тази основа формиралите се политически режими (и системи).

1.1. Политическите режими в Древна Гърция

Традиционно историята на Древна Гърция се разделя според учените на пет основни периода, като всеки от тях обхваща продължително историческо време с обща типология на състоянието, промените и тенденциите в цялостното развитие на тогавашния гръцки свят. Тези периоди са:¹

¹ Изложението на петте периода е извършено по: **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 220 – 221.

1) Критско-Микенска Гърция, или Гърция през III – II хил. пр.н.е. Този период обхваща появата и развитието на ранните форми на обществен и държавен живот. Чрез него се възприема цялостното културно-историческо развитие на ранногръцкото население в материкова Гърция и на о-в Крит, както и на ахейците от II хил. до времето на т.нар. „Троянска война“ (датирана различно в съвременната историография от XIII до XI в. пр.н.е.).

2) Омирова Гърция, или Гърция през XI – IX в. пр.н.е. Това време е определено като относително малко позната епоха, настъпила след идването на дорийците и края на етническите размествания на гръцките племенни групи. Епохата се изучава главно по сведения на Омировия епос, който, макар и отнесен към предходния микенски период, отразява обществения живот и организацията на хората от времето XI – IX в. пр.н.е. А извън традиционното наименование епохата се определя от някои автори и като дополисен период.

3) Архаична Гърция, или Гърция през VIII – VI в. пр.н.е. През тази епоха се извършват големи и значителни промени: на първо място, се изменя картината на общественото устройство и на обществените отношения; делението на родова аристокрация (евпатриди) и народ (демос) губи значението си и свободното население се организира в единни граждански колективи (в които определящо място има имущественото положение); възниква полисната държавна организация и се развиват институциите и магистратурите, които я управляват; политическите промени се съпровождат с остри социалнополитически борби, довели до появата и развитието както на т.нар. „ранна гръцка тирания“, така и на две основни тенденции на бъдещо устройство и управление на полисите – олигархия и демокрация. Заедно с това съществени промени настъпват и в стопанския живот, тъй като гърците преминават към активно производство на различни занаятчийски изделия и търговия главно по море, а затвореното натурално стопанство отстъпва място на широки стоково-парични и пазарни отношения. В широки мащаби се осъществява и колонизация чрез преселване на гърците предимно по крайбрежията на други държави, където основават множество нови полиси, и т.н.

4) Класическа Гърция (класическа епоха), или Гърция през V – IV в. пр.н.е. Епохата обхваща времето на върховите постижения на гръцката цивилизация. През нея утвърждаването и развитието на гръцките полиси довеждат до повсеместно възприемане на две основни държавнополитически форми – олигархическа и демократическа, което определя както общественно-политическите отношения във всеки полис, така и междуполисните отношения.

5) Елинистическа епоха (елинистическа Гърция), или Гърция от края на IV в. пр.н.е. до римското завоевание в средата на II в. пр.н.е. Тези епоха обхваща настъпилите промени и новите процеси и особености в общественно-политическото и културното развитие след разпадането на държавата на Александър III Македонски до римското завоевание.

Опирайки се на тази класификация, както и според мненията на различни изследователи някъде около IX – VII в. пр.н.е. възникват първите прототипи на бъдещите държави, които имат изцяло архаичен характер. Оттогава са известни отделни форми на **древни архаични държави**,² организирани на йерархичен кланов принцип, в които се образуват селища – села, подцентрове и главен център. Първоначално главният център е някакво светилище, център на боговете, който постепенно започва да играе ролята на административен център. Примери за това са Шумер и Хузистан (V в. пр.н.е.), Египет (IV в. пр.н.е.), Северен Китай (II в. пр. н.е.), в чиито центрове се оформя архаичната система на производство на блага на престижа и свещени предмети за съхранение на човека. Същевременно се увеличава излишното производство и се развиват структурите на харизматичната държава, в която хора и символи управляват, влизайки във война или в съюзи. Така постепенно се утвърждават династиите, благодарение на което ценността на територията в древните държави измества светилищата и харизма-

² Манолов, Г. Съвременни политически системи. Пловдив: ВУСИ, 2019, с. 95 – 115.

тичните предмети като символи на власт. По този начин територията става този компонент, който прави властта светска,³ проправяйки пътя до следващите, по-висши форми на държавна уредба в Античността, разгледани от тогавашните политически философи.

В Древна Гърция Аристотел класифицира различните видове държавна уредба въз основа на **два критерия**: в чий интерес е управлението и какъв е броят на управляващите. Според **първия критерий** държавните устройства биват: **правилни**, когато управлението е съобразено (и е в интерес) с общото благо на полиса и неговите членове, при което имаме три вида – монархия, аристокрация и полития; и **неправилни** – тирания, олигархия и демокрация, при които управлението е в интерес единствено на самите управници. А според **другия класификационен критерий** за Аристотел съществуват три основни управленски категории – управление на един човек, на неколцина (малцинство) и на мнозинство. Всяка от тези категории позволява две властови възможности: върховна власт, съсредоточена у едно лице (монархия или тирания); власт, концентрирана у малцина или неколцина (аристокрация или олигархия); и върховна власт, която е съсредоточена у мнозинство (полития или демокрация).⁴

Въз основа на тези критерии ще разгледаме и основните типове политическа система (държавна уредба) в древността, в които постепенно се проявяват, разпространяват и еволюират различните видове привилегии.

Една от най-архаичните форми на държавно управление (тип политическа система и режим) през древността е **аристокрацията**⁵,

³ Вж. по този въпрос: **Бройер**, Щ. Държавата: създаване, типове и организационни стадии. София: Военно издателство, 2004, с. 41 – 54; и **Пиргова**, М. Проблемни полета в политологията. София: Св. Кл. Охридски, 2018, с. 77 – 78.

⁴ Вж. **Аристотел**. Политика. София: Отворено общество, 1995, с. 74 – 75; и подробната разработка на този въпрос във: **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 65 – 67.

⁵ *аристокрация* (гр. ез. *αριστοκρατεία*) – 1. Висшият слой на имотната господстваща класа, който поради своето богатство или знатен произход обикновено има благороднически титли и се ползва с различни привилегии, основната от които е да се заемат висшите служби в държавата. 2. Висше съсловие в Древна Гърция. 3. Форма на държавно управление, при което властта се намира в ръцете на

която първоначално и най-общо може да се определи като **власт на благородните, знатни и богати хора**. Или, при аристокрацията начело на **управлението е малцинство**, съставено от най-добрите и доблестни мъже, избрани на базата на богатството и нравствените им качества, които управляват в интерес на общото благо на полиса (града държава).

През класическата епоха в Древна Гърция реалната власт при аристократичните и олигархичните режими е съсредоточена в съвета (или съветите).⁶ Тези два политически режима се различават главно по методите, по които се избира онова малцинство от гражданското тяло, което разполага с най-голяма власт. При аристократичния политически режим достъп до различните съвети имат представителите на аристокрацията, а от решаващо значение е социалният произход. В тези съвети членовете се избират пожизнено. Такъв например е Съветът на ареопага в Атина преди реформата на Солон. Тогава ролята на Народното събрание е сведена предимно до спонтанно одобрение на решенията, приети от членовете на Съвета. Наред с това са взимани мерки за ограничаване и на броя на пълноправните граждани (както е в Тива). В този смисъл към аристократичните форми на управление могат да бъдат отнесени античните Спарта, Картаген, Древен Китай и др., както и средновековните градове републики Венеция и Генуа в бъдеща Италия.⁷

Великият теоретик Аристотел определя като аристократични тези видове държавна уредба, при които управляват безусловно най-добрите от гледна точка на добродетелите мъже. Избирането на длъжности се обуславя не само от богатството, но и от високите нравствени качества (*aristinden*). Тоест аристокрацията е управление на добродетелни мъже, като за аристокрацията основно ме-

знатни и богати хора. 4. Привилегирана елитна група от обществото (Вж. **Речник** на чуждите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2007, с. 84).

⁶ Тези институции ще бъдат разгледани по-подробно на следващите страници от настоящото изложение, поради което тук само бегло ги споменаваме.

⁷ Вж. **Янков, Г.** Аристокрация. – В: *Основни термини*, използвани в учебния процес. Том III. Политически науки. Първо издание. София: УНСС, 2011, с. 14.

рило е добродетелта. А на длъжностите по управление на държавата се гледа като на почетни и те се разпределят между равните по добродетелност и достойнство. „Единствено държавното устройство, съставено от безусловно най-добрите по добродетел мъже, а не от добрите при определени условия, се нарича с право аристокрация.“⁸

Според твърденията на Аристотел вътрешните противоречия и колизии в аристокрациите възникват поради това, че малцина участват в заемането на почетните длъжности, както е и при олигархиите, понеже и аристокрацията е олигархия в известен смисъл (и в двете устройства управляващите са малцина). „Това неизбежно става в случай, когато едно мнозинство от хора, които са си въобразили, че са равни по добродетел на управляващите. (...) Или в случай, че някои хора не се зачитат от по-знатни граждани, въпреки че са влиятелни и в нищо не им отстъпват по добродетел. (...) Или пък в случай, че някой е смел човек, но не участва в управлението...“⁹ Нещо повече, според Платон и Аристотел аристокрацията лесно може да се изроди в олигархия, която от своя страна да се превърне в плутокрация, а оттук да загуби окончателно своята истинска същност.

В съвременните реалности под „аристокрация“ се има предвид малко съсловие от личности, които имат в някои държави специални привилегии. И както самите представители на това съсловие твърдят, те са натоварени с редица специални отговорности. Защото за основни характеристики на аристокрацията се смятат родството, произходът, възпитанието в определени традиции и пр.

Другият тип политическа система в древността е **тимокрацията (тимархията)**¹⁰, която според Платон представлява „**смесица от добро и зло**“ и която като държавна уредба има една основна ха-

⁸ Аристотел. Цит. съч., с. 113.

⁹ Пак там.

¹⁰ *тимокрация* (стгр. ез. *тими* – цена) – форма на държавна уредба през Античността

рактеристика – **ярък стремеж към честолюбие и славолюбие поради господството на дързък управник.**¹¹ Към тимокрацията Платон недвусмислено причислява критската и спартанската държава, чието политическо устройство е „възхвалявано от мнозина“. И още, древногръцкият мислител ни оставя прекрасни описания на техните институции, главна „вина“ за което имат Аполон (разработил законите на Спарта) и Зевс (направил законите на Крит).¹²

Като „честолюбиво управление“ (Платон) тимокрацията често довежда държавата до катастрофални войни, защото те са „главен източник на частните и обществените бедни“. Така, разстроена от войни и раздори, **тимократичната държава е сменена в резултат на натрупването на значителни богатства у частни лица.** По този начин богатството разрушава тимокрацията, или, по-точно казано, **настъпва конфликт между добродетелта и парите.** А оттук и преходът към олигархията е завършен тогава, когато богатите прокарват закон, който освобождава от обществена служба всички онези, чиито средства не са достатъчни за определената сума (тази сума се налага със сила, ако заплахите и изнудванията не дадат резултат).¹³ Следователно тимократичното управление е твърде неефективно и обществено вредно, защото изцяло се крепи на честолюбието (и славолюбието) на водачите, пести личното, прахосва общото и в крайна сметка предпочита войната пред мира (като средство за решаване на проблемите).

Следващата форма на антична държавна уредба – това е **демокрацията**¹⁴, която исторически възниква далеч назад, в Древна Гърция. Още тогава Платон и Аристотел тълкуват обстоятелствено демокрацията от теоретични позиции, независимо че я причисляват към т.нар. „неправилни държавни уредби“.

Според Аристотел демокрацията представлява **„управление на бедните“ в тяхна собствена полза**, което е в противовес на олигархията, защото там е налице „управление на богатите“ в името

¹¹ Вж. Платон. Държавата. София: Изток – Запад, 2014, с. 348.

¹² Вж. Янков, Г. Политологичната мисъл от древността до наши дни. Трето издание. София: Стопанство, 2006, с. 21 – 22.

¹³ Вж. пак там, с. 22.

¹⁴ *демокрация* (стргр. ез. *δέμος* – народ; *κράτος* – сила, власт) – народовластие

на личните им интереси. В този смисъл в своето произведение „Политика“ мислителят разграничава пет вида демокрация (управление): единият вид е демокрация, основана на равенството; другият е демокрация, при която длъжностните лица се определят чрез нисък ценз; следващият представлява демокрация, при която управляват гражданите с безупречен произход; четвъртият е такава демокрация, при която имаме управление на всички граждани, подчиняващи се на закона; и последният вид е тази демокрация, при която управляват всички граждани, а не законът (т.нар. „крайна демокрация“).¹⁵ Или, за Аристотел **положителна е всяка демокрация, при която има върховенство на закона**; и обратно – отрицателна е всяка демокрация, в която върховната власт не принадлежи на закона, а на народа (демоса). И в случая от особено значение е да се отбележи, че в класическата древност имаме развити не само теоретични постулати, но и модерен за времето си механизъм на функциониране на тогавашните политически системи (в Древна Гърция и Античен Рим).

За разлика от предходните типове политическа система, повечето от които имат демократичен характер, през класическата епоха в Древна Гърция (и в други държави) съществуват и такива системи, в които водещи са принципите на богатството, диктатурата и недемократичността като цяло.

При **олигархията**¹⁶ от решаващо значение за нейното развитие е не конкретният социален произход, а съответният имуществен ценз. В зависимост от това Платон например я определя като „държавна уредба, която зависи от имуществената оценка на хората и при която управляват богатите, а бедните нямат никакво участие в управлението“¹⁷. Освен това за избирането в Съвета (Булето), за заемане на магистратски длъжности, и дори за участие в

¹⁵ Вж. **Аристотел**. Цит. съч., с. 109.

¹⁶ *олигархия* (стгр. ез. *ὀλιγος* – малко; *αρχή* – власт) – 1. Политическо и икономическо господство на малка група експлоататори (робовладелци, капиталисти). 2. Държава с олигархично управление. 3. Власт на едрия финансов капитал (Вж. **Речник** на чуждите думи в българския език... Цит. съч., с. 536).

¹⁷ **Платон**. Цит. съч., с. 352.

Събранието (Еклезиата) се **изисква определен имуществен ценз**. След Платон Аристотел определя като характерна черта на олигархията заемането на магистратски длъжности чрез избор (при наличието на определен имуществен ценз). Но за разлика от съвременността изборността в Древна Гърция е олигархичен, а не демократичен принцип.¹⁸

Важно е да се отбележи, че в зависимост от остротата на социалните проблеми олигархията приема деспотичен или умерен характер, а мерките, ограничаващи броя на привилегированите граждани, са повече или по-малко строги. Например Аристотел посочва „пет олигархически хитрости на законодателството“, които олигарсите прилагат (и които могат да се разпознаят и в съвременната политическа практика). Те са: 1) хитростта по отношение на Народното събрание, че всички имат право да участват в него, но глоба за неучастие се налага или само на богатите, или за тях е много по-голяма; 2) хитростта при ръководните длъжности, че имащите даден ценз нямат право да откажат да ги изпълняват, а бедните имат право на отказ; 3) хитростта при съдилищата, че за богатите има глоба, ако не участват в тях, а бедните не ги заплашва глоба, т.е. глобата при богатите е голяма, а при бедните – малка; 4) хитростта по отношение на въоръжението, че бедните имат право да не притежават оръжие, а богатите, които не притежават оръжие, се наказват; и 5) хитростта при упражнението в гимназиона, че на бедните не се налага глоба, ако не тренират в гимназиона, а за богатите неучастието е наказуемо. Така в елинските демокрации измислят от своя страна обратните на тези хитрости, защото осигуряват възнаграждение за бедните, които участват в Народното събрание и съдилищата, а на богатите пък не им се налага глоба за неучастие.¹⁹

Трябва да изтъкнем, че олигархията не се ползва със симпатиите на Платон, защото за него тя е „управление, изпълнено с много злини“. Според Платон „колкото повече смятат парите за поценни, толкова по-малко зачитат добродетелта“. И продължава: „...когато в държавата се почитат богатството и богатите, тогава не се почитат добродетелта и добродетелните хора“²⁰. Докато за

¹⁸ Янков, Г. Политологичната мисъл... Цит. съч., с. 31.

¹⁹ Вж. Аристотел. Цит. съч., с. 123.

²⁰ Платон. Цит. съч., с. 352.

Аристотел добродетел и богатство не са еднозначно свързани, или по-точно казано, като че ли умереното (средното) благосъстояние най-много съответства на добродетелта. По този начин Аристотел разграничава олигархията и демокрацията и по икономически критерии: **олигархията е управление на богатите**, без да се съобразяват с бедните. В някои полиси олигарсите произнасят следната клетва: „Ще бъда враг на демоса и ще му нанасям цялата вреда, на която съм способен“²¹. А това от своя страна означава, че олигархичното управление приоритетно мисли за богатите. Всъщност може би най-точната оценка на недостатъците на олигархията дава Сократ, който ги детерминира в три отличителни категории: първата – това е изискването за притежаване на определено имотно и друго състояние (богатство); втората, при която **олигархията раздвоява държавата чрез богатството** при едни и липсата му при други; и третата, произтичаща от **неравномерната собственост**, в резултат на което има бързи забогатявания за сметка на **разорявания на останалите**.²² Тези недостатъци се запазват през вековете, защото независимо от различните социални условия (в древността и сега) там, където съществуват олигархични политически системи, те (недостатъците) непрекъснато се проявяват в свои модифицирани варианти.

При еволюцията на древногръцката епоха, още в зората на нейното възникване (VIII – VI в. пр.н.е.), постепенно набира скорост и се създава като тип политическа система **т.нар. „тирания“**²³, която векове наред господства през Античността. Първоначално терминът „тиранин“ се използва за обозначаване на всяко лице, облечено във върховна власт, без да се прави разлика между тиран и цар, базилевс (*basileus*). Така до V в. пр.н.е. гърците използват тези два термина, за да обозначат „управлението на един човек“, като терминът няма негативно значение. По-

²¹ Вж. Аристотел. Цит. съч., с. 124.

²² Цит. по: Гочева, Д. Олигархията и олигархът според Платон и Аристотел. Политическата мисъл на европейското минало. София: Св. Кл. Охридски, 2010, с. 116.

²³ *тирания* (гр. ез. *τυραννία*) – 1. В Древна Гърция еднолично управление, установено чрез насилствено заграбване на властта; управление на тиран. 2. Държава с такова управление. 3. Насилничество, деспотизъм, жестоко управление; гнет, жестокост (Вж. Речник на чуждите думи в българския език... Цит. съч., с. 758).

късно обаче терминът „тирания“ придобива смисъл на **незаконна, нелегитимна и изродена форма на еднолично управление**. Именно неспазването на традиционните закони характеризира тиранията много повече, отколкото суровостта и жестокостта на тази власт. Това название дават на узурпаторите, които завземат властта и я задържат със сила. По този начин терминът придобива пейоративен оттенък (това се чувства у Херодот и се засилва при Платон и философите от IV в. пр.н.е.).²⁴

Тиранията по определението на Платон е „най-голямата злина на държавата“, тъй като тиранът се домогва до властта като „протеже на народа“. Основният недостатък на тираничното управление се крие в завладяването на властта и нейното упражняване „против желанието на народа“. Освен това при тиранията властта е самоцел, а по-известни тирани в Древна Елада са Пизистрат от Атина, Кипсел и Периандър от Коринт, Поликрат от Самос, Гелон и Хиерон от Сиракуза, Тразибул от Милет, Теаген от Мегара и др.²⁵

Според Аристотел тиранията се опира на подкрепата на демоса, защото гръцкият тиран започва кариерата си като демагог. Сиреч тираните в повечето случаи са демагози, които обещават на демоса да го защитават от нотабилите. Заедно с това обаче древният философ разглежда и възможностите на тиранията да запази властта, които се свеждат до три основни неща: първо, смиреност на поданиците; второ, недоверие между тях (поданиците са шпионирани); и трето, лишаване на поданиците от възможността да действат (против тирана).²⁶ Ето така едноличната тиранична власт действително успява да се запази, независимо че според древните мислители е изключително вредна за развитието на обществото.

²⁴ Вж. **Янков**, Г. Тирания. – В: *Основни термини...* Цит. съч., с. 426.

²⁵ Вж. пак там.

²⁶ Вж. **Аристотел**. Цит. съч., с. 159; 167 – 168.

През разглеждания период се развива като форма на държавно управление и **т.нар. „деспотия“²⁷**, която е характерна за робовладелските монархии на Древния Изток. Специално в Древна Гърция терминът „деспотия“ е използван за обозначаване на политическата система на „варварите“, които са олицетворявани тогава от Персийската империя. Така е, защото елините се смятат за по-висш етнос, докато всички останали са „варвари“, доколкото азиатците са смятани за роби по природа и затова естествено са склонни към деспотизъм. И от тази гледна точка има съществена разлика между деспотията и тиранията:²⁸ тираните управляват гърци (т.е. демос, имащ усет за свобода), поради което тяхната власт не продължава дълго; а деспотите управляват безкрайно дълго и, разбира се, необезпокоявани от никого (т.е. техният народ не е свободен).

В традиционната деспотическа култура – пише проф. Г. Янков – отношението на поданиците към **владетеля** се основава на признаването на неговата **абсолютна и неограничена власт** над тях. Тук властта е **наследствена**, поради което древноизточната деспотия се отличава със **строга централизация на управлението**. Тоест цялата върховна власт – съдебната, изпълнителната, законодателната (и дори религиозната), в крайна сметка е концентрирана у царя.²⁹ (Включително има и централизирано управление на икономиката.)

Към архаичните типове политическа система, зародили се в древността, следва да причислим и **империята**³⁰, която е силно развита и разпространена през този период. Това е една от най-

²⁷ *деспотия* (стр. ез. *δεσποτεία*) – 1. Държава, управлявана от деспот. 2. Област на деспот. 3. Форма на управление, която се характеризира с пълно произвол на властта и пълно безправие на поданиците; деспотизъм. 4. Потисничество (Вж. **Речник** на чуждите думи в българския език... Цит. съч., с. 209).

²⁸ Вж. **Янков**, Г. Деспотия. – В: *Основни термини*... Цит. съч., с. 112.

²⁹ Вж. пак там.

³⁰ *империя* (лат. ез. *imperium* – власт) – 1. Монархическа държава, на която владетелят се нарича император. 2. Период от съществуването на една държава, през който тя е управлявана от императори. 3. Колониална държава, която като метрополия изсмуква природните богатства на завладените от нея колонии (Вж. **Речник** на чуждите думи в българския език... Цит. съч., с. 296).

дълго съществувалите форми на държавно управление, имаща няколко основни съдържателни характеристики: 1) държава, която е основана на завоеванията, и правителство, опиращо се на армията, т.е. империите могат да се разглеждат като разновидност на военните диктатури; 2) многонационални държави в империите, при които един от съставляващите я народи господства над останалите; и 3) държавни империи в древността и през Средновековието, функциониращи като **еднолични политически режими, опиращи се на един човек (господар, диктатор, авторитет)**, разпадащи се след неговата смърт. Или, империите са мимолетни образувания, които най-често се раждат от сливането на изключителна личност и нова военна технология, с която се превъзхождат останалите армии през съответното историческо време³¹ (например Кир и персийската конница; Чингис хан и степната конница; Александър Велики и македонската фаланга и др.).

Какви най-общи характеристики произтичат от разгледаните типове политическа система в древността? Първо, еволюцията на посочените системи се разгръща при твърде незрели социални отношения (несигурни институции, липса на партии, необразовани хора, нарушени права и др.), поради което и функционирането на тези държавни устройства е изключително неустойчиво и уязвимо. Второ, отличителна особеност на анализирания модели е господството на едноличната власт, или на тиранията, през която преминават повечето политически системи независимо от някои зачатъци на демократично обществено устройство. И трето, представените политически режими в древността ни дават реална представа за характера на тогавашните държави, в чиито устои съзираме някои първоначални демократични компоненти на бъдещите политически системи през столетията.³²

От изключително важно значение е да се припомним, че почти всички представени форми на политически системи в древността се установяват (и налагат) посредством полисите, или градовете държави. Образец тук е античният гръцки полис, в който се разви-

³¹ Вж. **Дюверже**, М. Цит. съч., с. 296 – 297.

³² Вж. още по-подробната разработка на тези древни типове политическа система във: **Манолов**, Г. Съвременни политически системи... Цит. съч., с. 95 – 115.

ват гръцката философия, наука и култура, както и всички други специфични социални особености, отличаващи го от останалите източни общества (вкл. и по разпространение на привилегиите).

Древногръцкият полис е обективно закономерен продукт на политическото и социално-икономическото развитие на Гърция през VIII – IV в. пр.н.е., което довежда до разпадането на родовия строй и неговото заменяне с града държава. Полисът **възниква от родовата община** и дълго време носи в себе си някои от най-характерните ѝ черти – кръвното родство между членовете на полиса, делението на фили, фратрии и родове, общинната собственост върху земята и др. А населението на полисите не е многобройно, като най-големи са Атина и Спарта, които наброяват приблизително около 400 000 жители.³³ Освен това според Н. Ирибаджаков огромното мнозинство от гражданите на полиса са дребни собственици и производители – селяни и занаятчии, които живеят главно от личния си труд, както и селски и градски бедняци, чиито редове непрекъснато се увеличават от разоряващите се дребни селяни. Голяма част от тях се намират в дългова зависимост от едрите земевладелци и робовладелци, често са продавани в робство заради дълговете си и са принуждавани да търсят работа и препитание в градовете (или да се изселват от родните си полиси и да търсят щастието си в колониите). Очевидно е, че всички тези граждани на полиса в действителност не са свободни мъже. И все пак те имат привилегията да се числят към свободните и пълноправни граждани, докато огромна част от населението на полисите не се числи към състава на гражданската община и не се ползва с гражданските права на свободните граждани. Тук спадат преди всичко робите, които са третираны като говорещи оръдия и вещи, различните категории свободни, но непълноправни жители на полисите – преселниците от други полиси, чужденците и др. Жените също са лишени от право да участват в обществено-политическия живот, като в много полиси свободните и пълноправни граждани фактически са привилегировано малцинство, което държи в ръцете си икономическата и политическата власт.³⁴

³³ Вж. **Ирибаджаков**, Н. Социологическата мисъл на Древния свят. Том II. София: Партиздат, 1981, с. 42.

³⁴ Вж. пак там, с. 44.

Полисната организация гарантира интересите на единния граждански колектив, като правото на гражданство в полиса осигурява на съответните лица цял комплекс икономически и политически права, както и защита от посегателства и престъпления срещу тях. Така полисната форма се извява като по-висока степен на осигуряване на гражданите в ежедневието в сравнение с родовата организация, при която най-близкият колектив е единствената институция за защита на интересите на отделния човек. А гражданството е и основната предпоставка за участие в управлението на полиса чрез Народното събрание и възможността за избор в колективни органи за управление или на различни длъжности.³⁵

Важно е да се припомни, че срещу осигурените права и защита гражданинът на полиса носи определени задължения. Основното от тях се свежда до участието му в полисното опълчение, което е основна военна сила на полиса за защита на полиския колектив от външни посегателства, както и за една или друга външнополитическа или военна дейност на полиса. Гражданите са задължени да изпълняват и всички приети в полиса закони, да спазват полисната уредба и да се подчиняват на съответните полисни органи на управление и длъжностни лица (при нарушения се практикуват различни видове санкции).

Специфична особеност при задълженията на гражданите в полисите са т.нар. „литургии“ (повинности), които се отнасят само за богатите граждани, т.е. за гражданите с определен имуществен ценз. Тези граждани трябва да изпълняват обществени повинности в полза на целия граждански колектив, защото върху тях падат задълженията да организират със собствени средства строеж и оборудване на военни кораби, общополисни тържества и състезания и др.

Характерни за гръцкия полис са две основни форми на собственост, тъй като всички граждани на полиса имат право на частна собственост върху всякакво недвижимо и движимо имущество (но само в пределите на полиса). Поради тази причина сравнително малките граници на полисите поставят естествен предел на едрото земевладение, а правото на свободно придобиване и отчуждаване

³⁵ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 250 и сл.

на недвижимо имущество в пределите на полиса се развива постепенно през различни по време периоди. И друго – не-гражданите на полиса имат право на собственост предимно на движимо имущество, като не могат да придобиват собственост на земя.³⁶ В този смисъл **общото между всички полиси**, приемано като една от основните характеристики на политическата уредба, се свежда до следните по-съществени особености:

Първо. Ранните периоди на оформяне и уредба на полисната организация се свързват с повсеместното **отменяне на царската власт**, наследена като традиция от предходните епохи. Отменянето на царската власт се осъществява по различно време и по различен начин в отделните гръцки общини, като на мястото на царете навсякъде започват да избират длъжностни лица. Или, царската власт не само се запазва като архаизъм в някои полиси, но и по същество е силно ограничена. Защото функциите на царете са променени, като най-често се свеждат само до командване на войската, някои жречески задължения и др.

Второ. Изградената **политическа уредба на полисите се свързва преди всичко с Народното събрание**, което по-рано или по-късно се превръща в основен орган на полиса. Народното събрание е наследена древна институция от предходните епохи на доминиране на родовите порядки, като постепенно при формирането на полиса то променя облика и функциите си. Тоест Събранието става орган, състоящ се от целия граждански колектив. Всеки пълноправен гражданин на полиса е по право участник в Народното събрание, като то се превръща в главен законодателен орган и институция (за избор на други органи и длъжностни лица).³⁷

Следва да се обобщи, че в сравнение с родовата община **гръцкият полис от древността представлява нов, по-висок етап в еволюцията на държавността, защото през класическата епоха на разглеждания период (VI – IV в. пр.н.е.) реално започват да функционират институциите на властта, част от които имат доказано демократичен характер**. Казано иначе, древногръцките полиси са новаторски за времето си социални общности, които благодарение

³⁶ Вж. пак там, с. 251.

³⁷ Вж. пак там, с. 252.

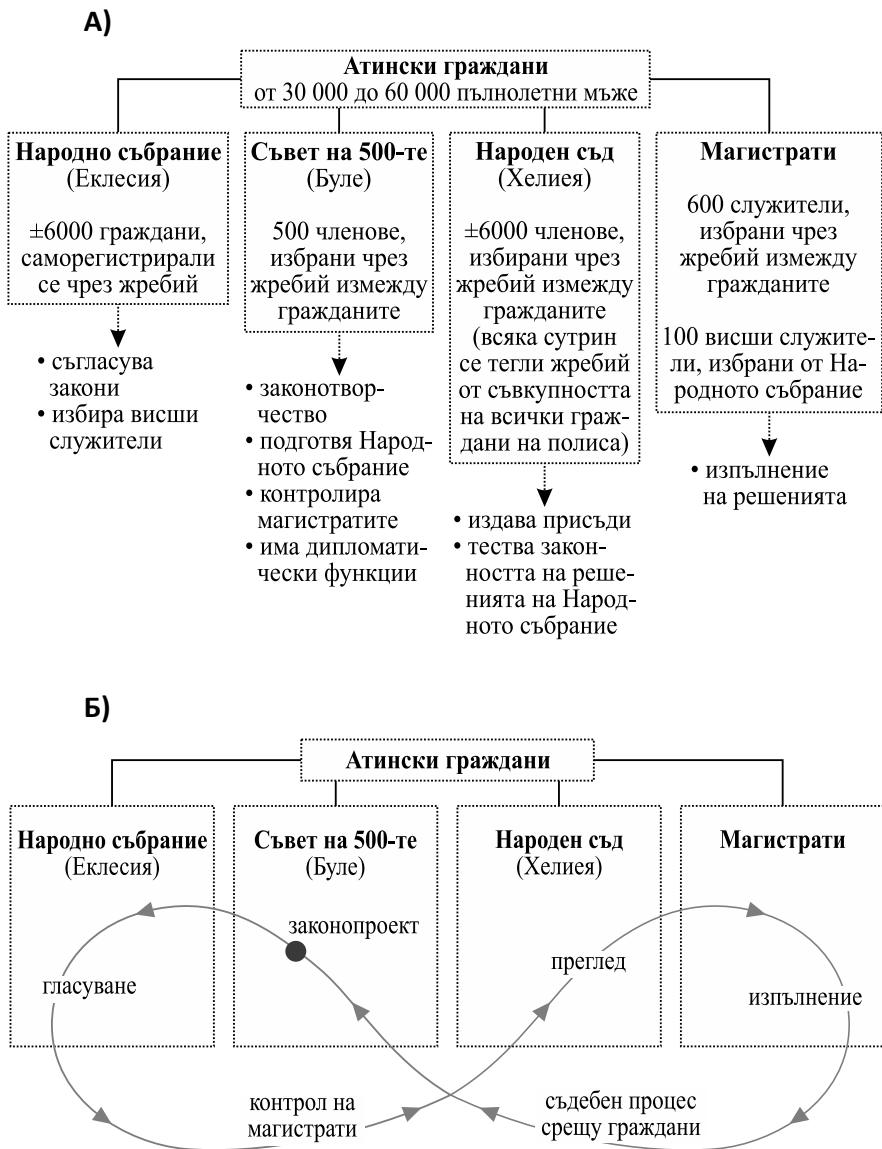
на своята структурна организация и институции решително тласкат напред собственото си политическо и обществено-икономическо развитие.

Развитието на античната демокрация, при която всички свободни граждани на равно основание участват в управлението на обществените дела, се утвърждава постепенно в продължение на няколко столетия, за да достигне своята кулминация през V в. пр.н.е. в Древна Атина. Така през достатъчно продължителен период от време – от 508 до 322 г. пр.н.е., атинските граждани непосредствено участват в управлението на държавата, като сами взимат решенията, които засягат собствената им съдба.³⁸ При това е необходимо да се отбележи, че въвеждането на демократично управление е съзнателен избор на атинските граждани, които се гордеят със своето държавно устройство. Нещо повече, **„нашият държавен строй – изтъква Перикъл – се нарича демокрация, защото той държи сметка не за малцинството, а се съобразява с интересите на мнозинството.** При споровете между частни лица всички имат според закона еднакви права. Що се отнася до зачитането в обществения живот, почит се отдава само на оня, който се е отличил в едно или друго отношение, и то не поради някакъв произход, а поради своите способности“³⁹ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Наред с това в контекста на античната демокрация отделният гражданин се разглежда като неразделна част от политическата общност, като неговите действия по общо правило са подчинени на интересите на държавата. По този начин развитието на демократичните органи и преуспяването на политическата общност в най-висока степен зависят от активното участие на всички граждани в обществените дела, което е сериозно постижение за онези времена (*вж. Схема № 1 А) и Б*).

³⁸ В този пункт от изследването на древногръцката институционална демокрация се придържахме към стойностните разработки на проф. Г. Близнашки в неговата книга „Еволюция на конституционализма“ (Вж. **Близнашки**, Г. Еволюция на конституционализма. София: Св. Кл. Охридски, 2017, с. 49 – 59).

³⁹ Вж. **Тукидид**. История на пелопонеската война. София: Наука и изкуство, 1979, с. 125.

Схема № 1. Основни органи на атинската демокрация (V и IV в. пр.н.е.) и разделението на законодателната, изпълнителната и съдебната власт

Източник: Рейбрук, Д. ван. Против изборите. София: Сиела, 2020, с. 63.

Според **проф. Г. Близнашки** началото на демокрацията се свързва с реформите на Солон, който премахва робството поради задължняване, като забранява даването на заеми, при които се залага сигурността на „тялото“ на една или друга човешка личност. Той въвежда четири класи граждани в зависимост от плодовете на техния труд по обработване на земята, като основното предназначение на цензовото деление са политическите привилегии. По-специално **привилегиите на отделните класи се поставят в зависимост от техните задължения пред обществото**, а правата се разпределят по разреди, които съответстват на имущественото положение на гражданите. Разширява се достъпът до заемане на обществени длъжности, като **критерият вече не е произходът, а богатството на кандидатите**. Но и тук най-нисшата класа граждани не може да заема обществени длъжности, но е допускана до участие в събранията, на които се обсъждат делата на държавата. Така се разрушава на практика аристократическият монопол върху длъжностите, което в историческата литература се определя като своеобразна „политическа революция“ в древността. И още нещо, наред с Ареопага⁴⁰ Солон създава още една институция – Съвет на четиристотинте (Буле), в чийто състав влизат по 100 души от всяко племе (по-късно става Съвет на петстотинте). Този демократически Съвет се явява особена противотежест на аристократическия Ареопаг. Освен това Солон лишава Ареопага от значителна част от неговите съдебни правомощия, като създава система от съдилища, чиято отличителна черта са журитата, състоящи се от хора, които произлизат от всички обществени класи.⁴¹

Политическата система на Древна Атина⁴² обхваща както представителни институции, така и елементи на пряка демокрация. Всяко от десетте местни племена излъчва чрез жребий по 50

⁴⁰ Ареопаг – върховен и всевластен орган, чиито членове се излъчват чрез жребий от класата на едрите земевладелци

⁴¹ Вж. **Близнашки**, Г. Цит. съч., с. 51.

⁴² Необходимо е да се изтъкне, че към средата на V в. пр.н.е. цялото население на **Атина** съставлява 170 000 души (заедно с жените и децата) и 60 000 роби. Свободните хора, които се ползват с граждански права, наброяват някъде около 20 – 30 000 души. Тоест 2/3 от цялото население на Атина са свободни граждани, докато

представители, навършили 30 години, които влизат в състава на новия атински **Съвет на петстотинте**. При това всяка година съставът на Съвета се обновява изцяло, като нито един гражданин не може да бъде излъчван за участие в този Съвет повече от два пъти през живота му. По този начин значителен брой граждани се запознават с обществените дела и придобиват значителен управленски опит в държавата. Така Съветът на петстотинте, в който е представена всяка част на Атика, се превръща във върховен управленски орган на държавата, а всекидневното ръководство на дейността на държавната администрация се осъществява от деветима архонти (намиращи се под върховния надзор на Съвета на петстотинте). Самите архонти се излъчват за срок една година чрез хвърляне на жребий, докато Съветът упражнява ефективен контрол върху дейността на архонтите и другите служители. И освен всичко друго Съветът на петстотинте действа като орган, който подготвя заседанията на държавното Народно събрание (Еклезията) и упражнява право на законодателна инициатива. (В него всички предложения от законодателен характер се обсъждат предварително и Съветът се произнася по тях.⁴³)

Специално трябва да се отбележи, че **Народното събрание** като върховен орган в държавата заема централно място в атинската демокрация, защото именно чрез него демосът участва в управлението на държавата. Народното събрание е редовна среща на свободните граждани, за да слушат, да обсъждат и да се произнасят по всички въпроси от обществено значение. Всеки закон, приет от Събранието, започва с ритуалната фраза: „Изглежда, че най-доброто за народа е...“. Иначе казано, Народното събрание олицетворява тогавашната атинска демокрация. Това – първо. Второ, Народното събрание създава законите и се занимава с всички съществени въпроси, които засягат обществения живот, като се започне с продоволственото снабдяване на населението, премине се през отбраната от външни врагове и се

робите съставляват около 1/3 от него. Или, **едва 15 % от това население са свободни граждани от мъжки пол, които разполагат с политически права**. Същевременно значителна част от приходите на държавата произтичат от източници, различни от производителния труд на атинските граждани (Вж. пак там, с. 54).

⁴³ Вж. пак там, с. 55.

стигне до изслушването на заявления за държавни престъпления, а освен това разглежда и молби, които имат частен характер. В състава на Народното събрание влизат всички свободни граждани от мъжки пол, които са политически дееспособни: младите хора стават пълнолетни на 18 години, след което в продължение на две години преминават военна служба, а след навършването на 20 години им се разрешава да участват в политическия живот. Интересно е да се отбележи, че гражданите остават военно задължени до навършване на 60-годишна възраст. По време на заседанията на Народното събрание гражданите имат възможност да изложат гледната си точка и да се произнесат по провежданата политика. И нещо последно, заседанията на Народното събрание се провеждат на агората, т.е. на главния градски площад, който играе ролята на основно средище на целия обществен живот. За отбелязване е и фактът, че през по-късна фаза от развитието на демокрацията – през 395 г. пр.н.е., се въвежда възнаграждение за посещение на Събранието, когато обаче демокрацията вече е в упадък, поради което може да се предполага, че възникват проблеми с участието на гражданите. (Понякога дори се налага намесата на полицейски стражи в лицето на скитските стрелци, за да се осигури присъствие.⁴⁴)

Съществен елемент от демократичното държавно устройство на Древна Атина е и изградената **съдебна система**. Въздаването на правосъдие се възлага на т.нар. „народни съдилища“, известни с наименованието „*dikasteria*“, т.е. „места на справедливостта“. Отличителната черта на тази система е обстоятелството, че съдилищата се намират изцяло под контрола на обикновените граждани, които реално се превръщат в „господари на своя глас в съда“, а по този начин и в „господари на държавата“ (Аристотел). Показателен за ефективността и значимостта на съдебната система е и фактът, че тези съдилища разглеждат дела и от общ, и от частен характер,⁴⁵ с които се защитават различни интереси на гражданите (държавни и частни).

Исторически е известно, че през VIII – VI в. пр.н.е. в Древна Гърция настъпват големи промени в обществено-политическите

⁴⁴ Вж. пак там, с. 56.

⁴⁵ Вж. пак там, с. 58 – 59.

отношения. Именно тогава гръцкото общество вече се дели на рода аристокрация (евпатриди) и народ (демос), като тези групи представляват съсловия, обособени по същество от две особености – запазване на родовообщинната организация и разлагането ѝ с развитието на частната собственост и стопанския живот. Така родовата аристокрация има приоритетно положение в цялостния обществен и икономически живот в Гърция, а нейната роля се увеличава още повече, след като властта на базилевсите като племенни вождове и военни предводители постепенно е ограничена и напълно отменена. Благодарение на това знатните аристократични родове постепенно узурпират родовата собственост и съсредоточават в свои ръце основното богатство за онова време – земята, като по такъв начин всеки богат аристократичен род става и земевладелски. И още, обогатяването на родовата аристокрация вътре в родовете става много често и за сметка на поробването и продажбата в робство на разоряващите се членове на рода и други лица. Това явление е типично за цяла Гърция и е една от най-важните особености на обществените отношения по онова време.⁴⁶

Отличителното за знатните родове е, че те се обогатяват и чрез пиратски походи, търговски експедиции и различни други дейности по море, тъй като получават и основната част от пленниците, превръщани в роби. Въпреки това постепенно сляят на богатите знатни родове намалява, а броят на обедняващото население се увеличава, което се отразява на общественото положение и участието в управлението на тогавашните ранни държавни организации. С други думи богатството започва да навлиза все по-отчетливо и силно като фактор в обществено-политическия живот, докато управлението постепенно става функция не толкова на родовата аристокрация, а преди всичко на тази част от нея, която е най-богата. Сиреч при голямото имуществено и обществено разслоение обедняващите аристократични родове са измествани и отстранявани от власт.⁴⁷

В резултат на тези социалнополитически процеси към VI в. пр.н.е. родовите връзки започват да се разпадат активно и да губят

⁴⁶ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 240.

⁴⁷ Вж. пак там, с. 241.

общественото си значение, като постепенно богатата върхушка на родовата аристокрация узурпира традиционните родови институции на властта за свои собствени интереси. Тоест родовата аристокрация узаконява чрез тях хегемонията си в обществено-политическия живот и насилието над широките слоеве от демоса⁴⁸ – нещо, което е напълно естествено за отношенията между социалните групи през този исторически период.

Сред новия обществен слой – отбелязва Вл. Попов – постепенно се формира богата върхушка, която влиза в конфликт с върхушката на земеделската родова аристокрация и която ревностно защитава привилегированото си положение в обществото и правото си на политическа власт в страната. Така рязко се изостря в гръцките общества конфликтът между старата родова аристокрация и новозабогателите слоеве (свързани със занаятите, търговията и стоково-паричните отношения), който се проявява през различните икономически и политически интереси на двете социални групи. В този смисъл родовата аристокрация защитава с всички средства своите интереси, сведени главно до правото ѝ на политическа власт в държавите и господство над цялостния икономически, обществен и политически живот. Разбира се, тя е враг на каквито и да е реформи и защитава старателно формалното запазване на всичко старо (деление по родов признак на родове, фратрии и фили), тъй като то е основа на нейното първостепенно положение в цялостния живот⁴⁹ в древността.

Най-общо казано, такива са ключовите характеристики на основните политически режими в древността като цяло и в Древна Гърция в частност, които, въпреки че се доближават до устройството на бъдещите държави, изобщо не се отърсват от един политически порок – привилегиите на елитите. Това е валидно за всички държавни уредби на древногръцките полиси независимо от техния олигархически или демократически модел на функциониране.

⁴⁸ Вж. пак там.

⁴⁹ Вж. пак там.

1.2. Привилегиите на елинската полисна демокрация

Въз основа на противоборството между двете обществени групи родовата аристокрация постепенно губи привилегиите си в Древна Гърция и сливайки се със забогателите занаятчийско-търговски слоеве, се превръща от родова в имуществена аристокрация.⁵⁰ Това обаче съвсем не означава, че привилегиите са изгубени напълно, защото новата богата класа – имуществената аристокрация, чрез своето огромно богатство отново си осигурява правото на власт и ръководство при формиране на държавните институции в полисната организация на обществото.

Съществено е да се посочи и друг фундаментален аргумент за налагането на политическите привилегии в Древна Елада. Той е от важно теоретическо естество и се съдържа в аналитичните и дълбокосъдържателни прозрения на **Аристотел**, който пише, че при установилите се държавни устройства (аристократичните, олигархичните и демократичните) обикновено се смята за „справедливо властта да се получава според някакво превъзходство над другите, но не според едно и също превъзходство, а според посоченото по-горе“⁵¹, т.е. според установеното право и норми и според превъзходството над останалите по някакви добродетели. В случая античният мислител обосновава тезата, че властта принадлежи на господстващото малцинство в обществото (аристократите, богатите земеделци, заможните търговски слоеве и др.), но регламентирана от правото и добродетелите в полисния свят, поради което същото това малцинство може да се ползва с различни видове привилегии.

И действително приложението на привилегиите на политическите елити в **Древна Гърция** намира особено широко разпространение преди всичко в двете основни форми на полисната организация – олигархичната и демократичната.

Както вече изтъкнахме, при **олигархията** начело на държавата е избрано малцинство от граждани, което се определя според

⁵⁰ Вж. пак там, с. 242.

⁵¹ **Аристотел**. Цит. съч., с. 98; 268.

два принципа: единият – според произхода (т.е. върхушката на родовата аристокрация); и другият – според имуществения ценз (т.е. върхушката от богати граждани). В тези две съставки на олигархията участват само хора с висок имуществен ценз, които имат конкретни права (привилегии) и които, естествено, другите граждани в полиса изобщо не притежават. Освен това в олигархичните полиси Народното събрание има ограничена политическа роля, свиква се много рядко, а правата на мнозинството от гражданите са ограничавани.⁵² Тоест повечето от участващите в работата на Еклезията граждани не могат да правят предложения, да обсъждат отделните законопроекта и да участват пълноценно в дискусиите, тъй като законите са внасяни от управляващите длъжностни лица (или други избрани органи) по поръка на олигархичния властови елит.

Класически пример за изключителните права на управляващите в олигархичните държавни устройства са **т.нар. „имуществени привилегии“** на господстващите малцинства. Тези привилегии са ярък характерен белег на олигархичните общества, което нагледно може да се илюстрира с известната класификация на видовете олигархия, извършена от Аристотел в древността.

Един от най-разпространените видове олигархия е този, при който длъжностните лица се определят от имуществен ценз – толкова висок, че бедните изобщо да не участват в управлението (макар че са повече) за сметка на притежаващите определеното имущество. Друг вид имаме в случай, че длъжностните лица се определят от висок имуществен ценз и сами избират недостигащите хора (в случай, че ги избират измежду всички тях, това, изглежда, е по-скоро аристократически избор; а в случай, че ги избират само измежду някои ограничени хора, е по-скоро олигархически избор). Следващият вид олигархия е този, когато синът се допуска до властта на мястото на бащата, а четвърти вид – когато синът се допуска до властта на мястото на бащата и управлява не законът, а длъжностните лица. И още, от олигархиите този вид е съответен на тиранията от монархиите, като една такава олигархия се нарича „династия“.⁵³ С други думи при олигархията имущественият ценз

⁵² Вж. пак там, с. 252.

⁵³ Вж. Аристотел. Цит. съч., с. 110.

не само е водещ критерий за заемане на висши постове във властта, но и определящо мерило за притежаване на едни или други политически привилегии (без да причисляваме тук избраните храни, ловните излети, виночерпните гуляи и т.н. на управляващата върхушка). Или, речено накратко, привилегиите във властта изцяло се определят от имуществото, което притежават богатите люде в обществото при заемането на висши държавни длъжности (т.е. като основна привилегия).

За разлика от олигархията при **елинската полисна демокрация** като друга важна форма на държавна уредба в Древна Гърция властта и фактичката възможност за участие в управлението принадлежат на мнозинството граждани, организирани задължително чрез Народно събрание. Тук привилегиите намират също много широко приложение, отнасящо се преди всичко до тесен кръг високопоставени във властта лица, богати аристократични персони, граждани – членове на Еклезията, и някои други. В този смисъл следва да се отбележи, че при демокрацията изключително място заемат **политическите привилегии** в институциите на древните гръцки полиси. Тези привилегии се полагат приоритетно на **гражданина** (съставляват неговата гражданска чест) и биват общо **четири вида**: 1) правото да бъде магистрат, съдия и да участва в изборите; 2) правото да купува и владее недвижима собственост; 3) правото да извършва обществени жертвоприношения; и 4) правото да сключва брак с атинянка.⁵⁴ Така е, защото в отношенията между гражданите се проявява държавната власт и за да я реализират рационално, е необходимо те (гражданите) да ползват известен набор от привилегии в своята политическа дейност.

Както навярно се подразбира, гражданите като политически същества изразяват интересите на тогавашните класи в държавата. Според Аристотел тези класи се състоят не от „една, а от много съставни части“. Първата част, или класа, са земеделците – „народната маса, работеща над продуктите за хранене“; втората класа са занаятчиите, без чиито занаяти е „невъзможно самото съществуване на

⁵⁴ Вж. пак там, с. 64 – 65; **Семов**, М. Теория на политиката. София: Софи-Р, 2000, с. 82 – 83.

държавата“; третата класа са търговците; четвъртата класа са наемните работници; петата класа е военното съсловие; шестата – съдиите и хората със законосъществителни функции; седмата класа – богатите, които служат на държавата със своето имущество; и осмата класа – заемащите държавни длъжности. От тези класови деления Аристотел признава едно за най-съществено: бедни и богати, диаметрално противоположни едни на други, като от превеса на едните или другите във властта се определя и съответната форма на държавна уредба.⁵⁵ В този смисъл без представителите на четвъртата класа (наемните работници) върхушката на всички останали социални групи ползва едни или други привилегии, ако, разбира се, има статут на граждани.

Една от най-ярките политически привилегии в Древна Атина е свързана с **регламентираното право на глас**, но само за част от населението, или само за тези, които имат статут на граждани. Сиреч пълноправните граждани в сравнение с нямащите право да гласуват (жените, метеките и робите) по числеността си са малцинство, **което наброява около 10 % от цялото население на Атина**. Въпреки това кръгът на политически правоспособните хора е много по-голям, отколкото в други гръцки полиси, които пък изцяло се придържат към принципа, даващ на заможните право на участие в изборите⁵⁶ за Народно събрание. И макар че на по-късен етап в Атина е премахната имуществената бариера за политическо участие (в полза на демократичното мнозинство), това изобщо не променя ниския процент на имащите право на глас.

Историческите източници свидетелстват, че политическите привилегии в Древна Гърция произтичат от имущественото състояние на съответните класи. Например Солон според оценката на имуществото разделя гражданите си на четири социални групи или разреда (съществували и преди): пентакосиомедимни – получаващи от имоти до 500 мери насипни и течни продукти,⁵⁷ конници –

⁵⁵ Цит. по: **Семов**, М. Цит. съч., с. 83 – 84; **Аристотел**. Цит съч., с. 19 – 21.

⁵⁶ Вж. **Барсело**, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 95.

⁵⁷ *мера* – мярка за насипни (*медимн*) и за течни продукти (*амфора* или *метрет*) в Древна Гърция (Вж. **Аристотел**. Атинската полития. София: Христо Ботев, 1993, с. 100).

до 300 мери; зевгити – до 200 мери; и последната група – тети.⁵⁸ Или, както пояснява Аристотел, реформаторът Солон дава право на членове само на първите три класи да заемат повечето висши държавни длъжности, които съответстват на величината (размера) на тяхното имущество (техния годишен доход).⁵⁹ Това право не се отнася до групата на тетите, понеже те имат много по-ниски доходи, поради което могат да участват само в работата на Еклезиата и съдилищата. Тоест главното предназначение на цензовото деление са политическите привилегии, доколкото правата се разпределят по разреди, съответстващи на имущественото състояние на богатите класи. По същество тези **имуществени привилегии** са един от основните критерии при формирането на властовите институции и политическия елит в древногръцкото общество на атинския полис.

Налага се да отбележим, че Солоновите разреди продължават да съществуват дълго и впоследствие се срещат в документи от IV в. пр.н.е. С течение на времето обаче, с поскъпването на живота и падането на стойността на парите границите между категориите граждани се снижават и въобще загубват своя смисъл, т.е. класите, или разредите, вече съществуват като някакъв анахронизъм. Но за своето време тази реформа на Солон има голямо значение, защото се въвеждат няколко изключително важни принципа. Първо, че всеки има право на участие във властта според размера на притежаваното от него имущество. Второ, че нито произходът, нито аристократизмът има значение, а най-вече имотното състояние на човека (да за богатея може всеки, в т.ч. и не-знатният, при достатъчно енергия, трудолюбие и благоприятни обстоятелства). Трето, че висшите държавни длъжности престават да бъдат изключителна привилегия само и единствено за родовата аристокрация, като в първите разреди размерът на ценза е такъв, че в състава им влизат не само едрите земевладелци. И четвърто, важно е да повторим, че на тетите им е предоставено право на участие в Народното събрание и съда. Сиреч самото Народно събрание повишава своето значение, тъй като в неговия състав влизат вече всички граждани и тетите, доскоро

⁵⁸ Вж. пак там, с. 25 – 26.

⁵⁹ Вж. пак там.

лишени от всякакви политически права⁶⁰ – нещо, което въобще не омаловажава нестихващото разпространение на привилегиите.

Процесът на утвърждаване на властовите облаги продължава да се налага и при тиранина Пизистрат, който провежда видима политика на сътрудничество с **аристокрацията**, за да укрепва своята лична власт. В случая решаващо значение има фактът, че той не само не притеснява аристократичната прослойка (въпреки че ограничава нейните права), но и даже ѝ предоставя възможност **да заема висши държавни длъжности**, каквато е длъжността „архонт“. Плюс това Пизистрат стриктно следи да бъдат избирани удобни нему кандидати, които в повечето случаи са негови роднини и поддръжници (вкл. и чрез бракове на неговите синове със съпруги от знатни семейства).⁶¹ Това е друго съществено доказателство на тезата, че независимо от характера на политическата система привилегиите на управниците винаги намират широко приложение, но само за шепа политически елит.

Логично е да се предположи, че **висшите управници** в Древна Атина **получават едни от най-високите възнаграждения**. С такива например са удостоявани няколко високопоставени институционални позиции: членовете на Еклезията – по 1 драхма за обикновените заседания и по 9 обола за четири години; съдиите – по 3 обола; членовете на Съвета – по 5 обола за всяко заседание.⁶² В този смисъл висшите длъжностни лица използват (имат право) и друга, твърде популярна и до днес политическа привилегия, каквато е **паричната добавка за храна към заплатата**. Ето какво говорят фактите според твърденията на Аристотел: **деветимата архонти** получават за храна по 4 обола; ръководителите на висши звена – нарочни средства от обществената хазна за участието си в традиционните обеди; висшите служители – преподаватели по физическо възпитание (провеждали обучението по гимнастика в специални школи) – допълнителни пари за прехрана⁶³, и пр. По подобен начин стоят нещата и с **членовете на Съвета (Булето)**, които

⁶⁰ **Монева**, Ст. Атинската демокрация. Практика и институции. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2009, с. 50.

⁶¹ Вж. пак там, с. 70 – 71.

⁶² Вж. **Аристотел**. Атинската полития... Цит. съч., с. 81 – 82.

⁶³ Вж. пак там.

пък например за всеки присъствен ден взимат по 5 обола, а на техните притани (председатели) се полага по 1 обол за храна плюс привилегията по време на работата им да живеят и се хранят на бюджетни средства и в държавни сгради. А за целта откъм северната страна на толоса (сградата) специално са добавени четири различни постройките, в които сладко и необезпокоявано похапват всички булевти, охранители⁶⁴ и др. Видно е, че още от най-дълбока древност високите възнаграждения и добавките за храна на властимащите винаги обслужват управляващите елити, за да им помагат допълнително в техния изнурителен държавнически труд.

В своя анализ на политиката Аристотел изтъква, че тогавашните владетели притежават цяла редица икономически „права“, придобивани чрез различни държавни лостове и механизми. От тези **икономически привилегии** се възползват висшите ръководители на държавата, какъвто е случаят с Пизистрат, който под формата на данък взима десятък от добивите на обработваемата земя лично за себе си. Този десятък е събиран като различни парични или натурални налози, а понякога и в по-голям размер,⁶⁵ което в крайна сметка допринася за значителното увеличаване на персоналните доходи на владетеля за сметка на труда на хората.

Друга съществена привилегия от арсенала на **булевитите** е фактът, че в течение на едногодишната им дейност те **са освобождавани от военна служба**. Освен това пританите имат привилегията да заемат челните места в театъра, а по време на заседанията на Народното събрание отново да седат в първите редици. Привлича вниманието и обстоятелството, че в хода на събранията булевитите поставят на главите си миртови венци като знак за своето лично достойнство.⁶⁶ Към това следва да се добави и един „втори-чен“ тип привилегия, която се отнася до т.нар. „ефеби“ (младежите между 18 и 20 години), обучавани както за началната военна служба, така и за различни пазители (охранители) на висшите дър-

⁶⁴ Вж. **Монева**, Ст. Цит. съч., с. 194.

⁶⁵ Вж. **Аристотел**. Атинската политика... Цит. съч., с. 68 – 69.

⁶⁶ Вж. **Монева**, Ст. Цит. съч., с. 194.

жавници. През двете години, когато охраняват властниците, те носят специални дрехи (наметки) и са освобождавани от всякакви повинности,⁶⁷ за да изпълняват качествено своите служебни задължения. Става дума за създаване на специализирани охранителни органи на властта, чиито представители, освен важните функционални отговорности, притежават и ред специфични привилегии, отредени само за тях.

Междувременно ще вметнем, че **аристокрацията** в Атина през разглеждания период (VI – IV в. пр.н.е.) се радва на много по-големи **права (привилегии)** от обикновените хора, вкл. и от гражданите на полиса. Според Хендрик ван Луун например аристократите винаги си купуват най-доброто оръжие от водещите пазари по онова време; изучават специално военното изкуство; имат привилегията и възможността да поддържат наемна войска⁶⁸ и т.н. Подобни привилегии, освен че служат за укрепване на съответната власт (олигархичната и демократичната), са и от полза на държавата за решаването на военните конфликти с други държави.

При историческото представяне на привилегиите в атинския полис могат да се посочат и редица **други изгоди и предимства за управляващите и аристокрацията**, като: язденето на кон като привилегия само за аристократите; регламентиранията места за управниците при посещение на културни прояви; специалните забавления за елита с участието на шутове, комедианти, артисти, певци и др. По този повод К. Маркс правилно отбелязва, че в Древна Атина се гледа на лакеите, паразитите и ласкателите като на придворни шутове, единствено на които е предоставено „правото“ да говорят истината.⁶⁹ Това, очевидно, далеч не е само някаква „естествена“ привилегия на овластените първенци на деня, а реална закономерност в еволюцията на различните общественно-политически системи през вековете.

В Древна Атина службата за държавата се разглежда като свещено и почетно задължение и поради това до средата на V в. пр.н.е. изобщо не са получавани възнаграждения. Перикъл обаче

⁶⁷ Вж. **Аристотел**. Атинската полития... Цит. съч., с. 62.

⁶⁸ Вж. **Луун**, Хендрик ван. История на човечеството. София: Фар, 1944, с. 66 – 67.

⁶⁹ Вж. **Маркс**, К., Фр. Енгелс. Съчинения. Том 1. София: Партиздат, 1968, с. 35.

първ нарушава тази традиция, при това с въвеждането на **привилегии за магистратите**, които вече взимат средства за обяд. Така участниците в заседанията на Народното събрание, съдиите, членовете на Съвета на петстотинте и делоските амфикиони освен възнагражденията си получават пари за обяд, както следва: архонтите – 4 обола на ден, пританите – 1 обол, архонтът на Саламин – 1 драхма, софронистите (десетчленната колегия от изборни лица, отговорна за нравствеността на ефебите) – 1 драхма, и др. И още нещо, всичките деветима архонти са освободени от литургии (задължения на богатите атиняни към полисната общност), докато изпълняват своите служебни ангажменти.⁷⁰ Сиреч и в правосъдната система на древногръцкия атински полис привилегиите на магистратите (особено тези за храна) стриктно са регламентирани независимо от факта, че тяхната численост наброява само около 500 души (според някои последни изследвания).

Интересни факти и доказателства за наличието на властови привилегии могат да се намерят и в **Древна Спарта** (VIII – IV в. пр.н.е.), въпреки че те са много по-малко в сравнение с атинския полис. Това произтича както от характера на спартанската държавна уредба, така и от противоречивите и в много отношения необективни оценки на развитието на този полис. Все пак е известно, че спартанската държавна организация от тип община държава се оглавява от двама царе (наречени „архегети“), които произхождат от династиите Агиади и Еврипонтиди и които трябва да имат гражданско политическо пълнолетие (получавано след 30-годишна възраст). Освен това властта на спартанските царе е в тясна връзка с т.нар. „Герузия“, която се състои от 28 пожизнено избрани членове (задължително навършили 60 години) и двамата царе архегети, т.е. тя (Герузията) е основният орган в спартанската държава. А всички спартанци, навършили 30 години, образуват спартанското Народно събрание – върховния орган на държавата, който обаче функционира абсолютно формално⁷¹ поради своя олигархичен характер на действие и работа.

⁷⁰ Вж. **Монева**, Ст. Цит. съч., с. 248; 252; 268.

⁷¹ Вж. повече подробности по този въпрос във: **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 280 – 281.

Важна особеност на спартанската държава е наличието на колегия от петима души съдии, или т.нар. „ефори“, които се избират от Народното събрание. Тези магистрати (ефори) имат мандат от една година, обединени са в колегия и всички са равнопоставени, с еднакви функции, права и власт.⁷² Така, постепенно, ефорите се превръщат в едни от най-важните за страната високопоставени длъжностни лица.

Независимо от оскъдните източници за социалнополитическия живот в Древна Спарта все пак съществуват няколко интересни данни за **привилегиите** на елита, каквито са: а) според историка хроникьор Тукидид **всеки един от двамата царе има право да гласува не с един, а с два гласа** при вземането на решения, както и това, че **притежава специален военен отряд (лоха) за лична и обществена охрана и защита;**⁷³ и б) според известния философ Б. Ръсел царете, които си предават властта по наследство, се ползват с две други привилегии: първата – **по време на празници да получават два пъти повече храна от всички останали**, и втората – **правото на всеобщ обществен траур, когато някой от тях се пресели в отвъдното.**⁷⁴ Има и нещо трето, което също се родее с привилегиите, забелязано от Н. Макиавели, който безусловно подчертава, че в Древна Спарта **високите обществени длъжности се разпределят между малък брой граждани** и са държани настрана от простолюдието,⁷⁵ т.е. разпределяни са между приближените на царете и богатите люде. Тази политическа привилегия на властниците е резултат от законодателството на Ликург, който вместо някаква справедливост установява повече имуществено неравенство и по-малко равенство в общественото положение на хората (според Макиавели). Вярно е, че тези привилегии се отнасят само до върховете на властта в спартанската държава – двете царски особи, но още по-вярно е и това, че те са олицетворение на огромната пропаст между

⁷² Вж. пак там, с. 282.

⁷³ Вж. **Тукидид**. Цит. съч., с. 36.

⁷⁴ Вж. **Ръсел**, Б. История на западната философия. Том I. Антична философия. София: Скайпринт, 2017, с. 155 – 156.

⁷⁵ Вж. **Макиавели**, Н. Владетелят. Размишления върху първите десет книги на Тит Ливий. София: Жар-птица, 2001, с. 141 – 142.

бедни и богати в обществото, в зависимост от което властващият елит сам за себе си определя едни или други изгоди от властта.

В своето историческо развитие привилегиите в Древна Гърция са ярко проявление на властващото социалнополитическо и икономическо неравенство, което никой не оспорва днес. Но този извод, макар и верен, далеч и далеч не е достатъчен, за да отличим най-същностните белези на разгледаните вече привилегии, изгоди и облаги на елитите в античната държава. Поради това ще обобщим накратко както общите характеристики, така и специфичните особености на **привилегиите в Древна Гърция** през изследвания исторически период (VI – IV в. пр.н.е.).

1) Общи характеристики

– При дълговечната еволюция на древногръцките общества няма как да не се открие една съществена социалнополитическа закономерност, когато се формират и разпространяват привилегиите: **въпреки превратностите на историята и различните антични владетели привилегиите никога не губят своя характер и значение, независимо дали става въпрос за олигархични, демократични или други политически системи**, а само придобиват различни видове модификации, защото винаги обслужват конкретни тясногрупови, класови или елитарно-олигархични интереси в политиката. Доказателство за това е фактът, че от около 230 000 души, живеещи в атинския полис (в средата на V в. пр.н.е. – средата на IV в. пр.н.е.), само **от данъци, налози и съюзници се издържат на държавна сметка повече от 20 000 души** (6000 съдии, 1600 стрелци, 1200 конници, 500 членове на Съвета, 500 пазачи на корабостроителниците, 50 пазачи на крепостта, около 1400 души чиновници – 700 в страната и 700 в чужбина, и др.),⁷⁶ или **около 9 % от цялото население на страната**. От тях само 10 700 души и някъде **около 5 % от всички хора реално имат правото и използват различни видове привилегии**, т.е. са изключително привилегировано и господстващо политическо малцинство в древногръцкото атинско общество.

⁷⁶ Вж. Барсело, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 125.

– Преди всичко привилегиите засягат (по подобие на предходните общества) тогавашните политически олигархии (малцинства) и, разбира се, част от техните окръжаващи слоеве в качеството им на управленски елити (заемащи високопоставени ръководни длъжности).

– От привилегиите приоритетно се ползват богатите хора в древното общество (царе, управници, аристократи, земевладелци, висши военни и др.), които притежават висок имуществен ценз (и респективно получават имуществени и икономически изгоди).

– Политическите привилегии (и властта) са водещи в античното общество, поради което най-личните хора в държавата, или царете, обикновено консумират и най-много видове облаги в тази „система от изгоди“, утвърждавана в повечето случаи лично от тях.

– Въпреки че политическите привилегии са водещи, благодарение на тогавашната антична законност те пронизват почти всички останали социални сфери – икономическата, културната, военната и др.

– В сравнение с други държави (Месопотамия, Вавилон, Шумер и Акад, Египет) привилегиите в Древна Елада, изглежда, са много по-малко като ширина и обхват, т.е. като количество, видове, разнообразие и пр. (без това да отменя качествените ползи за елита от тях). Това се дължи и на важното обстоятелство, че в Древна Гърция са установени не само олигархично-тиранични, но и качествени демократични политически системи (при Солон например).

2) Специфични особености

– Първата и най-съществена отлика тук е обстоятелството, че **привилегиите реално са използвани и от някои занаятчии и земеделци, заемащи публични длъжности** (например служители в Съвета, участници в Народното събрание и др.), **на които са изплащани малки суми, необходими за тяхната отговорна обществена дейност.**⁷⁷ Тези преразпределителни плащания целят поне отчасти да балансират неравенствата в атинското общество, защото възрастните граждани на публична работа невинаги са работили.

⁷⁷ Вж. Уолзър, М. Цит. съч. с. 119.

– Противно на наложения десятък върху земята на богатите при Пизистрат са известни примери за **освобождение от данъци на цели области в полза на онеправданите хора**, тъй като тиранинът „искал да управлява според законите, без облаги за себе си“⁷⁸. Тази привилегия за бедните е своеобразен контрапункт на привилегиите на богатите и не е често срещано явление в Древния свят.

– Една друга **привилегия** тогава (към 410 – 409 г. пр.н.е.) е свързана с факта, че **в държавата е въведено т.нар. „диобелия“, която представлява ежедневно (държавно) раздаване на средства на бедните граждани в размер на 2 обола на ден**. Наред с тези средства, само че вече при Перикъл, са регламентирани т.нар. „пари за зрелища“ (теорикон) в размер на 2 обола на ден, които се раздават от началото на Дионисиевите празници (а после и на други), за да се даде възможност на обикновения народ да посещава театъра като важно средище за политическо и нравствено възпитание на хората.⁷⁹

– Почти не е за вярване, но за да намали до минимум имущественото неравенство в обществото, реформаторът **Солон** публично забранява да се демонстрира личното богатство, като въвежда **закон против разкоша, който ограничава пищните частни сватбени и погребални ритуали**. Нещо повече, Солон утвърждава още един особен **закон**, който при задължително установен ред предписва на **демоса да участва в съвместни трапези с богатите**⁸⁰ с цел сплотяване на всички хора (независимо от тяхното имотно състояние и богатство). Разбира се, подобни народополезни привилегии не са постоянен спътник на древногръцките политически традиции, което обаче не бива да се пропуска като нещо изключително важно и справедливо от социална гледна точка.

Такива са основните проявления на привилегиите в Древна Гърция, които неизбежно носят всички позитиви и негативи на своето историческо време и характеристики на изконната антична цивилизация.

⁷⁸ **Аристотел**. Атинската полиция... Цит. съч., с. 34.

⁷⁹ Вж. **Монева**, Ст. Цит. съч., с. 113; 144.

⁸⁰ Вж. пак там, с. 54.

2. ДРЕВНИЯТ РИМ: ПОЛИТИЧЕСКИ ИНСТИТУЦИИ И ПРИВИЛЕГИИ

Възникването на най-ранната римска държава датира някъде от около VIII в. пр.н.е., когато е създаден град Рим (21.IV.753 г. пр.н.е.) според документалните свидетелства, оставени от Марк Теренций Варон. Тази държава се появява на Апенинския полуостров в Европа и преминава през три основни периода в своето историческо развитие: 1) царски период – VIII – VI в. пр.н.е.; 2) Римска република (ранно- и къснорепубликанска епоха) – IV – II в. пр.н.е.; 3) Римска империя (ранна и късна) – I – V в. н.е.⁸¹ В този смисъл най-напред ще характеризираме накратко всеки от посочените периоди, за да разкрием впоследствие еволюцията на тогавашните привилегии на политическия елит.

2.1. Царската институция и привилегиите

През този първи период римската държава възниква във време, когато родовите порядки определят изцяло характера на общественото устройство и на обществените отношения сред всички племена и народи на Древна Италия. Тази особеност повлиява напълно естествено родовите порядки да навлязат в цялостния живот на младата римска държава, като това се осъществява основно по два начина: от една страна, първите заселници на Рим стават и родоначалници на нови римски родове; а от друга, с преместването на други, компактни групи население в града с тях навлизат утвърдени традиционни родови структури. Поради тези причини римските родове и възникналата родова организация са твърде сходни с особеностите на родовите порядки на другите народи от тази част на Италия. Наред с това родовият колектив се характеризира както при другите народи, така и при римляните с общност на произхода на своите членове въз основа на кръвните връзки. Или, родът и родовата организация свързват навсякъде членовете си с най-различни връзки и определят система от права и задължения, а мнозина учени определят римския род като свое-

⁸¹ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 478; 505; 677.

образна религиозна организация. Известно е, че всички римски родове имат общ религиозен култ, общи родови празници и родово гробище. Тоест родът осъществява цялостен морален контрол над поведението на своите членове и може да налага забрани и наказания от различно естество (вкл. и изваждане от състава на рода и прогонване на отделни лица). С други думи родът е единствената обществена институция, която има правото да решава въпроси, отнасящи се до нейните членове, като решенията не могат да бъдат насочени единствено срещу интересите на общината държава.⁸²

Следващата клетка в изградената структура на родовата организация е **семейството** (лат. ез. *familia*), което, реално погледнато, представлява тясно сплотен, затворен кръг лица. Римското семейство е такава обществена единица, която е съставена от глава на семейството, неговата съпруга (без никакви отделни права), тяхното потомство, внуци и роби. Това семейство може по право да притежава всякакво имущество (земя, добитък, движими вещи и др.), но с него има право да се разпорежда единствено главата на семейството,⁸³ което е напълно естествено за тогава.

Другата единица от структурната йерархия на родовата организация е **т.нар. „курия“**, която всъщност означава обединение в група от десет рода. Различното тук е това, че в куриите се провеждат народните събрания в ранния Рим, като всяка курия има един глас при решаването на съответния въпрос.⁸⁴ Така куриите постепенно стават единствените обществени институции с важна политическа роля и значение през царския период.

И последното структурно обединение на родова основа е **т.нар. „триба“** (сходна с гръцката фила – племе), която се състои от десет курии или съответно от сто рода. По подобие на куриите тя (трибата) също има свое ръководство, което е съставено от ръководителите на родовете (като съвет на родови старейшини) и което има право да провежда народни събрания.⁸⁵ Така първоначално

⁸² Вж. пак там, с. 487.

⁸³ Вж. пак там, с. 489.

⁸⁴ Вж. пак там.

⁸⁵ Вж. пак там, с. 490.

ранната римска държава се изгражда като племенен съюз от няколко триби, образувани „по изкуствен път и по аналогия с принципите при другите италийски градове държави“ (Вл. Попов). По този начин, чрез съвкупността от членовете на отделните семейства, родове и курии, първоначално е образуван римският народ, което население по-късно получава наименованието „патриции“.⁸⁶

В общественото устройство на ранния Рим по времето на царския период се формират две водещи социални групи – на патрициите и на плебеите. Това социално деление се получава благодарение на имуществената диференциация между родовете, поради което в състава на **патрициите** обикновено се включват благородниците, аристократите и богатите граждани от управляващата класа (елит) въз основа на принципа на знаменитост и богатство (за сметка на старшинството, мъдростта и опитността); докато към **плебеите** се отнасят най-често хората от безправното население на Древния Рим, или хората от т.нар. „нисши“ и безимотни слоеве.⁸⁷ Въсъщност на базата на така установеното имуществено деление между двете социални групи впоследствие се формират и различните видове привилегии, ползвани от едни или други съсловия (особено от патрициите).

Според българския историк проф. Вл. Попов би било погрешно да се смята, че обществената група на патрициите е само класа на богатите граждани или своеобразна аристокрация, защото тя е преди всичко изконно коренно население на Вечния град. В този смисъл авторът извършва детайлизирано разграничение на **общото и различното между патрициите и плебеите**,⁸⁸ което е от важно значение за по-голямата прецизност при уточняване на състава на тези социални групи в древноримската политическа история.

На първо място, **общото** между патриции и плебеи се свежда до това, че двете съсловия са съставени от свободни хора, плебеите са равни на патрициите само по отношение на имуществената си правоспособност. Те имат право да притежават всякакви имущества и съответно да ги придобиват и отчуждават в различни

⁸⁶ Вж. пак там, с. 491.

⁸⁷ Вж. **Попов, Д.** Древен Рим. История и култура. София: Изток – Запад, 2020, с. 28.

⁸⁸ Вж. **Попов, Вл.** Цит. съч., с. 491.

форми. Плюс това между патрициите и плебеите е възможно да има различни правни отношения (частноправни договори и др.), като плебеите могат от свое лице да предявяват иски и да отговарят по иски пред съда, а и двете съсловия задължително трябва да участват във войската.

На второ място, между патрициите и плебеите има и съществени **различия**: 1) патрициите по онова време са единствените пълноправни свободни хора в държавата, т.е. представляват самия римски народ, и се приравняват обикновено с т.нар. „пълноправни граждани“, независимо че за тогава такова правно определение все още не може да се приложи; и 2) за разлика от патрициите плебеите нямат подобно положение и същите права като тях, защото например браковете между представители от двете обществени групи са забранени. Така допускането им в отделни случаи ги прави незаконни, а потомците им – лишени от правата на бащата патриций от такова семейство. И особено важно, плебеите нямат никакви политически права и не участват в управлението на римската община държава по онова време.⁸⁹ Близки или подобен тип различия (и деления) се срещат и при много други древни народи, което, разбира се, е напълно нормално за разглежданата историческа епоха през Античността.

В процеса на оформяне на римското общество през царския период се проявява и развива и друго социално деление на населението, известно с наименованието „**патрони и клиенти**“, или отношения на зависимост между покровители (патрони) и послушници (клиенти). При това деление патроните приемат клиентите в рода си и им дават своето име, а освен това се задължават да ги подпомагат, като отделят за тях земя и ги защитават в съда. Докато в тяхна отплата клиентите се подчиняват в абсолютно всичко на своите патрони (вкл. и в общите празници), и най-същностното – съставят бойните им дружини.⁹⁰ Тоест налице е „вечна“ зависимост на клиентите от патроните, която намира израз в почти всички социални отношения – политически, имуществени, търговско-икономически и др.

⁸⁹ Вж. пак там, с. 493.

⁹⁰ Вж. **Попов, Д.** Цит. съч., с. 28.

Изхождайки от тези социални отношения, следва да отбележим, че цялото римско общество е изтъкано от мрежа от зависимости и задължения за вярност, обикновено познати като клиентски отношения, като днес обаче бихме могли да обхванем или да си представим тази мрежа само повърхностно.⁹¹ В по-тесен смисъл клиентела (*clientela*) означава съвкупност от онези личности (*clientes*), които установяват със своя покровител (*patronus*) вярност (*fides*), за да защитят и прокарат интересите си. Така в изключителни случаи патронът гарантира социалното съществуване на своя клиент, като се грижи за издръжката, подслона и поне за временната му работа. А клиенти с известна сигурност в социалното положение – например дребни селяни, занаятчии, дребни и средни търговци – очакват от своя патрон правна защита, мерки за опазване на имотното им състояние и насърчаване на професионалния им напредък. И още нещо, клиенти (вкл. такива, които принадлежат към издигнатите и по-висшите слоеве, като едри поземлени собственици, търговци, корабоприетатели, собственици на работилници и банкери), заемащи независимо социално положение и сами влизащи в ролята на патрон, не изискват материална помощ, а съдействие в деловата дейност от патрона си, който има сериозно обществено и политическо влияние. По този начин и една от най-древните функции на патрона – представянето на клиента пред съда, често е използвана преди всичко във висшите слоеве на обществото. Но и това не е всичко, защото клиентът е задължен да отговаря с действия, чийто вид и мащаби зависят от положението и възможностите му, както и от потребностите на патрона. Тук ще цитираме само казуса с патрона, който принадлежи към някоя от най-големите фамилии и е политик по професия, за когото, общо взето, неговите клиенти гласуват при избори и плебисцит (респ. за предложенията му и за неговите кандидати). А когато клиентите спадат към висшите кръгове и сами притежават клиенти, ги водят със себе си, като се очаква те да защитават деловите и обществените си връзки в интерес на своя патрон.

⁹¹ Синтезираното изложение на отношенията патрон – клиент е представено по: Барсело, П., М. Тачева, П. Делев. Цит. съч., с. 193 – 194.

По правило клиентските отношения не могат да бъдат преустановявани, защото, умира ли патронът, неговото наследство обхваща всички съществуващи задължения; но умира ли клиентът, то неговите наследници продължават отношенията на вярност към патрона, т.е. клиентските връзки са многостранни. Затова отделният човек може да бъде патрон на повече клиенти или клиент – на повече патрони, или и двете заедно. Обаче личната обвързаност е толкова по-слаба, колкото по-сходен е общественият ранг на партньорите в подобни отношения на вярност и колкото по-независими са те в социалното си положение. Това се отнася особено за отношенията между управляващите фамилии и т.нар. „конническо съсловие“, което е по-добре поставено. Във взаимните си задължения членовете на тези две съсловия не се определят като патрони и клиенти (освен пред съда), а като приятели (*amici*) или добри познати (*familiares*). Всичко това обаче изобщо не променя нищо в моралното задължение да се отговаря на всяка услуга, като между големите фамилии също нерядко отношенията на вярност продължават поколения наред.⁹² Но във всекидневието на политическия и обществения живот като правило действат по-скоро променящите се отношения, отколкото стационарни модели на поведение.

В рамките на социалното разделение в римското общество през царския период от особено значение е да се знае как се „композира политическата власт“, какви са функциите на нейните институции и респективно какви привилегии има управляващият елит. Става дума за **царя и царската власт** в своеобразните общини държави с техните ръководни лица, които обикновено се уподобяват на царе, макар че държавите не са автентични монархии в общото значение на този политически термин. Поради това първият период от римската история на държавата с основание се нарича Царски,⁹³ с който се свързва и еволюцията на властта, и властовите отношения в нея.

Според едно широкоразпространено гледище в науката принципите на функциониране и системата за получаване на царската власт в Древен Рим са твърде специфични. Те не съответстват

⁹² Вж. пак там.

⁹³ Вж. по-подробно разработката на въпроса за властта и държавните институции през този период, на който ние се опираме тук, във: **Попов, Вл.** Цит. съч., с. 495 – 504.

на историческите познания за общите особености на получаване и наследяване на едноличната монархическа власт от един или друг вид. Защото римската държава по онова време далеч не е типична наследствена монархия или монархическа система от класически (наследствен) образец. Така е, понеже през царския период в Рим има особена генеалогична система на права върху престола, като най-общо може да се твърди, че тогава в Рим се практикуват две системи за правата върху царската власт: първата, че римските царе са съпрузи на дъщерите на предходните царе, т.е. техни зетъове; и втората, че са синове на дъщерите на тези царе, т.е. техни внуци по майчина линия. Наред с това системата на наследяването на царската власт излиза от тази опростена схема на наследство и е усложнена с ред други принципи, които са твърде специфични в сравнение с останалите общества и държави от времето на Стария свят в дълбоката древност.

Следва да се изтъкне, че една от най-съществените особености на властта на римските царе е пряко свързана със съществуването на специфични триади (тройки) от т.нар. „братя“, които представляват съюз на три лица. Тези лица могат да бъдат както преки кръвни братя, така и побратимени на друга традиционна основа, вкл. и на основа родова близост. Едновременно с това **право на царска власт има** не толкова едно отделно лице, колкото **тройката от сродени братя, като чрез нея едно от лицата е номинирано и избрано за цар от народните събрания**. Избраният за цар няма право на пожизнена власт, както древноизточните владетели или древногръцките базилевски, а триадата от братя получава право да управлява 24 години, съответно по 8 за всеки един от братята (след този срок властта вече е право на друга триада от сродени братя). В този смисъл и функциите на римския цар са твърде многообразни, тъй като **царят е върховен ръководител на римската държава**. Той осъществява всички главни функции на държавната власт, които се свеждат до няколко основни области – вътрешна, военна, съдебна, религиозна и др. Сиреч властта на царя се окачествява като върховна и основателно се нарича от римляните империум (*imperium*).

По отношение на царската власт знаменитият познавач на Древния Рим **Т. Момзен** изтъква още едно много, много съществено

обстоятелство: „Бихме се заблудили, ако приемем – пише той – римското държавно устройство за теокрация; никога за италийците понятията „бог“ и „цар“ не се сливат в едно, както е в Египет или при източните народи. За народа **царят не е бог, а по-скоро собственикът на държавата** (*подчертаното е мое* – Г. М.). Затова и не откриваме при римляните понятия като божия благодат, осенила един род за сметка на друг, или за някаква загадъчна вълшебна сила, която превръща царя в човек с различен произход от този на останалите хора; благородното потекло, родството с царя (...) е предимство, но не и задължително условие; всеки пълнолетен римлянин, здрав тялом и духом, може да стигне до царската власт“⁹⁴.

Към тези особености на властта ще добавим обаче и това, че въпреки всичко **на царя принадлежи и част от висшата религиозна власт**, защото той извършва и най-важните жертвоприношения, които се приемат като общонародно дело за боговете. В случая разпорежданията на царя са задължителни както за всички граждани на държавата, така и за тези, които нямат съответните права и са с друг статут. Тези разпореждания са валидни само докато царят не ги отмени или докато е жив. За разлика от законите, които са постоянно валидни, докато не се отменят или видоизменят по съответния ред чрез вот в Народното събрание, разпорежданията на царя престават да бъдат в сила след неговата смърт. Иначе казано, царят притежава огромна двойна власт – държавна и религиозна, което пък недвусмислено означава, че **„при властта на царя – според Цицерон – останалите хора са напълно изключени от всеобщ правен ред и решения (...) и множеството мъчно може да се ползва от свободата, тъй като е лишено от съвместно участие във (...) властта“**⁹⁵.

Какви други по-важни **властови институции** има през този царски период?

Първата от тях е **Сенатът** (създаден от Ромул), който според римска историческа традиция се отнася към най-древните държавни институции и се състои само от патриции. Той представлява съвет на представителите на родовите организации (достига 300

⁹⁴ **Момзен**, Т. Римска история. София: Прозорец, 2019, с. 41 – 42.

⁹⁵ **Цицерон**. За държавата. За законите. София: Софи-Р, 1994, с. 28.

души), излъчвани от самите ръководители на отделните родове или от други лица, които имат право да ги представляват. Същевременно римският Сенат има изключително важна роля и при избора на цар, понеже след смъртта на царя и до излъчването на нов властта изцяло преминава в Сената. Функциите по управлението обаче (след царската смърт) не се осъществяват от всички сенатори, а само от десетимата „първи“ на принципа на ротация на всеки пет дни през периода на междуцарствието.

Втората съществена институция са **народните събрания (комициите)**, като в Древен Рим представляват събирания на граждани за гласуване по даден повод и са четири основни вида: **1) Куриатни комиции** – взимат различни решения, свързани със: номинацията и избора на царя, определени магистрати, религиозни ръководители и жреци на отделни божества; приемане или отхвърляне на конкретни закони, без да се предлагат и гласуват нови; започване и прекратяване на войни; смъртно наказание за римски граждани и др.; **2) Трибутни комиции**, т.е. т.нар. „народни събрания по триби“, които решават някои местни въпроси, като събирането на данъци, участието във войската, поддръжката на пътищата и др.; **3) Центуриатни комиции** – събрания, в които всички римски граждани имат право да гласуват, независимо дали са патриции или плебеи (без гражданите от най-ниските класи, които са без доходи, както и жените, чужденците и робите, които също не са граждани); и **4) Калатни комиции** – институция, която няма особена роля и значение за управлението на държавата, защото разглежда частни въпроси, като завещания на римски граждани, някои действия на жреците и др.

Следващите важни институции са **магистратурите**, които за древните римляни означават лица – носители на конкретни длъжности с определени функции в държавното управление (в нашата съвременност този термин се използва като синоним на съдиите в съдебната система), а тези, които ги заемат, се наричат магистрати. Тоест магистратите са държавните служители. А след създаването на римската държава последователно във времето възникват други, специализирани институции и магистратури.⁹⁶

⁹⁶ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 499 – 502.

И най-накрая обезателно ще изтъкнем съществуването на **Закона за 12-те таблици**, който се счита за основа на римското право и по незнайни причини не се тълкува по този начин (с изключение на юристите) от различни обществоведи – политолози, социолози, историци. Той обаче е рационален сбор от обичайно правни норми, създаден е между 451 и 450 г. пр.н.е. от колегия от десетима магистрати и е изписан в 12 таблици. С него се регламентира формалното равенство между патрициите и плебеите, което е голяма победа за плебеите, понеже ги защитава от беззаконията и произвола, създадени от патрицианските магистрати и съдии. Това е реална защита на равенството на гражданите, тъй като чрез закона се отстояват (и защитават) тяхното достойнство, чест и права, вкл. и чрез забраната на някои специални привилегии (на патрициите), които съществуват тогава.⁹⁷ **Този закон** според нас не само придава писмена форма на древните обичаи в различните области на частното и наказателното право (както твърдят юристите), но и **по-скоро се доближава до първите писани конституции**, защото, макар и частично, той все пак разглежда проблемите на равнопоставеността на гражданите и съществуващите привилегии в римското общество.

В този контекст през царския период свободните пълнолетни римски граждани от мъжки пол имат следните права: да гласуват при утвърждаването на закони; при избора на магистрати; както и да бъдат избирани за държавни служители. Онези от тях, които не са сенатори, заседават в народните събрания (комициите). Първоначално те също са организирани на родов принцип, по-късно – според имуществения ценз, и най-накрая, след създаването на институцията на плебейския трибун – на териториална основа. От своя страна комициите приемат закони, някои от които първоначално трябва да бъдат одобрени и от Сената, като те (комициите) избират по-нисшите по ранг магистрати и действат като местни органи на властта. Имат и правораздавателни функции по особено

⁹⁷ Вж. **Дюнан**, Жан-Филип, Паскал Пишона. Римско право. Речник на основните термини. Второ преработено и допълнено издание. София: Сиела, 2010, с. 159 – 160; и <https://bg.trendxmexico.com/obrazovanie/84613-rimskie-zakony-12-tablic-obshchaya-harakteristika-i-istoriya-sozdaniya.html>

тежки престъпления, за които може да бъде наложено смъртно наказание, като осъденият обаче има като последна възможност правото да обжалва „пред римския народ“, т.е. пред тълпата, събрана в момента на форума.⁹⁸ В случая ще открием само безспорния факт, че макар и прекалено рано в исторически аспект, при това в условията на абсолютна царска власт, все пак римските граждани още тогава (мъжете) притежават едно изконно човешко право – да избират и да бъдат избирани.

Би следвало да се отбележи, че за разглеждания царски период съществуват много малко документални факти и доказателства за наличието на **привилегии на управляващия елит**. Въпреки тази оскъдица все пак могат да се намерят някои исторически данни за проявленията на едни или други привилегии, които пряко произтичат от политическата власт. Ето само някои от тях: най-напред иде реч за прословутите **царски привилегии от политическо и икономическо естество**, каквито са например намаляването на дела на военната плячка, която трябва да получи войската, и нейното присвояване; налагането на извънредни повинности чрез неправомерни данъци, за да посегне на собствеността на гражданите; получаването на пристанищните налози, приходите от общинските земи, таксата за правото на паша върху общинските ливади, дял от реколтата, които ползвателите на държавни земи трябва да платят на царя; глобите в натура от добитък, различните видове конфискации⁹⁹ и др. После ще открием важната привилегия, която произтича от властта и дава **право само на богатите знатни хора да носят името „патриции“** за разлика от всички незнати и небогати родственици (и хора);¹⁰⁰ след това идва **правото на първо гласуване в центуриатните комиции на т.нар. „първа класа“ и на класата на конниците**, които винаги гласуват съгласно собствените си интереси и често пъти по предварително споразумение;¹⁰¹ и най-накрая **разделението на местното население на**

⁹⁸ Вж. **Чолов**, Р. Римското частно право. София: Сиела, 2000, с. 20.

⁹⁹ Вж. **Момзен**, Т. Цит. съч., с. 42 – 44.

¹⁰⁰ Вж. **Попов**, Д. Цит. съч., с. 28.

¹⁰¹ Вж. **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 501.

Рим (патриции и плебеи) **на шест имуществени категории, определени чрез поземления ценз**, т.е. според количеството земя, която всеки притежава (а не според парите),¹⁰² а оттук и прерогативите за участие в обществено-политическия живот. Не можем да пропуснем и едни други **привилегии – на сенаторите** (чиито основни представители са патрициите), които условно ще наречем „**религиозни**“. В случая твърде отрано **патрициите се ползват от цяла редица привилегии**, най-важни от които са **правото да действат като посредници между царя и боговете**. Жреческите колегии си остават изключително патрициански до много по-късно време. Например най-видни жреци са: фламините, или „изгарящите жертвоприношения“, всеки от които се грижи за култа (богослужението) на отделен бог; авгурите, които предсказват бъдещето по летенето на птиците; салиите, или „танцуващите“, които омиловат бога Марс посредством свещени танци с оръжие; и най-сетне луперциите, или „вълчите братства“, които тичат покрай помериума (свещената граница на града) и по този начин изгонват злите духове и осигуряват плодородие за жените и добитъка в общината. Но жреците, или т.нар. „понтифекси“, са най-висшите измежду помощниците на царя в религиозните работи: именно те стъкмяват религиозния календар на общината, дават съвети на царя относно обредите и т.н., с други думи грижат се за изпълнението на религиозния и гражданския закон,¹⁰³ за да се реализират в живота неговите клаузи.

Всички тези привилегии са отчетени, без да кумулираме широките царски правомощия (привилегии), които произтичат от допълнителната симбиоза между царската и религиозната власт (специална храна, царски дворци, ловни излети и др.) като изключителни права и изгоди, принадлежащи само и единствено на владетеля. Следователно **през целия този т.нар. „царски период“ има тясно преплитане на конкретни политически (властови) и икономически (имуществени) привилегии, обслужващи олигархичните прослойки на римското общество в името на малка група знатни богаташи**, които притежават властта и властовите ресурси.

¹⁰² Вж. Попов, Д. Цит. съч., пак там.

¹⁰³ Вж. Ростовцев, М. Цит. съч. Том II. с. 25 – 26.

2.2. Римската република: привилегиите на знатните

Републиканската епоха в еволюцията на Древен Рим бележи началото си от 509 г. пр.н.е., откогато римската държава променя с течение на годините цялостното си държавно устройство от царство в република.¹⁰⁴ Това става след премахване на царете и установяване на нови, републикански институции, с видоизменени функции, независимо че повечето от тях (институциите) носят същите имена като през царския период.

Възходът на Римската република се свързва изцяло с установеното в Древния Рим държавно устройство, намерило своята адекватна форма в смесена конституция. Тя ще просъществува видоизменена в продължение близо на пет века, като същевременно Античният Рим ще израсне от малък град до огромна средиземноморска империя. И въпреки че еволюцията на това държавно устройство преминава през поредица политически сблъсъци и сътресения,¹⁰⁵ няма как да отречем появата на новата институционална структура на държавата.

Същността и функциите на Римската (сенатска) република в литературата са разработени изключително изчерпателно от политологическа и правна гледна точка, без обаче да се отчитат директните връзки на политическата власт със съществуващите привилегии. Затова първо ще акцентираме върху общото и специфичното на римските републикански институции (структури, функции, характер), въз основа на което ще изясним и проявленията на привилегиите в целокупния социалнополитически живот.

¹⁰⁴ Според историческите данни Римската република се разделя на две републики: ранна република (V – III в. пр.н.е.), когато Рим завоюва цяла Италия и броят на робите се увеличава чувствително (и те рязко започват да се отделят от останалите слоеве на свободните); и късна република (II – I в. пр.н.е.), която бележи разцвет на робовладелските отношения в Италия и се отличава със създаването на римската средиземноморска държава (Вж. Попов, Д. Цит. съч., с. 9).

¹⁰⁵ Вж. Близнашки, Г. Цит. съч., с. 72.

При оформянето на републиканската уредба в Древен Рим по подобие на царския период се разграничават няколко основни институции, чрез които функционира политическата власт в държавата. Тези институции са:¹⁰⁶

1) Народни събрания

Още от реформите на Сервий Тулий в Древен Рим са познати три вида народни събрания (куриатни комиции, центуриатни комиции и трибутни комиции), които съществуват едновременно през раннорепубликанската епоха (а и много по-късно) ето как:

– куриатни комиции

Това е най-старият вид народни събрания (V – IV в. пр.н.е.), чиято роля и функции най-общо се свеждат до следното: утвърждаване на решенията на народните събрания по центурии за избор на магистрат, за приемане на закони и др.; даване на империум на висшите магистрати, които имат такова право след техния избор; предоставяне на инвеститура (въвеждане на васал във владение на феодал, придружено с церемония) на някого от жреците; вземане на отношение по някои въпроси на родовата организация (семејства, родове, курии, осиновяване, завещания) и др.

– центуриатни комиции

През двете столетия на раннорепубликанската епоха властта в тази институция остава по същество в ръцете само на богатите римски граждани. Настъпват обаче известни помени във функциите на центуриатните събрания. Според тях постепенно една част от въпросите, които са в правомощията на куриатните комиции, преминават в тези на центуриатните, като най-общо функциите на центуриатните комиции се свеждат до: първо, избор на магистрати, консули, претори, военни трибуни с консулска власт, цензори и децемвири; второ, законодателна дейност – на принципа, че обществените институции могат само да приемат или да отхвърлят предложен законопроект от действащите магистрати, които имат

¹⁰⁶ Тук и по-нататък, на следващите няколко страници от изложението, функционалните характеристики на римските държавни институции са изяснени по: **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 517 – 539; **Близнашки**, Г. Цит. съч., с. 72 – 98; **История** на Древния Рим. Под редакцията на А. Г. Бокщанина и В. И. Кузищина. София: Наука и изкуство, 1974, с. 60 – 71.

правомощия да предлагат закони (събранието няма право да обсъжда и да гласува предложения от свои членове); трето, обявяване и прекратяване на война; и четвърто, съдебни правомощия, при които центуриатните комиции са висшата апелативна инстанция, и действията и решенията на висшите римски държавни магистрати могат да се обжалват само пред тези комиции. Заедно с това центуриатните комиции решават и поставени въпроси за държавна измяна, за действия срещу държавата, за властта и неприкосновеността на висшите магистрати и др.

– трибутни комиции

Характерът и функциите на трибутните комиции се променят съществено през раннорепубликанската епоха в сравнение с времето на възникването им в края на царския период. Промените стават постепенно и са тясно свързани с борбата на плебеите срещу патрициите. При тях структурата и администрацията на трибите се превръщат в основни системи на вътрешните работи на републиканската организация. Така трибутните комиции имат по същество няколко основни функции: управление и контрол на цялостния живот в трибите; избор на различни магистрати в римската държавна администрация; законодателни правомощия; и функции в съдебната власт.

Важно е да се каже, че законодателната власт на трибутните комиции е на първо време твърде незначителна, защото за начало на изборителните правомощия на трибутните комиции обикновено се смята Законът на Публилий Волерон от 472 г. пр.н.е., който дава право на плебейските събрания по триби да избират плебейските магистратури. След този закон в плебейските събрания по триби са избирани народните трибуни и почти всички нисши магистратури, като плебейски едили, квестори, куратори, различни видове трибуни и др. (по-късно квесторите и военните трибуни също са номинирани от трибутните събрания).

С течение на времето – изтъква Вл. Попов – „трибутните събрания станали (...) силни обществено-политически институции, които в много отношения били противопоставени на центуриатните комиции и се конкурирали с тях във вътрешнополитическия живот на Рим през раннорепубликанската епоха. Имущественото състояние на римските граждани нямало никакво значение в трибутните събрания. Тази особеност превърнала твърде рано трибутните комиции в

единствените конституционни институции, където римските граждани били третирани действително като пълноправни граждански лица¹⁰⁷. По този начин се създава стабилна система за демократично участие на гражданите в общественно-политическия живот на древноримската република, която не е зависима само от имущественото положение на хората в онази далечна историческа епоха.

2) Сенат

Налага се да припомним още в началото, че Сенатът (т.е. Съветът на старейшините от всичките триста рода) като институция стои начело на родово-племената римска община, като в неговия състав са привлечени хора със знатен произход – патриции. Те като първопроходци държавници се наричат „бащи на държавата“ и обсъждат всички въпроси в Сената, които впоследствие окончателно решава Народното събрание. Освен това в римската монархия няма закон за наследствено предаване на властта, а царят се избира от Народното събрание с участие на Сената, поради което той (царят) едновременно изпълнява няколко функции – на военен вожд, на върховен жрец, а понякога и на върховен съдия.

Държавното устройство на Римската република изобщо (и Сенатът като институция в частност) от нейния класически период (III – II в. пр.н.е.) е описано като „смесена конституция“ от известния историк Полибий, който е непосредствен свидетел на събитията от онова време. Попаднал като заложник през 167 г. пр.н.е., той живее във висшето общество на Древния Рим в продължение на цели 17 години (до 150 г. пр.н.е.), като това обстоятелство му позволява да опознае отблизо и в подробности не само държавните институции и техните взаимоотношения, но и главните действащи лица на политическата сцена на епохата. Затова и разсъжденията на Полибий относно Конституцията на Рим се отнасят до периода, определен като „Златен век“ в развитието на републиката.¹⁰⁸

През раннорепубликанската епоха римските сенатори не са избирани, тъй като след унищожаването на царската власт консулите съставляват списъка на членовете на Сената. Същевременно

¹⁰⁷ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 521.

¹⁰⁸ Вж. повече подробности за тълкуванията на Полибий във: Близнашки, Г. Цит. съч., с. 81 – 83.

работата на римския Сенат протича при строго установени правила, като обикновено се свиква и ръководи от консулите, а в тяхно отсъствие – от преторите. Тогава заседанията на Сената биват два основни вида – нормални и извънредни, като отсъстващите безпричинно са глобявани.

Според римската държавна уредба Сенатът формално и по същество представлява съвещателен орган на действащите висши магистрати. В действителност обаче той е висш орган на римската държава и има обширни функции във всички обществени сфери. Подредени по степен на важност, тези основни **функции на Сената** биват: 1) спазване на законовата уредба на страната, т.е. на конституционния ред; 2) променяне на системата за управление на държавата и възлагане на неограничена власт на магистратите (вкл. и „въвеждане“ на диктатори, ограничаване на властта на консулите и народните трибуни и др.); 3) осигуряване и контролиране на вътрешната сигурност; 4) утвърждаване на всички избори на различните магистрати, проектозаконите на центуриатните комиции и др.; 5) обявяване на война и сключване на мир (за обсъждане от центуриатните комиции); 6) водене на външната политика на страната; 7) управление на държавните финанси в приходната и разходната им част; 8) владееене, разпореждане и контролиране на държавната собственост; 9) определяне на различните разходи за всички държавни длъжностни лица (вкл. консулите и военнопочетниците) и контролиране на тяхното разходване; 10) фиксиране и отпускане на средства за всякакви видове обществени дейности, осъществявани от консулите, едилите и магистратите и др.¹⁰⁹

Изобщо римският Сенат притежава твърде много власт, вкл. и върховен контрол върху всички въпроси, отнасящи се до религията, висшата съдебна власт (главно в териториите, подчинени на римската държава) и пр. И макар че неговите решения имат незадължителен, а препоръчителен характер за висшите римски магистрати, реално практически римският Сенат е най-висшият орган в държавното управление.

¹⁰⁹ Вж. по-подробно за тези функции във: **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 525 – 526.

3) Консули¹¹⁰

Генезисът на тази институция има своите дълбоки корени в царската власт, като според **Т. Момзен** разликата е в това, че „на мястото на един пожизнен цар се появяват двама годишни, които се наричат военначалници (pratores) или съдии (indices) или просто колеги (consules)“¹¹¹. Така, чрез принципа на колегиалност, висшата власт е предоставена не на двама служители съвместно, а всеки консул я упражнява самостоятелно по подобие на царя. С други думи консулите са почти това, което са преди тях и царете, – най-висши управници, съдии и военначалници (вкл. и религиозни водачи), заключава цитираният автор. Същевременно властта на тези **двама консули** е разсредоточена, като в нейните рамки се създават няколко помощни длъжности, които са общо шест: **плетори** – хора с власт и военни правомощия, които са втори по ранг и значение в държавната йерархия (след консулите); **квестори** – оторизирани да съдят за престъпления против обществения ред; **едили** – притежаващи специфични функции, близки до полицейските; **ковчежници** – работещи с финансите в държавната хазна; и **цензори** – надзираващи различни държавни слоеве. И нещо последно: дейността на консулите не е безконтролна, защото се следи както от Сената, така и от народните трибуни, т.е. те носят непосредствена отговорност пред римския народ, тъй като са известни и редица случаи, когато някои от консулите са осъждани, след като паднат от власт.

4) Народни трибуни

Тази институция е специфична в римската държавна уредба, защото чрез нея **народът участва в управлението** на държавните дела. Тя не е пряко свързана с управленските функции на държавата, но чрез нея се осъществява реален контрол върху държавното управление, понеже се влияе върху вземането на различни решения. Сиреч това е институция с отличителен и твърде демократичен статут в републиканската политическа система на Античен Рим.

¹¹⁰ В случая използваме този термин като част от т.нар. „магистратури“ (висши държавни длъжности), защото е по-популярен и известен в различните научни източници.

¹¹¹ **Момзен**, Т. Цит. съч., с. 52.

В този мисловен порядък особено съществено е да се изтъкнат големите **демократични права**, които имат народните трибуни, буквално превърнали се в защитници на гражданите. Така например плебейските трибуни, съставени изцяло от народа (без да включват патриции) и излъчвайки измежду тях определен брой трибуни (по местожителство), образуват собствени събрания със следните права и прерогативи: право на неприкосновеност на трибуните от страна на властта; право на протест (вето) срещу взети решения от магистратите и отмяна на тяхната законна сила, ако имат такава; право да свикват плебейски събрания за поставяне, разискване и гласуване на важни общодържавни въпроси; както и същественото право гласуваните от трибуните решения да имат силата на закон (с изключение само на въпросите за обявяване на война или мир и избора на магистрати).

Съвкупното проявление на тези права в реалния живот на римската държава по същество превръща плебейските трибуни в действителен стожер на народовластието, защото те де юре спират и преустановяват решения както на законодателната, така и на изпълнителната власт, което пък на свой ред осигурява равновесието на различните видове власт. Тъкмо в това се съдържа огромната значимост на римския демократизъм, доколкото подобни държавни органи на властта човешката история почти не познава след упадъка на древната република в края на старото хилядолетие (I в. пр.н.е.).¹¹²

Трябва обезателно да се отбележи още една важна особеност в римското общество, която се отнася до структурирането на отделните социални групи в републиката. Това е свързано с установяването на римското робовладелско общество, при което хората се различават помежду си не по своя произход, а по имуществото и мястото, което заемат в социалната йерархия. Така според Д. Попов се сливат върховете на двете ключови съсловия – патрициите и плебеите, в единна господстваща класа на свободните римски граждани – цивес романи, в противовес на класата на робите. Тоест горната и богатата прослойка на плебса се обединява и

¹¹² Вж. по-подборно за народните трибуни във: **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 283 – 284.

слива със запазилите се патрициански родове, като образуват заедно **новото знатно съсловие на нобилитета** (от „нобилис“ – „знатен“, „благороден“, „известен“), като участниците в него се наричат още „оптимати“ (от „оптимус“ – „най-добър“).¹¹³ Към нобилитета може да принадлежи всеки гражданин, който има съответното имуществено състояние, за да може да заема висши държавни постове, чиято мощна икономическа основа е едрото земевладение, а неин политически фундамент – силната земеделска аристокрация.¹¹⁴ Това – първо. И второ, налице е и друга заможна социална група, съставена предимно от занаятчии и търговци, които в икономическо отношение са много активни и се обединяват в т.нар. „конничество“. То пък от своя страна се обособява в такова специфично съсловие, което оформя тогавашната търговско-лихварска и парична аристокрация (и финансов елит), активно участващи в деловия живот на обществото.¹¹⁵ С една дума казано, формира се и втора, малобройна прослойка от граждани като самостоятелна класа в държавата, достатъчно богата, известна и представителна, за да може да се включи в разпределението на обществените блага и привилегиите.

Разбира се, в институционалната структура на Римската република се съдържат и други държавни органи (магистратури)¹¹⁶, които също имат важно значение за нейното социално развитие, на които не е необходимо да се спираме тук.

Обобщено казано, основните елементи на римското държавно устройство в контекста на смесената конституция са три водещи: **народът**, който се изявява чрез народните събрания и три-

¹¹³ Вж. Попов, Д. Древен Рим. История и култура. София: ЛИК, 2009, с. 39.

¹¹⁴ Вж. пак там.

¹¹⁵ Вж. пак там.

¹¹⁶ Такива са например: извънредната магистратура, с длъжността на **т.нар. „диктатор“**, която възниква поради необходимостта да се съсредоточи цялата власт в ръцете на едно лице, когато има голяма опасност за държавата (диктатурата е установена през 501 г. пр.н.е.); **началникът на конницата**, който се смята за помощник на диктатора и изцяло му е подчинен във военно отношение, и др. (Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 538 – 539).

буните на плебса; **Сенатът**, който приютява тогавашната аристокрация; и **консулите**, които се избират за ограничен период от време, за да действат от името на държавата. В този смисъл отделните елементи притежават и собствено предназначение: консулите въплъщават в себе си монархическия елемент, Сенатът – аристократическия, а народът – демократическия. Тоест всички функции на държавата са така равномерно разпределени между нейните елементи, че е много трудно да се определи каква точно е формата на управление.¹¹⁷ Това обаче не променя отрадното историческо обстоятелство за демократичните компоненти в устройството на Римската република, както и още по-безспорното обстоятелство за съществуването на различни привилегии по висшите етажи на държавната власт.

След разгледаните институционални характеристики дойде време да анализираме по-конкретно и използваните **привилегии от управляващия елит в римската републиканска система** през същия период.

Привилегиите в древнорепубликанската римска действителност намират своето реално проявление в йерархичната структура на длъжностите в публичната власт, от мястото в която зависят и размерът и качеството на тези привилегии – заплатите, пенсиите, земята, събирането на данъците и т.н.¹¹⁸ При това особеностите на **политическата йерархия** са една от движещите сили както на борбата между водещите класи в обществото, така и на съперничеството между прослойките вътре в самите класи. С течение на времето тези класи придобиват облика на **най-видните богати и знатни обществени групи** и постепенно се обособяват като водещи в римската държава. Така е, защото според Х. Ортега-и-Гасет старите фамилии натрупват от поколения на поколения трайно богатство, което осигурява създаването на типична аристокрация, чиито компоненти са знатност, богатство, умения. Естествено всичко това води със себе си до необходимото социално надмощие (и „кръжащите около знатните нисши социални слоеве плебеи, и др.“¹¹⁹) на заможните класови прослойки, които, имайки правото да участват

¹¹⁷ Вж. **Близнашки**, Г. Цит. съч., с. 83.

¹¹⁸ Вж. **Семов**, М. Политиката... Цит. съч., с. 36.

¹¹⁹ Вж. **Ортега-и-Гасет**, Х. Европа и идеята за нация. София: Колибри, 2019, с. 187 – 188.

във властта, разпределят и публичните блага, и обществените ресурси, и политическите привилегии.

От такава гледна точка следва да се изтъкне, че **привилегиите от властово-политически характер**, на първо място, са зависими от прилагания висок имуществен ценз (основно върху земята), и на второ място, обхващат най-заможните патриции и плебеи, между които съществува остро политическо противоборство за висшите длъжности в държавната йерархия. В този смисъл **богатите плебеи** получават изключително важна привилегия, а именно **изравняване на гражданските им права**, при което могат активно да участват в обществения и политическия живот.¹²⁰ Това е съществена политическа привилегия на богатата плебейска върхушка, за чийто малцинствен състав тя има огромно политическо значение.

Както във всички древни общества, така и в републиканския Рим първият атестат за повечето длъжности в политиката е значителният размер на богатството, или **изискуемият имуществен ценз**. На тази класическа **политическа привилегия** сериозно внимание обръща английският специалист по класически цивилизации Мери Биърд, която изтъква, че никой не може да се кандидатира на избори, без да премине финансова проверка, изключваща повечето граждани. Без да знае точно какъв е имущественият ценз, тя по косвени данни заключава, че е ограничен (цензът) до най-високия връх на имуществената стълбица – класата на т.нар. „конници“.¹²¹ А що се отнася до самото гласуване, тогавашната избирателна система изцяло дава превес на богатите, защото имущественият ценз обхваща всички други заможни и знатни съсловия (аристократични, сенаторски, нотабилски). Така например в центуриатната комиция всеки центурий има един глас, без значение колко души има в него; конниците имат осемнайсет центурии (гласа), инженерите и музикантите – по два, пролетариите – една центурия, и пр.¹²² Тоест системата всячески фаворизира богатите класи, които винаги гласуват първи и фактически предопределят гласуването по всички въпроси.

¹²⁰ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 506 – 507.

¹²¹ Вж. Биърд, М. История на Древния Рим. София: Изток – Запад, 2019, с. 156.

¹²² Вж. Скот, М. Антични светове. Епична история на Изтока и Запада. София: Бард, 2020, с. 64.

Измежду всички знатни съсловия в Римската република на особена почит като привилегировани в държавата са 300-тимата души **сенатори**. Те олицетворяват аристократичния елемент в държавното устройство и заемат централно място в системата на управление, поради което **тяхната длъжност е пожизнена**. Наред с това статутът на сенаторите е диференциран според техните изборни длъжности през предходната им кариера. И друго, те имат изключителните права (привилегии) да участват едновременно и в пренията, и в гласуванията¹²³ и в цялостната работа на Сената.

Солидният обществен престиж на римските **сенатори** се определя и свързва с понятието „достоинство“, което се поддържа с **големи разходи за представителни нужди**. Например всеки сенатор задължително разполага с къща в Рим, организира разкошни приеми за гости и си създава подобаваща свита от обслужващ персонал (камериери, чистачи, готвачи, сервитьори, охранители и др.), за да посреща за държавна сметка многобройните си гости.¹²⁴ Нещо повече – обикновено от **сенаторското съсловие** (или нотабилитета) **се избират висшите държавни магистрати**, каквито са консулите, цензорите, диктаторите, преторите и др.,¹²⁵ което е друго важно право (и привилегия) на чиновите на римския републикански Сенат.

За значимостта и разпространението на сенаторските привилегии допълнителни данни изнася руският учен **А. И. Ковлер**, който в своята студия „Очерци върху историята на парламентаризма“ пише следното:

„Отличителното за сенатските привилегии е това, че сенаторите имаха специално отредено място – сенакул, на склона на Капитолийския хълм, така че ораторите, намиращи се в подножието на хълма на Форумата, трябваше да изнасят речите си с лице към сенакула. Заделяха се почетни сенаторски места за игрите, в театъра и в цирка. Два пъти годишно (на 14 септември и на 13 ноември) сенаторите тържествено обядваха на Капитолия за сметка на хазната. Особено шикозно беше да се отиде до Сената с колесница –

¹²³ Вж. **Близнашки**, Г. Цит. съч., с. 89.

¹²⁴ Вж. пак там, с. 89 – 90.

¹²⁵ Вж. **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 631.

това също бе една от техните привилегии. Пътуванията из провинциите се оформяха като служебни командировки, даващи право на почетен ескорт. Сенаторите **се освобождаваха от многобройните и обременяващи обществени задължения в родните им муниципии**. И накрая трябва да се каже и за „правото на маски“ – правото на сенаторите и на техните потомци да излагат бюстовете си („маски“) при тържествени случаи, вкл. при погребални процеси. Но тъй като не всички успяваха да изваят мраморен бюст, те често се задоволяваха с восъчен, което в големите жеги водеше до комични случаи: Ювенал в една от сатирите си говори за разтекли се рамене, клепнали уши и паднали носове на почетените сенатори.

Трябва да се изтъкне, че почестите, оказвани на сенаторите, им налагаха определени задължения. Неслучайно затова през последните години на Републиката беше въведен висок имуществен ценз за сенаторите (800 000 сестерции), а фактът, че те нерядко бяха привлечени по дела за изнудване в провинциите, показва източника на доходите им...¹²⁶ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

За високото обществено положение на сенаторите говори още един действителен факт: те се **обличат по различен начин** в сравнение с другите римляни, имат златни пръстени и носят специални знаци за високото достойнство, което неизменно им се признава от държавата. Това облекло представлява особена туника, специално извезана с широки вертикални пурпурни ивици; сенаторска тога (наречена „тога претекста“), която е знак за високия им обществен авторитет (и състояние), и др. По-късно, или към края на републиката, на сенаторите се определят и специални места по време на публичните игри и представления.¹²⁷ Тоест по този начин са наложени още в онова далечно време **привилегиите за отделни облекла и дрехи на сенаторите** с пари от държавната хазна, за да се поддържа винаги в блестяща форма имиджът на тогавашните управници.

В Римската сенатска република богатството и властта намират ярък израз във външната символика на правоимащите елити,

¹²⁶ Ковлер, А. И. Очерки по истории парламентаризма. – В: *Парламенты мира*. Москва: Высшая школа, Интер пракс, 1991, с. 606.

¹²⁷ Вж. пак там, с. 524.

защото съществуват резки статутни различия по отношение на облеклото, храната, жилищата, украшенията. Вече подчертахме, че **месото в храната е привилегия на богатите**, на елита и на част от средните слоеве. Сиреч в прединдустриалните цивилизации продуктите с външен, неместен произход са достъпни само за елита и за средните слоеве. Това са важни социални символи на висшата аристокрация в Древен Рим, каквито са например колесниците, използвани в погребални процеси, за лов, война и състезания. Заедно с това бойните колесници са особено характерни за войните през II и I хил. пр.н.е., а скъпите защитни средства, като шлемове, ризници, щитове, също са достъпни само за богатите – военната аристокрация и бойците от средните слоеве (конниците, рицарите).¹²⁸ В този смисъл можем да говорим и за **привилегирован елит във военната сфера (военни привилегии)** в древноримското общество, доколкото единствено и само определено социално малцинство има право да използва скъпи военни аксесоари.

Може би ще прозвучи парадоксално, че в Римската сенатска република се развива една твърде специфична, но и реална дейност, като **„търговията с гласове“** от страна на сенаторите, която според нас е **ярко проявление на политическа привилегия** в древното общество. Достоверни данни за нея ни предоставя социалдемократът **К. Кауцки**, който в книгата си „Произход на християнството“¹²⁹ подробно анализира политическата „търговия с гласове“ в Римската република, изтъквайки, че всеки богат римлянин и всяко богато семейство разполага с многобройни гласове, които те управляват в интерес на кликата, към която безусловно принадлежат.

Така няколко клана богати семейства държат управлението на държавата в ръцете си и редовно налагат избора на свои членове на висши държавни длъжности, а чрез това и в Сената. В случая демокрацията не променя много нещата, освен че позволява и на богатите плебейски семейства да влязат в този кръг, който по-рано е бил запазен само за патрициите.

¹²⁸ Вж. **Кацарски**, Иван. Цит. съч., с. 152.

¹²⁹ Вж. подробното изложение на тази привилегия във: **Кауцки**, К. Произход на християнството. София: Хр. Ботев, 1955, с. 116 – 118, на когото се основаваме на тази и следващите няколко страници.

Защо това е така? Защото избраните **консули и претори** трябва да изкарат първата година от своята служебна дейност в Рим. През втората година всеки от тях поема управлението на една провинция и се старее да се обезщети за разходите, които му струва избирането му, и освен това да изкара и печалба за себе си, понеже не получава възнаграждение, тъй като длъжностите са „почетни“. От друга страна надеждата за печалба, която може да се получи в провинцията чрез изнудване и подкупи, а понякога и чрез обикновен грабеж, е причина да се води настървена борба за тези длъжности, така че различните кандидати все повече и повече се надпреварват в стремежа си да спечелят благосклонността на народа. Поради това колкото по-големи стават облагите, които лумпенпролетариите извличат от своите права на граждани, продавайки гласовете си, толкова е по-голям подтикът за селяните, притежаващи римско гражданство, да се откажат от своето оскъдно затруднено съществуване на село и да се преместят в Рим. Това увеличава броя на имащите право на глас лумпенпролетарии, а с това и претенциите към кандидатите. Всичко това довежда нещата до тотален негативизъм и през 53 г. пр.н.е. купуването на гласове предизвиква такова търсене на пари, че кредитният процент рязко се покачва и настъпва парична криза.

„Нобилитетът (служещата аристокрация) е трябвало много да плаща (Т. Момзен), защото гладиаторски игри например струват 720 000 сестерции (150 000 марки). Но той ги плаща охотно, понеже по този начин прегражда възможностите за политическа кариера на хора, непритежаващи богатства.“¹³⁰ А нобилитетът трябва постоянно да се разплаща, тъй като всяка година се провеждат нови избори. Затова той плаща не само от честолюбие, а защото знае, че така купува разрешение за изключително изгодния грабеж на провинциите и, разбира се, прави много добра сделка да себе си.

„Демокрацията“, т.е. **господството на няколко стотици хиляди римски граждани над цялата Римска империя с 50 до 60 млн. жители, във висша степен способства за ускореното разграбване и разхищаване на богатствата на провинциите** (*подчер-*

¹³⁰ Вж. пак там, с. 118.

таното е мое – Г. М.), като значително увеличава броя на участниците в него. И не само наместниците се стремят да извлекат максималното, но всеки от тях води със себе си цяло ято „приятели“, които са му помогнали при изборите и идват да крадат и грабят под негово покровителство¹³¹, завършва анализа си К. Кауцки. Това е основната причина да считаме, че „търговията с гласове“ е специфична разновидност (форма) на политическите привилегии в републиканския Рим, тъй като се ползва само от управляващото и богато малцинство (олигархия) за осигуряване на високи постове във властта.¹³²

В Древния Рим на изключителен **привилегирован статут** заедно със сенаторите се радва и **т.нар. „конническо съсловие“**, или конниците, които във войската са лица със значителни имуществени възможности (в късната република това е търговско-паричната аристокрация, едрите земеделски стопани и др.). И въпреки че към края на републиката водят битки против привилегиите на нотабилите, самите те (конниците) изобщо не се отказват от тях. Поради факта, че това съсловие е признато за наследствена аристокрация, то например получава немалко права и постове в политическия и обществения живот, като членове на съдебни учреждения, управители на провинции, финансови агенти, офицери в армията и т.н., а за част от тези висши длъжности се полагат и съответните представителни разходи (облекло, храна и др.) по подобие на сенаторското съсловие.

Към разкритите привилегии от политическо естество би трябвало да се посочат и някои, които се развиват в икономическата сфера на Римската република. Тези **„икономически привилегии“** намират широко приложение сред богатите и олигархични съсловия, за което говорят следните по-съществени факти: 1) при **конниците** (в края на републиката) това е **откупната система на римските**

¹³¹ Вж. пак там.

¹³² Проблемът за „търговията с гласове“ подробно и изчерпателно е разгледан в неговия исторически и политологически контекст в моята книга „Цената на изборите, или как партиите си купуват властта“ (**Манолов, Г.** Цената на изборите, или как партиите си купуват властта. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2009).

държавни финанси, при която едно отделно лице по договор срещу предварително заплащане на определена твърда сума може да откупи от държавата даден държавен имот (императорски имения, мини и др.), както и да събере съответния данък за една или повече години,¹³³ разбира се, в своя полза; и 2) при **центуриите** не само че **не е задължително да си плащат данъците** (т.е. не ги плащат), но и редовно са **освобождавани от военна служба**.¹³⁴ Или, тук става дума едва за няколкостотин богати велможи, които благодарение на своето властово политическо и икономическо положение се ползват от тези привилегии в ущърб на държавата.

Интересно е да се отбележи и една друга привилегия в Римската република, която не засяга пряко централните институции на властта. Става въпрос за изключителното право на старото гражданство да заема всички общински длъжности и така да ползва всички **общински привилегии**,¹³⁵ които заедно с огромните богатства изцяло се трупат в ръцете на малцина аристократи. Това е нова разновидност в привилегированото положение на овластените местни персони, която внася допълнителни щрихи в богатата палитра от различни привилегии на управляващия политически елит (централния и местния).

От всичко, казано дотук за еволюцията на привилегиите през този републикански период, може да се заключи, че тяхното разпространение перманентно нараства (в сравнение с царския период) независимо от някои малки демократични порядки в общественото устройство на Древен Рим.

2.3. Императорските привилегии в Римската империя

Изясняването на въпроса за същността на привилегиите през имперския период ще започнем с кратка пояснителна бележка, ко-

¹³³ Вж. **Беров**, Л. Цит. съч., с. 85.

¹³⁴ Вж. **Моргань**, Л. Първобитното общество. София: Майска роза, 1939, с. 334.

¹³⁵ Вж. **Момзен**, Т. Цит. съч., с. 81.

ято е следната: известно е, че империята като вид държавно устройство в Древен Рим се подразделя на два основни типа – ранна (I в. пр.н.е. – III в. н.е.) и късна (III – V в. н.е.).¹³⁶ Но ние тук ще разгледаме разпространението и използването на привилегиите от политическия елит само в ранната Римска империя (епохата на принципата – 27 – 284 г.) поради обстоятелството, че те (привилегиите) действително намират твърде широко приложение във всички пори на властта в сравнение с късната Римска империя. Преди това обаче нека характеризираме накратко какво представляват империите като типове политически режим (и система).

Към архаичните типове политическа система, зародили се в древността, следва да причислим и **империята**¹³⁷, която е силно развита и разпространена през този период. Това е една от най-дълго съществувалите форми на държавно управление, имаща няколко основни съдържателни характеристики: 1) държава, която е основана на завоеванията, и правителство, опиращо се на армията, т.е. империите могат да се разглеждат като разновидност на военните диктатури; 2) многонационални държави в империите, при които един от съставляващите я народи господства над останалите; и 3) държавни империи в древността и през Средновековието, функциониращи като **еднолични политически режими, опиращи се на един човек (господар, диктатор, авторитет)**, разпадащи се след неговата смърт. Или, империите са мимолетни образувания, които най-често се раждат от сливането на изключителна личност и нова военна технология, с която се превъзхождат останалите армии през съответното историческо време¹³⁸ (например Кир и персийската конница; Чингис хан и степната конница; Александър Велики и македонската фаланга и др.).

И така, за **начало на Римската империя** (ранната) се приема **установяването на едноличната власт на Октавиан Август след**

¹³⁶ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 677; 734.

¹³⁷ *империя* (лат. ез. *imperium* – власт) – 1. Монархическа държава, на която владетелят се нарича император. 2. Период от съществуването на една държава, през който тя е управлявана от императори. 3. Колониална държава, която като метрополия изсмуква природните богатства на завладените от нея колонии (Вж. Речник на чуждите думи в българския език... Цит. съч., с. 296).

¹³⁸ Вж. Дюверже, М. Социология... Цит. съч., с. 296 – 297.

края на гражданските войни в Рим, като дотогава всички произтичащи събития са пряко свързани с републиканската конституционна уредба. Именно тогава Октавиан е записан като пръв сенатор, т.е. като принцепс, и получава от Сената титлата „август“, означаваща (и възприемана като) „възвеличен“, „прославен“, „всемогъщ“. А официалната титулатура на Октавиан от този момент става „император цезар август, син на Божествения“. Чрез събития, състояли се през **януари 27 г. пр.н.е.**, окончателно се установява краят на Римската република и респективно се полага началото на империята в нейната най-ранна форма, наречена още „принципат“.¹³⁹ И друга специфична особеност: **властта на Октавиан Август представлява тотално единовластие (или монархия), което обаче е скрито в републиканска форма на управление, т.е. то е реализирано в границите на тогавашната републиканска конституция (която все още не е отменена).**

От такива позиции ще интерпретираме от тук нататък функционалните характеристики на институциите и нормативната уредба на властта и властовите отношения в ранната Римска империя.

1) Император (принцепс)

При новата уредба на римската държава, създадена от Октавиан Август, старите републикански институции са напълно запазени; магистратите, Сенатът и народните събрания продължават да съществуват. Обаче наред със старите републикански магистрати се явява един нов магистрат, наречен „принцепс“ или „император“. Какви са неговите функции? **Императорът¹⁴⁰ притежава до живот: първо, власт върху всички войски, както и върху управлението на всички провинции, където се държат войски; и второ, трибунска власт, от която следва право на независимост и неприкосновеност. Всъщност той черпи своята власт от народа и Сената, които му я дават с особен закон, гласуван при неговото коронясване.** Освен това своите провинции императорът управлява чрез

¹³⁹ Вж. пак там, с. 677 – 678.

¹⁴⁰ Въпросите на императорската власт, държавните институции и нормативната база на ранната Римска империя са разгледани задълбочено от проф. Петко Венедиков, на чиито становища ние тук и на следващите страници се опираме (Вж. **Венедиков, П.** Кратък курс по римско право. Трето издание. София: Проф. Петко Венедиков, 2018, с. 18 – 22).

собствени чиновници, като за тяхното управление съществува отделно императорско съкровище (фиск), в което постъпват доходите от тези провинции и от което се черпят нужните за управлението средства. Тук обаче императорското достойнство, понеже е само магистратура, не се наследява. И нещо друго – императорът взема мерки още приживе да посочи наследника си, като го направи свой съуправител, при това той обикновено осиновява наследника си.

2) Сенат и Народно събрание

Различното тук е, че сенаторите се назначават от императора, а функциите на **Сената** се разширяват, защото той управлява чрез магистрати провинциите, в които не се държи войска, и държавното съкровище (т.нар. „aerarium“; отделно от императорското). И още, Сенатът избира магистратите, като постепенно неговите решения добиват силата на закон, което вече е възприето в средата на II в. н.е. **Народното събрание** продължава да притежава законодателна власт, но я упражнява все по-рядко и по-рядко. Например последният закон, гласуван от него, който е известен, е чак от края на I в. н.е. Тук законите и плебисцитите са все още източник на държавността и правото, защото законодателната власт на народните събрания не е отнета, макар че има рядко гласуване на закони от Народното събрание. И друго, през този период има нов източник на правото – сенатус консулта (senatus consulta), каквито са решенията на Сената, имащи силата на закон в средата на II в. н.е. Тези сенатус консулти от края на тази епоха, гласувани по предложение на императора, се означават от името на императора (orationes principis), тъй като то (предложението на императора) никога не е отхвърляно от Сената, нито пък е сериозно обсъждано.

3) Магистрати и чиновници

Републиканските магистратури продължават да съществуват, само че от времето на император Тиберий се избират не от Народното събрание, а вече от Сената. Някои от тях, главно консулите, изгубват значението си поради господстващото положение на императора в държавата. Тоест покрай магистратите се появяват сега и императорски чиновници, с помощта на които той упражнява своите функции. Такива са например префектът на преторианците

(началник-гвардията), префектът на столицата (началник на полицията в Рим), префектът на прехраната и императорските легати, чрез които той командва войските и управлява своите провинции. За отбелязване е и това, че за разлика от магистратите, императорските чиновници получават заплата и се назначават без срок.

4) Императорски конституции

Към средата на II в. се приема, че императорът разполага с делегирана му от народа законодателна власт и че следователно неговите разпореждания имат силата на закон. В този контекст императорските конституции са четири вида: **едикти** – които имат сила само докато той е на престола, но за разлика от другите едикти, императорските имат много по-голяма властова тежест; **мандати** – нареждания на императора до администрацията, които действат само докато императорът е на престола; **декрети** – решения на императора по дела, по които той е съдия, които обаче имат действие само за делото, по което са издадени, като при разрешаването на други подобни случаи съдията се съобразява с това, което е приел вече императорът; и **рескрипти** – резолюции, дадени от императора на заявления, като те са задължителни само при разрешаване на случая, по който са издадени.¹⁴¹

Напълно логично е да се обобщи, че при такава структура на държавните институции в Римската империя властта се отличава с ярко изразени авторитарни белези, изцяло свързани с едноличния монарх. В този смисъл обаче следва да се отбележат и някои съществени особености при Октавиан Август, които според Вл. Попов се проявяват и в империята, в т.нар. „принципат“ (от името на магистратурата принцепс на Сената), а именно: едната се свежда до това, че едновременно се заемат всички висши републикански магистратури в Рим, което е недопустимо за съединяване в класическата република; и другата е тази, че императорът заема пожизнено всички висши държавни магистратури независимо от факта, че спо-

¹⁴¹ Вж. пак там, с. 20.

ред републиканската конституция те са мандатни, със срок една година.¹⁴² Или, при такава изключителна монархическа власт на императора е налице тотално съчетаване на пожизнена консулска (изпълнителна) с трибунска (контролна) и висша военна власт, неограничавана и неконтролирана от никого и нищо.¹⁴³ Следователно съвършено естествено е да се предположи, че и многоликите видове привилегии ще намерят еднолично и съсловно приложение като неизбежен атрибут на императорската власт.

На фона на тази „тоталитарна институционалност“ нека сега се впуснем последователно в безконечния свят на римските **привилегии**, като, разбира се, започнем с най-видимите и лични изгоди от властта – **императорските**. Защото по израза на един от видните римски прависти от III в. – Улпиан, за римските императори са валидни преди всичко две ключови максими: първата от тях гласи, че „това, което се харесва от императора, има силата на закон“, а втората – „императорът е свободен от законите“.¹⁴⁴ При това, както е известно, императорската власт има свещен характер, като мнозина от принцепсите са обожествявани след смъртта им, докато други още приживе се ползват със статут на полубожество подобно на царете от предходни исторически епохи (за какъвто се смята Калигула). С други думи императорските привилегии са напълно закономерно явление, тъй като пряко произтичат от властта (преки привилегии), имат институционален характер, като техните мащаби и проявления зависят само и единствено от волята на монарха.

Едва ли има някакво съмнение, че за римските императори тронът винаги е върхът на материалния успех. Защото по думите на К. Варналис, стъпили веднъж горе, те стават абсолютни господари на държавната хазна и неконтролирани от никого грабители на провинциите. Освен това могат да конфискуват имуществото на всеки римски гражданин. Единствената им цел е личното благопо-

¹⁴² Вж. **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 678.

¹⁴³ Вж. пак там, с. 678 – 679.

¹⁴⁴ Цит. по: **Ташева**, Р. Френският абсолютизъм. Основи, теория, принципи. Велико Търново: Фабер, 2007, с. 56.

лучие и задоволяването по всички възможни начини на безмерните им желаня, позволени и непозволени. Безсрамен мързел – ето едно от най-големите им наслаждения. Да управляват, без да се безпокоят за каквото и да е.¹⁴⁵ Това е тяхното управленско, морално и житейско кредо. В този смисъл и въз основа на изложените властово-институционални прерогативи ще кодифицираме най-характерните **императорски привилегии**, както следва:

1) Обожествяване на императорите

Подобна привилегия не е новост за политическия живот в Древен Рим, тъй като тя намира приложение много преди възникването на Римската империя, но тук приоритетно се откроява основната характеристика на императорската власт – нейната „божественост“. Защото още от времето на Август всеки император след смъртта си се причислява към боговете, като в източните части на империята той получава гръцкото име Сотар, или Спасител. Нещо повече, прочутият император Калигула (12 – 41 г. н.е.), известен с титлата си „звезда на народа“, макар и властвал само четири години, още приживе заповядва да бъде почитан в Рим не като полубог, а като истински бог, доколкото е дълбоко убеден в своята божественост. В потвърждение на това К. Кауцки цитира неговите думи: „Както тези, които пасат овце и волове, самите те не са нито овце, нито волове, а са с по-висша природа, така и тези, които са поставени да властват над хората, не са хора като другите, а богове“¹⁴⁶. По-късно Юлий Цезар е първият, дръзнал да поиска от римляните да бъде почитан като бог, тъй като се хвали с божествения си произход, понеже неговата прародителка била Венера...¹⁴⁷ Или, тази привилегия е фундаментална, защото с нейното прокарване в социалнополитическия живот се „отварят“ други врати – за придобиване на необятни властови изгоди от императорите поради тяхното олицетворяване с Всевишния.

2) Култ към императорите

Вероятно за някого това е само политическо явление, а не императорска привилегия, на което културно ще възразим, че в случая култът към императора е основна привилегия, доколкото

¹⁴⁵ Вж. **Варналис**, К. Диктаторите. София: Отечествен фронт, 1981, с. 197.

¹⁴⁶ Вж. **Кауцки**, К. Цит. съч., с. 148 – 149.

¹⁴⁷ Вж. пак там, с. 146.

произтича от неговото обожествяване и тъй като се „въвежда“ от властелина император единствено за неговата персона, и то приживе (никой друг няма такава „право“). Ето какво свидетелства изследователката М. Биърд по този повод за император Август: „Едно от неговите най-значителни и трайни нововъведения е, че залива римския свят с портретите си: главата му върху дребните монети, каквито хората носят в джобовете си; мраморни или бронзови статуи в естествен или по-голям ръст по обществени площади и храмове; миниатюри, щамповани или гравирани върху пръстени, геми и сребърни прибори за хранене. Мащабът на това явление е неизмеримо по-голям от всичко подобно дотогава. Няма римлянин от по-ранно време, който да има повече от няколко известни портрета, а и автентичността на повечето от тях така или иначе не е сигурна (изкушението да дадем име на някоя принципно анонимна скулптурна глава или да придадем по-определени черти на Цицерон, Брут и други често се оказва непреодолимо въпреки липсата на доказателства). Дори за Юлий Цезар, като изключим монетите, има само два много съмнителни предполагаеми портрета, направени приживе. За сравнение навсякъде из римските територии и отвъд тях – от Испания до Турция и Судан, има около 250 статуи, които изобразяват Август в множество различни превъплъщения – от героичен завоевател до благочестив жрец“¹⁴⁸. Очевидно е, че императорският култ е особена, но и изключително характерна политическа привилегия за почти всички властелини на тогавашната римска държава.

3) Лична императорска хазна

Изключителна императорска привилегия, наричана „фиск“ (в буквален превод „чанта за пари“), която хазна е много по-богата от старата държавна хазна (ерарията). В тази лична хазна, чийто създател е Октавиан Август, постъпват доходите от такава богата страна, като Египет, превърнала се в лична негова собственост; освен това той става управител на провинциите Галия, Илирия, Македония и Сирия, от които присвоява средства; армията, която наброява 300 000 души, също остава в ръцете на императора и т.н.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Биърд, М. Цит. съч., с. 290.

¹⁴⁹ Вж. Фьодорова, Е. В. Императорите на Рим. Величие и упадък. София: Марин Дринов, 1997, с. 88.

Сиреч императорите дублират собствената си държавна хазна със своя лична, като по този начин присвояват и заделят огромни безотчетни финансови ресурси за своите персонални щения, прищевки и охолен живот.

4) Сливане на висши длъжности

Внедряването на тази привилегия се дължи основно на Цезар, който, след като приема титлата „диктатор“ (46 г. пр.н.е.), утвърждава в обществото принципа едно и също лице да изпълнява едновременно няколко държавни длъжности. Така например от 48 г. пр.н.е. той всяка година е избран за консул, постоянно получава трибунски прерогативи, изпълнява длъжността „цензор“, става велик понтифекс и др. Междувременно се сдобива с титлата „баща на отечеството“, а званието „император“ влиза в състава на името му, сочейки личната връзка на Цезар с войската.¹⁵⁰

Според историка Д. Попов по време на управлението на доживотния „вечен“ диктатор народните събрания, които продължават да се събират по обичай, изгубват своето политическо значение, доколкото Цезар свободно се ползва от правото на препоръка за заемането на различните длъжности. И тъй като неговите предпочитания се гласуват с послушание, фактически изборите на отделните лица се подменят с тяхното назначаване. Сенатът също е реорганизиран и съставът му е увеличен на 900 души, много от които са хора без аристократичен произход, военачалници от армията – лично задължени на Цезар, а някои дори са негови освободени роби.¹⁵¹ Всъщност такова тотално преплитане и сливане на важни висши длъжности в държавата като концентрация на власт в ръцете на императора действително е привилегия от най-високо (недосегаемо) естество, което не е често срещано явление в държавните устройства на античните общества.

5) Купуване на политически длъжности

В древноримската политическа практика това е една от най-разпространените и известни императорски привилегии. Затова тук ще приведем един очевиден пример от властването на Цезар

¹⁵⁰ Вж. Попов, Д. Цит. съч., 2009, с. 167 – 168.

¹⁵¹ Вж. пак там.

(46 – 44 г. пр.н.е.), който, за да си набави много пари, взима огромни суми назаем, ограбва провинциите и т.н. Не са му чужди и всевъзможните финансови машинации, вкл. и купуването на политически длъжности в държавата като „основно“ императорско „право“ и привилегия. Или, както пише К. Варналис, Цезар е „...пръскал всички тези богатства със същата лекота, с която ги събирал: обаче само за своите политически интереси. Повечето от длъжностите, които е заемал, е получил срещу парите си, с други думи купил ги е. А когато бил далеч от столицата като управител на някоя провинция, подкупвал римските управници, за да го защитават, в случай че някой от враговете му би поискал да му навреди, възползвайки се от отсъствието му. И не само им плащал, но ги карал да подписват разписка, че са получили пари от него и за каква цел са ги получили, та по този начин да ги държи в ръцете си“¹⁵². Впрочем купуването на длъжности, освен че осигурява мощно политическо влияние на императора, и представлява солиден бизнес механизъм за трупане на несметни средства, особено след тяхната обратна препродажба на други лица.

6) Внасяне на бакшиши в императорската хазна

Вече изтъкнахме, че през разглежданата императорска епоха е нормална практика да се продават държавните и обществените служби. При тези продажби (дори и на писарски длъжности) новият кандидат-служител трябва да даде немалък бакшиш на своя началник на канцеларията, тъй като всяко назначение се прави по препоръка на тачен патрон. Така през късната империя най-висшите сановници, назначени от императора, внасят бакшиш в... императорската хазна. А още в началото на империята всеки сан, за който се смята, че самият император трябва да назначи сановник, – било то консулски, или на обикновена пълководческа степен – налага на избрания моралното задължение да остави дарение на владетеля и негов благодетел под заплаха завещанието му да бъде отменено заради неблагодарност, а наследството му – конфискувано в полза на императорската хазна.¹⁵³ По този начин самият принцепс създава един безупречен модел на присвояване на пари

¹⁵² Вж. Варналис, К. Цит. съч., с. 72.

¹⁵³ Вж. Вейн, Пол. История на частния живот в Римската империя. София, 2001, с. 84.

за лична сметка, или както сполучливо го наричат, „империя на бакшиша“ (Пол Вейн), който едва ли има равен на себе си в онези далечни времена.

7) Продаване на държавни служби и вещи

Тази привилегия се развива още при създаването на империята и е използвана от всички императори по време на тяхното властване. Няма как обаче да не приведем поне един факт, който е особено показателен и характерен за цялата историческа епоха в Древен Рим. Става дума за император **Веспасиан** (69 – 79 г.), който по писанията на Светоний „съвсем открито правел сделки, срамни дори и за частно лице: закупувал вещи само за да може да ги продаде след това на висока цена. Не се колебае да **продава държавни служби на кандидатите** (*подчертаното е мое* – Г. М.), амнистии на подсъдимите, невинни или виновни. Смята се, че нарочно издигал на по-високи длъжности най-хищните си прокурори, та щом забогатеят, да ги осъди; сред народа се говорело, че си служи с тях като със сунгери¹⁵⁴; сухи ли са, намокря ги; напои ли ги добре, изстиска ги“¹⁵⁵. Очевидно, този владетел работи с широк размах, проявява завидни бизнес умения, постоянно измисля все по-нови и нови похвати за лично забогатяване, част от които са и „полагашите“ му се привилегии като елемент от държавното управление. Впрочем продажбата на държавни служби е характерна за живота в Римската империя и по примера на първите хора в нея редица богати персони и висши служители редовно се възползват от своето привилегировано положение.

8) Едноличен контрол върху данъчната система

Въз основа на тоталната власт на императора той е поставен в привилегировано положение относно събирането на различните видове данъци. Във връзка с това цяла върволица служители, които работят в императорските провинции, събират посредством градските магистрати преките данъци, които плаща провинциалното население, определят приходно-разходните пера, като в разходите се включват заплатата и поддържането на войските, както

¹⁵⁴ *сунгер* (тур. ез.) – гъба за изтриване

¹⁵⁵ Цит. по: **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 172.

и разноските, свързани със стопанисването на държавните земи (домени). Но с течение на времето императорите считат за нужно да разпрострат своя надзор и върху събирането на т.нар. „косвени данъци“ – данъка върху наследствата, налога, плащан при освобождаване от робство и при публични разпродажби, и данъка върху вноса и износа. Първоначално са назначавани особени надзорници (контрольори) за делата на разните лица и компании, които влизат в договори с държавата. Но по-късно държавата взема в свои ръце събирането на всички тези налози и ги ръководи посредством назначавани от императора чиновници. Различията между държавна и императорска собственост все повече отслабват и фискът, или императорското съкровище, все повече се отъждествява с държавното съкровище. Фактите показват, че дори в сенатските провинции стопанисването на императорските частни имения е ръководено от същата служба, която се грижи и за държавните домени.¹⁵⁶ Тоест цялостната концентрация на най-важните финансово-икономически лостове (и ресурси) като водеща привилегия е съсредоточена в ръцете на императора.

9) Изключително императорско земевладение

При управлението на Римската империя всички императори отделят подобаващо внимание на икономическото ѝ развитие. Такъв е случаят и с еволюцията на земеделския отрасъл, при който обаче водещо значение има собствеността върху земята от страна на императорите. Защото те благодарение на своите високи властови позиции фактически си извоюват правото да бъдат и най-едрият земевладелец в държавата. И както твърдят историците в един научен сборник, наред с частните владения във всички провинции силно се разпространява и императорското земевладение. Ала основната част от императорската поземлена собственост се съсредоточава в източните и африканските провинции, докато в Италия и на запад ролята на частната поземлена собственост е много по-голяма. Например императорската собственост във всяка провинция се състои от огромни латифундии – салтуси, които не са подчинени на властите в съседните градове и се управляват от спе-

¹⁵⁶ Вж. Ростовцев, М. Цит. съч. Том II. с. 247.

циален чиновник прокуратор (териториите, иззети от властта на съседните градове муниципии, се наричат „екзимирани“, сиреч иззети). Или, много често големият салтус с цялото си население се взема под аренда от богат предприемач, наречен „кондуктор“, който се подчинява на прокуратора. Той (кондукторът) ръководи цялото селскостопанско производство, а прокураторът получава само готовия продукт. Но кондукторите често злоупотребяват със своето положение, произволно повишават плащанията на колоните и броя на дните, през които те трябва да им работят. Така почти винаги прокураторите взимат страната на богатия кондуктор срещу интересите на онеправданите колони. Заедно със салтусите съществуват и императорски латифундии, обработвани само от роби. Тук императорите са най-големите робовладелци в империята, разполагат с най-много роби и пред тях никога не стои въпросът за недостиг на робска ръка. Затова използването на роби в императорските земи е много по-продължително, отколкото в земите на частните земевладелци и робовладелци. По този начин императорските и частните латифундии като централизирани робски стопанства или децентрализирани владения с колони са основна форма на земевладението през II в. н.е.¹⁵⁷ Наред с тях съществуват и други земеделски форми на владение и стопанисване на земята, но това въобще не отменя привилегированото право на императорите да бъдат водещи в развитието на земеделието в империята, създавайки „императорско земевладение“. А между впрочем този особен тип привилегия се проявява през всички императорски управления в Рим, тъй като тя, освен всичко друго, е и изключително доходоносна.

10) Право на търговия с роби

Както е добре известно, през онези далечни години робите нямат почти никакви права, поради което те се продават като „жива стока“ на специално организирани пазари. Тяхната цена е подчинена на закона за търсенето и предлагането – колкото повече стока има, толкова по-евтина е тя за купувачите. В този смисъл императорът е най-големият и могъщ търговец на роби, тъй като е

¹⁵⁷ Вж. **История** на Древния Рим... Цит. съч., с. 284 – 285.

изключително богат, безконтролен и всемогъщ „бизнесмен“. Доказателство за това е сделката на великия Цезар, който след превземането на крепостта на адуатиките вкупом продава 53 000 роби.¹⁵⁸ Тази привилегия е изключително печеливша поради факта, че държавата няма никакви правомощия върху робите, няма право да ги наказва, да ги санкционира и пр., защото те са собственост на господарите, което представлява отвратителен правен абсурд...

11) Завещания на имущество на императора

Още при самодържавието на Октавиан Август се заражда системата от благинки, която като рог на изобилието се изсипва в покоите на императорските особи. И това не е спорадично явление, защото така императорите трупат несметни богатства, разполагат с огромни състояния и заграбват множество чужди имущества по време на своите управления. Фрапиращо тук е поведението на Август, чието грамадно богатство се увеличава непрекъснато от „приписаните завещания на редица от знатните, които по различни причини му предоставят след своята смърт част или дори целите си имущества“¹⁵⁹. И то във време, когато бюджетът на държавата не само изтънява, но и почти съвпада с личния императорски бюджет, без да калкулираме обстоятелството, че императорът трябва да контролира харчовете на хазната и респективно да се грижи за увеличаването на приходите в нея. Практически системата от завещания за императора от знатните люде в римската държава представлява изключително рафиниран (и доходен) механизъм за привилегировано трупане на пари, имущества и богатства въз основа на най-високото положение на принципса в държавната йерархия.

12) Опрощаване на дългове

Това право и привилегия на императорите има двойствен политически характер – положителен и отрицателен. Положителен, защото чрез опрощаването са заличавани съответните длъжници; и отрицателен, тъй като държавната хазна се лишава от средства, които иначе самата държава отпуска. Например император Адриан (117 – 138 г.) проявява небивала щедрост, понеже опрощава

¹⁵⁸ Вж. Варналис, К. Цит. съч., с. 320.

¹⁵⁹ Вж. Попов, Д. Цит. съч., 2009, с. 226.

на частните длъжници на императорската хазна в Рим и в цяла Италия всички неизброими суми, които те следва да платят (вкл. опрощава огромните суми от недосъбрани постъпления на провинциите). И за всеобщо успокоение на населението заповядва да бъдат изгорени всички разписки за дължимите суми, като имуществото на осъдените отива не в личната му, а в държавната хазна.¹⁶⁰ Разбира се, това става само защото първият човек в държавата има изключителна власт и прерогативи в управлението на страната.

13) Раздаване на императорски привилегии

Специфичността на тази привилегия намира израз в обстоятелството, че тя е насочена и се реализира от императора към други социални слоеве в римското общество. Тези слоеве са дарявани със солидна материална подкрепа под егидата на императора, какъвто е примерът с т.нар. „лумпенпролетариат“, който живее в големите градове на империята – Александрия, Антиохия, Рим и др. Според някои специалисти римският лумпенпролетариат представлява паразитна социална прослойка, която не работи никъде и живее предимно от подаянията на държавата (императора), градските власти и частни лица. Това е особено показателно при снабдяването на лумпенпролетариата в Рим, където през II в. н.е. около 150 – 200 000 души (мъже, които имат семейства) получават веднъж месечно по 5 модия жито, малко масло и месо. **А когато на престола се качва нов император, се раздават пари.** Заедно с това за развлечение на тази неспокойна и буйна тълпа (която представлява голяма сила) се устройват многобройни гладиаторски боеве и преследвания на зверове, морски сражения и редица надбягвания с колесници. Сиреч тази декласирана маса иска „хляб и зрелища“ и е готова да подкрепи всеки император или авантюрист, който я храни и развлича. И ако по някакви причини снабдяването на плебса се окаже под заплаха, това представлява реална опасност за царувания император. Затова всички римски императори грижливо пазят привилегиите на тази прослойка от римското население.

¹⁶⁰ Вж. **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 200 – 201.

ние, взимат всички зависещи от тях мерки, за да я снабдяват с продоволствие и да организират развлечения.¹⁶¹ И още нещо като пояснение: тази привилегия се проявява основно през II в. н.е. и е преди всичко императорско подаяние, доколкото само едноличният властелин в държавата може да разреши подобни луксове, естествено, в името на укрепването на личната си власт.

14) Заличаване на дългове на сенаторите и отпускане на пари

Подобна привилегирана екстра съществува при император Адриан, която обаче е валидна за прословутото сенаторско съсловие. Особеното е, че привилегията засяга само разорилите се сенатори (не по тяхна вина), на които императорът най-напред опрощава (заличаване), а впоследствие и възстановява дължимите от тях суми до размерите на социалното им положение (и в съответствие с броя на децата им), като на повечето височайши особи отпуснатите средства стигат почти до края на живота.¹⁶² Тази щедрост действително открива пряк път пред широк кръг високопоставени хора (от обкръжението на владетеля) да се катерят към всякакви почетни длъжности в йерархията на властта.

15) Хранителни продукти за лично потребление (и раздаване на храни на бедните)

Вече споменахме, че императорското семейство и някои богати съсловия привилегирано получават най-качествените хранителни продукти, като част от тях са безплатни. Затова сега ще обърнем внимание само на факта какво консумират като храни бедните и богатите семейства, за да илюстрираме диаметралната разлика в стандарта на живот на едните и другите. Ето примерно как обядват хората в Древен Рим (през I и II в. н.е.): в богаташките къщи обядът се състои от три ястия, като в началото се поднася нещо като ордъовър (салата, люти треви, солена риба, варени яйца) и се пие вино, смесено с мед. Основната част на обяда се състои от традиционни каши (от лимец или боб), подправени със сосове, риба (вкл. и морски хищници – морени), варено и печено месо, птици, а за десерт се сервират плодове (ябълки, нарове, пъпеши), кестени и орехи. По време на обяда пред излегналите се

¹⁶¹ Вж. **История** на Древния Рим... Цит. съч., с. 294 – 295.

¹⁶² Вж. **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 200.

край масата гости се явяват разни рецитатори, музиканти, певци, танцьори и танцьорки и др. И обратно, обядът на обикновеното население у дома или в уличните гостилници се състои от каши, подправени с лучен сос, козе сирене и дребна солена риба. Понякога го разнообразяват с парче овнешко или свинско месо, пият евтино вино,¹⁶³ и толкова.

16) Измисляне на данъци от императора

В условията на императорско всевластие, при което институциите нямат особено контролно значение в римската държава, логично се развива една абсурдна привилегия, каквато е измислянето на данъци. Тя (привилегията) е въведена от Веспасиан, който не само облага с тежки налози провинциите (а в някои случаи дори ги удвоява), но и постоянно се усъвършенства в „изобретяването“ на нови и нови данъци, вкл. се изхитрява да получава приходи и от отходните места! Дори синът му Тит многократно го укорява заради това нечувано нововъведение, поради което Веспасиан взема една монета от първата вноска, тиква я под носа му и го пита надменно дали мирише. Оттук води началото си популярният и до днес израз „парите не миришат“¹⁶⁴, станал толкова любим на цели поколения политици и предприемачи през вековете. Няма как да не се „възхитим“ на тази императорска изобретателност, която е в полза на личната угода (и алчност), но е в ущърб на държавата.

В интерес на истината ще изтъкнем, че при зараждането на Римската империя се налага тенденцията на раздаване на храни на бедните. Тази система на раздавания, започната от Август, ежесечно предоставя на около 200 000 души безплатно жито, а понякога и подаръци. Самият император нееднократно предоставя на беднячеството известни парични средства от порядъка на 400 сестерции на човек, като отделя голямо внимание на забавленията, развлеченията, гладиаторските игри и т.н., отдавайки дължимото на известния девиз „хляб и зрелища“¹⁶⁵. Разбира се, към края на им-

¹⁶³ Вж. **История** на Древния Рим... Цит. съч., с. 306.

¹⁶⁴ Вж. **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 172.

¹⁶⁵ Вж. **Попов**, Д. Цит. съч., 2009, с. 223.

перския период парите рязко секват и безплатните „дарения“ спират, защото за тази привилегия според някои преценки са необходими около 14 млн. бушела (към 493 млн. литра) зърно годишно.¹⁶⁶ Нещо почти непосилно за тогавашното икономическо състояние на държавата, поради което това „продоволствено спомоществователство“ за бедните отпада в края на императорската епоха.

17) Императорски имена, дворци и резиденции

За тази класическа привилегия могат да се приведат десетки факти и доказателства като изключително тачени и задължителни атрибути на властта. И въпросът не е в това, че не трябва да съществуват такива представителни имоти, а главно в това, че те винаги са били прекалено много, излишно големи и финансово разточителни. Римските императори изобщо правят изключение, поради което като илюстрация ще цитираме данните, изложени от М. Биърд, за разгулните мащаби на императорските имена.

Още към края на I в. н.е. императорите се сдобиват със супер-луксозни имена в околностите на града (Рим), които го заобикалят почти отвсякъде (комплекси от дворци и паркове за развлечения, известни като „horti“, или „градини“), а основната им резиденция или дворец заема почти целия Палатински хълм (откъдето идва и думата „палат“). Тя вече включва зали за аудиенция, официални трапезарии, приемни, работни кабинети, бани и жилищни помещения за семейството, служителите и робите, а точно отзад в символична близост е имитацията на „колибата на Ромул“, откъдето Рим започва някога. Така дворецът не само се вижда отвсякъде с многоетажната си структура, която се извисява над града, но и заема напълно земята на Палатинския хълм – предпочитано място за домовете на сенаторите в продължение на векове¹⁶⁷ – завършва описанието си М. Биърд. В този смисъл наред с разкошните дворцови палати, помещения и резиденции перманентно се увеличава както административният, така и обслужващият персонал, без които нито един римски император не би се чувствал като истински самодържец на престола на властта.

¹⁶⁶ Вж. **Блонд**, Антъни. Скандална история на римските императори. София: Бард, 2006, с. 267.

¹⁶⁷ Вж. **Биърд**, М. Цит. съч., с. 332.

18) Привилегирован административен и обслужващ персонал

Нека започнем с това, че колкото повече се множат и разширяват императорските дворци, толкова повече се увеличава и специализираният им персонал. Поради това обслужващият и административният персонал придобиват все по-голямо значение и значителен приоритетен привилегирован статут под ръководството на императора. Така например според М. Биърд много малко подробности са известни за административната организация при първия Август, но вероятно тя изглежда като разширена версия на обслужването на някой важен властелин от предходния век: множество роби и бивши роби, изпълняващи всевъзможни функции – от чистачи до секретари, със семейството и приятелите в ролята на съветници и довереници, които първи научават за плановете на императора. Такова е безспорното впечатление от една голяма обща гробница (т.нар. „*columbarium*“, или „гълъбарник“), открита през 1726 г. на Апиевия път. Тя първоначално е съдържала останките на повече от хиляда роби и бивши роби на Ливия, с малки плочки, на които са записани имената и длъжностите им. Това обаче, което е запазено, дава най-обща представа за обслужващия персонал: сред тях има петима лекари и един медицински управител, две акушерки (вероятно за останалите от домакинството), художник, седем шивачки (или кърпачки), нещо като камериер (*capsarius*), завеждащ доставката на провизии и евнух (с неопределени функции). Персонал, какъвто би могла да има всяка дама от аристокрацията, само че в крайно увеличени размери. А къде са живели всички тези хора, е донякъде загадка, тъй като те трудно биха могли да се вместят в къщите на императорската двойка, и най-вероятно е трябвало да бъдат настанени някъде другаде.¹⁶⁸

Тридесет години по-късно, само че по времето на Клавдий, вече е налице административна организация, придадена към императора, която има съвсем друг мащаб и ниво на сложност. Тогава са създадени редица отдели или служби, които да отговарят за различните аспекти на администрацията: отделни кабинети за кореспонденцията на латински и на гръцки и други специални кабинети за петициите до императора, за счетоводството, за подготовка и

¹⁶⁸ Вж. пак там., с. 332 – 333.

организация на съдебните дела, които се решават от императора, и т.н. Служещите в тях са предимно роби, стотици роби, управлявани от ръководители на отдели (които първоначално и в повечето случаи са бивши роби – надеждни администратори), чиято преданост към императора е повече или по-малко гарантирана. По-късно обаче, когато огромната реална власт на тези мъже придобива скандална известност сред традиционния елит, местата на управители започват да се заемат от членове на конническото съсловие. Защото на сенаторите никак не им харесва да бъдат в сянката на влиятелна прослойка от най-долен, робски произход, която си позволява повече волности (от тяхна гледна точка), отколкото се полага на нейното положение.¹⁶⁹ Това свидетелства, че около персоната на императора се оформя специфичен привилегирован слой (бюрократичен и обслужващ), който винаги се докосва до едни или други властови облаги (в различна степен), въпреки че за него трудно се намират достоверни данни и досега.

19) Императорски гуляи, пиршества и разхищения (за разкошен живот)

Едва ли съществува съмнение, че това е една от най-приказните, разкошни и шикарни императорски привилегии в Древния Рим. Така е, понеже всички онези безконечни императорски сбирки (банкети и чествания) се правят с безотчетни държавни средства, за които никой от императорската свита не плаща нито една сестерция. Затова ще приведем няколко фрапиращи примера за този толкова безгрижен и охолен живот, започвайки с прословутите гуляи, които са изключително търсени (и посещавани) от различни императори и техните влиятелни слугински кохорти.

Реалната картина на тези разточителни пиршества сполучливо е разкрита от големия изследовател на римската култура **проф. Ромоло Стаколи**, който в своите трудове осветява редица малко известни аспекти от интериора на десетките гуляйджийски сбирки в Древния Рим. Според думите на учения банкетите, организирани от влиятелните хора, както се знае, са под знака на лукса и с цел да изненадат гостите с редки рецепти и скъпи ястия. Сребърни купи и златни предмети са част от куверта върху тези (знатни)

¹⁶⁹ Вж. пак там.

трапези. Плюс това в първата зала в къщата – атриума, тази с големия басейн, който събира дъждовната вода, един роб задължително ще ви измие краката. И докато го прави, ще се заоглеждате наоколо, откривайки бюстовете на прадедите на сенатора, поставени така, че да се виждат отдалеч като големи шахматни фигури. В друга част ще забележите сандък с каса с метални ленти и големи розетки, в която са затворени най-ценните предмети на семейството – от златните монети до бижутата на съпругата на сенатора, а също и търговските договори, които може би са по-важни и от самите бижута. Тази „каса“, поставена на видно място в атриума, подсказва на всички за богатството на собственика на къщата и е пазена от роб, застанал мирно отстрани. Ще съзрете освен това гирлянди, лампи, факли, букети цветя и мълчаливи прислужници, които следят всичко да протича добре.¹⁷⁰ Тоест тази нескрита показност просто съпътства предстоящия купон, чиито организатори искат да изтъкнат, че това не са случайни хора, че те имат силно влияние, че притежават несметни богатства, и най-важното – че са силно приближени до императора, който твърде често ги удостоява със своето присъствие на тези парвенюшки прояви.

Особено показателно е поведението на император Вителий (януари 69 – декември 70 г.), който остава в историята като всепризнат гуляйджия и безбожен лакомник. За това свидетелства Светоний, който аргументирано разкрива тази характерна черта на императора като част от неговия привилегирован статут.

„Угощения давал (*Вителий – бел. моя*) по три, а понякога и по четири пъти дневно: утринна закуска, закуска през деня, обяд и гуляй. И с всички се справял лесно, понеже всеки път взимал средства за повръщане. В един и същ ден гостувал на различни домакини и на никого това не струвало по-малко от четиристотин хиляди сестерции. Най-прочута била гощавката, дадена от брат му по случай пристигането в Рим: както разправят, били поднесени две хиляди най-отбрани риби и седем хиляди птици. Но и нея надминал при посещаването на едно блюдо, което сам наричал „щит на

¹⁷⁰ Цит. по: **Анджела**, Алберто. *Любов и секс в Древен Рим*. София: Колибри, 2015, с. 309 – 310.

Минерва, закрилница на града“ поради необикновената му големина. В това блюдо били смесени дробчета от риба скар, мозъчета от фазани и пауни, езици от фламинго, мляко от мъжки морени. (...) Но понеже лакомията му била не само ненаситна, но и неприлична, не можел да се сдържа дори по време на пътуване или жертвоприношение: пред самия олтар грабвал едва ли не от огъня парчета месо и жертвен хляб и започвал да дъвче, а в кръчмите по пътя се нахвърлял на още димящите гозби или пък на огризките от предишния ден. (...) Казват, че за тези няколко месеца, когато е бил император, Вителий изял двеста милиона сестерции“¹⁷¹ – завършва Светоний.

Пословично известна е и гуляйджийската гастрономия на римския властник Лукул, който можел да попилее цяло състояние за едно-единствено ядене, а не след дълго и други започват да следват съсипващия му и лаком пример. При него вечерята започва към четири следобед (деветия час) и представлява дълго представление в три действия: *gustation*, или ордъовър, *fercula*, което означава „ястия, които се носят“ (от кухнята), и *mensae secundae*, или десерти. Обикновено канапетата се подреждат във формата на буквата П и гостите се излягат върху тях; отворената страна се използва от слугите за сервиране и отсервиране; често с основното ястие се сменя и цялата маса. Римляните използват пръстите си, ножове и лъжици, но нямат вилици; пият от сребърни или бронзови бокали, инкрустирани със скъпоценни камъни, ако собственикът е изключително богат; в редки случаи чашите могат да бъдат от стъкло или кристал според вкуса и средствата на домакина.¹⁷²

За разлика от официалните на по-обикновените вечери първо се поднасят апетитни и леки ястия, например късове овчи мозък, малки наденички от черен дроб, макови семена в мед, чистени охлюви, стриди, резени гъши черен дроб, осолена есетра, аспержи, праз лук, репички, яйца... Докато основното ястие може да достигне чак до десет гозби. Когато някой си Муций Лентул Нигер посреща Юлий Цезар, му поднася десет първи и десет втори ястия,

¹⁷¹ Цит. по: **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 162 – 163.

¹⁷² Вж. **Блонд**, Антъни. Цит. съч., с. 276.

както и безброй десерти. Има ред най-различни шантави и екстравагантни ястия за лакомите и съревноваващите се: зърна от свински гърди в саламура от риба тон; камилски копита (твърди се, че Клеопатра страшно ги обича); слонски хоботи; глави на папагали; рагу от мозъци на славеи; мозъци на пауни; пай от езици на малки птици (който е безумно скъп); да не говорим за *le pork a la Troyenne farci de becs-figues et d'huitres* (троянско свинско с пълнеж от бекаси и стриди).¹⁷³ Сякаш императорите се раждат с минимум два корева, а не само с един!

Няма що! Страхотни вкусове за страхотни императори на страхотни пиршества!!! И ако това не е властова привилегия, то какво друго би могло да бъде!?

За привилегирования разкош на римските императори са твърде показателни и редица факти от безметежния живот на Антоний (30-те – 20-те години на I в. пр.н.е.) и неговата благоверна любовница, египетската царица Клеопатра, която ражда близнаци от него. Техните „разточителни подвизи“ бързо „прелитат“ до Рим (те живеят в Александрия), ставайки предмет на одобрителни или злостни приказки. Според някои автори иде реч за сензационни разкази за разкоша, в който двамата влюбени живеят, защото се разпространяват фантастични истории за разгулни пиршества и за прословутия им облог кой ще организира най-скъпата вечеря. Смята се, че Клеопатра спечелва баса, тъй като устройва „скромна“ гощавка за 10 млн. сестерции, включвайки в нея и цената на един прочут бисер, който тя разтваря в оцет и изпива.¹⁷⁴ И това е само една от множеството разточителни прояви на разгулния римски елит.

Въобще, както правдиво отбелязва Пол Вейн, пиршеството в Древен Рим е цяло изкуство, понеже е церемония на учтивост и залог за вежливи обноски. И още, маниерите на масата, изглежда, са по-малко изкусни и не чак толкова строго кодифицирани. В замяна на това обаче се вечеря с клиенти и приятели от всякакъв ранг, въпреки че строго се спазва йерархията при разпределението на леглата край масата, около кръгла масичка на един крак, на която се поставят блюдата. Угощението без легло не е истинско дори и при

¹⁷³ Вж. пак там, с. 277.

¹⁷⁴ Вж. **Биърд**, М. Цит. съч., с. 283.

бедните: седнал се яде само при обикновените хранения (при обикновените хора майката на семейството, права, сервира на бащата, седнал на масата). Докато кухнята би ни се сторила ту ориенталска, ту средновековна, защото тя е с много подправки, утежнена със сложни сосове. Месото е варено, преди да се задуши или пече, въпреки че е предварително обезкръвено, и се сервира захаросано. Гамата на предпочитаните вкусове се движи в сладко-киселото. За пиене има избор от вино с вкус на марсалско сладко вино и рицина, както в днешна Гърция, и двете смесени с вода... Защото деликатната част от вечерята, най-дългата, е тази, в която се пие; през първата половина на вечерята хората само се хранят, без да пият; втората част, в която се пие, без да се яде, е същинското пиршество (*commissatio*). Това наистина е повече от угощение – малък празник, на който става дума за защита на собствената императорска особа. В знак на празничност сътрапезниците носят шапки от цветя или венци и са парфюмирани, т.е. намазани с благовонно масло – пиршествата са мазни и лъскави и любовните ноци също са такива.¹⁷⁵ И не само това: по традиция на всички организирани пирове се раздават различни подаръци, фрапиращ пример за което е поведението на император Луций Вер (161 – 169 г. н.е.). Веднъж по време на пир в Рим той поканва само дванадесет души, като всеки от тях получава като подаръци: по един красив роб, живи домашни и диви птици (от животните само такива, на които месото се яде), скъпоценни кристални, златни и сребърни чаши (чийто брой съответства на тостовете), една колесница заедно с мулетата и мулетарите и др. А самият пир струва само някакви си нищожни 6 млн. сестерции(!!!) от сиротата държавна хазна.¹⁷⁶ С други думи казано, гуляите, запоите и пиршествата реално се превръщат в неотменна съставка от разкошния начин на живот на императорите и същевременно в една от най-ярките привилегии в безгрижното им битие.

За прочутите и ненадминати по своите мащаби императорски разхищения са изписани купища чудовищни факти (и доказа-

¹⁷⁵ Вж. **Вейн**, Пол. Цит. съч., с. 159 – 160.

¹⁷⁶ Вж. **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 219.

телства), които и досега са ненадминати като израз на безпардонната властова арогантност. Поради това тук ще приведем само два други очевидни примера относно привилегирования статут на императорите в Рим. Става дума най-напред за известния с алчната си разточителност император Калигула (37 – 43 г. н.е.), който само за по-малко от година прахосва наследството на Тиберий от 2 млрд. и 700 млн. сестерции. Вероятно като компенсация той обявява с едикт, че на Нова година ще приема подаръци, и от 1 януари застава на сред входа на двореца, за да събира лептата, която тълпите народ от всички съсловия с пълни шепи и пазви изсипват пред него. И накрая така го обхваща страст да се докосва до парите, че често разстила нашироко огромните купове златни монети, разхожда се бос по тях и дълго се търкаля, проснат с цяло тяло. А след като изразходва средствата си и обеднява, веднага започва да граби с помощта на тънко измислени обвинения, разпродажби и данъци. Освен това Калигула въвежда огромно количество данъци, но цялата сила на своята бясна жестокост стоварва върху римската аристокрация. На всичко отгоре той задължава знатните и богати хора да го правят свой сънаследник в завещанията си, след което ги обявява за престъпници, осъжда ги на смърт и заграбва тяхното имущество.¹⁷⁷ На такова хищническо отношение към властта и произтичащите от нея всякакви лични изгоди навярно биха завидели и най-отявлените диктатори в човешката история.

„Само когато разточителствам, чувствам, че съм император“ – обича да казва Нерон (54 – 68 г. н.е.) – другият виден римски властник, който сяда на масата на обяд и става в полунощ от нея. И пръска несметни суми, за да задоволи гастрономическите си прищевки, като например за едно ястие, пригответено с мед, Нерон похарчва „само“ 4 млн. сестерции!!!¹⁷⁸

Но върхът на тези безумни разхищения е построеният с държавни средства императорски дворец на Нерон, който най-добре описва Светоний:

„Ала нищо не нанесло на империята толкова щети, колкото неговото строителство (*на Нерон – бел. моя*). Построил си дом от

¹⁷⁷ Вж. пак там, с. 125 – 126.

¹⁷⁸ Вж. **Варналис**, К. Цит. съч., с. 166.

Палатина до Есквилина; отначало го нарекъл „Пасажа“, а като го възстановил след пожара – „Златен“. За големината и разкоша му би било достатъчно да се спомене следното: имал толкова голямо преддверие, че побирано колосална статуя на Нерон, висока сто и двадесет стъпки; бил толкова широк, че тройните портици имали дължина хиляда стъпки; вътре имало езеро колкото море, заобиколено от постройки, които изглеждали като цели градове; а освен това пъстър полски пейзаж – ниви и лозя, пасбища и гори, пълни с много и различни диви и питомни животни. Останалата част от дома била цяла в позлата и украса от скъпоценни камъни и бисерни миди; в трапезариите таваните били с плочки от слонова кост, подвижни и с отвори, за да се пръскат отгоре цветя и благовония; главната трапезария била кръгла и се въртяла нощ и ден, както се върти светът; в баните течали води от морето и река Албула. Такъв дом бил дотолкова по вкуса му, че след завършването, когато го освещавали, казал, че най-после щял да живее като човек.¹⁷⁹ Естествено, за тази приказна „къщурка“ плаща италианският народ, тъй като цялата империя се „прегърбва“ от данъци и конфискации на богаташки имущества и защото Нерон тотално изпразва както държавното съкровище, така и собствената си каса.¹⁸⁰ Дори се стига дотам, че императорът избива един след друг най-заможните граждани и обсебва всичко, каквото те имат, за своите пъклени разточителни намерения...

Няма да пропуснем и друга „разхитителна“ черта на тази привилегия, каквато е празнуването на военните победи в Римската империя. За тях не се жалят никакви държавни средства, както това става през 101 г., когато император Траян спечелва войната с даките, което разхищение е представено от историка Д. Попов ето как: „Отпразнуваният в чест на победителя триумф се отличава с бляскав разкош и разточителство. Празненствата продължават четири месеца, съпровождани с пищни игри и зрелища в цирка и в Колизея, където на арените мерят сили 10 000 двойки гладиатори и са избити още толкова диви екзотични животни. За да увековечи славата на тържеството си, принципсът разпорежда създаването

¹⁷⁹ Цит. по: **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 154.

¹⁸⁰ Вж. **Варналис**, К. Цит. съч., с. 167.

на нов, голям форум. В центъра на малкия му площад се издига четиридесетметрова колона, обвита със спиралообразен мраморен релеф от сцени с изображения на епизоди от войната с даките. Нейният връх е увенчан със статуята на победителя¹⁸¹.

Съзнателно отделихме повече внимание на този разточителен начин на живот и поведение, защото той, освен че е привилегия на малцина „богоизбрани“ люде, тотално е мотивиран от едноличната безконтролна власт, за която не е имало никакви спирачки, блокиращи абсурдното пилеене на народната пара.

20) Сексуални привилегии (за сластолюбие и наслади)

Навярно за мнозина читатели формулировката на тази привилегия на императорите ще прозвучи парадоксално, поради тривиалния факт, че това е личен въпрос и строго интимна част от живота на всеки един човек. Без да отричаме това обаче, бързаеме да подчертаем, че в условията на Римската империя сексуалният живот на първенците е превърнат в изкусителна привилегия, от която се възползват най-вече първите хора на деня – императорите, при това с такъв размах, на който биха завидели и най-известните донжуановци в цялата човешка история. И тук, разбира се, въпросът се свежда главно до това, че почти всички римски императори и велможи използват властта, за да принуждават, прелъстяват и унижават представителките на нежния пол, независимо дали са чужди жени, известни проститутки или бедни (но красиви) робини. Ето защо според нас можем да говорим без никакво притеснение за подобен тип привилегии – сексуални, тъй като те намират ежедневно приложение сред императорите и техните присъдружни свити.

По темата за сексуалните похождения на императорите в Римската империя са изписани десетки томове и страници, с които се разкриват похотливите нрави на различни вождове от онова време. В случая ние няма да морализаторстваме с гневни укори към императорите (както повечето автори правят), а просто ще разкрием пошлостта на тази привилегия, доколкото тя произтича от „правото“ на принцепса в държавата да се „разпорежда“ както си иска със сексуалния живот на хората.

¹⁸¹ Вж. Попов, Д. Цит. съч., 2009, с. 249.

Според познавачите на разгулния живот в Древен Рим сексуалните „подвизи“ на различни императори (и техни приближени) най-бурно се проявяват по време на шикозните пиршества в дворците на владетелите. Там, на прословутите вечери и сладострастни оргии, редовно се канят проститутки, които според проф. Стачоли са млади и привлекателни жени с много изискани маниери, обучени като гейши, за да бъдат приятни дами за компания на гостите. Те идват, за да създадат по-приятна атмосфера с малко чувственост, веселие и оживени разговори, като всичко това е подправено с настоятелни погледи, многозначителни усмивки и после прегръдки и страстни целувки. Подходящ грим, къси и преди всичко прозрачни рокли или такива, които изразително подчертават пищните женски форми. Естествено, тези момичета могат и да пеят, да танцуват, да играят или да свирят на флейта. Не липсват прочутите танцьорки от Гадес (Gades, днес Кадис) *puellae Gaditanae*, които само при звука на своите кастанети стават изключително добри в гъвките си и възбуждащи танци, „люлеейки задните си части до земята“ (Ювенал).¹⁸² Сиреч тези момичета умеят да вършат много добре своята работа и буквално прелъстяват гостите. С развитието на вечерята атмосферата се наелектризира с еротизъм и с неочакван предварително край, който лесно бихме могли да отгатнем. Даже може да се стигне от обикновен орален секс до бързи сношения, и дори до истински колективни оргии, които не са изключение. Нещо повече, освен момичетата, доставени от „агенциите“, има и такива, които работят самостоятелно. Те обикновено са освободени робини, които могат да предоставят на разположение малки зали за тези деликатни срещи. Наричани са фамилиарно *amicae* (приятелки)...¹⁸³ Така че нежните женски създания не само разнообразяват перманентните пиршества и оргии, но и изключително много допринасят за задоволяване на половия нагон на императорите. В подкрепа на това нека все пак да илюстрираме с няколко примера необузданото използване на тази привилегия от няколко известни римски императори.

¹⁸² Вж. цит. по: **Анджела**, Алберто. Цит. съч., с. 311.

¹⁸³ Вж. пак там, с. 312.

Най-напред ще започнем с **Цезар** (46 – 44 г. пр.н.е.), който е голям прелъстител на жени (за предпочитане омъжени), и то до такава патологична степен, че неговите легионери, когато минават на триумфа през Рим, пеят: „Затворете вкъщи вашите съпруги, защото ви водим един плешив прелюбодеец“. Но и с охота разказват за неговата предполагаема хомосексуална връзка с царя на Витиния, когато е изпратен по онези места на военна мисия. И още нещо любопитно за Цезар: необходимо е да се каже изрично, че той преминава през всички „категории“ любов – хетеросексуална, женен е три пъти, изневерява и му изневеряват, има любовници и наложници и т.н., и т.н. Сред завоеванията му обаче трябва да се припомнят Клеопатра, Евноя – съпругата на царя на Мавритания, Тертула – съпругата на Марк Крас, Постумия – съпругата на Сервий Сулпций, Муция – съпругата на Гней Помпей, съпругата на Авъл Габиний и кой знае още колко...¹⁸⁴ Но и това не е всичко, защото перверзият нрав на Цезар показва и реални своднически наклонности (за да спечели съдии за свое дело), за което ще цитираме М. Т. Цицерон, тъй като иначе не е за вярване. „Той ги покани у дома си: обеща, гарантира, раздаде. Каква мръсна работа, добри богове! Като най-скъпа награда определени съдии получиха нощи с някои жени и срещи с някои юноши от знатни семейства. „Не му е времето да се оплакваш за пари, когато главното е наградата! Искаш ли жената на този суров мъж? Вземи я! Искаш ли съпругата на този богатъш? И нея ще ти докарам в леглото! Ако не искаш да блудстваш, признай ме за виновен в съда. Красавицата, която искаш, ще дойде при теб и гарантирам, че обещанието ще бъде изпълнено още преди да бъде произнесена присъдата.“ Да раздаваш прелюбодейния е по-лошо, отколкото да ги вършиш: далеч не доброволно майките на семейства се решавали на подобна стъпка. Такива неща са ставали и стават и разпуснатостта в градовете понякога е намалявала от строгост и страх, но никога сама по себе си.“¹⁸⁵

Следващият не по-малко изкушен от прелюбодейнията е император **Тиберий** (14 – 37 г.), който в своята вила на о. Капри орга-

¹⁸⁴ Вж. пак там, с. 313.

¹⁸⁵ Цит. по: **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 50.

низира истински оргии, като си доставя „стада от момичета и хомосексуалисти (...) карал ги да се свързват в тройна верига и да правят секс взаимно пред него, за да съживи своята залязваща сексуалност“ (според Светоний). А стаите на вилата са пълни с еротични статуи и картини, вдъхновени от „Кама Сутра“. И за да е качествена услугата, в градините императорът държи момчета и момичета, маскирани като сатири и нимфи, които проституират... Но кулминацията на перверзията е тази, че накрая той се къпе с деца, които нарича „рибки“, научени да го „стимулират“ по различни начини между краката, докато плува!!!¹⁸⁶ Както обикновено се казва: без коментар!

Изключително безскрупулен перверзник в своите сексуални щения е **Калигула** (38 – 41 г.), който изобщо няма никакви задръжки: извършва кръвосмешение със сестрите си, прави секс със съпругите на гостите си, декламира пред всички стихотворения за сексуалните качества (и недостатъци) на своите гости и т.н. Но може би най-невероятното от всичко е следното: в собствения си дворец императорът открива „образцов“ публичен дом, като „питомци“ в него се приемат само свободни римлянки и младежи от аристокрацията. И на всичко отгоре Калигула изпраща роби глашатая по градските площади да канят паралиите старци и богаташките синчета да посетят „заведението“ на императора! Дори служителите в публичния дом записват в регистър имената на клиентите, като този регистър е един вид „Златна книга“, защото онези първенци, които са записани в него, се радват на благоразположението и приятелството на императора.¹⁸⁷

Съвършено безпardonни са и уродливите сексуални похождения на **Нерон** (54 – 68 г.), за които Светоний пише, че „освен педерастията със свободни момчета и сношенията с омъжени жени, той изнасил и девицата весталка Рубрия“. Измисля дори еротична игра: „покрит с кожа на диво животно, излизал от клетка и нападал мъже и жени, завързани на колове, настървявайки се върху гениталиите им. После отивал да прави секс с освободения

¹⁸⁶ Вж. **Анджела**, Алберто. Цит. съч., с. 314.

¹⁸⁷ Вж. последователно: Пак там, с. 314 – 315; и **Варналис**, К. Цит. съч., с. 119.

роб Дорифор, като изпълнявал ролята на съпруга и стенел като такава. (...) След като накарал да отрежат тестикулите на момчето Спор, се помъчил да го превърне в жена и го завел на тържествена церемония с много зестра и червено було като на големите сватби, държейки го до себе си, сякаш е съпругата му...¹⁸⁸.

Гнусно, отвратително, извратено!!!

Но „великият“ Нерон има и още една слабост, която се отнася до игрите, състезанията и представленията във Вечния град, за които никога не са жалени държавни средства.

„По брой, новост и бюджет – пише Бари Страус – игрите и представленията на Нерон надминавали всичко, което Рим бил виждал дотогава. Имало субсидирани освежителни напитки, а публиката получавала и подаръци – често екстравагантни, като бижута, коне, роби и къщи. (...) Новите игри на Нерон съчетавали музика, „атлетика и конни събития (...) Наричали се Нерония – че как иначе!“ Освен това императорът „...бил известен с богатите празненства, които организирал за народа...“ ежегодно. „Празненствата включвали банкети с костюми на лодки в изкуствени езера в Рим, изпълнения на императора, голямо участие на благородни мъже и жени и изобилие от рози... и проститутки“¹⁸⁹. Очевидно, и тук отявленият афинитет към нежния пол от страна на императора отново „печели“ първото място сред всички останали негови щения...

И най-сетне ще завършим с „легловите подвизи“ на император **Комод** (161 – 192 г.), който до такава степен развихря сексуалните си фантазии, щото си прави собствен харем с 300 жени (и момчета) и 300 момчета,¹⁹⁰ вероятно за да има сексуална еманципация и равенство между половете.

Повече от очевидно е, че това няма нищо общо с нормалните сексуални отношения между хората, понеже произтича и се захранва от тоталитарната императорска власт. Напълно прав е Пол

¹⁸⁸ Вж. **Анджела**, Алберто. Цит. съч., с. 315.

¹⁸⁹ **Страус**, Бари. Десет цезари. Римските императори от Август до Константин. София: Сиела, 2021, с. 102 – 103.

¹⁹⁰ Вж. **Монтефиоре**, С. С., Джон Бю, М. Фрамтън. Злодеите. Най-жестоките мъже и жени в човешката история. София: Кръгозор, 2009, с. 42.

Вейн, когато казва, че подобни сексуални връзки далеч не са някаква обикновена проституция, защото се превръщат в наемничество, при което дамите се стремят към наемничество в прелюбодейството, докато мъжете се стремят към зестра.¹⁹¹ Тоест освен всичко останало този тип императорски привилегии могат да се определят и като своеобразна „политическа сексуална търговия“, която принципите приватизират за своите собствени перверзии, страст, наслада и удоволствия.

21) Служебна и лична охрана (телохранители)

Знайно е, че първите телохранители в историята са **т.нар. „преторианци“**, които пазят императора и неговия дворец.¹⁹² Това е много специална привилегия, защото обичайно така наричат личната охрана на властелините (императорите) или войниците, които са опора на насилствената и принудителна власт. А самото название „претория“ идва от палатката (преториса) на пълководеца и мястото, на което тя е издигната в лагера на войските в Древен Рим. Оттук и думата „преторианци“ като название на императорската гвардия, чието предназначение е да опазва личния и публичния живот (и дейност) на императора. Тук пътят ще отбележим, че преторианската гвардия е създадена от Октавиан Август, като в началото се състои от 9 кохорти с по 1000 войници всяка. Те (кохортите) са смесени, като в състава им влизат 2 подразделения – конници (300 души) и пехотинци (700 души), като 3 от кохортите са разположени в самия Рим, а останалите – в неговите околности. Преторианците единствени могат да носят оръжие и служат като стража около двореца на императора, когато съпровождат, когато той излиза от града, за да участва в различни публични празненства, религиозни церемонии и др. Наред с това преторианците постепенно участват във военните походи на императора. И още нещо:

¹⁹¹ Вж. Вейн, Пол. Цит. съч., с. 124.

¹⁹² Изложението за тази привилегия на императорите е направено по: <https://www.dw.com/bg/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%BF%D1%82%D0%B0/a-40259891>.

от общо 9 кохорти 3 са разквартирувани в Рим и служат за лична охрана на императора и за вътрешни нужди като полиция.

Особено интересно е това, че преторианците имат множество **привилегии**, утвърдени от императора: те служат не 20 – 25 години, както редовните римски войници, а около 15 години; заплащането им е от 3 до 4 пъти по-високо от това на редовите легионери; понякога допълнително получават големи суми – по случай кръгли годишнини на императора, за рождения ден на неговия наследник, по повод на навършването му на пълнолетие, във връзка с постигнати от римляните победи и пр., и пр.

Преторианската гвардия е отлично екипирана и ползва и други привилегии: само преторианците имат право да използват „императорски пурпур“, т.е. пурпурна тога, когато дават караул в императорския дворец; оръжието им е богато украсено със злато и сребро, парадният им шлем е окичен с пищен гребен и т.н. Освен това за тях има специални казарми в Рим, като в тяхна чест дори са сечени монети.

Императорските телохранители получават и щедри възнаграждения. Калигула например отпуска на всеки гвардеец 5000 денария – двойно повече, отколкото получават при Тиберий. След като Калигула е убит от заговорниците преторианци и след като те провъзгласяват Клавдий за император, той обещава на всеки преторианец 15 000 сестерции (4000 денария). Но да се събере такава сума е нереално и следващият император – Пертинакс, намалява ставката на 12 000 сестерции. Тогава недоволните преторианци го убиват, като му отрязват главата и я разнасят из Рим, макар че само три месеца преди това сами го поставят на императорския трон. Впоследствие ставките отново започват да растат, като от 193 г. всичко това започва много да прилича на наддаване: Сулпициан – тъст на убития император Пертинакс, предлага на всеки гвардеец 20 000 сестерции, но Дидий Юлиан го надминава с оферта от 25 000 сестерции (по онова време небивало голяма сума, равняваща се приблизително на заплатата на войник за няколко години). През следващите два месеца обаче Юлиан не може да се изплати на преторианците, затова и не се намира кой да го защити, когато Сенатът го сваля, отдавайки предпочитание на един от съперниците му – пълководеца Луций Септимий Север.

Тази охранителна войска с течение на времето обаче извършва големи своеволия, защото нейното всевластие стига дори дотам, че сваля и качва на власт различни императори. На всички тези безобразия е сложен край чак през IV в. от император Константин Велики,¹⁹³ който разпуска преторианската гвардия и срива нейните казарми в Рим като „постоянно гнездо на метежи и разврат“, уронващо престижа на държавата. Това обаче изобщо не отменя основното предназначение на преторианците като важна привилегирована прослойка на империята, която векове наред се грижи за личната (и служебната) охрана на монарсите, подсигурява и питателна храна за тях, следи за „правотата“ (и дискретността) на дворцовите оргии, задоволява прищевките на техните семейства и т.н. и въобще се грижи за всичко, за което си мечтаят богоизбраните намесници на властта в империята.

22) Привилегии в областта на духовната култура

От само себе си се разбира, че през императорската епоха постиженията на различните видове изкуства в Рим – литературата, науката, философията, архитектурата, музиката и др., са издигнати на висок пиедестал от властта. Тези духовни постижения обаче са ползвани преди всичко от императора и старата родова аристокрация, доколкото на всички конкретни поводи в императорския дворец (тържества, чествания, победи) взимат участие представители на елитната римска интелигенция (поети, писатели, философи, учени и др.). Те, от една страна, са привилегировани персони, защото са приближени до императорските особи (някои от тях), докато, от друга страна, са призвани да налагат конкретно политическо влияние върху хората за съхраняването на култа към императорската личност. В това се изразява и същността на подобна властова привилегия, доколкото никой освен императора не може да се наслаждава на високите образци на древната римска култура.

23) Привилегии по отношение на задгробния живот

Би било любопитно да се отбележи, че тази привилегия придобива нови мащабни измерения в Римската империя, защото свързва принципите с тяхното вечно „безсмъртие“. В случая е обожествявана единствено личността на императорите, тъй като се

¹⁹³ Вж. пак там.

смята, че тя неизбежно продължава своя живот в отвъдния свят. В този смисъл както на императорите, така и на знатните люде в държавата им строят приживе скъпоструващи фамилни гробници, мавзолеи и пирамиди. Това далеч и далеч не е почит към паметта на държавниците, а по-скоро натрапчива парвенюшка демонстрация на всевластието на водачите, което продължава и в другия посъвършен живот, при Всевишния. Заради това последователно се налага традицията богатите римляни на драго сърце да бъдат погребвани в специални саркофази, украсени с различни барелефи (особено от началото на II в.). Според изследователите те не съдържат почти нищо погребално, защото представляват отделни легенди от митологията, даже и стилът им е още по-малко погребален от самия сюжет. Дори в множество случаи украсата на тези саркофази говори за нещо съвсем друго, а не за смъртта на известния покойник.¹⁹⁴ Независимо от това публичността на императорските гробове в Римската империя никак не губят от своята значимост, тъй като почти всички принцепси са погребвани с величествени процесии в прескъпи гробници и с държавни почести. Така е например с император Август, погребан в Рим в огромен кръгъл мавзолей; с Веспасиан, на когото на Форума построяват великолепен (траурен) мраморен храм; с Тит, в чиято чест е издигната внушителна триумфална арка; с Траян, чийто прах е погребан в златна урна в цокъла на колоната, носеща неговото име, и др.¹⁹⁵ Или, може да се заключи, че тази императорска привилегия в Римската империя е своеобразен исторически мост между земния и неземния живот, увековечаващ завинаги безсмъртието на едноличните владетели.

От извършения анализ на генезиса и характера на императорските привилегии следва да се обобщи, че те намират пряко приложение във всички обществени сфери и не срещат почти никакъв отпор от населението поради тоталитарната същност на императорската власт. Това – първо. И второ, тези властови изгоди обаче въобще не биха просъществували дълго през вековете, ако нямаха солидната класова опора на богатите съсловия в Древен

¹⁹⁴ Вж. **Вейн**, Пол. Цит. съч., с. 195.

¹⁹⁵ Вж. **Фьодорова**, Е. Цит. съч., с. 94; 174; 178; 193.

Рим. Защото те не само са важни крепители на властта със своето богатство, но и са последващите консуматори на привилегии, получавани с благоволенieto на принцепса. Така се създава **вторична привилегирована система за богатите класи и съсловия** в Римската империя, чрез която по идентичен начин (като този на императорите) „изсмуква“ стотици държавни средства за лични ползи и изгоди.

Налага се отново да припомним, че **управляващата класа** през II – I в. пр.н.е. се разделя на **две привилегировани съсловия** – нотабилитет и конници. Първото – **нотабилитетът**, или сенатското, съсловие е образувано чрез обединяването на най-първите патрициански и най-богатите плебейски родове. Икономическата опора на благосъстоянието на това съсловие е едрото земевладение, поради което единствено представители от тази среда попълват държавните учреждения и заемат високи и отговорни постове. Фактически нобилитетът ръководи и управлява всички политически дела, но постепенно се затваря все повече в себе си, а домогванията на който и да е „нов човек“ до участие в състава му е извънредно трудно и даже невъзможно. А второто облагодетелствано съсловие – **конничеството**, представлява търговско-паричната аристокрация, като техните представители обикновено се занимават с финансови операции (притежават икономическа мощ и богатство), международна търговия, лихварски договори, военни доставки, откупуване на данъци и др.¹⁹⁶ Тоест тези две съсловия реално са и **съставляват политическата (сенаторите) и икономическата (конниците) олигархия**, които, освен че са солиден стожер на императорската власт, в най-голяма степен са и ползватели на едни или други привилегии в Римската империя.

Нека започнем с ключовата привилегия на политическата олигархия – наложения **ценз за участие в дейността на римския Сенат**. Тук най-ниският ценз за сенатор, както и по-рано, е 1 млн. сестерции. Те заемат висшите постове в централния правителствен апарат и в армията, управляват провинциите. И, разбира се, фундамент на икономическото благосъстояние на сенаторите е едрото

¹⁹⁶ Вж. Попов, Д. Цит. съч., 2009, с. 138 – 139.

латифундиално земевладение както в Италия, така и в провинциите, с многобройни роби и колони, собствени занаятчийски работилници. Но тъй като императорската власт в Рим не се предава от баща на син, а по избор на императора, и то обикновено измежду сенатската аристокрация, всеки сенатор може да стане и император. Обаче, когато императорът се чувства несигурен на трона, гледа на сенаторите като на свои съперници и води спрямо тях политика на преследвания и репресии. Въпреки това сенаторското съсловие като цяло е най-здравата опора на римската императорска власт. Този ценз обаче не е единственият, понеже още през 180 г. пр.н.е. е приет специален закон, който уточнява реда за преминаване през магистратурите. Да бъдат избирани за консули и претори могат само ония, които вече са заемали по-нисши длъжности – квестори, едили. Въведен е и съответният възрастов ценз: за едил и квестор – 28 години, за претор – 40, и за консул – 43 години. А заемащият висша длъжност трябва задължително да е минал през военна служба. Разбира се, този закон пречи на младите и популярни сред народа хора да получават висша длъжност, а издигането на кандидатите изцяло започва да зависи от сенатската аристокрация, чиито позиции постепенно укрепват.¹⁹⁷ По този начин, **чрез имуществения и образователния ценз, обективно е регламентирано правото на богатите съсловия перманентно да участват във властта и политическия живот на римското общество.**

Конниците, или икономическата олигархия, представляват второто след сенаторите съсловие в римското общество. Много провинциални робовладелци, средното командно звено в римската армия и имперската бюрокрация се стремят да попаднат в конническото съсловие. Така през II в. н.е. конничеството се превръща в чиновническо съсловие, конниците заемат високи места в имперските канцеларии, в централната и провинциалната администрация, в армията. Особено много конници има на длъжностите, свързани със събирането на данъците, с арендуването на императорските салтуси и рудници. А най-висшите длъжности, достъпни за конника, са командващ преторианската гвардия (преториански префект) и наместник на Египетската провинция (префект на

¹⁹⁷ Вж. **История на Древния Рим...** Цит. съч., с. 296.

Египет). Освен това от конниците се попълва сенаторското съсловие. И още нещо, конниците на служба в имперския апарат получават голяма заплата – 100 – 300 000 сестерции, и носят почетното звание „изтъкнат“. Друго, конниците имат имущество от 400 000 до 1 млн. сестерции, като много от тях се занимават с търговия на едро, имат латифундии и големи занаятчийски работилници.¹⁹⁸

Към тези две висши съсловия в римското общество ще добавим и т.нар. „муниципална аристокрация“, сиреч заможните граждани, пръснати из цялата империя. Те са собственици на средни робовладелски имения и занаятчийски работилници, занимават се със селско стопанство, занаяти и търговия. От тях се избират длъжностните лица в органите на градското самоуправление. Обикновено към муниципалната аристокрация спадат хората със състояние над 100 000 сестерции.¹⁹⁹ Тази аристокрация също е здрава опора на римското императорско господство и ревностно поддържа принципса във всички негови начинания. С други думи високият имуществен ценз е водеща политическа привилегия, тъй като не само поставя бариера пред участието във властовите институции, но и осигурява значителни доходи на управляващия елит (и олигархия).

Историческите източници свидетелстват, че благодарение на въведения ценз цитираните богати съсловия реално се ползват и от „**търговията с гласове**“ на изборите като една от **най-примамливите привилегии**, която им носи впоследствие много имоти, пари и богатства. Поради тази причина изборите на магистрати, и особено на консули и претори, винаги са много бурни. По този повод към казаното по-рано преди за „търговията с гласове“ ще добавим следното. За всяка длъжност има по няколко кандидати, които заедно с привържениците си водят агитация сред видните политически дейци и финансистите, придумват и обикновените граждани, за да получат повече гласове. Тогава съществуват специални инструкции за кандидатите как да привличат вниманието на народа, защо трябва да бъде приветлив, при среща на улицата да се обръща по име дори към бедните граждани (за тази цел с него ходи

¹⁹⁸ Вж. пак там.

¹⁹⁹ Вж. пак там.

специално обучен роб номенклатор, който подсказва на господаря си имената на срещнатите) и др. Понеже подкупването на избирателите е официално забранено и се преследва от закона, кандидатите прибягват до косвени подкупи. Те със свои средства организират угощения за много хиляди граждани, устройват гладиаторски игри, построяват някакво обществено здание, раздават подаръци и пр. Мнозина от тях не само пропиляват състоянието си, но и прибягват до заеми от лихварите, като по време на избори лихвите обикновено се покачват, тъй като наличните пари не стигат. Води се бурен политически живот, но в тази напрегната борба нещата често се решават в полза на онзи, който е по-щедър, обещава нови земи, подаяния и гладиаторски боеве, а не на онзи, който застъпва интересите на римското гражданство или на римската държава.²⁰⁰ Това – от една страна. От друга обаче, тотално се развива твърде негативен политически предизборен процес в Древен Рим, който струва доста скъпо, тъй като се развихря безпardonна покупко-продажба на гласове, първо, за да се осигури необходимата подкрепа (незаконна), и второ, за да се „инвестира“ предварително в бъдещите привилегии на съответните държавни служби. Дори се стига до същински абсурди в утвърждаването на подобна практика, защото – по думите на Т. Момзен – срещу купуването на избиратели през 159 г. е издадена специална забранителна заповед.²⁰¹ Тъкмо затова „търговията с гласове“ е особен вид привилегия за управляващия елит, понеже тя е сигурен „ракета носител“ към всички останали изгоди, произтичащи от вземането на властта.

Следващата съществена привилегия на висшите управници в Римската империя е свързана с **изключително високите възнаграждения (заплати)**, които те получават. Ето само два фрапантни примера: първо, сенаторите, заемащи висши държавни постове, получават огромна заплата от 600 000 сестерции (и носят почетната титла „светлейши“); и второ, заплатата на легионерите, установена от Август на 225 денария, е увеличена повече от два пъти (на 500

²⁰⁰ Вж. пак там, с. 187.

²⁰¹ Вж. Момзен, Т. Цит. съч., с. 353.

денария) от император Септимий Север, а по време на военни походи нараства двойно, плюс получаваните парични подаръци (след победи над враговете, по случай императорските юбилеи и пр.).²⁰² Или, казано иначе, сам по себе си високият държавен пост носи твърде много и най-разнообразни ползи, основната от които обаче е необосновано големият размер на изплащаната заплата.

Като логичен рефлекс от битката за високи държавни постове в предизборната кампания и веднага след тяхното заемане светкавично се проявява **привилегията „продажба на длъжности“**. Тя се „консумира“ от безбройните второстепенни властници – консули, претори, трибуни, военначалници, провинциални управители и др., които без никакъв срам и свян извършват всякакви гешефти по покупко-продажбата на тези или онези постове. Примерите тук са безбройни, затова ние ще приведем само един, който е показателен за цялата разглеждана епоха. Трибунът Сулпиций (съвременник на император Сула (138 – 78 г. пр.н.е.) редовно открива сергия на пазара, където открито продава обществени длъжности и разни звания, като при всяка продажба брои получените пари. Приживе същият този Сулпиций успява да прокара закон, който забранява на сенаторите да имат дълг, по-голям от 3000 драхми. Но когато самият той умира, оставя колосален дълг от 3 млн. драхми! Така че и дълговете, които прави, са един вид „кражба чрез взлом“.²⁰³ Или, такава привилегия, която реално носи множество финансови дивиденди, но е в разрез с всякакви възможни принципи.

Трябва недвусмислено да отбележим, че богатите съсловия в Древен Рим са твърде изобретателни и хитри, какъвто е случаят с получаването от императора на привилегията (благоденствието на императора) **„право на такси върху собствените имоти“**. Веднъж издействано, това право позволява на богатите владелци да организират върху имота си пазар, да удържат такси за сделките, да експлоатират мини и кариери, да правят тухларски и грънчарски работилници, да използват селскостопански работници през мъртвия земеделски сезон и пр., и пр.,²⁰⁴ изобщо всичко, от което могат да

²⁰² Вж. **История** на Древния Рим... Цит. съч., с. 296; 338.

²⁰³ Вж. **Варналис**, К. Цит. съч., с. 25.

²⁰⁴ Вж. **Вейн**, Пол. Цит. съч., с. 130.

се изкарват много пари, но само с позволението на принцепса. Сиреч, една нескрита икономическа привилегия за богатия римски елит, която намира масово приложение в тогавашния социален живот и води до неговото приказно забогатяване.

Един друг интересен нюанс от икономическите привилегии на богатите класи е **откупуването на данъци** от конническото съсловие. Особеното при тази изгодна операция произтича от обстоятелството, че римляните нямат собствена финансова администрация и затова събират данъците с помощта на частни лица – откупчици, или „публикани“. Откупчиците внасят в държавната хазна цялата стойност на данъка, а после посредством свои хора събират от жителите на провинциите полагаемия се данък. При събирането на данъците те не само възстановяват внесената сума, но имат и огромни излишъци. Така наместниците в провинциите получават големи подкупи и гледат през пръсти на злоупотребите на откупчиците, като им дават в помощ войска и потушават недоволството на провинциалните жители. Но тази откупническа система за събиране на данъците бързо разорява и изтощава провинциите. И най-далновидните представители на римския нобилитет скоро разбират, че това зло отслабва цялата държава. Това води до търкания и борби между сенатското съсловие и конниците, но в общи линии двете съсловия са приятелски и еднакво заинтересувани от ограбването на провинциите. Затова през I в. пр.н.е. върхушката на конниците се слива със сенатската аристокрация (те се сродяват, като много сенатори с помощта на подставени лица участват във финансовите операции на конниците, а най-богатите конници са включени в Сената и във важните съдебни комисии за разследване на злоупотребите на наместниците). По този начин конниците са вече не само финансова, но и поземлена аристокрация,²⁰⁵ което още повече заздравява тяхната финансово-икономическа мощ.

Публична тайна е фактът, че всички богати съсловия в Древен Рим начело с императора извършват **продажба на роби**, което е изключително печеливш бизнес в държавата. Тогава заможните и знатни хора и, разбира се, тези, които притежават властта, изобщо

²⁰⁵ Вж. Попов, Д. Цит. съч., 2009, с. 139 – 140; **История на Древния Рим...** Цит. съч., с. 296.

не смятат роба за личност, а за най-обикновен безличен вид. Защото робът – изтъква К. Варналис – не притежава абсолютно никакви човешки права: не може да се жени, не може да има никаква собственост и т.н. Господарят има над роба право на живот и смърт: може да бие робите си с бич, когато му скимне, да ги хвърля в затвора, да ги продава или да ги убива, без да дава никаква сметка никому (нито да отговаря пред закона).²⁰⁶ Това е основната причина робите да се превърнат в своеобразна „човешка собственост“ (М. Биърд), да се продават на пазарите, на импровизираните тържища, по време на войните и т.н., от които продажби да се печелят множество пари от велможести слоеве (вкл. и да се пълни с финансови средства държавният бюджет). Така е, понеже по най-груби пресмятания в средата на I в. пр.н.е. в Италия вероятно има някъде около 1,5 – 2 млн. роби, или около 20 % от цялото население, което е солиден фундамент на търговията с роби. И не само това. Робите масово са използвани като всякакъв обслужващ (и помощен) персонал в къщите на богатите, какъвто е и примерът с римския мислител М. Т. Цицерон. В писмата си той сам упоменава, че ползва малко повече от 20 роби: 6 – 7 момчета за поръчки, няколко секретари, писари и „четци“ (които четат на глас книги или документи за удобство на господаря си), както и придружител, работник, готвач, прислужник и един или двама счетоводители. На практика обаче домакинството му със сигурност е много по-голямо. Защото обслужването на двацет имота предполага персонал от минимум 200 души, дори някои от къщите да са просто хижи, а други да остават неизползвани в продължение на месеци: има да се поддържат градини, да се правят ремонти, да се обслужват пещи, да се организира охрана, да не говорим за обработването на полетата в действащите стопанства. Фактът, че Цицерон не обръща внимание на повечето роби, показва колко невидими са те за господаря,²⁰⁷ дори и за човек като него, с блестяща ерудиция, реторика и авторитет. Сиреч поради изключителните права на господаря спрямо робите (и тяхната тотална обезправеност) се създава нещо като „държава в държавата“, в която не държавата, а

²⁰⁶ Вж. Варналис, К. Цит. съч., с. 320.

²⁰⁷ Цит. по: Биърд, М. Цит. съч., с. 268.

богатият собственик на роби има пълни права над техния живот, свобода и смърт, което реално обяснява ширещата се търговия с роби в Рим.

Налице са всички необходими основания, за да изтъкнем, че в Римската империя съществува много особена разновидност на **привилегията „търговия с гласове“**, каквато можем да наречем **„организирането на различни видове игри“** за зрелищни забавления на населението. Такива са гладиаторските игри, боят със зверове, народните угощения и др., които по право са организирани от висши чиновници, а едилите, квесторите и преторите ги заплащат със средства от държавния бюджет. Разбира се, тази привилегия има двойко предназначение, доколкото: първо, се организира от управляващите (като тяхно единствено право), с което те авансово „подкупват“ избирателите и тълпата; и второ, игрите се използват за печелене на парични средства (от организаторите), тъй като са скъпоплатено удоволствие. Според публичните данни от средата на I в. пр.н.е. например за римските игри са отпуснати 760 000 сестерции; за плебейските игри – 600 000; за Аполоновите – 380 000 сестерции и т.н.,²⁰⁸ т.е. огромната сума от 1 млн. и 740 000 сестерции държавни пари, които обаче обикновено не стигат и затова отговорниците на игрите добавят собствени средства.

В едно любопитно писмо на едила Целий Руф до неговия учител Цицерон недвусмислено се подчертава, че управителите на провинциите имат такива права, каквито нямат консулите и преторите в Рим, и че се разпореждат така, както те намират за добре, защото издават „укази“, независимо че те понякога противоречат на онези, които са валидни в самия Рим. Така че управителите на провинциите не само облагат с данъци своите поданици (както намират за целесъобразно), но и осигуряват всичко необходимо за провеждането на игрите, боевете и зрелищата. Това се потвърждава от факта, че не някой друг, а самите управители на провинциите изпращат на приятелите си много диви зверове. И толкова голям е броят на изпращаните зверове, че в някои провинции на Източна Азия те изчезват напълно. Достатъчно е само да отбележим, че за 27 боя със зверове, които Август устройва, са пожертвани 3500

²⁰⁸ Вж. **История на Древния Рим...** Цит. съч., с. 229.

диви звяра от Африка, и че само за един бой със зверове, устроен от Юлий Цезар, на арената са изкарани около 500 – 600 лъва и 410 други африкански диви животни. А при откриването на Колизеума само за един ден са показани към 5000 звяра!²⁰⁹ По подобен начин стоят нещата и с прословутите гладиаторски игри, които са едни от най-атраktivните народни зрелища и неизчерпаем привилегирован източник на средства за редица високопоставени персони.

Изобщо римските управници непрекъснато се надпреварват помежду си кой ще устои на най-омайващите зрелища и кой ще раздаде повече ядене, пиене и пари било като едил, било като пълководец триумфатор, или като велик император. И затова те поднасят на народа най-жестоките боеве със зверове и гладиаторски игри, защото искат да го развълнуват и с проливане на кръв²¹⁰ като демонстрация на своята сила и привилегирован статут.

Сред богатия арсенал от най-разнообразни привилегии за управляващия елит и богатите слоеве в Римската империя можем да открием и редица други, които също носят белезите на тази изключително интересна епоха. Такива са например **военните привилегии** (въведени от Октавиан Август), свързани със специалното заплащане на войската, възнагражденията на ветераните и извънредните разходи за армията, за които е създадено отделно държавно съкровище,²¹¹ някои привилегии на религиозните водачи и т.н., и т.н. Всъщност този многоброен арсенал от различни видове привилегии, развили се през разглеждания исторически период в Древен Рим, е показан нагледно в схематичен вариант (вж. *Схема № 2*), от който става още по-ясно каква е тяхната разпространеност.

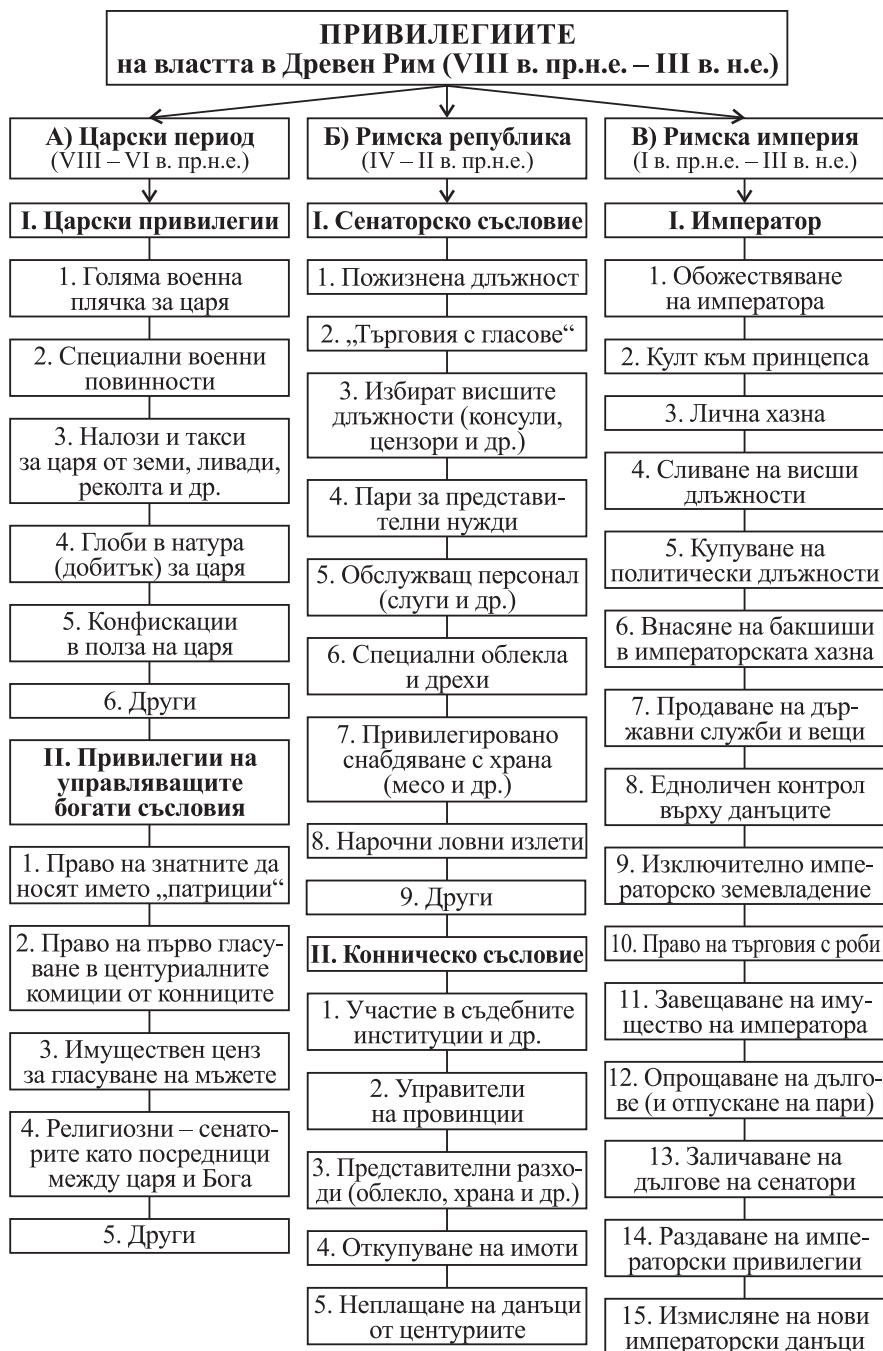
Между впрочем няма да е справедливо, ако не изтъкнем, че римските императори понякога се грижат за своите поданици, като ги „даряват“ с някои привилегии. Така например през 123 г. пр.н.е. видният пълководец и политик Гай Семпроний Гракх прокарва **т.нар. „Хлебен закон“ за продажба на хляб на ниски цени на бедните римски граждани; при Юлий Цезар безплатен хляб получават 320 000 души, каквито са черните самуни за бедните** (докато

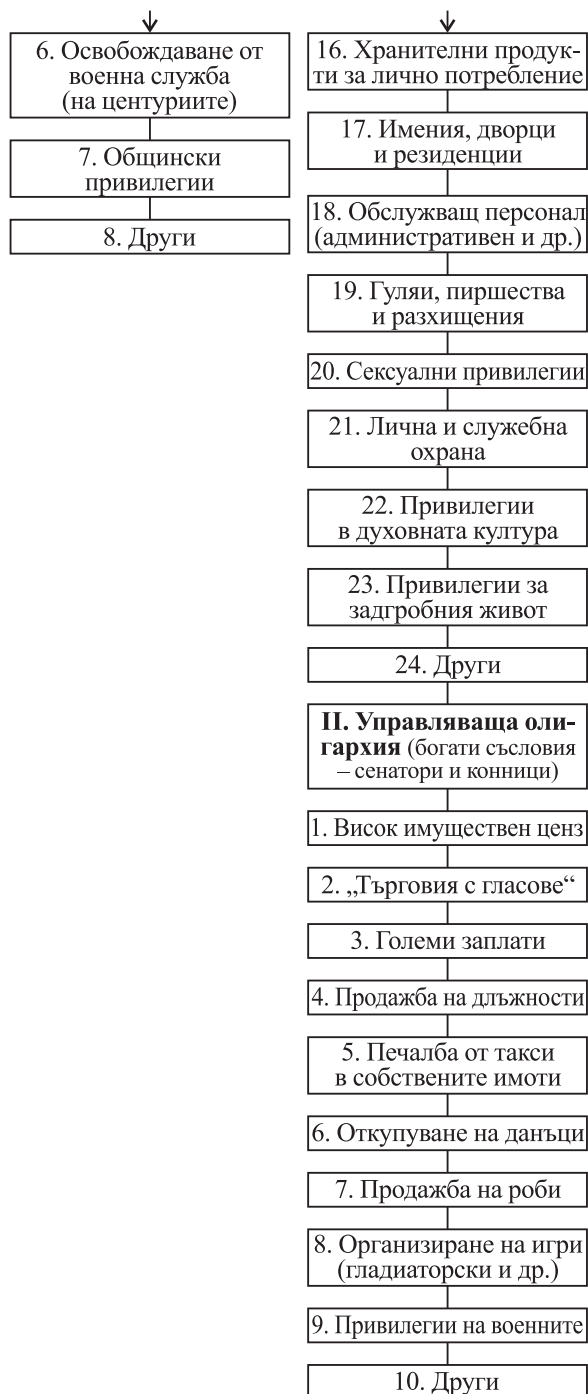
²⁰⁹ Вж. Варналис, К. Цит. съч., с. 279.

²¹⁰ Вж. пак там, с. 280.

²¹¹ Вж. Гибън, Ед. Залез и упадък на Римската империя. Том 1. София: НИ, 1999, с. 90.

Схема № 2.

за римския елит хлябът е бял и много по-качествен) и т.н.²¹² Освен безплатен хляб, на римското население раздават зърно, брашно, а при специални случаи и пари. За това пише Светоний, който твърди, че след своя триумф Цезар дава грандиозен обяд на 22 000 трапези, като римляните ядат фазани, мурени, стриди и купища други вкусотии, поливайки ги със скъпо фалернско и хиоско вино; на ветераните легионери той (Цезар) раздава по 24 000 сестерции; на народа – по 10 мери (крини) жито на глава, 10 либри зехтин и по 300 сестерции на човек.²¹³ А по времето на Август 200 000 души получават по около 1 кг хляб на семейство; от 60 до 100 денария на човек за бедните граждани, или общо 130 млн., и др.²¹⁴ Впрочем оттук произтича и популярният израз „народът иска хляб и зрелища“ (Ювенал), доколкото хората в значителна степен искат храна и развлечения, а политиците с удоволствие развърщават плембса, „купувайки“ по този начин неговата подкрепа.²¹⁵ Естествено, тези усърдни императорски грижи ни най-малко не оневиняват изключително разхайтения, разгулен и разточителен живот на римския елит, както и неговите постоянно растящи привилегии.

Сполучливо обобщение на този хиперразточителен начин на живот и безбройните привилегии на императорите и богатите им обкръжения ни дава К. Варналис, който тясно преплита същността на държавната власт (на принцепса) с ролята на парите в тогавашната Римска империя. „Тези пари – пише той – не се използвали за производствени мероприятия, а се превръщали в банков и предприемачески капитал. Никога не се връщали в провинцията, от която били дошли. Парите на Сула, на Лукул, Помпей, Крас, Цезар, Антоний, Октавиан, на всички тези „велики мъже“ и на хилядите други „малки мъже“, на завоевателите, на управителите на провинции, на бирниците и на предприемачите не отивали за обработването на земята, нито за производството (занаятчийското), а се превръщали в капитал, в пари, които раждат други пари, или пък се харчели за непроизводителни цели – строеж на дворци, забавления и покупко-

²¹² Вж. **Покровская**, Анна. Древен Рим. Как са живели римляните. София: Паритет, няма година, с. 130.

²¹³ Вж. пак там.

²¹⁴ Вж. пак там.

²¹⁵ Вж. пак там, с. 129 – 130.

продажба на съвести на управници и управлявани. Пръскали се пари, за да се подкупват разни управници, които да правят отстъпки от стопански характер на богатите или да се преструват, че не виждат злоупотребите, грабежите и измамите им; пръскали се пари, за да се купуват гласовете на тълпата – раздаване на крадени пари, на жито, месо и вино – та да избира най-разточителните управници, които се нахвърляли като хищници върху държавната хазна или пък поемали управлението на разни провинции, което ще рече абсолютна власт над нещастните им жители и ограбване на всичко! Защото (...) управителите на провинциите – проконсули и пропретори с цялата си алчна сган от служители! – имали право да издават закони, без да питат никого и без да носят задължението законите им да са съобразени със законите на Рим.²¹⁶

Пари, привилегии, прахосничество! – това е „запазената марка“ на Римската империя, която по-късно наред с всеобщия социален упадък на държавата логично води до нейния исторически крах.

И така, след изложения дотук доказателствен и фактологически материал при анализа на привилегиите дойде ред да направим няколко най-обща фундаментални извода за тяхното проявление в **Древен Рим** през разглежданата историческа епоха (VIII в. пр.н.е. – III в. н.е.).

Най-напред от съществено значение е да се изтъкне, че в **хода на цялостната еволюция на римското общество през древността в развитието на привилегиите се забелязва отчетливо прогресивна тенденция на тяхното увеличаване (и разрастване) независимо от властовите характеристики и историческите превратности на времето.** Това развитие е валидно и за трите разглеждани исторически периода (царския, републиканския и императорския), защото различните видове привилегии перманентно растат в зависимост от функционалните особености на политическата власт. Всъщност без колебание може да се каже, че **ако древната римска власт основно се развива в „аритметична прогресия“ (еднолично, авторитарно, донякъде с изключение на републиканската), то привилегиите еволюират в „геометрична прогресия“, и то във всички обществени сфери (по вертикала и хоризонтала).**

²¹⁶ Вж. Варналис, К. Цит. съч., с. 307 – 308.

Главното доказателство за това е няколкократно увеличаване на броя на привилегиите на римските първенци в империята в сравнение с царския период, когато те са много по-малко като количество и начин на използване.

През изследвания исторически период се проявява и друга показателна особеност на **привилегиите, която се развива по оста легитимност – нелегитимност и намира израз в две насоки**: едната е пряко следствие от действията, свързани с **узаконяването на привилегиите** на управляващия елит на всички висши и някои средни равнища; докато втората има спорадичен характер, защото е свързана с **отмяната на някои привилегии**, обикновено под напора на общественото недоволство (например законът на Гракх за отмяна на службата на сенаторите като цивилни съдебни заседатели; отнемането от Веспасиан на привилегиите на богатите управници и на част от населението в редица гръцки провинции и др.).²¹⁷ Тоест, макар и частично, все пак има законодателна воля за ограничаване на мащабите на привилегиите, което обаче въобще не довежда дори до тяхното минимизиране в римското общество.

За широкообхватното прилагане на различните видове привилегии в значителна степен способстват и **утвърдените политически права** в римската държава, които първоначално се **ползват само от гражданите на Рим** (повечето римски граждани нямат граждански права). Такива права са получени от всички граждани в държавата чак през 212 г. н.е., когато конституцията на император Каракала им дава римско гражданство, състоящо се от множество права и задължения, част от които са правото да се гласува, правото да бъдеш избран за магистрат и др.²¹⁸ Именно това закъсняло законодателство е друга важна причина, поради която римските водачи (царете и императорите) и управляващите съсловия (сенаторите и конниците) векове наред ползват безконтролно какви ли не облаги от властта (без някой да ги контролира и санкционира).

В този контекст ще маркираме още нещо съществено. В цялото историческо развитие на Древен Рим (през трите периода) се

²¹⁷ Вж. **Момзен**, Т. Цит. съч., с. 367; и **История** на Древния Рим... Цит. съч., с. 267 – 268.

²¹⁸ Вж. **Дюнан**, Ж.-Ф., П. Пишона. Цит. съч., с. 64.

наблюдава **преплитане между правата (регламентираните) и привилегиите (нерегламентираните) както на богатите съсловия, така и на бедните слоеве от населението в държавата.** Сиреч реално са размити естествените граници между тях (правата и привилегиите), заради което привилегиите са смятани от ползвателите им за нещо напълно закономерно, и даже за драгоценен дар от Всевишния. Неслучайно М. Т. Цицерон изтъква, че не трябва да се издават разпоредби за отделни частни лица, тъй като това е специална привилегия, която изцяло е в противовес на закона, чийто основен смисъл е да бъде справедлив и задължителен за всички²¹⁹ в обществото.

В сравнение с годините на царския период и Римската република **привилегиите на принцепса в Римската империя бележат най-голям ръст (общо 31 на брой), обхващат всички социални сфери и носят изключителни материални облаги на цялата императорска фамилия.** Практически е създадена своеобразна привилегирована система „всичко за императора“, която започва от зачеването на принцепса, включва абсолютно целия му съзнателен живот, и дори продължава след неговата смърт в отвъдния свят... А като апотеоз на едноличната императорска власт в римската държава тази привилегирована система почти няма аналог (по мащаби, обхват, разпространение) в последващата човешка история. Иначе казано, императорите са истински шампиони по измисляне, внедряване и използване на всякакви възможни видове привилегии (за своя лична изгода).

През разглежданата историческа епоха възприетата система от **привилегии** притежава и друга важна специфика, отнасяща се до **т.нар. „държавни роби“**, каквито са тогавашните многобройни служещи в канцелариите на магистратите и при жреците (писари, библиотекари, четци, архивари, стенографи и др.). По същия начин стоят нещата с надзирателите, ключарите и палачите, които също са роби и чието социално положение съвсем не може да се сравни с това на робите в галериите на мините и каменните кариери. Тази категория хора, която се доближава по доходи до **т.нар. „средна**

²¹⁹ Вж. Цицерон, М. Т. Цит. съч., с. 204.

класа“, се сдобива (получава) с ключовата привилегия да ѝ се отпусна имущество за лично стопанисване (участъци земя, домашни животни, разни работилници и дюкяни и др.).²²⁰ Така те се приближават по привилегии до **т.нар. „робска интелигенция“** (учители, граматисти, литератори, поети, оратори, лекари, актьори, певци, танцьори),²²¹ която освен професионалните си занимания перманентно слугува на принцепса, на управляващия елит и на богатите съсловия. Това е третото йерархично ниво (след императора и богатите) в скалата на привилегиите на римските социални слоеве, чиито представители, макар и на много по-ниско равнище, винаги **получават различни материално-парични изгоди** поради своето слугинско скимтене около и във кулоарите на властта (за разлика от всички останали роби).

Към посоченото трето ниво ще добавим и безспорния факт, отнасящ се до една **вътрешна категория придворен персонал и освободени роби**, които чрез присъдените им привилегии (давани им по „право“ от императора) си докарват огромни суми от злоупотребите и изнудвания. Това прекрасно е разкрито от изследователя Фридлендер, който представя порочните нрави в императорски Рим по следния начин: „Богатствата, които са се стичали при тях (*придворните и освободените роби – б. м.*) благодарение на привилегированото им положение, са били главният източник на власт. През епоха, когато богатствата на освободените роби са били пословични, малцина от тях биха могли да се мерят с тези императорски слуги. Нарцис е притежавал 400 млн. сестерции (87 млн. марки), най-голямото известно ни от древността състояние; Палас – 300 млн. (65 и 1/4 млн. марки). Калист, Епафродит, Дорифор и други са притежавали не по-малко колосални суми. Когато император Клавдий веднъж се оплакал от недостиг на пари в императорската хазна, в Рим се говорело, че той би ги имал в изобилие, ако двама от неговите освободени роби (Нарцис и Палас) биха го взели в своята компания.“²²² С една дума в Древен Рим още по време на Римската им-

²²⁰ Вж. Попов, Д. Цит. съч., 2009, с. 111 – 112.

²²¹ Вж. пак там, с. 113.

²²² Цит. по: Кауцки, К. Цит. съч., с. 181.

перия използваните привилегии от изредените по-горе присъдружни императорски слоеве са само малка частица от десетките схеми за тотално забогатяване и личностни изгоди.

И последният извод се налага от само себе си, защото **през цялата дълговечна римска история (и през трите разгледани периода) множеството видове привилегии винаги са неразделна част от голямото разделение между имащи и нямащи, заможни и незаможни, богати и бедни.** Или, както вярно твърди М. Биърд, разделието е между нищожното малцинство хора със значително богатство, голямо удобство и излишен разкош и огромното мнозинство от населението, което в най-добрия случай притежава скромни спестявания, а в най-лошия няма нито имущество, нито работа, нито дом.²²³ В този смисъл изложената диференциация лежи в основата на разделието на населението в Римската империя, в която има три подходящи групи (според У. Шейдел и Ст. Фризен): богата олигархия – 1,5 % от населението, или съсловието на патрициите, контролиращо между 15 и 25 % от общия доход на империята; хората със средни доходи, или съсловието на конниците, които са между 6 и 12 % от населението и получават между 2,4 и 10 пъти повече от останалите; и плембът и робите, които са на равнището на най-базисните потребности от изхранване, представляващи към 90 % от всички други хора²²⁴ в древния социум.

Като последен акорд на всичко изложено дотук за **многобройните политически и други привилегии в Древен Рим** ще отбележим, че: първо, в течение на времето те реално **се превръщат както в непоклатим стожер на властта, така и в солиден начин на извличане на материални облаги;** и второ, те отдавна стават **символ на аморалността на политическата власт, защото привилегиите наред с други социални причини (авторитарна власт, олигархично управление, крадливи елити, икономически катастрофи, военни поражения, масова бедност и пр.) неизбежно довеждат до упадъка на римската държава (ранната империя) през първите векове на новата ера.**

²²³ Вж. Биърд, М. Цит. съч., с. 357.

²²⁴ Данните са цитирани по: Проданов, В. Системни цикли и бъдещето на историята: накъде върви светът? София: Захарий Стоянов, 2017, с. 398.

* * *

И така, от анализа на генезиса, същността и видовете привилегии в отделните държавни образувания в Древния свят произтичат няколко важни заключителни обобщения, отнасящи се до изследвания период през Античността (XXX в. пр.н.е. – III в. н.е.), и, разбира се, до това какво е тяхното влияние върху еволюцията на властта и политическите системи.

На първо място, безусловно трябва да изтъкнем, че от историческа гледна точка **еволюцията на привилегиите в Античността като процес логично преминава през постъпателно зигзагообразно движение, което се разгръща по линията родови – наследствени – не регламентирани – регламентирани привилегии в различните общества (общности, полиси, държави)**. Този исторически процес е валиден за всички социални образувания и политически системи през епохата, като се започне от архаичната държавност в Древния свят (Месопотамия, Шумер, Акад, Китай, Индия и др.), премине се през класическите общности в Древна Гърция (градовете държави, елинската демокрация) и се завърши с късната имперска държава в Древен Рим (царския период, Римската република, Римската империя). Тоест през периода от VIII в. пр.н.е. до III в. н.е. се формира цялостна система от изгоди, произтичащи от властта, която независимо от своите особености неизбежно се проявява във всички антични политически режими – олигархични, демократични, аристократични, имперски и др.

На второ място, изрично следва да се подчертае, че това **шестметно развитие на привилегиите в древността е изцяло мотивирано от представите за съдържанието и смисъла на властта, както и от всички онези, които я реализират, – различните политически субекти**. Става дума за това, че властта се схваща единствено като абсолютно божествено право и творение, поради което само наместниците на Господ в лицето на царе и императори могат реално да я упражняват в древните общества. Посредством такова разбиране за характера на властта се оформят и различни изисквания към хората за това кой има право (и кой може) да участва в нейните структури. Поради тази причина е въведен **високият имуществен ценз като най-важната привилегия** за всеки кандидат за висшите властови институции (и същевременно бариера за безимотните

хора). В случая се сблъскваме с погазване на принципа на взаимна изгода, който, вместо да отчита справедливо различните интереси на отделните индивиди, тотално ги игнорира за сметка на богатите управляващи елити. Затова например привилегиите на кастовите (в Индия) и аристократичните (в Гърция) елити обикновено са много несправедливи, защото в тях липсва човешкият контрол, вследствие на което обективно се създават затворени (привилегировани) обществени класи.²²⁵ Същност властта в древността през разглеждания период придобива ярко изразен едноличен характер, около която бързо-бързо се изграждат **политически и плутократични олигархии (малцинства)**, които хем сами си определят прилежащите им привилегии, хем владеят и разграбват местните природни (и други) богатства.

На трето място, не бива да се игнорира, както обикновено става, още едно същностно обстоятелство от политико-властово естество: **с течение на историческото време, и особено с развитието на демократичните режими в Древна Атина и Римската република се наблюдават ясни зачатъци на формиране и узаконяване на т.нар. „представителни привилегии“ на властта (храна, охрана, транспорт) за нуждите на държавните институции.** Това, от една страна, е позитивен политически факт, но от друга – носи повече негативни заряди, защото тези привилегии са изцяло олигархични поради липсата на ефективно законодателство и контрол от самите държави (нещо нормално за тази архаична историческа епоха).

На четвърто място, особено съществено е да се отбележи, че **има известна разлика при използването и обхвата на привилегиите в различните типове политическа система**, без това сериозно да нарушава постъпателния характер на тяхното развитие. Например привилегиите при елинската демокрация и в Римската република са доста по-малко като количество от тези при едноличните диктатури, каквато безусловно е Римската империя, – те са общо 34 на брой, от които само принципът ползва 24. Тук можем да отчетем една противоречива тенденция, която се характеризира със

²²⁵ Вж. Ролс, Джон. Цит. съч., с. 129.

„свиването“ или „увеличаването“ на едни или други антични привилегии в зависимост от това какъв тип е политическият режим (демократичен или имперски).

На пето място, следва да се изведе и друго важно обстоятелство в еволюцията на привилегиите, която започва от техния „исторически зародиш“, а именно: **още от най-архаичните родови общности в древността до последните „социални дни“ на ранната Римска империя, макар и на приливи и отливи, последователно се появяват и развиват различни видове привилегии във всички обществени сфери – политическата, икономическата, духовната, военната, религиозната и пр.** Това „захранване“ с привилегии на други социални области (и сфери) обаче изобщо не е случайно, защото то става с помощта и ресурсите на политическата власт. Нещо повече, твърде често някои привилегировани изгоди дори не могат да се класифицират по-конкретно, тъй като обикновено властово-политическите привилегии се преплитат с икономическите и обратно. Дори може да се каже, че още тогава, в древността, е „зачената“ тази система от привилегии, която постоянно се разгръща в обществата пред следващите исторически епохи.

На шесто място, в противовес на схващанията за произволното налагане на **привилегиите** от властта в Древния свят могат да се разкрият **две същностни тенденции в тяхното развитие: при първата се наблюдава легитимиране на част от привилегиите във важни правни актове, каквито са например Законникът на Хамурапи във Вавилон и Асирия (XVIII в. пр.н.е.) и Законите на Ману в Индия (VI – V в. пр.н.е.); докато при втората тенденция е налице обратният процес – отмяна на съществуващи привилегии, отново чрез законови клаузи, както става в Закона за 12-те таблици в Рим (V в. пр.н.е.).** Разбира се, тези тенденции перманентно влизат в противоборство и се „конкурират“, при което обаче почти винаги втората от тях е губеща поради силно изразената поляризация в обществото между богатото малцинство и бедното мнозинство. В този смисъл значителна част от привилегиите са нерегламентирани, защото безконтролно се налагат от едноличните притежатели на властта – царете, императорите, принцепсите и др.

На седмо място, ще щрихираме следващата особеност от „битието“ на **властовите привилегии в древността**, която се проявява по-специално **при демократичните политически режими**. Тя е свързана с характера на налаганите демократични порядки посредством прякото участие на хората във властта чрез избори, чрез повишаване на ролята на институциите и чрез значимостта на законите в държавата. Така е в **Антична Гърция** с реформите на Солон при атинската полисна демокрация, където се увеличава броят на хората от небогатите прослойки във властта, намаляват се привилегиите на родовата аристокрация и др.; и в **Древен Рим** (най-напред през царския период, а после и по време на републиката), където пълнолетните граждани от мъжки пол имат активно избирателно право да гласуват за законите (и при избора на магистрати) и респективно да бъдат избирани за държавни служители (пасивно избирателно право) въз основа на приети закони през 139 и 137 г. пр.н.е. и др.²²⁶ Сиреч за разлика от тираничните и авторитарните режими през древността при демократичните системи се забелязват видимо разширяване на правата на гражданите и **стесняване на обхвата на привилегиите на властта** (без радикално да се променя тяхното прилагане в обществото).

На осмо място, мимоходом ще припомним, че в почти всички антични общества, и най-вече в Египет, Атина и Рим, тогавашните полисни държави понякога **отпускат под формата на привилегии безплатни помощи и храни за бедните слоеве**. Такъв е например т.нар. „Житен закон“ от 133 – 132 г. н.е., според който всеки безимотен римски гражданин (пролетарий) и семейството му получават право на безплатна издръжка за сметка на държавата, попълвайки „Свидетелство за бедност“.²²⁷ Но това става спорадично – по време на кризи и войни, и естествено с една-единствена цел – прикриване на грешките на властта и оправдаване на привилегиите на олигархичните върхушки. В този контекст ще добавим още, че са отпускани и държавни привилегии (средства) на военните,²²⁸

²²⁶ Вж. **Чолов**, Р. Цит. съч., с. 20; 175.

²²⁷ Вж. пак там, с. 176.

²²⁸ Например легионерите имат право на определени плащания при излизане в резерва, за което получават 3000 денария и парцел земя, ако са изпълнили пълния срок на службата от 25 години (Вж. **Покровская**, Анна. Цит. съч., с. 79).

на образователните деятели, на културните дейци и др., с които се стимулират отделни обществени слоеве и служители, работили в полза на държавата.

На девето място, би било сериозен пропуск, ако не отразим и една набиваща се на очи **политическа симбиоза между привилегиите и корупцията във всички държавни устройства през Античността (общности, полиси, държави), чиито отличителни белези намираме в „търговията с гласове“, раздутите възнаграждения на олигархията, разточителството на държавни средства, гешефтите с покупко-продажбата на длъжности (и постове), „политическите бакшиши“ и т.н., и т.н.** Още в древността тази симбиоза буквално се превръща в някаква „естествена“ закономерност, според която цели „олигархични кохорти“ перманентно опоскват държавната трапеца, дружно гравитирайки около разни царе и императори.

И на последно място, ще завършим анализа на привилегиите през Античността с един безспорен и доказан във времето исторически факт. **Независимо от степента, обхвата и разпространението на видовете привилегии и техните специфични (нюансирани) проявления в обществено-политическия живот на държавите в древността те абсолютно винаги са носители на „вируса на неравенството“ между едни и други класи, съсловия и слоеве.** Или, според Джон Ролс налице е ярко „...изразено неравенство между висшите и нисшите класи както по отношение на средствата за живота, така и по отношение на правата и привилегиите на организационната власт. Културата на по-бедните слоеве е обедняла, докато тази на управленския (...) елит надеждно се основава върху служенето на националните цели за власт и богатство“²²⁹. Сиреч привилегиите в древността представляват основен генератор за „произвеждане“ на огромни социални неравенства, в резултат на което богатите стават все по-богати, а бедните – все по-бедни. За преодоляването обаче на тези драстични неравенства в обществото е **необходимо да има и адекватна „култура на привилегиите“**, т.е. да се изработят такива управленски механизми, които реално да стопират необузданите стремежи на елита за отпускане на нови и нови изгоди от властта. А дали наистина такава култура е

²²⁹ Вж. Ролс, Джон. Цит. съч., с. 134.

възможна, ще ни покаже историята на човешкото развитие през идните векове и епохи.

* * *

Илюзорно е да се мисли, че по-късно, и особено през епохата на **късната Римска империя** привилегиите губят своето място и значение в политическия живот на обществото. Напротив, те запазват както същностните си характеристики, така и сериозните си мащаби на разпространение в империята независимо от оскъдните данни за тях, които тук-там могат да се открият. Това проличава още при император Диоклециан (284 – 305 г.), който, макар че извършва реформи в управлението на римската държава, запазва привилегирования статут на висшите държавни служители, приближени до него. Тогава, или през периода на късната република, при Диоклециан според Вл. Попов в т.нар. „доминат“ окончателно отпадат останките от принципата, като властта и държавното управление вече започват да се осъществяват като открита крайна империя. Така всички лица в държавата без значение на общественото си положение трябва да се отнасят към императора като към господар и бог и респективно при среща с него да се покланят и да целуват края на тогата му (по подобие на практиката в източните деспотични царства).²³⁰ По този начин римският елит, веднъж, декларира лоялността си към властта (и привилегиите) на императора, и втори път, съхранява и увеличава своите служебни и лични изгоди. И все пак Диоклециан отваря нова страница в историята на империята, защото според повечето познавачи (и изследователи) на тази епоха той връща на престола компетентността и стабилността на управлението, реформира бюрокрацията и валутата и т.н.²³¹ Тоест той успешно се бори с основната слабост на всички империи – техните неуправляеми размери, като в случая столицата Рим отдавна живее на гърба на провинциите, и затова надлежно разделя империята на две – Източна и Западна (Източната е оглавявана от него, а Западната – от пълководеца Максимилиан).²³²

²³⁰ Вж. Попов, Вл. Цит. съч., с. 734.

²³¹ Вж. Дженкинс, С. Кратка история на Европа. София: Сиела, 2019, с. 63.

²³² Вж. пак там, с. 63 – 64.

Процесът на реформиране на държавата в късната Римска империя продължава и при император **Константин I (306 – 337 г.)**, който обособява около себе си висш съвет от сановници, назначавани лично от него. Този съвет се нарича „Свещен консисторий“ съобразно мястото на всеки един член при обсъждането на отделните въпроси (тъй като в присъствието на императора никой не може да стои седнал). Освен това чиновниците в държавното управление са структурирани в **шест йерархични степени**: т. нар. „благородни мъже“ (най-високата степен), „сиятелни“, „почтени“, „светлейши“, „съвършени“ и „забележителни“.²³³ При тази йерархия отличителното е това, че първите пет категории се отнасят само за сенаторите от върхушката на римското общество, поради което имат **привилегиите да не плащат данъци, да се изхранват от държавата, да се съдят за нарушения на закони лично от императора, да имат право да влизат в двореца и др.**²³⁴ С други думи реформаторските мерки на Константин I не засягат в дълбочина привилегирования статут на римския император и неговите държавни велможии, което личи и от правната уредба на държавата.

За съхраняването и оказването на привилегии се говори още в латинските текстове на **императорските конституции**, издадени от канцеларията на Константин, в които са регламентирани **служебните статuti и почетните степени** в неговата **администрация**. Такива са само 20 висши държавни длъжности, пряко обслужващи принцепса, като: *comes*, или „спътник, който съпровожда знатни“; *comes rerum privatarum* – „завеждащ императорското имущество“; *consul* – „човек, който се грижи за някого и го съветва“; *magister* – „лице, което може повече от останалите, т.е., което има големи възможности, влияние и власт спрямо други хора“; *magistratus* – „лице, заемащо държавна длъжност с определена власт“; *minister* – „слуга, служител, обслужващ“ или „висш държавен служител“, и др.²³⁵ Тези

²³³ Вж. **Попов**, Вл. Цит. съч., с. 743.

²³⁴ Вж. пак там, с. 744.

²³⁵ Вж. **Императорски конституции**, издадени в Сердика. Малина Новкиришна-Стоянова и др. София: Св. Кл. Охридски, 2012, с. 259 – 272.

висши чиновници ползват пълен комплект от привилегии (неплащане на данъци, изхранване от държавата и т.н.), плюс някои допълнителни екстри за консулите например (вкл. и бившите), които след изтичането на мандата им са „удостоявани“ с цяла серия допълнителни изгоди – специални номинации за управители на провинции, статuti на проконсули, предимство за говорене пред помладите магистрати и др.²³⁶ И всичко това става само благодарение на императорската повеля (и благоволение), въз основа на която в значително голяма степен се крепи политическата власт.

Друг компонент от привилегирвания статут на високопоставения римски елит е обстоятелството, че **лицата от висшето съсловие не са подвеждани под отговорност (при определени условия), когато извършват престъпления.** Това право (привилегия) е регламентирано в нарочна конституция, която е част от Титул едно на Книга IX от Теодосиевия кодекс (4.XII.316 г.), в който изрично се постановява, че съществуващите привилегии за лицата от висшите съсловия се отнасят за всички граждански и фискални дела (без наказателните).²³⁷ Тоест тези високопоставени римски персони имат на практика „привилегированото разрешение“ да извършват граждански престъпления (измами, данъчни нарушения, прикрити кражби и т.н.), защото законът забранява съдебно дирене против тях.

Следва да се уточни, че в конституцията на Константин в Теодосиевия кодекс разпоредбата се отнася само за *clarissimus* – изключва се привилегията да се докладва на императора за извършеното от него деяние, както и привилегията съответната персона да бъде съдена според местоживеенето си. Затова в Юстиниановия кодекс изрично е уточнено, че разпоредбата се отнася само за лицата от третия ранг. Това изрично пояснение води до извода, че лицата, които имат най-високата държавна степен – *illustris*, не носят никаква наказателна отговорност по общите правила. Следователно според конституцията привличането под наказателна отговорност на лица от висшите съсловия с определен ранг е възможно само след предварителна санкция на императора, на когото се докладва за деянието и личността на извършителя.²³⁸ Или, може

²³⁶ Вж. пак там, с. 262.

²³⁷ Вж. пак там, с. 95.

²³⁸ Вж. пак там, с. 96.

да се заключи, че тази привилегия засяга много малък контингент висши държавни субекти (само от трети ранг), което пък е в синхрон с други нормативни разпоредби, с които донякъде се ограничават раздутите привилегии на останалите (и регламентирани) йерархични степени в държавата.

Любопитно е да се отбележи, че чрез Конституцията от 10.VI.311 г. император Лициний отпуска определени **привилегии на легионерите и ветераните, служещи във военните части** под неговото командване. Тези привилегии представляват по същество две групи облекчения – данъчни и административни. Така например в началото на същинската част от конституцията, на редове 10 – 18, се оповестява отпускането на специални данъчни привилегии, които засягат както войниците на редовна служба, така и ветераните, като и едните, и другите се освобождават от плащането на данък. Ето какво представляват тези привилегии: действащите войници получават по време на службата си данъчни облекчения за 5 *capita*, т.е. за себе си и още четири лица (без да се посочва в текста кои могат да бъдат тези лица); същите условия важат и за ветераните, получили почетно уволнение след 24-годишна служба; за лицата, освободени от служба предсрочно, т.е. след само 20 години в армията, данъчните облекчения са по-малко – само за две лица, като изрично е уточнено, че става дума за ветерана и неговата съпруга; както и за легионерите, напуснали армията поради раняване в битка (дори след по-малко от 20 години служба), които също имат право на данъчни облекчения, но отново само за себе си и за съпругата си.²³⁹

Според Люба Радулова допълнителна светлина върху въпроса за освобождаването от данък на легионерите и ветераните хвърля подобна императорска конституция от 325 г., с която Константин намалява привилегиите, отпускнати от Лициний. От нея става ясно, че данъчните привилегии се отнасят за най-близките роднини на военнослужещия – неговата съпруга, неговите родители и вероятно неговите деца. В случай, че легионерът или ветеранът няма живи роднини, той има възможност да приспадне данъчните облекчения, които биха им се полагали, от плащанията на данъка

²³⁹ Вж. пак там, с. 237.

върху неговия пекулий. Забранено му е обаче да ги прехвърля на други лица, както и да ги използва за намаляване на данъка върху чужда собственост. Това – едно. И друго, очевидно е, че текстът в конституцията на Лициний в комбинация с информацията, съдържаща се в Константиновата конституция от 325 г., не оставя никакво съмнение относно това кои лица могат да се ползват от отпускнатите привилегии.²⁴⁰ В този смисъл ще заключим, че данъчните привилегии на легионерите и ветераните не бива да се интерпретират само като изгоди за военния елит, защото те имат и ярко изразена социална насоченост, доколкото подпомагат до живот и воините на римската държава. Това се потвърждава и от едно писмо на Лициний,²⁴¹ в което той разпорежда военните, ветераните и техните семейства да се освободят от задължението да бъдат подлагани на установения ценз. Нещо, което действително се отличава от всички останали привилегии на властта по онова архаично време.

Привилегированото положение на римските политически елити се доразвива и в конституцията на император Константин (5.II.330 г.) като част от Титул две на Книга XVI на Теодосиевия кодекс, която е посветена на **статута, привилегиите, имунитетите и задълженията на епископите, църквите и духовниците**. В нея е ясно проявено утвърждаването на духовенството като отделна социална прослойка с определен правен статут. Това е в съответствие с новата политико-религиозна ориентация в империята, като още от 321 г. (според някои автори от 326 г.) започва предоставянето на различни привилегии на лицата, които изповядват католическата вяра (изповядване на християнството през тази епоха), – съдебен и данъчен имунитет, освобождаване от публични повинности, специален ред за завещания, привилегии при дарения, наследяване и пр.²⁴² И още нещо, в случая императорът предоставя своеобразен имунитет на всички категории духовни лица, но специално го определя по отношение на някои по-висши длъжности – лекторите (четците) на Светото писание и иподяконите. Така в общата категория „clerici“ се включват както католиците, така и донатистите, които се противопоставят на еретиците. В този смисъл конституцията е от значение

²⁴⁰ Вж. пак там, с. 238.

²⁴¹ Вж. пак там, с. 240.

²⁴² Вж. пак там, с. 189.

като обща за всички лица, свързани с признатото от държавата християнско изповедание, което е съществено да се отбележи.

Съществува и друга интерпретация на тази конституция, като тя систематично се поставя във връзка с фискалните привилегии на клириците и затрудненията, които произтичат от това. Така, ако лица с духовен сан или дори на най-ниска длъжност в църквата са призвани да служат към градските съвети (куриите) и да поемат отговорност за данъците на съответната мунципия, то те не само се отклоняват от това, но и се допуска наследяването на привилегиите им като клирици от други лица, независимо че няма изрична регламентация за това. По този начин приходите за мунципиите рязко намаляват, но се засягат и интересите на фиска. А тълкуването е в смисъл, че императорът напомня за практиката, установена за източните провинции, да бъдат освободени от служенето на градските съвети само клириците на всички нива, но разпоредбата да не се тълкува разширително за други лица. Наред с това изрично е постановено призоваването към куриалните задължения да бъде само по изключение и много рядко, тъй като клириците не следва да се подчиняват на общите правила.²⁴³ По такъв начин, последователно са се наложили и различните видове привилегии за висшето римско духовенство и институции, които обикновено остават в сянка в сравнение с множеството изгоди на политическия елит в държавата.

Разбира се, в късната Римска империя могат да се открият още множество политически и други привилегии, които в повечето случаи пряко обслужват властта и нейните високопоставени представители. И въпреки това, първо, не можем да отречем безспорния факт, че в края на нейното рухване (на империята) тези видове привилегии в повечето случаи са правно регламентирани; и второ, това изобщо не отменя техния несправедлив характер, за което безусловно говорят фактите, примерите и данните за необуздания размер на привилегиите през средновековната епоха.

²⁴³ Вж. пак там, с. 189 – 190.

Глава трета СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРИВИЛЕГИИ (V – XVIII в.)

Всяка историческа епоха има свои отличителни черти и характеристики, които я различават от предходните времена и години. Това се отнася и за историята на Средните векове, която започва летоброенето си от края на античния период и началото на новите феодални обществени отношения. Тогава се поставят основите на средновековната държавност, на бъдещите абсолютни монархии, на ранните пазарни отношения и на извисената духовна култура, които трасират пътя на развитие на европейската (и други) цивилизации. Всичко това оказва изключително силно влияние върху протичащите социални процеси в хода на световната история, които до голяма степен се отразяват на периодизацията на цялата средновековна епоха.

От историческата наука е известно, че Средновековието се диференцира на три главни периода – Ранно средновековие, Класическо средновековие и Късно средновековие.¹

Периодът на Ранното средновековие (от края на V до края на XI в.) започва с падането на Западната Римска империя и отмирането на робовладелските общества, като успоредно с това се формират новите феодални владения. В тях гражданското население е

¹ Въпросът за периодизацията на Средновековието има различни тълкувания от множеството исторически школи. В случая ние приемаме посочената по-горе като една от най-популярните и общоприети, която напълно съответства на целите на нашето изследване (Вж. по-подробно: **Николов**, Йордан. История на Средните векове. София: Хр. Ботев, 1994, с. 99 – 261; **История** на средновековния свят. Възходящо средновековие. Второ преработено и допълнено издание. София: Проф. Марин Дринов, 2000, с. 5 – 15; **История** на Средните векове. София: Наука и изкуство, 1955, с. 7 – 14; **История** на Средните векове. Том I. София: Наука и изкуство, 1974, с. 9; **Гагова**, Кр. Западна Европа през Средните векове. София: Полис, 2014, с. 7, и др.).

малко, а занаятите и търговията са слабо развити. През този период последователно се създава рицарското съсловие и се установява феодалната йерархия. В резултат на това в по-голямата част от Европа се оформят феодални държави, чиито отделни политически общности са свързани в по-големи обединения с договорни отношения на сеньорат и васалитет. Наред с това в редица страни племената и племенните съюзи постепенно започват да се оформят в народности. И още, през този период католическата църква налага безцеремонно своята църковно-християнска идеология върху голяма част от Западна и Централна Европа.

Вторият период, или този на Класическото средновековие (XI – XV в.), исторически датира от началото на кръстоносните походи до Великите географски открития. Тук развитието на обществените отношения неизбежно довежда до разделението на труда и до диференцирането на градския търговско-промишлен труд от земеделския, като занаятчийството и търговията непрекъснато се оживяват. Създават се градове (свободни градове и градове републики) и градското население нараства значително. А така характерната феодална раздробеност към края на XV в. се заменя на някои места с образуването на големи държави с абсолютна кралска власт. Появява се и започва процес на сформирание на нациите, като същевременно големи селски въстания разтърсват Западна Европа. Плюс това се разраства вътрешният пазар и се изострят отношенията между феодалите и крепостните селяни, което води до усиляване на монархиите.

И третият период, който е известен като Късно средновековие, обхваща XVI и първата половина на XVIII в. Той се характеризира с усиленото разлагане на феодализма и възникването на капитализма. Този период се отличава с т.нар. „първоначално натрупване на капитали“ и с развитието на манифактурното производство, където търговията е твърде оживена. Или, това е началото на колониалните завладявания в новите земи, поради което в Англия, Франция и Испания например се стабилизират абсолютните монархии. Църковно-християнската идеология вече значително е от-

слабнала и се измества от хуманизма – новата идеология на Ренесанса.² Това е период, през който бурно развитие намират т.нар. „буржоазни революции“ в Нидерландия и Англия, а малко по-късно и във Франция, и който със своите напредничави за времето си прогресивни идеи окончателно изпраща на историческото бунище прогнилата феодална обществено-политическа система.

Общопризната истина е – изтъква **акад. Васил Гюзелев**, – че **между Античността и Средновековието съществува частична приемственост в пространствено-териториално отношение в областта на политическите идеи и управлението, в унаследяването на християнския религиозен универсализъм и неговата организация, при съхраняването и частичното възприемане на древногръцкото и римското духовно наследство.** Нещо повече, **средновековната епоха формира и няколко изключително важни характеристики на националната общност, като: единен и общ за по-голямата част на принадлежащите към нея език; обща религия, единна църква, специфична народна и битова култура; обща политическа и етническа съдба, която в голяма степен детерминира общото историческо съзнание.**³ Наред с това в недрата на средновековното общество се зачеват първите зародишни форми на капиталистическото развитие, които се опират на триадата занаятчия – учен – търговец,⁴ благодарение на което по-късно изкрystalизира и самото капиталистическо общество.

Друга общопризната обща черта на **феодалните монархически системи** в Западна Европа е тази, че **политическата и икономическата власт се основават на принципа на наследственост – наследствеността на феодалите (аристокрацията) и наследствеността на краля.** Или, наследствеността на феодалните имоти съставлява ядрото на феодалната система, която се утвърждава през X и началото на XI в. във Франция, през XI в. в Германия и Северна Италия, през XII в. в Англия⁵ и така последователно почти на целия европейски континент.

² Вж. пак там.

³ **Гюзелев**, В. Антология на Средновековието. София: Класика и стил, 2004, с. 8.

⁴ Вж. пак там, с. 24.

⁵ Вж. **Янков**, Г. Сравнителни политически системи. Исторически и съвременни политически системи. София: УНСС, 2021, с. 87.

И така, приемайки тази историческа периодизация на Средновековието в Европа и неговите общи черти, нека се опитаме от тук нататък да разгледаме по-задълбочено различните проявления, модификации и особености на тогавашните обществени привилегии, проследявайки тяхната политическа еволюция при реализирането на властта и властовите отношения.

1. РАЗВИТИЕ НА ПРИВИЛЕГИИТЕ ПРЕЗ РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ (V – XI в.)

Изясняването на въпроса за ранносредновековните привилегии на европейския континент ще започнем с кратка встъпителна бележка. Тя е от историческо естество и се отнася до възникването и развитието на варварските държави в Европа, Азия и Северна Африка, чието датiranje се разделя на два основни хронологически периода: единият започва през III – IV в. и завършва около VII – VIII в., а другият започва през VIII – IX в. и приключва към XIV в. Според историка Й. Николов варварските държави спомагат както за разрушаването на стария свят, така и за реалното формиране на средновековния. Наистина те все още не са държави в действителния смисъл на понятието (защото техният апарат за политическо господство е слабо развит), което обаче е характерна особеност на развитието както в цяла Европа, така и в Азия.⁶ Тоест варварските държави оказват значително влияние върху прехода от древността към Средновековието, тъй като е извършен прелом в умовете на хората, намиращ израз в трансформацията на религиозните системи⁷ (независимо че някои автори подценяват тази роля и тези държави). В този смисъл младите варварски държави – империите, каганатите, кралствата, племенните съюзи и др., оставят своя дълбок отпечатък в историята. И в резултат от техния социален активитет практически са набелязани проекциите на бъдещото развитие на Европа, Азия и Северна Африка. Защото започва създаването на нова ценностна система, на която предстои да определя основните

⁶ Вж. **Николов**, Й. Цит. съч., с. 31; 97.

⁷ Вж. пак там, с 98.

насоки на социалната динамика като развитие.⁸ Заедно с това се подготвят и предпоставките за генезиса на раннофеодалните държавни системи, както и причините за формирането на народностите като етносоциален организъм. Сиреч неизбежно назрява появата на такъв фундаментален исторически феномен, какъвто е ранносредновековната цивилизация⁹, и на съпътстващите я раннофеодални имперски държави, властващи велможи, привилегировани управници и т.н., и т.н.

При утвърждаването на европейските феодални отношения следва да се отбележи и друг важен фактор от икономическо естество: те (отношенията) не възникват веднага след гибелта на Западната Римска империя през V в., защото не са резултат от доразвитието на по-ранните полуфеодални форми на експлоатация в недрата на разлагащата се империя. Понеже по средата между гибелта на тази империя (V в.) и утвърждаването на феодалните отношения в Европа към IX – X в. се налага продължителен преходен период на симбиоза между заварените наченки на феодализма в Римската империя и свободната селска община с утвърдилата се вече военноплеменна аристокрация (след нахлуването от изток и север на „варварските народи“).¹⁰ Това е същностен икономически фактор за развитието на бъдещите монархически феодални държави, вкл. и за придобиването на значителни по състав и разнообразие различни видове привилегии от елита. Защото още тогава според проф. Л. Беров в редица европейски държави изпъкват такива основни елементи на по-късната феодална система, като: върховната собственост на царската (императорската) власт върху земята като гръбнак на йерархичната структура на управляващата класа; раздаването на условни земевладения срещу изпълнение на определени военни или административни задължения към централната власт; обработването на тези земевладения на ангарийни начала от полусвободни или зависими селски общинници или тях-

⁸ Вж. пак там.

⁹ Вж. пак там.

¹⁰ Вж. **Беров**, Л. Цит. съч., с. 99.

ното предоставяне на арендатори срещу предаване на част от реколтата и т.н.¹¹ С други думи казано, иде реч за икономическата основа на бъдещите привилегии на феодалните елити, които заедно с имперския фундамент на властта трайно утвърждават напред във вековете новата и извънредно богата система от привилегии във феодалното общество.

1.1. Привилегированите елити във Византийската империя

Историята на Византия датира от 330 г., когато римският император Константин Първи пренася столицата на огромната държава в нов град, който нарича първоначално Нов Рим, известен покъсно като Константинопол. Този град възниква на мястото на гръцката колония Бизантиум, която дума римляните произнасят като „Византий“, откъдето идва и името на новата римска държава. Впоследствие, през всичките години на своето съществуване, Византийската империя се нарича *Imperium Romanum*, или Римска империя.¹² Така в течение на много векове през Средновековието просъществува Византийската империя, която притежава собствена институционална структура и особена специфична императорска власт. Според известния византолог **Георгий Острогорски императорът е не само висш главнокомандващ армията, върховен съдия и единствен законодател, но и закрилник на църквата и православната вяра.** Божият избраник като такъв е не само господар и повелител, а и живо олицетворение на повереното му от Бога християнско царство. Той, сякаш откъснат от земно-човешката сфера, е в пряка връзка с Бога и се превръща в предмет на изключителен политико-религиозен култ. Постепенно този култ бива демонстриран под формата на забележителни церемониални действия в императорския двор с участието на църквата и цялото дворцово общество – култ, който намира израз във всяко изображение, представящо христорлюбивия владетел, във всеки предмет, заобикалящ свещената му персона, във всяка дума, отправена от него

¹¹ Вж. пак там, с. 97 – 98.

¹² Вж. **Покровская**, Анна. Цит. съч., с. 235.

към обществеността или обратно.¹³ Така поданиците му стават негови слуги, като при всяко съзиране на неговия лик те го приветстват (дори и най-високопоставените) и се хвърлят пред него на земята. Тези пищни моменти във византийските дворцови церемонии, както и манифестираното чрез тях императорско всемогъщие, имат своите корени още в римско-елинистическото развитие.¹⁴ От това (подготвено от източните елементи на развитие) израства характерното за византийския двор великолепие, както и някои напомнящи за Изтока житейски форми във Византийската империя, които са непосредствени заемки от Изтока.¹⁵ Тоест императорът придобива изключително голяма власт в ръцете си, която естествено има своите обективни исторически основания, произтичащи от политически традиции на близкото минало.

Огромната власт на императора – подчертава **проф. Д. Ангелов** – изцяло се дължи на обстоятелството, че той „...в продължение на повече от три века изпълнявал едновременно редица функции, наследени от Римската република, а именно функциите на притежател на империум, на трибун, на едил, на понтифекс максимус, които го овластявали да бъде пръв във всички клонове на управлението. Така той се издигнал постепенно до положението на всесилен монарх, поставен над законите и същевременно извор на закони“¹⁶.

Властта на императора се дължи, разбира се, не толкова на наличието на теоретико-правни обосновки, колкото на обстоятелството, че през IV в. той представлява един от най-богатите собственици в държавата, защото притежава обширни домени (*fundi patrimoniales*). Освен това той разполага със своя лична хазна и печели твърде много от митата и монополите при вътрешната и външната търговия, което му дава възможност да разполага със силна армия.¹⁷

¹³ Вж. **Острогорски, Г.** История на византийската държава. София: Прозорец, няма година, с. 71 – 72.

¹⁴ Вж. пак там.

¹⁵ Вж. пак там.

¹⁶ **Ангелов, Д.** История на Византия. Първа част. 395 – 867. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1968, с. 51

¹⁷ Вж. пак там.

Особено съществено е да се подчертае, че **във Византия императорската власт по правило не е наследствена, а изборна. Новият император е избран от войската, Сената и народа.** Тук обаче участието на народа още през епохата на принципата е съвсем формално – то се свежда главно до това, че решението за избора, оформено в сенатски едикт, е прочитано пред Народното събрание в Рим и изпращано с акламации. Или, през IV в. участието на народа в избирането на император е без значение, като едва от средата на V век по-голяма роля в избора започват да играят част от хората в Константинопол¹⁸ като резултат от еволюцията на обществото. А обстоятелството, че императорът е избран, дава възможност на управляващата класа винаги да поставя на трона свои представители. Поради което около избора често се водят ожесточени борби, открояващи противоречията между господстващите слоеве. И още, в немалко случаи решаваща дума има войската, и особено столичната гвардия, която претендентът за престола се мъчи да спечели по различни пътища, което му гарантира властта.

На върховния суверен императора му е предоставено правото единствен да твори закони по собствената си воля в съответствие с прочутата формула на римския юрист Улпиан от началото на III в.: „Каквото принцепът е постановил, има сила на закон“. На него е поверено върховното командване на армията и нееднократно го виждаме лично да ръководи военни действия при честите войни на империята. Притежава решаващата и последна дума във важни съдебни дела. Големи са прерогативите му и по въпроси, свързани с религията и църквата. По негова инициатива са свиквани църковните събори, с негова намеса са предприемани мерки за укрепване на религиозното единство, за преследване и наказание на еретици и езичници. Той е и твърд защитник на християнската вяра – едно от главните задължения на владетеля, прославян от църквата като най-верен блюстител на православиято.¹⁹

¹⁸ Вж. пак там.

¹⁹ Вж. **Ангелов, Д.** Политическа история на Византия. София: Полис, 2013, с. 44 – 45.

Императорската власт се счита за неделима, но на практика е възможно императорът да си определи свой помощник и сътрудник, или един вид своеобразен съимператор. Често пъти този съимператор е синът на управляващия владетел, който по такъв начин се стреми да си създаде наследствена власт,²⁰ – факт, което през покъсната епоха става напълно обичайно обществено явление.

Византийският владетел обаче според Ханс-Георг Бек в никакъв случай не е абсолютен монарх. Това произтича от понятието „автократор“, чието тълкувание не е нищо повече от гръцкото съответствие на латинското „император“. В този смисъл няма основания византийската монархия да бъде наричана „теокрация“ извън създаваната от самите владетели идеология, особено ако се има предвид обстоятелството, че такова понятие въобще не може да бъде употребено от гледна точка на конституционното право.²¹ Тази бележка на Х.-Г. Бек е напълно основателна, доколкото императорската власт във Византия тогава трудно може да се определи като еквивалент на абсолютната монархия през Късното средновековие.

Наред с императора втори властови, институционален и конституционен фактор в Римската империя през IV в. бил **Сенатът** (*Senatus, δούρισητος*), за който се знае, че през периода на Римската република сенатът е всемогъщ, а и през първите години на принципата запазва своята роля. Под негово разпореждане се намират редица провинции и фактически властта в империята е поделена между него и принцепса – с други думи съществува своего рода двувластие (диархия). Обаче още по време на ранния доминат неговото значение намалява чувствително, като процесът на обезличаване и отслабване на Сената продължава и през IV в. Така разликата между сенатски и императорски провинции изчезва и цялата територия е поставена под непосредствения контрол на императора и неговата администрация, а законодателните функции на Сената са почти напълно прекратени. Той е свикван само за да изслушва предложения на императора и да ги приема без обсъждане.²² Тук само ще припомним, че Сенатът се комплектува от

²⁰ Вж. **Ангелов, Д.** История на Византия... Цит. съч., с. 51.

²¹ Вж. **Бек, Ханс-Георг.** Византийското хилядолетие. София: Прозорец, 2017, с. 44.

²² Вж. **Ангелов, Д.** История на Византия... Цит. съч., с. 52.

представителите на старата римска сенаторска аристокрация, някои от които след 330 г. се заселват в Константинопол. Освен това в него влизат по право висши императорски сановници от ранга на *illustres, spectabiles* и *clarissimi*. **Членовете на Сената от своя страна се разделят на три основни категории – консулари, претории и квестории. Към средата на IV в. броят на сенаторите е около 2000 души.** Само една малка част от тях обаче активно участват в Сената, докато останалите живеят обикновено в своите богати имения из провинцията и прекарват дните си в безделие. Според данните от приблизителните изчисления **броят на активните сенатори не надминава 600 души.**²³ Плюс това императорът (със своя помощен орган – Сената) управлява обширната империя посредством цяла мрежа сановници, а бюрократичният апарат нараства непрекъснато, като придобива все по-централизиран характер съобразно с постепенното усилване на императорската власт. Тези висши сановници са: магистърът на официте (първ министър в държавата), квесторът, пазителите на държавното и личното съкровище на императора (двама души), двама висши военни, префектът на града (Константинопол) и др.²⁴ Всички те, както се подразбира, са назначавани от императора, на негово пряко подчинение са и са непосредствено свързани с личния му живот (участие в държавните дела, охрана, оргии и пр.).

В този аспект сполучливо обобщение на **най-характерните белези на византийската институционална система** е направил българският историк **Иван Божилов**, който ги набелязва в следния порядък: на първо място, това е **силният централизъм**, който е функция на императорската доктрина; на второ място, е категоричното **разграничаване между централното и провинциалното управление** на империята, както и ранното изграждане на отделни специализирани звена (служби) в централната администрация; и на трето място, административната система е **съотношението между двете власти – гражданската и военната**. Или, ако разделието на властите е характерен белег на ранния период, то през епохата на Юстиниан I (527 – 565 г.) този принцип започва да се

²³ Вж. пак там, с. 52 – 53.

²⁴ Вж. пак там, с. 53 – 54.

пропуква, сериозно е заплашен при Маврикий (582 – 602 г.), изоставен е напълно при Ираклий I (610 – 641 г.) и обединението на двете власти се налага окончателно по времето на Сирийската династия (VIII в.). По този начин съчетаването на гражданските и военните пълномощия в едно лице – преди всичко в провинциалните структури – остава траен белег на византийската администрация в продължение на столетия независимо от дълбоките кризи, които обхващат Византия.²⁵ Нещо повече, благодарение на силната централизация на императорската власт се създават всички благоприятни обстоятелства (политически, икономически, административни и др.) за формиране на богати господстващи класи, чиито представители дружно „кръжат“ около поредния владетел, превръщайки се в почти несменяеми управленски елити. Такива са например висшите сановници около императора, високопоставените министерски персони, едрите земеделци и търговци, различни аристократични кръгове, военните и църковните първенци и др. Сиреч това е висшият ешелон на т.нар. „управляваща класа“ (и елити),²⁶ който посредством благоволенieto и контрола на импе-

²⁵ Вж. **Божилков**, Иван. Византийският свят. София: Анупис, 2008, с. 163.

²⁶ Налага се да уточним, че политическата (господстващата) класа във Византийската империя обхваща малка част от населението, и то предимно тази част от него, която притежава както парите, така и административната власт. Така е, защото „господстващата класа във Византия – нейният състав не е бил еднороден и хомогенен (сенатори, провинциална поземлена аристокрация, военна аристокрация, столична бюрокрация) – е притежавала два основни белега – пари и произтичащата от тях власт (служби в държавните институции). Тя е била открита – както лесно се е влизало в нейния състав (нерегламентиран!), така и лесно се е излизало. Липсвало е юридическо определение на нейната същност; достъпът не е бил ограничен правно и не е бил обвързан с никакви процедури. Принадлежността към аристокрацията не е била регламентирана правно, а е била рожба на общественото съзнание. (...) Липсата на вертикални връзки във византийското общество се обяснява с факта, че достъпът до всички длъжности в централната и провинциалната администрация, както и до дворцовите титли, е бил не по наследство, а по заслуги, (...) т.е. общество, в което господства заслугата, което означава, че скромният произход не е бил пречка за кариера – може съответното лице да е било рожба на крайната бедност и в същото време да постигне слава във властта и, разбира се, пари. Примери едва ли са необходими. Достатъчно е да

ратора чинно упражнява властта, притежавайки множество политически и други привилегии. Всъщност членовете на отделните малцинствени групи и слоеве реално представляват и водещите управленски елити (императорските сановници, аристокрацията, военните, църковните люде), които са най-овластени и привилегирани от всемогъщия принцепс (император, василевс), поради което пристъпваме към разглеждане на привилегирания статут на тези олигархични съсловия.

1) Привилегиите на императорите във Византия

Едва ли има някакво съмнение, че при имперското устройство на византийската държава най-големия дял от съществуващите привилегии принадлежи на императорската персона. Това изцяло произтича от изключителната императорска власт, политическите основания за което могат да се намерят в различни архаични извори от историята на империята, какъвто е например т.нар. „Епанагоги исагоги: Василевсът“, в който дословно се казва:

„1. Василевсът е законната власт, общо благо за всички поданици; той не наказва с пристрастие, нито пък награждава незаслужено; истински съдия, той присъжда справедливи награди.

2. Мисията на василевса е да опазва и защитава чрез своята доблест **сегашните блага** (*разбирай привилегии – добавката моя, Г. М.*); да възстановява чрез бдително прилежание **загубените блага**; да придобива със своята мъдрост, справедливи победи и добър опит **липсващите блага**.

3. Работата на василевса е да прави добро; ето защо той е наречен евергет (благодетел). Когато той се отклонява от благотворителността, той изменя, според някогашните, на императорския нрав.

4. Василевсът е подчинен на задължението да защитава и да брани преди всичко предписанията на Светото писание, сетне решенията, взети от седемте свещени Вселенски събора, и също така приетите ромейски закони.

5. Василевсът трябва да бъде превъзходен в Православието и благочестието; той трябва да бъде бляскав в своето усърдие в

отбележа положението на върха, т.е. императорския трон, който в различни времена е бил заеман от хора с най-нисък произход: Юстин I, Василий I, Роман I, Михаил IV, Михаил V – практика, която е намерила своя край в последните десетилетия на XI век“ (Пак там, с. 254).

Бог, също така и във всичко относно Светата Троица, както и постановленията на икономията, според плътта на нашия Господ Иисус Христос: единосьщието на божественото в три личности и ипостазното обединение на двете природи в едната личност на Христос...²⁷. Или, може да се твърди, че императорските привилегии генетично са „кодирани“ в представите за абсолютната императорска власт, независимо че самият термин „привилегии“ не се използва в документа, а се говори за блага.

За трайното утвърждаване на привилегиите на императорите сериозна роля изиграва и т.нар. **„Юстинианово законодателство“**, което изрично регламентира правомощията на владетеля на държавата. Става дума за законите на император Юстиниан (527 – 565 г.), известни под името „новели“, с които той обосновава и по правен, и по религиозен път силната власт на самодържеца. „Императорът е обявен – пише Д. Ангелов – за „божи поставеник“ за „одушевен закон“, изпратен от небето, за да управлява и съди“ (...) въз основа на „знаменитата формула, че това, което реши принцепсът, има сила на закон“²⁸. Такава е фундаменталната юридическа база, върху която се крепят политическата власт и привилегированият статут на императора, неговото семейство и гравитиращите около тях микросоциални слоеве (придворни сановници, държавни чиновници и придворна аристокрация).

Подобно на своите римски предшественици, и принцепсите във Византия притежават една изключителна привилегия, каквато е **личната каса на императора** (сакелиона). Тази каса има двойствено предназначение, защото, освен че е захранвана от държавните финанси, трябва и да задоволява постоянните финансови нужди на държавата. Така, от една страна, василевсът редовно увеличава своите лични авоари, а от друга – непрекъснато раздава пари (от личната си каса) на закъсалите във финансово отношение префектури, разбира се, срещу високи лихви (това става преди, и особено през VII век, по времето на император Ираклий).²⁹ Сиреч налице е **изключително „изгодна привилегирована схема, която е дислоцирана на „входа и изхода“ на държавната финансова**

²⁷ Цит. по: пак там, с. 593 – 594.

²⁸ Вж. Ангелов, Д. История на Византия... Цит. съч., с. 132.

²⁹ Вж. Острогорски, Г. Цит. съч., с. 155.

система и която носи значителни доходи на императора и неговите приближени в двореца.

За ефективната реализация на посочената схема огромна роля изиграва и една друга привилегия, която ще наречем „**императорска номенклатура**“. Това изключително право (и привилегия) на императора се състои в изготвянето лично от него на привилегирвани списъци с висши длъжности в държавата, чиито титуляри са много близки до владетеля. По този начин държавата тотално се контролира от василевса, а „държавният апарат все по силно се ръководи под формата на семейно предприятие“ (X.-Г. Бек). Тази привилегия е твърде съществена, понеже използването ѝ във Византийската империя далеч и далеч надхвърля нейното лествично, доколкото всестранно се прилага и в бъдещи социално-политически системи.

Тук само мимоходом ще изтъкнем важната **императорска привилегия „раздаване на земя“** на богатите съсловия, и особено на едрите земевладелци, чрез която владетелят едновременно укрепва и личната си власт, и развитието на икономиката (земеделието) и която подробно ще разгледаме в по-нататъшното изложение.

За мнозина изследователи дворецът на императора в Цариград представлява главен орган на централното управление, в който има многобройни висши чиновници от най-различни служби, което безспорно е така. Но според нас освен това **императорският дворец е и особен вид привилегия**, в който се разпоглежда единствено самодържецът, поради което ще разгледаме неговото предназначение от тази гледна точка. И още нещо важно: в императорския дворец (и канцелария) работят само привилегирвани хора, назначени от императора (държавни служители и обслужващ персонал), което автоматично ги прави ползватели на едни или други изгоди (привилегии). В този смисъл освен собствените привилегии на императора, които по право има, той лично определя какви да бъдат съответните облаги на висшия управленски състав в двореца и неговата обслужваща кохорта.

Едно отделно и специфично ведомство образувала т.нар. **„императорска канцелария“**³⁰. В нея са изготвяни законодателни наредби (новели), административни заповеди (едикти), дарствени грамоти (хрисовули, простагми, сигили, писма до чужди владетели), върху които се подписва императорът. Съществува и **специален чиновник, чиято длъжност се свежда до това да подава мас-тилницата на владетеля, когато той се подписва**. Този чиновник е твърде приближен на императора и понякога изпълнява едновременно и службата на логотет на дрома. Освен това начело на императорската канцелария стои **т.нар. „първи секретар (протоасекрет)“**, който е едно от най-доверените лица на императора и е с него в чест досег, като за съставяне на документите работят голям брой секретари и писари – негови подчинени. Към това ще добавим и длъжността на т.нар. **„приемащ молбите“**, в чието бюро пристигат оплаквания и молби било от местни жители, било от хора от други краища на империята.

В разкошния цариградски дворец има и голям брой служители, непосредствено свързани с **привилегиите в дворцовия живот и с личността на императора**. На един от тях е възложено уреждането на дворцовите тържества и церемонии, други бдят за охраната на владетеля или се грижат за неговото всекидневие, трети – за здравето му, четвърти – за храната и облеклото му, и т.н., и т.н. Така например при уреждането на дворцовите тържества и церемонии, свързани обикновено с религиозни литургии, приеми на посолства и пищни банкети, най-голяма роля играят двама сановници – препозитът и началникът на дворцовия церемониал. Тук препозитът е един от най-доверените хора на императора, който го замества понякога, когато той е извън столицата, а освен това взима голямо участие при назначаването на висшите сановници. Той се счита за началник на целия дворец щат от чиновници, които обслужват императора и образуват неговата непосредствена свита, и, разбира се, е един от най-богатите хора в империята. Има

³⁰ На следващите няколко страници функциите, отговорностите и привилегиите на императора и различни негови сановници (и техните титли) са представени според анализа на проф. Д. Ангелов (Вж. **Ангелов, Д.** История на Византия. Втора част. 867 – 1204. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1974, с. 46 – 53).

и други видни сановници в двореца, каквито са царският протостратор и ректорът, като тази длъжност е въведена вероятно по времето на Лъв VI заедно с високата титла „василиопатер“.

Множество други служители имат за задача да бдят за личната безопасност на императора и за охраната на двореца, като между тях най-важни са: паракимоменът, който е един вид личен адютант на владетеля и нощува в близко съседство със спалнята му (обикновено е евнух); великият папийас, който е главен вратар на двореца и държе ключовете; неговият помощник, или т.нар. „втори“, и др.³¹

В двореца се намират няколко гвардейски поделения за охрана на сградата и на владетеля, като едно от тях е съставено от т.нар. „манглавити“, начело на които стои офицер с название „протоманглавит“ или „примикюр“. Друго гвардейско поделение носи името „хетерия“ и е командвано от т.нар. „велик хетериарх“, който подобно на папийаса отваря и затваря вратите на палата. А към личната гвардия на императора спадат т.нар. „императорски спатарии“, „императорски мандатори“ и „кандидати“, чиито задължения са: на императорските спатарии – да носят по време на церемонии начело на шествие личните оръжия на императора (щита, меча, знамето, копието), на мандаторите – да разнасят поръчки и заповеди от двореца до други учреждения или до отделни висши сановници.

В императорската свита има специални служители, които са натоварени да се грижат за императорския гардероб и да помагат на владетеля по време на постоянните преобличания на одежди за тържествените празници. Между тях са т.нар. „веститори“ – отговорници по облеклото, и др., като общ началник на императорския гардероб е протовестиарият (понякога изпълняващ и други поръчки и наредби на императора).

При организирането на дворцовите пиршества най-главните дворцови служители са завеждащият трапезата, виночерпецът и артоклиният: първият изпълнява ролята на домакин и надзирава прислужниците, които пазят и нареждат приборите на царската трапеза; вторият, или виночерпецът, има почти същите функции; а

³¹ Вж. пак там, с. 47.

третият (артоклиният) кани гостите на дворцовите обеди и посочва всекиму мястото. И още нещо любопитно: за да получат назначение в двореца, дворцовите служители (гвардейците, чиновниците в канцелариите, прислужниците в императорската спалня и пр.) трябва да платят определена такса, но веднъж постъпили на длъжност, те получават доста големи заплати (най-високи възнаграждения получават тези, които влизат в императорската гвардия).

В достолепната Византия **раздаването на титли** става от императора на тържествени церемонии в двореца, обикновено по време на големи празници. Докато назначаването на държавните чиновници – граждански и военни, се извършва посредством издаването на специална писмена заповед, то получаването на благородническата титла става посредством връчването на почетен дар, даван лично от самия император (например едни от почетените лица получават огърлици, други – разни видове жезли, трети – пурпурни туники, и др.).³²

Според историческите извори и съобразно с установените през IX – X в. правила съществува строго установена **градация на почетните титли**, които са общо 18 на брой, като най-главната от тях е „кесар“. Тя е давана обикновено на най-близки роднини на императора (и то само на едно лице), а удостояването с нея става на специална църковна церемония. Владетелят дарява удостоения с почетна корона, която няма кръст за разлика от императорската. На второ място поред идва титлата „нобилисим“, чийто носител получава в дар от императора пурпурна туника, украсена със злато. На трето място следва куропалатът (той е дворецов маршал), като това достойнство се присъжда на лице от императорската фамилия или на чужди владетели като почетно звание.

Важно е да се изтъкне, че след тези три титли, които се дават само на определени лица, следват и други, които могат да бъдат носени от повече хора. Тук първа по ранг е титлата „придворна дама“, която получават жени, намиращи се в близки роднински връзки с императорското семейство. После следват поред титлите „магистър“, „проконсул“ („антипат“), „патрикий“. А магистри могат да станат и хора, несвързани с роднински връзки с императора и

³² Вж. пак там, с. 48.

семейството му, като редица висши сановници притежават тази титла. Още по-разпространено е званието „проконсул“, което обикновено се дава на големи държавни сановници. Има обаче и проконсули, които не заемат никаква служба. И третото достойнство – патрикий, е присъждано на почти всеки държавен висш сановник, като както проконсулите, така и патрикиите при получаването на титлата са снабдявани с императорска грамота, написана на пергамент (магистрите и патрикиите влизат в Сената).³³

И най-накрая, след тях идва трета категория титлоносци – протоспатари, спатарокандидати и спатарии: първите получават като почетен дар тясна огърлица, украсена със скъпоценни камъни; другите – гердан, спуснат обаче до гърдите; а третите, спатарокандидатите, носят сабя. Тези титли са раздавани главно на чиновници, както и на много евнуси, служители в двореца, и др. И друго, между ранга на спатарокандидатите и протоспатариите е рангът на ипатите (консулите). Такава титла е раздавана на голям брой чиновници, дори на началниците на гражданските канцеларии в столицата и на техните хартуларии и нотариуси. Наред с това най-нисши титли са „стратор“, „кандидат“, „мандатор“, „веститор“, „силенциарий“ и „стратилат на тема“, като много от тях са раздавани на служители в императорския дворец.³⁴

Една от най-ярките императорски привилегии е тази, че **всеки удостоен с титла е длъжен да заплати при получаването ѝ известна сума пари, чийто размер зависи от важноста на титлата и свързаните с нея привилегии.** Например, докато по-малките титлоносци плащат по няколко номизми (по 24, по 36 и пр.), то по-висшите от тях (патрикийят, магистърът, куропалатът, нобилисимът, кесарят) трябва да дават твърде големи суми. Ето защо патрикийят плаща общо над 10 литри злато (т.е. 720 номизми, което представлява огромна такса), магистърът – двойно (т.е. над 1140 номизми), а куропалатът – четворно (т.е. над 2280 номизми). Такава сума

³³ Вж. пак там, с. 49.

³⁴ Вж. пак там.

трябва да дава и нобилисимът, и кесарят.³⁵ Всъщност тези привилегии са много търсени, защото се свеждат и до получаването на изгодни служби в управленския апарат, както и доста големи годишни дарения от страна на императора по време на дворцови и религиозни празници.³⁶

В зависимост от повелята на императора плащаните при получаването на титлите такси отиват в полза на служителите в императорския дворец. В случая най-много пари от новите титлоносци получава препозитът и не е изненадващо, че при това положение той става един от най-богатите хора в империята. Друга част от таксите вземат великият папиас, девтерът, протоасекритът, катепанът, доместикът на царските хора и пр. Известни суми отиват и в полза на служителите на кувуклиона (китонитите, веститорите и пр.). По такъв начин **привилегията „раздаване на титли“ представлява важен допълнителен доход за хората в двореца, и особено за онези от тях, които заемат най-важните ръководни служби в него, като препозита, великия папиас и др.**

Особеното на тези привилегии е това, че в замяна на големите средства, които трябва да се отделят, за да се придобият титли, новите титлоносци са снабдявани след това с още по-големи привилегии, като се издигат високо в социалната стълба. Дори някои от тях са привличани на служба в двореца и започват да се ползват от определените за дворцовите хора блага и почести. Други влизат в ранга на сенаторите и в това си качество започват да получават редовни годишни заплати (рога). Трети заемат висши военни и граждански постове в столицата или в провинцията, които пак са свързани с получаването на големи заплати. Но най-облагодетелствани от всички са куропалатът, нобилисимът и кесарят, защото са дарявани щедро от императора с огромни парични суми и с милости от всякакъв род като негови роднини и приближени лица.³⁷

Заедно с редовните **високи годишни заплати**, които се дават **на притежателите на висши титли** в качеството им на служители или просто на приближени до владетеля лица, съществува практиката **те да получават** от време на време по повод на църковни или

³⁵ Вж. пак там.

³⁶ Вж. **Ангелов, Д.** Политическа история... Цит. съч., с. 146.

³⁷ Вж. **Ангелов, Д.** Цит. съч. Втора част. 867 – 1204. 1974, с. 50.

дворцови празници и **извънредни парични дарения като израз на височайше благоволение**. Такива дарове са раздавани например при коронаване на владетеля, на Великден и в други случаи, като е точно определено как трябва да се разпределят те, поради което отделните титлоносци са разпределени в съответни категории. Тези категории обхващат и разни граждански и военни сановници, които също получават по време на празника парични дарения **от императора**.³⁸

Измежду множеството императорски привилегии, които царят раздава (регламентирани и нерегламентирани), ще открием и още една, непосредствено свързана с неговия дворец и с частния му живот. Става дума за всички онези приближени до него люде, явяващи се в качеството си на **привилегирован обслужващ състав на императора** и занимаващи се приоритетно с достолепния политически и личен живот на владетеля. Сред тази огромна кохорта от безброй раболепни императорски лакеи (сановници, служители, охранители, слуги и др.) голямо значение през IV в. добива т.нар. **„началник на дворецовата спалня“**, който се грижи за спокойния морен сън и почивка на цялата царска фамилия. Това привилегировано лице обикновено е евнух, произхождащ от източните провинции (Сирия, Мала Азия и пр.),³⁹ чрез когото понякога се оказва голямо влияние върху фактическото ръководене на цели социални сектори (вкл. и върху управлението на финансовите дела). По същество този виден началник изпълнява три важни функции като свои права (и привилегии, а именно: отговорност за дворецовата спалня, участие в политическия живот и управление на финансовите дела (естествено, според повелите на императора).

Една от най-разпространените **привилегии** и същевременно тежка язва на византийското общество (наследено от Римската империя) е масовото **купуване на длъжности**. Тази практика продължава с пълна сила и по време на Юстиниан и вземането на т.нар. „suffragium“ („подкуп“), който представлява истински рушвет и е всеобщо явление. Затова в редица новели императорът обръща внимание на този порок и на неговите вредни влияния, като се

³⁸ Вж. пак там.

³⁹ Вж. пак там. Първа част. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1968, с. 54 – 55.

опитва да направи и известни подобрения. Така през 535 г. е издадена новела, с която се забранява изрично суфрагиумът и е установен точният размер на „синитията“, т.е. на таксите, плащани във връзка със заемането на служба. Заедно с това през същата година е издадена обширна новела, с която се дават редица предписания на управителите на провинциите и им се нарежда да се отнасят добре с населението, да се въздържат от неправди, да не допускат богатите земевладелци да заемат имотите на дребните собственици и пр.⁴⁰ Разбира се, тези предписания не изиграват своята роля, тъй като засегнатото привилегировано съсловие тотално брани привилегиите си, защото особено тази им носи изключително добри доходи (при това с гласното и негласното одобрение на властта).

В историческата памет за византийската държава може да се забележи и друга императорска **привилегия** (и право), която се отнася до **финансовите облекчения** в обществото. Това свое право използва императрица Ирина (797 – 802 г.), която безпрекословно отменя градския данък (на жителите на Константинопол), чувствително намалява вноските и износните мита, ограничава данъците на манастирите и др., което, от една страна, среща огромна подкрепа от населението,⁴¹ но, от друга – засилва тоталния хаос в нейното управление, защото загърбва потребностите на държавния бюджет, намалявайки мощта на държавата. Впоследствие обаче наследникът на императрицата – Никифор I (802 – 811 г.), бързо връща стария привилегирован финансов ред, като: отменя влезлите в сила данъчни облекчения, налага такса върху тях от 8 и 1/3 %; въвежда нов данък – домакинство,⁴² и др. Нещо повече, определени църковни имоти Никифор дава на подчинение на императорското доменно управление, при това без данъчните задължения за намалените територии да се снижават. Очевидно, би трябвало да се приеме, че при тази мярка става дума за връщане на даренията на императрица Ирина. Защото събирането на наследствените данъци и поземлените плащания също става по-строго,

⁴⁰ Вж. пак там, с. 133.

⁴¹ Вж. **Острогорски**, Г. Цит. съч., с. 255.

⁴² Вж. пак там, с. 263.

като при това хора, които изведнъж се простят с бедността и се замогнат, са третирани като щастливци, открили съкровище. Даже и робите, купени извън митническата граница на Абидос, и особено в областта Додеканес, се обмитяват с около 10 % надбавка. Освен това императорът, постановявайки лихвена забрана за поданиците си и ограничавайки по този начин събирането на лихви в държавата, принуждава богатите корабоприетатели от Константинопол да вземат от държавата заем от 12 фунта злато и да го олихвят с 16,66 %.⁴³ И макар че събирането на лихви противоречи на средновековното чувство за морал, лихвени забрани като тези по времето на Никифор (и по-късно при Василий I) са твърде рядко явление за средновековна Византия. Тук нуждите от високоразвито византийско парично стопанство разчупват повелите на морала, така че кредитните сделки във Византия да са широко разпространени през всички времена. Във всеки случай обаче лихвената забрана на Никифор, който е изключително трезв държавник, не е родена от идеални намерения: изключвайки частната инициатива и превръщайки заемния бизнес в монополно право на държавата и определяйки необичайно висок ход на лихвата, той открива **нов извор за обогатяване на държавната хазна**⁴⁴ (*подчертаното е мое – Г. М.*), както навярно и за свое собствено лично обогатяване... Или, казано иначе, тези императорски права в лицето на финансово-данъчните облекчения и играта с лихвените проценти могат да се определят и като класическа форма на политическа привилегия, тъй като няма почти никакви данни за това как са разпределяни съответните парични постъпления – колко – в държавната хазна, колко – в личната императорска каса, колко – за царските пиршества, и т.н.

Любопитен факт представлява и още една особена императорска привилегия, каквато е т.нар. **„дарителски процент“ за владетеля**, който задължава надарените богати люде да му връщат определени суми от даренията (направени от императора), въпреки че те (даренията) са отклонявани абсолютно незаконно от държавната хазна. А фактите тук са поразителни: събраната в този процес сума възлиза на около 2 млн. златни монети!⁴⁵ Това обаче,

⁴³ Вж. пак там, с. 264.

⁴⁴ Вж. пак там, с. 265.

⁴⁵ Вж. Бек, Х.-Г. Цит. съч., с. 293.

освен че е привилегия, напълно основателно може да се определи в смисъла на „двоен грабеж на държавата“ от страна на императора, защото най-напред той дава големи публични пари (като някаква привилегия) на управляващата олигархия, а след това прибира немалка част от този държавен ресурс за себе си (като „дарителски процент“).

Заслужава нарочно внимание и следващата много специфична, но все пак съществена политическа привилегия на императорите, каквато несъмнено е **големият имперски дворец**, в който те реално реализират своята държавническа дейност и респективно живее императорското семейство. Този дворец, намиращ се в югоизточната част на Константинопол, е центърът на фантазията и разточителността на един великолепен живот, който никога в световната история не е надминат по великолепието.⁴⁶ Поради това ще разкрием малко по-подробно какво представлява този уникален дворец, в който се взимат стотици важни политически решения и се организират хиляди пиршества и гуляи от високопоставените императорски особи.

„Големият дворец – пише **Т. Томов** – приличал повече на Забранения град в Пекин, отколкото на Кремъл или Версай. Той се разширявал и променял след Константин Велики почти от всеки следващ император, за да се превърне в архитектурен ансамбъл от дворци с парадни зали, църковни постройки, казарми на гвардейците и арсенали, терми, жилищни помещения, заобиколени с градини и фонтани. В неговите храмове и параклиси се съхранявали най-скъпите реликви, свързани с Христовите страсти – Тръненият Венец, Копието, с което бил прободен Спасителят, и Гъбата, както и св. Мандилион от Едеса. При своите процесии, описани в „Книга за церемониите“ от Константин VII, императорите и императриците винаги тръгвали от двореца и се завръщали отново в него. Тъкмо тук били приемани чуждите владетели и пратеничества и тук византийските сановници и техните жени се представяли на императора според установения йерархичен ред...

⁴⁶ Вж. **Томов**, Т. Византия. Позната и непозната. София: Нов български университет, 2014, с. 109.

В Големия дворец се влизало през т.нар. „Халка“, или Бронзовите двери. Всъщност това била правоъгълна зала с колонади и аркади, над които се извисявал купол. Стените били украсени с разноцветни мозайки и мрамори, изобразяващи победите на Юстиниан I, а в центъра на мраморния под се издигал т.нар. „порфирен пъп“ – символ на центъра на византийската столица.“ Тоест Халка била истински музей: тук се намирили статуи на императори, императорски родственици, пълководци...

В северната част, недалеч от Халка, и на изток от площад Августеон се намирала зала за церемонии, наречена „Магнаура“. От IX век тя била едно от най-важните места за прием на византийските василевси. Тук се намирал т.нар. „Соломонов трон“, който с помощта на скрит механизъм можел да се издига и спуска. Когато чуждестранните пратеници падали ничком в нозете на императора, тронът внезапно се издигал нагоре и изглеждало, че византийският василевс се възнася на небето...

Тронът се намирал в конха – раковина, сводесто помещение, напомнящо олтарната абсида на християнските храмове. В неговото подножие лежали два позлатени лъва, които можели да тупат с опашки, да разтварят усти и да движат език, издавайки страшен рев. На бронзово позлатено дърво пеели механични птички. Пред конхата имало дълго помещение – неф, отделено с колони от страничните проходи и осветено със седем свещника (канделабри), висящи на медни вериги. По стените висели копринени тъкани, подът бил застлан с персийски килими, а два сребърни органа изпълвали нефа с музика...

Магнаура и заобикалящите я сгради, сред които построенията от Константин I Сенат (обикновено наричан от византийците „синклит“), били заобиколени с градини и тераси, украсени със статуи на императори.

На противоположния югозападен ъгъл на Големия дворец, край самото море, се намирал дворец, наречен „Вуколеон“. (...) Дворецът се състоял от две помещения, горно и долно, чиито останки са запазени и до днес. От пристанището към двореца водело мраморно стълбище, а двоен вълнолом го предпазвал от вълни и ветрове...

Близо до Вуколеон, на висока тераса, специална стража – диетерии, запалвали огън във висока кула, наричана „Фарос“ подобно на Александрийския фар. Той служел не само за корабоплаването, но и за предаване на светлинни и димни сигнали. В непосредствена близост до него се намирала черквата „Св. Богородица на Фара“.

Порфирният (или Багреният) дворец по план бил квадратна постройка, увенчана с пирамида и облицована отвътре с порфирни плочи, дали и името на двореца. Той бил построен преди 750 г. от император Константин V Копроним. Порфирният дворец имал специално предназначение: тук императриците раждали своите деца, които получавали прозвището Порфирогенет (Роден в пурпур). По този начин се въвеждала нова титла като начин на осигуряване на династичност на императорската власт. Порфирогенети били само тези деца, които са родени, след като техният баща заемал императорския трон. Родените преди това деца нямали правото да носят епитета Порфирогенет.

Западните палати в централната част се наричали „Дафна“. Построена още по времето на император Константин I, Дафна представлявала цяла система от сгради, портици, тераси и паркове. Редица преходи свързвали Дафна с Халка и помещенията на гвардейските части. На този път се намирала парадната обедна зала – Трибунала на 19-те ложи, където поканените на обяд полягали по античен маниер край масата, макар че според обичая византийците предпочитали да се хранят седнали. **Императорът обядвал на златна маса и му поднасяли храната в златни съдове** (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Близо до Трибунала се намирали редица административни помещения: Сакела, където се съхранявала част от държавната хазна, зали за заседания и приеми.

От Дафна по специална стълба се стигало до императорската лежа на Хиподрома. Близо до Дафна се намирала висока кула, наречена „Кентинарий“ – тя затваряла входа на Хиподрома към Големия дворец.

На юг от Дафна се намирал Хризотриклиния (Златната зала), който от времето на Константин VII Порфирогенет служел като център на дворцовия живот. Той бил голямо помещение с осмоъгълна

форма и купол, прорязан от 16 прозореца. Пред входа, затварян със сребърни врати, имало вестибюл, наречен „Трипктон“. Построена през късен VII в. от император Юстиниан II, в постройката имало конха (както в Магнаура), в която се поставял императорският трон, а на нейния свод имало мозайка, изобразяваща седящия на трон Христос. В книгата си „За церемониите“ Константин VII отбелязва: „тронът на императора се намира в Хризотриклиния на двореца“. Император Теофил поръчал да направят специален шкаф за Хризотриклиния, в който били съхранявани короните и други императорски съкровища. Шкафът бил изработен от чисто злато, имал пет островърхи кулички и поради това се наричал „Пентапиргион“.⁴⁷

Съзнателно цитирахме по-продължително огромното „разточително разнообразие“ от сгради и помещения на императорския дворец (без да игнорираме неговите архитектурни достойнства и блясък), защото той може да се определи като основен властови център, в който императорът определя и разпределя едни или други привилегии за себе си, за управленските съсловия и съответните олигархични малцинства. Или, казано обобщено, великолепният **императорски дворец е класическа еманация на т.нар. „преки привилегии“ на самодържеца** (храна, облекло, слуги, охрана, лов и пр.), чрез които на двореца се придава относително завършен характер на всички материални изгоди в цялостната система на тогавашните византийски привилегии. Това – от една страна. От друга обаче, е важно да се подчертае, че с личното благоволение на василевса почти целият управленски елит на Византийската империя постоянно се „сдобива“ с много повече привилегии, изгоди и облаги в сравнение с представителите на предходни политически системи (и режими).

2) Привилегиите на сенаторите

Както е известно, втората държавна институция в империята след императорската е Сенатът, в който влизат висши граждански сановници, лица от аристокрацията и духовници, притежаващи високи титли (но без да изпълняват някаква определена служба). И

⁴⁷ Томов, Т. Цит. съч., с. 109 – 116.

независимо че Сенатът има ограничени функции, доколкото е главен съвестителен орган на императора (по вътрешната и външната политика),⁴⁸ неговите членове притежават редица конкретни привилегии, тъй като взимат активно участие в политическия живот на държавата.

Според Д. Ангелов в мнозинството си **сенаторите са едри земевладелци**, като някои от тях заемат видни административни постове, а други участват в работата на Сената. Но участието в Сената не е непременно условие за принадлежност към сенаторското съсловие. В случая те са **освободени от редица повинности към държавата**, които лежат на гърба на останалото население. Наред с това имат специални привилегии **при съденето и се явяват не пред обикновените съдилища, а само пред висши съдебни магистрати**, като преторианския префект и магистъра на официите. При престъпления, за които на обикновени поданици са налагани смъртни наказания, сенаторите са наказвани само с глоби.⁴⁹

Следващата привилегия на сенаторите е, че са **освободени от всички данъци с изключение на поземления**, като до средата на V век те плащат също и един специален данък (*gleba*, или *foliis*). Плюс това ежегодно дават в дар на императора т.нар. „коронен данък“ („*aurum oblativum*“), който е продължение на обичая да се дарява императорът със златен венец⁵⁰ като единствен владетел на държавата.

Всички представители на сенаторското съсловие обикновено живеят в столицата и в големите градове на империята. А в запазените редица сведения на съвременници недвусмислено се разкриват техният разкошен и охолан живот, скъпите им одежди, многобройната им прислуга, тържествените им шествия до двореца и пр. И не само това: мнозина сенатори притежават красиви и удобни вили в околностите на градовете, а в самия град в тяхна собственост се намират занаятчийски работилници (ергастерии), които им носят значителни доходи, и т.н.⁵¹

⁴⁸ Вж. Ангелов, Д. Цит. съч. Втора част. 1974, с. 39.

⁴⁹ Вж. пак там. Първа част. 1968, с. 35.

⁵⁰ Вж. пак там.

⁵¹ Вж. пак там.

През далечния IV в. броят на сенаторите вече е значителен, защото според действащото право и практика тогава сенатори могат да стават и онези сановници, които притежават високите рангови титли, а за членове на сенаторското съсловие могат да бъдат обявявани и лица без такива титли (по специално нареждане на императора, като проява на неговото благоволение). Така към средата на IV в. броят на сенаторите достига докъм 200 души, като най-влиятелни от тях са тези с високите рангови титли, причислявани към категорията „висши сенатори“,⁵² което им дава право да получават редица разнообразни политически привилегии.

В този контекст голяма роля имат сенаторите в живота на византийския дворец, както и в многобройните църковни и други тържества, уреждани в столицата. Те са привилегировани и се движат винаги с императора, като на определени места го приветстват и акламират. Особено дейно участие имат **сенаторите** в лични за владетеля празници (раждане на престолонаследник, женитба на дъщеря на императора и пр.). Плюс това те присъстват на игрите на Хиподрома, както и при тържественото раздаване на високи титли, което върши императорът в своя дворец.⁵³

Нека отбележим, че като привилегировано съсловие сенаторите **получават често от владетеля дарове в пари или в скъпи одежди**. Това става по повод на разни случаи (коронясване на нов император или императрица, раждане на престолонаследник, големи църковни празници като Великден, Неделя на православие и пр.). Освен това на сенаторите е давана и **редовна годишна заплата**, което ги прави едни от най-богатите хора в империята,⁵⁴ въпреки че повечето от тях произхождат от стари богаташки аристократични родове.

„Раздаването“ на сенаторските привилегии от императорите протича на приливи и отливи. Така например по думите на Х.-Г. Бек първоначално изглежда, че при участието си в икономически операции **сенаторите, както и църквата, са освобождавани от данъци**, макар Юстиниан I да отменя тази привилегия и да забранява

⁵² Вж. пак там, с. 35 – 36.

⁵³ Вж. **Ангелов, Д.** Цит. съч. Втора част. 1974, с. 39 – 40.

⁵⁴ Вж. пак там.

на висшите имперски чиновници да придобиват недвижимо имущество в столицата. Но най-късно към началото на X в. тази забрана е изцяло забравена. Защото по това време е в пълен ход превземането отвътре на икономически силната средна класа от страна на висшите социални слоеве. Плюс това безшумно се откупува правото да се събират данъчни приходи, освен земеделска земя, като преди всичко се купуват къщи, които впоследствие се дават под наем; вземат се наеми от хлебари и аптекари, купуват се дялове от обществена баня или работилници за производство на парфюми и др. Сиреч използва се **привилегията да се купуват изгодно скъпи стоки** според правилата само за лична употреба (копринени платове, благоуханни масла и др.), за да бъдат натрупани големи количества, които след това се препродават на пазарни цени⁵⁵ за трупане на лесни и високи печалби.

Към разгледаните дотук привилегии на сенаторите следва да прибавим и още няколко нови, с които императорът ги удостоява: **високите пенсии, императорските дарения и държавните служби**,⁵⁶ въз основа на които властта укрепва своите позиции, тъй като това са лични подаяния на василевса за управляващия елит. Или, казано по друг начин, сенаторите във Византийската империя получават толкова много политически привилегии от императора (по вертикала и хоризонтала на властта), че дори и да са против някоя негова политика, твърде рядко ѝ се противопоставят, за да не загубят получените материални изгоди.

3) Привилегиите на правителството и администрацията

Известно е, че Византия наследява от Римската империя добре отработена система на държавно управление, която непрекъснато е усъвършенствана с потребностите на времето. Още през VI в. император Юстиниан I въвежда изискването за администрацията да се придържа към политиката на „чистите ръце“, с която се цели подобряване на нейната работа и въздържане от подкупи. Заедно с това през т.нар. „средновизантийски период“ (VI – IX в.) старите институции започват да изчезват, като са заместени с нова

⁵⁵ Вж. Бек, Х.-Г. Цит. съч., с. 298.

⁵⁶ Вж. пак там, с. 293.

структура на централното управление на държавата. Или, казано на съвременен език, появява се **правителство (централно управление на империята)**, осъществявано от началниците на няколко ключови ведомства, непосредствено подчинени на императора.⁵⁷ Тази висша администрация се ръководи от министри (логотети), които привеждат в действие волята на императора в цялата империя посредством своите ведомства (логотесии) и които се появяват след отмирането на архаичните длъжности в предишната империя (Римската) като нови модерни институции (за времето си). Така сред елита на властта във Византия като основни представители последователно се явяват логотетите на частното съкровище, на финансите, на военната служба и т.н., като всеки от тях разполага с многоброен чиновнически апарат, разпределен в отделни „бюра“,⁵⁸ които осигуряват пълноценното функциониране на цялата администрация – централната и местната.

Не по-маловажно е и обстоятелството по какъв начин са назначавани държавните чиновници (висшите и средните), и особено чрез какъв **привилегирован механизъм** те получават редица **почетни титли** за ярна и предана служба на императора. Този механизъм задълбочено е разкрит от проф. Г. Острогорски, който твърди, че постове се заемат след провъзгласяване на съответния документ, а титлите се получават чрез връчване на почетни отличия, които пък (титлите) не са нищо друго, освен някогашни постове (загубили с времето предишното си значение).⁵⁹

Вече споменахме, че византийските титли се подразделят на 18 рангови степени (според „Клеторологиона“ на Филотей), като трите най-високи титли – „кесар“, „нобилисим“ и „куропалат“, са давани рядко и по правило само на членове на императорската фамилия. Освен това 8 други почетни титли, започващи с „патрикий“, са предназначени само за евнусите, като всъщност патрикиите евнуси имат предимство пред останалите патрикии и антипатии. Съществуват обаче редица дворцови постове, които, разбира се, са

⁵⁷ Вж. **Томов**, Т. Цит. съч., с. 153.

⁵⁸ Вж. **Божилов**, Иван. Цит. съч., с. 164.

⁵⁹ Вж. **Острогорски**, Г. Цит. съч., с. 334.

заемани от приближени до императора (като ректора, церемониалмайстора, шефа на конюшните и др.)⁶⁰ и респективно също получават различни титли и отличия.

Важно е да се отбележи, че при разгръщането на механизма за раздаване на различни видове титли се забелязва **двояка „привилегирана“ особеност**, която по преди маркирахме, а именно: **от една страна, всички, имащи право да получават съответните титли, от управляващите елити плащат определени суми за тях на държавата; от друга страна обаче, след големите средства за придобиване на титлите, техните приносители или титлоносци са удостоявани с множество политически привилегии и респективно светкавично издигане по висините на обществената йерархия.** В този смисъл политическият и личностният интерес са взаимни, защото както императорът получава облаги от продажбите на титлите, така и отделни персони от управляващите елити се радват на разнообразни властови привилегии.

От само себе си се разбира, че придобиването на титли от византийските чиновници напълно естествено дава ред материални предимства, каквито са **високите заплати на чиновниците** (например патракий – 12 фунта злато на година и празнично облекло, магистър – 24 фунта и два комплекта облекло). Освен това на тях им се дават подаръци в дните на коронация, на църковните празници и в някои други случаи,⁶¹ което се счита за съвършено обичайна практика и един вид „награда“ за безкористната служба на владетеля.

Друго същностно доказателство за високите привилегирани възнаграждения е неоспоримият факт, че многобройната императорска **администрация** в столицата и в провинциите е поставена в различно материално положение. Така например висшите граждански и военни функционери, които изхождат най-често от съсловието на сенаторите, получават ежегодно огромни, почти баснословни суми, непосилни за обикновения работник, които не може да вземе за цял живот. За това има данни главно в извори от VI в., в които пише, че управителят на провинция Африка получава

⁶⁰ Вж. пак там, с. 335.

⁶¹ Вж. **Томов**, Т. Цит. съч., с. 149.

годишно 100 литри злато (т.е. 7200 номизми), докато един работник в столицата е принуден да се задоволява дневно с 3 – 4 фолиса или най-много с 1 кератион. Това ще рече, че за една година непрестанен труд той може да получи около 300 кератиона, или 12 – 13 номизми, т.е. заплата, повече от 450 пъти по-малка от сумата, получавана от управителя на Африка!!!⁶² Естествено, значително по-малки суми са определяни за по-нисшите сановници, каквито са помощниците на провинциалния управител. Известно е обаче например, че всичките 400 чиновници, които образуват помощния щат на африканския префект, получават общо 85 литри злато, докато той самият взема 100. Тези ниски заплати на чиновниците са причина за голямата корупция сред администрацията, за честите злоупотреби, насилията, подкупите и т.н. Сиреч развалата сред чиновничеството е истинска язва, срещу която отделни императори напразно се опитват да предприемат някакви мерки,⁶³ които в повечето случаи са напълно безуспешни.

Следващото материално поощрение на висшите чиновници е още по-солидно, защото те получават определено **допълнително възнаграждение – рога**, с което имат право на специална финансова операция (годишно), носеща им конкретни доходи, а именно влагане на капитал, който е с цената на почетна титла, срещу която е получавана годишна рента, и др.⁶⁴ Благодарение на тази привилегия държавните служители са включвани в йерархичната рангова таблица на империята, от което естествено зависи и този приличен допълнителен финансов доход.

В държавната администрация на Византия винаги се е **търгувало с различни постове**, но особено от X в. нататък нисшите титли буквално се купуват „като плодове на пазара“ (Т. Томов). Установен е ценоразпис, а ако получателят желае съответните инсигнии и диплома да му бъдат връчени тържествено, сумата сериозно нараства. Така лицето, удостоено с дадена титла, получава точно установени права и заема определена длъжност,⁶⁵ от което служителите са изключително доволни.

⁶² Вж. **Ангелов, Д.** Цит. съч. Първа част. 1968, с. 55.

⁶³ Вж. пак там.

⁶⁴ Вж. **Божилков, Иван.** Цит. съч., с. 161.

⁶⁵ Вж. **Томов, Т.** Цит. съч., с. 148.

Въобще продажбата на длъжности, практикувана отдавна във Византия, предизвиква у чиновниците нескрит стремеж да възстановят на гърба на населението всички средства, похарчени от тях за купуване на длъжността. Затова корупцията и нарушаването на служебния дълг са разпространени явления сред тях. Мнозина, дори най-висшите, се занимават с различни спекулации, обогатявайки се за сметка на данъкоплатците в империята. А събирането на налозите често се извършва в обременителна за лицата форма, въпреки че централната власт предписва на чиновниците да се въздържат от прекомерни притеснения и съблюдаване на абсолютна честност (и правила).⁶⁶ И още нещо, при възцаряването на Юстиниан таксите, които се вземат за получаване от администрацията на една или друга длъжност, са два вида: едните носят названието „обичайни подаръци“ и се разпределят между чиновниците от императорската канцелария, която приготвя дипломите за новоназначените; а пък другите са „формален подкуп“, плащан на лица, от които зависи назначението на даден чиновник. И двете такси направо са наричани „златен данък“, който се взема съвсем открито, без всякакво стеснение и каквито и да са скрупули.⁶⁷ По-късно Юстиниан забранява втория вид такси, запазвайки „обичайните“, което обаче не намалява съществено корупцията, защото и едните, и другите рушвети са стабилен източник на лични доходи (идващи от привилегированото административно положение на служителите). Ето защо търговията с постове в империята е толкова много популярна като специфичен вид привилегия, „захранвана“ от високите коридори на властта.

С проблематиката за **политическите привилегии** е пряко свързан и въпросът за **получаваните пенсии на управляващите** във Византия. Тези пенсии на елита са много по-големи и достатъчно обемни като парично изражение, доколкото са начислявани на привилегированите люде в империята. Дори се стига до прецедент през 491 г. император Анастасий да отмени доста пенсии на обща годишна стойност между 1400 и 5000 фунта злато, което приблизително отговаря на 100 000 – 300 000 златни монети.⁶⁸ И

⁶⁶ Вж. Бек, Х.-Г. Цит. съч., с. 293.

⁶⁷ Вж. Мутафчиев, П. Лекции по история на Византия. София: Дамян Яков, 2014, с. 146.

⁶⁸ Вж. Бек, Х.-Г. Цит. съч., с. 293.

въпреки че няма по-подробни данни за пенсиите на отделните членове на управляващата прослойка (според длъжностите), може да се каже, че това е една от най-доходоносните привилегии на тогавашния елит, тъй като са прекомерно завишени (спрямо всички останали пенсии). Или, обобщено с други думи, отделните видове привилегии са строго диференцирани по длъжности и рангове, по йерархии и титли и по възнаграждения и пенсии, така щото във византийската империя ярко да се открият по представителност (и доходи) най-напред императорът владетел, след това олигархичноуправленските елити и най-накрая всички останали социални групи и слоеве.

4) Привилегиите на аристокрацията

В структурата на византийската общественно-политическа пирамида след нейния абсолютен връх – императора, неизменно се нарежда властващата прослойка на аристокрацията, която също притежава огромен набор от привилегии като част от управляващия елит. Тази прослойка вкупом се вкопчва в „битката“ за повече лични материални облаги от властта и без никакви скрупули участва в тяхното придобиване. В нейния състав влизат стари и нови аристократи, но има и такива, които изцяло са титлоносци, т.е. такива, които, веднъж получили благородническите си титли като висши властници, ги запазват и след като лицето не е на служба. Нещо повече, има и съвършено паразитни аристократични слоеве, които не работят никъде, живеят на гърба на народа, и ползвайки се подкрепата на императора,⁶⁹ **придобиват** едни или други привилегии. В този смисъл повечето **аристократични титли** са получавани от своите собственици **чрез купуване**, като привилегирована форма на укрепване на властта на аристократичното съсловие.

Изложеното обстоятелство, че титлите се добиват чрез плащане на големи суми, ярко свидетелства, че византийската аристокрация през IX – X в. все още не представлява тясно затворено съсловие. Защото тя може да променя своя състав и да включва в себе си нови хора, които успяват да се издигнат в обществената йерархия и да се доберат до най-горните кръгове благодарение на богатствата, с които разполагат, както и на високите служби, които

⁶⁹ Вж. Ангелов, Д. Цит. съч. Втора част. 1974, с. 50 – 51.

нейните представители заемат. И все пак въпреки съществуващата възможност да се изменя съставът на аристократическия елит и да се включват в него нови елементи във Византийската империя (през разглеждания период) вече съществуват отделни фамилии, които се гордеят със своя дългогодишен благороднически произход и считат принадлежността си към аристокрацията като напълно естествено и предавано по наследство явление.⁷⁰ Естествено, тъкмо хората с такъв благороднически произход винаги са много ценени, като често пъти на тях им поверяват високи държавни служби. Но тогава броят на такива фамилии все още е твърде малък, тъй като постепенно след VII – VIII в. старата робовладелска аристокрация почти изцяло е унищожена и тепърва се създава нова, феодална аристокрация. Тази нова аристокрация всячески се старее да докаже колкото се може по-стари корени на своя благороднически произход, като се стигне чак до римско време.⁷¹ Това сливане в едно на старата и новата аристокрация в империята практически формира и управляващия привилегиран елит в държавата.

Логично е да отбележим и още един нюанс на привилегиите във Византийската империя, при който **владетелите даряват благородническа титла** и на значителен брой водещи мъже от **богатата класа**, което в действителност означава даване на някакви скромни дворцови рангове (от десетките, които съществуват). Впоследствие тези привилегии са премахнати (от династията на Комнините) чрез елегантния трик, че има потребност от ново преподреждане на дворцовите рангове посредством изпадането на старите йерархични чинове.⁷² Подобна хитрост обаче въобще не отменя привилегираното раздаване на титли, почести и звания, въпреки че тогава е направена от финансови съображения за намаляване на държавните разходи.

За тогавашния византийски елит дългосрочната **инвестиция в различни административни постове** винаги е представлявала една от най-доходоносните привилегии. Тези постове според ви-

⁷⁰ Вж. пак там.

⁷¹ Вж. пак там.

⁷² Вж. **Бек**, Х.-Г. Цит. съч., с. 299.

зантолозите са важен източник за издигане, укрепване на положението и забогатяване чрез подкупи и разхищения. Затова именно аристократите имат това право (привилегия) и също купуват почетни дворцови титли, чиято продажба осигурява солиден доход на хазната, а притежателят на титлата получава добър процент от вложения капитал (9,7 %). Например, за да се купи титлата „протоспатарий“ (една от висшите през IX – X в.), трябва да се внесат 12 – 22 литри, но в действителност цената се вдига чак до 60 литри. По този начин във Византия се образува могъщ слой богато професионално чиновничество, като за успех в служебната кариера са необходими не толкова делови качества, колкото ловкост и съобразителна вярност към началството както в законните, така и в незаконните неща. Така съзнанието за безнаказаност нараства пропорционално с успехите в службата, а непоправимият порок на бюрократичната машина на империята – подкупът, става почти легален. Сиреч носенето на гръмка титла и подобаващо облекло на дворецовите приеми е много по-значимо, отколкото някаква икономическа печалба,⁷³ в което се изразява и дълбоката същност на тази аристократична привилегия.

Сред богатото разнообразие от привилегии на византийския елит се отличава тази, с която се дава право на **аристокрацията да купува имоти при преференциални условия**. Иде реч за т.нар. „**право на привилегирована покупка**“, която значително облекчава възможността на аристокрацията да купува селски имоти с цел „по-нататъшно укрепване на аристократичната прослойка и стимулиране на процеса на феодализация“ от страна на императорите.⁷⁴ Тази вековна привилегия (която за известно време е отменена) отново е възстановена през 922 г. от Р. Лакапин, когато изцяло се връща правото на съседите на привилегирована покупка (най-вече земя), която да се реализира при максимално облекчени условия за аристократичните среди. Така например при отчуждаването на земята на селянина (чрез покупка или отдаване под аренда) само 5 категории могат да се ползват с привилегированото

⁷³ Вж. **Томов**, Т. Цит. съч., с. 394 – 395.

⁷⁴ Вж. **Острогорски**, Г. Цит. съч., с. 342.

право на покупка, и то в определена последователност: собственици роднини; други съсобственици; собственици на парчета земя, които са свързани с предоставената за отчуждаване собственост; съседи по ниви, които заедно си плащат данъците; и други съседи по земя. И едва след като всички тези категории потенциални купувачи се откажат от покупката, земята може да бъде отчуждена към външни лица.⁷⁵ Вярно е, че част от замисъла на тази привилегия е да се опази колкото е възможно повече дребната поземлена собственост, което обаче изобщо не отменя нейното комерсиално придобиване от богатите аристократични слоеве, тъй като те използват различни ловки механизми за придобиването ѝ, като подставени лица, скрити подкупи, големи рушвети и др. В подкрепа на това император Никифор през 967 г. със закон отнема на бедните привилегированото право на покупка при отчуждаване на имотите, след което се получава така, че бедните могат да купуват само от бедни, а богатите – от богати.⁷⁶ По този начин императорската политика за укрепване на аристокрацията в държавата неотклонно е следвана, а привилегированата покупко-продажба на имоти има огромно значение за това.

Особено характерни за византийската аристокрация са и т.нар. „извечни привилегии“ на управленските малцинства, каквито са **ловът и ловните удоволствия**, поради което е назначен главен ловджия на ястреби и соколи; **привилегията „игра с топка на коне“**, привнесена от Персия и станала любима на благородниците; различни видове **други „аристократични“ игри** – на шах, на дама, на табла и т.н.⁷⁷ Всички те въз основа на тяхното перманентно използване в дворцовия живот не само увеличават неимоверния арсенал от привилегии на управляващите, но и допълнително потвърждават паразитния начин на тяхното съществуване (необосновани възнаграждения, раздаване на пари, продаване на длъжности, бляскави одежди, охолни пиршества, ловни излети и пр., и пр.).

5) Привилегиите на едрите земевладелци

При управлението на византийските императори едни от най-широко регламентираните привилегии са в областта на едрото

⁷⁵ Вж. пак там, с. 363.

⁷⁶ Вж. пак там, с. 378.

⁷⁷ Вж. **Томов**, Т. Цит. съч., с. 527 – 528.

земевладение. Така е, защото най-едрият земевладелец в страната е императорът, който разполага с обширни земи, някои от които наследени още от времето на елинистичните монархии, а други – придобити по-късно. В неговите ръце се намира голяма част от Египет, Сицилия, Далмация, Месопотамия, Сирия, значителна част от Финикия и др., като за императорските владения през IV в. изключително спомага конфискацията на голям брой земи на езически храмове и градски територии.⁷⁸ Освен императора, богати собственици (и арендатори) на земи най-често са висши граждани, военни сановници, сенатори и др., измежду които се отличават едрите земевладелци (и земеделската аристокрация), имащи най-много икономически привилегии.

Още между 476 и 484 г. е издадена новела, в която трайно се урежда характерът на дълготрайната аренда (емфитевзиса), като лицата, взели земя при условията на този вид аренда, получават редица привилегии, като: **освобождение през първите две години след получаването на земята от плащане на всякакви данъци** в полза на собственика; ползване на новите имоти на собствените като свои; правото им да ги завещават на синовете си, и дори да ги отчуждават и др.⁷⁹ Тези привилегировани облекчения за едрите поземлени собственици са начална стъпка и постоянно се увеличават с течение на историческото време.

И наистина едрите земевладелци през IX – X в. имат не само обширни имения, но и се ползват с редица привилегии, които са им давани от страна на централната власт. Такива привилегии получават предимно едрите манастирски и църковни собственици.⁸⁰

Една от главните привилегии се свежда до това, че **едрият земевладелец е освобождаван завинаги от плащане на каквито и да са държавни данъци**, които са задължителни за всеки притежател на земя. Тази привилегия е раздавана лично от императорите и с нея се ползват, както личи от данните на тогавашното „Ръководство за събиране на данъците“, разни църковни и други богоугодни

⁷⁸ Вж. **Ангелов, Д.** Цит. съч. Първа част. 1968, с. 40.

⁷⁹ Вж. пак там, с. 99.

⁸⁰ Вж. **Ангелов, Д.** Цит. съч. Втора част. 1974, с. 10 – 12.

заведения и манастири. „Някой от императорите – се казва там – наредил например данъците от наличните имоти да не се изискват от една или друга странноприемница или старопиталище, или манастир, или църква, но да му се оставят за вечни времена като императорски дар и да се отметнат в данъчните книги.“⁸¹ Освен това в общо посочване в „Ръководството“ са запазени сведения за конкретни императорски разпореждания за данъчни освобождавания от подобен род през 883, 934, 995 г., като при всички тях освобождаването засяга приоритетно имоти на манастири. Това – едно. И друго, освен за поземлени имущества **освобождаване от данъци** може да бъде дадено и за друг вид собственост, за която съществуваща практика говорят наредби от XI – XII в. – освобождавани са от данъци и такси **кораби на някои манастири**.⁸²

Трябва да се напомни, че заедно с историческата еволюция едрото земевладение получава все нови и нови привилегии. Облекчението, към което земевладелците винаги се стремят, е данъчната свобода – имунитетът, или както го наричат във Византия, „екскусията“.⁸³ Например през XI столетие централната власт все повече и повече държи сметка за желанията на феодалните господари и раздава тази привилегия с още по-голяма щедрост. По този начин **светските и духовните земевладелци се освобождават от някои, а най-силните и най-влиятелните от тях – от всякакви данъци, радвайки се на пълен имунитет**.⁸⁴ Тоест данъците и останалите вземания от крепостните вече не пълнят държавната хазна, а отиват при земевладелеца. А редом с **фискалния** по това време се **появява и правният имунитет: земевладелците съдят сами своите крепостни**. Така те във все по-голяма степен се откъсват от опеката на държавата. Земевладенията, ползващи се с пълен фискален и правен имунитет, излизат от управленската мрежа на централната власт и на императорските служители е забранено дори да влизат в земите на съответния земевладелец.⁸⁵

⁸¹ Цит. по: пак там.

⁸² Вж. пак там.

⁸³ Вж. **Острогорски**, Г. Цит. съч., с. 428.

⁸⁴ Вж. пак там.

⁸⁵ Вж. пак там.

Такива са по-същностните данъчни преференции (привилегии) на едрите земеделски собственици, които, освен изтъкнатото, могат да се резюмират ето как: притежателите на привилегированите земевладения изцяло поддържат императорската власт, извличат максимум лични изгоди (и печалби), безмилостно експлоатират бедния народ.

б) Привилегии на църквата (и нейните служители)

Дори и най-беглият поглед върху историческата литература, посветена на Византия, показва, че наред с политическите и икономическите изгоди на едрите земевладелци привилегиите на църквата и нейни духовници също заемат водещо място в стройната система от облаги на управляващите елити. Тук най-напред следва да се изведе цитираната вече привилегия за **неплащане на държавни данъци от представителите на църквата и монашеството** като привилегия номер едно на целия църковен елит, и особено на неговата висша прослойка.

Следващата сериозна привилегия е свързана с официалното **освобождение и от изпълнението на държавни повинности** на посочената вече прослойка, което се вижда от една наредба в правния сборник „Епанагога“, издадена след 879 г., по време на царуването на Василий I. В нея изрично се казва, че „манастирите, църквите и преди всичко митрополиите и епископствата не подлежат нито на лична, нито на държавна ангария и повинност“, ⁸⁶ а нарушителят на тази разпоредба е заплашван с анатема. Както се вижда, това е съсловна привилегия, която се отнася главно до представителите на църковната аристокрация, от което естествено тя всячески се възползва.

Наред с освобождаването от данъци и повинности именията на църкви и манастири се ползват и с други привилегии от социално-икономически характер. Една от тези **привилегии**, спомената пак в „Ръководство за събиране на данъците“, е т.нар. „автургия солемния“, която не само се свежда до това, че даден църковен или манастирски поземлен собственик е освобождаван от плащане на държавни данъци за своите имоти, но и се нарежда, щото **общата**

⁸⁶ Цит. по: Ангелов, Д. Цит. съч. Втора част. 1974, с. 10 – 11.

сума от тези данъци да му бъде придадена в негова полза. По такъв начин, докато при прокатеспазмена логизима едрият поземлен собственик сам не плаща данъците, сега той вече ги и получава за себе си. С други думи при прилагането на автургия солемния неговата печалба е два пъти по-голяма,⁸⁷ отколкото преди.

Възможно е да се предположи, че при даването на автургия солемния се има предвид да се отпускат в полза на едрия собственик не само държавните данъци, плащани от собствения му домен, но и тези държавни данъци, които плащат неговите зависими селяни. Защото, вместо на държавния бирник занапред те трябва да ги плащат на своя феодален господар. В такъв смисъл автургия солемния може да се окачестви като първа стъпка към изграждането на **финансов имунитет в именията на едрите църковни и манастирски собственици.**⁸⁸

Друга отличителна привилегия, която се дава пак на църковни и манастирски учреждения, е т.нар. „**суми вместо тържествени дарения**“. Това са определени парични суми, които спадат към фонда на императора и неговата лична каса. Тези суми са отпускани в полза на манастирското или църковното учреждение всяка година и благодарение на тях ръководителите на тези институции могат да закупят още земи или да подобрят стопанството си. Практиката да се раздават от императора парични дарения на църкви и манастири продължава и през следващите столетия.⁸⁹

През IX – X в., както личи от „Ръководството за събиране на данъците“, започва да си пробива път и една друга практика, а именно **да се дават в полза на отделни църкви или манастири целите данъчни суми**, които дължи на фиска някое село. Вместо да бъдат получавани от органите на централната власт, занапред тези суми са получавани от едрият църковен или манастирски собственик, като това става със специално нареждане на императора. Тази практика се нарича „тържествено дарение“, а характерно за нея е това, че селата, чийто данък отива в полза на църквата или манастира, не се

⁸⁷ Вж. пак там.

⁸⁸ Вж. пак там.

⁸⁹ Вж. пак там.

намират в негово пряко подчинение. Просто те остават подчинени на централната власт, тъй като техните жители не са нито църковни, нито манастирски парици, а т.нар. „държавни селяни“.⁹⁰

„Отбелязаните в „Ръководството за събиране на данъците“ различни дарения в полза на църковни и манастирски учреждения (автургия солемния, та анти солемнион, логизимон солемнион) – обобщава Д. Ангелов – представлявали рента за едрия манастирски и църковен собственик, която допринасяла за укрепване на икономическата му мощ. В едни случаи (при автургия солемния) тази рента се пораждала като резултат от наличието на собственически права на едрия земевладелец върху неговото имение и на лична власт върху зависимите селяни, т.е. това било феодална рента в пълния смисъл на думата. В други случаи (та анти солемнион и логизимон солемнион) рентата, получавана от манастирските и църковните феодали, била не последица от наличието на техни собственически права върху земята и лична власт върху селяните, но израз на специална политика на централната власт, целяща да укрепи позициите на църковното земевладение. Този вид рента свидетелства за силната намеса на държавата при изграждането на феодалните отношения във Византия през IX – X в.“⁹¹

Може да се каже, че регламентирането на толкова богат режим от различни икономически, финансови и данъчни привилегии на църквата и нейното духовенство не се дължи само на това, че трябва да се усилва властта на императора в държавата. Това е така, но по-важен според нас е фактът, че през този исторически период (VI –XI в.) реално се развива нов тип социално-икономически отношения – феодалните, които постепенно формират и нови социални групи (феодали, крепостни селяни), оказващи огромно влияние върху еволюцията на политическите системи тогава. В този смисъл напълно закономерно се пораждат цяла редица непознати (нови) привилегии на управляващите елити от икономическо и финансово-данъчно естество, чрез които техните представители да се чувстват активно мотивирани и ангажирани във висшите структури на властта.

⁹⁰ Вж. пак там, с. 12.

⁹¹ Пак там.

7) Привилегиите на военното съсловие

Както във всяка империя, така и във Византийската целият военен елит, аристокрацията и съсловие винаги са били поставени на висок политически пиедестал. Затова и привилегиите за различните части на военното съсловие никога не са били игнорирани, а напротив – били са постоянна грижа на императорската власт (и лично на самия владетел). Тези привилегии основно се отнасят до **т.нар. „стратиоти“**, наложили се като водещо военно съсловие при изграждането на народната войска на империята.

Стратиотите, както личи главно от новелата на Константин VII Багренородни от 947 г., а и от някои други извори, представляват слой земеделци, притежаващи „специални войнишки имоти“, които са вписвани в отделни данъчни регистри. Имотите им служели за издръжка на семействата и същевременно като база, за да се въоръжават със собствени средства и да се явяват в армията, когато стане нужда. А след смъртта на стратиота войнишкият имот минава в собственост на неговите наследници, като заедно с това се предава и задължението за военна служба, свързано с този имот. Освен това съгласно новелата войнишкият имот трябва да има стойност най-малко 4 литри злато, т.е. 288 номизми. Това се отнася до земите на стратиотите пехотинци, които образуват тежковъоръжените отряди. А за земите на стратиотите моряци, които получават въоръжението си от държавата, се предвижда да струват минимум 2 литри (144 номизми).⁹² И нещо твърде важно: този определен минимум е неотчуждаем, а войникът няма право да го продава, да го завещава, дарява и т.н., и извършването на подобни сделки се счита за невалидно и се наказва.

Заедно с изброените изисквания и в замяна на задължението да служат в армията стратиотите **са освободени от всякакви държавни тегоби и трябва да плащат само определения съобразно размера на имотите им поземлен данък**. Тук най-привилегирован слой между стратиотите са онези от тях, които се намират по граничните области на империята и които са известни с названието „**акрити**“, каквито има в Северна Сирия, в Армения и Киликия, т.е. в областите, съседни на Арабския халифат, а също и

⁹² Вж. пак там. Цит. съч. Първа част. 1968, с. 229.

в европейските владения на Византия, главно в Тракия и Македония, край границата с българската държава. Властта гледа на тях като на особено важна опора и им дава **редовни годишни възнаграждения в пари или в натура**, като по-малки заплати получават и останалите стратиоти.⁹³

В действителност тези държавни привилегии не обхващат всички членове на военното съсловие, а само елитната военна аристокрация (видните пълководци, висшия команден състав) и числеността на стратиотите като представители на конкретен земеделски слой. Но фактът, че те придобиват сериозни данъчни облекчения, не плащат различни поземлени данъци и са стимулирани с допълнителни парични възнаграждения, говори само за едно: тези прослойки са неразривна съставка от тогавашната привилегирована олигархия във властта въпреки обстоятелството, че грижата за висшите военни и войската изобщо има безспорен социален характер (и значение).

Същевременно е необходимо да отбележим, че някъде около X – XI в. във Византийската империя при развитието на едрото светско и църковно земевладение все по-отчетливо се забелязва усилване на феодалното икономическо господство и на формите на извъникономическа принуда. В този смисъл императорската власт е принудена да санкционира съсредоточаването на политическата власт в ръцете на едрите земевладелци чрез специални дарения (имунитети). Тяхната същност се изразява в това, че със специални кралски грамоти се забранява на правителствени длъжностни лица – графове, стотници и помощниците им, да влизат на територия, принадлежаща на един или друг едър земевладелец, за изпълнение на каквито и да е съдебни, административни, полицейски или фискални функции.⁹⁴ По такъв начин всички тези функции се предават на магната, който ги изпълнява с помощта на свои собствени агенти. Точно това дарение се нарича „имунитет“ (лат. *immunitas* – неприкосновеност, освобождаване от нещо), ко-

⁹³ Вж. пак там, с. 230.

⁹⁴ Вж. **История** на Средните векове. Том I. 1974. Цит. съч., с. 129.

ето може да се определи като прехвърляне на определени политически права на едрите земевладелци и респективно прехвърляне на територията, обхващаща съответното дарение.⁹⁵ С други думи имунитетът изключително много спомага за засилване на политическата независимост на феодалите, но в същото време и укрепва централната императорска власт чрез щедрите дарения. Това провокира императорската власт всячески да подкрепя формиралата се феодална класа и нейните представители в държавните институции, вкл. и чрез разширяване и прилагане на **привилегиите под формата на имунитети**. Така се стига до юридическото регламентиране на имунитета като специфична форма на власт на феодалния господар над намиращото се в имението му население. Този имунитет според историците, най-общо казано, е два основни вида – **финансов** и **съдебен**,⁹⁶ като друг механизъм за получаване на разни материални изгоди.

Първият, или **финансовият, имунитет** на феодалите над зависимите люде се развива в непосредствена връзка със съществуващата още през X в. практика да се освобождават владенията на отделни едри земевладелци от плащане на данъци и да не се позволява да влизат в техните земи органи на централната администрация. През средата и втората половина на XI в. тази практика се засилва още повече, като се утвърждава при това и специфичен термин за нейното означение, а именно терминът „екскусия“. И както личи от данните на грамотите, в едни случаи получаването на екскусия означава, че във феодалното имение се забранява достъпът на държавните бирници или други чиновници, т.е. едрият поземлен собственик продължава да плаща данъци на държавата, но ги дава направо на фиска, а не на бирниците, които изобщо не влизат вече в земите му. Така в стремежа си да се избавят от намесата на държавни чиновници някои едри поземлени собственици дори са готови да се откажат от даряваните им от императора годишни придобивки, при условие че ще бъде забранен достъпът на органи на властта в техните владения. Нещо повече, монасите например от един манастир (Ватопедския) дори си издействат през 1082 г.

⁹⁵ Вж. пак там, с. 129 – 130.

⁹⁶ На следващите няколко страници тези имунитети са представени по: **Ангелов, Д.** Цит. съч. Втора част. 1974, с. 149 – 154.

привилегията (съобразно една грамота) занапред никакъв съдия да не стъпва в техните имения и да не ги облага с паричен данък, както става дотогава.

В други случаи под „ексусия“ се подразбира не само **забраната на бирници или други държавни чиновници да влизат във владенията на едрия земевладелец, а и освобождаването на тези владения от плащане на данъци и изпълняване на повинности**. В такъв смисъл е употребен терминът „ексусия“ в повечето от споменатите вече грамоти от втората половина на XI в. В тях са изброени подробно различните данъци и повинности, от които се освобождават владенията на феодала, като накрая се добавя обикновено и списък с различните военни и граждански сановници, на които се забранява достъпа до тези владения. При това ексусията, давана на феодалите, с това свое съдържание може да бъде два вида – пълна и частична. При пълната феодалното владение е освобождавано от абсолютно всякакви задължения към централната власт, т.е. и от редовния годишен данък (телос), и от допълнителните данъци (епирии) и повинности; докато при частичната ексусия феодалът продължава да плаща телоса, а е освобождаван само от епириите. Ако се съди по запазените грамоти за разглеждания период, стремежът на централната власт е да дава предимно частична ексусия, като запази за себе си телоса.⁹⁷ Практически след получаването на ексусията реална полза има само феодалният собственик, който действително се избавя от намесата на централната власт в своите земи и въобще не е длъжен да плаща в бъдеще никакви или почти никакви данъци на държавата. По такъв начин ексусията, която сама по себе си представлява освобождаване от данъци и забрана за намеса на държавни чиновници в именията на феодала, създава заедно с това условия за укрепване на неговата власт над зависимото население. И без да създава сама по себе си финансов имунитет, т.е. право на феодала да събира за себе си цялата рента от зависимите хора, по същество ексусията поражда такова право. В това се свежда нейната голяма роля в по-

⁹⁷ Вж. пак там, с. 151.

нататъшния процес на развитие на феодалните отношения във Византия през XI – XII в.⁹⁸

Вторият, или **съдебният, имунитет** във феодалните владения е създаден в средата на XI в. и се ползва преди всичко от управителите на манастирските имения и владенията на светските феодали. По своя обхват този имунитет през разглеждания период е определен конкретно. Понякога (като например за манастира „Иверон“) той има по-ограничен характер. Защото на манастирската управа се дава право да упражнява юрисдикционни функции в пределите на нейната територия, като не са допускани да се намесват там „темни или други съдии, претори, бирници или някои други“. Заедно с това обаче се определя, че манастирът остава подчинен на юрисдикционната власт на дука на Солун и че те са властни да решават пред своя съд „всички обвинения срещу него“. Другояче е разрешен въпросът за манастира „Йоан Богослов“ на остров Патмос, доколкото в грамотата на Алексий I Комнин от 1088 г. четем, че „нито манастирът, нито това, което му принадлежи, нито самият остров ще бъде подчинен на царски, на патриаршески, на митрополитски, на епископски, на църковни или на някакви граждански лица“⁹⁹. Или, докато случаят с манастира „Иверон“ е пример за ограничен съдебен имунитет, тук се касае за пълен съдебен имунитет. Това означава, че все пак самата императорска власт не губи изцяло съдебния контрол и има възможност да изпраща там своите правораздавателни органи, разбира се, когато смята, че има такава необходимост.

Следователно може да се обобщи вкратце, че както **финансовият**, така и **съдебният имунитет** представлява особена и **специфична форма на привилегия на управляващите елити и едри земевладелци във Византия**, от която тотално се възползва олигархичната върхушка със съдействието (регламентирано и нерегламентирано) на императора и подконтролните му държавни институции.

Налага се да изтъкнем и още нещо, което се потвърждава от цялата последваща социалнополитическа история на Византийската

⁹⁸ Вж. пак там, с. 153.

⁹⁹ Пак там, с. 154.

империя, и то е свързано с перманентното развитие и увеличаване на привилегиите във феодалното общество. Така например през XII в. при управлението на Мануил I Комнин, когато процесът на феодализация във Византия продължава неотклонно своята еволюция, привилегиите придобиват нови мащаби и разпространение за богатите съсловия, тъй като се приемат различни нормативи за тяхното регламентиране. Такава е една императорска Наредба 1158 (повторена през 1170 г.),¹⁰⁰ чрез която се увеличава материалното благосъстояние на заможните люде в империята. Съгласно нея се забранява на лицата, които са придобили като дар от императора недвижими имоти, да ги отчуждават в полза на друго, с изключение на членовете на Сената и на войнишкото съсловие. Смисълът на забраната е ясен, доколкото с нея се цели да се задоволят преди всичко интересите на светската поземлена аристокрация (сенаторите и пронариите), като им се даде право само те да придобиват нови поземлени имуществва от императорския фонд.¹⁰¹

През този период едновременно със заздравяване на привилегированите позиции на светската поземлена аристокрация във Византия неизменно продължава и процесът на укрепване на икономическата мощ на църквата, и особено на монашеството. Това става с отделни грамоти на М. Комнин, който потвърждава всички стари привилегии на повечето манастири (около Цариград, Енос, Мала Азия и др.), като дори е забранено (със специална наредба) да се посяга от държавните чиновници на имотите на починалите висши духовници. И освен това на църквата и монашеството са подарявани от императора т.нар. „зависими люде“, които да обработват многобройните земи и имоти.¹⁰² С други думи налице е трайна закономерност за налагане на различни **икономически привилегии** на върхушечните социални слоеве във Византия (едриите земевладелци, аристократите, духовниците), с която се постига двуизмерен ефект – усилване на императорската власт и привилегировано обогатяване на олигархичните слоеве.

Както вече имахме възможност да отбележим, **привилегиите на византийските елити** придобиват изключителни размери и в

¹⁰⁰ Вж. пак там, с. 198.

¹⁰¹ Вж. пак там.

¹⁰² Вж. пак там, с. 199.

централната, и **в местната власт**. Това най-ярко проличава от разнообразния характер на привилегиите, които се отнасят до някои от по-големите византийски градове, каквито са Солун, Монемвасия и Янина.

Като важен пристанищен и търговски център Солун има местен сенат, народно събрание и императорски наместник, известен с наименованието „епитроп“ („дук“, „кефалия“). Поради това привилегиите на Солун са датирани от старо време, а през 1205 г. отново са потвърдени от Балдуин Фландърски след влизането му в града (впоследствие привилегиите са препотвърдени и от никейския император Йоан Ватаци). Тези привилегии на местните управници са свързани с правата им в местното самоуправление, уреждането на вътрешните работи, укрепването на икономическите позиции и др.

Повече данни за привилегиите в големите градове обаче се съдържат в текста на три нарочни грамоти от времето на император Андроник II Палеолог (1282 – 1328 г.).¹⁰³ Например в първата грамота за Монемвасия се потвърждава старото право на гражданите (дарено им още от Михаил VIII Палеолог) на пълна собственост върху техните наследствени имоти. Същевременно в нея се добавя, че тези имоти трябва да се ползват с пълна екскусия и свобода и да не подлежат на никакъв данък и никаква тежба. Посочено е още, че тези привилегии са дадени на жителите на Монемвасия, без да се уточнява дали иде реч за цялото население на града, или се има предвид само местната поземлена аристокрация (феодалите и богатите граждани). А във втората грамота (издадена през 1316 г.) се дават привилегии предимно от търговско естество: определя се умерено мито, което монемвасийците трябва да плащат при покупка и продажба на различни стоки; гражданите са освобождавани от разни видове такси и даждия, които са свързани с упражняването на търговска дейност (със складирането на стоките по пристанищата, с тяхното излагане на пазара, с измерването им) и др. Обаче най-подробна и разнообразна по характера на привилегиите е третата грамота, дадена на жителите на Янина. В нея на-

¹⁰³ Данните от тези грамоти за привилегиите на градовете Монемвасия и Янина в изложението са цитирани по монографията на Д. Ангелов (Вж. пак там, с. 72 – 73).

мираме най-напред привилегии във връзка с поземлената собственост, подобни на привилегиите от първата монемвасийска грамота. Плюс това се потвърждава правото на собственост на Янинската митрополия върху всичките недвижими имуществва (селата, лозята, нивите, водениците), както и върху намиращите се там парици. Това право на собственост се узаконява и за другите поземлени собственици в Янина, като се подчертава, че те могат и занапред да притежават несмушавано редица „села и имоти“, каквито са имали и до издаването на тази грамота. И друго, даден е поименен списък на тези (общо над 20 на брой), чиито собственици обикновено са богати граждани и преди всичко местни феодали. Така утвърдените в грамота поземлени имуществва се освобождават от плащане на различни данъци, изброени поименно,¹⁰⁴ което представлява сериозна данъчна привилегия.

Разбира се, тези местни привилегии, характерни за XI – XIV в., изцяло облагодетелстват тогавашния градски елит, т.е. местната феодална аристокрация, както и богатото гражданство в големите градове, което съвсем не означава, че няма различни видове облаги (привилегии) и за други социални слоеве в тях.¹⁰⁵ Те обаче нито по размери, нито по обхват, нито по облаги се ползват от значителни по количество социални съсловия.

Междувременно с течение на вековете ръстът на привилегиите на византийската императорска върхушка до такава степен се увеличава, щото в средата на XIV в. са предприети драстични

¹⁰⁴ Вж. пак там.

¹⁰⁵ Наред с посочените привилегии в грамотата например се предвиждат и редица други права за жителите на Янина: дава им се право да търгуват с каквито и да са стоки в техния град или в другите градове и села на империята, без да плащат никакво мито; освобождават се от задължението да дават подслон на войници, минаващи през града или през околните селища, които са тяхна собственост; отменя се задължението им да служат като войници и да пазят стените на града. Във войската могат да бъдат привлечани само ония от тях, които спадат към категорията на стратиотите и имат специални войнишки имоти, а за пазачи на градските стени трябва да бъдат използвани само тези, които и по-рано са изпълнявали тази служба като редовна стража. И още, имат правото да изберат от собствената си среда хора, които да раздават правосъдие между гражданите по всички дела, с изключение на тези, подсъдни на църквата, и др. (Вж. пак там).

мерки за отмяна на част от тях (в т.ч. и в градове като Солун и др.), а именно: 1) конфискация на имуществата на църкви и манастири и премахване на църковните имунитети; 2) отмяна на даренията на имущества на църкви и манастири; 3) отмяна на задълженията към лихварите; 4) създаване на обща каса за нуждите както на миряните, така и на клириците; 5) осигуряване на намеса на светската власт при назначаването на висшите духовници; 6) организиране на градска милиция за осигуряване на контрол и ред; и 7) поправка и възстановяване на полуразрушените градски стени¹⁰⁶ и др. Очевидно е, че тези мерки за ограничаване на локалните привилегии имат палиативен характер, защото въпреки добрите намерения не са намалени радикално десетките изгоди от властта за националната и местната феодална класа (и богато съсловие) главно поради природата на тоталната и еднолична императорска власт.

И така, след като анализирахме появата и еволюцията на **привилегиите във Византийската империя** през ранната средновековна епоха, ще завършим тази точка с няколко **най-общи отличителни характеристики** относно тяхната значимост и място в това интересно историческо време.

Преди всичко е необходимо ясно да се изтъкне обективното обстоятелство, че за вертикално-хоризонталното развитие на привилегиите във Византия в най-голяма степен способства **трайното формиране на държавата и нейните основни институции – императора, правителството, администрацията и др.** Това е гранитната основа на византийската държавност, около която непоколебимо се създават (и изграждат) десетките политически привилегии на елита, естествено с изричната санкция на владетеля на държавата – вездесъщия император.

Не може да има абсолютно никакъв спор, че **най-големият ползвател и консуматор на изключително разнообразните политически и всякакви други привилегии е византийският император** поради тоталния характер на неговата еднолична власт. В този смисъл може да се каже, че различните императорски привилегии

¹⁰⁶ Вж. Ангелов, Д. История на Византия. Трета част. 1204 – 1453. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1974, с. 92 – 93.

представляват не само солидно разгърната система за лични изгоди (и облаги), но са и фундаментален стожер на властта като средство за нейното укрепване и поддържане (спрямо върхушката, елитите, съсловията, прослойките).

За да се разгръщат масово едни или други привилегии във византийското общество, огромна роля изиграва формиращият се и **утвърден през вековете управляващ политически елит**, който всячески се домогва и възползва от своите облаги. Защото за разлика от други държави византийският елит е много добре организиран (като институция), йерархизиран (император, министри, администратори, чиновници) и структуриран (аристокрация, едри земевладелци, духовници, военни) и в него всеки един знае своето място, ползвайки конкретен набор от прилежащи му привилегии. Тук най-вече иде реч за състава на византийския Сенат, който според Ханс-Георг Бек не е онази „благородническа класа от сенатори (както е в Римската република), а се състои в по-голямата си част от най-висшите представители на двора, допълнени чрез лични номинации от страна на императора. Нещо, което представлява приблизително правителствено или властово ръководство на държавата, наричано „Съвет на Короната“¹⁰⁷. Именно този управляващ елит има правата да се ползва от множеството привилегии в империята.

През епохата на цялата византийска империя особено популярни, търсени и тачени са **различните видове титли, рангове и звания като „запазена марка“ на политическите привилегии**. Тези титли се раздават (връчват) лично от императора на негови висши сановници и приближени лица (разбира се, не безвъзмездно), поради което са изключително престижни, авторитетни и доходносни. В резултат на това само през XI в. византийската придворна йерархия се „окичва“ с повече от 70 титли и звания,¹⁰⁸ което е своеобразен рекорд по зачитане на „царедворското тунеядство“ и властническото тщеславие от страна на владетеля.

Интересно е да се констатира, че независимо от своето широко разпространение сред елита **привилегиите във Византия, макар и не всички от тях, са регламентирани в отделни юридически**

¹⁰⁷ Вж. Бек, Х.-Г. Цит. съч., с. 61.

¹⁰⁸ Вж. Ангелов, Д. Цит. съч. Втора част. 1974, с. 174.

актове. Това започва още от ранните години на империята, когато при управлението на Юстиниан е издаден цялостен сборник със закони (известни като „новели“); първият юридически сборник, издаден по времето на Василий I, или т.нар. „Закон-наръчник“ (около 870 – 879 г.); вторият правен сборник, наречен „Епанагога“ (обнародван след 879 г.) и др.¹⁰⁹ В тях, както и в други подобни законови разпоредби, макар и частично са регулирани основни права и задълженията на институциите, властта и функциите на императора, на светските и духовните сановници и т.н., вкл. са регламентирани и някои от полагащите им се привилегии (в т.ч. икономическите). Тоест става дума за напълно узаконяване на редица политически привилегии, от които се възползват управляващите олигархии в империята.

Никак не е случайно обстоятелството, че измежду множеството изгоди от властта **икономическите привилегии непрекъснато разширяват своето присъствие в обществено-политическия живот, обхващайки нови и нови територии в цялостната еволюция на Византийската империя.** Вече дадохме достатъчно примери за това, поради което само ще припомним, че с тези привилегии, ползвани от висшата аристокрация, едрите земевладелци и първенстващото духовенство, императорската власт ежегодно укрепва икономическата мощ на богатите класи, а чрез тях и силата на едноличния владетел в държавата.

Справедливо е да се посочи и една друга особеност на привилегиите във византийското общество, която произтича от факта, че **има два вида привилегии:** такива, които се дават от държавата на разни администратори, чиновници и служители (висши и средни) като „**награда**“ **от властта;** и други, т.е. такива, които **имат социален характер,** защото са отредени за доблестна служба на родината (например привилегиите на военнослужещите). Тези облаги съпътстват целокупното историческо развитие на Византийската империя и винаги трябва да се отчита тяхната значимост, особено когато говорим за т.нар. „социални привилегии“, които са получавани от хора, жертвали живота си за държавата.

¹⁰⁹ Вж. Ангелов, Д. Цит. съч. Първа част. 1968, с. 130 – 131; Втора част. 1974, с. 59 – 60.

Доказан исторически факт е, че в своето цивилизационно развитие Византийската империя невинаги използва привилегиите като перманентен инструмент за налагане на властта. Напротив, **различните видове привилегии се изобретяват и налагат на приливи и отливи, сиреч не вкупом и в цялост, а в зависимост от конкретното историческо време, състоянието на империята, настроенията на хората, волята на императора и т.н.** Доказателство за това е новелата на император Роман I Лакапин (от април 922 г.), с която той възстановява ограниченото право на привилегирована покупка на земя на съседите, която вече цитирахме в по-предишните текстове. Така богатите въобще не могат вече да купуват селска земя или да я наемат, с изключение на случаите, когато притежават свои земи в съответните села. Освен това не могат да получават подаръци и наследства от бедните дори когато са в роднинска връзка с тях, а който наруши тези изисквания, ако не е защитен от 10-годишна давност, трябва да върне придобитото парче земя без всякакво обезщетение и да внесе в държавната хазна съответната парична глоба.¹¹⁰ Такива промени обаче говорят само за едно важно нещо: властта все пак се съобразява с мнението на хората, поради което са правени различни промени при използването на привилегиите.

Като най-ярък пример на **специално привилегировано положение от страна на властта към висшите служители на религиозните институции и култа (храмове, манастири) могат да се определят получаваните от тях богати дарения и подаръци.** „Във Византия – пише Иван Кацарски – манастирите са получавали щедри дарения, а игумените им били част от имперския и местните елити. Сред самите игумени най-влиятелен е бил онзи, който имал отношения с големите фигури сред лаиците и бил част от прочутата група духовни наставници. Те са били сред най-близките довереници на хората с власт и влияние във Византия и съветите, които са давали, често са способствали за едно или друго уреждане на държавните дела.“¹¹¹ Тази привилегия е характерна за почти цялото Средновековие в повечето европейски държави, поради което

¹¹⁰ Вж. **Острогорски**, Г. Цит. съч., с. 363.

¹¹¹ **Кацарски**, Иван. Цит. съч., с. 169.

може да се каже, че спецификата ѝ намира двуразов израз: веднъж, нейните консуматори (висшият духовно-клерикален и местен елит) се чувстват като важна съставка от управлението на държавата, и втори път, като мастити ползватели на богатата система от привилегии, дарения, облаги и др.

И най-накрая, ще изтъкнем още едно обективно обстоятелство, което предполага естествената еволюция и увеличаването на привилегиите във Византийската империя, а именно: след залеза на Римската империя както във Византия, така и в редица други държави в една или друга степен се проправя път основните елементи на късната феодална система, каквито са: върховната собственост на императорската (царската) власт върху земята (като гръбнак на йерархичната структура на управляващата класа); раздаването на условни земевладения (срещу изпълнение на определени военни или административни задължения към централната власт); обработването на тези земевладения на ангарийни начала (от полусвободни и независими селяни) и т.н.¹¹² Всичко това заедно със съществуващите привилегии на императорската олигархична върхушка реално може да стане, защото благинките от властта (политическите и икономическите) са използвани от тогавашните елити в условията на формиращото се раннофеодално общество и политическа система, в които няма почти никакви социални спирачки за тяхното ограничаване. Тези привилегии обаче, освен във Византия и редица европейски държави, са намерили широко приложение и в Източния свят, и най-вече в създадените халифати (и източни теокрации), към чиито проявления се насочваме на следващите страници от нашето изследване.

1.2. Привилегиите в източните теокрации и халифатите

В социалнополитическите условия на Ранното средновековие привилегиите на управляващите елити намират широко приложение не само в редица европейски държави, но и в почти всички източни държавни образувания. Те (привилегиите) приоритетно обхващат в своите „мрежи“ висшите ешелони на властта

¹¹² Вж. Беров, Л. Цит. съч., с. 97.

(духовенството и управниците), тъй като обективно са мотивирани от борбата между религиозното и светското начало в държавното управление във всички сфери на социалния живот. „Религията, или по-точно църковната власт, като посредник между Бога и човека, между Бога и (...) другите властници – изтъква проф. М. Семов – е оплела като паяжина цялата система на обществения живот и по необходимост основната битка се води на полето на религиозната догматика...“¹¹³ Иначе казано, религията безкомпромисно и тотално навлиза на територията на политическата власт и в значителна степен изземва нейните функции в държавното управление (този въпрос ще бъде разгледан по-нататък), в резултат на което се появяват и развиват теократичните форми на господство (и управление).

Първите модели на теокрацията¹¹⁴ възникват много по-рано, или още през Античността.¹¹⁵ Според дефиницията на проф. Янков теокрацията е такъв вид държава, при която е налице смесване или даже отъждествяване на политиката с религията, на държавата с църквата и на светската с църковно-духовната власт.¹¹⁶

¹¹³ Вж. Семов, М. Теория на политиката... Цит. съч., с. 99.

¹¹⁴ *теокрация* (гр. ез. *θεός* – бог, и *κράτος* – власт) – 1. Форма на управление, при която политическата власт принадлежи на духовните лица. 2. Държава с такова управление (Ватиканът) (Вж. **Речник** на чуждите думи... Цит. съч., с. 749).

¹¹⁵ Най-ранните теократични държави са Древен Египет, Халдея, брахманска Индия и др. Например фараоните в Египет са обожествявани (тогава са изобразявани като богове) и само те са могли да изпълняват определени обреди, свързани с принасяне на дарове на Бога. Смята се, че самият термин „теокрация“ е употребен за пръв път от Тит Ливий (известен още като Йосиф бен Матиаху) при описанието на държавното управление на юдеите, където върховни норми на държавния и обществения живот са законите на Мойсей. Властта на първосвещениците (върховните жреци) в Юдея през V – I в. пр.Хр. възплъщава теократичния принцип на управление на държавата. Сиреч Бог е признат като първоизточник на правото, законите се тълкуват и налагат от свещеници, които изпълняват ролята на божествени наместници. Подобна форма на държавно устройство съществува в Древен Израел, при управлението на съдиите, до появата на монархията при цар Саул (Вж. **Основни** термини, използвани в учебния процес... Цит. съч., с. 420 – 421).

¹¹⁶ Вж. Янков, Г. Теокрация. – В: *Основни термини*... Цит. съч., с. 420.

Теокрацията намира още по-силно приложение сред **източните ислямски деспотии** през Средновековието, в които **Коранът е източник едновременно и на вярата, и на закона и в които господства шериятът – ислямското религиозно законодателство**. На изток теократизмът е характерна черта на политическите идеи, зложени в Корана. Ранният ислям изхожда от предпоставката, че **цялата светска и духовна власт принадлежи на Пророка, а след неговата смърт – на халифите (заместниците на Пророка)**. Наред с този постулат се обосновава идеята за върховенство на религиозната над светската власт.¹¹⁷ Нещо повече, ислямът представлява такава религиозно-политическа система, при която **източникът на властта се съдържа изцяло в т.нар. „Божествен закон“**, според който няма никаква разлика между Свещения Коран и светската система на държавата.

В източната теократична система основно място заема **култът към исляма**, който се гради на пет основни вярвания: изповядване на вярата, редовна молитва, даване на милостиня, извършване на постене и поклонничество в Мека.¹¹⁸ Тези вярвания са неизбежен атрибут на функционирането на теократичната държава и важен компонент за легитимирането на нейната политическа система. И още, Коранът е фундаментът на властта в теократичните държави, без които нито едно държавно образувание, устроено на ислямска основа, не може да съществува. Показателен пример в това отношение са прочутите арабски халифати като първични класически форми на източните теократични държави.

За да изясним обаче характера и мащабите на привилегиите в този тип теокрация, е необходимо да разгледаме малко по-обстоятелно същността на халифата като средновековен политически режим. Поради това тук допълнително ще се опрем на великолепия анализ на този феномен, извършен от проф. М. Семов, в

¹¹⁷ Вж. пак там, с. 421.

¹¹⁸ Вж. **Ирхин**, Ю. В. Политология. Издание второе, дополненное. Москва: Экзамен, 2007, с. 18.

който теоретично се осветлява **т.нар. „Арабски халифат“** (или царството на халифата и исляма) като класически тип ислямска политическа система.¹¹⁹

Още през VII в. Мохамед създава мюсюлманска религиозна община, която става важна изходна позиция за формирането на арабско-мюсюлманската държава, наричана „Арабски халифат“. През X век тази държава става могъща империя, включваща Средна Азия, Закавказието, Иран, Ирак, Арабския полуостров, Северна Африка и голяма част от Пиренеите.

Трябва да се изтъкне, че мюсюлманската община като основа на държавата съществено се различава от териториално-племенните общини, от чието обединение се появява полисът, или градът държава.¹²⁰ В този смисъл съвсем друг е основополагащият принцип на мюсюлманската община и държава от Средните векове. За разлика от античната община тя обединява хората не на родово-племенна основа, а на едната мюсюлманска вяра. Сиреч **Мохамед** едновременно е и глава на светската и религиозната власт, и законодател, и военачалник, и съдия, т.е. едничкият той е **източник на цялата власт, на всички власти и на абсолютната власт, дадена му от Аллах**. При това за разлика от папоцезаристката държава тук е налице **сливане на всички власти в една**

¹¹⁹ Вж. подробното разглеждане на халифата като политическа система и социален феномен във: **Семов, М.** Теория на политиката... Цит. съч., с. 100 – 105.

¹²⁰ В античната община например (като разлика) се налагат една върху друга две мрежи на социални отношения: едната – родово-племенна, а другата – териториално организираща. По-късно, при християнската теокрация, при държавите от Свещената римска империя, общината запазва позиции, но по правило не става религиозна община или религиозна структурна единица. Тя просто си остава единица на административно-политическата власт, която се развива под благословията на църквата, и по-точно на някои от обособените по-горни нива на светската власт. Тук кметът и свещеникът, владиката и областният управител по правило са с различни функции и различни лица. Защото християнската църква различава грижата за душата от грижата за тялото и има за свой приоритет духовното начало, но държи в подчинение и под контрол светската власт, на която е предоставено управлението на земните работи. При цялото му разнообразие т.нар. „папоцезаризъм“ запазва отлики между религиозната и светската власт. В случая могат да се приемат за изключение самата папска държава, както и някои епископски владения без особено значение (Вж. пак там).

институция, в една личност. В съответствие с това ислямът има в своята свещена книга – **Корана**, и в свещените си предания не само добре разработена философия както християнството, но и **правна система – шериата**. Или, ислямът по дефиниция съдържа в себе си всеобемаща грижа за човека, дава всичко, от което той се нуждае, и затова изисква от него цялостно и пълно подчинение. И още, ислямът значи покорство.¹²¹

Известно е, че всяка религия претендира за тотален контрол върху човека, поради което и създава своя организация и структури. В една или друга степен това се отнася и за политическите диктатури, които също се стремят да контролират човешката дейност. Но според проф. М. Семов „тоталното обхващане на човека, тоталното му поглъщане и подчиняване, тоталният контрол върху всички страни на неговата дейност и живот от една-единствена властова структура постига именно ислямската община и държава, създадена от Мохамед“¹²².

Във фундамента на този същински модел на тоталитарно общество и държава стои изключително опростена ценностна структура: един е Аллах – Бог на небето, един е неговият пратеник на земята – Мохамед, едни-единствени ще заслужат небесното царство (тези, които вярват в Аллах и Мохамед и които дават живот и смърт) – правоверните. Докато за не-мюсюлманите пътят води само и единствено към ада.

На тази ценностна система съответства религиозна практика, която също е пределно опростена и е с **един-единствен център – религиозен, административен, политически и всякакъв водач – халифа**¹²³. Това е едната опорна точка, а именно изключителността както на Бога и неговия Пророк, така и на вярващия, а другата – единството, единодействието на равнопоставените пред Бога и Пророка правоверни. Тук изключителността на Бога и неговия Пророк поражда идеала и преживяването на изключителността на вярващите и същевременно изисква единството, единодействието на избраниците и на правоверните, защото тъкмо то ги отличава от всички останали и им дава самочувствието, че са несравнимо по-

¹²¹ Вж. пак там, с. 101.

¹²² Пак там.

¹²³ *халиф* (ед.ч. *халифа*, мн.ч. *хулафā*) – заместник, приемник

високо от всички тях. Тази обществена и държавна религиозна организация се оказва изключително силна: тя е решаващият фактор за успеха на арабските завоевания (вкл. и за победите над могъщата тогава Византийска империя).

Налага се да припомним, че **в исляма фундамент е прякото общуване на човека с Аллах, защото я няма посредническата роля на обособената като отделна йерархична система власт на църквата.** Така халифатът принципно се отличава от Свещената римска империя, но тъй като и в основата, и в цялата система на неговата политическа власт стои религията, то и тук борбата за власт се води на територията на религиозната догматика.

Идеята за пълно равенство в мюсюлманската община и за изборност на халифа се проявява още през VII в. По това време от сунитите като правоверни или ортодоксални привърженици на исляма се отделят шиитите. Техният удар, както и в случая с папската институция и католическата църковна власт, е насочен срещу легитимността, законността на властимащите, както и срещу правото им да представляват волята на Аллах. Например шиитите признават Али – зетя на Мохамед, за единствен приемник на Пророка и тълкувател на исляма като религия. За тях законни владетели са Али и преките потомци от неговия брак с Фатима – дъщерята на Пророка, а халифите сунити са обявени за узурпатори.¹²⁴ Тоест започва процес на неспирни битки за религиозно водачество и власт на територията на вярата, които естествено довеждат до вътрешно разяждане на „държавата на вярата“ (халифата), до нейното разпадане на няколко отделни халифата и в крайна сметка до нейната окончателна гибел (като държава).¹²⁵ Това обаче е временно явление, защото, макар и след няколко века, отново се забелязва тенденция на възраждане на този тип средновековна политическа система.

Сполучливо обобщение на начина на функциониране на властта и участието на елитите в нея е направил **Фр. Фукуяма**, който смята, че в халифатите тя (властта) се основава на „...**властелин, който е толкова могъщ, че е в състояние да поддържа мира**

¹²⁴ Вж. пак там, с. 102.

¹²⁵ Вж. пак там.

и да обуздава въоръжените грабливи елити – най-голям източник на конфликти и безредици в аграрните общества. Разглеждайки тези общества от съвременна демократична гледна точка, сме склонни да възприемаме монарсите в аграрните общества като част от хищническия елит, титулувани вероятно от други олигарси, за да защитават техните ренти и интереси. В действителност в тези общества почти задължително наблюдаваме **тристранна борба между владетел, аристократичен или олигархичен елит и участници извън елита**, като селяните и градските жители. Владетелят често е на страната на последните срещу олигархията както за да осуети потенциални политически предизвикателства, така и за да гарантира своя дял от данъчните приходи. В това можем да видим наченките на идеята за монархията като представител на всеобхватния обществен интерес¹²⁶ (*подчертаното е мое* – Г. М.). С други думи в арабските халифати процесът на овладяване на религиозното водачество и политическата власт от поредния властелин (халиф) никога не е стихвал, защото притежателят на властта притежава почти всичко – земите, имотите, привилегиите, изгодите, облагите и т.н., и т.н.

От такава гледна точка ще изтъкнем, че в арабските халифати от Ранното средновековие логично се развива **широкоразпространена система от властови привилегии** под зоркото око на „бащицата халиф“. И макар че за тази система има твърде малко фактически данни, то може да се каже, че: първо, тя изцяло обслужва халифите за сметка на държавата (храна, облекло, транспорт, охрана и т.н.); и второ, нейното прилагане засяга и отделните звена на управляващия елит, заможните съсловия, нароилата се бюрокрация и др. с различни видове привилегии според ранговете (и длъжностите) в обществената йерархия. Ето само един, но изключително показателен, пример за наличието на привилегии, при Ал-Мансур – втори халиф на Абасидския халифат в Багдад (754 – 755 г.).

Още с идването си на власт – пише Х. Уилямс – Абасидите поведат политика на умишлено всяване на страх, съчетано с вели-

¹²⁶ Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 242.

колепие, за да впечатлява и налага подчинение. Сред управляващите се установява случайна комбинация от малцинствени групировки с коренно различни интереси, които решават да създадат гарантирано лоялен управленски елит, служещ на техните интереси. Така иранските фамилии, приели исляма, традиционно са наемани на държавна служба и се превръщат в неизчерпаем източник на попълване на новата управляваща класа,¹²⁷ която ползва едни или други **привилегии**. Например **дворцовите чиновници привилегировано контролират достъпа до халифа**, а постоянното близко присъствие на палач е напомняне за правото на владетеля да раздава правосъдие и да налага всякакви наказания. Освен това службата на **везира (вазира) оглавява гражданската администрация**, поделена между съставляващите я дивани; хазната събира годишните постъпления и съблюдава харченето им, съдът се занимава с официалните регистри и документи, а армията има собствен диван. Даже в структурата е вплетена силно развита шпионска мрежа, която информира халифа за абсолютно всичко из територията му. Тук целта е да се предотврати опасността местните чиновници да станат твърде могъщи и да злоупотребят с властта си (поради привилегирования си статут), понеже управляват обширни територии на големи разстояния от Багдад. Ето защо халифът, както и провинциалните управители провеждат публични събрания, на които оплакванията от чиновниците се оповестяват и при нужда изцяло се компенсират¹²⁸ като част от техните привилегии.

При Абасидската династия се създава **привилегирована данъчна система за издръжка на армията и чиновническия апарат**, защото данъкът върху земята и добивите (харадж) първоначално облагодетелства мюсюлманите с налог, по-нисък от плащания от последователите на официално признатите религии юдаизъм, зороастризм и християнство. Тук разликата става все по-теоретична, но продължава събирането на поголовния данък (джизие),

¹²⁷ Вж. Уилямс, Х. Кралете Слънца. История на величавото царуване. София: Унискорп, 2008, с. 65.

¹²⁸ Вж. пак там, с. 66.

който е плащан от не-мюсюлманите и е степенуван според богатството им, като са въведени и нови мита върху вноса и износа на различни стоки.¹²⁹

Независимо от оскъдните данни за **привилегиите в арабските халифати** следва да се заключи, че тяхното разпространение по нищо не се отличава от това в другите имперски държави, доколкото те (привилегиите) **осигуряват всички необходими „права“ на водача халиф и окръжаващите го слугински елити за сметка на държавната издръжка – властови, политически, икономически, данъчни, съдебни и др.** Една „привилегирана“ традиция на тогавашните източни теократични режими, която неизменно се претворява със съответните нюанси и във всички ранносредновековни държави.

1.3. Отоновите привилегии

С еволюцията на феодалните обществени отношения към края на разглеждания ранносредновековен период все по-отчетливо започва да се откроява симбиозата между църковната и светската власт в европейските държави. Това особено ярко проличава при управлението на германския крал Отон I (936 – 973 г.), където наред със сливането на двете власти се разгръща цялостна система от разнообразни привилегии като солидна опора на кралската власт. Те са известни като „Привилегии (Привилегиум) на Отон“, или като Отонови привилегии, с които се признават претенциите на папата върху по-голямата част от Италия в замяна на обещанието, че всички бъдещи папи ще встъпват в длъжност едва след като се закълнат и ще бъдат съюзници на Свещената Римска империя.¹³⁰ Наред с това тези привилегии на Отон I са важна част от неговата борба с размирните светски феодали в полза на духовенството, което пък на свой ред безусловно го подкрепя. По този начин владетелят недвусмислено започва да фаворизира църквата, която реално се превръща в солидна опора на кралската власт.

¹²⁹ Вж. пак там.

¹³⁰ Вж. **Монтефиоре**, С. С., Джон Бю, М. Фрамтън. Цит. съч., с. 59.

Същността на **Отоновите привилегии** намира израз в няколко **ключови синтезирани компонента**: **първо, даряване на църквите и манастирите на огромни поземлени имения** (и имунитет), които в икономическо отношение са извън контрола на светските лица (херцози и графове), като епископите отново получават правото да управляват в градовете и да прокарват в тях кралската воля; **второ, разделяне на правосъдието** така, че кралските съдии да не могат да съдят едни или други клирици;¹³¹ **трето, църковният имунитет се разширява териториално** и започва да се разпростира не само върху териториите на църквата и нейните поземлени владения, които обикновено лежат разхвърляно сред земите на другите владетели, но и са образувани затворени църковни имунитетни окръзи със своя особена юрисдикция; **четвърто, имунитетът се увеличава и засилва** и по отношение на обема на свързаните с него привилегии, т.е. **имунистът получава право не само на нисше, но и на висше (наказателно) правораздаване в пределите на своя църковен окръг**. Всичко това засилва извънредно много властта на църковните феодали над зависимите от тях селяни.¹³²

Същевременно обаче **църковният имунитет изцяло е поставен в непосредствена връзка с кралската власт**. Това се постига чрез предаване на съдебните функции в имунитетния окръг на специален кралски чиновник – църковен фогт, който зависи пряко от централното кралско правителство. Така в пределите на херцогствата са отделени самостоятелни окръзи, непосредствено свързани с кралската власт,¹³³ което практически дава неограничени права на вездесъщия крал, тъй като той контролира всички съдебни органи и институции.

Следва обезателно да се подчертае още един важен исторически факт: Отоновите имунитетни привилегии, давайки на църковните институции широки държавни правомощия, практически ги превръщат в много съществени органи на държавата. Така на църковните институции – епископствата и имперските или кралските абатства (тези, които непосредствено са подчинени на краля

¹³¹ Гагова, Кр. Средновековна Европа X – XIII век. София: Полис, 2007, с. 26.

¹³² Вж. История на Средните векове. Том I. 1955. Цит. съч., с. 157.

¹³³ Вж. пак там.

или на императора), се дава т.нар. „кралски бон“ върху определена територия, която излиза далеч извън пределите на тяхната поземлена собственост (под „кралски бон“ се разбира съвкупността от държавни функции и правомощия – съдебни, военни, административни, принадлежащи на краля и на неговите длъжностни лица).¹³⁴ Иначе речено, дарявайки щедро самата църква с поземлени владения и политически права, Отон I същевременно се стреми да я свърже със здрави връзки с престола и да я превърне в послушно оръдие на своята власт. Всъщност всички епископски и абатски длъжности се намират под фактическото разпореждане на краля, защото той назначава и уволнява, той привлича висши църковни сановници за изпълняване да разнообразни държавни служби (административни, дипломатически, военни) и т.н.¹³⁵ По този начин, т.е. чрез въведените привилегии, кралят реално се сдобива с цялата власт в обществото, поради което може да дарява, дава и манипулира управленския елит свой образ и подобие, или така, както си иска.

Значимостта на Отоновите привилегии далеч обаче не се съизмерва само и единствено с щението на краля за заздравяване на политическата власт. Тези привилегии имат заразителен характер за мнозина властови велможи в цяла Европа, и особено за първите хора в държавите – тогавашните самодръжци. Такъв е примерът и с един от следовниците на кралството – Отон III, който, освен че безпрекословно прилага цитираните привилегии, и сам се погрижва за „извайване“ на собствен „привилегирован имидж“, чийто задължителен образ е: аксесоари – крал с дълга брада, обувки, осеяни със символични орли, дракони и лъвове – животни, асоциирани с имперската и кралската власт; одежди (на големи църковни празници) – литургично облекло от коприна, дамаска или кадифе; дрехи (на официални празници) – обшити с 365 звънчета – по едно за всеки ден от движението на небесните тела (понеже е крал, който управлява в името на космическата хармония) и т.н.¹³⁶ В случая това не са само норми на представителност, как-

¹³⁴ Вж. **История** на Средните векове. Том I. 1974. Цит. съч., с. 200.

¹³⁵ Вж. пак там.

¹³⁶ Вж. **Уилямс**, Х. Цит. съч., с. 91 – 92.

вито несъмнено има, а преди всичко мания за величие и политическо тщеславие, намиращо израз във и чрез привилегиите на кралската власт.

Казано обобщено, Отоновите привилегии не са обикновен консенсус между кралската и църковната власт, както на пръв поглед изглежда. Така е, защото подобен привилегирован статут на духовенството не означава загуба на висша кралска власт, а по-скоро скрито управление и контрол на краля посредством сливането на трите вида власт – кралската, духовната и съдебната, в едни ръце. Затова и тези привилегии могат да се определят като прелюдия към „социалната феодална драма“ през епохата на Класическото средновековие, когато феноменът привилегии ще придобие нови, още по-мощни обществени измерения.

2. ПРИВИЛЕГИИТЕ ПРЕЗ КЛАСИЧЕСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ЕПОХА (XI – XVI в.)

Вече стана дума, че развитието на привилегиите през политическата история на Средновековието е тясно свързано с навлизането на християнството в човешката култура. По своите мащаби и влияние цивилизационната мисия на християнството на практика извършва революция в човешката душевност, в цялата хуманитаристика и в структурата на политическото съзнание. Тук своеобразието на средновековната политическа мисъл произтича от доминацията на църквата, станала за първи път в историята самостоятелна властова институция (различна от държавата). Политическият монопол на църковните институции предопределя в нейна полза и основния спор за генезиса на властта. Популярните библейски аксиоми „Няма власт, която да не е от Бога“ и „Каквито власти има, те са от Бога наредени“ се превръщат в неоспорими църковно-държавни догми. Това схващане за същността на земната власт е логична производна от монотеистичния възглед за Всевишния като единствен творец на видимия и невидимия свят (цялата Вселена). Разбира се, въпросът за същността на властта съпътства цялата политическа история (през Средновековието) и споровете за него се характеризират с остро съперничество между Римокатолическата църква, Папството и средновековните владетели

– феодалите. Затова християнската политология решава еднозначно въпроса за **политическата власт** с тезата, че тя **има божествен произход**, което е нещо принципно ново и от съществено значение: първо, защото, макар и в теологична обвивка, е направен опит да се „разгадае“ генезисът на властта, при това във вселенски мащаби; и второ, защото чрез постановката за божествения произход на властта се дава отговор на още един централен въпрос: **Коя власт трябва да има приоритет – духовно-църковната или светско-държавната?** – дилема, която „раздира“ перманентно цялото средновековно политикознание.

Политическата дилема църковна или държавна власт се подхранва от претенциите на висшия римокатолически клир, който, защитавайки първенстващото място на църквата в обществото (и авторитета ѝ, дарен от Христос), проповядва тезата, че могъществото на светските владетели също произтича от църквата. Следователно главата на църквата има доминираща роля в държавата и обществото, защото е посланик на Иисус („папа“, т.е. глава на църква, като термин се налага в края на IV и началото на V в., когато римските епископи си присвояват изключителното право да се наричат „папа“). В процеса на тоталното налагане на църковната ортодоксия в цялото политическо пространство на различните държави (през Средните векове) се появяват и водещите идеолози – теоретици на богословската доктрина.

Християнският мислител Августин Блажени (354 – 430 г.) е един от първите клерикални теоретици, които ревностно застават зад идеята за божествения произход на властта. В труда си „За Божия град“ хлевоустият Августин безпощадно критикува голямата римска държава, доколкото тя е враг номер едно на християнството. Но в действителност политическите филипики на Августин са насочени против светската власт (в Древния Рим) и са в полза на божията държава. Защото в основата на държавното управление лежи законът на божия промисъл и този закон управлява държавата, обществото и човешките отношения в наложения от Бога ред. И макар че Августиновите политически възгледи са характерни за Ранното средновековие, тяхната същност продължава да властва през следващите столетия, когато папският институт и църквата окончателно налагат теологичната политическа доктрина.

Приматът на Римокатолическата църква в политическия живот на Средните векове тотално се установява през периода XI – XIII в. За това ярко свидетелстват историческите хроники и папските документи: 1) през втората половина на XI в. папа Григорий VII разработва прословутата „Програма за папската теокрация“ (в своя „Папски диктат“), в която е утвърдено върховенството на папската над светската власт (кралете и императорите); 2) през XII и XIII в. църковната власт в Рим достига своето могъщество при управлението на папа Инокентий III (предявил претенции за световно господство), и особено при папа Бонифаций VIII, който издава булата „Unam sanctam“ и чрез нея провъзгласява вселенската си власт; 3) пак през XII и XIII в. на бял свят се появява „доктрината за двата меча“, според която основателите на църквата имат два меча (едния оставят за себе си, а другият меч се връчва на господарите, за да се разпореждат със светските дела, но под егидата на църковните първенци); и 4) в Западна Европа се формират над 300 държави, пряко зависими от властта на римския папа, т.е. установява се **т.нар. „папоцезаризъм“**, чиято управленска формула развива цяла система от властови институции (монашески ордени, инквизиция, конгрегация за пропаганда на вярата, папска полиция и др.), като под върховната власт на папата я реализират подопечните му епископи, свещеници, ордени и др., утвърждавайки огромната папска власт в международни мащаби. Тоест протича процес на трайно налагане на върховенството на религиозната, църковната власт над светската, над държавната,¹³⁷ който процес с течение на времето придобива необратим характер за векове напред. Така например през 962 г. Отон I завоюва Рим и поставя началото на Священата Римска империя на германския народ, като по времето на император Карл V (1519 – 1556 г.) тази империя вече включва Испания, Германия, Италия, Нидерландия и други землища. Всъщност главата на Римокатолическата църква разполага с огромен апарат във всяка държава, който е пряко подчинен на неговата

¹³⁷ Вж. по-подробните разработки на този въпрос във: **Семов**, М. Теория на политиката... Цит. съч., с. 93 – 95; **Янков**, Г. Политологичната мисъл... Цит. съч., с. 58; **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 80 – 81 и др.

власт¹³⁸ и който придава на папоцезаризма международни измерения и мащаби.

За разлика от римокатолическите държави в източноправославните (България, Византия, Сърбия, Русия, Влахия и др.) доминира принципът на **цезаропапизма**, т.е. на господството на светската власт над църковната. В тези държави светският владетел стои над патриарха и има решаваща дума по въпроса за църквата и религията, като владетелят има право да определя лицето, което трябва да заеме патриаршеския престол. Това свидетелства за силната намеса на светската власт в делата на църквата. И още нещо – в съответствие с църковното право патриархът се смята за върховен ръководител на религиозния живот и за духовен пастир на цялото население на страната. Той приоритетно се грижи за добрата уредба на църквата, за чистотата на православната вяра и за недопускането на отклонения от официалната ортодоксия. Така патриархът разполага с голяма власт по всички важни въпроси в областта не само на църковната, но и на вътрешната и външната политика, защото участва заедно с великите боляри в Дворцовия съвет.¹³⁹

По въпроса за същността на цезаропапизма ще откروим едно по различно становище относно неговото практическо значение, а именно, че политическите власти, а не църквата, извършват назначенията, какъвто е случаят в цяла Европа през Ранното средновековие. Сиреч императорът и различните европейски крале и феодали назначават епископите на църквата. Те имат също така власт да свикват църковни събори и да провъзгласяват църковни закони, независимо че папите коронясват императорите, а императорите също издигат и свалят папи. Така от 25-имата папи, заемали длъжността непосредствено преди 1059 г., 21 са назначени от императори, а 5-има са свалени от тях. А кралете в цяла Европа имат право на вето върху компетентността на църковните власти да налагат наказания на гражданските власти. И не само това: истина е, че църквата притежава от 1/4 до 1/3 от цялата земя в повечето европейски държави, което ѝ осигурява солиден източник на приходи и

¹³⁸ Вж. **Семов**, М. Теория на политиката... Цит. съч., пак там.

¹³⁹ Вж. **Янков**, Г. Политическата мисъл... Цит. съч., с. 59.

автономност. Но тъй като политическите власти контролират раздаването на църковни бенефиции, действителната независимост на църквата е твърде ограничена. Затова и църковните земи често се разглеждат като още един източник на монархическо покровителство. При това владетелите системно назначават свои роднини за епископи, а тъй като епископите и свещениците могат да се женят, те често взимат участие в семейната и дворцовата политика на областта, в която живеят. И нещо особено важно: църковните земи могат да се превърнат в наследствено имущество, което епископите прехвърлят на децата си, а пък църковните служители изпълняват и много политически длъжности, което усилва връзката между религиозната и политическата власт. Следователно самата църква е предмодерна патримониална организация,¹⁴⁰ което пък от своя страна създава всички необходими предпоставки за използване на разнообразни блага, изгоди и предимства от нейните висши представители и сановници.

Стъпвайки върху фундамента на тези две политически доктрини – папоцезаризма и цезаропапизма, които се градят на един център на власт (каквато е вярата) и един носител (папа или цар) в държавата, е напълно логично да предположим наличието на цял набор от привилегии и изгоди за всички първи хора в държавното управление и техните окръжаващи слоеве.

2.1. Светската власт, папството и привилегиите

В различните теоретични източници твърде често се среща становището, че множеството привилегии на папството и духовенството произтичат от тоталното владееие на светската (политическата) власт. Това обаче е частично вярно, понеже не се отчита една друга базисна причина – богатството на църквата, нейните имоти, материалните ѝ натрупвания и т.н. Тоест става въпрос за съществуването на **широка икономическа основа**, върху която стъпват църквата и висшето духовенство и благодарение на която се изгражда нейната властово-политическа мощ. Тази обективна закономерност на средновековното развитие задълбочено е анализирана от

¹⁴⁰ Вж. Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 319.

Фр. Фукуяма, когато разглежда произхода и особеностите на европейския политически ред през вековете.

„Католическата църква – изтъква Фр. Фукуяма – се справя много добре финансово през вековете след тези промени на правилата, въпреки че това не е просто случай на *post hoc ergo propter hoc*. Към края на VII век 1/3 от плодородната земя във Франция е в ръцете на църквата; между VIII и IX век църковните имоти в Северна Франция, териториите на Германия и Италия се удвояват. Тези дарения превръщат църквата в могъща икономическа и политическа институция. (...) По този начин църквата се оказва огромен земевладелец, който управлява имения и контролира икономическото производство от страна на крепостни селяни из цяла Европа. Това помага на църквата в нейната мисия да нахрани гладните и да се погрижи за болните, както и да осъществи значително разрастване на свещеничеството, манастирите и абатствата. Но това налага и необходимостта от изграждане на вътрешна управленска йерархия и система от правила в рамките на самата църква, което я прави независим политически участник в средновековната политика.“¹⁴¹ Именно така се появява и първата папска държава, когато през 756 г. в земите на Средна Италия възниква светската държава на папите, която впоследствие неизменно служи като основа за папските претенции на светската власт над цяла Италия (дори и над цяла Европа).¹⁴²

Основен представител в посочената по-горе управленска йерархия е **духовенството, което не е единно, а се състои от две различни групи: висше** – духовната феодална йерархия на аристокрацията; и **нисше** – плебейската част. В състава на висшето духовенство влизат архиепископи, епископи, абати, приори и различни други прелати. Всъщност това са високи сановници на църквата, князе, които владеят огромни пространства земя заедно със зависимото население.¹⁴³

Исторически е важно да припомним, че преди всичко както светската, така и духовната феодална аристокрация владее монопола върху земята, натоварена е с определени политически

¹⁴¹ Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 291.

¹⁴² Вж. История на Средните векове. Том I. 1974. Цит. съч., с. 121.

¹⁴³ Вж. Николов, Й. Цит. съч., с. 283.

прерогативи, сеньориални права и привилегии, йерархическа система на поземлените връзки и взаимоотношения. В тясна връзка с всичко това висшето духовенство е осигурено със специален правен статут във феодалното общество,¹⁴⁴ което му гарантира и политическото господство.

Наред с това висшето духовенство е свързано с два вида връзки: единият включва вертикалните взаимоотношения, или вътрешносъсловните, а другият – хоризонталните, или корпоративно-груповите. По този начин висшето духовенство фактически е най-добре изграденото и оформено съсловие във феодалното общество, което се отличава с много добра организация и стройно хомогенно единство. Това му осигурява възможността да защитава основите на феодалната обществена система със средствата на християнската религия,¹⁴⁵ доколкото то (висшето духовенство) дълбоко е инкорпорирано във всички структури на властта, и особено в нейния висш ешелон.

Превръщането на църквата в могъща икономическа, политическа и духовна институция през класическото Средновековие практически създава почти всички обективни и субективни условия (и предпоставки) нейните висши представители трайно да владяват политико-икономическата власт, спокойно да разпределят обществените ресурси в своя полза и необезпокоявани от никого да си причисляват едни или други привилегии за „укрепване“ на личното си благополучие.

Какъв е материалният израз на тези привилегии за папството, църквата и духовенството?¹⁴⁶

Първо. Едва ли подлежи на съмнение фактът, че като пръв човек в държавата **папата е най-видният привилегирован представител на управленско-духовния елит, който има право на всевъзможни видове привилегии**, като се започне от храните, луксовете и ловните „подвизи“ и се стигне до огромните земевладения и имоти, притежавани от него. Практически папата е многообразов

¹⁴⁴ Вж. пак там.

¹⁴⁵ Вж. пак там.

¹⁴⁶ Синтезираното изложение на привилегиите в тази част на изложението се опира на тяхното разпространение в няколко европейски държави – Франция, Германия, Италия и др.

ползвател на политически, икономически, духовни, развлекателни и всякакви други изгоди, които се полагат само и единствено на него като върховен владетел на държавата.

Второ. В тогавашната папска политика по стара традиция от древността **перманентно се раздават дарения и висши длъжности на фаворити и роднини в кралските дворове**¹⁴⁷ като изключителна привилегия на властта и „сертификат за лоялност“ към папските особи, или привилегия, която е характерна за всички тогавашни европейски администрации.

Трето. Независимо че наследственото право не може да се нарече християнско (според Ф. Зайбт), навсякъде в т.нар. „християнски свят“ е широко разпространена **привилегията за унаследяване на служби и титли** от висшите и други административноуправленски малцинства. При това нейната реализация започва най-от долу: замъци – феодални владения, засягащи съществуването на чиновническата аристокрация, както и всички висши учреждения заедно с техните титли, графства, маркграфства, херцогства, феодални владения (върху големи територии) и др.¹⁴⁸ Този привилегирован модел е много популярен, защото налага едноличната кралска власт, игнорирайки властта на чиновническия апарат в държавата.

Четвърто. Любопитно е да се отбележи, че през разглеждания период в държавите от Западна Европа съществува и една **специфична привилегия за църквата, която ѝ осигурява големи източници на дарения от бездетни вдовици и стари моми**.¹⁴⁹ Става дума за безвъзмездни дарения от тези категории жени на земи и имоти без никакви предварителни условия поради факта, че те нямат право на наследство според тогавашното законодателство. Така църквата става едър собственик на земи, с които изрично се разпорежда, трупайки нови и нови богатства за своя сметка.

Пето. Редица съществени привилегии произтичат и от особения статут на държавната религия, който избява духовенството от

¹⁴⁷ Вж. Уилямс, Х. Цит. съч., с. 183.

¹⁴⁸ Вж. Зайбт, Ф. Основаването на Европа. Очерк за последните хиляда години. София: Агата-А, 2007, с. 255 – 256.

¹⁴⁹ Вж. Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 291.

част от задълженията, наложени на другите, и освобождава църквата от някои принуди, тежащи върху всички останали в обществото. Тоест **духовенството зависи единствено от църковното законодателство** благодарение на привилегиата на църковното съзнание дори и за нарушения на общото право. Тази привилегия не означава безнаказаност, защото духовник, който извършва престъпление, също сериозно е наказван от гражданското законодателство, но църковната институция не разрешава той (духовникът), когато е свещен, да бъде съден от миряни.

Шесто. Следващата привилегия, която се отнася повече до институциите, отколкото до личностите, е **данъчният имунитет**. Това искане е много старо, защото например във всички общества при тогавашните режими духовенството е освободено от данъци. Във Франция сумата на контрибуцията, която плаща в кралската съкровищница, е по негово собствено желание и изразът, с който се нарича, е показател – „безвъзмезден дар на държавата“.

Седмо. Друг пример за привилегированото положение на църквата в обществото произтича от **феномена на правото на наследяване**, според който при смъртта на духовник държавата не придобива права за наследяването му, а имуществото на конгрегациите никога не попада в кръговрата на недвижимите промени. Но за сметка на това богатствата на ордениите непрекъснато нарастват в противовес на многомилionните отрудени маси хора.

Осмо. Особено показателна е **привилегиата на църквата**, която е свързана с **нейното материално осигуряване**: прехраната на духовенството, учението на бъдещите свещеници, поддържането на сградите, сумите, свързани с образователните и помощните институции, и др.

За да се грижат за тези разходи, **църквите имат данъчни преференции**, като разполагат с два основни източника на ресурси – десятъка и имущественото наследство, като и единият, и другият е основно от продукти на земята – първият е удръжки от реколтите, а вторият представлява поземлена рента.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Привилегиите от пета до осма са цитирани по: **Ремонд**, Р. Религия и общество в Европа. София: ЛИК, 2006, с. 97 – 99.

Девето. Като типична феодална институция църквата се ползва от правото си **да конфискува имуществата на еретиците** в своя полза, както и за сплашване и назидание на всички вярващи. Защото още император Юстиниан издава специален едикт, с който дава право на еретиците в тримесечен срок да се откажат от ереста и да се върнат в православието. И ако не се откажат от еретическите си възгледи, те са лишавани от правото да работят в държавната система и да свидетелстват в съда. А в случай, че нямат православни наследници, се предвижда имуществата им да бъдат конфискувани.¹⁵¹

Десето. Особено арогантна е и масово разпространената **привилегия бедните да хранят безплатно богатите**. Чрез нея многобройното духовенство на западната църква е изхранвано от селското население, което произвежда средствата за препитание. А като се имат предвид количественият състав на духовните лица, с които разполага църквата, примитивният натурален характер на селското стопанство по онова време, както и неговата недостатъчна производителност, трябва да се подчертае, че подsigуряването на хранителни припаси никак не е лека задача. Защото, съдейки по данни, съдържащи се в Отенския капитул, за изхранването на един каноник или монах е нужен трудът на 7 селски стопанства. Това в количествено отношение означава необходимост от 16 души работоспособни селяни (предимно глави на семейства), които участват в изхранването на каноника или монаха. Приведените данни дават относителна представа за количеството работна сила, изразходвана за гарантиране на храната на църковния клир,¹⁵² което изобщо не отменя факта, че тази привилегия представлява върховна несправедливост и размазваща експлоатация на селското население.

Христоматиен пример за огромните изгоди от властта и привилегиите на църквата ни дава Густав Льобон, който привежда данни за конфискацията на църковните пари и имоти във Франция по време на революцията (2.11.1879 г.), отнети от Националното

¹⁵¹ Вж. **Николов, Й.** Цит. съч., с. 335.

¹⁵² Вж. пак там.

събрание, а именно: приходи от събран десятък от вярващите, възлизащ на около 8 млн. лири стерлинги, като стойността им се изчислява на около 120 млн. лири стерлинги (тези пари са разпределени между стотици прелати, придворни, абати и др., които притежават 1/4 от цяла Франция); църковни блага, включени като гаранция на цесионерите, чиято първа емисия е от порядъка на 400 млн. франка (наречени впоследствие „притежание на държавата“)¹⁵³ и мн. др.

Следва да обобщим, че първо, току-що представените **привилегии на папството и духовенството** (и слятата с тях светска власт) **през класическата средновековна епоха са само една брънка от дългата политико-икономическа верига на властта**, в която многобройните изгоди за управляващата олигархия трудно могат да се изчислят, при това без да калкулираме грандиозните поражения върху държавата и върху обедняването на милиони селски маси. Друго, **едно тясно управленско малцинство в лицето на висшето духовенство винаги заема първостепенно място в структурата на феодалните магнати**. Така например в Германия след императора се нареждат по значение шестимата видни архиепископи – майнцкият, кьолнският, трирският, магдебургският, бременският и залцбургският, плюс 103-мата епископи на филиалните епархии. А когато е преустроено политическото положение на държавата, в състава на 7-те нови области влизат архиепископите на Майнц, Кьолн и Трир, които наред с херцозите на Бохемия, Саксония, Бранденбург и Франкония участват в избирането на императорите и притежават изключително големи права и привилегии. Нещо повече, според някои изследвания в Германия от общо 1626 германски епископи 975 произхождат от феодалната аристокрация, 179 са с вероятен феодален произход, 355 са из средите на министриалите и само 117 – из състава на бюргерите и селяните. Видно е, че върховните представители на Римокатолическата църква влизат в структурата на господстващата феодална класа не само по едрата собственост, с която разполагат, но и по социалния си произход,¹⁵⁴ което автоматично ги причислява към привилегированите класи и съсловия в обществото. Следващо, въз основа на

¹⁵³ Вж. **Льобон**, Г. Психология на революцията. Френската революция: причини, развитие и последствия. София: Асеновци, 2021, с. 169.

¹⁵⁴ Вж. пак там, с. 282; 336.

привилегированото си положение **управляващите олигархии през Средните векове по абсолютно арогантен и хищнически начин консумират властта в името на личното обогатяване и материалното благополучие (личното, семейното, роднинското)**. За това свидетелства известният познавач на западното Средновековие **Жак льо Гоф**, който изтъква: „...селската маса е доведена до жизнения минимум: върху произвеждания от нея продукт **се правят удръжки от сеньорите под формата на феодална рента и от църквата – под формата на данъци и подаяния**. Самата църква прарехосва голяма част от своите богатства за разкоша на висшето духовенство – епископите, абатите и канониците; друга част от него отдава за прослава на Бога – за строителството и украсата на църкви, както и за пищни литургии; едва след това остатъкът се заделя за изхранване на бедните. Що се отнася до светската аристокрация, нея я блазни възможността да раздава своите излишъци за дарения и милостини, за демонстрации на великодушие в името на християнския идеал за милосърдие и на рицарския идеал за щедрост, което оказва значително влияние върху икономиката“¹⁵⁵ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Безспорен факт, който може да се определи само по един-единствен начин: социално прахосничество и разсипия като отличителен щемпел на средновековната историческа епоха по онова време. И последно, няма как да се пропусне водещата тенденция на перманентно **увеличаване на привилегиите във всички социални сфери** (властовата, политическата, икономическата, духовната, финансовата, данъчната и др.), с които папството и висшето духовенство неимоверно много увеличават своята политическа мощ, икономически възможности и лично богатство. Това е своеобразна аксиома в развитието на класическата средновековна епоха, която се проявява в почти всички останали папства и монархии както на запад, така и на изток.

Като илюстрация на този паразитен привилегирован начин на живот ще цитираме думите на италианеца Джулиано Прокачи за разкоша, който си устройват Рим и папската държава през XVI в.

¹⁵⁵ **Гоф**, Жак льо. Цивилизацията на средновековния Запад. София: Агата-А, 1999, с. 267 – 268.

„Със своята курия, със своите кардинали, с безбройните си странноприемници, с куртизанките си, с тълпите от „клиенти“ в дворовете на благородниците и прелатите **Рим със сигурност е италианският град, който произвежда най-малко и потребява най-много.** И това не е толкова потребление, колкото разхищение; това е богатство, което се пропилява, вкаменявайки се в църкви и дворци и изпарявайки си в празненства и показан лукс; това е една изцяло или почти изцяло паразитна икономика, която живее (...) „хапейки си опашката“. Голяма част от парите, които се харчат в Рим и подхранват амбициозната международна политика на римските папи, тяхното меценатство и тяхната невероятно скъпа урбанистична политика (само строителството на катедралата „Св. Петър“ поглъща 1 500 000 сребърни екюта – сума, която се равнява на паричните постъпления на държавата за цяла година), идват от вън.“¹⁵⁶ И естествено, никой не търси отговорност за това очевидно пражосничество на държавни средства, каквато е практиката в почти всички феодални държави (папската също не прави изключение от тях).

2.2. Привилегиите в Османската империя

Следвайки логиката на настоящото изложение през разглеждания средновековен период, дойде ред да анализираме феномена привилегии в Османската империя, която от XIV в. до своя упадък играе значима социалнополитическа и икономическа роля в еволюцията на европейския континент и региона на Близкия изток.

От историческа гледна точка **Османската империя** може да се определи като класическа **ислямска теокрация**, чиято политическа система по своята дълбока същност представлява теократична, военна и деспотична средновековна монархия. Тази същност се предопределя от важното обстоятелство, че при нея (теократичната монархия) **султанът притежава едновременно върховната светска и духовна власт**, което го прави пълен господар на тогавашното османско общество.

¹⁵⁶ Прокачи, Дж. История на италианците. София: Кама, 2004, с. 180 – 181.

Както е известно, още от своето възникване, и най-вече през периода XIV – XVI в., Османската империя постига забележителни военни и териториални успехи, тъй като завоюва практически цялата Византийска империя,¹⁵⁷ цяла Югоизточна Европа и значителни части от Средна Европа. Така, с изключение на Северозападна Европа и земите на Хабсбургите, голяма част от европейски владетели стават васали на османските султани, вкл. и френският крал.¹⁵⁸ А след превземането на Константинопол през 1453 г. в обхвата на Османската империя влизат почти всички територии на Древния Рим (без да покоряват самия Рим), което придава допълнителна мощ и сила на имперската държава. По този начин огромната империя прибира под крилото си византийски, български и сръбски територии, чиито юридически традиции се различават напълно от ислямските, което предопределя и ред особености в утвърждаването и прилагането на правото в османската държава начело със султана.

Юридическата основа на османската държава почива върху два основни стълба – **мюсюлманското право (шерията)** и **юридическите обичаи на народите**, завладени от османците при тяхното нашествие. Тази двойственост на османското право е очебийна. Странно е обаче, че държава, предприела завладяването на християнския свят, извлича от него голяма част от своите законодателни принципи. Един от факторите, тласнал султаните към такава

¹⁵⁷ В настоящата точка за улеснение на читателя ще поясним накратко тук някои от използваните чужди думи на турски език, както следва: *акче* – малка сребърна монета (аспра); *девширме* – „набиране“, или система за рекрутиране на християнски младежи (предимно от балканските държави), използвани в армията или в службите на двореца и администрацията; *дервиш* – мохамедански калугер; *еничар* – подбрани християнски деца (и младежи) за служба и охрана в Османската империя, турски войник от християнското население; *евнух* – „който пази леглото“, т.е. скопен служител в харем (скопец); *оджак* – еничарски корпус, огнище, огнище с комин; *санджак* – военноадминистративна единица в империята, поделение на вилает, окръг, подразделение на провинция (Вж. **Речник** на чуждите думи... Цит. съч.; и **История** на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. София: Рива, 2011).

¹⁵⁸ Вж. **Найденов**, Г. Цит. съч., с. 216.

политика, несъмнено е желанието им да не нарушават някои традиции, вкоренени в правната система на победените народи, с надеждата, че така ще срещнат по-малка съпротива. В други случаи особеностите на стопанството налагат спазването на дадено законодателство, както е при експлоатацията на златните и сребърните мини на Балканите, когато великият господар волю-неволю продължава действието на законите, които са в сила в момента на завладяването на тези области.¹⁵⁹

Според Н. Белдичанд османският владетел не е абсолютен монарх (една доста спорна теза!!!), чиято мощ не среща никаква съпротива, защото неговата власт в някои случаи е ограничена от юридическите традиции на християнското население. **Фетвите**, издадени от шейх юл-исляма, му позволяват да тълкува както му е угодно мюсюлманския религиозен закон, спазвайки обаче известни граници; той не би могъл да се отнася по същия начин с обичая, който няма как да се заобиколи. Изненадващ е фактът, че истанбулският владетел е длъжен да се съобразява с някои закони, характерни за народи, чиято религия е различна от неговата. Всъщност властта на султана далеч не е неограничена¹⁶⁰ – заключава авторът. Такава теза обаче трудно би могла да се приеме, защото е налице много важен аргумент: ако формално-юридически тази власт на самодържеца може наистина да е ограничена, то реално-практически или като начин на реализация тя се осъществява чрез всички възможни насилствени, принудителни и зверски форми спрямо поданиците (особено спрямо немюсюлманското население) от страна на падишаха. Вторият аргумент е не по-малко съществен и се отнася до обичайното законодателство, или до **т.нар. „султански закон“** (канун), който възниква под формата на фермани („Всичко, което султанът постанови, е султански закон“) и по този начин представлява разпоредби, които отделните султани издават, когато това изискват обстоятелствата. Следователно те трябва да бъдат потвърждавани всеки път, когато на трона се възкачва нов владетел, като, разбира се, **шериятът – религиозният закон на исляма**, е фундаменталният и неизменен закон. При това

¹⁵⁹ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 130.

¹⁶⁰ Цит. по: пак там, с. 130 – 131.

ферманите винаги съдържат формула, декларираща, че влизането в сила на декрета е в съзвучие с шериата и по-рано установения канун. В този смисъл кануните са три категории: първо, съществуват декрети, т.е. закони, които султаните издават по определени теми, като откъслечни свитъци документи съдържат хиляди от тези законови декрети, които съставляват преобладаващата част от османския канун; второ, има декрети, които засягат само конкретен регион или социална група; и трето, намират се и общи канунна-мета, които са приложими за цялата империя.¹⁶¹

Следователно теорията за „османския деспотизъм“ (разглеждана още от Ш. Монтескьо в „За духа на законите“) не бива под никаква форма да се игнорира и отхвърля, тъй като от политологическа гледна точка султанската власт в империята може да се определи само като олицетворение на едноличния деспотизъм и тираничното управление.

Изхождайки от такива позиции, в западната политическа мисъл се използва понятието „султанизъм“ („султанистки режим“), което е въведено от Макс Вебер и което характеризира османската система като патримониална, чиято дефинитивна същност е следната: **смесване на личното с общественото; силно развита тенденция към семейна династична власт и приемственост; няма разлика между службата на султана и държавните институции; постиженията на длъжностните лица изцяло зависят от личните отношения със султана (деспота); владетелят е абсолютно свободен в своите действия за постигане на поставените цели** и т.н.¹⁶² Въз основа на тази дефиниция, която ние приемаме, ще интерпретираме от тук нататък същността на османската политическа власт, както и султански модификации и проявления в областта на различните видове привилегии.

Като фундамент и символ на имперската държава **султанът** има най-голямата власт и влияние в държавното управление. Това се укрепва още с първите действия от неговото възкачване на султанския трон, което става чрез няколко официални акта, освеща-

¹⁶¹ Вж. **Иналджък**, Х. Османската империя. София: Агат-Ах, 2006, с. 74.

¹⁶² Вж. **Фукуяма**, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 603; **Политология**. Москва: Проспект, 2011, с. 166.

ващи реалното му встъпване във власт: султанът променя или отстранява правителството; издава заповед името му да бъде произнасяно на петъчните молитви във всички джамии; разпратени са указателни писма до управителите и кадиите в империята. Всъщност новоизбраният султан **става източник на цялата власт и на цялата законност**. Занапред той олицетворява това абсолютно – поне външно – господство, което отправя към древни политически теории, наследени от османците и изразени чрез арабската титла „султан“, персийската „шах“ и тюрко-монголската „хан“, които той носи едновременно. Казано с термини от по-ново време, той **съвместява изпълнителната, законодателната и съдебната власт**,¹⁶³ сиреч цялата власт в Османската империя.

Владетелят упражнява своята власт във всички области чрез издаването на фермани, написани в първо лице и подпечатани с монограма му: тези характерни плетеници, наречени „тугра“, съдържат името, фамилното му име и епитета „всепобеждаващ“. Те (ферманите) са височайши, свещени (хумаюн, шериф) и „заповядват на целия свят да се подчини“ (джиханмута). Плюс това **султанът назначава на всички постове**, като издава на своите чиновници (срещу заплащане) свидетелства (берат), уточняващи функциите и възнаграждението им; той е **върховен главнокомандващ армията**, която или лично предвожда по време на война, придружен от знамето на Пророка, или поверява на собствените си везири; **сключва договори**, или по-точно се съгласява по собствена инициатива и поради благоразположение, тъй като те не са считани за двустранни споразумения, и т.н.¹⁶⁴

Следва да се отбележи, че в тясно свързаните области на религията и закона султанът разполага с реална, макар и донякъде ограничена, власт: той **има религиозен сан** и според израза на великия везир Лютфи паша в качеството си на халиф е „имам на своето време“. Освен това неговата власт е по волята на Аллаха: той е „сянката на Аллах на Земята“, ферманите и туграта му са свещени, а мощите на Пророка осветяват неговия дворец, както поклонничеството на гроба на Еюб е своеобразно помазване. Всичко това в

¹⁶³ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 179 – 180.

¹⁶⁴ Вж. пак там.

крайна сметка трябва да внуши на поданиците идеята за религиозната същност на султана. И нещо друго – султанът има правата и задълженията на **върховен съдия на империята**, като на практика всеки поданик може да се обърне към него по повод на някаква местна присъда или несправедливост,¹⁶⁵ по която той взема съответните решения.

При такава силна концентрация на властта у падишаха е важно да се открият и водещите **механизми на управление**, които добре са разработени от **проф. Г. Найденов**¹⁶⁶ и биват два основни: единият е принципите на управление, използвани от различните султани; и другият е начинът на рекрутиране на управлявания елит в Османската империя.

а) Принципите на управление на османската династия са съчетание от традиционните за източните деспотии принципи с някои традиции на тюркските номади и на мюсюлманския **шериат** (пътеката на Божията воля). В духа на древните имперски принципи султанът счита своите поданици – мюсюлманите и не-мюсюлманите, за **рая**, т.е. за **стадо**. А суверенът като овчар на стадото трябва да се грижи за своята „рая“, като в държавата трябва да има **справедливост**, да се спазва **умереност** и **да не се позволява потисничество**. Защото, ако се прилагат тези принципи, раята ще бъде доволна, ще работи съвместно и ще **си плаща данъците**. Така е, понеже данъците трябва да гарантират богатството на държавата и да създават възможности за издръжката на **голяма войска**, а голямата войска ще гарантира **сигурността и спокойствието на империята**. Нещо повече, сериозен плюс на османското управление е и принципът при завоюването на нови земи да не се променят драстично обичаите и начинът на управление на присъединените територии.

В Османската империя освен раята има и **привилегирано съсловие, което не плаща данъци**, а именно **съсловието на войните**. То включва всички военни групи, неучастващи в производството, на първо място спахиите – конницата, която много векове е основната военна сила на османските армии. Но включва също и

¹⁶⁵ Вж. пак там.

¹⁶⁶ Вж. **Найденов**, Г. Цит. съч., с. 219 – 220.

съсловието улема – мюсюлманските духовници, и части от бюрократичния апарат.

б) Рекрутирането на управляващия елит, т.е. на класата на османлиите, е **специфично** в Османската империя в сравнение с други ислямски княжества и империи поради факта, че османлиите рекрутират управленския си апарат основно от **робби**. В Османската империя използването на робби е **много по-широко**, отколкото в другите княжества и империи. Дори османската династия възстановява стара традиция на източните деспотии – **служители в администрацията да бъдат робби**. И в тяхната империя по-голяма част от робите са използвани в домакинствата на заможните турци. Но възниква и една значителна прослойка робби, които са служители в централния административен апарат или в еничарския корпус. Тяхното положение е **двойствено**, защото, от една страна, те дължат безпрекословно подчинение на султана, зависят във всяко отношение от него (той може да ги накаже със смърт, когато си пожелае); но от друга страна, тези робби разполагат със значителна **власт** и **богатства**, като от техните среди султанът назначава и най-високите длъжности, **вкл. и великия везир**.

Тази система възниква постепенно и се утвърждава в средата на XV в. Тогава Мехмед Завоевателя започва да назначава за свои велики везири **само** хора с робски произход. Робите се набират от завоевателните войни, като 1/5 от тях по мюсюлманския закон се полагат на султана, купуват се на пазарите и пр., като още през XV в. основен източник на робби за султана става данъкът **девширме**, на който е подлагана християнската рая, занимаваща се със земеделие (в период от 3 до 7 години еничарите обикалят и взимат най-кадърните деца над 8 години). Впоследствие се правят още две селекции, при което най-добрите остават на дворцова служба като прислуга и административни служители, докато другите преминават на служба в султанската кавалерия.¹⁶⁷

Толкова огромна и разнообразна по територия и етноси империя, каквато безусловно е Османската, изобщо не може да съществува без някаква **регламентация, принципи и норми**. Защото „едно общество без справедливост не може да оцелее“ (Турсун

¹⁶⁷ Вж. пак там.

бей – османски историк), поради което се нуждае от установяването на общи правила, каквито са например т.нар. „принципи на справедливо управление“, чиито **шест основни точки** представляват: 1) да се събират данъци съгласно възможностите на селяните да плащат и да предотвратява злоупотреби при събирането им; 2) **да не се допуска привилегированите да потискат слабите и да се намесват в живота и собствеността на хората**; 3) да се охраняват обществените пътища, да се строят кервансарайи и мостове и да се насърчава напояването; 4) да се създаде армия; 5) да се назначават справедливи управители и съдии в провинциите; и 6) да се предотвратяват нападения на чужди врагове. И за да изпълнят тези задължения, са сформирани четири вида администрация – политическа, правосъдна, финансова и архив, като най-важната част от управлението е свикването на имперския съвет от страна на суверена, за да изслушва жалбите срещу властта и да поправя несправедливостта. Тези основни функции на близоизточната държава остават непроменени чак до края на Османската империя,¹⁶⁸ което говори за уважение към законността.

Подобни разбирания ясно регулират класовата система в османската държава, като обществото се разделя на две разграничаващи се помежду си групи: първата – владетелят, министрите и управителите, на които той делегира властта си, т.е. висшата олигархична прослойка; и втората – платците на данъци, или многобройната и в повечето случаи обезправена рая. Оттук и разделянето на слугите на владетеля на две основни групи – военна класа, която притежава политическа власт, и бюрократи, които групи не плащат данъци. Така съобразно икономическата си активност данъкоплатците са разделени на подгрупи, съответно на фермери, търговци или собственици на добитък, към които някои добавят и градските занаятчии.¹⁶⁹ Казано другояче, въпреки регламентацията на правилата (изключващи донякъде привилегиите) в Османската империя дълговечно се запазва рязката социална диференциация между „богопомазаните“ (висшите класи и богатите) и онеправданите (милионната рая) чак до рухването на имперската държава.

¹⁶⁸ Вж. **Иналджък**, Х. Цит. съч., с. 72.

¹⁶⁹ Вж. пак там.

Ярко доказателство за драстичното социално неравенство в имперското османско общество са **изключителните султански привилегии**, които по право принадлежат единствено на падишаха. Тези привилегии почти са необятни по своя социален обхват (включват всички обществени сфери), разпростират се на всички възможни равнища (по вертикала и хоризонтала) и обслужват супертесен кръг високопоставени османски велможи (администратори, бюрократи, военни) начело с великия господар – вездесъщия султан. И поради тяхната политическа необятност те твърде трудно могат да се кодифицират по-цялостно, затова ще систематизираме тук само една част от най-съществените изгоди в системата от привилегии на султана и неговия преден елит.

Преди това обаче наистина си заслужава дебело да подчертаем може би **най-голямата султанска привилегия**, която дава „право“ на падишаха да въвежда в политическия живот на империята какви ли не изгоди и облаги: султанът **разполага по своя воля с живота и собствеността на всички хора, които са му служили в държавата.**¹⁷⁰ И независимо от обстоятелството, че днес това негово право се принизява и обезличава като „ограничено“ в границите на империята, то само ще припомним, че благодарение на него **султанът прибира наследството на служителите, починали от естествена смърт**, тъй като такива са правилата на шерията.¹⁷¹ Нещо като конфискация на имуществото на бандитите, крадците и разбойниците в полза на императора в Древна Индия.

Един измежду най-привилегированите главни държавни ръководители в империята безусловно е **великият везир**, който управлява Дивана (съвета от най-висшите ръководители) като абсолютен представител на султана. Той има множество правомощия, предоставени лично от падишаха, в т.ч. да използва и печата на империята, което му позволява да утвърждава държавните актове вместо самия владетел (според йерархията той е вторият човек в държавата). В зависимост от това великият везир се ползва с мно-

¹⁷⁰ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 187.

¹⁷¹ Вж. пак там.

жество **действени и почетни привилегии** и може да бъде обслужван дори и от членове на султанското семейство, без да калкулираме факта, че има право на храна, облекло, жилище, охрана и т.н.¹⁷² Плюс това той е привилегирован (и упълномощен) да разрешава текущите държавни дела, назначенията на най-високите цивилни и военни постове, командването на армията в отсъствието на султана, поддържането на реда в столицата и др.¹⁷³ Естествено, тази толкова голяма власт и привилегии на великия везир е и ограничена, защото е в пълна зависимост от настроенията, прищевките и капризите на султана, от дворцовите интриги и сплетни, от вътрешноимперските битки за постове на управленската върхушка и т.н.

Вече казахме по-преди, че **водещите управленски съсловия (и класи) в Османската империя – военното и бюрократичното (държавните служители), изобщо не плащат данъци** поради важното служебно положение, което заемат в системата на държавното управление. Тази привилегия според Х. Иналджък е ползвана и от мюсюлмани, и от не-мюсюлмани, като военните групи в анадолските княжества (анексирани към империята) също я получават, с тази разлика, че търговците и земеделците на Балканите и в Анадола са считани за рая.¹⁷⁴ И всичко това е уредено чрез съответните нормативни актове като част от юридическия регламент в имперската държава.

Специални **военни привилегии** са уредени за командването и голяма част от войските, наричани „роби на Портата“ (кап кулларъ), която като постоянна милиция на османската армия е набирана чрез девширме. Нейното заплащане представлява един от основните разходи на държавния бюджет, за което категорично говорят следните данни: 31 % през 1527 г. и 42 % през 1567 г. са заделени за възнаграждения на този контингент.¹⁷⁵ В този смисъл тя (милицията) е противоположна на провинциалните войски, мобилизирани сезонно и респективно възнаграждавани чрез преотстъпване на данъчни постъпления от прословутите поземлени владения (тимари).

¹⁷² Вж. пак там, с. 197 – 198.

¹⁷³ Вж. пак там.

¹⁷⁴ Вж. **Иналджък**, Х. Цит. съч., с. 72; 76.

¹⁷⁵ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 204 – 205.

Трябва недвусмислено да се подчертае, че даже и когато не са най-многобройният елемент в армията, капъ кулларъ представляват нейното сърце, най-професионалната, най-добре подготвената и най-добре въоръжена част, т.е. тази, която прави най-силно впечатление на западните наблюдатели. За тях тя олицетворява своеобразен военен идеал, нещо, което техните собствени владетели не притежават. Този елит се състои от пехота, или от **прочутите еничари**, и няколко кавалерийски корпуса, чийто престиж е още по-голям. Въпреки това няма абсолютна граница между еничари и конница, нито даже между „робите на Портата“ и тимариотите. Всеки отличил се еничар можел да бъде повишен както в рамките на своя корпус, така и преминавайки в някое кавалерийско подразделение или да получи тимар (но тимариотът никога не можел да стане еничар). Това особено проличава при управлението на Сюлейман Великолепни, когато еничарският корпус рязко се увеличава и достига 12 000 души спрямо 8000 в началото на неговото създаване.¹⁷⁶

Като лично предани воини на султана еничарите изпълняват редица служебни задължения: осигуряват обществения ред в столицата, участват в охраната на Дивана, гасят избухналите пожари и др. Тъкмо поради това възнагражденията им се връчват тържествено на всеки три месеца пред самия Диван. **Заплатите на еничарите се движат от 2 до 8 акчета на ден, докато заплатата на агата достига 400 акчета.** Освен това всеки получава годишно по 2 парчета солунско сукно за облекло, а пък на възрастните еничари им се полага парична пенсия.¹⁷⁷ Едни прилични възнаграждения, които дори и по-заможни привилегировани съсловия не са могли да получават независимо от престижното си обществено положение.

Към системата от султански еничарски изгоди ще маркираме и някои други привилегии, каквито са: безбрачието, местоживеенето извън казармите, продаването на заемания пост, участието в дребна търговия, сдружаването с търговци и занаятчии и др.,¹⁷⁸ които самите те (еничарите) си определят поради моментни кризи в държавата и невъзможност да им се изплащат навреме заплатите.

¹⁷⁶ Вж. пак там.

¹⁷⁷ Вж. пак там, с. 207.

¹⁷⁸ Вж. пак там, с. 254.

В структурата на военните привилегии не бива да се пропускат и всички онези султански облаги, които обхващат част от състава на **провинциалните войски**. Те са съставени главно от **кавалерията на спахиите** (най-многобройната част от османската армия), които силно се влияят от начина на възнаграждение чрез тимара. Към тях спадат всички крепостни гарнизони или военизирани спомагателни единици с различен статут, които чрез широки слоеве от населението се оказват пряко или косвено свързани с войната¹⁷⁹ и чиито привилегии по-подробно ще разгледаме на следващите страници.

При непредубедено отношение към султанските привилегии недвусмислено ще забележим, че в стремежа си да управлява великодушно, облагодетелствайки своите поданици, служители и съюзници, **падишахът** демонстрира определена благосклонност и щедрост, които намират израз в **многобройните религиозни фондации** (вакъфи) чрез масово раздавани подаяния на бедните. Всичко това реално отговаря не само на религиозните схващания, но и на общоприетия принцип за щедрост. Заедно с това чуждестранните пратеници са почитани със **специални султански угощения и подаръци**. И най-сетне, всички, които правят някаква услуга на владетеля, доволно са **възнаграждавани с пари, скъпоценни тъкани, дрехи или кожи**. А за различни утешителни султански благодеяния могат да „кандидатстват“ пленник, завърнал се от плен, и служител, който пък е загубил близък човек.¹⁸⁰ Подобен род привилегии обаче далеч и далеч не са само благородно-великодушен подтик на владетеля и любов към клетите поданици, а най-вече демонстрация на лична сила и власт на самодържеца в империята.

Би било сериозна празнина, ако в настоящото изложение пропуснем да анализираме някои важни **икономически привилегии**,¹⁸¹ които са от съществено значение, защото те също произтичат от султанската власт и също временно представляват главният

¹⁷⁹ Вж. пак там, с. 210.

¹⁸⁰ Вж. пак там, с. 183.

¹⁸¹ Тези привилегии са разгледани в контекста на част от основните етапи на османския феодализъм, които са: а) класически период (XV – XVI в.), в който гос-

финансово-икономически фундамент в развитието на Османската империя. В случая тези привилегии не са предмет на нашето изследване (а на други, много по-специални анализи), поради което тук само ще щрихираме по-същностните от тях в контекста на османската политическа власт, при това без каквито и да са претенции за изчерпателност.

От само себе си се разбира, че за развитието на системата от привилегии в Османската империя важно място заема нейната икономическа (и административна) основа за владеење и ползване на поземлената собственост, каквато тук е т.нар. „тимар“. Според известния български османист **проф. В. Мутафчиева** тимарът представлява отчисления от централизираната феодална рента, която държавата отпуска на задълженото към нея лице за негова издръжка. В този смисъл с „тимар“ са означавани не само леновете до 20 000 акчета, а служебните ленове изобщо, и по-точно отчисленията от централизираната рента, отпускани срещу някаква служба, независимо от техните размери.¹⁸² Това – от една страна. От друга, тимарът е най-малката административна единица в Османската империя. А най-голямата административна единица – бейбербеликът, впоследствие еялетът, е съставена от санджаци, като всеки санджак е съставен от **тимари**. Освен това тимарът е малко феодално имение, което централната власт, водена от **османската династия**, дава на рицаря конник (сипах или спахия) във **владение** срещу неговата военна служба. При всяко завоевание основната част от земите се обявява за земя на султана – **мири**, като известна част се подарява на улема под формата на **вакф**.¹⁸³ Понякога

подстават двете линии – тимар – зеамет – хас и мюлк – вакф; б) период на откупната система, лихварството и чифликчийството (XVII в. – първата половина на XVIII в.); в) период на феодалните размирици (втората половина на XVIII в. и началото на ХХ в.); и г) феодално-бюрократичен феодализъм (упадъчен период) (Вж. **Найденев**, Н. Феодализъм и патриархалност. По материали от българските земи – XV – XIX век. София: Св. Кл. Охридски, 1993, с. 125 – 126).

¹⁸² Вж. **Мутафчиева**, В. Османска социално-икономическа история. София: БАН, 1993, с. 29.

¹⁸³ *Вакфът* е недвижима (поземлена или/и градска) и движима собственост, приходите на която се използват за религиозни нужди – поддържане на драмии,

обаче от политически съображения на присъединилата се заварена аристокрация се оставя поземлена собственост – **мюлк**.¹⁸⁴ Така вакъфите и мюлкът стават единствената поземлена собственост извън държавната собственост в Османската империя. Тоест единствената **безусловна собственост**, защото значителна част от царската земя – **мирите**, се дава в **условна собственост** – **тимар**, на спахиите. Това позволява в продължение на векове всяка пролет османската династия да предприема завоевателни походи (от март до октомври). Основна военна сила на османските войски са **спахиите**, или в османската терминология – сипахите (заедно с еничарите и капъкулу). Сипахът е въоръжен със сабя, щит, копие, лък и е защитен с броня, има собствен отряд от лековъоръжени конници и прислуги, притежава статута на нисш офицер, като неговите приходи са от предаденото му имение – тимара.¹⁸⁵ Тоест **чрез тези три форми на поземлена собственост (тимара, вакъфа и милюта) основно се разгръщат земеделските привилегии в Османската империя.**

Като оставим настрана недостатъчно привилегированото положение на спахиите в империята, които принадлежат към по-нисша социална прослойка, следва да се насочим към шепата едри феодални владетци (и ленници) на мюлкове и вакъфи, които особено през XV – XVI в. извличат твърде големи икономически изгоди и печалби.

В системата на османския феодализъм поземленият мюлк и поземленият вакъф¹⁸⁶ напоследък (и не без основание) се разглеж-

медресета и др., и за друга благотворителна дейност – поддържане на кервансарай, пазар и пр. Тя е безусловна собственост и е неотчуждаема.

¹⁸⁴ *Мюлкът* е недвижима (поземлена или/и градска) и движима собственост, която също като вакъфа има безусловен характер.

¹⁸⁵ Вж. **Найденов**, Г. Цит. съч., с. 229 – 230.

¹⁸⁶ Според османското право мюлкът обхваща преди всичко имотите в пълна собственост, разположени в границите на населените места, което практически включва всички покрити имоти, незастроените места, земеделските земи в непосредствена близост до съответното селище; докато вакъфът представлява задържане на нещо, запазване на движимост и недвижимост за това трето лице да

дат като отделни икономически категории. Или, по-конкретно казано, османските поземлени **мюлкове** са резултат не от някаква покупко-продажба, а от **пряко дарение на централната власт** чрез провеждане на съответната процедура и издаване на специален документ. В зависимост от това съществуват различни мюлкове, един от които е т.нар. „мюлк сахиби“, който е изключително популярен (за онези времена), тъй като директно привилегирова богатите феодални слоеве (и прослойки) в османската имперска държава. Дори нещо повече – в специализираната литература отдавна вече се говори за отделна заможна прослойка мюлк сахиби,¹⁸⁷ която в редица отношения е предводител на османските феодали по богатство, престиж и привилегии. В състава на тази **привилегирована прослойка** основно в земеделието според В. Мутафчиева се включват **седем основни категории** мюлк сахиби:

1) членове на династията – многобройните султански съпруги, синове и дъщери, внуци и зетьове сами по себе си образуват немалка група в османската господстваща класа. И както личи от изворите, именно те се явяват твърде често владетци на поземлени мюлкове, въпреки че част от тях (предимно принцовете) владяват и хасове; **2) везири** – тази група висши сановници владее големи служебни ленове, като с положителност може да се твърди обаче, че вън от тези ленове по правило с много малки изключения везирите имат и поземлени мюлкове, поради което в някои законодателни паметници този род владения са наричани „везирски мюлкове“; **3) висши военноадминистративни служещи** – това малцинство от феодали владее задължително едри служебни ленове, като много често те се явяват и мюлк сахиби; **4) остатъците от аристокрацията на малоазийските княжества** – част от тази аристокрация запазва пожизнено и дори наследствено мюлковите си владения, друга част обаче получава нови мюлкове, неслучайно отдалечени от старите им земи; **5) значително място между мюлк сахибите заемат т.нар. „гази“** или военачалници по време на зав-

получи над тях право на собственост или своего рода „вечно владение“ (Вж. задълбоченото изясняване на тези понятия във: **Мутафчиева, В.** Цит. съч., с. 62 – 66; 86 – 88).

¹⁸⁷ Вж. пак там, с. 74.

ладяването, поради което някои изследователи наричат поземления мюлк „газимюлк“; **6) придворни служители и чинове на придворните военни части** – най-приближените му служители, поради което през разглеждания период те само по изключение притежават ленове, а мюлкът се явява единственото владение, до което успяват да се доберат дефтердарите, мир-ахурите, мир-шикярите, някои еничарски началници, придворни служители с неуточнена длъжност, та дори и султанови дойки, лекари на владетеля и възпитатели на султановите деца; **7) духовни лица** – висши мюсюлмански духовници (кадиаскери, кадии на Одрин и Цариград, молли), които също имат мюлкове, като масата от този род владения, намиращи се у духовни лица, са мюлковете на шейхове и дервиши. Тези многобройни дервишки мюлкове и вакъфи са обособени поради своето нарочно предназначение и същност и представляват съвсем отделна група. Освен това техните владелци не могат да бъдат отнесени поради своя социален облик към предходните групи мюлк сахиби.¹⁸⁸

Нека отбележим, че с изключение на последната категория всички останали изцяло и напълно представляват **управляващата върхушка**. Защото именно в рамките на тази прослойка, чието земевладение е преобладаващо мюлково, съществува известна затвореност. Затова според В. Мутафчиева нейните членове са свързани с роднинства и сватовства и предават наследствено не само земевладелските си привилегии, но и привилегиите в управлението на държавата. Ето защо въпреки старанията на държавата да не допуска икономическо обособяване на определена прослойка феодали, **мюлк сахибите** успяват да натрупат значителни състояния и да заемат силни позиции в стопанството на империята. Този факт се дължи на обстоятелството, че веднъж **носителите на качествени привилегии** в земевладението, централната власт не е в състояние да ограничи количествения растеж на тяхната икономическа мощ. Впрочем **„това срастване на привилегиите в управлението със земевладелските привилегии създадо от прослойката**

¹⁸⁸ Вж. по-подробно: пак там, с. 74 – 76.

на мюлк сахибите типична средновековна феодална аристокрация, която носела всички характерни белези на своето социално положение¹⁸⁹. Сиреч тези феодална аристокрация в значително голяма степен придобива своите икономически привилегии благодарение на симбиозата между власт и собственост, под вещото ръководство на султана.

Подобно на терминологията, свързана с мюлка, вакъфите също се делят на два вида – „истински“ и „неистински“. Тук целите на вакъфа са строго установени от мюсюлманското духовно право, тъй като завещаното имущество и прихода от него трябва да ползват бедните (фукара) и напълно безимотните (месакин) членове на мюсюлманската духовна община. Плюс това според шериата вакъфът по своето предназначение се подразделя на две: „благотворителен“ (хайри), чиито приходи са изразходвани изключително за богоугодни цели, и „на лица“ (ахли) – когато тези приходи се използват за издръжката на определено или определени от завещателя лица. Лицата, които ползват завещанието на вакъфа, могат да бъдат или служители на култа, или конкретно указани от завещателя, или просто неговите потомци.¹⁹⁰ В този смисъл техните цели са: **на вакъфа хайри** (благотворителния, наречен в османската практика и „асъл“ – настоящ) – да бъдат строени, поддържани и субсидирани отделни религиозни или благотворителни учреждения – джамии, завиета, ханове, медресета, кервансарай, мостове, чешми, водопроводи и пр., като в отделни случаи, когато се касае за големи вакъфи, те субсидират учреждение, което може да обхваща джамия и медресе или медресе и кервансарай, към които и определен брой одаи за учащите се в медресето, и пр. съставки; и **на вакъфа ахли** – приходът от който обикновено служи за издръжка на един или двама-трима дервиши, както и на друг вид служители на култа, които непосредствено владеят вакъфската земя и присвояват добива ѝ пожизнено, като след смъртта им техните места заемат лица в същото качество и твърде често техни потомци.¹⁹¹ Тези два вида вакъфи обаче независимо от благоотво-

¹⁸⁹ Пак там.

¹⁹⁰ Вж. пак там, с. 88.

¹⁹¹ Вж. пак там, с. 89.

рителната им същност (особено първият вид) освен всичко останало са изключително мощен източник на доходи за своите богати притежатели.

И действително най-едрите владения с „вечен“ характер са всички султански вакъфи (евкаф-и селятин), които за разлика от останалите формално не произхождат от мюлкове, тъй като султанът като върховен распоредител с поземления фонд направо се завещава части от него, учредявайки вакъф на свое име. Това – първо. Второ, макар и значително по-малки от султанските, твърде обширни са мюлюковете и вакъфите на т.нар. „емири“ (юмера) на едрите феодали. И трето, въпреки че малките по размер мюлкове (обикновено обхващащи 1 село, 1 мезра и 1 чифлик) не генерират особено високи доходи, те имат важно значение, защото притежаваните от тях владения са раздавани от султаните срещу духовна служба,¹⁹² което по същество е своеобразна форма на привилегия.

Обобщена представа за възможностите и размера на мюлюковете и вакъфите ни дават техните годишни приходи, които на някои султански поземлени вакъфи доближават или надхвърлят 1 млн. акчета. А от големите вакъфи на емирите заслужават да бъдат споменати тези на Пири Мехмед – 346 541, на Мурад паша – 88 618, на Ахъ Челеби – 82 000, на Касъм паша – 50 619, на Ибрахим паша – 48 955 и др.¹⁹³ С други думи както самият падишах, така и султанският елит има изключително голяма финансова изгода от тази водеща икономическа привилегия (владееенето на мюлюковете и вакъфите), понеже от година на година те многократно увеличават своите печалби, имоти и богатства.

В условията на османския феодализъм не са малко и тези **икономически привилегии**, които са **свързани с данъчното облагане** на различните социални класи и слоеве в империята. В случая основен принцип на феодалното облагане в османската държава е този, че земята, а не владелецът определя формите и размера на изплащаната рента. Това е характерно за източните феодални дър-

¹⁹² Вж. пак там, с. 96.

¹⁹³ Вж. пак там.

жави, в които според К. Маркс върховната собственост върху земята изцяло принадлежи на централната власт, като феодалната рента често придобива данъчна форма, покривайки се с данъците изобщо.¹⁹⁴ Благодарение на тази особеност на поземлената рента (и нейното приложение) в Османската империя се оформят и ред привилегии за някои висши слоеве на обществото. Обикновено това става чрез двата основни вида рента: тази, която е присвоявана от феодала; и другата, която е присвоявана от фиска, като всеки от тези два дяла е подразделен на три по-малки (отработъчни, натурални и парични задължения) в зависимост от основното деление на поземлената рента въобще.¹⁹⁵ По този начин при отделните категории владения някои определено **държавни събирания са отстъпвани от централната власт на феодалите**, а в други категории владения част от полагаемата се рента (на феодала) е разпределяна между висшестоящите във феодалната йерархия собственици. Следователно абсолютна граница между събиранията – право на феодала, и тези – право на фиска, изобщо не може да бъде прокарана,¹⁹⁶ което по същество представлява форма на привилегия на елита в Османската империя. В този смисъл е напълно прав А. Д. Новичев, който смята, че през XV – XVI в. в Османската империя рентата е предимно децентрализирана, т.е. присвоявана в по-голямата си част от феодалите и в по-малка – от държавата,¹⁹⁷ въпреки че тази теза продължава да се оспорва в османистиката. Така, чрез създадените държавни стимули за висшите управници и феодали, се „отглежда“ покорно-раболепна политическа и икономическа класа, която въз основа на привилегирования си статут систематично забогатява. Класически пример в това отношение е поведението на великия везир Синан паша, който около 3 десетилетия (с известни прекъсвания) ръководи съдбините на османската държава и е типичен представител на турската господстваща върхушка, използваща властта като средство за лично забогатяване. Дори някои историци описват несметните богатства

¹⁹⁴ Вж. Маркс, К. Капиталът. Т. 3. София: Партиздат, 1949, с. 803 – 804.

¹⁹⁵ Вж. Мутафчиева, В. Цит. съч., с. 154.

¹⁹⁶ Вж. пак там, с. 155.

¹⁹⁷ Цит. по: Вж. пак там, с. 167.

на Синан паша като куриозен символ на азиатска алчност и стремеж към разкош. Защото само служебните владения на Синан паша му осигуряват доход от около 2,25 млн. акчета, че даже и когато е в немилост, той получава пенсия от 300 000 акчета всяка година. А пашата оставя 600 000 златни дуката и 29 млн. сребърни акчета – огромна за онова време сума, като се има предвид, че през 1592 г. всичките държавни приходи на империята възлизат на 10 млн. златни дуката.¹⁹⁸ Видно е, че през целия си съзнателен живот през XVI в. този висш османски управленец изобщо не си губи времето напразно, за да направи такова огромно финансово-материално състояние.

В този контекст ще изведем още една финансово-икономическа форма на привилегия на османския елит, каквато според нас е **откупването на държавни приходи** от определени хора, която безспорно достига огромни размери. Тази порочна система (наричана „откупничество“), която прогресира при приемниците на Сюлейман I и чрез която принудително се разпродават „на зелено“ предстоящите събирания, е следната: съответният откупвач на държавния приход получава правото да извлече от своята сделка неограничена печалба, т.е. да събере от населението значително по-голям от определения размер даден данък или такса, което наистина представлява истински бич за хората в турската държава.¹⁹⁹ И нещо интересно: откупвачите обикновено са градски жители в лицето на богати лихвари, едри търговци и преуспели занаятчии, т.е. предимно частни лица, непритежаващи никакви служебни титли. Или, не е трудно да се заключи, че откупничеството като процес векове наред „изсмуква кръвчицата“ на имперското население в полза на непрекъснато забогатяващи слоеве на феодалната класа, поради което то (откупничеството), макар и доста късно, все пак е отменено с Гюлханския хатишериф от 1839 г.²⁰⁰ (като система за реализиране на държавните събирания).

Изложените факти красноречиво говорят, че в историческото развитие и съществуване на Османската империя икономическите привилегии на султанския елит са ползвани приоритетно от много

¹⁹⁸ Вж. пак там, с. 292.

¹⁹⁹ Вж. пак там, с. 310.

²⁰⁰ Вж. пак там.

тесен олигархичен кръг, който въз основа на симбиозата на властта и собствеността (и тоталното безправие на раята) трупа несметни богатства за лични сметки. Това е една от причините най-първият човек в държавата – вездесъщият „благодетел султан“, да не жали никакви финансови средства за своето политическо и лично битие в името на собственото си благополучие. Тъкмо затова е построен и великолепият султански дворец, в който владетелят на Османската империя прекарва значителна част от своя живот в приказен разкош и райско благополучие.

На фона на този пъстър калейдоскоп от най-разнообразни политически, икономически, религиозни и други привилегии нека разгледаме още една, изключително важна **привилегия на султана**, каквато е **неговата резиденция, или двореца**, в който той реализира политиката на Османската империя. Този дворец, който е завършен през 1455 г., може да се определи като водеща политическа привилегия поради няколко базисни обстоятелства: едното произтича от принципа, че „раята и земята принадлежат на султана“ (съгласно документ от края на XV в.) и затова наместникът на Аллах трябва да има възможно най-добрите условия, за да управлява държавните дела; другото – защото той съсредоточава в себе си всички лостове на законодателната, изпълнителната и съдебната власт в държавата; и следващото – според Жил Венщейн, че султанът е основата на цялото политическо и обществено здание, или мястото, където се материализира властта, т.е. дворът, правителството и централната администрация се намират там, където е той – в двореца.²⁰¹ Поради всичко това султанският дворец не е просто само място за живеене и развлечения, а освен другото представлява и легитимно средище за правене на политика, за взимане на решения и за представителни прояви. Ето защо дворецът на султана може да се счита за негова основна привилегия, с която той единствено разполага както в строго личен план, така и в качеството си на държавен глава. Всъщност това е проява на висша политическа привилегия, която се полага само на

²⁰¹ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 188.

османския владетел, базира се на едноличната му власт и е легитимирана от политическа, юридическа и религиозна гледна точка в обществото и държавата.

Като център на властта императорската резиденция (дворецът в Истанбул²⁰²) официално наричана „Високата порта“, „Праг на блаженството“, „Кът на блаженството“, „Дом на султаната“, не прилича на европейските кралски дворцови комплекси, които са съсредоточени около едно обширно престижно здание. Напротив, тя образува своеобразно градче вътре в столицата, оградено с високи стени и кули и съставено от най-различни сгради, разположени около дворове или сред сенчести градини (и Мехмед II, и неговите наследници непрекъснато увеличават броя им). А няколко хиляди души с най-разнообразни функции, редовно вписвани в разходните книги на двора, обслужват владетеля и допринасят за неговата слава сред народа, елита и държавата.

Подобно на всеки мюсюлмански дом, така и султанският дворец се състои от **външна част, или служба (бирун) и вътрешна част (ендерун)**. Бирунът заема първите два двора на двореца и постройките, които ги заобикалят. В първия двор се влиза през Свещената порта (баб-и хумаюн), разположена в непосредствена близост до „Света София“. Той представлява обширен площад, който включва и бившата църква „Света Ирина“ и служи за склад на оръжие и топове. Свързва се с втория двор посредством втора врата, наречена Средна порта (орта капъ), или Порта на поздравя (баб юс-саям), построена от Сюлейман, като двете осмоъгълни кули, ограждащи този вход, са много по-стари. В този двор се намират разнообразни служби, осигуряващи връзките на владетеля с външния свят. Преходът между втория двор и ендеруна става през Портата на блаженството (баб юс-сааде) или Портата на белите евнуси (ак ага капъсь), под чиято широка стряха се поставя тронът по време на церемонии. Непосредствено зад тази порта се намира помещението за аудиенции (арз одасъ), където посетителите са приемани от султана в малка постройка, закриваща изгледа към тайната част

²⁰² Подробното описание на султанския дворец на следващите няколко страници е направено по: **Венщейн**, Жил. Империята в своето величие. VI глава. – В: *История на Османската империя...* Цит. съч., с. 188 – 202.

на двореца. А отвъд Портата на блаженството се намира пространството, отредено за частния живот на владетеля, достъпно само за най-близките му приятели, пажовете, евнусите и жените му. Тази част съдържа трети двор и други сгради около него, като след това започват градини, в които султаните последователно увеличават броя на постройките (Вж. Схема 3).

Схема № 3. Структура на службите в султанския дворец

Източник: Иналджък, Х. Цит. съч., с. 85.

а) Вътрешните служби на двореца

Изявилите се в другите дворци училища ич-олани завършват своето образование, като обслужват лично султана. Най-напред ги поставят в „голямата“ и „малката“ стая, а след това ги пращат в хазната (хазине), където се пазят ценните и свещени предмети, събирани от династията, или в сервизното помещение (килер); към тези служби се прибавя през XVI в. и „походна стая“ (сеферли ода). Така елит от 40-ина пажове непосредствено обслужва господаря в „личната стая“ (хас ода); те се грижат за тоалета, дрехите, оръжията на султана и го охраняват денем и нощем. Някои от тези пажове имат специфични задължения и са на почит: слияхдарят носи сабята на султана; рикябдарят държи седлото му, когато се качва на коня; чохадарят отговаря за гардероба му; дюлбенд оланът – за бельото му; съркатибията е негов личен секретар. И още, началникът на личната стая (хас ода башъ) е пръв сред всички тези пажове, най-близък до султана и най-влиятелен. Според някои данни през 1547 – 1548 г. в ендеруна на новия дворец се наброяват около 178 пажове, а 20 години по-късно те вече са 488, като горе-долу по същото време – през 1555 – 1556 г., броят на пажовете, преминаващи през двореца в Галата, е между 265 и 378, а на тези в двореца на Ибрахим – между 309 и 366. Около тези младежи се поддържат: „преподавателско тяло“ (ходжа, муалим), лекари и санитарки (пирезенан), „стари жени“. Изглежда, че болестите и моралът имат голямо значение в тези среди,²⁰³ което се вижда от многобройния султански персонал...

От друга страна самите пажове са строго надзиравани и евентуално кастрирани от „белите аги“ (ак ага) – евнуси от бялата раса, идващи обикновено от Кавказ. Например през 1555 – 1556 г. в двореца на Ибрахим паша има 17, а в двореца в Галата – 25 бели аги, а колкото до белите евнуси в новия дворец, те са 40 при Селим I. Освен това техният началник, който носи титлата „ага на Портата“ (капъ агасъ), има влияние над целия персонал на двореца и участва в назначенията и повишенията, като е близък на султана и негов довереник по важните държавни въпроси. Защото за него, както и за повечето лични служители на султана

²⁰³ Вж. пак там, с. 189 – 190.

важи принципът „турците смятат, че и най-малката служба, която дава възможност да виждаш султана и да разговаряш с него, е много почетна“ (Спандуджино).²⁰⁴

б) Външните служби на двореца

Важно е да се каже, че бирунът е седалището на централната власт и на различни професионални и военни институции, чиято дейност пряко засяга живота на Двора и на държавата. В него служи многоброен, но грижливо регистриран персонал, който редовно е подлаган на служебни размествания (чъкма) и повишения през сравнително близки интервали от време (на всеки 2 до 5 години през XVI в.), както и при идването на всеки нов султан. Затова **личната прислуга на султана** включва няколко улеми, които имат възможност за голямо влияние над господаря си. В тази категория влизат всички лекари, които са ръководени от главен лекар (хежим башъ), сред които има хирурзи, билкари и очни лекари. Някои от тях са евреи и до такава степен спечелват доверието на султана, че се превръщат в естествени водачи на цялата еврейска общност, какъвто е случаят с Йосиф Хамон по времето на Баязид II, а после и при Селим I, а най-вече със сина му Моис при Сюлейман. Към 1535 г. този монарх разполага с 10 лекари мюсюлмани и 6-има лекари евреи. Същевременно султанът има и трима астролози (мюнеджим), чиято задача е да определят датите, благоприятни за големи събития, като например встъпването на султана на трона, началото на великото везирство, началото на военните походи.²⁰⁵

За задоволяване на материалните нужди на султана от едната страна на втория двор, вдясно от Средната порта, са разположени **императорските кухни (матвах-и амуре) и сладкарска работилница (хелвахане)**. При Сюлейман тези кухни се разрастват и се превръщат във внушително предприятие, тъй като освен истинските готвачи персоналетът се състои от множество чираци и помощници, избирани сред аджеми огланите. Например през 1514 г. се наброяват 230 готвачи, а през 1527 г. – 277, а 40 години по-късно кухненските работници вече стават 629. По същото време сумите за тях, отделяни от хазната, достигат огромната цифра 5 млн. аспри. В случая

²⁰⁴ Цит. по: **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 190.

²⁰⁵ Вж. пак там, с. 192 – 193.

колосалното количество най-разнообразни продукти, дошли от различни области на империята, са струпани под надзора на интендант (емин) в императорския килер (килер-и амире). По този повод още в началото на XVI в. изследователят Спандуджино съобщава: „Когато императорът е в Константинопол, обикновено колят по 40 овце и 4 вола на ден, без да се смятат пилетата и дивечът, които му носят“. Така през лунната 1489 – 1490 г. са изядени 16 552 овце!!!²⁰⁶

Интересно е и това, че кухните имат подразделения и в зависимост от това за кого са предназначени ястията: **личната кухня на султана се различава от кухнята на белите евнуси, на пажовете, на лечебницата на пажовете, на външните служби, на менажерията, на птичарника** (през 1573 – 1574 г. 374 овце са заклани за храна на ловните птици), **на членовете на Дивана и на чуждите посланици**, които след приемането им в двореца са канени на банкети (зияфети). А колкото до сладкишите и захарните произведения, те са изработвани под ръководството на „шеф на сладкарите“ (хелваджъ башъ). „Тази служба – уточнява Спандуджино – следи за всички сладки неща, които се ядат в Двора, и за всички, които ги изработват“. Плюс това „опитвачи“ (чашнегир, зевакини) редовно наглеждат приготвянето на ястията и осигуряват обслужването на банкетите на Дивана. Те в края на XV в. вече са 5-има, а през 1514 г. – 24-ма, и се ръководят от „шеф на опитвачите“, един вид метрдотел на двореца. А Диванът има свои водоносци (сакаян-и диван-и али) със собствен началник и състав: от 10 души в края на XV в. стават 13 през 1514 г. и 25 – през 1567 г.²⁰⁷

Едва ли е изненада, че множество занаятчии изпълняват редица други функции, необходими за **задоволяването на материалните потребности на двореца**. Такива са каменоделци, дърводелци, оръжейници, ковачи, обушари, седлари, килимари, бижутери, златари, бродирачи със сърма и т.н. Всички тези занаятчии (ехл-и хиреф) са 308 души през 1514 г., 585 – през 1527 г., и 647 души 40 години по-късно. Отделно от тях шивачите се разделят на шивачи, изработващи „почетните халати“, с които султанът изразява

²⁰⁶ Вж. пак там.

²⁰⁷ Цит. по: Вж. пак там.

своето благоволение (хайятин-и хияят), и на лични шивачи на султана (хайятин-и хасса). Те са 242-ма през 1514 г., 301 през 1527 г. и 369 през 1567 г. Както всички отговорници за материалните служби в двореца, техните началници всъщност са висши сановници. Така например през 1527 г. един главен шивач заема поста „управител“ (санджак бей) на Хамид, а към това можем да прибавим и перачите (чамашуян), които през 1514 г. са 17 на брой, и т.н., и т.н.²⁰⁸

Наред с тези занаятчии се нареждат и **истинските творци**, чиито произведения осигуряват културния блясък на османския Двор – **поети, музиканти, калиграфи, миниатюристи, подвързвачи** и др., като последните три занаята способстват за изработката на ценни ръкописи, посветени на религията. Други се занимават с дърворезба или с гравирание на метали или пък правят като наклбанданите восъчни дървета или книжни цветя и пр., и пр. А дворцовите архитекти се занимават с всички големи религиозни, граждански и военни строежи, предприети от султана. Така към 1535 г. има 12 архитекти плюс 1 дърводелец и 1 майстор на керемидени покриви (киреметчи).²⁰⁹

Красивите паркове на султана, както и неговите зеленчукови и овощни градини (разположени вътре и извън двореца) са поверени на **корпус градинари** (бостанджии), използвани между другото и за лодките на владетеля. Той е образуван от аджеми оглани, подбрани от главния офицер на корпуса – бостанджъ башъ. Последният се занимава и с управлението на двореца и увеселителните заведения на императора, и с надзора на бреговете на Златния рог, Босфора и Мраморно море близо до столицата. Освен това той е интендант на лова и риболова в околностите на Истанбул, а като един вид съдебен служител ръководи и екзекуциите на висшите сановници, извършвани в двореца.²¹⁰

Особено място в двореца имат и **конюшните на императора** (ъстабл-и амире), частично разположени във втория двор, чийто персонал е наистина внушителен: 2080 служители през 1514 г., 2830 – през 1527 г., и 4341 – в началото на управлението на Селим

²⁰⁸ Вж. пак там, с. 194.

²⁰⁹ Вж. пак там.

²¹⁰ Вж. пак там, с. 194 – 195.

II. Те са ръководени от няколко офицери, от които най-важни са конетабълът, или главният интендант на конюшните (емир-и ахор-и бюзюрк, или мирахор), както и интендантът на конюшните (емир-и ахор-и кючюк). В действителност тези конюшни са разпръснати на няколко места в столицата, както и в Одрин, Бурса, Серес, Солун и в други градове на Анадола и Румелия.²¹¹

Султанското изкушение – **ловът с птици**, – престижен спорт и едно от любимите развлечения на Сюлейман, изисква поддържането в бируна на голям брой ловни пернати и следователно наличие на корпус соколари (баздаран). Членовете му са разделени в три подразделения: шахинджиите, които са най-многобройни, се занимават с обикновените соколи, чакърджиите – със специалните соколи, а атмаджаджиите – с ястребите. Този корпус, който съдържа 163 души през 1503 г., 219 – през 1514 г., и 259 – през 1527 г., достига 418 души 40 години по-късно. Интересното е, че птици са внасяни от чужбина, като например ловджийските соколи са доставяни от Москва или са подарявани от васалните принцове на Молдова и Влашко. Но с тях най-вече се занимава широко организирана мрежа в провинциите, като от богатите на гнезда райони в Анадола и Румелия специално наети за целта хора доставят в двореца млади птици срещу данъчни облекчения,²¹² което представлява своеобразна привилегия.

Има и други корпуси, с подчертано военен характер, отговарящи на изискванията за **охраната на двореца**. Работещите в тях присъстват на официалните церемонии или представляват централната власт в някои мисии извън двореца. Т.нар. „вратари“ (капъджи) например са разделени на отделения (бюлюци) и охраняват трите врати на новия дворец. Те са набирани сред еничарите или вътрешните пажове, съответно са 146 през 1503 г., 244 – през 1514 г., и 280 – през 1547 г. След това броят им непрекъснато нараства, като през 1660 г. те вече са 2007, като техните началници (капъджъ башии) също се увеличават постоянно²¹³ и изпълняват различни функции (в т.ч. и охрана на чужди посланици при султански аудиенции).

²¹¹ Вж. пак там.

²¹² Вж. пак там.

²¹³ Вж. пак там.

„Чаушите на Високата порта“ представляват **дворцовата полиция и съпровождат султана**, като един от тях – главният офицер (чауш чашъ), отговаря за протокола и реда по време на заседанията на Дивана и церемониите в двореца. Този султански корпус има важни функции и извън Двора, защото в походите той следи за дисциплината в армията. Или, както отново отбелязва Спандуджино: „Когато армията се събира, за да потегли в бой, т.нар. „чауши“ държат в ръцете си железни пръчки и щом видят, че някой напуска реда си или иска да избяга, го бият и връщат на мястото му. И ако някой благородник избяга от битката, те с добри думи ще му вдъхнат кураж, за да се върне обратно“²¹⁴. Преди всичко обаче чаушите са вестноосци на султана, тъй като разнасят писмата му в провинцията и в чужбина, снабдени са с пропуски и пътни листове, ползват пощенски коне, доставени на всеки етап от хора (специално наети за тази цел) и с голяма бързина непрекъснато се движат между Портата и нейните кореспонденти. Дори понякога им възлагат и много по-продължителни мисии в провинцията.²¹⁵

Друга султанска екстра в двореца е **императорската музика** с медни и ударни инструменти, която при Баязид II се състои от 107 души, а през 1527 г. – от 185. Тези музиканти се ръководят от един много висш сановник, знаменосеца (емир-и алем, или миралем) който е пазител на символите на върховната власт (знамето и шестте конски опашки (туг) на султана) и който връчва на новоназначените провинциални управители знамето и конските опашки, символизиращи частицата от властта, която им се предоставя. От друга страна тези „музиканти на знамето“ (мехтеран-и алем) се отличават от друг корпус (мехтеран-и хайме), който има съвсем различни функции: той трябва да пази императорските шатри и да ги опъва по време на поход, като двете категории мехтери са също 620 души през 1567 г.²¹⁶

Следва да се изтъкне, че престижът на различните дворцови корпуси, които изброихме, се проявява във факта, че голяма част от техните началници – миралем, чаушбашъ, капъджъбашъ, мирахор, чакърджъбашъ, шахинджъбашъ и атмаджаджъбашъ, както и

²¹⁴ Цит. по: Вж. пак там, с. 196.

²¹⁵ Вж. пак там.

²¹⁶ Вж. пак там.

чашнегирбашъ заедно с агата на еничарите и комендантите на кавалерийския корпус на Портата носят титлата „аги на стремето“ (рикаяб агаларъ), т.е. имат право да яздят до султана.

И най-накрая има един **корпус конници с пищни униформи, които се ползват с особен престиж и привилегии:** става дума за мютеферика (буквално „разни“), които притежават най-вече представителни функции. Тоест тази почетна стража, чиито членове понякога изпълняват специални мисии за султана, се отличава по необичайния начин на набиране, който облагодетелства произхода и семейните връзки. Сред тях, освен дворцови служители, има и синове и братя на везири и други сановници, както и наследници на свалени или лишени от имущество династии (те са 94 през 1514 г. и 70 – към 1535 г.).²¹⁷

За привилегированите служители в султанския дворец могат да се изпишат още прекалено много невероятни неща от гледна точка на пищно източно разточителство в сараите на властта. Но няма как да подминем сериозните данни за числеността и броя на султанските служители, администрация и обслужващ персонал, чийто състав може да се мери само с най-великите световни рекорди в историята на спорта на нашата планета (вж. Таблица № 1).

Таблица № 1. Общ брой на служителите в султанския дворец (XV – XVII в.)

№	Година	1480	1568	1609	1670
1.	Еничари	10 000 мъже	12 789 мъже	37 627 мъже	53 849 мъже
2.	Аджамии огланлар (новаци)	?*	7745	9406	4372
3.	Бостанджълар (градинари)	?	?	?	5003
4.	Джебеджилер (оръжейници)	?	789	5730	4789
5.	Топчулар (стрелци)	100	1204	1552	2793
6.	Топ арабаджъларъ (шофьори на оръдейни каруци)	?	678	684	432
7.	Ахур хадемелери (коняри)	800	4341	4322	3633
8.	Ашчилар (готвачи)	120-160	629	1129	1372
9.	Ехл-и хиреф (занаятчии)	?	647	947	737

²¹⁷ Вж. пак там, с. 197.

10.	Терзилер (шивачи)	200	369	319	212
11.	Чадър мехтерлери (шивачи на палатки)	200	620	871	1078
12.	Алем мехтерлери (носачи на знаме)	100	620	228	102
13.	Сипахи (кавалерия)	3000	11 044	20 869	14 070
14.	Капъджълар (вратари)	400(?)	?	2451	2146
15.	Капъджъ башъларъ (главни вратари)	4	?	?	83
16.	Мютеферрикалар (елит)	?	40	?	813
17.	Чавушлар (ординарци)	400	?	?	686
18.	Терзане неферлери (служители във въоръжението)	?	?	2364	1003
19.	Шикар халкъ (ловци с ястреби)	200	?	592	?
20.	Чашнегирлер (дегустатори)	20	?	?	21
21.	Саккалар (водоносци)	?	25	?	30
22.	Общо	15 584	41 340	89 091	97 304

* Според автора Х. Иналджък въпросителните в таблицата означават, че няма официални данни за съответните служители през разглежданите периоди.

Източник: Иналджък, Х. Цит. съч., с. 86.

Изнесените факти в таблицата безспорно доказват, че султанският дворец е една от най-важните брънки във веригата на многобройните османски привилегии, от които (факти) произтичат няколко същностни обобщения: **първо**, налице е проявлението на **трайна тенденция за перманентно увеличаване на дворцовия персонал и неговите привилегии само и единствено в полза на великия владетел** (за опазване на живота му, за разширяване на привилегиите, за придобиване на нови изгоди, за задоволяване на прищевките му и т.н.) през разглеждания период от почти три века (XV – XVII в.); **второ**, и с просто око е видно, че най-голямото набъбване на обслужващ персонал е свързано с **еничарския корпус, чийто състав нараства почти пет пъти** като охранителен и войскови аскер на падишаха; **трето**, повече от очевидно е, че **през вековете безразборно растат щатове на тези служители, които пряко обслужват султана**, каквито са: готвачите (от 160 на 1372), вратарите (от 400 на 2164), ординарците (от 400 на 686), ловците на ястреби (от 200 на 592) и т.н.; **четвърто**, **значителна част от различните дворцови административни длъжности са абсолютно излишни (и**

прекомерно раздути) или направо казано синекурни, като например „пазач на парадната шуба на султана“, „пазач на султанската чалма“²¹⁸ и др.; и **пето**, както навярно се подразбира, **цялата тази огромна менажерия от всевъзможен бюрократично-слугински апарат получава изключително добри възнаграждения** за синовните си грижи към султана, защото, както споделят изследователи, всеки щатен служител придобива ежедневна парична сума и привилегии съобразно чина си, а именно: чирак в камара – по 8 акчета на ден; хас ода башия – 75 акчета; дрехи по 4 пъти годишно от държавата; агите – висока пенсия, когато навършат определена възраст, и т.н. Иначе казано, **създадена е стройна система от привилегии и изгоди за многолюдния състав на султанската дворцова администрация, в която всеки човек си знае точното място, възможности и задължения под широката „властна чалма“ на великия благодетел на Аллаха.**

Няколко пъти вече посочихме, че бюрокрацията и привилегиите вървят ръка за ръка в държавното управление, което и тук не прави никакво изключение. Тази закономерност намира перманентен израз в растежа на **султанската дворцова администрация** (служители и обслужващ персонал) през годините, тъй като например **нейният общ брой нараства почти 7 пъти от 1480 г. до 1670 г. (от 5584 към 43 455 души), докато за периода 1480 – 1609 г. този показател е още по-драстичен – почти 10 пъти (от 5584 на 51 464 души).**²¹⁹ Такива са изводите от работата на султанската администрация и ползваните от нея привилегии, които по мащаб, размер и разпространение многократно надминават техните проявления в не една и две средновековни империи по онова време.

Съзнателно отделихме повече внимание на разкриването на султанските придобивки в имперския огромен дворец, защото в него при целия му внушителен блясък като във фокус се събират голяма част от различните видове привилегии, които било на легитимна, или на нелегитимна основа винаги са притежание на османския самодържец на властта (и на неговото тясно обкръжение). И

²¹⁸ Вж. още по-подробно за тези длъжности във: **Найденов, Н.** Цит. съч., с. 76 – 77.

²¹⁹ Вж. **Иналджък, Х.** Цит. съч., с. 87.

тъкмо поради това нека открийм и следващата неотменима привилегия на султана – собствения му харем, която предстои да разгледаме и която кой знае защо твърде малко изследователи на османската епоха я определят като такава (привилегия).

2.3. Султанският харем – привилегия на османските самодръжци

Изясняването на тази точка ще започнем с отговора на въпроса защо харемът на султана може да се определи като негова специфична привилегия.

Краткият отговор на този въпрос е следният: най-напред, защото дворецът е негова лична територия, единствено принадлежаща на султана; след това, защото на тази огромна територия се разпорежда само владетелят на империята; на следващо място, защото харемът е забранен за всякакви външни лица; освен това, защото тези покои (харемът) са неделима част и продължение на феодалната робска система в имперската държава; и най-накрая, защото султанът е този, който има правото да утвърждава едни или други привилегии като пълновластен самодръжец на властта. Следователно няма нищо по-логично от това въз основа на изложените аргументи да определим **султанския харем като скъпа привилегия (и удоволствие) на владетеля на османската държава.**

Харемът, наричан още „Порта на блаженството“ (баб юссааде) е най-тайната част от ендеруна, а единственият „пълноценен мъж“, който може да проникне там, е султанът. Всъщност тази „блажена порта“ по своята организация винаги е пораждала множество измислици, легенди и възклицания във въображението на най-различни хора, поради което ще се опитаме да разкрием максимално задълбочено и обективно предназначението на институцията „харем“ като безспорна султанска привилегия.²²⁰

Ще започнем с това, че разположен отначало в стария дворец, харемът на владетеля го „последва“ в новия дворец едва при Сюлейман. В случая легендата разказва, че Роксолана (негова съпруга) смята това преместване като средство да засили влиянието

²²⁰ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 190 – 192; 251; 693 – 694.

си, настанявайки се за постоянно близо до своя съпруг. Защото тъкмо при него започва изграждането на лабиринтообразен комплекс от сгради, какъвто и до наши дни е харемът на Топкапъ. Така в стария дворец остават само части от харемите на предишните владетели или на покойните принцове: при смъртта на султана майка му, сестрите му, съпругите му, конкубинките и евнусите се настаняват там, за да направят място на харема на наследника в новия дворец. Тогава (през 1555 – 1556 г.) в стария дворец живеят 6 принцеси, кърмачките на двамата покойни синове на Сюлейман – Мехмед и Джихангир, ходжата на последния и около 140 прислужници (джарие), като всичко това се охранява от 25 евнуси, ръководени от един ага на Портата на блаженството, и от 33-ма вратари, които пазят двореца отвън.²²¹

След края на XV в. брачните нрави на османските султани подчертано еволюират, тъй като вече не се сключват бракове с християнски (византийски или сръбски) принцеси, нито с девойки от мюсюлмански династии, като Аккоюнлу, Гирай от Крим или Зулкадр. Вероятно утвърждаването на османското могъщество обезсмисля това ефикасно дипломатическо средство. Занапред принцовете наследници и султаните се свързват с обикновени робини, като по правило не сключват законен брак с тях (бракът на Сюлейман с Роксолана е изключение). И още – робините, с които се свързват султаните, обикновено стигат до неговата постеля след прецизно обучение и според строга йерархия: задължението е жените да бягат при приближаването на господаря и да не го гледат в лицето.²²²

Интересно е, че младите девици, приети в императорския харем, идват от военна плячка, от дарове на царедворци или са купени на пазарите за роби. За момичетата няма девширме и избраниците са селектирани заради способностите и красотата си. Освен това на тези пленнички от немюсюлмански произход преподават принципите на исляма и всички изкуства и умения, които, развивайки дарбите на всяка една от тях, им дават възможност да станат съвършени съпруги, защото те се учат да шият, да

²²¹ Вж. пак там, с. 190.

²²² Вж. пак там, с. 191.

бродират, да пеят, да свирят, да разиграват марионетки, да разказват приказки и т.н.²²³

Разбира се, когато съществува законна съпруга, естествено, тя има предимство и даже разказват, че добродетелният Сюлейман се въздържа от каквито е да е връзки след брака си с Роксолана. Но когато няма законен съюз, **4 от султанските хасеки – цифра, съответстваща на броя на съпругите, разрешен от шерията, заемат привилегировано положение и носят титлата „кадън“**. Първата от тях – башкадън, е тази, която първа ражда син на султана, но върховната власт в харема все пак принадлежи на майката на султана – валиде султан. Конкуренцията между тези жени, които желаят да засилят влиянието си и да облагодетелстват децата си, води до невиджана омраза и даже до кървави интриги, чиято тайна харемът строго пази. Те разцъфтяват при Роксолана до смъртта ѝ през 1558 г., като се разгръщат с пълна сила през XVII в. и се отразяват тежко на управлението на империята. През 1603 г. харемът наброява много робини, като в новия дворец те са около 266, но само една малка част от тях е предназначена за султана. Всички останали, след като завършат образованието си, получават зестра и са омъжвани за бивши султански пажове. Така представителите и на двата пола, от които е съставена част от господстващата класа, стават едновременно с това и „хранени хора на сарая“. Най-изявените сред членовете на тази класа получават за жени дори и принцеси, но трябва да се откажат от друга законна жена,²²⁴ с която искат брак.

В султанския харем редът и дисциплината се осигуряват от корпус евнуси, симетричен на корпуса бели евнуси, който обслужва пажовете: в този случай обаче става дума за черни евнуси, от африкански произход, чиято кастрация е по-пълна, отколкото при белите евнуси (засяга не само тестикулите, но и пениса). Например през 1603 г. в стария дворец има 39 „черни аги“, а в новия – 72. Тук началникът на черните евнуси в харема, агата на Портата на блаженството или агата на девойките (дар юс-сааде агасъ или къзлар агасъ) заема високо положение и играе все по-важна роля със засилването на политическото влияние на харема. По този начин

²²³ Вж. пак там.

²²⁴ Вж. пак там, с. 192.

неговата власт надвишава тази на началника на белите евнуси и го поставя на трето място в държавата след великия везир и шейх юл-исляма.²²⁵ Но има и още нещо, което е реална привилегия на евнусите: единственият чиновник в цялата Османска империя, който разполага с правото на неограничени достъп до монарха по всяко време на денонощието, е началникът на черните евнуси. Той може да притежава колкото си пожелае млади робини и до 300 коня. Неговата персона е най-обгрижваната в сравнение с другите придворни сановници и това, естествено, се отразява и на размера на парите и подаръците, които той получава. В разцвета на османската държава, докъм края на XVI в., в охраната евнусите наброяват около 800 души и под попечителството им се намират повече от 1000 жени.²²⁶ Така началникът на черните евнуси действително придобива много голяма власт, с която реално се разпорежда.

За отбелязване е, че апартаментите на жените, или харемът, разположен встрани, представлява непреодолим лабиринт от коридори, стълби, тесни дворчета, свързващи повече от 200 стаи, обикновено със скромни размери, с неравностойни, но често сполучливи обеми, много богато украсени (стая на Мурад III, 1578 г., приписвана на Синан). Всички стилове съжителстват заедно – от класицизма до ампира, като се срещат и много красиви керамики от Изник и фрески, които представят някои от най-изящните образци на османския барок (Софа къошк, стаите на Селим III и на Михришах валиде). Подобно на джамиите, прозорците също са със стъкла с гипсови корнизни, обикновено реставрирани. Създадени са максимални удобства и комфорт, което се вижда от тоалетните, чешмите, умивалниците, баните и красивите камини от позлатен бронз или фаянс, чиито фестонирани покриви с пресечени стени имат много удължена конична форма. Заедно с това множество ниши приютяват мебелите, които са редки в ислямския свят и които се състоят от ниски инкрустирани масички, етажерки с малки рафтове, сандъци и ковчезета, ниски легла или скамейки (поне докато европейските мебели не навлизат в двореца). Нещо повече, живописното изкуство на XVIII век е свежо и приятно и в големите

²²⁵ Вж. пак там.

²²⁶ Вж. **Карахасан-Чънар**, И. Османските потайности. Харемът. София: Рива, 2022, с. 50.

частни резиденции от същата епоха (конака на Тахир паша в Мудания), като несъмнен шедьовър тук представляват купите с плодове и вазите с цветя, които украсяват стените на трапезарията на Ахмед III (1710 г.).²²⁷ Естествено, това скъпо оборудване, орнаменти и аксесоари са с много високо качество (и като материали, и като изработка), за което обаче трудно се намират данни какво струват на данъкоплатците като финансови средства.

Любопитен е фактът, че жените за двореца на султана са избирани внимателно сред военнопленниците или от пазарите за робини. През 1475 г. в двореца Топкапъ например има 400 робини и 250 в стария дворец, като тези момичета също като пажовете минават през дълъг период на образование и обучение. Защото, когато пристигат в двореца, те първоначално живеят заедно в две стаи – „голямата“ и „малката“, и са известни като „аджамии“, или новопостъпили. Така, под строгия контрол на кахия кадън – надзирателката, те израстват като изискани и умели жени. Упорито изучават принципите на исляма, като едновременно с това съобразно способностите си, както вече отбелязахме, придобиват такива умения, като шиене, бродирание, танци, пеене и др. С времето аджамите получават ранг на джарие, шагирд, гедикли и уста (последните три термина са същите като в организациите на еснафските гилдии и се използват също и в бюрокрацията). Тоест това съответства на османската практика всяко умение или занаят тогава да се изучава посредством системата чирак – майстор. С други думи, както пажовете са издигани от сервизното помещение в „личната стая“, устите също са избирани от редиците на гедикли, за да изпълняват конкретна служба в полза на султана. Именно от тази група султанът избира жените за леглото си, които за награда са отличавани с титлата „хас одалък“ или „хасеки“.²²⁸ Това – едно. Друго, всяка хасеки, която роди дете на султана, получава специални привилегии: тя е церемониално коронована и облечена в самур, целува ръката на султана и за нея определят частен апартамент за лично ползване. А първата жена, която ражда син, получава първенство над всички останали с титлата „баш кадън“. Плюс това персоналът на

²²⁷ Вж. пак там, с. 693 – 694.

²²⁸ Вж. Иналджък, Х. Цит. съч., с. 89.

харема също като пажовете получава ежедневно пари и отделно пари за облекло, като всяка група има собствена специална униформа, докато жените с положение над уста украсяват дрехите си с кожа²²⁹ и др. За сметка на това обаче, когато жените в харема чуют сребърно подкованите пантофи на султана, те мигом се скриват, тъй като е обида да се изправят очи в очи с него. И още по-лошо: всяка жена, която наруши правилата или йерархията на харема, е наказвана, понеже, ако някоя новачка спечели сърцето на султана, това ще подкопае правата на старшите усти и властта на валиде султан. Поради това самата валиде султан внимателно избира устите, които ще се сблизят със суверена,²³⁰ за да не се разклати доверието на падишаха в нея.

За поддържането на стандарта на султанските жени – пише Ибрахим Карахасан-Чънар – хазната изцяло осигурява издръжка, като отпуска средства за храната, облеклото и отоплението. Например султан Баязид II Вели (1481 – 1512 г.) определя за всяка от кадъните ежегодна плата от 15 000 акчета (сребърни аспри), 9 парчета европейски плат и 2 кюрка от самур; на техните дъщери също по 15 000 акчета, европейски плат за 4 комплекта бельо и 2 самурени кюрка. По-късно са им дарявани хасове и други чифлици, от които те имат определен доход.²³¹ На кадъните се осигуряват на едро два пъти в годината (през месеците мухарем и реджеб) необходимото количество свещи, сапуни, дърва и въглища за отопление. Освен това жените на султана се хранят отделно в своите дайрета (апартаменти): дажбата им за един ден включва 5 оки²³² месо, 3 кокошки и 4 пилета, 2 яйца, 2 оки чисто краве масло, а през лятото – 1 денк лед, 1 табак (паница) каймак, 4 пълнозърнести хляба, 200 дирхема²³³ мед, ошав, 1 ока плодове, зеленчуци в достатъчни ко-

²²⁹ Вж. пак там.

²³⁰ Вж. пак там.

²³¹ Вж. **Карахасан-Чънар**, И. Цит. съч., с. 83.

²³² *ока* (тур. ез.) – мярка за тежина, равна на 1 кг и 225 – 282 г

²³³ *дирхем* – монета, в обращение при арабските народи (произлиза от византийската драхма); около 3 г чисто сребро

личества според сезона, подправки и пр. Отделно от това всяка кадън ефенди редовно е снабдявана с необходимите за ежедневието ѝ захар, кафе и тютюн.²³⁴

През периода на буржоазните реформи (Танзимата), започнал с Гюлханския хатишериф от 1839 г., заплащането на **кадъните** се променя и става подобно на това на държавните чиновници, които **получават заплатите си директно от хазната**. Въпреки това обаче падишасите не могат да се преборят с разточителството и прахосничеството на видни кадъни, като Серевфраз (Сервет-сеза) например, – първата жена на Абдул Меджид I. И друго – не трябва да се забравят и някои допълнителни плащания по този или онзи повод, когато владетелите изразяват почитта си към жените от харема с ценни подаръци или с кесии с жълтици (т.нар. „плата ихсан“). Така например Махмуд I през 1754 г. определя следните бакшиши за тях според ранга им: на първата кадъна – по 10 кесии с куруши (жълтици), на втората и третата кадъна – по 5, на четвъртата, петата и шестата – по 4, на четирите икбаллер – по 2. А на Рамазан и Курбан байрам, както и на другите свещени празници те получават още скъпи платове и други подаръци. С такива бакшиши се облажават и дъщерите и синовете на султаните, особено след раждането на нов наследник.²³⁵

С цялото ни уважение към тезата за културно-историческата стойност на султанския харем през вековете няма как да не натъртим, че в него абсолютно всички владетели намират спокойно и приятно място за разтуха след изнурителния си държавнически труд. Тоест той (харемът) действително представлява важна привилегия на властта, от която масово се възползват суверените, какъвто е примерът със султан Ибрахим I, който непрекъснато се отдава на развлечения, удоволствия и сластолюбие; има значителен брой фаворитки и фаворити, на които предоставя държавни доходи, имоти и високи административни постове; специално толемира лицата, свързани с харема, като султанките майки, хасеките, интенданта и др.²³⁶ – въобще всички люде, и особено тези от неж-

²³⁴ Вж. пак там, с. 84.

²³⁵ Вж. пак там.

²³⁶ Вж. **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 251.

ния пол, които са много близки тялом и духом до абсолютния властелин в империята – султанския самодържец. Нещо повече – за лично сексуално улеснение през XVIII в. султан Осман III „патентова“ ново правило в харема, когато се отправя към женската половина: той винаги е с пантофи със сребърни гвоздеи, които, звънтейки по каменния под, дават ясен знак на жените (от харема) старателно да се подготвят за брачната нощ.²³⁷

При такива прекрасни султански привилегии като харема в Османската империя не ни остава нищо друго, освен възторжено да възкликнем: „Ашколсун, ефенди! Машалла, ханъм!“.

И най-сетне, заключението за султанските привилегии в Османската империя, макар че е очевидно, все пак трябва внимателно да се формулира (ако искаме да сме максимално прецизни) в следния логически порядък:

На първо място, ако се доверим на изводите на редица изследвания, ще се окаже, че османците изграждат такава система, която историята не познава: строен централизъм, не само безупречно концентриран, но и безупречно реализиран.²³⁸ Нещо, което безусловно е така, но според нас би могло да се разшири като реализация на една **султанскоуправленска формула – личен деспотизъм – строен централизъм – привилегирован елит**, чрез която действително функционира феодалната власт.

На второ място, наред с неоспоримата султанска власт една от основните причини за раздуване на привилегиите в държавата (почти безконтролно) според Фр. Фукуяма е **липсата на утвърдена система на първородство или други процедури за унаследяване**, поради което различните кандидати за държавни длъжности се нуждаят от подкрепата на еничарите, служителите в Двора, религиозната бюрокрация и целия административен апарат. Тоест липсата на такъв институционален механизъм за унаследяване не само е много голяма слабост, но е и обективна предпоставка за разпространяване на привилегиите, тъй като всеки абсолютен владетел делегира власт и правомощия на своите служители, които ги упражняват благодарение на своите способности и опит.²³⁹ Сиреч

²³⁷ Вж. **Карахасан-Чънар**, И. Цит. съч., с. 31.

²³⁸ Вж. **Мутафчиева**, В. Цит. съч., с. 440.

²³⁹ Вж. **Фукуяма**, Фр. Цит. съч., пак там, с. 271 – 272.

имат право и при определяне на част от собствените си политически привилегии.

На следващо място, в сравнение с някои други източни деспотии **привилегиите в Османската империя носят белезите на бюрократизма, разточителността и пищността**, което намира израз в десетките безсмислени прояви, помпозните султански приеми, многобройните измислени длъжности и пр., и пр., които винаги преследват една цел – укрепване на властта на падишаха чрез системата от взаимни изгоди (и привилегии) за него и подопечния му елит. Тук фактите са повече от категорични: изключително високи разходи за свръхпотребление на висшата османска аристокрация с уговорката, че **в султанския Двор работят повече от 12 000 служители**, голяма част от които заемат синекурни длъжности; през определени периоди султанското правителство е обслужвано от **около 1000 – 1500 писари** (в края на XVIII в.), а пък само в канцеларията на Абдул Хамид II Високата порта приютява **100 000 секретари и най-различни чиновници**²⁴⁰ от всякакъв калибър.

На четвърто място, в Османската империя въобще не е забравена такава изпитана форма на привилегия на султанския антураж, каквато е **покупко-продажбата на държавни длъжности** в столицата и по места. Според историка Ахмед Садулов чрез този акт (покупко-продажбата) корупцията прониква във всички сфери на държавния и обществения живот на империята, тъй като много редки са случаите при назначаване на някакъв пост в структурите на централната и провинциалната власт да не се дава рушвет. Дори султан Мурад III получава подкуп от 40 000 жълтици, след което моментално издига препоръчания му приближен до него Ювейс паша до нов, много по-висок държавен пост.²⁴¹ Тоест както в почти всички средновековни държави, така и в Османската империя привилегиите на монарха са неразделно звено от корупционни схеми по върховете на властта.

²⁴⁰ Вж. последователно: **Найденев**, Н. Цит. съч., с. 77; **История** на Османската империя... Цит. съч., с. 486.

²⁴¹ Вж. **Садулов**, Ахмед. История на Османската империя. Велико Търново: Фабер, 2000, с. 87.

На пето място, специално трябва да се отбележи, че **османските икономически привилегии винаги са се съчетавали с експлоататорската природа на султанистките режими**. Тази двойствена същност на привилегиите в икономиката прозира от редица средства за повторно облагане на населението. В случая това става чрез обичайния начин на „общуване“ на феодала със селяните по време на т.нар. „обиколки“, при които населението прави допълнителни разходи под най-различни предлози: плащане на паричната равностойност на подслона, която хората дължат на господаря си; покриване на разходите на местния феодал по самата експлоатация – пари за дрехите, за зъбите, за подковите на коня, за „потта на краката“ и пр.; събирането на средства за „минаващите знамена“, т.е. за преминаващите наблизо паши, чийто ранг се изразява в броя на знамената им²⁴² и др. Или, казано иначе, практическо проявление на симбиозата власт – собственост под формата на нерегламентирани привилегии за елита и класическа феодална експлоатация.

На шесто място, само ще маркираме, че **спахийското съсловие също притежава някакви привилегии в земеделието**, но те са твърде ограничени (като регламентация) и минимални, доколкото тази социална група е наричана „слуги чиновници“ (О. Л. Баркан). По-скоро техните привилегии (на спахиите) се изразяват в запазване на интересите на богатите феодали, доколкото самите те принадлежат към нисшата социална прослойка,²⁴³ а ги смятат за паразитиращи елементи около едрите владетели на мюлкове и вакъфи в империята.

И на последно място, има и някои **незначителни привилегии за раята, но само за тези с мюсюлманско самосъзнание (и вяра)**, които са облагани с по-нисък поземлен налог от християните (например за лозята), въпреки че не съществува различие в правния статут на двата тогавашни вида селско земеделие – мюсюлманския чифлик и християнската „бащиния“.²⁴⁴ Тази привилегия за ниските слоеве, както и такива, като някои завещания на бедните (от вакъ-

²⁴² Вж. **Найденов**, Н. Цит. съч., с. 75.

²⁴³ Вж. **Мутафчиева**, В. Цит. съч., с. 61.

²⁴⁴ Вж. пак там, с. 152.

фите) и др., изобщо не променят общата картина на несправедливостта между привилегированото малцинство и онеправданото мнозинство на територията на огромната империя.

Няма съмнение, че в прословутата Османска империя е създадена удивително продуктивна и доходоносна за елита система от най-различни привилегии, която е ненадмината по своите мащаби през класическото Средновековие и която може да се родее само със системите от изгоди на властта в абсолютистките политически режими на европейския континент.

3. МАЩАБИ И УПАДЪК НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ФЕОДАЛНИ ПРИВИЛЕГИИ (XVII – XVIII в.)

Погледнати отвън, мащабите на феодалните привилегии невинни могат да се определят като многопластови и разнообразни и ползвани от различни малцинствени групи (елити) в тогавашните общества. Но погледнати отвътре, се срещат редица примери за това как функционират държавните институции, без да се отделя особено внимание на широкото разпространение на феодалните привилегии във всички социални сфери. Тези привилегии най-ярко се проявяват през последните няколко века на средновековната епоха, които, след като достигат своя същински разцвет (тотално приложение навсякъде), логично намират и своя политически крах (тяхната всеобща отмяна) с победата на Великата френска революция.

Но какво всъщност представлява феодализмът?²⁴⁵ Това е политическа система, специфична и характерна за Средна и Западна Европа. Възниква с установяването на новите държавни образувания през Ранното средновековие и се оформя след Карл Велики, обединил в една империя всички германски племена без скандинавските. В случая най-отличителен белег на феодалната държава е съчетанието на властта (империум) със собствеността

²⁴⁵ Названието „феодализъм“ произлиза от френския термин „феод“ за означаване на имение, което кралската власт предоставя на своите доверени лица като важен източник на доходи срещу изпълнението на военни и административни задължения (Вж. **Беров**, Л. Цит. съч., с. 98).

(доминум), при което политическата власт принадлежи на наследствен господар, който не е чиновник, зависещ от централната власт (както е при абсолютизма и съвременните авторитарни режими), нито е избран от местното население (както е при демократично устроените държави).²⁴⁶

Развитият феодализъм притежава стройна йерархия, която е изградена на договорна основа между по-висши и по-нисши. Васалите при феодализма стоят на служебната и обществена стълбца по-ниско, но те не са служители, а още по-малко безправни роби на своя сюзерен. Напротив, тяхната зависимост почива на взаимни, стриктно определени и строго спазвани права и задължения. Така например васалът е задължен да помага с военна сила на своя сюзерен, но само при определени условия (като срок и място на действие). Разбира се, най-висшестоящ във феодалната йерархия е кралят или императорът (в Германия) и въпреки това отношенията между феодала (сеньора) и крепостния селянин са построени не на едностранното и произволно господство, а на договор, макар и икономически неравноправен за страните.²⁴⁷ Тези отношения обаче търпят промени с течение на времето, което е особено показателно за абсолютистките феодално-политически режими от края на Средновековието.

Характеризирайки системата на феодалните отношения в Западна Европа, още през XII в. византийският писател Йоан Кинам ѝ дава изключително точна оценка: „Тези длъжности (принцове, херцози, графове) притежават специфични привилегии, които се предоставят от кралското достойнство, което произлиза от рождението и стои над всички други. Така херцогът стои над графа, кралят стои над херцога, императорът – над краля. Съвсем естествено винаги по-слабият се подчинява на по-силния, понася заедно с него тежестите на войната и му е подчинен при всички обстоятелства“²⁴⁸. Тази характеристика, разбира се, може да се критикува, но въпреки това тя в значителна степен отразява същината на феодалните отношения през Средните векове.

²⁴⁶ Вж. **Лазаров**, Г., Д. Ванчев. Азбука на демокрацията. София: Галик, 1992, с. 72.

²⁴⁷ Вж. пак там.

²⁴⁸ Цит. по: **Гагова**, Кр. Средновековна Европа... Цит. съч., с. 17.

Наложително е да се отбележи, че при феодалните отношения същността на връзката сеньор – васал наподобява твърде много тази между патрон и клиент в Римската империя. Според Кр. Гагова тя (връзката) се основава на напълно частни контакти, при които по-старият изцяло покровителства по-младия. Не е случайна и самата употребявана терминология, при която: сеньорът (от лат. *senior* – по-възрастен) е водещата фигура, а васалът (*vassalus* – паж, оръженосец) го следва, така, както синът трябва да следва баща си.²⁴⁹ В резултат на това някъде от средата на X век може да се говори за **три основни вида собственост** върху земята: **пълна собственост** – лични или фамилни земи, придобити по наследство, чрез покупка или зестра; **фискални владения** – хонори, като заплащане за определена дейност; и **бенефиции**²⁵⁰ – пожизнени земи, които се получават по силата на васална клетва²⁵¹. Такава е фундаменталната икономическа база, върху която без никакво съмнение феодализмът се оформя като универсално явление на Средните векове в голяма част от държавите на европейския континент.

Навсякъде в Европа феодалното право според **проф. Цеко Торбов** „има за основа, от една страна, частноправните отношения, дадени с института на васалитета, а от друга, вещноправните отношения, дадени с института на бенефициите. Отношенията между васала и феодала имат за начало отношенията между водача и онези, които го следват според обичаите на старото германско право, които обичаи през времето на държавата на франките се модифицират под влиянието на правната форма на римското право, която уреждала отношението между патрициите и техните клиенти. Началото на бенефициите е старото германско даряване на земи от страна на владетеля. От **сливането на тези два елемента – васалитета и бенефициите, се създава феодалното правоотношение, което с течение на времето се утвърждава едва ли не като**

²⁴⁹ Вж. пак там, с. 18.

²⁵⁰ *бенефиции, бенефиция* (лат. *beneficium* – благодеяние) ист. 1. Поземлено владение без право на наследяване, подарено от феодал на васал. 2. Благодеяние чрез завещаване на имот, особено на духовенството в католическата църква. 3. църк. Църковна длъжност в католическата църква с определен доход (Вж. **Речник** на чуждите думи... Цит. съч., с. 117).

²⁵¹ Вж. пак там, с. 18.

основно правоотношение през целите Средни векове. Това правоотношение продължава да се развива след това и в тясна връзка с феодализирането на службите в страната, с наследствеността на дарените блага и военната служба на васала. Към XII и XIII в. феодалната правна форма вече е изчерпала всички възможности на своето развитие. Нейният упадък съвпада с началото на идеята за новата държава, която започва да се заражда след това с мисълта за суверенитета на държавата във вътрешнополитическо отношение, със засилването на държавната власт, със създаването на фигурата на държавния чиновник и образа на гражданина²⁵² (*подчертаното е мое* – Г. М.). На тази правна основа в продължение на векове се уреждат и бранят отношенията между феодалите и васалите, които успешно крепят изграждащата се феодална държавност и наложилото се статукво на съпътстващите ги политически, икономически, църковни и други привилегии.

От такава гледна точка германският политолог **Макс Вебер класифицира феодалните отношения** (феодализма) изобщо в по-широк смисъл на думата в следния порядък: *1) литургиен феодализъм*: заселени войници, граничари, селяни със специфични военни задължения (клерухи, казаци); *2) патримониален феодализъм и неговите форми*: а) поземленовладетелски: военно призвани колони (например колони на римската аристокрация още от времето на гражданските войни, колони на египетския фараон); б) феодализъм, почиващ върху владение на хора, в частност на роби (древновавилонски и египетски войски от роби, арабски частни войски през Средновековието, мамелюци); в) родов феодализъм на наследствени клиенти като частни войници (клиенти на римската аристокрация); *3) свободен феодализъм*: а) военнотружен, почиващ само върху отношение на лична вярност, без даване на поземленовладетелски права (повечето японски самураи и др.); б) пребендален феодализъм: без отношение на ленна вярност, само по силата на дарени поземлени владения и данъчни постъпления (в Средноазиатския изток, вкл. турският лен); в) лепен феодализъм, представляващ комбинация между отношения на лична вяр-

²⁵² **Торбов**, Ц. История и теория на правото. София: БАН, 1992, с. 79.

ност и лен (Запада); г) градски феодализъм по силата на обединение на равноправни воители върху основата на поземлени воински дялове земя, които са отредени на индивида (типичният гръцки полис от типа на Спарта).²⁵³ Измежду изложените типове феодализъм с най-значими исторически последствия е т.нар. „западен лепен феодализъм“ като основна форма на свободния капитализъм (според М. Вебер), който оказва и най-значимо влияние върху развитието на държавността (и привилегиите) през разглеждания исторически период.

Вероятно тук е мястото да вметнем, че след X век в средновековна Европа започва да се формира т.нар. „сърловна държава“.

Тази държава е резултат от повсеместното установяване на европейския феодализъм тогава, в който ярко изпъкват две главни фигури – на сюзерена и на васала,²⁵⁴ като отношението между тях съвсем не е като отношение между господар и роб, тъй като съществува стройна система на размяна на услуги помежду им.²⁵⁵

Първоначално в тази система кралят е само пръв сред равни (*primus inter pares*) между своите благородници. Защото длъжността става наследствена едва когато варварските народи усядат в пределите на Римската империя и създават първите си политически държави. А когато кралят умре, без да остави наследник, събрание на великите благородници на кралството избира нов крал сред перовете на кралството, великите херцози, грандовете, великите боляри (те са „велики“, понеже имат правото да участват в избора на владетеля).²⁵⁶

²⁵³ Вж. Вебер, М. Социология на господството... Цит. съч., с. 215.

²⁵⁴ *сюзерен* (фр. ез. *suzerain*) – 1. Едър земевладелец през епохата на феодализма, който е господар по отношение на своите васали; средн. *сеньор*. 2. Държава, на която е васално подчинена друга държава или част от земите на някоя държава; *васал* (лат. ез. *vasalis* от келт.) – 1. През Средните векове феодал, зависим от друг феодал (сеньор), от когото получавал бенефиция или лен, в замяна на което имал редица повинности към сеньора. 2. Подчинено лице или държава; зависима политически държава или лице (Вж. Речник на чуждите думи... Цит. съч., с. 147; 735).

²⁵⁵ Вж. Тодоров, Ант. Елементи на политиката. Трактат върху политическото. София: НБУ, 2012, с. 107 – 108.

²⁵⁶ Вж. пак там.

В средновековна Европа – изтъква Ант. Тодоров – съсловната държава се **характеризира с йерархия на титулите, което първоначално е свързано с отношенията между сюзерена и васала**: рицари (кавалери), барони, графове (контове, протосевасти), херцози (дукове, севастократори), принцове или князе (обичайно членове на кралското семейство или суверенни принцове). При тази йерархия сеньорите (васалите) са пълноправни господари в своите владения – те са едновременно техни собственици и техни политически ръководители, съдии, арбитри и военачалници, дори имат правото да налагат данъци в своя район.²⁵⁷

Повечето съсловни държави от Средновековието се характеризират с постоянно съперничество между сеньорите, но също и със **съсловна политическа организация**. Всеки индивид по рождение или професия принадлежи на съответно съсловие – голяма социална група, характеризираща се с различния си произход, занимания и функции в държавата. **Основните съсловия** в европейските владения тогава са **аристокрацията, духовенството** и градското съсловие на **търговците и занаятчиите**. Тези съсловия обичайно са свиквани на консултативни събрания – Генерални щати (или съсловни събрания). Тяхната цел е да обсъдят и да дадат подкрепата си за всяко важно кралско решение или да одобрят налагането на данъци в кралството (за първи път такова съсловно събрание е свикано във Франция през 1302 г.). Освен това **съсловните събрания са наричани „парламенти“** (още през Ранното средновековие това е съвещателен орган при краля, който го съветва по важни въпроси, носещ тогава латинското наименование *Curia Regis* – Кралска курия). Тези събрания често имат съдебни функции (например във Френското кралство), докато в други държави придобиват характер на представителство на съсловията (като Генералните щати) и първоначално – като събрание на благородниците.²⁵⁸

Средновековната съсловна държава се смята за преходна държавна форма между феодализъм и абсолютизъм. Тя се разпространява през XIII в. най-вече в Германия, Нидерландия и Швеция. За разлика от класическата феодална система, съсловната

²⁵⁷ Вж. пак там.

²⁵⁸ Вж. пак там, с. 109.

държава в много по-голяма степен е основана на общия закон, опирайки се на повече общозадължителни и общовалидни институции. В нейната основа е партньорството между краля и организиранияте съсловия. При това съсловната система е свързана със засилването на градовете, които по нов начин стават арена на независима колективна политическа дейност, защото имат по-голяма независимост от феодалните ограничения (например в търговията). А що се отнася до съсловията, организирани в традиционни събрания, те се различават от феодалните събрания (парламентите), където териториите се представляват от феодала срещу краля. И обратно, съсловията са организирани, за да сътрудничат на владетеля при упражняването на публичните функции (например чрез Генералните щати). Именно чрез тази система се залагат условията за професионална политическа (публична) дейност, в която функциите са отделени от конкретната личност. Така се прави решителна стъпка към модерната нация държава,²⁵⁹ която се появява в края на средновековния период.

Специално място в историко-политическото развитие на средновековната епоха заемат градовете или **градовете републики** (като вид съсловна държава). Сред тях ще открием средновековните италиански градове, които дълбоко се различават от античните градове, тъй като съществуват в свят, в който **господства феодалността и в който потеклото (аристократично или кралско) е основният извор на легитимност**. Нещо повече, те смесват някои ценности и някои институции от този свят с ценности и институции от съвременните западни системи. В този смисъл те съответстват на преходна фаза между средновековните общества, характеризирани се с големи имения, основани на робството, и днешните индустриални и търговски общества. А зараждането на полуиндустриално занаятчийство, на търговията (вътрешна или международна), развитието на банките и пр. поражда еволюцията на буржоазна класа, която се бори срещу властта и привилегиите на аристокрацията. Всичко това способства за развитието на градовете, чийто брой постепенно се увеличава от XII в. нататък, като почти всички се ори-

²⁵⁹ Вж. пак там, с. 110.

ентират към автономна полуолигархична-полудемократична организация. Тук администрацията на градовете е подсигурана от съветите, избрани от буржоата, които обикновено са членове на професионални корпорации. Така създадените общини обикновено са зависими от краля или от сеньора, върху чиито земи са образувани или на които крал или сеньор им е дал харта за общност. Така те се превръщат в нещо като колективни феодални владения. Например в Италия, където градската цивилизация почти винаги съществува, където единството около един крал не съществува и където има много по-малко едри феодални, някои общини стават независими и се организират в градове републики.²⁶⁰

Според проф. М. Дюверже най-могъщите градове републики са Флоренция и Венеция, като първата се опира на търговския обмен, индустрията и търговията (с вълна, платове и дрехи), а втората – на мореплаването, а двете – на паричната размяна и банките. По този начин са организирани голям брой италиански градове. Техните институции са много сложни. Съветите и магистратите са многобройни, времетраенето на функциите е много кратко (във Флоренция например четиринадесетимата „сеньори“ се сменят всеки месец), всяка функция носи по-скоро задължения, отколкото предимства. В повечето италиански общини сеньорите са през цялото време на службата си, затворени в своите дворци, където трябва да се хранят и да спят, като не им е разрешавано да се прибират за малко вкъщи, освен в изключителни случаи, и са следени отблизо в личните си връзки с отделните частни лица. Тоест властта се крепи на крехък и сложен компромис, който отразява тогавашните социални конфликти и класови борби в политическия живот на градовете републики.²⁶¹

Сполучливо обобщение на тези домодерни средновековни държави прави проф. Ант. Тодоров, който извежда техните общи черти, а именно: на първо място, те не са истински суверенни (т.е. пълновластни), а винаги в една или друга степен са зависими от други сюзерени; на второ място, владетелят управлява държавата си като неин собственик, при което публичната и частната власт не

²⁶⁰ Вж. Дюверже, М. Социология... Цит. съч., с. 295.

²⁶¹ Вж. пак там, с. 295 – 296.

са разделени; на трето място, сеньорите са независими от сюзерена във вътрешните си работи, което прави невъзможно налагането на общи правила и норми на по-обширната територия на цялото кралство (т.е. липсва общозадължителност); и на четвърто място, гибелта на владетеля най-често води до гибел на държавата, поради което домодерните държави остават сравнително нестабилна институция.²⁶² С други думи казано, тези държави и техните политически системи (съсловните държави, градовете републики) са господстващи през средновековната епоха в Европа, но и същевременно са твърде незрели в институционално отношение поради факта, че все още няма национални държави, формирани в окончателен вид (политически, институционално, национално и т.н.).

Как се реализира властта в съсловната държава?

Първо. Властовият ред в завършената съсловна държава се опира на две линии – централизация и децентрализация. При централизацията владетелят е върховен военачалник, докато осигуряването на воители е задача на васалите, въз основа на което се дава израз на **централизираната власт** като необходимо условие за съхраняване на общността чрез защита на нейната държава (особено при развития феодализъм през XI – XVI в.).

Второ. Важно е да се отбележи, че с предоставянето на имунитет и привилегии владетелят прехвърля част от своите управленски правомощия на съсловията, което води до **децентрализация на властта**, при което те упражняват самостоятелна (частна) публична власт в **своите територии по места**. Освен това се получава допълнително диференциране на служебната власт: административната дейност се осъществява от рицарското съсловие; данъчната и съдебната дейност се разпределят между рицарите и духовенството; фискалните правомощия следват правата върху съответната територия; а съдебните органи – характера на социалните отношения.²⁶³

Трето. В съсловната държава **феодалната власт** е такова **господство, което съсловията осъществяват върху всички крепостни селяни**. Това господство вече няма харизматичен характер, защото

²⁶² Вж. **Тодоров**, Ант. Цит. съч., с. 111.

²⁶³ Вж. **Дачев**, Л. Учение за държавата. София: Свида, 2001, с. 99.

почива на трансформацията на служебната защита в лична принуда спрямо населяващите територията (феода) производители. Така с помощта на традицията васалната власт във всички свои проявления е господство на малцинството и на способните да носят оръжие.²⁶⁴

Може да се обобщи, че в условията на съсловната държава първоначално правото на законодателни актове на владетеля значително е ограничено, а същинската законодателна дейност се проявява реално едва при абсолютната монархия.

От историята се знае, че **между XV и XVII в.** Европа претърпява огромна политическа трансформация, която неизбежно довежда до **утвърждаването на силни национални държави**. В началото на този период повечето европейски държавни формирования по думите на Фр. Фукуяма са „държави от владения“, чиито крале извличат целия си доход от собствените си владения, който е само един от многото във формално управляваната от него територия. Административният персонал е малоброен и се състои от членове на кралското семейство. Действителната власт е разпръсната между феодални васали, които действат като самостоятелни политически субекти. Те от своя страна поддържат собствени армии, облагат с данъци поданиците си и раздават правосъдие в своите владения; задължени са да служат на своя господар, който би могъл да е кралят, ако са могъщи барони, или някой барон или подробен господар (или ако са васали с по-нисък ранг); изплащат това задължение с кръв, като сами участват в сражения или изпращат свои васали, а не под формата на данъци, и по тази причина повечето благородници са освободени от плащане на данъци. Сиреч кралските владения е възможно да са разпръснати върху обширна територия, а кралството му да е мозайка от субсидиарни владения, изпъстрени със земите на сюзерен, който служи на крал противник.²⁶⁵ Така, към края на този период голяма част от европейското политическо устройство е преобразувана в система от държави. Затова и държавата от владения се превръща в данъчна държава и монархът получава приходи не само от своите владения, но и като облага с данъци цялата територия на кралството.

²⁶⁴ Вж. Вебер, М. Социология на господството... Цит. съч., с. 247.

²⁶⁵ Вж. Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 394.

Следователно управлението на тази система изисква много по-голям административен апарат, вкл. архиви и министерства на финансите, които да контролират събирането и разходването на приходите. Например през 1515 г. за краля на Франция работят 7000 – 8000 държавни служители, а през 1665 г. кралският административен персонал вече наброява 80 000 души (!); през 1508 г. баварското правителство плаща заплати на 162-ма служители, докато през 1571 г. – на 886-ма.²⁶⁶ Тоест налице е отчетлива тенденция на увеличаване на бюрократично-административния апарат на държавното управление, което, освен че е рефлекс от продължаващото утвърждаване на държавността и националните държави изобщо, и непрекъснато трупа нови разходи за едни или други привилегии (според съответните длъжности и рангове).

През разглеждания исторически отрязък от време в европейското развитие се наблюдава динамично взаимодействие между изградените централизиран държави и различните социални групи, които в повечето случаи им се противопоставят и опонират. По такъв начин възниква и абсолютисткото управление (абсолютистките държави), при което съпротивляващите се обществени групи или са зле организирани, или са слаби, или са под контрола на силната кралска власт и привилегированите елити.

В контекста на това противоборство могат да се открият минимум четири социални групи: централната монархия, висшата аристокрация, дребното дворянство (т.е. малки земевладелци, рицари и други независими хора) и третото съсловие на гражданите (зараждащата се буржоазия). Тук селяните, които са най-голямата част от населението в тези общества, все още не са значителни участници, тъй като не са обединени в корпоративни организации, които да представляват техните интереси.²⁶⁷

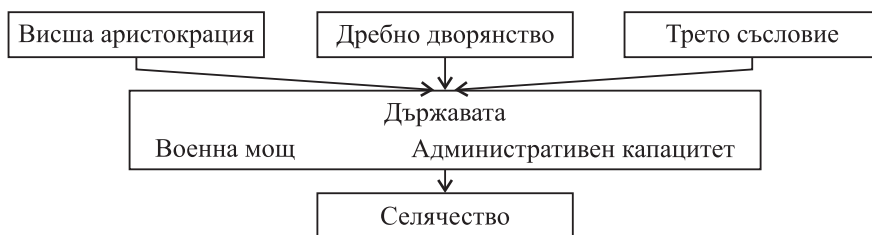
От друга страна степента на противопоставяне на държавната централизация зависи от степента, в която трите социални групи извън държавата (аристокрацията, дворянството и третото съсловие) са в състояние да си сътрудничат в съпротивата срещу

²⁶⁶ Вж. пак там, с. 395.

²⁶⁷ Вж. пак там, с. 399.

кралската власт. И най-накрая, всичко това е в пряка зависимост от последователността и целеустремеността в развитието на самата държава²⁶⁸ (вж. Схема № 4).

Схема № 4. Политическата власт в аграрното общество (и държава)

Източник: Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 399.

Според Фр. Фукуяма тези особености на феодалните държави следва да се групират в **четири европейски модела на държавност**, произтичащи от разнообразните примери на управление – от най-представителното до най-абсолютисткото. Тези модели са:²⁶⁹

1) Слаб абсолютизъм. Това са френските и испанските монархии от XVI и XVII в., които олицетворяват новата абсолютистка държава и в известен смисъл са по-централизирани и диктаторски, отколкото например тези в Холандия и Англия. От друга страна нито една от двете не успява да наложи пълен диктат над могъщите елити в своите общества и огромното данъчно бреме ляга върху плещите на най-неспособните да се съпротивляват. Централизираните административни апарати си остават патримониални и с течение на времето патримониализмът се засилва.

2) Успешен абсолютизъм. Става дума за руската монархия, която успява да кооптира както аристокрацията, така и дворянството, и ги прави изцяло зависими от държавата. Това е възможно благодарение на общия им интерес да закрепостят селяните към земята и да стоварят безмилостно най-голямото данъчно бреме върху плещите им. И тук управлението остава патримониално до

²⁶⁸ Вж. пак там.

²⁶⁹ Тук и по-надолу моделите на държавността са представени по: Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 400 – 401.

по-късен момент, но и това не възпрепятства руския монарх да тероризира и контролира аристокрацията в много по-голяма степен, отколкото френските и испанските крале.

3) Неуспешна олигархия. Иде реч за унгарската и полската аристокрация, които успяват още в началото да наложат конституционни ограничения над кралската власт, която поради слабостта си е неспособна да изгради модерна държава. Слабата монархия не е в състояние да защитава интересите на селячеството от аристократичната класа, която го експлоатира безмилостно. Нито една от тези държави не успява да изгради модерно, непатримониално управление.

4) Отговорно управление. И накрая, става въпрос за Англия и Дания, които успяват да изградят силна правова държава и отговорно управление, както и стабилни централизирани държави, способни да мобилизират и защитят собствените си нации от външни и вътрешни посегателства.²⁷⁰

След изложените историко-политически бележки за характера и моделите на феодалните държави (и отношения) през XV – XVII в., както и за същността на властта и властовите отношения в тях, нека разгледаме последователно в какво намират израз различните видове привилегии (и кои са техните носители) в някои от водещите европейски държави тогава.

3.1. Феодалните политически привилегии в Европа – Испания, Италия (градовете републики), Англия и др.

Следва да се припомни, че преди да се проявят в пълния си блясък, феодалните привилегии се развиват успоредно с процеса на формиране на централизираните монархии в Западна Европа през XV – XVIII в. Този процес е особено характерен за водещите европейски държави (Испания, Англия, Франция и др.), тъй като се

²⁷⁰ С цялото ни уважение към Фр. Фукуяма, но не бихме се съгласили с неговата теза за слабия абсолютизъм във Франция и Испания през XVI и XVII столетие. Тук по-скоро става дума за силен, дори краен абсолютизъм, особено когато говорим за режима на Луи XIV във Франция, което ще докажем на следващите страници от изложението.

обуславя от цял комплекс социални фактори (икономически, стопански, династични, военни, международни и др.). Например в Испания този процес е свързан с т.нар. „реконкиста“, или с отвоюването (освобождаването) на испанските земи от маврите, което продължава от XI до XV в. Тук голяма роля за нейното осъществяване, както и за обединението на Испания, играят тогавашните градове, които чрез своята организация Съюз на градовете имат представителство в Кóртесите.²⁷¹

Същевременно през 1469 г. престолонаследниците на двете най-големи кралства – Арагон и Кастилия – Фердинанд и Изабела, сключват брак, с което поставят началото на обединението на Испания (от 1479 г. двете кралства са свързани помежду си с лична уния, която впоследствие се превръща в единна държава). Така двамата крале („*Reyes catolicos*“ – почетна титла, дадена им от папата) завършва реконкистата, завладявайки всички арабски емирства в Южна Испания, като последното арабско владение – Гранада, пада през 1492 г.²⁷²

Впоследствие политическата и стопанската интеграция на кралството се извършват около Кастилия, където се намира и резиденцията на крал Фердинанд II, а в Арагон той е представен от вицецрал. Освен това налагането на религиозната хомогенност в Испания продължава и след изгонването на маврите от Андалусия и Гранада, като през 1492 г. с кралски указ се постановява евреите да се покръстят или в рамките на няколко месеца да напуснат Испания (от 200 000 евреи около 150 000 напускат страната). През 1502 г. подобна мярка е предприета и срещу мюсюлманското население (от близо 1 млн. повече от 300 000 напускат страната). И така, в Испания църквата, както във Франция и Англия, се явява инструмент за консолидирането на абсолютистката власт. В резултат на това кралете получават монополно право да предлагат попълването на всички важни църковни постове, а испанската инквизиция (създадена през 1478 г.), която е подчинена на специален кралски съвет, се превръща в мощен инструмент за налагане на единството на вяра и държава.²⁷³ В хода на този важен държавотворен процес

²⁷¹ Вж. Янков, Г. Сравнителни политически системи... Цит. съч., с. 116 – 117.

²⁷² Вж. пак там.

²⁷³ Вж. пак там.

на феодалната държава (държави) в Европа с ускорени темпове се възпроизвеждат множество стари и нови видове привилегии на елита, без които не би могло да се осмисли рационално и самото феодално общество.

Ако се фокусираме по-детайлно във феодалните привилегии на европейския континент, лесно можем да открием две ключови първооснови на тяхното развитие: едната е важната роля на абсолютистката държавна власт, която дава възможност за тотално разгръщане на отделните видове привилегии; и втората е същественият факт, че феодалните привилегии отчетливо се проявяват не само на национално, но и на местно равнище, защото през този период националните държави са в процес на формиране, като част от тях са „разбити“ на големи градове държави с мощни икономически, политически и културни потенциали. Всичко това има съществено значение за „избуяването“ на феодалните привилегии както в създадените вече държави, така и в останалите, които са в процес на държавноправно устройство. И още нещо: този факт обяснява и почти идентичното сходство във видовете привилегии и тяхното приложение във всички тогавашни държави, независимо дали са малки, големи, утвърждаващи се и др. Според историците това с пълна сила важи и за масово разпространените икономически привилегии (подкрепени с политически решения) във франкската държава още след X в., където в ръцете на едрия земевладелец постепенно се съсредоточават административни, съдебни и фискални функции, както и функциите на военно ръководство на територията на неговото владение.²⁷⁴ Тогава кралската власт, макар още твърде слаба да попречи на това, е принудена да санкционира тези порядки чрез специални привилегии. Тези привилегии са разпространени още при Мерovingите, но разцветът им се отнася вече към каролингския период, като тяхната същност се състои в следното: със специални кралски грамоти на правителствените длъжностни лица (*judices publici*) – графовете, стотниците и техните помощници, се забранява да влизат на територията, която принадлежи на един или друг едър земевладелец, за изпълнение

²⁷⁴ Вж. **История** на Средните векове. 1955. Цит. съч., с. 124.

на каквито и да е съдебни, административни или полицейски функции на нея. По такъв начин всички тези функции се прехвърлят върху магната, който ги изпълнява посредством свои части агенти. Такава **привилегия е имунитетната**, като „имунитет“ се нарича и съвкупността от политически права, предадени по този начин на едрия земевладелец, а също и територията, върху която се простира тази привилегия.²⁷⁵

Тези имунитетни права на едрия земевладелец обикновено се свеждат до следното: той има съдебна власт на своята земя, като председателства съдебните събрания на подвластното му население; има право да събира на имунитетната територия всички постъпления, които дотогава отиват в полза на краля (данъци, съдебни глоби и др. налози); и най-сетне, той предвожда опълчението на зависимите от него хора. С други думи имунитетът може да се разглежда изключително като резултат на кралската привилегия, а имунитетът да се смята следователно за един от местните органи на централната власт,²⁷⁶ а не както идеологизирано се твърди, че това е преди всичко проява на класови отношения. Защото имунитетната привилегия е ярка еманация на политическата власт и, разбира се, на тези, които я представляват.

И действително в **Испания** при функционирането на тогавашния парламент – Кортесите, който първоначално се формира от по един представител на духовенството от сто града (през XIV в.), а впоследствие само по двама представители от осемнадесет града (XV в.), винаги са използвани разни политически и икономически привилегии. Тези малцина народни представители изразяват интересите на отделни олигархични клики и по същество управляват най-важните региони в страната (според Фр. Фукуяма).

Необходимо е да се изтъкне, че традиционните правомощия на Кортесите също са ограничени, защото нямат примат над законодателството, което е прерогатив на краля. Това се потвърждава от един сборник със закони, издаден от Филип II през 1567 г., в който е казано, че „никакви данъци, вноски или други плащания не могат да бъдат налагани в цялото царство, без да бъдат свикани

²⁷⁵ Вж. пак там.

²⁷⁶ Вж. пак там.

Кóртесите и без разрешението на адвокати“. Но това се отнася само за нови, извънредни данъци; съществуващи данъци, като *alcabal* (общоакцизен данък), *regalias* (мита), както и *quintos* (данъци за мини, върху солта и др. под.), които не подлежат на одобрение. Кралят обявява, че Кóртесите нямат право да не одобряват нови данъци, ако са справедливи, което има право да прецени единствено той²⁷⁷ (*подчертаното е мое* – Г. М.). Този привилегирован „данъчен рай“ е особено характерен за градове като Севиля, в който през 1702 г. консулството се състои от 4 – 5 души частни лица, управляващи търговията само в съответствие със собствените си цели. Те извършват ужасни търговски беззакония със 7 – 8 местни първенци, вживели се като безнаказана финансова аристокрация, защото, имайки благороднически санове, се ползват с огромните привилегии да не плащат нито пряк данък, нито солен данък, нито гербов налог. Така бъдещата и все още малобройна испанска буржоазия образува затворена каста с т.нар. „истински династии“,²⁷⁸ като концентрира в ръцете си значителна част от местната икономика, ресурси и власт. Това е резултат от презумпцията, че кралят притежава правото (привилегията) да определя кои данъци подлежат на легитимиране (одобрение), въпреки че Кóртесите са тези, които също имат подобни правомощия в държавата.

През XVI и XVII в., и преди всичко по времето на управлението на крал Филип IV (1621 – 1665 г.) рязко се увеличава продажбата на общински служби от държавата като една от най-видимите кралски привилегии и основен начин на попълване на държавната хазна с „лесни“ приходи. За разлика от Франция предлаганите за продажба срещу подкуп постове в Испания първоначално са в градовете и регионите. Тази практика е посрещната с всеобщо неодобрение, тъй като става ясно, че продаваните постове не осигуряват задоволителна възвръщаемост, а стимулират единствено откритата корупция. Но недостигът на пари принуждава държавата да

²⁷⁷ Цит. по: Фукуяма, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 432.

²⁷⁸ Вж. Бродел, Ф. Материална цивилизация, икономика и капитализъм. XV – XVIII век. Том II. Игрите на размяната. София: Прозорец, 2018, с. 422.

продава и според някои приблизителни оценки до 1650 г. правителството създава 30 000 държавни длъжности, или два пъти повече на глава от населението, отколкото във Франция през същия период.²⁷⁹ Нещо повече, тази търговия с длъжности с течение на времето масово се разширява (особено по вертикала) чрез публични търгове, като през XVII в. вече **почти всички висши постове в испанската държава тотално се продават** – местните служби, нотариалните длъжности, сановите във върховните съдилища и т.н.²⁸⁰

От продажбата на обществени постове най-много се облагодетелстват **управляващите елити**, търговските съсловия и аристократичните слоеве, които благодарение на своя висок обществен статут (освен че трупат финансови и материални богатства) **получават различни благороднически титли** (графове, маркизи) от кралското семейство. В този смисъл напълно прав е **Фр. Фукуяма**, който твърди, че **освобождаването от данъци е най-омразната от всички привилегии и става още по-омразна, когато бремето на данъчното облагане постоянно расте** през XVI и XVII в. Защото от продажбата на държавни длъжности и освобождаването от данъци се привилегирова не само една широка социална класа, но и отделни знатни семейства. И което е още по-неприятно: закупилите длъжности са готови да лишат от права своите съграждани, след като техните собствени права са гарантирани вечно.²⁸¹ Поради това през 50-те години на XVII в. при поредната реформа в Испания е наложена забрана на продажбата на длъжности в административните съдилища като някаква компенсация на общественото недоволство.

Ще отбележим между другото, че като доказан исторически факт привилегиите в средновековна **Италия** също намират широко, всестранно приложение в тогавашните градове републики (по онова време Италия още не е единна държава). Това се дължи на особеностите на политическото устройство на големите републики (градове) и техните институции, каквито са Венеция, Флоренция, Генуа и др.

²⁷⁹ Вж. **Фукуяма**, Фр. Произход на политическия ред... Цит. съч., с. 434.

²⁸⁰ Вж. пак там, с. 441.

²⁸¹ Вж. пак там, с. 421.

Основните политически институции на **Венеция** са: Великият (Големият) съвет, Съветът на десетте и дожът. Членството във Великия съвет след 1297 г. става наследствено и е изключително право на благородниците, т.е. на изтъкнатите родове. Той с Великия съвет избира Съвета на десетте, в който е съсредоточена в най-голяма степен изпълнителната власт, а дожът, който е избран пожизнено, се явява представителният глава на републиката и макар формалните му правомощия да са ограничени, на практика действителната му власт е значителна. Дори през 1462 г. от клетвата на дожа е отстранен намеъкът за „комуна на венецианците“. Представител на дожа в подвластните на Венеция земи е вицедоминусът (*visdomino*).²⁸² Чрез тази институционална структура властта реално се държи от малоброен управленски елит, който реално има огромни правомощия без почти никакъв контрол в държавата.

Не по-различни са нещата и в институционалната уредба на **Флоренция**, която оцелява под формата на република, без това да се дължи на някаква социална или политическа стабилност. „**Пополаните** – пише Кр. Дъгън – побеждават старите благородници след жестока битка, което в края на XIII в. довежда до анархия в града, а цели квартали са изгорени до основи. Управлението е олигархично и се основава на гилдиите – седем основни (*arti maggiori*), за които е лъвският пай от длъжности. Ръководният орган – **синьорията**, се попълва ротационно и чрез жребий, а законодателната власт е в ръцете на големи народни съвети, които по време на криза се заменят от малки комитети – балие (*balie*). Според съвременните стандарти това е изключително отворена система с близо 2000 граждани, подлежащи на избор за служба през 20-те години на XV в. Тя обаче не може да предотврати недоволството сред бедните, и особено в средите на нискоквалифицираните и неквалифицираните работници от текстилните работилници, които са ядрото на работната сила в града“.²⁸³ И тук, както е видно, властта е концентрирана в шепа политически елит (предимно богати фамилии), които я упражняват в повечето случаи в своя изгода, без това да отменя техния принос за икономическото развитие на Флоренция.

²⁸² Вж. **Янков**, Г. Сравнителни политически системи... Цит. съч., с. 113.

²⁸³ **Дъгън**, Кр. Кратка история на Италия. София: Труд, 2010, с. 49.

Няма да е безинтересно, ако отбележим, че при двата средновековни града републики се наблюдава демократично съвпадение при управлението, каквото е **използването на жребия** според античните политически образци на тази форма (вж. Таблица № 2). Той (жребият) обаче е практикуван по различен начин в двете републики.

Таблица № 2. Жребият като политически инструмент през Античността и Ренесанса

	Атина Клеротерион (462 – 322 пр.н.е.)	Венеция Балота (1268 – 1797)
Цел	– Насърчаване на политическото равенство – Участие на възможно най-голям брой граждани в управлението	– Избягване на конфликти между благородни семейства при назначаването на най-висшия управленски орган
За кого	от 30 000 до 60 000 граждани (от 10 до 24 % от 250 000 до 300 000 жители)	600 до 1600 съветници (от 0.6 до 1.2 % от 100 000 до 135 000 жители)
Жребий	При назначаване на ръководни органи: – Съвет от 500 – Народен съд (6000) – Магистрати (600)	При назначаване на най висшия орган: – Състав на избирателните комисиции за посочване на дожа
Начин	– Самостоятелна регистрация – Жреби (с клеротерион) – Отчетност	– Великият съвет (<i>Conciglio Grande</i>) – 10 фази на жребий и избор, редуващи се – Теглене с помощта на топки (<i>ballota</i>)
Ротация	– След 1 година (макс. 2 мандата)	
Избори	При назначаване на най-високите постове: – 10 армейски водачи (стратези) – 90 най-високи административни длъжности	Избори и жребий вървят паралелно при избора на дож
На други места	В Милет и Кос, също в елинистична и ранноримска Атина (322 – 31) и в Римската република (<i>Comita Tributa</i>)	Също така в Парма, Иврея, Бреша, Болоня

	Флоренция (1328 – 1530)	Арагон (1350 – 1715)
Цел	– Избягване на конфликти между съперничаещи си фракции	– Насърчаване на стабилността – Противоположение на властовите монополи
За кого	От 7000 до 8000 граждани (от 7 до 9 % от 90 000 жители)	Граждани (от 1 до 16 % от жителите в зависимост от града)
Жребий	При назначаване на най-важните ръководни органи: – Законодателен съвет – Правителство (<i>Signoria</i>) – Административен комисар	При назначаване: – На избирателни комисии (вж. Венеция) – Местните власти (вж. Флоренция) – Национални членове на парламента (<i>Cortes</i>)
Начин	1) Номиниране като кандидат по длъжност или семейна линия 2) Кооптация 3) Жребий 4) Сортирали (проверка селекция)	1) Номиниране 2) Кооптация 3) Жребий
Ротация	Бърза ротация, без мандати	Бърза ротация, 1 година
Избори	Кооптация (като вътрешни избори)	Кооптация (като вътрешни избори)
На други места	Също в Орвието, Сиена, Пистоа, Перуджа, Лука, дори в Мюнстер и Франкфурт	В Сарагоса, Жирона, Тарагона, Уеска, Червера, Съодадела, Майорка, Лейда, Игуалада, Ла Манча, Мурсия и Естремадура

Източник: Рейбрук, Д. ван. *Против изборите*. София: Сиела, 2020, с. 66.

Във Венеция лотарийният принцип е ползван векове наред при назначаването на държавен глава, дож (от дуче, херцог). Венецианската република не може да бъде определена като демокрация, а като олигархия, защото е ръководена от няколко могъщи благороднически семейства: управлението е в ръцете на от няколко десетки до няколко хиляди благородници, само 1 % от общото население. Между 25 и 30 % от всички тях заемат почти всички държавни функции. Веднъж избран, дожът остава такъв до смъртта си, но за разлика от монархията позицията не е наследствена. А за да се предотврати напрежение между различните фамилии, при определянето на нов дож се въвежда ново теглене на жребий, но за

да се гарантира, че начело на държавата ще застане все пак компетентно лице, процедурата е смесена с избори.²⁸⁴ Всичко започва с Великия съвет (*Consiglio Grande*), на който се събират 500 благородници (броят им се увеличава от XIV в.). Всеки от тях слага в урна дървена топка (*ballota*) с името си върху нея, а впоследствие най-младият от тях излиза от заседателната зала, за да може в базиликата „Сан Марко“ да намери и заговори първото срещнато момче на видима възраст между 8 и 10 години. На него се разрешава да се присъедини към конклава, където получава ролята на *ballottino* – събирач на топките.²⁸⁵ Там невинната му детска ръка трябва да изтегли имената на 30 участници; след това чрез теглене на жребий изборът е редуциран до 9. Така се оформя първият изборен комитет, като неговата задача е да разшири групата от 9 отново на 40: това се случва чрез гласуване с квалифицирано мнозинство (всъщност това е вид „кооптация“) и т.н. Въпреки това историците са единодушни: изключително дългата стабилност на Венецианската република (продължила повече от 5 века) се дължи отчасти именно на умело разработената система с балота. Защото без системата за теглене на жребий републиката несъмнено е щяла да се разпадне много по-рано от неизбежните кавги между управляващите семейни елити.²⁸⁶

Нещата се развиват доста по-различно във Флоренция. „Тегленето на жребий там – изтъква Д. ван Рейбрук – е било известно като система на *imborsazione* (в торбата). И тук целта е била избягването на конфликти между различни групи по интереси в града, но флорентинците отиват още по-далеч от венецианците: не само държавният глава, но и почти всички административни отговорности и управленски задачи са се разпределяли по жребий. (...) **Подобно на системата на древните атиняни, най-важните държавни функции са били заети от граждани, избрани с жребий: правителството (*Signoria*), законодателният съвет и надзорните съветници.** Синьорията е била, подобна на Съвета на 500-те в Атина, най-висшият изпълнителен орган, отговарящ за международната поли-

²⁸⁴ Вж. Рейбрук, Д. ван. Цит. съч., с. 67.

²⁸⁵ Вж. пак там.

²⁸⁶ Вж. пак там, с. 68.

тика, за административния контрол, а дори и за изготвянето на закони. За разлика от Атина обаче, на гражданите не им е било позволено да се регистрират сами, а е трябвало да бъдат номинирани от гилдията или обществото, които представляват, от семейството или от друга структурна единица; те са т.нар. „*nominati*“. Следва второ сортиране: комисия с разнообразен състав от граждани чрез гласуване решава кой е квалифициран за държавни дела и за административна работа. Едва тогава следва тегленето на жребия, наречен „*la tratta*“. Впоследствие биват заличени имената на тези, които вече са имали мандат или са били осъдени. Процесът следователно се е състоял от 4 стъпки: номиниране, гласуване, теглене на жребий, заличаване²⁸⁷ (*подчертаното е мое* – Г. М.).

Въпреки тези демократични кълнове за избиране чрез заимстваната от древността жребийна процедура в италианските градове републики това въобще не повлиява на развитието на привилегиите на политическия елит. Напротив, политико-икономическите привилегии в големите градове намират масово разпространение, като се отличават с това, че са ползвани от изключително тесен олигархичен кръг при управлението на градовете. Така например във Венеция към 1630 г. (след поредната чумна епидемия) броят на местните първенци – предимно заможни търговци, намалява до 14 – 15 души, които обаче заемат най-високите държавни длъжности; в Генуа според данни от 1684 г. благородническото съсловие, което реално държи в ръцете си републиката (по силата на своята знатност и на парите си), наброява не повече от 700 души (без семействата) от около 80 000 жители население; и във Флоренция около 1760 г. управляващата олигархия е между 800 и 1000 души херцози и нови благородници от старо аристократично потекло. И друг показателен факт: в средата на XVIII в. в едно обикновено градче като Пиаченца (към 30 000 жители) има от 250 до 300 благороднически фамилии, което прави 1250 – 1500 привилегировани лица (мъже, жени, деца), т.е. около 4 – 5 % от населението.²⁸⁸ Или, както справедливо обобщава Ф. Бродел, през XVIII в. в селата и градовете на **Ломбардия 1 %**

²⁸⁷ Пак там, с. 69.

²⁸⁸ Вж. Бродел, Ф. Цит. съч., с. 420; 422.

от населението са благородници, като този незначителен брой привилегировани люде държи в ръцете си почти половината от поземлената собственост²⁸⁹ в областта.

Със специален привилегирован статут се ползват членовете на всички правителства на градовете републики по италианските земи. Ето например какви са тези **привилегии на правителството на Флоренция**: то никога няма повече от 9-има мъже, като 6-има от тях са представители на най-влиятелните гилдии, а 2-ма – на второстепенните. Деветият става временен *Gonfaloniere* (гонфалониер) – носител на знамето на републиката и пазител на градския флаг – червена лилия на бяло поле. Веднага след избора им градските управители трябва да напуснат домовете си и да се нанесат в Палацо дела Синьория (правителствения дворец), където са длъжни да останат през двумесечния си мандат в правителството; **плаща им се съответна заплата, за да покрият разходите си и да се наслаждават на обслужването на голям персонал от облечени в зелени ливреи слуги, а също и на един буфоне (шут), който да им разказва забавни истории и да им пее, докато те се наслаждават на прекрасните си ястия.** Същевременно градските управители са облечени във великолепни пурпурни палта, подплатени с хермелин и с хермелинови яки и маншети, като палтото на гонфалониера се отличава от останалите с бродерията си от златни звезди.²⁹⁰

В противовес на този приказан живот на управляващия флорентински елит само ще припомним, че **нисшите социални слоеве** по онова време се хранят предимно с продукти от растителен произход (зърнени и овощни), защото **потреблението на месо изобщо** (и особено на диво и на прясно месо) **е установена привилегия единствено за богатите** и буквално се възприема като знак за високо обществено положение.²⁹¹ Един драстичен факт, който по безспорен начин доказва ярката диференциация между богати и бедни и на тази основа абсолютната несправедливост при консумацията на привилегиите в средновековните италиански градове.

²⁸⁹ Вж. пак там.

²⁹⁰ Вж. **Хибърт**, Кр. Медичите – възход и упадък. София: Рива, 2009, с. 20.

²⁹¹ Вж. **Монтанари**, М. Голод и изобилие: история питания в Европе. Санкт-Петербург: Александрия, 2018, с. 60 – 61.

Интересно е да се изтъкне, че Великият херцог на Флоренция Джан Гастона благодарение на високия пост, който заема, изцяло прилага част от разгулните гуляйджийски мурафети на своите древни императорски предци. На него редовно му осигуряват разнородна тайфа млади компаньони – мъже и жени, но предимно буйни момчета, които са известни с колективното название „*ruspanti*“ по името на монетите руспи, с които се плащат услугите им. На тези руспанти, които често са красиви младежи от най-бедните флорентински семейства, им се възлага да развличат Великия херцог с весела шумотевица в неговата стая, крещейки оскърбления и мръсотии, и когато му хрумне, да го въвличат в своите груби шеги. Понякога той дава разкошни вечери, като ги нарича с имената на своите министри или на други видни граждани на Флоренция, като предлага тостове за тези внезапно превъплътили се знаменитости. После, след като завърши храненето, ги убеждава да правят любов един с друг за негово лично удоволствие. Така всеки месец броят на руспантите нараства все повече и повече, докато в края на 1731 г. те са почти 400. А колкото повече нарастват по брой, толкова по-застрашителни и избухливи стават, като предизвикват бунтове, обират гостилниците и будките на пазара и т.н., особено когато надниците им закъснеят.²⁹² Очевидно, привилегированото властово положение на Великия херцог не само му повдига самочувствието, но и му „позволява“ без никаква свян да задоволява своята похотливо-извратена природа.

Справедливо и обективно обобщение на начина на живот, нравите, политиката и привилегиите на управляващия италиански елит в средновековните градове правят медиавистите, а именно: тираните на градовете държави, папите и кардиналите, най-богатите градски семейства винаги си съперничат в строенето на великолепни дворци и църкви, в украсяването им с най-хубавите произведения на античната и съвременната живопис и скулптура, в уреждането на пищни тържества и пирове, в покровителството на хуманисти художници, поети и писатели. Във висшите

²⁹² Вж. пак там, с. 274.

слоеве на католическото духовенство са премахнати не само суровите правила на аскетизма, но и въобще всякакъв морал и задържки.²⁹³ Така е, защото модата на новите хуманистични идеи, които възраждат езическата древност, тотално измества християнската схоластика и морал. Тук характерната папска фигура от този период е Александър VI Борджия (1492 – 1503 г.), наричан още „чудовище на разврата“ (К. Маркс), при когото престъпленията, вероломството и развратът са явни. Освен това куртизанките са постоянни участнички в папските оргии, извънбрачните деца на папите и на другите духовни особи стават обикновено явление и никак не смущават католическите клирици, дали обет за безбрачие. В противоположност на духа на натрупване и пестеливост, който владее в буржоазните среди на другите европейски държави, разточителството, разкошът, стремежът към наслада рязко изпъкват като характерни черти на богатия градски слой в Италия и на върхушката на католическата църква от този период.²⁹⁴ С това могат да се обяснят и ползването и утвърждаването на множество видове привилегии на политически елит в италианските градове републики през Средните векове.

Еволюцията на привилегиите в средновековна **Англия** като централизирана абсолютна монархия²⁹⁵ носи белезите на други четири важни исторически обстоятелства: първото пряко е свързано

²⁹³ Вж. **История** на Средните векове. Том II. София: Наука и изкуство, 1974, с. 217.

²⁹⁴ Вж. пак там, с. 217 – 218.

²⁹⁵ В Англия формирането на централизирана абсолютна монархия се предшества от установяването през XIII в. на съсловноограничената монархия, която може да бъде разглеждана като специфична форма на феодалната монархия. През 1215 г., по време на крал Джон (1167 – 1216 г.), е приета известната *Magna Charta Libertatum* (Голямата харта на свободата), която представлява публичноправен акт между короната и бароните. Тя предвижда съставянето на съвет от 25-има барони, които да надзирават спазването на договора от страна на краля. В Хартата не става дума за гаранции за свободата в съвременния либерален смисъл, а за възстановяване на „доброто старо право“, поради което Хартата е потвърждавана 38 пъти от следващите крале. През 1250 г. е създадено съсловнопредставителното събрание на светските и духовните благородници, наречено „*parlamentum*“ като консултативен орган към краля (Вж. **Янков**, Г. Сравнителни политически системи... Цит. съч., с. 115 – 116).

с бурното развитие на икономиката в епохата на първоначалното натрупване на капитала и „раждането“ на буржоазията като класа; второто произтича от възникването на парламентаризма в хода на продължителната борба между кралската власт и народното представителство във Великобритания и появата на конституционното управление под формата на ограничена монархия, регулирано чрез Великата харта на свободите (Магна Харта) от 1215 г., а впоследствие от Закона за правата (1689 г.) и Акта за престолонаследията (1701 г.);²⁹⁶ третото е от политическо естество, защото именно тогава (XVI – XVIII в.) вече практически функционират парламент и правителство в английската държава; и четвъртото се отнася до върховенството на закона, което се създава в парламента и е утвърдено от Хенри VIII, като през 1534 г. титлата „величество“ се появява за първи път в правните текстове и прокламациите (а чрез Закона за върховенството на английския крал над църквата от същата година той се превръща и във „върховен глава“ на английската църква).²⁹⁷ Сиреч според Т. Парсънс Англия се отклонява от първоначалната симбиоза между управление и аристокрация, тъй като успешно се прилага системата на кабинетното правителство с монарх над него, който царува, но не управлява.²⁹⁸ Друга важна специфика е особенният характер на британската аристокрация, която произтича от правото на първородния син, подсилено от установяването на реда за унаследяване чрез завещанията, поддържане на именията и др. Това в крайна сметка създава непрекъснатата социална градация между титулуваната аристокрация и непреките дребни дворяни (*gentry*). Има и още един тип **наследствена (пряка) привилегия**, или тази на висшата градска класа, която се основава на търговията и търговската дейност,²⁹⁹ като генетичен първообраз на бъдещата буржоазна класа.

Формирането на привилегирован политически елит е дълъг и продължителен процес, който през Късното средновековие в английското общество засяга в различна мяра и трите социални със-

²⁹⁶ Вж. **Близнашки**, Г. Парламентарно право. София: Св. Кл. Охридски, 2015, с. 70.

²⁹⁷ Вж. **Блек**, Дж. История на Британските острови. София: Рива, 2008, с. 138.

²⁹⁸ Вж. **Парсънс**, Т. Цит. съч., с. 183.

²⁹⁹ Вж. пак там, с. 184.

ловия – духовенството, аристокрацията и третото съсловие. Различията между съсловията са в значителна степен условни и преминаването от третото съсловие в първите две, които имат известни **привилегии**, е трудно, но не и невъзможно. Защото **духовенството и аристокрацията** са малобройни съсловия, но принадлежността към тях е въпрос на престиж не само заради **титлите**, получени по традиция, живота в семейните **замъци** и обкръжението на многолюдна **прислуга**, колкото поради достъпа до **кралския двор**, до доходни **постове и длъжности** в армията и администрацията.³⁰⁰

Важна особеност на аристокрацията в Англия изобщо и на получаваните от нея привилегии в частност в навечерието на революцията е нейното разделяне и обособяване на две прослойки в зависимост от източника на доходи. Част от аристократите запазват традиционните си източници на доходи, свързани със земята и **получаваната рента**, както и с предишния начин на живот – **лов, балове, пътешествия**. Тези класически представители на аристокрацията все по-плътнo се обвързват с кралския институт и безусловно подкрепят владетеля, разчитайки да съхранят политическите си привилегии, различните **пенсии и щедри парични дарения от страна на краля**³⁰¹ и др. И не само това: широко разпространена е и търговията на служби, съществуващи в английската обществена практика през XVII в., но големите напрежения през периода 1603 – 1627 г. са предизвикани от продажбата на титли, когато Джеймс I Стюарт раздава рицарското звание наляво и надясно. Така хроничният недостиг в кралските финанси довежда през 1611 г. до създаването на нова благородническа титла – „баронет“, която се продава за 1095 фунта стерлинги, като количеството баронети е ограничено до 200 души, но Чарлз I не се съобразява с него. Именно безогледната продажба на служби и титли се превръща в прицел на критиките, отправяни от парламента срещу Короната,³⁰² което обаче не променя съществено използването на тази привилегия (или евентуалната ѝ отмяна). Видно е, че в английското общество

³⁰⁰ Вж. **Пантев**, Андрей, Хр. Глушков, Р. Мишев. История на Новото време. Велико Търново: Абагар, 1995, с. 82.

³⁰¹ Вж. пак там.

³⁰² Вж. **Гаврилов**, Б. Векът на абсолютизма 1648 – 1788. София: ЛИК, 1999, с. 119.

и преди, и след революциите (1642 и 1688 г.) трайно се установяват, налагат и регламентират **т.нар. „непреки (наследствени) привилегии“**, чийто произход е политически, директно зависи от властта и е твърде важен за изграждането на лоялен управленски елит към кралската особа и държавните институции (парламента, правителството).

Пътъом ще маркираме и друг факт относно източниците за финансиране на привилегиите в Англия от държавната хазна, който обстоятелствено е разгледан от британския историк **Нийл Фъргюсън** в книгата му „Пари и власт в модерния свят (1700 – 2000). Паричната връзка“. В нея, макар и индиректно, но много авторитетно и аргументирано, той разкрива убийствената данъчна система в английското кралство, чрез което наистина като „потосмукачна система“ (Вл. И. Ленин) са налагани всякакви разумни и неразумни налози на населението. Ето какви са тези абсурдни в повечето случаи данъчни задължения, регламентирани от парламента: данъци върху тъканите, нишестето, сапуна, очилата, златната и сребърната тел и картите за игра; върху тютюна, виното, сайдера, кожите, дантелата, ленените тъкани и вносните коприни; върху бирата, солта, шафрана, хмела, калая, желязото и стъклото; върху шапките, ръкавиците, парфюма и слугините (вкл. тухлите, конете и лова).³⁰³

Въобще към края на Наполеоновите войни във Великобритания трудно може да се открие нещо, което да не е обект на данъчно облагане, за което през 1820 г. в „Единбург ривю“ **Сидни Смит** се оплаква: **„Неизбежната последица от прекалената любов към славата – данъци върху всяко нещо, което влиза в устата, покрива гърба или се обува на краката; данъци върху всичко, което е приятно за гледане, слушане, усещане, мирисане и вкусване; данъци върху топлината, светлината и движението; данъци върху всичко, що е на земята или под земята, върху всяко нещо, което идва от чужбина или расте у дома; данъци върху суровините; данъци върху всяка добавена върху тях стойност от човеш-**

³⁰³ Вж. **Фъргюсън**, Н. Пари и власт в модерния свят (1700 – 2000). Паричната връзка. София: Рива, 2018, с. 92.

ката дейност; данъци върху соса, който угажда на човешкия апетит, и върху лекарствата, които възстановяват здравето му; върху хермелина, който украсява съдията, и възето, на което увисва престъпникът; върху солта на бедняка и подправките на богаташа; върху пироните за ковчега и панделките на булката; върху леглото и върху масата, легнали или прави, ние трябва да плащаме. Ученичето четка своята обложена с данък шапка; голобрадият младеж язди своя обложен с данъци кон с обложена с данъци юзда върху обложен с данъци път; умиращият англичанин налива своето лекарство, за което е платил 7 %, в лъжицата, за която е платил 15 %, отпуска се на кретонената кувертюра, за която е платил 22 %, и издъхва в ръцете на аптекаря, който е платил 100 паунда за лиценз, даващ му право да го умъртви. Цялата му собственост незабавно бива обложена с данък от 2 до 10 %. Освен данъка наследство големи такси се дължат и за правото да бъде погребан до олтара; добродетелите му са оставени за потомството върху обложен с данъци мрамор, след което той се отправя при предците си, където повече няма да бъде облаган с данъци³⁰⁴ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Поради липсата на официални данни можем само да гадаем какви финансови ресурси (и суми) се наливат за ежегодната издръжка на лицата, които ползват богатия набор от най-разнообразни привилегии в английското кралство. За сметка на това обаче данните например сочат, че **Джеймс I създава такъв пищен кралски двор, който струва два пъти по-скъпо, отколкото издръжката на краля при Елизабет.** И не само това: Джеймс без никакви задръжки изхарчва за бижута толкова пари, колкото струва бюджетът на цялата му военна флота. Той прахосва годишно около 600 000 ливри.³⁰⁵ Подобна драстична разлика в доходите и разходите на английския крал е повече от показателна както за разточително-прахосническия начин на живот, така и за необосновано раздутите политически привилегии на височайшите кралски особи (и техните фамилии).

³⁰⁴ Цит. по: **Фъргюсън**, Н. Цит. съч., с. 92 – 93.

³⁰⁵ Вж. **Пантев**, Андрей, Хр. Глушков, Р. Мишев. Цит. съч., с. 88.

Коректно би било да припомним тук, че в Англия формиращата се буржоазия няма възможност да печели чрез откупуване на косвени данъци от даден район, понеже не съществува такава държавна практика. Освен това няма и пожизнена продажба на държавни длъжности срещу внасяне на големи суми пари³⁰⁶ като твърде важна привилегия за олигархичните политически елити (за разлика от други държави).

В своите оценки за управляващите елити по онова време мнозинството изследователи са категорични, че властващата олигархия около краля в Англия е онзи челен отряд, който перманентно разширява ножицата на неравенствата, за което свидетелстват следните фрапантни данни, приведени от Ф. Бродел: 1) през XVII в. средногодишният доход на приблизително 36 000 семейства е 200 лири от около общ брой семейства 1 млн. и 400 000 при 2800 лири годишно, получавани от едрите земевладелци, лордовете, бароните, търговците и др.; и 2) истински богатите, могъщи и овластени в политически (и социален) смисъл в цялото кралство са едва 150 семейства, или около 600 – 700 души.³⁰⁷ Иначе казано, и богатата (материалните и духовните), и привилегиите (политическите и икономическите) винаги имат един-единствен адрес – краля и „усуканата“ около него тънка олигархична прослойка.

Между впрочем такава е картината на ползваните привилегии от управляващите малцинства в повечето европейски държави, което ще подкрепим с още няколко примера. **В Нюрнберг (Германия)** още от XIV в. властта се намира в ръцете на малобройна аристокрация (43 патрициански семейства според закона), която възлиза на 150 – 200 души от 20 000 градски жители (плюс още 20 000 от прилежащите територии), които семейства имат изключителното право да назначават представители във Вътрешния съвет, а седмината ръководни старейшини на Съвета решават всичко – управляват, разпореждат се, не се отчитат на никого и пр. **В Нидерландия** през XVII в. управляващата аристокрация на градските регенти и провинциалната администрация наброява 10 000

³⁰⁶ Вж. **Беров**, Л. Цит. съч., с. 213.

³⁰⁷ Вж. **Бродел**, Ф. Цит. съч., с. 423.

души от 2 млн. население, в които изцяло е концентрирано разпределението на привилегиите. И в **Полша** цифрата на благородниците представлява 8 – 10 % от населението, като този процент е най-високият в Европа, и в тази държава няма почти никакво облагане на благородниците заради политическото им представителство в Сейма, защото за тях свободата представлява преди всичко освобождаване от данъци.³⁰⁸

Не е трудно да се досетим, че благородниците доминират в горните ешелони на управлението на повечето европейски държави. Или, както изтъква Б. Гаврилов, именно политическата сфера е мястото, където аристократите обичат да се изявяват с най-голям блясък, а тя е и мястото, където общественото положение най-бързо може да бъде превърнато в престиж, власт и печалба. Затова повечето от монарсите схващат себе си като „първи“ сред благородниците и естествено търсят своите социални компаньони именно от средите на висшата аристокрация. Тази тенденция се подсилва и от кръвното родство с някои от висшите аристократични семейства. Така в Португалия всички херцози претендират за кръвна връзка с монарха, а от висшите благородници се очаква да живеят и заемат постове в двора на владетеля. При Карл Фридрих от Баден и Фридрих II Велики съвършено съзнателно се изключват всякакви буржоа от висшите административни постове, защото аристокрацията се счита за расов елит. А в по-голямата част от Европа централното управление представлява отчасти продължение на кралския двор, което осигурява доминиращото положение на придворната аристокрация и извиква недоволството и завистта на провинциалните благородници.³⁰⁹ По подобен начин стоят нещата и с армиите, които, от една страна, помагат на владетелите да се справят с непокорството на аристократите, а от друга, са едно от основните полета за служебна реализация на благородниците. Ето например в Дания 35 % от старата и 17 % от новата аристокрация заемат военни постове; в Швеция всички висши военни и граждан-

³⁰⁸ Вж. пак там, с. 420 – 421; 423; **Фъргюсън**, Н. Цит. съч. с. 126.

³⁰⁹ Вж. **Гаврилов**, Б. Векът на абсолютизма... Цит. съч., с. 67.

ски постове са запазени за аристокрацията според указа за привилегиите от 1723 г., като локалната администрация е изцяло в ръцете на аристокрацията и това ѝ осигурява определени икономически предимства.³¹⁰

Следователно в почти всички европейски държави привилегированите слоеве винаги представляват нищожна част от населението и винаги разпределят огромна част от обществените блага за себе си (благодарение на позициите си във властта). Това недвусмислено се потвърждава от развитието на класическия френски абсолютизъм в Европа, в чиито показатели се съдържат цял букет най-примамливи привилегии, пронизващи всички възможни сфери на обществено-политическия живот.

3.2. Политическите привилегии в абсолютистка Франция

Доказана историческа истина е, че по времето на абсолютизма през Късното средновековие привилегиите придобиват толкова големи мащаби, че стават същински социален бич и задържаща тегоба в развитието на европейските общества. Но когато става дума за **абсолютизъм**, е прието да се разбира монархическата форма на власт (монархията) през периода от втората половина на XVII в. до края на 80-те години на XVIII в. Тук най-ярко изява на тази форма на политическа власт е управлението на Луи XIV (1638 – 1715 г.) – всемогъщия френски крал, чиято прословута фраза „Държавата – това съм аз“ кара голям брой изследователи да оприличат неговото управление още и на личен режим. По това време почти всички европейски владетели се стремят да подражават на Луи XIV (наричан още Краля Слънце), като с това дават и на цялата епоха названието век на абсолютизма.³¹¹ Именно тогава аб-

³¹⁰ Вж. пак там.

³¹¹ Вж. **Пантев**, Андрей, и др. Сир, това е революция. София: Св. Кл. Охридски, 2001, с. 15.

солютизмът като политическа система бележи изключително висока централизация и бюрократизация на управлението,³¹² което логично довежда и до стремглавото увеличаване на всевъзможни видове привилегии.

През XVI – XVIII в. – изтъква **Б. Гаврилов** – абсолютизмът в Европа се характеризира в най-общи линии с установяването на политически режими, при които държавната власт се осъществява от суверенен владетел върху цялата територия на съответната държава с помощта на намиращата се под неговата неограничена власт военно-бюрократична машина. В това определение влизат както най-развитият абсолютизъм – френският, така и най-ограниченият – този на Британските острови. Ето защо властта през XVII в. произтича от произхода и наследствеността, от непоклатимата привилегирована легитимност. До средата на XVIII в. настъпва утвърждаване на идеите за т.нар. „придобита власт“ – власт, свързана със собственост, носеща отговорности, която следва да бъде оправдавана с дейност в интерес на общественото добро. Така властта изцяло става зависима от конкретните способности на онези, които я упражняват,³¹³ което им дава възможност да я използват за различни цели (легитимни и нелегитимни) в зависимост от своите лични щения, настроения и намерения.

³¹² В действителност абсолютизмът се налага значително по-рано в Европа, когато Англия тръгва по пътя на развитието на абсолютизма с идването на власт на новата династия – Тюдорите (1485 г.). В края на XV в. абсолютизмът се установява в Испания с тази особеност, че прилича повече на азиатските форми на управление, отколкото на абсолютните монархии в Европа. Силна кралска власт се утвърждава още в началото на XVI в. и във Франция, която разчиства пътя на неограничената тотална и абсолютна монархия. Най-късно абсолютизмът завладява Германия – след края на Тридесетгодишната война, завършила с Вестфалския мир (1648 г.). Тогава се раждат 300 дребни държави, в които малки князе, напълно независими от императора, подражават във всичко на големите монарси в Европа – бляскави двореци, собствени армии, жестока експлоатация на собствените поданици и т.н. (Вж. **Петров**, Н. Политическата власт през вековете (форми на проявление). Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, Център за обучение на студенти и специализанти – Пловдив, 2002, с. 64 – 65).

³¹³ Вж. **Гаврилов**, Б. Векът... Цит. съч., с. 31.

Според историците абсолютизмът е личен режим, или особена форма на проявление на политическата власт. И както посочват **А. Пантев** и **Б. Гаврилов**: „Той отразява съотношението на социалните и политическите сили в европейското общество и като модел не бива да бъде смесван с деспотизма във от европейския континент. Абсолютизмът бил метод за функционирането на държавата, която успява да запази почти непроменена предишната си структура. Той е временно равновесие между двора, аристокрацията и третото съсловие, временна пауза в откритите им противоречия в навечерието на революцията“³¹⁴. Този абсолютизъм гарантира политическото равновесие в обществото, но, разбира се, при водещата роля на монарха в цялата обществена система.

В този контекст **общите институционални черти на абсолютизма** (абсолютната монархия) в почти всички европейски монархии от средата на XVII и през целия XVIII в., пречупени през призмата на националните особености на съответните държави, могат да бъдат сведени до: 1) **авторитетен крал**, чието легитимно царуване не подлежи на никаква дискусия, т.е. кралят е бог и притежава божественото право да царува; волята на монарха е волята на държавата; той е олицетворение на самата държава; 2) **власт на суверенен владетел**, разпростираща се върху цялата територия на съответната държава и упражнявана с помощта на силно развит и централизиран бюрократичен апарат, специализирани държавни органи и министерства, пряко подчинени на монарха; 3) **държавен (кралски) съвет** с пълномощия за фискалната политика и правораздаването;³¹⁵ 4) **сливане на трите власти в едно**, тъй като личността на монарха едновременно е законодател, изпълнител на законите и съдия; 5) **абсолютният монарх е юридически неограничен**, защото може едностранно да законодателства, тъй като е отговорен само пред Бога;³¹⁶ и 6) **политически (и икономически) привилегии** за управляващата олигархична върхушка и плътно гравитиращите в нейната орбита водещи социални съсловия – дворянството и духовенството.

Най-ярко олицетворение на посочените институционални черти на абсолютизма както като политическа дейност, така и като

³¹⁴ Вж. **Пантев**, Андрей и др. Цит. съч., с. 16 – 17.

³¹⁵ Вж. **Петров**, Н. Цит. съч., с. 66.

³¹⁶ Вж. пак там, с. 501 – 503.

начин на живот е Кралят Слънце на Франция, или кралската особа на Луи XIV, през чието царуване от тук нататък подробно ще разгледаме същността на абсолютистката власт, реализацията на нейните функции и приложението на различните привилегии.

През епохата на Краля Слънце **във Франция на върха на държавата стои кралят, който е едновременно върховен съдия, поземлен собственик и пълководец, едноличен кормчия на външната политика, на финансите, на управлението, а до голяма степен и на църквата.** Тоест Луи XIV е променящият се закон,³¹⁷ от който буквално зависи почти всичко в развитието на държавата. Това е така, защото: в абсолютната монархия народът е обект на управление и е налице отъждествяване на монарха с държавата; всички функции на властта са обединени в едно абстрактно понятие, наречено „държава“; в нея се кръстосват всички частни интереси в един общ интерес, вследствие на което се подчиняват всички индивидуални воли. Тоест физическото и правното олицетворение на всеобемащата държава е суверенният монарх,³¹⁸ независимо как се нарича той – крал, цар, император и т.н.

Според **проф. Л. Владикин** цялата държавна власт е събрана в личността на монарха – той трябва да бъде едновременно законодател, изпълнител на законите и съдия. Такъв е абсолютният монарх и в действителност, поне де юре; и тази недиференцираност на трите власти е характерният белег на абсолютизма. Освен това изпълнителната и съдебната власт също са в пълно разпореждане на краля и подобно на древните монарси той я упражнява със свои чиновници, назначавани и уволнявани лично от него или от съответни висши служители по негова делегация. Чиновническият щат е организиран пирамидално, в строга йерархия и пълна зависимост от най-висшия началник, но най-висшите длъжности кралят назначава лично.³¹⁹ И още нещо – по-важните държавни работи той решава сам, с указ, а по-дребните се извършват в негово име от съответните кралски чиновници. Така се образува могъща бюрокрация, която със своите злоупотреби и некадърност много спомага за про-

³¹⁷ Вж. **Шулце**, Х. Държава и нация в европейската история. София: ЛИК, 2002, с. 69.

³¹⁸ Вж. **Владикин**, Л. Общо учение за държавата... Цит. съч., с. 501 – 502.

³¹⁹ Вж. пак там, с. 502.

валянето на режима. Правосъдието е сравнително най-самостоятелно; раздава се от коронни (а не от феодални и мести) съдии в името на краля – върховния съдия и пазител на законите. Обаче монархът има правото да се меси в правосъдието, да изменя закона, да прекратява дела, да опрощава наказания, да нарежда и в тази област всичко според волята си („кабинетно правосъдие“, с което много е злоупотребявано, особено през периода на упадък).³²⁰

Отличителното при абсолютизма е, че цялата държавна власт е дадена на едно лице и то я упражнява суверенно, без да е правно ограничено от никоя земна воля. Така всевластен и неограничен, монархът е и юридически напълно неотговорен, защото изповядва максимата „**Кралят не може да греши**“, доколкото специално във Франция неотговорността на краля е следствие от божественото основание на кралската власт,³²¹ което нееднократно е изразявано от самия Луи XIV.

От юридическа гледна точка абсолютната монархия не значи пълно безправие. Разликата между нея и деспотията например се състои главно в това, че деспотът не се съобразява с установения от самия него правов ред, докато за абсолютния монарх законите са задължителни поне докогато не ги отмени.³²² Това е важна особеност на кралската абсолютистка власт, която обикновено не се отбелязва, както сполучливо изтъква проф. Л. Владикин.

Общоприето е, че кралската воля е ограничена не юридически, а от нормите на религията, на морала и благоразумието. Поради това многобройни са случаите, когато абсолютен монарх в действителност е подчинен на волята на едно съсловие (свещеници, пълководци) или на някой висш държавен служител,³²³ въпреки че кралят почти винаги се съобразява със собствените си интереси, тъй като властта е негов едноличен прерогатив.

Трябва да посочим, че при съществуващия социален ред за реализацията на монархическата власт значителна роля играят няколко много важни **функции**, изпълнявани от краля във френския политически живот: 1) **съдебна**, според която кралят е върховният съдия и

³²⁰ Вж. пак там.

³²¹ Вж. пак там, с. 503.

³²² Вж. пак там.

³²³ Вж. пак там, с. 503 – 504.

извор на справедливост за цялото кралство; 2) **административна**, в зависимост от която като отговорен единствено пред Бог за благосъстоянието на страната си той е върховният „администратор“ и извор на целия легитимен политически авторитет и като върховен сюзерен претендира да упражнява върховна власт върху целия домен на Франция; 3) **социална**, при която кралят е лидер на традиционната аристокрация на шпагата, пръв благородник и баща на всички поданици; 4) **религиозна**, при която той е защитник и пазител на католическата църква (във Франция); и 5) **магическа**, при която притежаващият свръхестествени способности крал лекува от скрофула (в дни на големи празници кралят докосва стотици болни по техните отоци и прави кръстен знак, съпроводен с думите „Кралят те докосна! Нека Бог те изцери!“).³²⁴ По същество чрез прилагането на тези функции се задвижват и осъществяват всички инструменти на властта във френския кралски двор, благодарение на които се изпълнява безпрекословната воля (и желание) на абсолютния монарх.

Както при всяка политическа власт, и особено при тази с ярко изразен авторитарен характер, така и при френския абсолютизъм ролята на **администрацията** винаги е била от съществено значение. Показателни за това са наличните официални данни за числеността на администрацията: само сравняването на броя на чиновниците на глава от населението от времето на крал Франсоа I (1515 г.) с тези от времето на Луи XIV (1665 г.) показва изключително голямото развитие на административната система. Защото общият брой на чиновниците в сферата на фиска и съдебната система при Франсоа I е около 5000 души, т.е. по един на 115 кв. км територия и на 3000 души (при общо население 15 млн.). Докато на свой ред Луи XIV вече разполага с 55 000 чиновници, които трябва да налагат волята му върху 20 млн. поданици.³²⁵ Тоест увеличението на **административно-чиновническия апарат на държавата само в две социални сфери (фиска и съдебната система) за 150 години нараства повече от 10 пъти, при условие че ръстът на населението се**

³²⁴ Вж. **Гаврилов**, Б. Държавата... Цит. съч., с. 52; 65.

³²⁵ Вж. пак там, с. 74.

увеличава с 5 млн.! При това голяма част от тази раздута щатна администрация ползва не една и две привилегии от властта в зависимост от заеманите йерархични постове.

При управлението на Луи XIV един от най-солидните лостове на властта е силно **централизираната йерархия**, въз основа на която се гради пирамидалната структура на държавата. Тук степенуването на йерархията е от особено значение, което се дължи на факта, че тя (йерархията) по много интересен начин отразява идеята за персонифициране на държавата в особата на краля и свързаното с него семейство. В случая най-високо в дворцовата пирамида се извисява, разбира се, персоната на **краля**, следвана от тази на **дофина** (наследника на престола). След него в йерархията идват **децата на Франция**, в групата на които влизат децата на краля и децата на дофина, които носят титлата „*Altesse Royale*“, като помладшите синове получават тази титла сравнително рано, въпреки че по неизвестни причини владетелското семейство възприема обичая да кръщава кралските деца на сравнително по-късна възраст – на 5 или 6 години. Така детето става известно със своята титла, обявена от краля веднага след неговото раждане.³²⁶

Следващото йерархично стъпало е заето от **кръвните принцове**, които в рамките на двора носят титлата „*très haut et puissant Prince*“. Тази група е по-многобройна, съставена от различните разклонения на Бурбоните, които имат номинално, но не пряко право на Короната. Основните фигури тук са принц Дьо Конде (известен като Принца), неговият най-голям син, херцог Дьо Бурбон (известен като Херцога), децата на „внуците на Франция“ и кралските незаконородени деца.³²⁷ С едикт от 1576 г. е указано, че всички кръвни принцове имат предимство пред всички останали, а помежду си се йерархизират в зависимост от близостта до наследяване на трона, а не според титлите си. Така йерархията придобива малко усложнен вид, като в първата група влизат децата на настоящия владетел и на дофина, а във втората – децата на предишния суверен и на неговия най-старши син. Посочените две групи формират разширеното кралско семейство, в което йерархията върви:

³²⁶ Вж. пак там, с. 36.

³²⁷ Вж. пак там.

първо, по групи (т.е. всеки от първа категория стои по-високо от всеки във втора категория); второ, вътре в самата група между мъжете в зависимост от близостта им до наследяването на трона; трето, между мъжете и жените – в зависимост от правото на наследяване; и четвърто, между жените – в зависимост от степента им на родство с краля. Така синът на дофина превъзхожда по ранг кралския брат или по-млад син, но дъщерята на дофина стои по-ниско от кралската сестра или дъщеря.³²⁸

Другата йерархична група е тази на **църковните перове на Франция**, която включва херцозите епископи на Реймс, Лион, Лангр, Бове, Нойон и Шалон. Тук вече в системата се забелязва известно объркване, тъй като някои от тях имат едновременно титли на херцози и на архиепископи, докато кардиналът архиепископ на Париж няма ранг на църковен пер, въпреки че номинално е херцог.³²⁹

На следващо място идва групата на **светските перове на Франция**, т.е. **херцозите**. Но тук изобщо не бива да сравняваме позицията на френските херцози (по-многобройни) с тази на английските херцози (много ограничен кръг). Според теорията херцозите са наследници на 12-имата перове на Карл Велики, нещо като представително съвещателно тяло на благородниците, заседаващо постоянно при краля. С течение на времето обаче техният брой във Франция се увеличава над тази цифра, докато в Англия той никога не надвишава оригиналните 17 херцози (създадени от Ричард III през 1483 г.). Защото представлява доста сложна и комплексна процедура, която започва с кралското желание да издигне дадено имение до нивото на херцогство, след което неговият собственик трябва да получи ратификация на титлата си от парламента на Париж. Освен това в групата на светските перове влизат и **чуждите принцове**, които представляват групата, предизвикваща най-много проблеми и скандали при ежедневното спазване на йерархията в рамките на двора.³³⁰

И най-накрая следва да причислим тук и относително многобройната група представители на редовите титулувани благо-

³²⁸ Вж. пак там, с. 37.

³²⁹ Вж. пак там.

³³⁰ Вж. пак там, с. 38 – 39.

родници – **графовете, маркизите и бароните**, които вече не са смятани за перове, а титлите им почти са изравнени помежду си. По своя смисъл те са териториални и вървят със съответното графско или маркизко имение, т.е. са свързани със земята, а не с индивида. В рамките на двора тези титли нямат почти никакво значение и техните носители в технически смисъл са все едно без титла.³³¹

В ежедневието живот на двора – отбелязва Б. Гаврилов – йерархията и нейното спазване придават ред на иначе хаотичното стълпотворение от желаещи да се покажат като видни благородници. По-предното място обаче носи предимства при поддръжката и участието в различните церемонии, като в крайна сметка това е и борба за достъп до особата на владетеля и свързаните с това облаги. А на по-битово ниво йерархичните дворцови пререкания за предимство и йерархия се изразяват в т.нар. **„битка между трите стола“ – фотьойла, стола и табуретката**, като на всяка категория от йерархията съответства правото на използване на един от трите стола, а освен това педантично е уточнено кой в присъствието на кого на какъв стол има право да седи и кой не; пред кого следва да се отворят двете крила на вратата и пред кого – само едното...,³³² и т.н., и т.н. С една дума „битката“ е не само и не толкова да бъде спечелено доверието на краля, но и благодарение на това отделните йерархични кохорти да се присламчат към десетките привилегии и облаги около вкусната „трапеза на властта“.

Редно е да отбележим, че в „битката между трите стола“ за различни властови изгоди, доходи и служби съществено място заема кралското домакинство, заобиколено от домакинствата на останалите членове на кралската фамилия. В унисон с толерираната от Луи XIV практика все повече и повече благородници пристигат, за да търсят служби в тези домакинства, които постоянно нарастват по размер. Така например, докато през 1523 г. дворът на Франсоа I наброява едва 540 души, а този на Анри IV през 1595 г. – 1500, то дворът на Луи XIV през 1657 г. вече наброява цели 4000 души; дворът на кралския брат – херцог Филип Орлеански, наброява допълнително около 1000 души, а този на Мария Тереза – други 200.³³³ И

³³¹ Вж. пак там.

³³² Вж. пак там, с. 39 – 40.

³³³ Вж. пак там, с. 33.

съвсем естествено тези разширени домакинства се превръщат в магнит за част от благородниците и поле за реализация, където, освен че придобиват възможности за контакти и връзки, се обучават и социализират. Системата на кралския двор от епохата на абсолютизма може да бъде уподобена в зависимост от гледната точка на огромен и добре смазан часовников механизъм, в който всяко винтче добре знае и изпълнява своята функция, или на огромна билиардна маса, върху която всичко се движи хаотично около особата на всесилния монарх.³³⁴ Още повече че всички административни постове в тогавашна Франция са венални, т.е. се купуват и представляват лична собственост на своя притежател. Тази система всъщност дава възможност служещите при двора да се множат, като по този начин, от една страна, разширява достъпа на благородниците до особата на владетеля, а от друга, му дава възможност да контролира повече хора. Затова благородниците по времето на Луи XIV са около 200 000 души (1 % от населението), а от тях около 4000 – 5000 са постоянно при двора (10 000 при системата на ротация).³³⁵ Това допълнително обяснява безспорния исторически факт на нескончаемата борба за благороднически титли, постове и облаги в орбитата на кралската власт и семейство.

Съвършено логично е да се предположи, че „благородническата“ борба за властови привилегии почти винаги се разгаря в двора на Краля Слънце или в огромния достолепен и пищен **Версай**, който от 1682 г. се превръща в официално седалище на правителството. Сградите на този комплекс **към края на XVII в. населяват общо 20 000 придворни и слуги, като 5000 от тях живеят в двореца.** Или, градът Версай, построен специално за да обслужва двореца, е населяван от около 40 000 жители, вкл. и търговци, докато благородниците, настанени в северното крило, се придвижват сред навалищата с „флотилия“ столове носилки.³³⁶ С други думи дворецът предлага всички необходими условия за работа, ритуали, живот, привилегии, разврат, интриги и пр., и пр.

В разцвета на управлението на Луи XIV в дворцовия комплекс Версай, и най-вече в големия дворец, **има 220 апартамента и 450**

³³⁴ Вж. пак там.

³³⁵ Вж. пак там.

³³⁶ Вж. **Уилямс**, Х. Цит. съч., с. 188.

стаи, в които могат да се настанят не повече от 3000 души, като останалите няколко хиляди обитатели трябва да търсят подслон в околните селища, вкл. и в близкото село Версай. Така **дворцовият комплекс** се превръща в грамаден механизъм, **в рамките на който се харчат 6 от всеки 10 франка, събрани от данъци**. В този смисъл, изглежда, имат право онези автори, които разглеждат елита на Стария режим като паразитни консуматори, разхищаващи огромни материални и финансови ресурси,³³⁷ които биха могли да се използват за много по-рационални неща в държавата.

Всъщност Версай се състои от множество отделни (и различни) дворци – големи, малки и др., които обаче са равноотдалечени от краля и кралицата, и то така, че да не пречат на тяхната работа, почивка и живот. Ето например какво представлява прочутата и до днес Огледална зала (наричана „Голямата галерия“). В нея има близо 400 огледала, които трябва да отразяват гледките, виждащи се от отсрещната страна, заета изцяло от прозорци. Вечер (огледалата) усилват светлината на хилядите свещи, които се палят върху огромните полилеи, а пък по тавана на залата са изобразени сцени от войните на Краля Слънце. Докато долу, край огледалата и прозорците, са поставени статуи на римски богове и богини. Тази Огледална зала е привършена през 1684 г. и веднага е използвана за официални приеми, като първият е свързан с посещението на дожа на Генуа на 15 май 1685 г. Това събитие е отразено в огромен goblen, който и до днес може да се види в двореца.³³⁸

Успоредно с Големия дворец Луи XIV построява и друг, по-малък, в парка на север от Големия канал. Той иска да има свое „любовно“ кътче, където на спокойствие да се усамотява с тогавашната си фаворитка – прелъстителката мадам Дьо Монтеспан. Тук двамата се надяват, че няма да се налага да спазват строгия етикет и че няма да бъдат наблюдавани от стотици очи, докато флиртуват безметежно. В началото това е малък, но невероятно екзотичен павилион, облицован в синьо-бели порцеланови плочки в холандски стил. Построяването му е истинско разточителство на стойност 3 млн. ливри. И няма никакво съмнение, че главната му

³³⁷ Вж. **Гаврилов**, Б. Държавата... Цит. съч., с. 34 – 35.

³³⁸ Вж. **Ботев**, Р. Личният живот на Луи XIV. София: Милениум, 2020, с. 71.

цел е да бъде олтар на сластолюбивото еротично удоволствие, защото централно място в него заема огромно великолепно легло, украсено със злато и сребро, като на тавана е поставено голямо огледало. По стените са изрисувани невинни амурчета (малки любовници), а от един шкаф се носят разнообразни аромати, изцяло предразполагащи към пълно отпускане³³⁹ и отдаване на неописуемите сексуални наслади в кралските постели... И нещо друго интересно: според данните на историците **през мирните периоди разходите наблизават 3 % от бюджета на кралството**. Така например за първата активна строителна кампания (1670 – 1672 г.) при среден годишен бюджет между 85 и 90 млн. ливри разходите са: през 1670 г. – 1 632 800 ливри; през 1671 г. – 2 481 400 ливри; през 1672 г. – 2 022 500 ливри.³⁴⁰ Тези колосални суми, разбира се, изобщо не притесняват кралската особа най-малкото защото, първо, не са някакви лични средства; второ, разходвани са от държавния бюджет за персонални наслади, угощения и удоволствия; и трето, те се полагат на краля по право, т.е. израз са на неговия легитимен привилегирован статут, който в действителност е неприкосновен и неоспорим от никого в абсолютната монархическа държава.

Ще добавим още една внушителна картина по думите на Фр. Волтер, каквото представлява наскоро реформираният кралски дом: „Той включвал 4 роти гвардейци, всяка от по 300 благородници, сред които имало много млади по-малки синове без заплата, отбиващи като другите редовна военна служба; 200 охранителни жандарми, 200 лековъоръжени конници, 300 мускетари, все благородници, и то подбрани, прекрасни с младостта и добрата си външност; 12 роти жандармерия, впоследствие увеличени до 16; дори швейцарските гвардейци стотници придружавали краля; френските и швейцарските гвардейски полкове охранявали дома или палатката му. Тези сили, обсипани със злато и сребро, в огромната си част представлявали едновременно повод за ужас и за възхищение сред едно население, несвикнало с каквото и да било великолепиe“³⁴¹.

³³⁹ Вж. пак там, с. 73.

³⁴⁰ Вж. пак там, с. 70.

³⁴¹ **Волтер**, Фр. Веът на Луи XIV. Том I. София: Изток – Запад, 2015, с. 133.

Би било интересно да проследим в тези приказни условия на Версай как протича **един ден от живота на Краля Слънце** като най-привилегирования от всички други привилегировани членове на френските съсловия.

Обикновено денят на Краля Слънце започва в осем без петнадесет, когато първият камериер, който спи в антрето на кралската спалня, прибира сгъваемото си легло и с това сякаш задвижва голям, но невидим механизъм.³⁴² След него се появяват (ако е зима) **отговорниците за кралския огън**, последвани веднага от **кралския часовникар**, който навива часовника и с това сякаш пуска в ход поредния календарен ден. В същия момент от страничната врата се появява **кралският перукер** с първите две перуки за деня, като до този момент кралят все още е в леглото си и завесите му са спуснати до средата. При първия удар на осем часа **прислужникът** го събужда с думите „Сир, време е“ и приятната новина за кралското събуждане веднага като бриз преминава в другите стаи, пълни с благородници. В този момент в стаята влизат **кралският лекар** и **кралският хирург** заедно с „мама“ Дюфур – старата дойка на краля, която го целува и се информира как е спал, докато двамата медици го разтриват и му помагат да смени ризата си! В осем и петнадесет в спалнята влиза **Великият шамбелан** заедно с онези членове на кралското семейство (кралския брат, херцозите на Бургундия, Бери, Орлеан и Бурбон; херцог Дьо Мен и графа на Тулуза), които са допуснати до така желаната *grand entrée*, когато на краля се поднася светена вода. След като кралят приеме светената вода, всички напускат, за да може той да каже молитвата си, след което отново влизат, но този път, за да се насладят на гледката от смяната на ризата и перуката (ризата обикновено се поднася от най-старшия присъстващ благородник). До този момент никой не споменава нито за миене, нито за баня, въпреки че към 1640 г. вече е прието ежедневното миене на ръцете и лицето. Това, разбира се, не бива да се върши с вода, която се смята за нездравословна, а лицето трябва да се изтрие с парцалче, напоено в някакъв алкохол.

³⁴² Пространното представяне на типичното ежедневие на Луи XIV на следващите няколко страници е направено и се движи според изложението на българския учен Б. Гаврилов, когото нееднократно вече цитирахме по-преди (Вж. **Гаврилов**, Б. Държавата... Цит. съч., с. 40 – 46).

След приключването на обличането Луи обикновено изпива чаша вино, разрежено с вода, или популярния по онова време хипокрас (бяло вино, захар и подправки – мускатово орехче и амбра). В продължение на цели 4 месеца през 1696 г. виното е заменено с кафе, но Луи никога не посяга към шоколад или чай. След това, вече напълно облечен (обикновено в кафяво, което е неговият любим цвят), кралят коленичи до леглото си, за да се помоли, като заедно с него коленичат и всички духовни лица, които присъстват. После кралят преминава в кабинета си, където разговаря със своите довереници, на които съобщава дневните си планове. Оттам се отправя на меса, последван от целия двор, като характерно за краля е стриктното спазване на външната страна на обредите – той 5 пъти годишно взема участие (през целия си дълъг живот само един път пропуска месата).

При последвалото завършване на обреда кралят се отправя на работа със Съвета, който обикновено се провежда в голямата кралска гардеробна или в кабинета. Неделите, понеделниците и средите са отредени за заседания на държавния съвет, а вторниките – за съвета по финансите. Веднъж или два пъти месечно в понеделниците се провежда и заседание, на което се занимава с вътрешнополитически проблеми. Сутрините на четвъртъците са отредени за частни аудиенции, докато в петъците кралят прекарва времето между сутрешната меса и обяда, затворен със своя изповедник. След приключването на работата със Съвета кралят има навик да му се четат холандските вестници, за което отговаря външният секретар, а след това настъпва святото време на **кралския обяд**.

Както повечето елементи от дневното разписание на владетеля, и неговото хранене представлява **важно публично събитие**. Той може да бъде организиран по три начина. Най-пищният, т.нар. „*grand couvert*“, е изключително рядко събитие и обикновено се дава на някои важни празници или понякога във Фонтенбло заради присъствието на Мария Моденска (детронираната след 1688 г. кралица на Англия). Сравнително рядко практикуван е и представителният обяд *au public*, който е обществено събитие, на което може да дойде и да гледа всеки прилично облечен гражданин. Тук с известно удивление трябва да отбележим, че кралските дворци

през XVII в. са много по-достъпни от днешните резиденции на държавните глави. Всичко, което се изисква от дамите, е само да имат прилична рокля и придружител, а за мъжете – да носят шпага като символ на благороднически ранг. На онези, които „забравят“ своята, носачите, въртящи се около вратите на Версай, са готови веднага да им „заемат“ една, разбира се, срещу заплащане. Така всеки прилично облечен човек минава покрай стражата и се озовава в двореца, където може да наблюдава кралския обяд или да се вре, където си поиска.

Най-честата форма на кралския обяд е *au petit couvert*, като дори и в този случай церемонията си остава дълга и впечатляваща. Тя започва с появата на дежурния метрдотел (ръководителя на кралската трапезария) заедно с дежурните благородници и чиновници в кухнята (всъщност в една от кухняте – във Версай има пет кухни). Там метрдотелът опитва отделните ястия и след това, оформени като процесия, всички тръгват към кралската трапезария. Всеки, който срещне процесията с обяда, е длъжен да се поклони, сякаш пред него преминава особата на владетеля. При обяда кралят обикновено настоява за присъствието на брат си, дофина, някои приближени и кардинали, но на никого от тях не се предлага стол и всички стоят прави. Според правилата добре наредената маса трябва задължително да е постлана с холандска ленена покривка, която да достига пода от всички страни, тъй като се използва и като салфетка, нищо че към 1660 г. се появява и самата салфетка. А още през 1648 г. чинията заменя филията хляб, която до този момент служи като поставка за месото, макар че в някои отношения животът във Версай малко изостава от Париж, тъй като Луи XIV продължава да яде с пръсти до края на живота си (докато в Париж виллицата става обичайна още през 1648 г.). Сервирането на масата не се различава много от днешното; обикновено ножовете имат бели дръжки, а тези с черни са използвани само по време на постите. Странното е, че през ранния период от властването на Луи XIV супата не се сервира в отделни чинии, а в нещо като кана с две дръжки, от която всеки гост гребва поред. Обаче до втората половина на века месото се сервира нарязано на по-дребни късове, от които всеки може спокойно да си взима с пръсти. След обяда, ако

няма извънредно заседание на Съвета, кралят посвещава времето си на любимите си занимания – разходка, стрелба или лов.

Абсолютно задължително три вечери седмично – в понеделник, сряда и петък (от октомври до Цветница), са предвидени за т.нар. „*appartement*“, когато Луи приема у дома си своя двор в часовете между 19 и 22. Забавленията обикновено започват с концерт и продължават с карти или билиард, като тонът е по-неформален, а суровите закони за правото да се седи в присъствието на по-високоставен са разхлабени. Идеята на тези сбирки, които започват едва след преселването във Версай, е да се подчертае достъпността на краля, но въпреки тази привидна неформалност не е признак на добър тон да се отсъства, тъй като кралят винаги се интересува къде е дадено лице, което отсъства от вечеринките. През късните години на управлението си Луи изоставя тази форма на прекарване на вечерите и обикновено работи от 19 до 22 в стаята на мадам Дьо Ментнон, където приема докладите на своите министри...

Кралската вечеря обикновено е към 22 и винаги се сервира *au grand couvert*, което за този случай означава в присъствието на цялото кралско семейство. Символиката на това събитие е да събере бащата и цялото му семейство в края на деня, но атмосферата си остава формална и скучна. За Луи обаче това е коронното ядене за деня, което той обича и му се наслаждава. През добрите си години кралят обикновено можел да изяде доста сериозни количества храна. Например известен е случай, когато **на една вечеря владетелят изконсумирал четири чинии супа, един фазан, една яребица, два резена шунка със салата, малко овнешко с чесън, сладки, плодове и няколко твърдо сварени яйца. За през нощта до главата на краля се сервират обикновено две бутилки вино и една с вода, три студени блюда и две парчета хляб. Нищо чудно, че при аутопсията на Луи се установява, че стомахът му е двойно по-голям от нормалния.**³⁴³

След вечеря за няколко минути кралят приема поклоните на дамите, след което сам прави прочутия си поклон и преминава в частните си покои, където го очаква семейството му. Тук кралят и брат му обикновено сядат на фотьойли, дамите – на табуретки, а

³⁴³ Вж. пак там, с. 45.

останалите мъже (дофинът, синовете му и кралските незаконни деца) остават прави. После, след около час, кралят дава знак за края и преминава в следващата стая, където храни кучетата си, и после отива в спалнята, където го очакват събрани всички, които имат честта да бъдат допуснати до кралското лягане. След като казва молитвите си, кралят избира с поглед онзи, на когото се полага изключителната чест да му носи свещта до леглото. Следва кралско събличане на дрехите и поклон, с който той отправя придворните. Накрая остава само малката церемония на *petit coucher*, при което избрани благородници имат право да отправят молби или искания до краля, която завършва със сядане на краля на тоалетния стол, което обаче е формално, тъй като кралят обикновено вече си е свършил работата по-рано. С това дългият ден във Версай най-накрая достига своя край и всички се оттеглят до следващата сутрин, когато всичко се повтаря отново и отново,³⁴⁴ и така до смъртта на монарха.

Вероятно на този толкова натоварен, тежък и изнурителен дневен режим на Луи XIV може да съперничи само ежедневието на турския султан в Османската империя.

Изобщо привилегированото положение на Краля Слънце във френското феодално общество е един от основните двигатели на неговата абсолютна власт, което ще подкрепим с още няколко фразиращи факти и обстоятелства. В този смисъл според данни от последните години от управлението на Луи XIV **продажбата на постове** бележи своя връх, като по-късно, през XVIII в., общата стойност на веналните постове достига 585 млн. ливри. Тази практика е един от секретите за виталността на повечето средновековни и ранномодерни кралски режими. Разбира се, съществуват и известни управленски практики, които не се харесват на чиновниците, като най-очевидната от тях е **непрекъснатото създаване на нови служби**, което намалява относителната тежест на старите.³⁴⁵ Веднъж продадени обаче, службите рядко се завръщат отново при Короната за повторна продажба, но пък тя си запазва правото да ги **облага с такси** при всяко прехвърляне от едни ръце в други. Нещо

³⁴⁴ Вж. пак там.

³⁴⁵ Вж. пак там, с. 77.

по-важно: кралят манипулира облагите, получавани от тези служби, и по този начин изцежда още плащания от техните притежатели. Веднъж подмамани да купят служба, нейните притежатели са изложени на непрекъснатия кралски шантаж. Така кралят може да предложи да „потвърди“ техните привилегии в замяна на известно доплащане, а понякога той прави преоценка на стойността на даден пост и отново поисква доплащане.³⁴⁶ Така нередко кралят заплашва да създаде нови служби там, където вече е продавал такива, с което увеличава броя и намалява доходите на техните предишни притежатели, създавайки нещо като „бюро“ от еднотипни чиновници. За сметка на тези неудобства обаче тази система прави извънредно трудно точното определяне на отговорността, което позволява на членовете на подобно „бюро“ да забогатяват, без да се обременяват с лична отговорност.³⁴⁷

Особено високо се котират от кралския двор **пожизнените назначения** (признати през 1467 г.), като следващата стъпка е превръщането им в наследствени. Същият принцип позволява и тяхното продаване на трети лица. И така службите постепенно се превръщат в стока. През XVI в. тази практика се разширява и службите се продават не само от краля, но и на нещо като вторичен пазар (от едно лице на друго), осъществяван с кралско съгласие. Още през 1522 г. Франсоа I създава **специална каса**, която събира постъпленията от продажбата и трансфера на служби, като към началото на XVII в. доходите от тази служба съставляват около 1/3 от нетните приходи на кралското съкровище. Поради големия интерес броят на службите непрекъснато нараства: през 1515 г. те са едва 5000; през 1610 г. те са вече 25 000; през 1665 г. – 46 000; а в навечерието на революцията през 1789 г. – около 70 000. Така през 1789 г. около 1 % от пълнолетното френско население притежава някакъв венален пост.³⁴⁸

Всъщност закупеният служба прави твърде добра инвестиция, която му открива възможност за изкачване по социалната стълбица, като например израстването от преуспял търговец до благородник на шпагата, в разстояние на три поколения и която не е нещо необичайно. Естествено, необходимо е повече, за да могат те

³⁴⁶ Вж. пак там.

³⁴⁷ Вж. пак там.

³⁴⁸ Вж. пак там, с. 78.

да бъдат признати като истински благородници, особено от онези семейства, които се **радват на стари и отлежали титли**. Освен това Короната осъзнава проблемите, които могат да възникнат от девалвирането на благородническия статут, и поради това броят на постове, които го гарантират, никога не надхвърля повече от 4000. А към това трябва да се добави, че различните служби облагородяват по различен начин, тъй като повечето изискват две и дори три поколения неизменно присъствие на същата служба, и едва тогава жадваният наследствен благороднически статут става факт.³⁴⁹

Не бива да се подминава още една „скромна“ кралска привилегия на Луи XIV, която, освен че е много търсена от благородниците, и изцяло служи за постоянното укрепване на властовия авторитет на самодържеца. Става дума за безразборното **даряване на служби, почетни длъжности, пенсии и други облаги**³⁵⁰ на най-влиятелните в кралството аристократи (и благородници) и овластени лица като изява на монарха в качеството му на абсолютен властелин и глава на патронажа в системата от привилегии в обществото.

Тук е мястото да посочим, че изброените **привилегии в абсолютистка Франция (продажбата на постове, създаването на служби, пожизнените назначения, раздаването на титли)** са **изрично право на Краля Слънце, целят трупане на огромни богатства и са само нищожна брънка от безконечната верига от всякакви възможни привилегии в късното феодално общество**. При това, без да калкулираме масовото „внедряване“ на привилегиите във всички тъкани на френската обществена система – икономическата, духовната, културната, религиозната, местната и пр.

Изобщо според сполучливото обобщение на Р. Ташева при доктрината на абсолютизма **„кралят е извор на привилегиите** – както на личните, така и на тези, дарени на различните професионални и териториални общности, – и само в случай на сериозно провинение или на заплаха за „общото благо“ би могъл да отнеме онова, което е дарил“³⁵¹ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Но толерантното отношение към привилегированите се определя не само от желанието на кралете да спазват предписанията на доктрината,

³⁴⁹ Вж. пак там.

³⁵⁰ Вж. **Ташева**, Р. Цит. съч., с. 153.

³⁵¹ Вж. пак там, с. 387.

тъй като до голяма степен тяхната политика се ръководи от съвсем прагматични съображения. Защото, на първо място, за да бъде ефикасна кралската власт, тя е принудена почти постоянно да се опира на опита и влиянието на благородниците и техните клиенти. Второ, монарсите стават в значителна степен зависими от своите връзки с тях и несъмнено са заинтересувани да ги поддържат. Трето, освен за чисто политически цели, кралете се нуждаят от сътрудничество с привилегированите и в качеството им на държавни кредитори. Плюс това те често взимат заеми от тях или ги принуждават да плащат различни данъци и такси срещу обещанието да потвърдят правата и привилегиите им. Тази практика реално е превърната от Луи XIV в добре функционираща система, която запазва значението си чак до 1789 г.³⁵²

И най-после, постоянният недостиг на пари непрекъснато тласка кралете към **продажба на нови привилегии**, като по този начин броят на привилегированите във Франция расте и именно те формират онази социална група, която най-остро се противопоставя на проектите за данъчно равенство. Така режимът се оказва изправен пред много сериозно вътрешно противоречие, справедливо определено като „колкото повече укрепва абсолютизмът, толкова повече той отслабва“ (Дьони Рише), което с течение на времето създава нови и нови социални катаклизми.³⁵³ В този смисъл абсолютистките привилегии последователно се превръщат в непреодолима бариера за развитие на каквото и да е социално равенство, поради което стават и една от основните причини за избухването на революцията във Франция.

Въпреки това през епохата на Луи XIV почти всички групи, които съставляват обществото, имат определени привилегии. Под това се разбират специалните права, гарантирани от закона, които (поне на книга) улесняват дадената група за изпълнението на нейните задължения. В онези времена, когато държавата е толкова слаба, че не може да осигури изпълнението дори на най-важните функции, като защитата на територията и събирането на данъците,

³⁵² Вж. пак там.

³⁵³ Вж. пак там, с. 387 – 388.

от някои групи се очаква да помагат и в тези насоки. Именно затова всички привилегии са подредени в определен йерархичен ред в зависимост от заеманите длъжности в държавата.³⁵⁴ С други думи казано, наложените **привилегии във френското общество не са само спонтанен или емоционален акт на кралската воля, а са и естествен резултат от общоприета обществена потребност (за елита и част от хората), поради което те (привилегиите) получават държавна легитимност чрез съответните закони и нормативи.** В този смисъл привилегиите са юридически признати права, изгоди и облаги, включени в обхвата на специална социална система във френската феодална държава, от които се ползват в различна степен трите ключови съсловия на обществото – духовенството, дворянството и третото съсловие. Тези привилегии включват всички социални сфери – политическата, икономическата, духовната и т.н., и водещите съсловия в обществото, поради което ще ги разгледаме по-подробно.

Измежду посочените социални групи **най-привилегировано е т.нар. „второ съсловие“ (благородниците, нотабилите, аристокрацията)** като специално обособена група, имаща собствено наследство и безусловна кралска подкрепа. Това съсловие в лицето на благородниците се формира към средата на XVII в., когато Луи XIV слага началото на съзнателно провеждана политика в полза на придворния благородник (чиито семейства са с наследствен благороднически статут), който редовно посещава проявите на кралския двор и се отличава със своята военна функция и доблест. Така, постепенно, се оформят **две групи благородници:**³⁵⁵ първата са **придворните благородници**, в която се включват всички представени и живеещи при двора, които имат пряк достъп до краля, получават почти всички постове, пенсии и облаги, като на върха стоят т.нар. „големи придворни благородници“ с огромни доходи и високи титли (под тях се подреждат по-дребните участници в дворцовия живот); и втората група се състои от **провинциалните благородници**, включваща всички онези, които въпреки титлите си не са

³⁵⁴ Вж. Гаврилов, Б. Векът... Цит. съч., с. 57.

³⁵⁵ Вж. Гаврилов, Б. Държавата... Цит. съч., с. 122.

представени в двора и водят полузабравено съществуване в провинциалните си имения, без големи средства и някакви примамлива житейска перспектива.

Тоталното разрастване на привилегиите достига своя апогей в зенита на бляскавото управление на Луи XIV, когато кралският двор във Версай наброява около 5000 души, от които обаче само няколкостотин висши благородници имат истинско влияние и позиции (при краля и в двора) и естествено ползват богата гама политически и икономически облаги. Става дума за **масово купуване на титли, постове, служби, почетни привилегии (например право на носене на оръжие, предимство при съдене) и др., от което се печелят сериозни пари за онова време, при това от изключително тесен кръг близки до краля благородници (и аристократи)**. Нещо повече – както твърди Б. Гаврилов, някои категории от висшия придворен елит се радват на изключителни права, какъвто е случаят с изискванията към живота на благородника ерген, а именно: домакинството му да включва 37 слуги; от тях петима да са лични слуги на старшите слуги; 14 впрегатни и 16 ездитни коня, като общата сума на разходите за подобно домакинство възлиза на 1600 луидора годишно. Друго – при женитба към този персонал се добавят още 16 души, а ако се появят деца – нови 7 души, от които една лична помощница на дойката; а ако семейството поддържа и вила, това изисква още 12 души. Така около младото семейство благородници са заети и получават доходи цели 72-ма души,³⁵⁶ което формира огромна и трудно управляема армия от лакеи и прислужници, като голяма част от тях изобщо не са на заплата, а получават по нещичко, и то само каквото и когато техният господар благоволи да им даде (вероятно поради финансови затруднения на съответния благодетел).

В никакъв случай не бива да се изпуска още една, твърде съществена привилегия, каквата е **предоставянето на апартаменти** във Версай на „социално слаби“ придворни велможи и аристократи. Това се счита за височайше кралско благоволение, поради което през 1722 г. е изготвен специален списък с апартаментите, включващ 324 жилища в двореца, като от тях 103 са предоставени

³⁵⁶ Вж. пак там, с. 126.

на близки придворни, а останалите – на краля (5 бр.) и на неговото семейство (256 бр.). Тук „битката“ за спечелване на кралското благоразположение от страна на елита е толкова безпощадна, че дори известният социалист утопист Сен Симон през 1709 г. заплашва демонстративно да се оттегли на село, когато е лишен от апартамента³⁵⁷ (защото за придворните е въпрос на чест да имат жилище във Версай). Чудно ли е тогава, че само две столетия по-късно комунистическият вожд Т. Живков също се специализира в раздаването на държавни апартаменти на свои приближени партийци и интелегенти, вероятно почерпил опит от практиката на Краля Слънце (ако изобщо е чел за това)...

По подобен начин стоят нещата с използването на различни видове привилегии (в случая икономически) от местните благородници и олигархии, които ловко „жонглират“ с предоставените им от краля специални данъчни преференции. Затова рационално е използвана данъчната политика на държавата, чиито ирационални механизми са реализирани по следния перфектен начин: определяйки данъците на провинциалните и градските общности, Короната разрешава на местните власти да продават бонове и анюитети, за да наберат необходимите фондове. Впоследствие членовете на местните олигархии купуват тези финансови инструменти, като фактически заемат своя капитал на местните управи, контролирани по същество от самите тях. След това **Короната позволява на местните власти да налагат допълнителни местни данъци за обслужване на муниципалните дългове, от които елитите са освободени.** В същото време **кралят осигурява на големите аристократи престижни постове, за които те получават щедра издръжка.** А в добавка на това той им позволява да сключват заеми срещу бъдещия доход от поземлените им имения, създавайки по този начин огромен дългов масив, който допълнително ги обвързва с Короната. Така капиталът, акумулиран от местните елити, е предоставян обратно на разположение на центъра,³⁵⁸ с което всъщност се осъществява двуразова олигархична печалба (на висше и местно равнище) на принципа „и вълкът сит, и агнето цяло“.

³⁵⁷ Вж. **Феро**, Марк. История на Франция. София: Рива, 2008, с. 167.

³⁵⁸ Вж. пак там, с. 35.

Впрочем френското благородничество е най-хищническият консуматор на множеството привилегии, тъй като притежава огромни богатства (особено аристократите), които се подразделят на пет основни категории: 1) благородници, които плащат над 500 ливри капитация (данък, заплащан от всеки, освен от престолонаследника и напълно безимотните) и имат най-малко 50 000 ливри годишен доход, като тази група е не повече от 250 семейства за цялото кралство (вкл. придворните и най-богатите представители на аристократите благородници); 2) богати провинциални благородници (около 13 %), чиито доходи са между 10 000 и 50 000 ливри и обхващат не повече от 3500 семейства; 3) провинциални благородници с доходи между 4000 и 10 000 ливри, които включват около 7000 семейства (към 25 %); 4) благородници с доходи под 4000 ливри, които притежават около 11 000 семейства (40 %), като с тях може да се живее задоволително, но без никакви излишества и екстравагантности; и 5) средства под 1000 ливри като ниво, под което благородническият начин на живот почти е невъзможен, на което равнище обаче все пак живеят около 5000 семейства.³⁵⁹ Иначе казано, само **няколко процента от населението на страната (2 – 3 %) и някъде около 12 000 семейства са активни ползватели на едни или други привилегии в зависимост от своята близост с краля и участието си в нескончаемите придворни прояви, мероприятия, церемонии, ритуали и т.н.,**³⁶⁰ т.е. членовете и представителите на различните олигархични кръгове – политическите, икономическите, търговските, духовните, религиозните и др., които стоят най-близко до кралската особа при Стария режим (другото название на френския абсолютизъм).

³⁵⁹ Вж. пак там, с. 65.

³⁶⁰ Тези данни се потвърждават и от приведените цифри от Жозеф дьо Местр, според когото броят на главите на знатните фамилии, които избират депутати в Генералните щати, може да се изчисли на 25 000 души и като го умножим по 5 (обикновения брой на членовете на едно семейство), ще получим 125 000 аристократи. Или, да закръглим на 130 000, за да бъдем по-сигурни; да махнем жените: остават 65 000. И от последната цифра трябва да извадим: 1) благородниците, които никога не са напускали Франция; 2) тези, които са се върнали; 3) старците; 4) децата; 5) болните; 6) свещениците; 7) всички, които са загинали във война, убитите и умрелите от естествена смърт (Вж. **Местр**, Жозеф дьо. Размишления за Франция. София: Кама, 1996, с. 104).

Следващото привилегировано съсловие (или първото) е съставено от добре образовани духовници и членове на светите ордени. Това **духовенство**, което обикновено се диференцира на висше и нисше, е високообразовано, начетено и интелигентно и, както е добре известно, висшето духовенство изцяло се подбира из редовете на благородниците, докато нисшето – от редиците на неблагородниците. Така, с развитието на Стария режим, и особено през XVIII-то столетие почти целият състав на висшето духовенство започва да се попълва от придворната аристокрация. Доказателство за това са данните за периода 1774 – 1790 г., през който 90 % от всички епископи са с благородническо потекло, докато този процент от 1682 – 1700 г. е 84.³⁶¹ Нещо повече, броят на духовниците във Франция през XVIII в. наброя около 130 000, от които 65 000 свещеници, 25 – 27 000 монаси и 38 – 40 000 монахини, като само числеността на висшия клир е около 8000 души, в т.ч. епископи, абати, абатиси, катедрални каноници и др. с доход от 10 000 ливри нагоре. Освен това френският епископат се състои (след 1689 г.) от 139 епископи, чиито диоцези варират от малките (в Централна Франция) до огромните енории от по 600 – 800 селища на север и изток. Доходите се движат в същия диапазон: от 10 000 ливри до 200 000 за архиепископа на Страсбург, като, разбира се, всички епископи през XVII и XVIII в. са с аристократичен произход. В случая богатството на френската църква се базира на няколко източника, най-важният от които е земята, докато църковните земевладения заемат около 10 % от националната територия, като варират от 4 % в някои южни провинции до над 30 % в Пикардия и Камбрези, а паричните постъпления са от 60 до 180 млн. ливри на година. Тази политика дава добри плодове, както личи от едно обръщение на Генералната асамблея на духовенството към Короната от 1680 г.: „Ние сме толкова тясно свързани с Ваше Величество, че нищо не може да ни раздели“³⁶². Тази е и главната причина **духовенството** да се ползва със значителни протекции и редица **привилегии** от краля, като изброещите вече **продажби на служби, откупуване на постове, високи заплати, отпускане на заеми (изгодни), продажба на църковни**

361 Вж. Гаврилов, Б. Векът... Цит. съч., с. 85; Фюре, Фр. Цит. съч., с. 124.

362 Цит. по: Гаврилов, Б. Векът... Цит. съч., с. 39.

земи (преференциално), намалени данъци (местни) и др., което потвърждава тезата, че държавата и църквата по времето на Краля Слънце са едно цяло, а не обратното (както някои твърдят). Това – едно. Друго – известно е, че църковните сеньори се радват на почти същите предимства, които има дворянството във Франция. Така например епископите, игумените и абатите притежават имения или цензови участвци по силата на църковните си функции; манастирите обикновено притежават сеньориалните права върху селото, на чиято територия са разположени, и т.н. Тогава във френските манастири все още има крепостни селяни, използвана е ангарията, установяват се техни права върху панаирите и пазарите, притежават собствени пекарници, мелници, преси за вино, бикове за разплод и др.³⁶³ И трето – любопитно би било да добавим, че според утвърдената практика Короната редовно получава доходи от всички вакантни места в епархиите, плюс редовни „подаръци“ от страна на духовенството към краля, които възлизат на почти 2 млн. ливри годишно.³⁶⁴ В този смисъл действително много трудно може да се каже кое съсловие е по-привилегировано и по-котирано от краля – духовенството или дворянството.

Между другото ще вметнем, че в състава на **третото съсловие** се включват всички останали социални групи, като тук ще открием появата и развитието на **буржоазията**, която само частично следва да се впише в системата от привилегии на френското абсолютистко общество. Тук разделението в обществената тъкан през епохата на Стария режим върви най-вече по линията привилегировани – непривилегировани, защото съществува сериозно разслоение по богатство, обществен престиж и положение в полза на първите две съсловия.³⁶⁵ Поради тази причина формиращата се буржоазна класа няма силните позиции на късните капиталисти и въпреки това не се задоволява с подчиненото си положение в обществото спрямо привилегированите слоеве тогава. Факт, който изобщо не ѝ пречи с течение на времето да се домогва до богатата палитра кралски привилегии.

³⁶³ Вж. **Токвил**, Ал. Цит. съч., с. 119.

³⁶⁴ Вж. **Гаврилов**, Б. Държавата... Цит. съч., с. 111; 114.

³⁶⁵ Вж. **Гаврилов**, Б. Векът... Цит. съч., с. 69.

Когато разглеждаме мащабите на привилегиите в абсолютистката Франция, не бива да забравяме и една от най-разпространените и търсени облаги в държавата – **освобождаването от данъци**. Тази политико-икономическа привилегия е широко прилагана като могъщ финансов лост за облекчаване на „тегобите“ на висшите елити в името на властта, от една страна. И от друга, за набиране на колкото се може повече държавни средства от всички останали социални слоеве (стари и нови, малки и големи, средни и бедни и т.н.). По този начин Кралят Слънце находчиво успява да убеди елита в полза на силната монархия (кралската власт), създавайки нови икономически (данъчни) предимства за елитните съсловия в наложената система от привилегии.

В какво се изразява същността на тази фундаментална привилегия?

На първо място трябва да изтъкнем обстоятелството, че **благородниците и духовенството заедно с голямата група на държавните служители се радват на пълно освобождаване от всяка форма на пряко данъчно облагане**. Така вместо израстване на силна и стабилна средна класа във Франция се оформя разнородна и разделена група носители на най-различни привилегии, свързана със системата на абсолютизма. А за количеството на освободените от данъци можем да съдим по сведения от 1664 г., в които се посочва, че само в департаментите на правосъдието и финансите има 46 000 лица, които се радват на тази привилегия, като почти 40 000 от тях са напълно ненужни и се числят на служба само поради това, че са си купили синекурни постове с цел да бъдат освободени от данъци.³⁶⁶ Или, **практически буквално всички основни (и управленски) съсловия и елити не плащат никакви данъци**, което почти няма аналог в европейските държави от късната средновековна историческа епоха.

С подобна привилегия се ползват и управниците на **местните провинции, които сами си определят величината на данъците**, като частта, която плащат на центъра, се договаря в нарочни преговори с представители на краля.³⁶⁷ Тази практика обаче, въпреки

³⁶⁶ Вж. **Гаврилов, Б.** Държавата... Цит. съч., с. 163.

³⁶⁷ Вж. пак там, с. 165.

че е недолюбвана от Луи XIV, десетилетия наред намира изключителен прием и одобрение сред духовенството и дворянството поради простата причина, че чрез ниските данъчни ставки много по-бързо, лесно и законно се забогатява по онова време.

Налага се отново да припомним, че при феодализма привилегиите се основават на господството на съсловната частна собственост, на използването на крепостния труд, както и на използваните властови ресурси в кралския двор. На тази основа израства определена структура от привилегии, които осигуряват монополизирането на обществено значимите видове дейности (управлението, икономиката, защитата на външните граници и др.) от страна на определени социални групи. Тази монополизация на обществените дейности се определя от самата социална структура на феодалното общество, при което се затруднява т.нар. „вертикална мобилност“ на населението и се установява постоянно възпроизводство на привилегированите социални групи.³⁶⁸ Принадлежността на хората към тези групи се определя по рождение (по наследство). Тук (както вече споменахме) функциите на всяко съсловие са точно определени и закрепени от обичаите и законите на феодалното общество и същите се охраняват и гарантират от самата феодална държава.

Ако характеризираме **системата от привилегии във френското феодално общество**, следва да кажем, че има **три отличителни особености**: първо, тя пронизва всички страни от живота на обществото; второ, тя е строго регламентирана; и трето, тя се реализира главно в сферата на потреблението (на базата на относително ограничения фонд за потребление на материални блага, който се създава чрез използването на традиционния ръчен труд). За третата особеност на феодалните привилегии е характерно още и обстоятелството, че предимствата на феодалните съсловия в сферата на потреблението се разпростират най-вече върху предметите за разкош и в далеч по-малка степен върху дейността на хората като реализация на техните способности.

³⁶⁸ Вж. **Тумбаева**, И. Привилегии в социалистическом обществе: нужны ли они? – В: *Экономические науки*, № 3, 1990, с. 59 – 60.

Както вече подчертахме, феодалните привилегии винаги са се ръководили от принципа на йерархизма, който определя социалния статут. Защото всички групи, съставляващи обществото, имат определено място в йерархичната система, както и различни права и привилегии. Така, след като в обществото хората не познават никакво друго отношение освен заповедта и подчинението, **привилегиите естествено са градиращи в стройна йерархия**. Вярва се, че обществото трябва да бъде изградено именно върху априорното неравенство пред закона, а отношенията в ежедневието са управлявани от йерархичност, която започва още от семейството и свършва на най-високите етажи, където действа строгата йерархия между владетелите.³⁶⁹ В този смисъл неравенство съществува дори и сред благородниците, като принцовете от кралска кръв и херцозите имат повече права пред закона от дребните благородници. Плюс това всяка група има свое отличително облекло и корпоративни привилегии, които постепенно се развиват към по-ниските нива.³⁷⁰

Особено важно е да се отбележи, че **привилегиите са ценени именно защото не са достъпни за всички и подчертават принадлежността към една или друга социална група**. Често те са свързани не само с личността, но и с нейната собственост, което означава, че не само благородникът и плебейт, но и тяхната собственост има различно правно положение. Самите привилегии могат да бъдат корпоративно и некорпоративно притежание и се предават или посредством общия благороднически статут, или чрез поземлена, титулатурна и наследствена квалификация. Освен това **привилегиите се делят на сеньориални и благороднически**, като първите осигуряват на благородниците властта на господари над техните владения и зависимото население; а вторите им дават права за политическо участие и освобождаване от някои задължения.

На свой ред **два вида привилегии** се диференцират, както следва:

I. Сеньориалните привилегии произтичат от притежаването на земята и се състоят от: 1) право на вземания под формата на

³⁶⁹ Вж. **Гаврилов, Б.** История на Новото време. София: Св. Кл. Охридски, 2011, с. 40 – 41.

³⁷⁰ Вж. пак там.

частни данъци и услуги; 2) патримониално правосъдие; 3) изпълнение на държавни задължения, като събиране на данъци и набиране на войници; 4) назначаване на служители на локално ниво; 5) монопол върху мелниците, винените преси, лова, риболова и всички подземни и надземни ресурси на владението; 6) контрол върху придвижването, женитбите и занятията на зависимото население.

II. Благородническите привилегии се изразяват във: 1) освобождение от данъци; 2) право на политическо участие най-вече по линията участие в съсловните представителни институции и право върху различни служби, запазени изключително за благородници; 3) почетни знаци – гербове, титли, челна позиция на обществено място и членство във военни и рицарски ордени; 4) изключително право да се притежава земя; 5) освобождаване от някои данъчни задължения; 6) ловни права³⁷¹ (вж. *Схема № 5*).

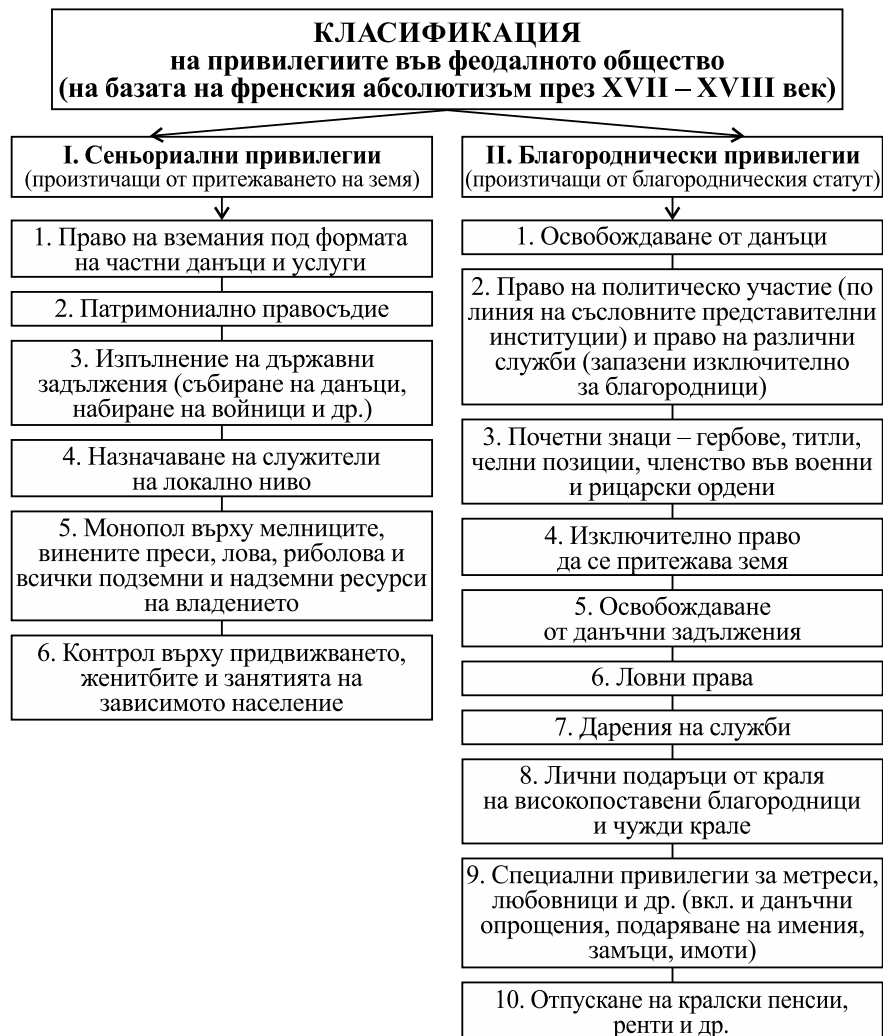
Към тази вярна и точна класификация на видовете привилегии в обществото на френския абсолютизъм (на българския историк проф. Б. Гаврилов) следва да прибавим и още четири благороднически привилегии, като: **даренията на служби, личните подаръци, специалните привилегии за метресите (и любовниците) и отпускането на кралски пенсии**. Тези предимства са постоянно явление, имат важен политически характер, давани са лично от краля и ежегодно заздравяват властта на Краля Слънце. Ето само един, но изключително показателен случай. През 1680 г. Луи XIV подарява титлата „херцогиня“ и годишна пенсия от 80 000 ливри на официално обявената от него за първа кралска метреса мадмоазел Дьо Скорай (вече херцогиня Дьо Фонтанж),³⁷² след което тя се оттегля в манастир.

В този контекст още по-точна представа за съдържанието и мащабите на съсловните привилегии в европейския тип феодално общество преди всичко можем да получим от разширената картина на класическия френски феодализъм в края на XVIII в.

³⁷¹ Вж. пак там.

³⁷² Вж. Ботев, Р. Цит. съч., с. 123 – 144.

Схема № 5.

Източник: Гаевилов, Б. *История на Новото... Цит. съч., с. 41; и автори добавки по структурата на привилегиите.*

Във феодална Франция, както вече е известно, с най-големи привилегии се ползват две основни съсловия – дворянството и духовенството. Преди Френската революция (от 1789 – 1799 г.) тези две съсловия наброяват около 270 000 души, като най-висшите и

най-добре възнаградени служби във френската феодална държава са предоставяни на дворянските съсловия. Така например общият брой на службите, осигуряващи дворянско звание, е 4000, а само през периода 1693 – 1709 г. са създадени 40 000 подобни синекурни служби³⁷³ – нещо невиджано по онова време в Европа. И още един любопитен факт за френските феодални привилегии: **от продажбата на такива синекурни служби през периода 1701 – 1715 г. Людовик XIV присвоява за себе си 542 млн. ливри „доход“.**³⁷⁴ Плюс това дворянското съсловие на Франция използва една постоянна система за получаване на извънредни подаръци от страна на краля, както и обратно – кралят от страна на дворянството. **Само за периода 1774 – 1789 г. например от държавното съкровище са раздадени за пенсии, подаръци и т.н. на висшето дворянство около 228 млн. ливри, което се равнява на около 60 % от общите приходи на държавата за една година тогава. А от това държавно съкровище (в размер на 228 млн. ливри) кралската фамилия си присвоява над 80 млн. ливри.**³⁷⁵

От всички привилегии, които използва феодалната класа през Средновековието, най-ярко впечатление правят тези от тях, отнасящи се до **лова и риболова**. Феодалните привилегии от такова естество се проявяват двояко: от една страна, ловът е превърнат в особен вид „феодален“ спорт, като изключително дворянско право; а от друга страна, крепостните селяни са задължени да правят и съхраняват дивеча, за което са издадени и съответните разпоредби.

Особеното за привилегиите на феодалното дворянство във Франция според Ал. дьо Токвил е това, че: първо, щом като са придобити веднъж, привилегиите стават неотменима родова принадлежност; второ, дворянството обсебва почти всички знания и богатство на обществото, притежава земята му и ръководи неговите поданици; и трето, по такъв начин то (дворянството) прониква в цялостното управление на феодалното общество.³⁷⁶

³⁷³ Вж. Токвил, Ал. дьо. Цит. съч., с. 189; 192.

³⁷⁴ Вж. Кауцки, К. Класовите противоречия на френската революция. София: Партийна социалистическа книжарница и печатница, 1919, с. 33 – 34.

³⁷⁵ Вж. пак там.

³⁷⁶ Вж. Токвил, Ал. дьо. Цит. съч., с. 35; 37; 186.

За мащабите и „прахосническата стихия“ на феодалните привилегии в политиката могат да се кажат още много и най-различни достоверни неща, които са разкрити в редица авторитетни източници на науката. Поради това ние тук като допълнителна илюстрация ще приведем още няколко фрапантни примера за тези привилегии, които едва ли имат аналог в световната история.

Единият пример произтича от обстоятелството, че **привилегированите съсловия във Франция са освободени от данъци**, поради което нуждите на двора от пари водят до още по-широка продажба на служби. Така за Короната продажбата им се превръща в обикновен финансов инструмент, който може да бъде използван винаги когато се появява необходимост. През последните години от властването на Луи XIV тази практика значително се разширява с цял нов клас служби, създавани единствено за да бъдат продадени. Така бюрокрацията става грамадна, тромава и неуправляема, а кралят прибегва и до продажбата на удостоверения за издигане в благороднически сан, които се появяват през 1690 г. на цена 6000 ливри едното. В случая директното купуване на патент за благородничество не е нищо ново, но фактът, че не се ползва с особен престиж, кара желаещите да се издигнат да прибегват до него като до последна мярка. Далеч по-практично обаче е да се купи директно даден пост, който носи със себе си и благороднически статут. По този начин най-скъпите постове, които се продават за около 100 000 ливри, осигуряват наследствен благороднически статут, при положение че се носят поне 20 години. А към средата на XVII в. повечето от „благородниците на мантията“³⁷⁷ са именно от тази категория, докато по-нисшите постове (такива в сферата на финансите и данъчната администрация) са отредени за тези, които се задово-

³⁷⁷ Тази социална категория аргументирано е обоснована от известния български историк проф. Андрей Пантев, който я определя като нова административна аристокрация, която се вмества в политическите и социалните граници на формиращото се трето съсловие в абсолютистка Франция (Вж. **Пантев**, Андрей. Революция и реформи в Западна Европа и Северна Америка XVII – XVIII век. София: Св. Кл. Охридски, 1988, с. 53).

ляват с по-умерено социално израстване, тъй като не носят наследственост и са само лични. При това не бива да се забравя, че повечето от служителите в апарата на централната и местната администрация не получават фиксирани заплати, а формират доходите си изцяло или частично от такси, които налагат върху гражданите за изпълнение на своите задължения. Това, разбира се, създава възможност за злоупотреби и те никак не са рядкост в практиката на Стария режим.³⁷⁸

Другият пример е свързан с **тоталния процес на покупко-продажба на почти всичко във феодална Франция**, който се осъществява с личната подкрепа (и участие) на краля. Този процес има **две основни форми: продажба на определени данъци на т.нар. „данъчни откупчици“ и продажба на определени служби на различни индивиди.** Така например през първата половина на XVII в. трите главни „откупки“ (габелата, „помощите“ и т.нар. „пет големи откупки“ – *cinq grosses fermes*, които контролират събирането на митата след 1584 г.) донасят повече от 80 % от обема на всички непреки данъци. Освен това през 1681 г. се обединяват различните акцизи и мита с новия монопол върху тютюна, като ги дават на откуп на синдикат от 40 данъчни откупчици, известни като „генералните откупчици“, и е предвидено сумата на откупуването да се ревизира на всеки 6 години. Тук главният недостатък на откупуването на данъци е повече от очевиден: оставени без контрол, откупчиците присвояват много по-голяма част от приходите, които минават през ръцете им, от тази, която им се полага, нарушавайки интересите на властта. Затова и половината от приходите така и не достигат до френското правителство. И въпреки че през XVIII в. са направени опити да се премине към системата на т.нар. „режи“ (*regies*) (при които правителството изплаща на откупчиците заплати и бонуси), съпротивата на заинтересованите лица към тази реформа се оказва непреодолима. Поради това централата на откупчиците (*Hôtel des Fermes*) има незавидната репутация на „една огромна дяволска машина, която хваща всеки поданик за гърлото и му изсмуква кръвта“³⁷⁹.

³⁷⁸ Вж. Гаврилов, Б. Векът... Цит. съч., с. 97.

³⁷⁹ Вж. Фьргюсън, Н. Цит. съч., с. 133 – 134.

Следващият инструмент, от който зависи съществуването на Френския стар режим, е **известната ни вече продажба на служби**, за която ще приведем още няколко шокиращи факти и данни. Тази практика е наричана „втори държавен дълг“ в смисъл, че държателят на службата инвестира известен капитал в нея, доходът от който се равнява на лихвата от една държавна облигация. Например към 1660 г. има около 46 000 служители, чиито служби са със средна капитализация около 419 млн. ливри. Тоест тази система би могла да има известни предимства от гледна точка на френската монархия. Защото е сигурно, че наличието на толкова много служители означава наличие и на точно толкова отдадени хора, привързани към поддържането на кралската власт, без която те не биха представлявали абсолютно нищо. Нейното унищожаване обаче би означавало за тях незабавна загуба на големите суми пари, с които те са купили своите постове.³⁸⁰

Проблемите обаче идват от това, че **фискалните разходи за поддържането на системата надделяват над ползите от нея, защото още през 1639 г. годишните плащания към държателите на служби многократно надхвърлят приходите от продажбите на нови служби**. Така е по времето на финансиста Колбер, когато Короната получава по 2 млн. ливри от данъци върху държателите на служби, но им изплаща цели 8,3 млн. ливри като заплати, при условие че той (Колбер) успява да ликвидира около 20 000 служби.³⁸¹ А иначе всичко, което може да се определи като „служби“, е продавано, вкл. и такива измислени служби, като „инспектор по шопарите“, „съгледвач на маслото“ и т.н., и т.н.

И последният пример за разгулния алъш-вериш на френската абсолютистка кралска власт произтича от обстоятелството, че **привилегиите, дадени за вечни времена, постоянно са отнемани**. И ако те можеха да бъдат съвместявани с неприятностите, които причинява подобна глупава щета, щеше наистина да е за оплакване участието на тези нови дворяни, които са принуждавани през XVII и XVIII в. отново и отново да купуват безсмислените си почести или несправедливите си привилегии, платени многократно. Така

³⁸⁰ Вж. пак там, с. 134 – 135.

³⁸¹ Вж. пак там.

Луи XIV отменя всички благороднически титли през последните почти 100 години, по-голямата част от които са раздадени от самия него. Разбира се, те могат да бъдат запазени само в един случай: ако отново се заплати за тях, тъй като тези титли са придобити извънредно, както се твърди в едикта, с който са утвърдени.³⁸² Естествено, на този изключително „гъвкав бизнес“ тогава днес не един и двама предприемачи биха завидели, макар че подобни и много други „държавни“ механизми съвсем логично довеждат до краха на абсолютистките режими в Европа (XVII – XVIII в.), а с това и на тоталната отмяна на омразните политически привилегии след победата на Великата френска революция (1893 г.). Или, казано обобщено, разгледаните проявления на политическите привилегии в абсолютистка Франция пронизват цялата социална система на страната, издигнати са в ранг на държавна политика и буквално „разяждат“ всички части и механизми на държавната машина. Тези привилегии обаче са напълно оправдани исторически, доколкото тогавашните средновековно-феодални общества са на нисък етап в своята социална еволюция за разлика например от разпространените се по-късно тоталитарни социалистически привилегии.

Следвайки настоящите разсъждения за същността и видовете разнообразие на привилегиите във френското абсолютистко общество, неизбежно възниква и фундаменталният въпрос: **Имало ли е теоретични възгледи, с чиято помощ да се опонира на безогледните кралски привилегии, чрез които брутално се е погавало всякакво възможно социално равенство?**

Отговорът на този въпрос се съдържа в основополагащите идеи на Просвещението във Франция през XVIII в., които в значителна степен ориентират развитието на политическите възгледи към проблемите на властта, имущественото равенство, естествените права, политическата свобода, положението на хората, механизмите на държавата и др. като търсене на изход от господството на Краля Слънце. Тези радикални идеи, с които остро се критикуват кралят, дворянството, духовенството и църквата, целят да възстановят политическите права посредством драстично ограничаване

³⁸² Вж. Токвил, Ал. дьо. Цит. съч., с. 203 – 204.

на привилегиите в контекста на дълбоки социални реформи. С други думи търси се адекватен отговор на дилемата привилегии – равенство чрез напредничави за времето си идеи, формирани от цяла плеяда френски мислители, философи и творци.

Ярък изразител на теориите за съществуващото неравенство е бележитият френски енциклопедист **Шарл Луи Монтескьо** (1689 – 1755 г.), който още в книгата си „Персийски писма“ (1721 г.) разпалено бичува тогавашния абсолютистки режим, подлагайки на унищожителна критика съвременните нрави, поведение и институции. С блясъка на френското остроумие и с безпощадна политическа ирония Монтескьо разкрива парадната, но прогнила картина на кралския двор, суетата на парижките салони и „политическата гангрена“ на висшия църковен клир. Критиката на автора отива твърде далеч: не е подминат нито кралят, нито папата, което всъщност означава и отрицание на деспотичната власт и безапелационно отхвърляне на правото на тази власт да функционира. Дори нещо повече – кралският двор е квалифициран от Монтескьо като разложен, защото източник на доходите на френския крал е продажбата на титли, която само през 1711 г. му донася доход от 127 млн. ливри, и затова той го нарича „велик вълшебник“. Но като още „по-голям вълшебник“ е охарактеризиран папата – този стар идол, на когото кадят по привичка³⁸³. И още – Луи XIV много обича да награждава и изрично смята, че неговият безпогрешен избор директно прави човека достоен за благоволенieto на монасите. В този дух Монтескьо определя държавното право в абсолютистката държава като наука, която единствено научава монарсите до какви предели могат да нарушават справедливостта, без изобщо да накърняват собствените си интереси,³⁸⁴ сиреч да прокарват по закон начин раздутите и необосновани обективно привилегии в полза на личното си благополучие.

В шедьовъра си „**За духа на законите**“ (1748 г.) Монтескьо разработва собствена политическа теория, обхващаща цяла редица фундаментални проблеми – за политическата свобода, същността на властта, формите на държавата, политиката и историята

³⁸³ Вж. **Монтескье**, Ш. Персидские письма. Москва: РАН, 1956, с. 87.

³⁸⁴ Вж. пак там, с. 221.

на правото, принципите на управлението и пр. В случая обаче Монтеско отделя специално внимание на **понятието „власти“ („pouvoirs“)**, което е принципно нов момент от политологическа гледна точка. Стъпвайки на тази основа, той отива и по-нататък – разработва своето **учение за разделението на властите** – сърцевината на неговата политическа теория. Но нека да видим какво представлява същността на това учение.

Теорията на Монтеско за разделението на властите съдържа две основни ръководни начала: 1) **понятието „власти“**, разбирано като комплексно понятие, което включва в себе си упражняването на определени функции за реализацията на държавната власт (самият Монтеско не използва термина „функции“); и 2) **разграничаване на три отделни власти** – законодателна, изпълнителна и съдебна, независими една от друга. Тройното разделение на властите преди всичко е необходимо, за да се избегне произволът с властта, тъй като всеки властимащ (според Монтеско) е склонен на злоупотреба с нея. Следователно устройството на държавната уредба следва да е такова, че **едната власт да възпира другата и обратно – да има баланс на властите**. В противен случай за обединените в едно цяло власти не може да съществува никаква бариера, възпираща произволната и незаконна употреба на властта. Ето защо разделението на властите трябва да бъде валидно за всяка държава.³⁸⁵

Смисълът на разделението на властите има за основен прицел спазването и гарантирането на свободата. Същността на тази свобода се състои не в това, което искаш да вършиш изобщо, а в онова, което самите закони позволяват: „Свободата е право да правиш всичко, което е позволено от законите“. А **политическата свобода** означава установяване на законност и безопасност за гражданите чрез съблюдаване на законите и обратно – ако някой гражданин прави това, което е забранено от законите, той не бива да остава свободен, понеже нарушава свободата на останалите.³⁸⁶ И най-сетне разгръщането на политическата свобода способства за

³⁸⁵ Вж. **Монтеско**, Ш. За духа на законите. София: Наука и изкуство, 1984, с. 231 – 233; 717 – 723.

³⁸⁶ Вж. пак там, с. 420 – 421.

развитието на икономиката, промишлеността, търговията и въобще на всички социални сфери и дейности.

Монтескьо е привърженик на представителното управление. Според него законодателната власт принадлежи на целия народ и той „трябва да участва в управлението само като избира свои представители; това е напълно по силите му“. Чрез представителното събрание (парламента) народът пряко се включва в управлението, а събранието е органът, който създава законите и наблюдава тяхното изпълнение. Изградената законодателна власт има доминираща роля в държавата и контролни функции по отношение на изпълнителната, която е съсредоточена у монарха. Съдебната власт (Монтескьо смята, че в известен смисъл тази власт въобще не е власт) също намира място в системата на държавното управление.³⁸⁷

При извеждането на управленските принципи Монтескьо изхожда от общо ръководно начало, на което се опират повечето мислители от Просвещението: „управление на законите, а не на хората“. В този смисъл той формулира още два базисни управленски принципа, валидни за нашата съвременност: **принципа на демокрация**, който се „разлага не само тогава, когато се защитава духът на равенството, но и (...) тогава, когато духът на равенството се довежда до крайност и всеки иска да бъде равен с този, когото е избрал за свой ръководител“; и **принципа на аристократично управление**, при което управлението се изражда, „когато властта на знатните става наследствена“³⁸⁸ и от това се загубват умереността и законността в държавата.

Политическата теория на Ш. Монтескьо оказва съществено влияние върху прогресивното развитие на цялата човешка цивилизация, като още през същия XVIII в. намира естествено продължение и доразвитие във Франция, внасяйки огромен принос в борбата против ретроградното феодално право (и политика) и ширещите се привилегии във всички социални сфери.

³⁸⁷ Вж. пак там, с. 231.

³⁸⁸ Вж. повече за възгледите на Ш. Монтескьо във: **Манолов, Г.** Въведение... Цит. съч., с. 101 – 104.

Особено съществени и интересни са възгледите на **Дени Дидро** (1713 – 1784 г.) за действащия монархически модел на управление във Франция и неговите основни проявления. Тези възгледи са изразени от Д. Дидро в обнародваната тогава Енциклопедия, сред авторите на която са и редица други светили на Просвещението (Волтер, Холбах, Д'Аламбер), разработвайки най-различни въпроси на общественото развитие, политическата власт, политическата теория и практика, формите на държавно управление и др.

В своите енциклопедични статии Д. Дидро подробно анализира ролята на **монархическата власт** и значимостта на монарха в нея като институционална величина. Той смята, че властта и правата на монарсите не идват от Бога, а са основани само на народното съгласие. Наред с това Дидро непреклонно бичува неограничената власт на монарха и постулира, че е напълно естествено той (монархът) да се подчинява на законите, отчитайки горчивия исторически опит, при който монарсите не се ръководят от разума, а стават притеснители на народите.³⁸⁹

От такива позиции за Д. Дидро законният монарх, който постоянно злоупотребява със своята власт, погазва законите, угнетява собствения си народ, не само е узурпатор на властта, но и прави своите поданици жертви на страстите си, защото подменя законите с несправедливи претенции.³⁹⁰ Такъв монарх според Дидро рано или късно неизбежно се обгражда с аморални хора, за които справедливостта служи само за да я нарушават, добродетелта – за да я унижават, а законите – за да ги заобикалят. По този начин големият френски мислител дава отговор на въпроса защо е негативно отношението на хората към монарсите и тяхното хищническо поведение за придобиване на различни материални блага (и привилегии).

Идеята за ограничаване на монархическата власт рефлектира и върху становището на Дидро относно едни или други феодални привилегии. В своята статия в Енциклопедията против действащата система от привилегии той изяснява **пороците на привилегиите** –

³⁸⁹ Политическите идеи на Д. Дидро подробно са разкрити от проф. М. Семов в неговия труд „Политиката. Теория и история“, на който ние се позоваваме (Вж. Семов, М. Цит. съч., с. 118 – 125).

³⁹⁰ Дидро, Д. Избранные произведения. Москва – Ленинград: РАН, 1951, с. 357.

най-бедните граждани, които са най-полезни за държавата, се обременяват с непосилни налози и повинности, като по този начин те (привилегиите) отвращават талантливите и просветените хора от държавните отговорности. Особено критично се отнася Дидро към системата на привилегии в областта на икономиката, и по-специално към т.нар. „изключителна привилегия“, съгласно която монархът дава на едно лице или на една компания да произвежда и продава някой род стоки. Така, от една страна, тези привилегии се плащат, и то не един път (например при смяна на монарха се плаща за потвърждаване на привилегията), а от друга, водят до поскъпване на стоките. На тази система от привилегии Дидро противопоставя конкуренцията, която ще застави „да се произвежда по-добре, да се намали цената на работната ръка“, а стремежът „да се надмине другия в успехите ще изведе напред дарованието и способността“.³⁹¹ Всъщност авторът засяга един твърде съществен въпрос, какъвто е този за икономическите привилегии, на който чисто теоретично винаги му се е отделяло много по-малко внимание. Обаче в контекста на настоящата проблематика няма как да не отбележим, че тази „изключителна привилегия“ за пръв път влиза именно в мисловното полезрение на просветителя Дидро като израз на цялостните му политически възгледи за френския монархически абсолютизъм. В този смисъл мислителят Д. Дидро може да се определи не само като критик на монарсите и отрицател на привилегиите, но и като теоретичен предтеча на Френската революция в борбата на народа за свобода, равенство и справедливост.

Безпощадната критика на абсолютизма и привилегиите намира още по-забележителен израз в оригиналното творчество на **Жан-Жак Русо** (1712 – 1778 г.), което проличава в неговата теория за общественния договор, в концепцията за народния суверенитет и в идеите за политическото равенство.

Основните политологически идеи на Ж.-Ж. Русо са развити в забележителния му труд „**За общественния договор, или принципи на политическото право**“ (1762 г.). В това съчинение, представля-

³⁹¹ Цит. по: **Семов, М.** Политиката... Цит. съч., с. 122.

ващо извлечение от по-обширно изследване на политическите институции, великият мислител разглежда важен проблем от своята политическа доктрина – **договорната теория за държавата**.

Базирайки се на концепциите за договорното учредяване на държавата, изказани преди него (Т. Хобс, Дж. Лок, Б. Спиноза), Ж.-Ж. Русо развива своята теория по този въпрос много по-задълбочено главно върху антитезата естествено състояние – гражданско състояние и в контекста на проблема за свободата. Според него „човекът се ражда свободен, а навсякъде е в окови“. При това положение свободата на хората е ограничена, тъй като една част от тях се намират в положението на роби, а друга – на господари. Противоречието тук е очевидно – народът при създаването на държавната власт иска да защити свободата си, а в замяна на това получава робство. Следователно тази върховна несправедливост трябва да се коригира с нов обществен договор, който във висша степен да е справедлив и да осигурява на всеки гражданин защита от държавата и едновременно с това да гарантира неговата лична свобода и равенство. Или, социалният договор представлява такава форма на обединение, която, от една страна, „защитава и закриля с цялата обща сила личността и имота на всеки...“, а от друга, „всеки се обединява с всички, но слуша себе си и остава свободен както преди“.³⁹² Освен това гражданите се присъединяват към „обществения договор“ напълно доброволно, като по този начин те предоставят всичките си права на общността (държавата). Веднъж приели общественото договаряне, то е окончателно за всички граждани и те са длъжни да го съблюдават.

Опирайки се на обществения договор, Русо разработва теорията за **народния суверенитет**³⁹³, който принадлежи на всички граждани и е надеждна гаранция за постигане на взаимно съгласие в политиката. Основен източник на държавността е абсолютният суверенитет на народа, а същността на този суверенитет – общата воля. Суверенитетът според Ж.-Ж. Русо притежава следната съдържателна характеристика: **първо**, това е **упражняване на общата**

³⁹² Русо, Ж.-Ж. Избрани съчинения... Цит. съч., с. 90.

³⁹³ *суверен* (фр. ез.) – носител на върховна власт; върховен, независим; *суверенитет* – право за упражняване на най-висшата власт; вътрешна и външна независимост на държавата

воля, на която хората са длъжни да се подчиняват, тъй като тя (волята) се изразява чрез един всеобщ закон, валиден за абсолютно всички; **второ**, общата воля е еманация на **грижата за общия интерес** в обществото и само тя може да ръководи силите в държавата от нейното учредяване и през цялото ѝ съществуване; **трето**, суверенитетът е **неотчуждаем и неделим**, защото властта може да се предава, но волята не, което означава, че веднъж изразена, волята на целия народ (общата воля) вече е акт на суверенитет и има силата на закон; **четвърто**, **общата върховна воля** (суверенитетът) е „**колективно същество**, което може да се представлява само от себе си“, а това изключва всякаква форма на представително управление, т.е. Русо е привърженик единствено на пряката демокрация, понеже гражданите участват непосредствено в управлението (той изобщо изключва партиите от борбата за власт); **пето**, доколкото **суверенитетът е справедлив** и винаги прав, Русо не слага знак за равенство между общата воля и волята на всички: докато волята на всички е насочена към частния интерес (и е сбор от частните воли), то общата воля се явява изразител само на общия интерес.³⁹⁴ Върху тези съдържателни аспекти на суверенитета френският мислител определя и разбирането си за видовете власт.

Теорията за народния суверенитет трудно може да се осмисли, ако се игнорират демократичните възгледи на френския мислител за **политическото равенство**. Вижданията на Русо по този въпрос произтичат от главната му теза, че самото управление на държавата трябва да осигури общото благо за всички хора, щастието на гражданите и тяхната свобода и равенство. Именно затова той смята, че е невъзможно да има свобода без равенство и равенство без свобода. Изхождайки от предпоставката, че няма истинска свобода без някакво равенство, Русо съсредоточава своето внимание върху имущественото неравенство на хората, което би могло да превърне политическите права и свободи в утопична мечта. От тази гледна точка равенството трябва да се осигурява чрез система от закони, насочени против разкоша и ограничаващи големите имуществени различия. Същността на равенството според Русо съвсем не означава съчетаване на власт и собственост в големи

³⁹⁴ Вж. пак там, с. 101.

размери у едни и същи лица или съсловия. Точно обратното – равномерното разпределение на имущественото богатство е социална гаранция, първо, против израждането на властта в насилие, и второ, за обезпечаване на равенството и свободата. Русо препоръчва: „Нито един гражданин не бива да бъде толкова богат, че да може да купи другото, и нито един не трябва да бъде толкова беден, че да бъде принуден да се продаде“. Знаменита формула, според която всички имат равни политически права и същевременно еднакво са подчинени на общата воля на държавата. В този контекст мислителят изтъква, че човекът е свободен да върши всичко, което не вреди на другите, и формулира противоречивия **„парадокс на свободата“**: „който откаже да се подчинява на общата воля ще бъде принуден към това от цялото тяло...“, а именно „ще го принудят да бъде свободен“.³⁹⁵ Но въпреки антагонизма на това твърдение според Русо то е възможно да се регулира със силата на законите като най-надежден гарант за равенството между хората.

Както повечето именити мислители на Новото време, така и Ж.-Ж. Русо в труда си **„Разсъждения за произхода на неравенството“** (1755 г.)³⁹⁶ отстоява тезата за „естественото състояние“ и „естествения човек“, въз основа на която развива възгледи за неравенството, възникнало върху частната собственост (икономическо неравенство) и феодалните привилегии (политическо неравенство). Русо прокламира идеята, че търси онези аспекти на държавността, при които „правото на законодателството би принадлежало на всички граждани“, понеже никой по-добре от тях не знае при какви условия биха искали да живеят.

В своите размишления за неравенството Русо посочва главните различия, в които се проявява неравенството, каквито са богатството, знанието, рангът, могъществото, личните достойнства и

³⁹⁵ Пак там, с. 110 – 118.

³⁹⁶ В България този труд е публикуван под заглавието „Разсъждения върху следния въпрос, предложен от Дижонската академия: Какъв е произходът на неравенството между хората и основава ли се то на природния закон?“ (Вж. Русо, Ж.-Ж. Избрани съчинения. Том I. София: Наука и изкуство, 1988, с. 565).

др. Според него основен източник на неравенството е частната собственост, която в крайна сметка поражда всички форми на социално неравенство и различни видове привилегии.³⁹⁷ При това неравенството не е някаква константна величина, доколкото неговите форми постоянно се видоизменят в зависимост от монархическото управление, икономическото развитие, степента на привилегированост на елитите и т.н.

„В човешкия род – пише Ж.-Ж. Русо – виждам два вида неравенство: едното, което наричам **природно** или **физическо**, защото е установено от природата, състои се във възрастовите разлики, здравословното състояние, телесните сили и качествата на ума и на душата; **другото**, което можем да наречем **морално** или **политическо неравенство**, тъй като зависи от един вид споразумение и се установява или най-малкото разрешава със съгласието на хората. **Това неравенство се състои в различните привилегии, които неколцина ползват в ущърб на останалите, като например да бъдат по-богати, по-зачитани, по-могъщи от тях или дори да ги държат в свое подчинение**“³⁹⁸ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Ценното в това съждение на автора е фактът, че той не само разграничава различните видове неравенство, но и е един от първите, които **класифицират привилегиите като същностна съставка от политическото неравенство** и като начин на господство на управленските олигархии в късните феодални общества. Нещо повече, Русо подлага на задълбочена критика и двата вида неравенство, произтичащи както от икономическите (частната собственост), така и от политическите условия (политическата власт), тъй като те „развъждат“ всевъзможни видове привилегии. Поради това френският мислител тотално изключва от своята политическа оптика за равенството системата от привилегии в бъдещото нефеодално общество.

Политическите идеи на Ж.-Ж. Русо намират осезаемо място както в историята на социалната мисъл, така и в реалната действаща политика още през XVIII в. Защото още в Декларацията за правата на

³⁹⁷ Вж. пак там, с. 66.

³⁹⁸ Пак там, с. 585.

човека и гражданина, приета от Националното събрание на Франция (26.VIII.1879 г.), оригиналните идеи на Русо залягат в основата на този исторически документ (в т.ч. и отмяната на привилегиите).

Съпротивата срещу привилегиите на Стария режим придобива мащабен характер, което ярко проличава от množащите се критични писания по негов адрес от страна на други видни френски просветители. Сред тях своеобразен връх представляват споменатите вече памфлети „Есе върху привилегиите“ и „Що е това „трето съсловие“?“ на либералния теоретик **Еманюел-Жозеф Сийес** (1748 – 1836 г.), който буквално развенчава с научни доводи и аргументи несъстоятелността (и ретроградността) на феодалните привилегии. В тях той с безпощадна категоричност се обявява против диаметрално противоположните съсловни различия и на тази база – против съществуващите феодални привилегии. Това – на първо място. На второ място, за абат Сийес привилегированата класа се превръща в същинско бреме за нацията, тъй като представлява перманентно болестно състояние за хората, принудени да се съобразяват с несправедливостта на облагите. На трето място, либералният мислител изключително критично интерпретира същността на привилегированите съсловия, без да крие своя негативизъм към тях, защото за привилегирован може да се смята всеки, който излиза извън закона и претендира за някакви изключителни права.³⁹⁹ В този контекст французинът изтъква, че поради естеството на привилегиите самите привилегировани съсловия са се превърнали в задържащ фактор и спирачен механизъм на социалното развитие. И на четвърто място, абат Сийес буквално „изригва“ против раздутите привилегии на дворянството и духовенството за сметка на третото съсловие, понеже **„законът предвижда различни наказания за привилегирования и за непривилегирования, (...) сякаш с нежност следва престъпника благородник, стремейки се да му засвидетелства почит чак до ешафода“**⁴⁰⁰ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Или, казано другояче, по подобие на предходни общества във

³⁹⁹ Сийес, Ем.-Ж. Цит. съч., с. 112.

⁴⁰⁰ Пак там, с. 54.

френското абсолютистко общество привилегиите са „права“ на богатите олигархични прослойки, сред които изобщо не попада нововъзникващото трето съсловие.

В своите теоретични прозрения абат Сийес поставя и важния въпрос за **съотношението равенство – неравенство** в тогавашния социалнополитически живот на Франция. Той първи предлага справедлива и възвисяваща се над хаоса формула, съгласно която неравенството в собствеността изрично трябва да се третира като неравенствата по възраст, пол, ръст и цвят на кожата. Тоест то трябва да се приема като определена даденост, при това, без да се допуска да се влияе по никакъв начин върху „равенството в гражданствеността“⁴⁰¹. Тази постановка внася допълнителна яснота за мястото на привилегиите в обществото като своеобразен контрапункт (и антипод) на социалното равенство и справедливостта.

Като радикален политически мислител на своето време абат Сийес страстно пледира за цялостно ликвидиране на драстичните съсловни различия и свързаните с тях неправомерни привилегии от най-различно естество. Това настойчиво прозира в неговия изящен памфлет за третото съсловие, което го прави „първия и най-дълбок теоретик на френската революция“. И затова никак не е случайно твърдението, че „в определен смисъл това е най-известният памфлет на всички времена и народи, който далеч надхвърля по обхват на разпространение и ефект на въздействие както „Здравия разум“ на Т. Пейн от епохата на американската революция, така и „Комунистическия манифест“ от бурната европейска пролет на 1848 г.“⁴⁰². Напълно сме съгласни с тази висока оценка, тъй като тя е реалистична, обективна и задълбочена.

След като проследихме генетическите корени и проявлението на различните видове привилегии, техните индивидуални и социални носители (кралете, съсловията, слоевете), както и критиките за тях от просвещенските мислители, дойде ред да направим и съответните изводи (произтичащи от настоящия анализ) за системата от властови изгоди във френския абсолютизъм.

⁴⁰¹ Цит. по въстъпителната студия на проф. Г. Близнашки „Конституционните възгледи на абат Сийес“ (Вж. Сийес, Ем.-Ж. Цит. съч., с. XL).

⁴⁰² Вж. пак там, с. XV.

По-внимателното вникване в генезиса, характера и разпространението на **привилегиите при Луи XIV** неизбежно ни насочва към очевидния исторически и политически факт, че те (привилегиите) **израстват в нова социална среда – абсолютна кралска власт, силно централизирана държава и свръхбюрократизирана администрация.** Това е резултат от прилагането на механизмите на безпардонния кралски абсолютизъм, както и от необходимостта от функциониране на адекватна държавна организация през епохата на късния феодализъм.

„При абсолютизма във Франция – пише доц. Хр. Глушков – съсловният характер на държавата получава завършен вид и всички поданици в кралството се причисляват към едно от трите съсловия – духовенството, аристокрацията или третото съсловие. Първите две съсловия са малобройни, но се отличават от огромната маса френски поданици, съставлящи третото съсловие, със своите многобройни привилегии, които се превръщат в своеобразен социален разграничител във френското общество, тъй като предоставят изключителни политически, фискални и почетни предимства на духовенството и аристокрацията. Появата на привилегиите се свързва с дългия период на стабилизиране на кралската власт през Средните векове, когато се очертават различията между поданиците, които се молят, тези, които се сражават, и гражданите, които работят.“ Освен това „с централизацията на държавната власт кралят успява да отнеме част от правата на аристократите, но им оставя обаче социални и икономически привилегии“⁴⁰³. Или, както сполучливо се изразява френският историк Юбер Метивие, монархията се превръща в институция, която има религия със свой бог (кралят), свои свещеници (длъжностните лица и царедворците), своя догма (теорията за кралската власт), свои ритуали (етикетът), свой храм (Версай) и свои вярващи (поданиците).⁴⁰⁴ Иначе казано, френската абсолютистка държава може да се определи едновременно и като много строга, но и твърде справедлива майка за при-

⁴⁰³ Глушков, Хр. Френската революция (1789 – 1790). – В: *История на Новото време...* Цит. съч., с. 161.

⁴⁰⁴ Цит. по: Ташева, Р. Цит. съч. с. 254.

вилегированите съсловия, защото чрез Краля Слънце тя както „раздава“ привилегиите, така и ги отменя, когато кралят (и неговата власт) са заплашвани от ексцесии.

През продължителните исторически времена на Стария режим своеобразен начален тласък получава **институцията Генерални щати** (свикана за пръв път през 1302 г.), или тогавашният **парламент**, който се състои от 300 депутати, заседаващи поотделно, и в който всяко съсловие разполага с един глас. И макар че Генералните щати формално се запазват като институция от юридическа гледна точка (защото не са заседавали цели 174 години и са свикани отново и за последен път едва през май 1789 г.), те имат същностно място в опазването на абсолютисткия режим и възпроизводството на привилегиите. Защото според твърденията на някои автори от XVI в. почти до самия край на Стария режим кралете покриват своите финансови нужди чрез събиране на талия (постоянен пряк данък), без да се ползват от услугите на Генералните щати. Обаче по-голямо значение придобиват **провинциалните съсловни събрания**, създадени от краля първоначално като институции със съдебни функции, но постепенно придобили по-широки правомощия. Членовете на тези парламенти претендират, че кралските декрети придобиват силата на закони едва след регистрацията им от тези органи. Затова с времето провинциалните парламенти се превръщат в крайноконсервативни институции: **през XVII в. членовете им купуват местата си, които стават тяхно наследствено достояние**. Така парламентаристите се превръщат в ново дворянство и едри земевладелци, а провинциалните парламенти стават основен проблем за Стария режим и основна пречка пред реформите.⁴⁰⁵ Ето защо на тези парламенти, от една страна, следва да се гледа като на важен политически фактор в качеството му на институционален проблясък на бъдната (и все още) далечна демокрация, и от друга – като на изключителен рупор на властта и привилегиите в държавата.

В социалнополитическия живот на абсолютистка Франция съществува ясна и точна **регламентация** на статута на **привилегиите**

⁴⁰⁵ Вж. **Кацарски**, Иван. Цит. съч., с. 190; **Хачатурян**, Н. А. Сословная монархия во Франции (XIV – XV вв.). Москва: Наука, 1989, с. 318.

и техните носители от страна на монарха. Тоест „свободите“, или „привилегиите“, на отделните общности, които са почетни, съдебни и данъчни, са легитимирани. Например, както посочените вече съсловия (дворянството и духовенството), така и цели провинции са освободени от плащането на данъка върху солта; в много градове не се плаща прекият кралски данък талион (талиия); има нарочни служби, които са освобождавани от квартируването на военни, и т.н. Освен това единствено кралят притежава правото да създава рицари, да „излъчва“ неблагогородници, да узаконява незаконородени деца, да натурализира чужденци, да дава привилегии, т.е. да освобождава от общото право, да освобождава крепостни, да отпуска пенсии от държавната хазна⁴⁰⁶ и пр., и пр. И независимо че формално-правно кралят може да унищожава съществуването на привилегиите, то тяхната легитимност през абсолютизма не подлежи на никакво съмнение.

За постъпателното, трайно и необратимо разширяване на привилегиите във френското абсолютистко общество огромно значение оказват **феодалните икономически отношения** чрез своите основни лостове – върховната собственост на кралската власт върху земята, раздаването на земевладения срещу задължения към централната власт, обработването на земята от зависими (или полусвободни) селяни чрез ангария, неравнопоставените отношения между феодали и крепостни селяни и др. Това е едната корелация. Другата произтича от обстоятелството, че църковните сеньори се радват на същите предимства, както техните „събратя“ по богатство – дворяните. Така например по данни на Ал. дьо Токвил епископите, игумените и абатите имат множество имения или цензови участъци по силата на църковните си функции; манастирът обикновено притежава сеньориалните права върху селото, на чиято територия е разположен, и пр. Наред с това духовенството във Франция има право да събира данъка десятък⁴⁰⁷, както между впрочем е в целия тогавашен християнски свят. На следващо място ще отбележим и новите моменти, свързани с развитието на буржоазията (от края на XVII в. нататък), чиито икономически измерения

⁴⁰⁶ Вж. пак там, с. 266; 290.

⁴⁰⁷ Вж. **Токвил**, Ал. дьо. Цит. съч. с. 119.

са свързани с раздаването на лихварски заеми, кредитирането на държавата чрез откупване на косвени данъци, пожизнената продажба на държавни длъжности срещу внасяне на големи суми пари, стимулирането на манифактурата и т.н.⁴⁰⁸ Чрез прилагането на тези икономически механизми реално се създава своеобразна симбиоза в мисленето и действието между френската феодална аристокрация и новосъздаващата се градска буржоазия за перманентно задоволяване на нуждите от луксозни изделия – шикозни мебели, скъпи тъкани, порцеланови стоки, вносни скъпоценности, изискани дрехи и др. Естествено, това елитарно потребление в голяма степен се обезпечава чрез едноличната кралска власт (и собственост) като изпитан инструмент за регламентиране, поддържане и увеличаване на привилегиите.

Процесът на утвърждаване на привилегиите през абсолютисткия режим има и още една същностна характерна особеност: **връзката между парите и привилегиите**, въз основа на която се натрупват огромни богатства и се градят политически кариери от висшите представители на водещите социални съсловия (дворянството и духовенството). Тези съсловия, които притежават изключителни права, са най-опасни, когато привилегиите им са свързани с пари, тъй като те (привилегиите) в много случаи са по-маловажни от носителите на власт в сравнение с притежанието на финикийските знаци. Ето какво например справедливо твърди по този повод **Алексис дьо Токвил**: „Когато дворянството притежава не само привилегии, а и власт, когато управлява и администрира, изключителните му права могат да бъдат едновременно по-големи и по-слабо осезаеми. Във феодалните времена на дворянството се гледало както сега на правителството – понасяли тежестите, които налагало, заради гаранциите, които давало. Благородниците имали дразнещи привилегии, притежавали сериозни права, но осигурявали обществения ред, раздавали правосъдие, следели за спазването на законите. (...) Колкото дворянството преставало да върши тези неща, толкова тежестта на привилегиите се усещала повече, докато накрая самото им съществуване станало непонятно“⁴⁰⁹. И

⁴⁰⁸ Вж. **Беров**, Л. Цит. съч., с. 212 – 213.

⁴⁰⁹ **Токвил**, Ал. дьо. Цит. съч., с. 121.

още нещо: особеното за Франция е, че когато дворянското съсловие губи политическата си власт, по същото време благородникът индивидуално придобива много привилегии, които никога преди това не е притежавал. Същевременно всяка една от тези привилегии на дворянството, след като е придобита, става неотменима родова принадлежност, което пък го превръща (дворянството) в класическа кастова структура, губейки своя аристократичен характер.⁴¹⁰ Това на свой ред води до друга „привилегирована мярка“ спрямо дворянството, прокарана от Луи XIV, – намаляване на различни данъци, без това да променя финансовото състояние на дворянското съсловие. Напротив, така още повече се заздравява, веднъж, „бракът“ на парите с привилегиите, и втори път, господстващото положение на тоталната кралска власт.

Съвкупното проявление на различните видове привилегии във френското общество трябва много по-детайлно да се диференцира, понеже освен върху краля, тези привилегии се разпростират не само върху дворянството и духовенството, но и върху такива социални групи, които имат специфични функции. Затова е необходимо да се направи по-дълбок социален разрез на „слънчевата орбита“ на Луи XIV, ако искаме да разкрием още по-всеобхватно структурата (и състава) на различните привилегировани слоеве във френската държава.

В по-точна степен на конкретност **структурата и съставът на привилегированите слоеве** около Краля Слънце могат по-отчетливо да се разграничат на два ключови вида – основни („трапезни“) и помощни (обслужващи) (вж. *Схема № 6*).

Към състава на **основните привилегировани слоеве** следва да се причислят следните „трапезни“ общности от хора: **1) кралят и членовете на кралското семейство** – дофинът, децата на Франция (наследниците), кралските принцове и др. **2) висшето дворянство** – благородниците, нотабилите, аристокрацията (графовете, маркизите, бароните, светските перове и др.); **3) духовенството** – църковните перове, епископите, абатисите, катедралните каноници и др.; **4) високопоставените държавни служители** – минист-

⁴¹⁰ Вж. пак там, с. 186.

рите, данъчните инспектори, откупвачите и др.; **5) представителите на третото съсловие** – новозараждащата се буржоазия (градската, селската); и **6) местните велможи** – лицата на управленски длъжности в местните администрации (управителите, кралските пратеници и др.). Характерното за тези слоеве е, че в най-голяма степен (и с пълни шепа) ползват различните кралски привилегии, разбира се, в зависимост от общественото положение, което заемат във френското общество (предимно близост до краля, роднински корени, „закрила“ от кралското семейство и пр.).

Схема № 6. Структура на привилегированите слоеве („трапезните олигархии“) около абсолютната кралска власт на Луи XIV

От своя страна **помощните (обслужващите) привилегировани слоеве** на кралската особа се подразделят на две важни категории: **1) придворни творци** – поети, писатели, музиканти, певци, учени и др.; и **2) обслужващи слоеве** – сервитьори, готвачи, слуги, охранители, помагачи, шутове, ординарци, виночерпци, коронос-

лагачи, конегледачи и т.н., и т.н. Тези слоеве играят важна помощна роля при осигуряване на кралското съществуване и същевременно имат косвен досег с големите привилегии – домогат се до тях, като получават частично едни или други властови изгоди (защото се грижат за поддържането на доброто настроение, капризите и удоволствията на краля).

Заслужава да се подчертае и още нещо, което все още не се отчита по достойнство в научната литература, когато говорим за френските абсолютистки привилегии. Става въпрос за това, че чрез „разгулното“ прилагане на кралските привилегии при Луи XIV почти всички привилегировани слоеве се превръщат в своеобразни **„трапезни олигархии“**, които юнашки „похапват“, изпомпвайки държавните ресурси (материалните, финансовите, икономическите) за свои лични изгоди и бързо забогатяване. Това понятие далеч и далеч няма само метафорично значение, тъй като „трапезна олигархия“ (малцинство) по дефиниция означава включване на тесен кръг високопоставени хора от (и до) краля, които благодарение на неговата височайша повеля дружно са наредени около държавната софра („консумирайки“ едни или други привилегии). Тези „трапезни олигарси“ (членовете на основните привилегировани слоеве) имат това огромно предимство, че като изключително приближени до краля ползват суперразнообразни привилегии (пари, титли, земи, подаръци, ниски данъци и т.н.), независимо че мнозина от тях не упражняват никаква трудова или общественополезна дейност. Тяхното основно занятие винаги е било редовно да участват в кралски купони и ишмедемета, в измислени балове и соарета (във Версай), в кралски ловни дружинки (и риболовни излети), в любовни похождения и сластолюбиви мераци и т.н., и т.н. Или, **такава „трапезни малцинства“, чийто състав без никакво угризение на съвестта можем да наречем „уникални политически търтеи“**, тъй като легитимно и нелегитимно ползват безброй **облаги, изгоди и привилегии от и във ущърб на държавата и хората само защото са част от висшия управленски елит**. При това в продължение на векове без търсене на обществена отговорност и прилагане на какъвто и да е контрол спрямо привилегирования им елитарен статут, незаконното им забогатяване, корупционните им

схеми и пр., и пр., и пр. Всъщност тези „трапезни олигархии“ изключително сполучливо са охарактеризирани от големия френски баснописец Лафонтен, който в произведението си „Погребението на лъвицата“ представя придворните лакеи и сътрапезници по следния начин: „Ще споделя пред вас за мен какво е дворът – куп весели и тъжни, но безразлични хора. (...) На своя господар те гледат да слугуват най-предано или пък просто се преструват. Не хора, а маймуни, цял куп хамелеони“.⁴¹¹

Ще отбележим между впрочем и друга важна закономерност в еволюцията на абсолютисткия режим, която пряко се отнася до **корелацията елити – привилегии – корупция** във френската държава. Защото според някои изследователи например още от Средните векове нататък финансовите операции на френската монархия се „управляват“ от цял куп органи – общинските власти, духовенството, провинциалните области и все повече от откупвачите на данъци, които събират налозите и надзират монопола на Короната, като в замяна получават процент за дейността си. Едновременно с това авансират пари на френската държава при доста висок лихвен процент върху очакваните приходи. Но подкупността на тази система засяга не само откупвачите, които събират налозите, а и йерархията на околийските събирачи, областните бирници и общите регионални бирници, отговорни за преките данъци. Така всеки от тях взима своя дял, преди да предаде парите на по-висшестоящия, и получава 5 % лихва върху цената, която първоначално е платил за службата си. Затова мнозина от по-висшите служители са обвинявани, че плащат суми директно на държавните предприемачи, понякога под формата на заплата, преди обаче да са предали събраното в кралската хазна (тези хора също отпускат заеми при висока лихва на Короната).⁴¹² В този смисъл институциите на феодалната държава и кралската власт работят дезорганизирано, хаотично и неефективно, като по такъв начин носят в себе

⁴¹¹ Цит. по: **Феро**, Марк. Цит. съч., с. 166.

⁴¹² Вж. **Кенеди**, Пол. Възход и падение на Великите сили. Икономически промени и военни конфликти XV – XX век. София: Св. Георги Победоносец, 1997, с. 112.

си корупцията и се възползват от нея, за да заздравяват своето материално състояние и привилегировани изгоди. Впрочем напълно прав е един тогавашен историк, който по този повод обобщава, че „истинският престъпник е самата система“ (Бошер)⁴¹³, доколкото така е устроена, че изцяло да облагодетелства богатите хора и управленските слоеве.

В интерес на обективността следва да изтъкнем, че абсолютистният режим на Луи XIV действа много гъвкаво спрямо бедните съсловия в страната особено когато има опасност от бурни социални катаклизми. Поради това **висшата кралска власт отпуска различни привилегии на хора от простолудието** в зависимост от града или района, в който живеят, занаятчийската корпорация, в която членуват, службата, която заемат, и т.н.⁴¹⁴ Опирайки се на тази база, френският изследовател Б. Барбиш твърде оптимистично посочва: „Може почти да се твърди, че всички французи са били привилегировани“⁴¹⁵, понеже тези „привилегии“ или „свободи“ на общностите се ползват с авторитета на обичая и абсолютните монарси трябва да ги уважават, зачитат и признават. А дали всичко това действително е така, считаме, че историята отдавна си е казала думата с отхвърляне на абсолютната монархия като форма на държавно управление.

И най-накрая ще направим един заключителен същностен извод за резултатите от използването на привилегиите **във феодална Франция при Краля Слънце** в три аспекта: **първо**, въз основа на изнесените до момента данни и факти за **съществуващата система от привилегии в обществото следва решително да се изтъкне, че както в политическата, така и във всички останали социални сфери (икономическата, финансовата, духовната, културната и пр.) тези привилегии се разрастват в огромни мащаби или буквално навсякъде и във всичко, стигащи до степен на опасна обществена гангрена; второ**, подобно на другите имперски държави лъвският пай от десетките привилегии отива в най-елитните социални съсловия (дворянството и духовенството), от които те

⁴¹³ Цит. по: пак там, с. 112; 395.

⁴¹⁴ Вж. Ташева, Р. Цит. съч., с. 266.

⁴¹⁵ Цит. по: Вж. пак там, с. 267.

не само се възползват политически, но и правят за времето си печеливш бизнес; и трето, не ни е необходим политически микроскоп, за да забележим, че като следствие от режима на Луи XIV във френското общество се формира чудовищно социално неравенство, чиито високи стойности благодарение и на привилегиите имат удивителни размери: само 1,5 % от общия брой на населението (около 300 000 души дворянство и духовенство) е активен консуматор на голяма част от кралските привилегии и само 1,8 % от същото това население – пасивен консуматор, прибавяйки към него дворцовите служители и държавната администрация (при население 20 млн. души). И всичко това, при условие че тук не калкулираме факта, че през своето управление Луи XIV похарчва само 18 млрд. ливри!⁴¹⁶ според данни на Франсоа Волтер.

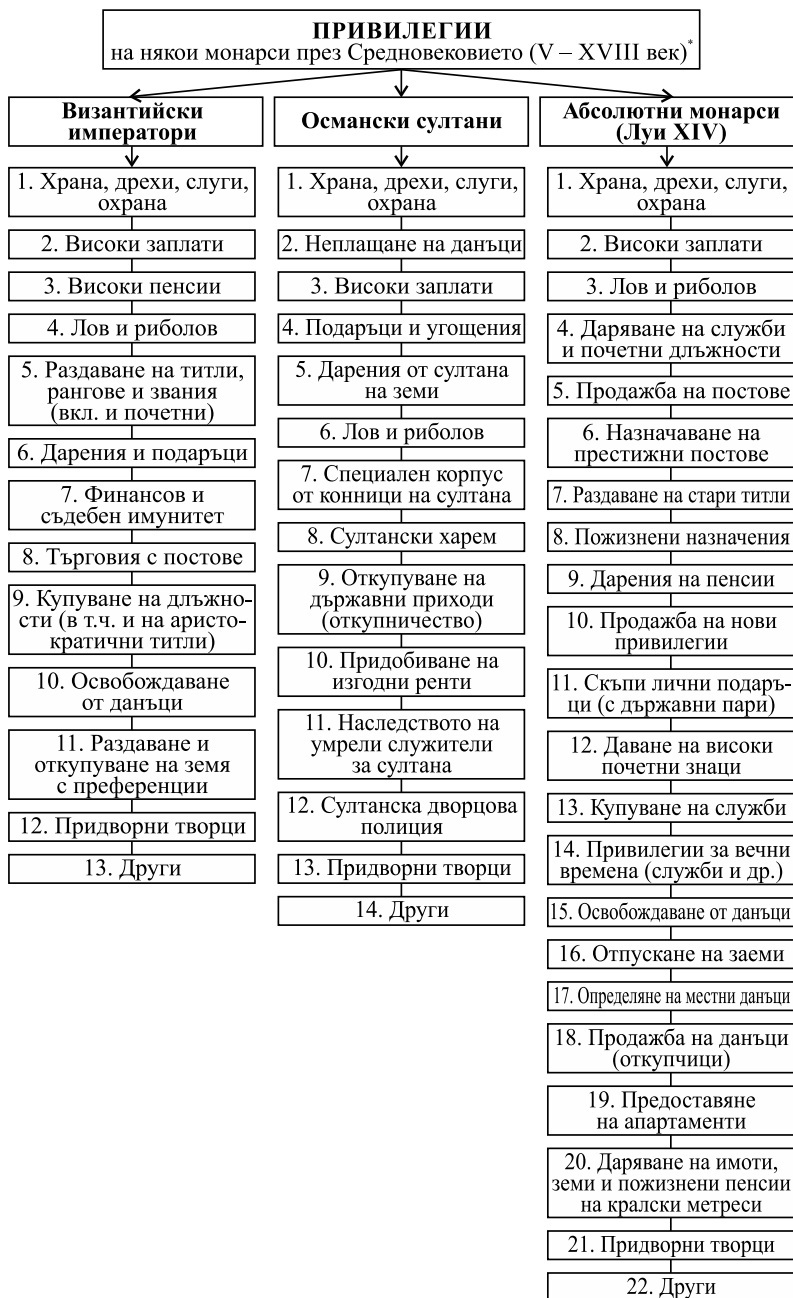
Следователно съвършено логично би било да обобщим, че привилегиите в абсолютистка Франция са изведени в уродлив ранг на държавна политика, което довежда до сериозни социални поражения за онеправданите обществени слоеве, до дълбоки обществени колизии между стари и нови класи, както и до окончателно отхвърляне на ретроградните класи на малко по-късен етап от историческото време.

* * *

Както се вижда от предшестващото изложение на тази глава, в историческата еволюция на привилегиите в средновековна Европа се съдържа твърде богат и интересен фактически материал за още по-дълбоко осмисляне на този социален феномен. Поради това ще се опитаме да направим няколко **най-общи обобщения** за състоянието, разпространението и мащабите на **привилегиите през епохата на Средните векове** в контекста на историческата еволюция на държавите, формирането на политическото развитие и социалното равенство между хората.

⁴¹⁶ Вж. **Волтер**, Фр. Векът на Луи XIV. Том II. София: Изток – Запад, 2015, с. 197.

Схема № 7.

Забележка: Тази схема е изготвена въз основа на настоящия анализ на привилегиите в предходните точки на изложението.

Първо. При всички обстоятелства трябва да се отбележи на първо място, че **в самия исторически ход на зараждането и утвърждаването на привилегиите в Средновековието се проявяват няколко важни особености, каквито са: различните темпове, с които те (привилегиите) навлизат в държавите от ранния феодализъм (Византия, източните теокрации и др.); по-цялостното им и разгърнато прилагане в класическата средновековна епоха (Османската империя и др.); и изключително широкото внедряване на привилегиите в късното феодално общество по времето на абсолютистките режими (Франция при Луи XIV) (вж. Схема № 7).** Това е същностен момент от развитието на системата от привилегии във феодалните общества, понеже нейните звена и елементи не възникват едновременно в отделните държави поради техните различия в социалнополитическо и икономическо отношение.

Второ. Другият отличителен аспект пряко корелира с **процеса на възникване и развитие на държавата изобщо, който най-общо преминава през т.нар. „съсловна държава“, „феодална държава“ и „национална държава“.** Този процес има множество и най-различни измерения, но за развитието на привилегиите той е особено важен с обстоятелството, че е налице положителна тенденция на формиране и налагане на нови държавни институции (парламенти), които, макар и все още неукрепнали, играят важна роля за легитимирането на системата от облаги на властта. Така например във Франция според някои автори още от средата на XVII в. добива голямо разпространение теорията, че най-добрият страж на аристократичните привилегии срещу посегателствата на централната власт (краля) е съсловното представително събрание – Генералните щати, както и функциониращите провинциални парламенти.⁴¹⁷ И независимо че тези институции са под тоталния контрол на абсолютния владетел, тяхната значимост за съхраняване на различните видове привилегии е съществена, защото те се превръщат в техни стожери и охранители на редица властови изгоди. По-късно формираните държавни институции решително променят своя характер, тъй като според проф. Андрей Пантев „едно е абсо-

⁴¹⁷ Вж. Гаврилов, Б. Държавата... Цит. съч., с. 89.

лютизъм във Франция, други са абсолютистките амбиции на английските крале, трето нещо е абсолютизмът в Испания, Австрия, Швеция. Но всички тези абсолютни монархии, използвани като политическо средство, допринасят за образуването или по-точно за стабилизирането на централизирани национални държави, което от своя страна е предпоставка или условие за развитието на модерния буржоазен национализъм⁴¹⁸.

Трето. Анализът на привилегиите неизбежно ни води до друг важен фундаментален извод: в средновековните феодални държави съществува един ключов принцип за реализация на управлението и властта – **принципа на единство на властите**. Неговата същност се състои в това, че всички **тогавашни видове власт** (законодателна, изпълнителна, съдебна, религиозна), доколкото съществуват ефективно и рационално, **изцяло са зависими от личността на монарха самодържец**. Или, иде реч за такава политическа и правна доктрина, която **безалтернативно съсредоточава държавни правомощия в един единен, цялостен и овластен субект**, без значение дали той се нарича император, султан, крал, цар и т.н. По силата на това обстоятелство (и като единствен наместник на Всевишния на Земята) абсолютният монарх има изключителни управленски права, вкл. да налага каквито си иска привилегии.

Както е видно от изготвената по-горе схема, **привилегиите на вездесъщите монарси** нямат нито чет и брой, нито срам и свян, нито спир и край поради простата причина, че **обхващат не само всички социални сфери, но и се разпростират върху всеобщите природни блага и дадености**. Шампион в това отношение е „изключителният“ Луи XIV, чиито лични привилегии са най-много, най-разнообразни, най-печеливши и респективно носещи неимоверно големи доходи и богатства на фона на преобладаващото мизерно съществуване на френското население. В този смисъл както византийските императори, така и османските султани няма как да си мерят „привилегированите доспехи“ с неповторимия Крал Слънце – „лидера“ в привилегиите на френския абсолютизъм, а защо не и на цяла средновековна Европа.

⁴¹⁸ **Пантев**, Андрей. Раждането на модерната демокрация. София: Век 22, без година, с. 81.

Четвърто. През цялата средновековна епоха, при това независимо за коя монархия иде реч, **привилегиите в обществото се оформят като неотменим, задължителен и закономерен атрибут на политическата власт, т.е. те се превръщат в символ, белег и знак на властта**, чрез които тя не само се идентифицира, но и реално се легитимира пред обществеността. С това се обяснява и постепенното узаконяване на **различни видове привилегии** в социалния живот на европейските държави (частично във Византийската и Османската империя и по-масово в абсолютистка Франция), за да се оправдава, от една страна, „размножаването“ на привилегиите, и, разбира се, за да се поддържат, от друга страна, кралският имидж и аристократичният елит. В този контекст при абсолютните монархии например (особено във Франция) Короната винаги подхожда много гъвкаво, защото не би могла да мине без „сътрудничеството с привилегированите“ (Б. Гаврилов), което съвсем не означава, че тогавашните елити (политическият, финансовият, съдебният) имат кой знае каква решаваща дума в процеса на конструиране на абсолютистката държава. Тъкмо обратното, този консенсус между монарсите и привилегированите съсловия реално се проявява не толкова във взаимните отстъпки, колкото в освобождаването от данъци на благородници, военни, чиновници, местни първенци и пр.,⁴¹⁹ за което вече дадохме достатъчно много примери по преди.

Пето. Взети с своята цялост, всички разгледани привилегии през Средните векове в отделните държави рано или късно формират една **привилегирована властова номенклатура**, чиято основна „професия“ е да изсмуква значителни финансови и материални ресурси от държавата. По същество тази **паразитна структура** представлява част от апарата на властта, която според Ф. Бродел пропътува всички обществени сфери, защото: това е сборът от йерархиите – политическата, икономическата, социалната, културната, или съвкупност от средства за принуда, където тя е поддържащ камък в цялото и където тя почти никога не е единствен господар.⁴²⁰ В тези йерархии най-привилегирована е върхушечната номенклатура на

⁴¹⁹ По въпроса за съгласието между Короната и привилегированите елити вж. по-вече във: **Гаврилов, Б.** Държавата... Цит. съч., с. 73; 162 – 163.

⁴²⁰ Вж. **Бродел, Ф.** Цит. съч., с. 501.

богатите социални слоеве, които са основните ползватели на системите от изгоди и облаги във феодалните общества. Именно този тънък слой от висши номенклатурни кадри е най-облагодетелстван откъм привилегии, понеже владее определени властови ресурси и винаги е раболепно предан на поредния монарх.

Шесто. Като исторически, политически и логически процес еволюцията на привилегиите във феодалните общества на базата на изложените факти и данни до момента автоматично ни довежда до друго същностно обобщение: **благодарение на властта, собствеността и привилегиите значителна част от тогавашните елити начело с единовластните монархически субекти си осигуряват изключително престижен жизнен стандарт, десетки пъти по-висок от този на огромната маса хора. Нещо повече, редица привилегировани властници на висше и местно равнище получават абсолютно безплатно различни видове привилегии (храна, облекло, охрана, дарения и др.), което по същество осигурява на самодъръжци, аристократи и божи служители тунейдски начин на живот, или живот за сметка на държавата.** При това, без да се влага капчица полезен труд или някакви лични умения, за да се оправдаят поне държавните подаяния под формата на необходими (представителни) или измислени (ненужни) привилегии.

Седмо. Важно е да направим и едно последно обобщение, което има трояко измерение: **едното е, че привилегиите с помощта на политическата власт стават могъщ инкубатор за възпроизводство на различни елити около монархическата институция, освен че са главен източник на стремглаво нарастване на социалното неравенство; другото е, че привилегиите са онзи здрав фундамент между властта и собствеността, чрез който твърде често управници и собственици се сливат в едно олигархично цяло, разпределящо в своя полза националното богатство; и последното измерение рефлектира в създалата се убийствена обществена несправедливост между елитите и народите във феодалното общество, доколкото само няколко нищожни процента от населението живеят нормален живот.**

И така, съдържанието на тази глава от изложението ни представи значителен убедителен материал за генезиса, състоянието и

разпространението на привилегиите в дълговечната средновековна епоха (V – XVIII в.). От тяхната „инвазия“ в социалния живот може да се заключи, че те с течение на столетията непрекъснато нарастват, пронизват всички обществени сфери, ставайки неотменим елемент от житието и битието на господстващите феодални олигархии и класи. В същото време, макар и постъпателно, мащабите на привилегиите във феодалните държави растат с гигантска динамика през вековете, за да стигнат непоносими размери след краха на абсолютистките режими, и най-вече през втората половина на XVIII в. И обратно – колкото повече привилегиите се превръщат в спирачка на общественото развитие, толкова повече зейва бездната на социалното неравенство (икономическо, политическо, духовно) между бедните и богатите. Това логично довежда до избухването на Великата френска революция, която отменя омразните феодални привилегии, трасирайки пътя на ново равенство между хората (с приетите юридически актове) в името на социалната справедливост. С други думи наченат е продължителен исторически процес за решаване на проблемите на политическото равенство и привилегии в Европа (под егидата на буржоазията), чиито демократични корени намираме още в Английското и Френското просвещение, и към разглеждането на които проблеми пристъпваме на следващите страници.

Глава четвърта

СЪВРЕМЕННИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРИВИЛЕГИИ

(ОТ XIX В. ДО 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX В.)

Под влиянието на Великата френска революция на историческата сцена в Европа настъпват дълбоки обществени промени. В продължение на целия XIX в. развитието на европейските държави представлява нескончаем наниз от драматични социални събития: вдигат се въстания, избухват революции, рухват империи, разпалват се войни, създават се нови политически и военни съюзи и пр., чрез които се търси изход за решаването на възникналите проблеми. В ритъма на тези промени получават ускорение пазарно-икономическите отношения, националната идентичност, културната самобитност на народите, вкл. еволюцията на политическите теории и учения. Но XIX-то столетие не само се опира на известни доктрини и течения, а и дава силен тласък на развитието на нови политически теории (и концепции), които пряко се насочват към проблемите на държавността, властта, институциите, правата на гражданите и др. Всичко това оказва изключително въздействие върху развитието на политическата демокрация на европейския континент през XIX и XX в., когато западните държави превъплъщават в социална реалност фундаменталните общочовешки ценности равенство, свобода, справедливост, демокрация, човешки права, честни избори и т.н. В този смисъл не само в политическата теория, но и в социалната практика въпросът за привилегиите на властта формално е решен с победата на революцията във Франция, но съдържателно продължи да виси като дамоклев меч в масовото обществено съзнание, доколкото привилегиите на управленските елити придобиват нови, модифицирани форми. С други думи привилегиите отново се загнезждат в порите на властта независимо от напористото влияние на всеобщото избирателно право и първите демократични стъпки на политическата власт в европейските държави тогава.

1. СЪСТОЯНИЕ И ОБХВАТ НА ПРИВИЛЕГИИТЕ ПРЕЗ XIX И НАЧАЛОТО НА XX В.

От само себе си е понятно, че еволюцията и мащабите на привилегиите през разглеждания период имат своя логика, собствена специфика и се прилагат поразному в отделните държави. Така е, защото в Европа вече се създават нови социално-исторически (политически и икономически) реалности през XIX в., които драстично променят остатъците от феодалните общества. Ето защо би било твърде поучително да хвърлим бегъл поглед върху значимостта на Великата френска революция, която не само доведе до формирането на демократични политически системи, но и в значителна степен ни посочва причините за превъплъщенията на привилегиите (като състояние, обхват, размери, мащаби) в тогавашните обществени условия.

1.1. Великата френска революция (1789 – 1799 г.) и крахът на феодалните привилегии

В европейската политическа история Великата френска революция заема изключително съществено място, защото е вододел между две различни исторически епохи, слагайки края на абсолютизма и бележейки началото на бъдещата демокрация. С победата на тази революция се извършва радикален преврат във вижданията за характера на властта, които изцяло се опират на идеите на видните френски просветители за новите демократични политически системи. Така още с щурма на Бастилията (14 юли 1789 г.) в Париж революцията постепенно залива цялата страна, в която избухват повсеместни вълнения и бунтове, насочени против Стария режим. Това довежда до рязко активизиране на Учредителното събрание, което се принуждава да приеме редица политически документи, с една част от които се отменят стари нормативи, а с друга се въвеждат съвършено нови.

Особено важно е да се подчертае, че на 26.08.1789 г. е приета **Декларацията за правата на човека и гражданина**, с която **французите се обявяват за свободни и равни в своето право на свобода, собственост и сигурност**. Най после законът става еднакъв за

всички и следва да отразява общата воля на народа, изразена чрез негови изборни представители. Но този революционен манифест според Б. Гаврилов не дава отговор и на някои твърде важни въпроси, като: Какво точно означават думите „народ“, „нация“ и „гражданин“?; Каква ще бъде новата политическа конституция на вече правно изравнените французи? и др. Едно от най-важните неща, които стават ясни обаче, е това, че Франция вече не принадлежи на Луи XVI, за да може той да я управлява като абсолютен владетел. Затова следва да се изработи конституция, която да не противоречи на Декларацията за правата на човека и гражданина. И още – един от основните въпроси отново опира до изборителните права и до евентуалните ограничения за онези, които могат да бъдат избирани.¹ Тук много силно влияние оказват политическите идеи на абат Сийес, защото той има сериозни съмнения относно пряката демокрация и заедно с либералната аристокрация определено подкрепя идеята, че конституцията трябва да осигурява управление на елита. Неговият възглед за прокарването на **различие между „политически“ и „граждански“ права и между „активни“ и „пасивни“ граждани** заляга в основата на ограниченията на изборителното право. Затова на **22.10.1789 г. Учредителното събрание решава, че право да бъде избран като депутат има само онзи, който плаща преки данъци в размер на 1 сребърна марка (50 франка), право да бъдат избиратели в първичните избори и електоралните колегии получават онези, които плащат преки данъци в размер съответно на 3- и 10-дневната надница² (подчертаното е мое – Г. М.).** Страхувайки се от хаоса на демокрацията, създателите на конституцията разделят различните власти неравномерно. Страната е оформена като конституционна монархия, като кралят получава право на отсрочващо вето върху законодателството. По този начин изпълнителната власт преднамерено е отслабена за сметка на силната законодателна власт, която има изключителния контрол върху законодателството,

¹ Вж. Гаврилов, Б. История... Цит. съч., с. 163.

² Вж. пак там, с. 164.

данъчната политика, разходите, войната и дипломацията.³ Това са нови правила на изборното законодателство, които действително създават друг изборителен регламент в сравнение с дореволюционния, но въпреки това имат половинчати измерения (доколкото не въвеждат всеобщото изборително право), понеже независимо от факта, че привилегиите вече са отменени, те ги преутвърждават под формата на имуществен ценз.

Разбира се, значимостта на тази декларация е многоизмерима, тъй като за пръв път в човешката история поставя и третира на юридико-институционална основа проблема за човешките права, който дотогава тотално е negliжиран от управляващата олигархия, сгушена на топло под мантията на абсолютния монарх.

Поставяйки се под знака на всевишния – пише **Марк Феро**, – Националното събрание признава чрез **Декларацията за правата на човека и гражданина** следните важни постановки: „...че хората се раждат и остават свободни и равни по права. Социалните различия могат да се основават само на общата полза (чл. 1); че принципът на суверенитет принадлежи единствено на нацията. Никой орган и никоя личност не може да упражнява власт, която не произтича пряко от нацията (чл. 3); че свободата се състои в това да може всеки да прави това, което не вреди на другия (чл. 4); че законът е израз на общата воля, а всички граждани могат да съдействат при неговото изготвяне според възможностите си (чл. 6); че никой не може да бъде осъден, арестуван или обвинен, освен в случаите, определени от закона (чл. 7); че тъй като всеки човек се смята за невинен до момента, когато неговата вина се докаже и след като е осъден, ако се наложи той да бъде арестуван, всяко насилие, приложено с цел да бъде идентифицирана неговата личност, трябва да бъде строго наказвано от закона (чл. 9); че никой не бива да се бои от изява на своите възгледи, дори и религиозни (чл. 10); че обществото има право да поиска сметка от всеки обществен служи-

³ За сравнение към началото на м. май 1789 г. 500 000 привилегировани люде имат право на глас в Генералните щати срещу само един глас – този на Третото съсловие, от общо 23 млн. обикновени французи (Вж. пак там, с. 164; 161).

тел за неговата дейност (чл. 15); че собствеността, бидейки неприкосновено и свещено право, не може да бъде отнемана от никого, освен тогава, когато обществените интереси налагат това, но при предварително справедливо обезщетение (чл. 17)⁴.

Междувременно ще припомним, че френската Декларация не е първият опит в историята на Новото време да се въведат в правото някои принципи за политически права. В Англия например е приет Закон за правата (*Bill of Rights*) през 1689 г., а далеч преди това – Великата харта на свободите (*Magna Carta*), през 1215 г. Обаче френската Декларация е може би първият опит да се напишат всички основни принципи на новоизгряваща демокрация в национална държава и в този смисъл е емблематичен исторически документ. Това може да бъде казано и за американския Закон за правата, но неговата функция е коренно различна – първите девет поправки в Конституцията на САЩ, приети на 15.12.1791 г., са предложени с цел ограничаване на правата на федералното правителство. Но те не представляват излагане на серия общи принципи за правата на човека по начин, който е съпоставим с френската Декларация.⁵

В зависимост от целите на настоящото изследване е важно да посочим, че една от първите мерки на революцията е отмяната на омразните феодални привилегии. Това става със специално нарочен **Декрет за премахване на привилегиите** (11.08.1789 г.), с който по същество се полагат основите на бъдещите демократични устройства на страната чрез дълъг, сложен и продължителен процес през XIX и XX в. Поради историческата важност на този декрет, с който се произнася окончателната присъда над феодализма, ще го цитираме цялостно и в пълнота:

„Чл. 1. **Националното събрание премахва изцяло феодалния режим.** То постановява, че от правата и задълженията, както феодални, така и цензови, тези, които се дължат на реалното или лично право на мъртва ръка и на личната крепостна зависимост (...), се премахват без обезщетение; всички други се обявяват за подлежащи на откупуване, като цената и начинът на откупуването

⁴ **Феро**, Марк. Цит. съч., с. 213 – 214.

⁵ Вж. **Дейвидсън**, Йън. Френската революция. От Просвещение до тирания. София: Милениум, 2017, с. 59.

ще бъдат определени от Националното събрание. Тези от задълженията, които не се премахват с настоящия декрет, ще продължат да бъдат събирани до връщането на стойността им.

Чл. 2. **Изключителното право на гълъбарници се премахва...**

Чл. 3. **Изключителното право на лов и на резервати и пасбища за зайци също се премахва...**

Чл. 4. **Сеньориалното правосъдие се премахва без никакво обезщетение**, но служителите от това правосъдие ще продължат функциите си, докато Националното събрание създаде нов съдебен ред.

Чл. 5. **Десятъците от всякакъв характер и заместващите ги данъци, под каквото и име да са известни и да се събират**, дори чрез абонамент, плащани на бялото духовенство, на монашеските ордени, на духовническите санове, дори на Малтийския орден и на други религиозни и военни ордени, дори и тези десятици, които са били отстъпени на светски лица (...) също и църковното право на имоти и крепостни селяни се премахват. Трябва да се помисли по какви други начини да се поемат разносните за религиозния култ, за издръжката на свещениците, за милостините на бедните, за ремонта на църквите и свещеническите домове и на всички учреждения, семинари, училища, колежи, болници, общности и други, за поддържането на които досега са били използвани десятиците...

Чл. 6. **Всички доживотни поземлени ренти, било в натура, било в пари**, от какъвто и вид да са, откъдето и да водят началото си, на когото и да са дължими (...) **ще могат да се откупват**; данъците шампар⁶ от всякакъв характер и както и да се наричат, са също откупваеми на цена, която ще бъде определена от Събранието. За в бъдеще се забранява да се въвежда какъвто и да било данък, който не може да се връща в пари.

Чл. 7. **Премахва се от тук нататък възможността съдийските и общинските служби да се купуват и продават**. Правосъдието ще се раздава безплатно...

Чл. 9. **Премахват се винаги личните или реалните парични привилегии при плащането на субсидиите**. Събирането им ще се извършва върху всички граждани и всички имоти, по един и същ

⁶ *шампар* – поземлен данък, който се заплаща с част от реколтата и обикновено варира между 1/11 и 1/6 част от нея

начин и форма; и ще се помисли върху начините да се извършва пропорционално плащането на всички данъци, дори за последните 6 месеца на подлежащата на облагане година.

Чл. 10. Тъй като една национална конституция и обществената свобода са по изгодни за провинциите, отколкото привилегиите, с които се ползваха някои от тях и чието жертване е необходимо за вътрешното обединение на всички краища на държавата, **всички частни привилегии на провинциите, княжествата, районите, кантоните, градовете и селищата, както парични, така и от всякакъв друг характер, се обявяват за безвъзвратно премахнати...**

Чл. 11. **Всички граждани без оглед на произхода си ще могат да заемат всички служби и духовнически, граждански и военни постове** и никоя полезна професия няма да бъде считана за недостойна.

Чл. 12. За в бъдеще **няма да се изпращат** в двора в Рим, на вицелегата в Авиньон, на нунция в Люцерн **никакви средства за анати или за каквото и да е друго нещо...**

Чл. 15. Основавайки се на сведението, което ще му бъде дадено относно **състоянието на пенсиите, привилегиите и заплатите, Националното събрание заедно с Краля ще се занимае с премахването на тези от тях, които са прекалено големи, като определи занапред една сума за тази цел, с която Кралят ще може да разполага** (*подчертаното дотук е мое – Г. М.*).

Чл. 16. Националното събрание постановява, че в памет на големите и важни решения, които бяха взети за щастието на Франция, ще бъде изсечен медал и в знак на благодарност ще бъде изпята една *Те Деум*⁷ във всички енории и църкви на кралството.

Чл. 17. Националното събрание тържествено обявява Крал Луи XVI за *Възстановител на свободата във Франция*.

Чл. 18. Националното събрание ще отиде вкупом при Краля, за да представи на Негово Величество постановлението, което току-що прие, да му засвидетелства най-почтителната си признателност и да го помоли за разрешение една *Те Деум* да бъде изпята в неговия параклис, на която той да присъства.

⁷ *Те Деум* – благодарствена църковна песен, започваща с думите „Славим те, Господи!“, изпълнявана в края на вечерната служба или при някои тържествени церемонии.

Веднага след конституцията Националното събрание ще се заеме със съставянето на законите, необходими за развитието на принципите, набелязани в настоящото постановление, което ще бъде незабавно изпратено от господа депутатите до всички провинции заедно с декрета от 10-и т.м., за да бъде отпечатано, публикувано, съобщено дори в неделната проповед на енориите и афиширано навсякъде, където се наложи⁸. Този декрет, който има силата на закон, притежава епохално значение, защото той за пръв път в Европа възвестява на всеослушание минимум две съществени неща: едното, че скъсва радикално с цяла една историческа епоха, каквато е феодалната, посредством тоталното премахване на привилегиите; и другото, че този Декрет не би бил възможен, ако предварително не е разглеждан като възможност за равенство между хората и реализация на човешките права.

В този контекст е и смисълът на **Декрета за премахване на благородническите титли** (19.06.1790 г.), който ликвидира завинаги наследствената аристокрация. Премахва титлите „принц“, „херцог“ и т.н. (няма да бъдат вземани от никого, нито давани на някого); отменя титлата „монсеньор“ и вече няма да се дава на никой орган и никой човек; премахва другите титли, като „превъзходителство“, „височество“ и пр.⁹ Един революционен акт, който почти никъде не среща подкрепа в тогавашните европейски държави, което изобщо не намалява неговата огромна историческа стойност като възможност за осъществяване на някакво политическо равенство.

Погрешно е обаче да се смята, че с ликвидирането на привилегиите се решават и значителна част от социалните проблеми на обществото. Напротив, отмяната на системата на привилегиите и мерките на Френската революция против монархическата власт изцяло рефлектира върху разбиранията за равенството в обществото, при това като контрапункт на аристократичните привилегии (неслучайно лозунгът на революцията е „Свобода, равенство, братство“). В този смисъл представите за равенството излизат на преден

⁸ **Френската** революция в текстове и документи. 1789 – 1799. Съставител и превод: Росица Ташева. София: Св. Кл. Охридски, 1992, с. 57 – 59.

⁹ Вж. пак там, с. 68.

план и като теоретичен проблем (опозицията привилегии – равенство), и като практическо решение (отмяна на привилегиите или нови привилегии) в дневния ред на революционното и постреволуционното френско общество.

Според Т. Парсънс въпросът за привилегиите зависи от наследственото приписване на статут, което противоречи на критерия за лично постижение или на равенството, или пък и на двете. Така чрез революцията се повдига въпросът дали привилегиата може да бъде оправдано **възнаграждение**, или дори да бъде легитимирана на инструментални основания – освен ако не е възможен друг начин на институционализиране на отговорното водачество.¹⁰

Трябва да се отбележи, че революционното понятие „равенство“, свързано с диференцираната квалификация и йерархичното измерение на социалния статут, изтъква **равенството на възможностите**. Доколкото тази формираща се ценност е институционализирана, постижението и възможностите за постижения стават критерии за получаването на статут с диференциална ценност. Но Френската революция е против наследствените аристократични привилегии и за равенство на членския статут, което пък не съпада с равенството на възможностите, въпреки че двете са взаимнозависими. Тоест моделът на привилегиите при Стария режим е разделил социеталната общност на два класа по статут: човекът от простолюдието е гражданин втора класа, чийто наследствен статут му отнема достъпа до привилегии; докато при втория клас аристокрацията се радва на всякакви видове привилегии (особено на освобождаване от данъци).¹¹

Като се опира на тезата, че равенството притежават три основни компонента (граждански, политически и социален), Т. Парсънс изтъква, че **политическият компонент** на гражданството приоритетно е концентриран в демократичното избирателно право. Въпреки че принципът на равенство между гражданите в определянето на управлението датира още от древногръцкия полис, Френската революция го прилага към управлението на общество

¹⁰ Вж. Парсънс, Т. Цит. съч., с. 205.

¹¹ Вж. пак там.

от голям мащаб и към всички хора. Естествено, модерното управление не може да даде еднакво пряко участие на всички граждани. Затова развитието предимно е в посока на **представителните институции**, в които политическото равенство е фокусирано върху избора на ръководство на най високо равнище обикновено чрез участие в конкретна електорална система.¹²

За огромната значимост на **Великата френска революция** в световната история могат да се изтъкнат още редица факти, обстоятелства и примери, които недвусмислено потвърждават непреходните ѝ измерения и до днес. Ние обаче смятаме, че тази революция има още една изключително важна характеристика: **тя, революцията, тотално преобръща представите за същността на властта като нов вид власт, която се гради на демократични основи – избори, институции, суверенитет, непривилегировани съсловия и др., т.е. на такава власт, в която доминират ценностите за националната държава, за разделението на властите, за прохождащия политически плурализъм, за човешките права и т.н.** Вярно е, че тези ценности не водят веднага до установяване на демокрация във Франция след революцията, но вярно е и това, че те лежат във фундамента на бъдещата демократична държава, която поетапно се формира през XIX и XX в.

Великата френска революция внася коренен поврат и в развитието на конституционната теория и практика: **за първи път в историята на човечеството се прави преднамерен опит държавата да се изгради от долу нагоре**, или съобразно целите на индивида, като така се преодолява доктрината „от горе надолу“, властваща през епохата на абсолютната монархия. По този начин основните права и свободи на човека и гражданина в една или друга степен се противопоставят на политическата държава, тъй като се възприемат като конкретизация на индивидуалната свобода. Въобще индивидът е мерилото, по което предстои да се изградят институциите на публичната власт, а общественият ред ще се съгражда на ново.¹³ Нещо, което нито една революция в Европа не е могла да постигне след своето приключване като исторически процес.

¹² Вж. пак там, с. 206.

¹³ Вж. **Близнашки**, Г. Еволюция... Цит. съч., с. 150.

Под влиянието на Великата френска революция при управлението на Наполеон е приета **новата конституция (декември 1799 г.)**, в която са регламентирани редица важни правни моменти: **избирателното право е разширено до всички пълнолетни мъже**, но те избират само т.нар. „нотабили“, които след това правителството може да покани на дадени обществени постове; разделя гражданите на „активни“ и „пасивни“ и т.н. На свой ред Трибуналят само дебатира, но няма право да гласува законите, докато **законодателното тяло пък гласува**, но няма право да дебатира. Държавният съвет има само съвещателна функция при особата на първия консул. Възможността цялата система е призвана да маскира основното – съсредоточаването на властта в ръцете на един човек – първия консул. Наполеон прилага и друго, станало по-късно доста популярно, оръжие – **плебисцита**, който позволява комбинирането на демократичния апел към народа с диктаторската манипулация на времето и начина на неговото провеждане.¹⁴ И въпреки че част от тези правни клаузи се определят като негативни, полудемократични и демагогски, това изобщо не отменя техния прогресивен характер в сравнение с доскорошните тотално манипулирани феодално-абсолютистски законодателства.

Специално трябва да се отбележи, че след победата на революцията във Франция започва процес на развитие и прилагане на принципа на **всеобщо избирателно право**. С неговото въвеждане практически си „отпушва“ пътят на развитие на модерната политическа демокрация в света. Или, казано с думите на **проф. М. Дюверже**, всеобщото избирателно право се гради на няколко ключови вътрешни принципа: *първо, то е всеобщо*, защото всеки гражданин на страната може да избира и да го избират, ако е навършил определените от закона години; *второ, то е еднакво*, тъй като е валиден принципът един човек – един глас, с който се отстранява привилегията на двойното гласуване; *трето, то е директно*, или избирателите определят непосредствено получателите на мандати, без посредници; и *четвърто, то е тайно*, т.е. никой няма право да разбере как е гласувал отделният човек или за кого е дал

¹⁴ Вж. **Гаврилов, Б.** История... Цит. съч., с. 174.

своя персонален вот.¹⁵ Впоследствие тези вътрешни правила залягат в основата на общия принцип (на всеобщо избирателно право), чрез който десетилетия наред успешно еволюират моделите на политическата демокрация в западните държави.

Съществено е да се обобщи, че революцията във Франция оказва голямо, непосредствено и трайно въздействие върху развитието на редица други институции посредством **обнародването през 1804 г. на първия съвременен кодекс със закони в Европа – Гражданския, или Наполеоновия кодекс**. Този кодекс – изтъква Фр. Фукуяма – утвърждава много от завоеванията на революцията, като **елиминира феодалните различия по ранг и привилегии**. От сега нататък всички граждани имат предварително одобрени и ясно формулирани равни права и задължения. Новият Граждански кодекс въвежда съвременни разбирания за имуществените права: „правото на ползване и на разпореждане с вещите по най-безусловен начин, стига само да не се прави с тях някое употребление, което законите забраняват“. Освен това земята е освободена от феодални и обичайни ограничения за наследяване, което открива възможности за развитието на пазарна икономика. И най-накрая сеньориалните съдилища, контролирани от местните владетели, над които се стоварва недоволството на селяните по време на революцията, изцяло са премахнати и са заменени с единна система от граждански магистрати,¹⁶ което проправя пътя към изграждането на демократични съдебни институции.

Следващото сериозно постижение на революцията е създаването на **съвременна бюрократична държава**, която изрично съблюдава, прилага и реализира приетия Кодекс. Дори при липсата на демокрация това представлява огромен напредък, защото рязко ограничава управленския произвол, допринася за прозрачността на управлението, еднаквото третиране на гражданите¹⁷ и оптималното функциониране на държавните институции. Това освен всичко друго е и силен политически импулс към бъдното ускорено демократизиране на обществото.

¹⁵ Цит. по: **Манолов**, Г. Избори и избирателни системи... Цит. съч., с. 58 – 59.

¹⁶ Вж. **Фукуяма**, Фр. Политически ред и политически упадък... Цит. съч., с. 27.

¹⁷ Вж. пак там, с. 26.

И още нещо съществено като заключение: с приетия декрет за **отмяна на феодалните привилегии по време на Великата френска революция** **действително се полага добро начало за постигане на някакво политическо равенство в държавата и обществото.** В случая обаче тези привилегии се ликвидират само като наследени и използвани при Стария режим, тъй като много скоро след това отново се забелязва тяхното възпроизводство в новите социални условия. Сиреч **налице е видима мимикрия на различни видове привилегии (разбира се, в по-ограничени мащаби), които имат преди всичко политически характер и които съвършено съзнателно са въведени от новите управляващи елити в лицето на развиващата си буржоазна класа и техните политически организации – партиите (през XIX в.).** Или, става дума за постфеодален ренесанс на разни политически ползи и изгоди, които уж отричат аристократическите и другите привилегии, но практически ги легитимират под булото на новите държавни институции.

1.2. Възраждането на привилегиите през XIX в. Цензовите привилегии

След края на Великата френска революция, и особено през първата половина на XIX в., европейските общества се изправят пред редица сложни политически, икономически и социални предизвикателства (проблеми), които се нуждаят от адекватни решения. Тези проблеми са преди всичко от политическо естество, доколкото произтичат от т.нар. „либерален конституционализъм“, който (след първата писана конституция, тази на Франция от 1791 г.) „...установява традицията на конституционно учредяване (...), чиято фундаментална схема съответства на изначалния идеал за формална правова държава, с основни права и разделение на властите“¹⁸. Така започват да се конструират първите либерални държави в Европа, които, освободени от „менгемето на феодализма“, прокарват пътя към новите конституции, регламентирани в тях институции и правата и свободите на личността. Всъщ-

¹⁸ Вж. **Близнашки, Г.** Еволюция... Цит. съч., с. 156.

ност това означава изграждане на нови структури, коренно противоположни на старите държавни институции, и **формиране на демократична политическа власт**, тъй като в самите конституции заляга принципът на разделение на властите.

От ключово значение е да се подчертае ролята на **Бенжамен Констан**, който предприема първата съществена ревизия на учението на Монтескьо за разделието на властите, ръководен от разбирането за необходимостта от единен център, в който да се обединят отделните функции на държавата.¹⁹ В неговата концептуална схема се различават следните **пет вида власт**: 1) **неутралната власт** на държавния глава; 2) **изпълнителната власт**, т.е. активната власт на министрите; 3) **законодателната власт**, която обхваща представителната власт на общественото мнение и представителната власт на приемствеността; 4) **съдебната власт**, която е призвана да разрешава евентуални правни спорове; и 5) **местната власт**, която е израз на тенденция към децентрализация на публичната власт, за да могат хората по места „да получават толкова политическа тежест, колкото е възможно да им бъде дадена, без да се накърни общата връзка“²⁰. Освен това в протекание на цялото деветнадесето столетие благодарение на индустриалната революция настъпват дълбоки структурни изменения в характера на гражданското общество на европейските държави, и особено в техните икономически системи. В резултат на това се появяват и утвърждават нови социални групи (класи) в обществото, малка част от които владеят основните средства за производство за сметка на друга, голяма, част, която е лишена от такива средства. По този начин се изострят противоречията между труда и капитала (и собствениците и не-собствениците), което принуждава държавата да търси нови механизми за решаването на този проблем. Сиреч тогавашната държава не само че не може да се справи с възникналите тежки социални проблеми, но и твърде бързо нейните елити започват да „реанимират“ уж отхвърлените феодални привилегии на властта. В

¹⁹ Вж. пак там, с. 160.

²⁰ Цит. по: пак там.

този смисъл новата господстваща класа държи в ръцете си лостовете на политическата власт и дирижирайки младата пазарна икономика, уверено приема либерални конституции и разнообразно законодателство,²¹ с което легитимира историческата си мисия като контрапункт на аристократичните феодални съсловия.

И действително, една след друга европейските държави през XIX в. не само стават национални държави и се преобразуват в либерални, но и последователно променят своите законодателства чрез въвеждане на цензови политически режими, които ограничават изборителните права на основната маса от населението.²² Именно при тези условия се обсъждат и приемат нови изборителни закони, с които и де юре, и де факто са регламентирани правата на електората, което обаче далеч и далеч не е така. Ето какво ни показват в този смисъл историческите факти.

Изключително показателно е обстоятелството, че **изборителното право в държава като Франция** по време на Реставрацията след 1814 г. е **превърнато в привилегия на собственическите класи**: изборителният корпус обхваща не повече от 100 000 души, а лицата, които могат да бъдат избирани, не достигат и 1/5 от този брой. По-късно, през годините на Юлската монархия (1830 – 1848 г.), когато населението на страната наброява около 30 млн. души, изборителният корпус включва едва 240 000 души, като неколкостратните предложения за неговото разширяване периодично се отклоняват, като отговорът на министър-председателя Франсоа Гизо на подобно предложение е: „Обогатявайте се!“.²³ По този повод Карл Маркс категорично пише: „Юлската монархия не беше нищо друго, освен акционерно дружество за експлоатиране на френското национално богатство – дивидентите му се разпределяха между министрите, камарите и 240-те хиляди избиратели и техните спътници. Луи-Филип беше директорът на това дружество. (...) Именно във върховете на буржоазното общество нездравите и порочни възжелания се проявиха в оная необузdana, сблъскваща се

²¹ Вж. пак там.

²² Вж. пак там, с. 162 – 163.

²³ Вж. пак там, с. 163 – 164.

на всяка крачка дори с буржоазните закони форма, в която натрупаното чрез спекулация богатство търси удовлетворение съобразно своята природа, така че наслаждението става разврат и парите, както и кръвта, се сливат в едно“²⁴.

Независимо от различните политически доктрини през времето на Юлската монархия се налага тезата на Фр. Гизо (1787 – 1874 г.), която се основава на схващането, че в обществото се развиват едновременно гражданското равенство и легитимни форми на политическо неравенство. Според проф. Г. Близнашки въз основа на тази теза се установява **парламентарен режим с цензови ограничения**, който се базира на ясното и открито разграничение между две части на народа: привилегировано малцинство, което се допуска до упражняването на едни или други публични функции, и пренебрегнато мнозинство, което пък се изключва от участие в управлението на страната.²⁵ По този начин в „революционна“ Франция чрез лостовете на избирателното право в действителност се „парира“ всеобщото избирателно право на гражданите (до 1848 г.); отново се разделя обществото на олигархия и мнозинство; и се легитимират най-накрая различните видове „нови“ привилегии.

Един от основните политически проблеми на **Великобритания** през втората половина на XVIII и началото на XIX в. е свързан с изключително ограничения брой лица – около 1200 души, които изцяло държат лостовете на властта.²⁶ Поради тази причина политическите реформи във Великобритания през XIX в. водят до последователното разширяване на избирателното право, като нисшите класи постепенно се приобщават към установената в страната през десетилетията след „Славната революция“ от 1688 г. конституционна форма на управление. Там първата избирателна реформа е от 1832 г., като тя получава названието „велика реформа“: в резултат на нея броят на избирателите се удвоява и достига 400 000 души при население около 24 млн., тъй като на избирателното

²⁴ Вж. **Класовата борба** във Франция от 1848 до 1850 г. – В: *Маркс*, Карл. Човекът и бъдещето. София: Изток – Запад, 2013, с. 458 – 459.

²⁵ Вж. **Близнашки**, Г. Еволюция... Цит. съч., с. 165 – 166.

²⁶ Вж. **Киселова**, Н. Парламентарен контрол. София: Парадигма, 2021, с. 70.

право се опира значителна част от средната класа в градовете и някои от заможните фермери в селата. А наред с това се закриват приблизително петдесетина „гнили местенца“, които са особено омразни на просветената общественост.²⁷ Нещо повече, тази реформа слага началото на продължилия няколко десетилетия „златен век“ на парламентаризма, когато Камарата на общините заема централното място в националния политически живот и определя политиката на страната, а правителството я привежда в изпълнение. В този контекст правителството действа като своеобразен „комитет“ на парламентарното мнозинство, като от него се очаква да формулира политическите решения, които впоследствие се предоставят на парламента за дискусия и евентуално одобрение. Така парламентаризмът достига своята класическа форма в резултат на известна демократизация на политическия живот, но преди въвеждането на всеобщото избирателно право. Еволюцията на парламентаризма е свързана с бързия упадък на традиционното влияние на короната и аристокрацията върху управлението на страната.²⁸ По-късно следва цяла поредица законодателни промени на кралството, както следва: 1867 г. – избирателна реформа, с която броят на електората се увеличава двойно, достигайки близо 2 млн., като избирателни права получават не само средните градски слоеве, но и просветената част от пролетариата; 1870 г. – приема се Закон за гражданската служба, както и впоследствие Закон за тайното гласуване (1872 г.); и през 1885 г. – нова избирателна реформа, чрез която се разширява броят на гласоподавателите до 5 млн., като едновременно с това се изменя избирателната география, така че всеки избирател да има еднаква политическа тежест.²⁹ По този начин държавата, веднъж, наистина се доближава до реалната демокрация, и втори път, „посяга“ на съществуващите привилегии, тъй като всички кандидати за обществени служби вече ще се назначават след провеждането на конкурс (според Закона за гражданската служба).

²⁷ Вж. **Близнашки**, Г. Еволюция... Цит. съч., с. 169.

²⁸ Вж. пак там, с. 169.

²⁹ Вж. пак там, с. 172.

За разлика от Великобритания стремежът към по-свободен политически ред в **Германия** през XIX в. в значителна степен е доминиран от борбата за „свобода и единство“, т.е. от конституционния и националния въпрос. Тук обединението на Германия в резултат на Франко-пруската война от 1870 – 1871 г. води до създаването на мощна национална държава под формата на конституционна монархия. И макар че първият общогермански основен закон – Имперската конституция от 1871 г., няма революционна история, тя е резултат от споразумението на суверенните принцове за учредяване на нова държава, на която закономерно трябва да бъде придадена политическа форма.³⁰ Благодарение на това в Германия от 1871 до 1919 г. се упражняват едновременно две системи: всеобщото изборително право в райха и цензовата система във федералните държави. Така се създава и чл. 20 на Имперската конституция, който гласи, че „Райхстагът се избира с всеобщо, пряко и тайно гласуване“³¹, което обаче (чрез налагането на цензовете) завинаги осигурява властта на пруските юнкери и богаташи, превръщайки ги в пожизнен политически елит.

До този момент разкрихме политическото развитие на някои водещи европейски държави през XIX в. като следствие от влиянието на Великата френска революция и процеса на демократизиране на държавите посредством всеобщото изборително право и предприетите изборни реформи. От тук нататък обаче логично следва да се съсредоточим върху проблема с различните видове привилегии (и изгоди) на управляващите елити, търсейки отговор на въпроса **съществуват ли нови политически привилегии след отхвърлянето и отмяната на съсловните феодални привилегии.**

Тривиалният отговор тук вероятно би бил, че привилегиите на властта след революцията отпадат в почти всички европейски държави, които поетапно се отърсват от абсолютните монархии. Обективният отговор обаче ни подсказва нещо съвсем друго: въпреки дълбоките социалнополитически изменения във властта, формата на управление и държавните институции на редица държави през XIX в. привилегиите не само се запазват (видоизменени),

³⁰ Вж. пак там, с. 175 – 176.

³¹ Вж. **Андрейчин, Л.** Организация на демократичната държава. София: SPS, 1992, с. 297.

но и еволюират в нови политически модификации. В този смисъл при диференциацията на властовите привилегии могат да се открият два основни вида: **„класически“ привилегии**, или такива, които директно произтичат от участието на различни високопоставени персони във властта; и **„цензови“ привилегии**, т.е. такива, които произтичат от новите конституции и избирателни закони, засягайки много малка съставка от имащи право на глас граждани, тъй като законово са регламентирани различни цензови ограничения (за имоти, възраст, образование и др.).

Най-яркият пример за използването на „класическите“ привилегии на властта през XIX в., това са различните видове ползи (и изгоди), които има короната (кралят) **във Великобритания**. В тази държава като висша привилегия за издръжка на короната от парламента се определя т.нар. „Цивилна листа“, която се грижи за височайшата особа през целия период на царуване на съответния монарх (1); не се плащат имотни данъци на държавата от кралската фамилия (2); кралят може да „произведе“ неограничено количество перове с цел установяване на „хармония“ между членовете на двете камари на парламента (3); активно се развива с подкрепата на краля системата за почести, чрез която се продават различни почетни символи (титли, ордени, медали и др.) и която система е забранена чак през 1925 г. и т.н.³² Тези кралски привилегии наред с прилежащите им по „право“ екстри (спецуслуги, ниски цени, безплатен транспорт, лична охрана и др.) са характерни за всички държавници в Европа тогава без значение от формата на управление на държавата – монархия или република.

При борбата между новото и старото в политическата действителност на XIX в. никак не е случайно обстоятелството, че на мястото на феодалните привилегии пространно се развиват т.нар. **„цензови привилегии“**, с които практически се възраждат (под друга форма) и съхраняват десетките изгоди на политическата власт. И още тук следва да се изтъкне, че **налагането на различни цензови ограничения в рамките на всеобщото избирателно право всъщност представлява една от най-отличителните политически**

³² Вж. **Киселова**, Н. Парламентарен... Цит. съч., с. 108; 102; и **Фъргюсън**, Н. Цит. съч., с. 368.

привилегии, успешно заместващи чрез модифицирани варианти феодалното статукво на този феномен (привилегиите). Наред с това цензовите привилегии реално легитимират появата на новата социална група – буржоазията, доколкото именно тя е в състояние да отговори на прекомерно високите имотни и неимотни ограничения. В този контекст **цензовите привилегии** се подразделят на два основни вида – **имуществени и неимуществени.**

Какво представляват тези цензове?

а) Имуствен (имотен) ценз

Като най-стар в избирателното законодателство този ценз произхожда от феодалната държава и е изключително популярен през епохата на ранния парламентаризъм. Според регламентацията на имуствения ценз, както вече казахме, гражданите се разделят на „активни“ и „пасивни“, т.е. такива, които са лишени от правото да избират и да бъдат избирани въз основа на различни преки и косвени имуствени условия. Така например според Декларацията за правата на човека и гражданина, приета от Учредителното събрание на Франция през 1789 г., всички граждани са с равни права и се разделят на активни (около 4 млн. души) и пасивни (около 3 млн. души). Активните граждани се определят по три основни критерия: 1) икономическа независимост; 2) значимо имущество; и 3) високо образование. Тези критерии ограничават избирателното право до икономически независимите и относително заможни или образовани мъже и изключват от избирателния корпус жените, слабообразованите мъже и тези с ниски доходи. Впоследствие избирателното право и съставът на избирателния корпус във Франция са променяни многократно, като най-голямото ограничение е постигнато след Юлската революция през 1830 г. (200 000 избиратели при 33 млн. жители). По подобен начин в САЩ избирателното право дълго време се регулира най-вече на щатско равнище, където съществуващият имуствен ценз традиционно изисква притежание на минимално количество земя. Щатът Ню Хемпшър първи либерализира този режим (1792 г.), а последен с такъв ценз остава Северна Каролина (до 1856 г.). Впоследствие, при управлението на седмия американски президент Андрю Джексън (1829 – 1837 г.), избирателното право в повечето щати се разширява и практически имуствени цензове повече не

се прилагат.³³ Самото избирателно право не се разглежда като нещо естествено, свързано с човешката личност и поради това неподлежащо на ограничаване и отчуждаване – третира се като „социална функция“, чието упражняване се поставя в зависимост от волята на държавата.³⁴ Тук особено показателни са цензовите ограничения на избирателното право в Европа, за което има десетки примери и факти.

В **Англия**³⁵ например до 1918 г., когато се въвежда всеобщото избирателно право за лицата, навършили 21 години (с изключение на жените), то не е естествено, а се основава на някакво вещно отношение – собственост, наем или местожителство. Под натиска на чартизма през 1832 и 1867 г. в Англия се провеждат две реформи на избирателната система, чрез които постепенно се снижава нивото на имуществения ценз, като се включват по-широки слоеве в политическото общество; но все пак той остава в сила за продължително време. След реформата от 1867 г. качеството на избирател се придобива само ако лицето живее в град и постоянно в едно здание поне 12 месеца; помещението, макар и наето, носи доход поне 10 фунта стерлинги; и плаща данък. Доста по-късно, през 1885 г., избирателни права придобиват и селяните, притежаващи или законно наели недвижим имот. И още нещо – в Англия, която с основание се смята за родина на парламентаризма, от избирателя се изисква да има някакво доходно занятие, като участието в местните избори остава зависимо от притежанието на собственост или наемането на недвижим имот. Жените обаче добиват избирателно право на 30 години, и то, ако са съпруги на местен избирател. През 1928 г. избирателното право за двата пола е изравнено и се придобива с навършването на 21 години. Така по данни на Л. Владикин в Англия след реформата през 1832 г. има един избирател на 24 жители, след реформата от 1867 г. – един на 12 жители, след 1885 г. –

³³ Вж. **Тодоров**, Ант. Цит. съч., с. 269 – 271; 275.

³⁴ Вж. подробности във: **Близнашки**, Г. Принципи на парламентарното управление. Второ издание. София: Св. Кл. Охридски, 2007, с. 11 – 12; **Близнашки**, Г. Парламентарното управление в България. София: Стопанство, 1995, с. 140.

³⁵ Тук и на следващите няколко страници разглеждането на цензовете се опира на анализа на проф. Л. Владикин (Вж. **Владикин**, Л. Организация... Цит. съч., с. 276 – 278).

един на 7 жители, след 1918 г. – един на 2 жители, а след 1928 г. – 55 избиратели на 100 жители.

Друг, широкоразпространен, начин на ограничаване на избирането право в Европа и Америка след Френската революция от 1789 г. е обвързването на избирателя с плащането на определено количество **пряк данък** вследствие на притежаването на някакво реално богатство. Така например във **Франция** Националното събрание от 1789 г., независимо че признава равното право на всички граждани да формират общата воля, приема ограничителна **цензова** система, а именно: първичен избирател е този, който плаща данък, равен поне на три дневни надници, а вторичен (възприета е двустепенна избирателна система) – този, който плаща по десет надници.

Възможни са и чисто съсловни ограничения на избирането право. Пример за това е прилаганата в **Германия** (1871 – 1919 г.) т.нар. „**пруска трикласна система**“. Според нея избирателите се разпределят в три класа съобразно величината на прекия данък, който плащат. Тоест всеки клас избира еднакъв брой свои представители в парламента, независимо че броят на избирателите във всеки клас е съвършено различен. Ето какъв е през 1850 г. в Прусия броят на избирателите, разпределени по класове: I клас – 4,7 % от общия брой избиратели; II клас – 12,6 %, а III клас – 82,7 %. Подобна е и австрийската система на четирите курии, прилагана в **Австро-Унгария** през периода 1873 – 1907 г. Не по-малко оригинална е **белгийската цензова система**, приета през 1893 г. със специална поправка на конституцията, която предвижда **множествен вот**, състоящ се в следното: всеки пълноправен гражданин да има право на един глас, но който е баща на семейство (или притежава имот на стойност до 2000 франка, или поне 100 франка годишна рента от капитал), има право на един **добавъчен глас**.

След мъчителни исторически терзания имущественият ценз е напълно отхвърлен от човечеството. Защото даването на повече гласове на най-заможните и лишаването на низините от право на глас (или възможност за избираемост) изживяват своето време през XIX в., когато в Англия окончателно е премахнато имотното изискване (1918 г.) и се въвежда всеобщо избирателно право за мъ-

жете. Дотогава обаче водеща в осигуряването на привилегии е земята, но тамошната родова аристокрация постепенно отстъпва част от правата си в полза на парламента. Ето как стоят нещата в други държави: във Франция доминира фискалното изискване при гласуване, а след Великата френска революция ръководството на политиката се поема от буржоазията, която установява цензова система върху плащания данък; в Германия до 1919 г., както вече отбелязахме, едновременно функционират двете системи (всеобщо право в райха и цензова система във федералните единици); в Белгия също се предвиждат добавъчни гласове, където по-платежоспособните имат двоен вот, а най-образованите – троен; в нашата съседка Румъния всеобщото избирателно право е въведено през 1917 г., а дотогава се използва пруската цензова система; в Сърбия се използва данъчен ценз, който е премахнат с приемането на конституцията от 1921 г.; в Италия всеобщото избирателно право е въведено през 1912 г.; в Испания – през 1980 г.; в Швеция, Австрия и Норвегия – през 1907 г.; във Финландия – през 1920 г.³⁶ и пр.

б) Неимуствен (образователен) ценз

Този ценз е своеобразна прикрита форма на предходния, защото се предполага, че **необходимостта от някаква подготовка и известно количество знания е предпоставка за разумно гласуване от страна на избирателите**, независимо дали притежават имот, или нямат възможност да плащат определен данък. Разбира се, образованието не е абсолютен показател за успешната политическа ориентация или пък за зрелост в мисленето. Защото в държавите винаги има много добре ориентирани в политико-обществените дела необразовани хора, както и крайно некомпетентни в политическо отношение индивиди с твърде високо образование. В зависимост от това въвеждането на такъв ценз по отношение на активното право няма никакво логично оправдание от гледна точка на правата на човека.

Първият образователен ценз в света нормативно намира място в актовете на Американската революция за разлика от тези на Френската, която не предвижда подобен акт. Защото е известно, че първите демократични републики на Новото време още в

³⁶ Вж. **Владикин, Л.** Организация... Цит. съч., с. 277 – 278; 279 – 281).

началото третираат избирателното право като държавна служба, при което гражданското равенство в никакъв случай не означава и някакво политическо равенство.³⁷ Тук водеща е управленската дейност, която изисква голяма компетентност, знания и отговорност, поради което за „бащите основатели“ на САЩ образованието е важен фактор (и критерий) за наличието на такива качества у гражданите.

в) Други избирателни цензове

Исторически погледнато, тоталното премахване на имуществените цензове се съпровожда и с други, неимуществени, ограничения в избирателното право, които могат да се систематизират като ограничения според религията, ограничения по възраст, ограничения по професия, ограничения по пол и др. Тук тези ограничения ще ги илюстрираме допълнително с някои примери от избирателната практика в историята.

Измежду посочените **цензове** най-стародавни са тези, които **се отнасят до религията**, като в САЩ например, където първоначално избирателното право е дадено единствено на протестантите през XVIII в. (Ню Джърси, Джорджия, Каролина), докато католиците и евреите са изключени и обезправени в избирателно отношение (едва през 1825 г. в Мериленд, САЩ, евреите получават избирателни права), а в Румъния приетата модерна конституция през 1886 г. не дава гражданство на евреите (те получават право на глас през 1923 г.), а само на християните; **ограниченията по възраст** също са високи в по-консервативните конституции (21 – 25 – 30 години) за разлика от либералните, които рязко намаляват избирателната възраст на 18 – 20 години (в Бразилия – 16 години); и **ограничения по професия**, при които най-често на военните и религиозните служители им е суспендирано правото на глас, както е примерно във Франция от 1872 до 1995 г., в щата Тексас, САЩ, съгласно Конституцията от 1876 г. и др.³⁸

Няма съмнение, че от отпадането на всички цензове и предоставянето на **избирателни права на жените** са най-голямото разширяване на обема на електоралния корпус в държавата. Подобен

³⁷ В случая се цели да се ограничи правото на глас на чернокожите американци (Вж. **Тодоров**, Ант. Цит. съч., с. 269; 275).

³⁸ Вж. пак там, с. 275.

ефект не може да бъде постигнат чрез премахването на нито един друг ценз (в т.ч. на имуществения). Затова ще отбележим, че първият случай на предоставяне на изборителни права на жените е приемането на Втората конституция на Корсика (1794 – 1796 г.), но след инвазията на Франция тя е отменена и в действие влиза френският правен режим, който дава изборителни права само на мъжете (1848 г.), като за сметка на това французойките получават право на глас с един век по-късно. А иначе всеобщо активно изборително право първи получават жените в Нова Зеландия през 1893 г. (пасивно чак през 1941 г.) за разлика от повечето европейски държави и т.н., и т.н.³⁹

Ако трябва да синтезираме казаното дотук за привилегиите въобще и за цензовите в частност, то следва да отбележим **няколко съществени неща: първо, още след победата на Великата френска революция през XIX в. отчетливо се забелязва последователна мимикрия на привилегиите на управленските елити в Европа, която представлява своеобразен ренесанс на политическите привилегии, скрити зад воала на всеобщото изборително право; второ, за разлика от Европейското средновековие, през което привилегиите изцяло са приоритет на аристократичните феодални и други богати съсловия, то след победите на буржоазните революции, и особено от началото на XIX в. цензовите привилегии тотално се налагат като политически мотивирани от властта, превръщайки се във фундамент на новите управленски елити начело с техните ядра – политическите олигархии; и трето, със своите десетки модификации привилегиите изобщо и цензовите привилегии по-конкретно винаги са обслужвали господстващите малцинства, за което свидетелства процентът на гласуващите изборители (например в Англия само 8 % от населението гласуват, и то след 1885 г.; в Италия – 1 % от населението, между 1871 и 1882 г. и т.н.)⁴⁰ и което представлява драстична форма на неравенство в политиката, при това в ущърб на огромните електорални маси в европейските държави.**

³⁹ Вж. Манолов, Г. Избори и изборителни системи... Цит. съч., с. 64 – 65.

⁴⁰ Вж. Пантев, Андрей. Раждането на... Цит. съч., с. 105.

1.3. Парижката комуна и привилегиите

Измежду множеството обществени политически събития през XIX в. на преден план трябва да поставим Парижката комуна във Франция, която продължава само 72 дни – от 26 март до 28 май 1871 г. Важността на това събитие обикновено се подценява, защото или си оценява от крайни идеологически позиции, или тихомълком се отхвърля в графата „комунистически“. Това обаче е погрешен подход, тъй като, макар и просъществувала кратко, Парижката комуна представлява опит за промяна на властта, от който могат да се извлекат много сериозни поуки (за общественото развитие въобще). Нещо повече, през своето съществуване Комуната прави някои много съдържателни институционални промени, които дотогава изобщо не са реализирани.

Всъщност историята на Комуната – пише френският учен Марк Феро – трябва да се търси в по-старо революционно минало, което излиза отново на повърхността с появата към края на втората империя на силна републиканска партия, намерила израз в програмата от гр. Белвил. Принос за засилването на партията има работническото движение, чиито дейци, вдъхновени от Прудон, смятат, че „никаква реформа не може да се постигне, ако не се унищожи старата политическа държава“. Републиканската идея и работническото движение си дават среща в повечето от големите градове, които приемат изселниците от селата и където се стичат трудещите се и „опасните“ класи, където избухват големи стачки – Льо Кръозо, Лион, Марсилия, Руан. Може да се каже, че в противовес на империята съществува и република на градовете, която печели победа на изборите през 1869 г., най-вече в Париж.⁴¹

Известно е, че начело на Парижката комуна застава Централният комитет на Националната гвардия, който е съставен от по двама делегати от 20 окръга и по един батальонен командир – всички избрани от общите събрания на ротите, батальоните и регионите (пряка демокрация в действие). Освен това Комуната при-

⁴¹ Вж. **Феро**, М. Цит. съч., с. 305.

зовава всички френски общини да утвърдят свой политически и обществен ред, като общонационалните интереси да се реализират от нарочен конгрес на делегатите на общините.⁴² Впоследствие на проведените на 26 март избори за общински съвет 160 000 души се обявяват за Комуната, а 60 000 – против нея, което вкарва в Парижката комуна 71 комунари и 21 противници, като последните на практика не участват в нейната работа. А след допълнителните избори на 16 април в Комуната вече заседават 19 представители на Международната асоциация на работниците, 20 бланкисти, революционни якобинци и социалисти.⁴³ Сиреч властта почти изцяло е взета от комунарите и техните сподвижници. По-късно, на 19 април, Комуната приема Декларация към френския народ, която много скоро ще стане нейно завещание.

Като нов орган на властта Съветът на **Комуната реализира едновременно изпълнителната власт и законодателната дейност**. На 21 април Парижката комуна утвърждава 10 комисии: Изпълнителна, Военна, Финансова, Комисия за обществената сигурност, Продоволствена, Правна, Комисия за труда и обмяната, Комисия за външните отношения, Комисия за обществените служби, Комисия за просветата. Въвежда се и таван на заплатите на членовете на Комуната от 6000 франка, като в повечето случаи те са значително по-ниски.⁴⁴

Що се отнася до социалните решения на Комуната, те са: освобождаване на гражданите от натрупаните задължения от наемите от октомври 1870 до юли 1871 г.; отсрочка за изплащане на дълговете; заложените преди 26 април вещи (дрехи, мебели, книги, работни инструменти) на стойност до 20 франка се връщат без откуп; забранени са удръжките на заплатите, нощната работа в пекарните, детският труд, определена е минимална заплата; а заплатите на чиновниците се изравняват с тези на квалифицираните работници.⁴⁵

Една от най-задълбочените оценки на Парижката комуна като нова форма на републиканска власт прави **Карл Маркс** своя

⁴² Вж. *Сп. Ново време*, бр. 3 – 4, март-април 2021, с. 166.

⁴³ Вж. пак там.

⁴⁴ Вж. пак там, с. 167.

⁴⁵ Вж. пак там.

труд „Гражданската война във Франция“, която и до ден днешен не е изгубила политическата си актуалност.

„Комуната – изтъква К. Маркс – беше съставена от градски съветници, **избрани от различните райони на Париж въз основа на общото избирателно право.** Те бяха отговорни и можеха да бъдат отзовани по всяко време. Тяното мнозинство се състоеше, разбира се, от работници или от признати представители на работническата класа. Комуната трябваше да бъде не парламентарна, а **работеща корпорация, едновременно изпълнителна и законодателна.** Полицията – дотогава оръдие на държавната власт, веднага беше лишена от всичките ѝ политически функции и превърната в отговорен орган на Комуната, сменяем по всяко време. Същото стана и с чиновниците на всички други клонове на управлението. Като се започне от членовете на Комуната от горе до долу, всяка обществена служба трябваше да бъде изпълнявана срещу заплатата на работника. **Придобитите привилегии и представителните пари на висшите държавни сановници изчезнаха заедно със самите тези сановници.** Обществените длъжности престанаха да бъдат частна собственост на протежетата на централното правителство. Не само градското управление, но и цялата инициатива, принадлежаща дотогава на държавата, премина в ръцете на Комуната...

Съдийските чиновници загубиха онази привидна независимост, която служеше само за прикриване на тяхното раболепие пред всички сменящи се едно след друго правителства, на всяко от които те подред даваха клетва за вярност и след това я нарушаваха. Както всички останали длъжностни лица, и те **трябваше занапред да бъдат избрани открито, да бъдат отговорни и сменяеми**⁴⁶ (*подчертаното е мое – Г. М.*). От тези разсъждения на Маркс прозира нещо твърде съществено, което редица други мислители не са забелязали, а именно: авторът адмирира всеобщото избирателно право, говори за сливане на двата вида власт – изпълнителната и законодателната (а не на трите) и безусловно подкрепя отмяната на привилегиите на висшите държавни сановници.

⁴⁶ Маркс, Карл. Човекът и... Цит. съч., с. 535.

Не е трудно да се забележи, че в хода на Парижката комуна буквално са **ликвидирани множество властови привилегии**, част от които имат вековен характер и които са следните:

Първо. Отзоваване на депутатите от парламента по всяко време (от недоволни избиратели).

Второ. Драстично намаляване на заплатите на народните представители (да не се надвишава средната работническа надница).

Трето. Забрана на всички представителни разходи на висшите държавни сановници (чиновници, служители, експерти и др.).

Четвърто. Отмяна на привилегиите на семействата на дейците на Комуната (например жените на високопоставените комунари вече перат дрехите на брега на Сена, заедно с всички останали).

Пето. Налагане на таван на заплатите от 6000 франка на ръководните членове на Комуната (в много случаи тези пари са по-малко).

На фона на всичко това ръководителите на Парижката комуна въвеждат редица **социални привилегии** за работническата класа, каквито са например: установяване на задължителен минимум при заплащането на труда; отписване на задължнялостта на трудещите се във връзка с високите наеми; определяне на пенсии за семействата на загиналите бойци; предоставяне на жилища на бедните хора; даване на безплатни учебници и закуски на учениците и др.

Следователно няма да е пресилено, ако кажем, че **Парижката комуна като феномен се опитва да наложи своеобразен ограничителен стандарт за ползване на политически и социални привилегии, който не съществува в нито една друга европейска държава дотогава. С други думи това е първият скоропостижен опит през XIX в. да се въведе някакъв общоприемлив ред в ползването на различни видове привилегии, за да се регулират по някакъв начин проблемите на социалнополитическото равенство. Това – едно. И друго – провалът на този социален експеримент идва както от утопичните възгледи за неговото развитие (сливането на двете власти, участие на неквалифицирани работници на висши постове, налагане на обществено самоуправление, игнориране на държавните институции), така и от неподготвеността и нежеланието на френското общество да приеме нов тип полити-**

ческа система, налагана от Парижката комуна. Впрочем този извод се потвърждава и от последващото развитие на европейските държави през XX в., когато на бял свят се появяват тоталитарните политически режими с ляв и десен привкус и със своите претенции за месианство на планетата Земя.

* * *

И така, дойде ред да направим няколко фундаментални обобщения, които произтичат от анализа на настоящата проблематика през разглеждания исторически период.

Едното обобщение е свързано с обстоятелството, че през XIX в. се забелязва **противоречиво развитие на демокрацията, която, въпреки че се намира в първоначалния си стадий, вече изгражда законови правила за взаимодействие и функциониране между парламента, правителството и държавния глава** (монарх и президент). Или, става дума за това, че са се формирали и реално работят в държавата такива важни институции (на властта), които изцяло се основават на парламентаризма, конституционализма и избирателното право. Това е ключов момент в историческата еволюция на европейските държави, понеже те, макар и бавно, все пак последователно се отърсват от феодалните порядки в политиката.

Другото обобщение произтича от факта, че **всеобщото избирателно право става главният индикатор на степента на демократизация в отделните държави.**⁴⁷ Това безспорно е така, въпреки че не можем да наречем всичко демократично, защото до края на XIX в., а в много отношения и до Първата световна война жените нямат право да гласуват. Дотогава процентът на имащите право на глас в повечето държави в Европа е около 30 – 35 %, а в САЩ – под 50 %.⁴⁸ Тоест големият въпрос тук е до каква степен проведените избори действително легитимират представителността на институциите в различните държави и дали са търсени адекватни механизми за ограничаване на цензовите привилегии (защото дават повече права на малцинство гласоподаватели, т.е. на заможни, богати и имотни хора).

⁴⁷ Вж. **Пантев**, Андрей. Раждането... Цит. съч., с. 105.

⁴⁸ Вж. пак там.

Третото обобщение произтича от предходните две, защото интерпретира **появата, същността и развитието на политическите партии през XIX в.** Това става със създаването на т.нар. „нотабилски партии“, които са рожба на раннокапиталистическия период, изразявайки интересите на буржоазията и на масовите партии, явяващи се защитници на наемното работничество. Така с течение на времето през разглеждания период се формират първите политически партии, каквито са тази на торите на базата на тяхната структура Карлтън клуб (1831 г.), или на Консервативната партия, и другата – на вигите чрез Риформ клуб (1836 г.), т.е. на Либералната партия. Заедно с тях се появяват малко по-късно и първата масова политическа партия в Европа – Английското либерално дружество за регистриране на изборите (1861 г.), Всеобщият германски работнически съюз (1863 г.) и т.н. Или, през втората половина на XIX в. (и особено в неговия край) партиите заемат важно място в политическия живот на обществата като посредници между електората и държавата в пряка зависимост от приложението на всеобщото избирателно право.

Следващото обобщение се отнася до **критиките на политическата демокрация като цяло и на всеобщото избирателно право в частност**, отправени от класическия либерален мислител **Джон Стюарт Мил** в неговите книги „За свободата“ (1859 г.) и „Размисли върху представителното управление“ (1861 г.). В тях изтъква няколко сериозни аргумента срещу универсалните и равни избирателни права. Той започва с класическия аргумент, че **„събрание, което гласува данъците, независимо дали общи, или местни, трябва да се избира само от тези, които плащат нещо под формата на наложени данъци“**. Идеята, че само данъкоплатците трябва да гласуват, е противоположна на принципа „никакви данъци без представителство“, ⁴⁹ който е девиз на английската и американската революция. Затова Мил смята, че е по-добре да се налагат преки, а не косвени данъци, което означава, че „получаването на помощи за бедност трябва да води до безусловно лишаване от право на глас“. С други думи хората на социални помощи

⁴⁹ Цит. по: Фукуяма, Фр. Политически ред и политически упадък... Цит. съч., с. 470.

не трябва да имат право да гласуват, тъй като паразитират на гърба на данъкоплатците.⁵⁰

Вторият аргумент на Мил срещу равните изборителни права е свързан с професионалната квалификация и чувството за отговорност на изборителите. Той не оспорва принципа на универсалност на изборителните права, тъй като „притежаването и упражняването на политически, както и на изборителни и други права е един от главните инструменти за нравствено и интелектуално възпитание на народа.“⁵¹ А както вече отбелязахме по-рано, той **критикува принципа „един човек – един глас“** и въз основа на това изтъква, че Луи Наполеон е избран за президент на Франция от милиони „селяни, които не можеха нито да четат, нито да пишат и чиито знания за обществениците, дори за имената им, се ограничаваха до чутото за тях“⁵². Освен това Мил пише: „На твърденията, че всички хора трябва да бъдат равни по отношение на всички признати от обществото права, моят отговор е: Не и докато всички не заслужат равенство като човешки същества“⁵³. И макар че е прав в някои отношения, Джон Ст. Мил с тази остра критика на всеобщото изборително право косвено защитава цензовите привилегии, обслужващи новата буржоазна класа.

Петото обобщение визира **израстването на модерната конституционна държава** от руините на прогнилите абсолютни монархии. Тук, както справедливо отбелязва проф. Л. Владикин, **имотните господстващи класи** не губят всичкото си влияние в държавните работи, защото **съумяват донякъде да компенсират загубите на политическите привилегии с привилегията на личното материално благосъстояние**. Парламентът става най-важният държавен орган и плутокрацията (Третото съсловие, буржоазията), подпомогната от оцелялата родова аристокрация, прави усилие да го завладее чрез пригодената за целта изборна система.⁵⁴ С други думи привилегиите на властта са запазени с помощта на избраните парламенти като модифицирани изгоди и облаги за управляващия елит.

⁵⁰ Вж. пак там.

⁵¹ Вж. пак там.

⁵² Вж. пак там, с. 470 – 471.

⁵³ Вж. пак там.

⁵⁴ Вж. **Владикин, Л.** Организация... Цит. съч., с. 276.

Следващото обобщение е от изключителна значимост, защото във времената на цензовите режими от първата половина на XIX в. се смята, че депутатите, които работят в полза на общото благо на нацията, не трябва да получават възнаграждение, като по-късно се налага разбирането, че трябва да им се възстановяват единствено направените от тях разходи. Оттук във френската литература се появява понятието „парламентарен индемнитет“ (*indemnité* – от лат. *indemnitas*, т.е. възмездяване на щета или загуба). И доколкото през XIX в. парламентарните сесии са редки и кратки, дотолкова индемнитетът има за предназначение да се покриват разходите на отделните депутати по време на сесиите. Обаче впоследствие нещата рязко се променят.⁵⁵

По този повод е интересно да се отбележи например, че в Конституцията на Германския райх от 1871 г. се съдържа изрична забрана членовете на Райхстага да получават възнаграждение или обезщетение. Така канцлерът на обединения райх Ото фон Бисмарк държи настрана от парламента както „пролетарските елементи“, така и „професионалното депутатство“. Но утвърждаването на всеобщото избиращо право повлича след себе си **въвеждането на пълноценно възнаграждение за парламентарния труд**. Още повече че сесиите стават продължителни, а проблемите, с които се сблъскват депутатите, придобиват все по-сложен характер. По този начин парламентарният индемнитет се оказва важен елемент от демократизацията на политическия живот, защото: във Франция това се случва след Революцията от 1848 г., в Германия – след 1906 г., във Великобритания – след 1911 г., а в Италия – след 1912 г. По онова време на парламентарния индемнитет се гледа **като на средство за защита на депутатите срещу евентуални разнопосочни видове натиск, изкушения, корупция и привилегии**. В този смисъл парламентарният индемнитет не е нищо друго, освен възнаграждението, получавано от депутатите с цел преди всичко да се осигури тяхната материална независимост, докато в наши дни това възнаграждение трябва да осигури на депутатите приличен стандарт на живот и да ги защитава от корупция.⁵⁶ Това е същностен момент от

⁵⁵ Вж. **Близнашки**, Г. Парламентарно право... Цит. съч., с. 196.

⁵⁶ Вж. пак там, с. 197.

историческото развитие на парламентаризма в Европа, тъй като с въвеждането на депутатските заплати се слага и някаква първоначална законова бариера на политическите привилегии.

Седмото обобщение намира израз в съхраняването на **т.нар. „система на отличия и титли“**, която особено силно се проявява към края на XIX в. в много европейски държави, и особено във Великобритания. Тази система цели поддържането между отличилите се съвременници и наследствената аристокрация, според която най-високата аристократична титла е „херцог“ („дук“), следвана от „маркиз“, „граф“, „виконт“ и „барон“. В случая повечето от 26-имата херцози без кръвна връзка с кралското семейство притежава титли, датиращи далеч преди XIX в., като между тях са и някои от най-богатите частни земеделци в страната.⁵⁷ И още нещо – голямото мнозинство от перове (аристокрацията) са барони, като титлите на почти всички от тях са дадени през XIX в. Сиреч системата от титли е нещо повече от малък ритуал на признание за „услугите, оказани на страната“, защото тя изразява сплотеността между богатите и властващите и дава официален израз на приемане на новодошлите.⁵⁸ Или, това е такава система от отличия и титли, която по демократичен начин запазва своите привилегии – ще допълним ние.

Осмото обобщение кореспондира с реализацията на **идеите на Парижката комуна** в частта им за **отмяна на повечето привилегии**, от които тогава се ползва властта. Макар и спорадичен, този опит за промяна на статуквото откъм консумация на парламентарни и други привилегии е изключително заразителен за масите, независимо че и досега си остава само първоначален светъл лъч в затворените пространства на богатството и властта.

И последното обобщение в контекста на настоящата проблематика е, че през XIX-то столетие в Европа се разгръща **непрестанна борба за установяване първоначално на мъжко, а впоследствие и на всеобщо изборително право**. Основополагащ за борците за изборни реформи документ е *People's Charter*, издаден от

⁵⁷ Вж. Гидънс, Антъни. Цит. съч., с. 393 – 394.

⁵⁸ Вж. Винаров, Ив. В. Българската изборна система... Цит. съч., с. 37.

чартисткото движение във Великобритания през 1838 г. Той поставя следните няколко цели: **избирателно право за всички мъже над 21 години (ако не са осъждани), без имотен ценз; тайно гласуване (през тази епоха навсякъде се гласува явно); премахване на имотните изисквания за кандидатите и даване на възнаграждение на депутатите в Камарата на общините, за да имат възможност и работниците да станат такива; ново райониране и равни по големина и население райони; фиксиране на депутатския мандат на едногодишен (за да се намали корупцията).**⁵⁹

Водени от тези искания, повечето напредничаво мислещи политици от втората половина на XIX в. реализират фундаментална и изборна реформа. В Швейцария всеобщото право за мъжете над 20 години е въведено веднага след Франция (която прави това след Февруарската революция през 1848 г.). Останалите „стари“ демокрации го въвеждат по късно: в Белгия това става през 1893 г. за мъжете над 25 години; в САЩ – с 15-ата поправка още през 1869 г., но реално започват да се прилагат в пълния смисъл на понятието чак през 1920 г.; в Нова Зеландия имуществените цензове са премахнати през 1879 г.; в Испания всеобщото право за мъжете е въведено през 1869 г.; във Великобритания, Ваймарската република и Швеция – след Първата световна война (съответно през 1918, 1919 и 1921 г.). Въвеждането на общо избирателно право в края на XIX-то и началото на XX-то столетие открива нов етап в развитието на теорията и практиката на представителното управление, като полага началото на т.нар. „масова политика“, довежда до формирането на партийни и политически системи от модерен (съвременен) тип. Така политиката от грижа на елита се превръща в занимание на масите и милиони хора се включват в политически организации. А с разширяването на избирателните права милиони вече участват пряко в определянето на държавното и местното управление.⁶⁰ Иначе казано, с **утвърждаването на всеобщото избирателно право се „разчупва“** вкорененото схващане за това, че само едно ограничено политическо (и богато) малцинство има изклю-

⁵⁹ Вж. пак там, с. 37.

⁶⁰ Вж. пак там, с. 37 – 38.

чителни прерогативи да участва в изборителния процес и да ползва всякакви властови, управленски и цензови привилегии от държавните институции. Затова и съвсем логично с повсеместното налагане на всеобщото изборително право в европейските държави постепенно се отменят и цензовите привилегии като доказал себе си политически архаизъм.

Такъв е резултатът от нашето „изследователско странстване“ през далечния вече XIX в., при което се опитахме да открием еволюцията на политическите привилегии през този важен исторически период.

2. ТОТАЛИТАРНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРИВИЛЕГИИ ПРЕЗ XX В.

Следвайки историческата логика на изложение, би трябвало да продължим нашия анализ с проявленията на политическата демокрация и налагането на нейните форми (заедно с привилегиите) от края на XIX и първата половина на XX в. Но тъй като още в началото на XX-то столетие на европейската сцена се появяват новите за времето си тоталитарни режими (като антипод на демокрацията), се налага да разгледаме малко по-подробно тяхната характеристика като власт и държава, за да проникнем колкото се може по-надълбоко в причините за тоталното разпространение на привилегиите в тези общества.

2.1. Властта при тоталитаризма

Появата и развитието на тоталитаризма е една от най-ярките и отличителни форми на социална организация през миналия XX в. Неговото съществуване е логично следствие от политическите борби между противоположни социални сили и закономерен резултат от действието на цяла редица обективни и субективни фактори, които предопределят тоталитарното битие на общества в различните държави. Това налага тоталитаризмът и неговите основни форми – фашизмът и сталинизмът, да бъдат разгледани по-обстоятелствено от техния теоретико-исторически генезис до тоталния им крах. Още повече че социалната мисъл в бившите „социалистически“ държави продължава да е обременена с редица догми

и постулати относно действителната същност на тоталитарните общества. И не само това – днес, повече от 30 години след рухването на тоталитарния социализъм, все още има учени, експерти и специалисти, които продължават да смятат, че тоталитаризмът не бил нищо друго, освен някаква идеологизирана теория...

„Тоталитаризмът“⁶¹ като понятие датира от началото на 20-те години на XX в. в Италия, когато тогавашната официална опозиция (на фашизма) използва понятието, за да окачестви намесата на изпълнителната власт в цялостния обществен живот на страната. Постепенно това понятие се разпростира върху болшевишкия режим в Русия след Октомврийската революция от 1917 г. и окончателно се легитимира през 30-те години на XX в., след налагането на националсоциализма в Германия, на фашизма в Италия и на франкистката диктатура в Испания.

Почти по същото време възникват и началните изследвания на тоталитаризма на италианските политици и историци Франческо Нити, Филипо Турати и Луиджи Стурцо. В тези изследвания се намират и първите опити за сравнителна характеристика на двата типа политически режим (фашисткия и сталинисткия), без обаче точно да се диференцират същността и смисълът на понятието „тоталитаризъм“.

Като по-сериозна, макар и първоначална, стъпка в еволюцията на тоталитарната теория може да се определи проведената през 1939 г. в САЩ научна конференция, посветена на тази теория. Преди всичко нейната значимост се заключава в две неща: най-напред, в разграничителните анализи на категориите „авторитаризъм“ и „тоталитаризъм“; и после, в систематизираните обобщения (за първи път) на най-важните белези, разкриващи характера на тоталитарните форми и методи на господство. През този период – **ДО**

⁶¹ Терминът произлиза от латинската дума *тоталитарен* – общ, общо. Нейният етимологичен корен е *toto* – цял. Буквалната семантика на този термин означава „всеобщ“, „всеобемаш“, „цялостен“, а в съвременността (и в литературата) „тоталитаризъм“ и „тоталитарен режим“ много често се смятат за синоними. А самата дума „тоталитаризъм“ се появява за пръв път в началото на XX в. в един от трудовете на италианския философ Джовани Джентиле, след което придобива масова употреба от началото на 30-те години на миналия век в Европа.

края на Втората световна война, един от първите големи изследователи на фашисткия тоталитаризъм – **Франц Нойман**, доразвива решително теорията в труда си „Бехемот. Структура и практика на националсоциализма“, с която **в общи линии приключва и първият етап в еволюцията на теорията за тоталитаризма**. Най-отличителната особеност на етапа е обстоятелството, че почти всички научни дирения са концентрирани върху спецификата на тоталитарната фашистка държава, докато на сталинския „социализъм“ е отделено сравнително по-малко внимание.⁶²

Както е известно, **класическата теория (и концепция) за тоталитаризма се „ражда“ през 50-те години на миналия век, а нейни основатели са американските политолози Хана Аренд, Карл Фридрих и Збигнев Бжежински**. Но преди да разгледаме тази концепция, се налага да направим кратко логическо отклонение.

Още през 1835 г. **Алексис дьо Токвил** в забележителния си труд „Демокрацията в Америка“ с удивителна научна точност предсказва бъдещата тоталитарна същност на обществото на XX в. И въпреки че не използва пряко термина „тоталитаризъм“, той поразително ясно успява да определи този тип социално устройство (тоталитарното), отбелязвайки, че думите „деспотизъм“ и „тирания“ са неприложими за характеризирането на това общество.

„Първото, което привлича вниманието – пише Токвил, – е неизброимото множество хора, всичките равни и еднакви, неспирно преследващи дребни и нищожни удоволствия, с които да запълнят съществуването си. (...) Над тези човешки същества стои една необятна настояническа власт, която изцяло е поела върху себе си задоволяването на нуждите им и опеката над съдбата им. Тази власт е абсолютна, всепроникваща, неизменна, грижовна и умерена (...) тя се стреми да държи човешките същества в състояние на вечно детство. (...) Тази върховна власт слага ръка на цялото общество.“⁶³

Проницателните мисли на Ал. дьо Токвил не само че до голяма степен определят природата на тоталитаризма, но и насочват

⁶² Вж. **Манолов, Г.** Сталинизмът... Цит. съч., с. 3.

⁶³ **Токвил, Ал.** Демократия в Америке. Москва: Прогресс, 1992, с. 496 – 497.

класическите изследователи (на тоталитаризма) през XX в. към неговия изконен генетичен първообраз.

И наистина във фундаменталния си труд „Произход на тоталитаризма“ (1951 г.) **Х. Аренд** извлича корените на това явление от процеса на развитие на европейската цивилизация, и по-конкретно още през XVII и XVIII в. Първичната предпоставка и **най-широката основа за възникването на тоталитаризма** според нея **са масовите обществени движения**, базирани върху определен исторически контекст и специфична социалнопсихологическа мотивация. Въз основа на тази нейна теза могат да се формулират и най-важните **характеристики на тоталитарното общество**, направени от Х. Аренд: **първата е същността на тоталитарните движения**, които се формират и създават там, където има огромни маси хора, стремящи се към политическа организираност. **Във втората** главно място е **отделено на тоталитарното господство**, което (за разлика от тоталитарните движения) е немислимо, ако се срине цялата обществена сфера на живота, т.е., ако не смаже едновременно и политическите способности, и индивидуалния личен живот на хората. **В третата характеристика на тоталитаризма** на Х. Аренд се разглежда подробно **начинът на функциониране на самата тоталитарна държава**, при който се открояват два ключови лоста на управление: **първият е антидемократичният характер на властта**, където „...е залегнало изискването за неограничена власт“; и **вторият представлява т.нар. „двойна власт“ на партия и държава** като неизбежен атрибут на еднопартийния монопол. **И в четвъртата характеристика**, направена е от Х. Аренд, особено внимание е отделено на някои **политически механизми**, като **тоталитарната идеология, тоталитарната пропаганда, тоталитарния терор** и т.н., с помощта на които се установява тотално господство и върху индивида, и върху държавата, и върху гражданското общество, т.е. върху цялото социално пространство.⁶⁴

Достойнствата на сравнителния анализ на фашизма и сталинизма, **извършен от Х. Аренд**, са много, но ако трябва да посочим **най същественото от тях**, според нас това е **проблемът за властта**,

⁶⁴ Аренд, Х. Тоталитаризмът. София: Панорама, 1993, с. 25; 44.

за тоталитарното господство и за механизмите на тяхното функциониране като ключови трансмисии за установяване и налагане на всеки един тоталитарен политически режим.

В разработването на въпроса за същността на тоталитаризма сериозен научен принос имат известните американски учени **К. Фридрих** и **Зб. Бжежински**. В своя реномиран труд „Тоталитарната диктатура и автократията“ (1956 г.) двамата политолози твърдят, че тоталитаризмът представлява **„тоталитарна диктатура, която е организирана в система за господство и е предназначена да осъществи определени тоталитарни замисли в съвременните политически и технически условия като нов тип автократия“**⁶⁵. На тази база те дефинират и признаците на тоталитарните режими, които авторите наричат „тоталитарен синдром“ и които са валидни за всички тоталитарни общества.

След класическия период в развитието на теорията за тоталитаризма **през последните три десетилетия на XX в.** се появяват немалко нови виждания, концепции и идеи за иманентната същност на тоталитаризма (и за характерните белези на тоталитарните общества), каквито са тези на Робърт Низбет, Ален Турен, Карл Попър, Джовани Сартори и др.

В смисъла на казаното по-горе **тоталитаризмът може да се определи като такъв режим на господство и управление, при който властта е абсолютизирана до крайност (до абсурдност), съсредоточен е само у един политически субект (вожд, върхушка, олигархия) и с помощта на диктаторски (и централизирано-принудителни) методи той (режимът) подчинява на своите цели човешките индивиди, правовата държава и гражданското общество.**

От представените концепции и дефиниция за тоталитаризма могат да се изведат и няколко **общи и еднакви черти (елементи)**, валидни и за фашисткия, и за сталинисткия тоталитарен режим, а именно: **монополна партия (политически монизъм) с един вожд (политически лидер); една-единствена идеология (идеологи-**

⁶⁵ Цит. по: **Тоталитаризм. Что это такое?** Часть II. Москва, 1993, с. 85.

чески монизъм); всеобхватен обществен контрол и свръхцентрализирани социални структури; и обществен терор в най-разнообразни форми.

В този контекст според нас **най-съществените компоненти на тоталитарната власт** могат да се кодифицират по следния начин:

1) Тоталитарната власт представлява **еднопартийна политическа власт**, която се състои от един върховен център, една управляваща партия и един изключителен водач.

2) Тоталитарната власт е **абсолютна, всепроникваща и незаменима** и като такава е изцяло антидемократична и античужденска както по своята дълбока същност, така и по своето съдържание.

3) Тоталитарната власт е **псевдоинституционална**, тъй като държавата и институциите функционират напълно формално и по същество са придатъци на върховния субект в лицето на „партийната държава“. Тоест налице е обратнопропорционална концентрация на властта: само и единствено във и на върха за сметка на нейното дифузно разпределение между държавните институции, свързано с техните юридически прерогативи.

4) Тоталитарната власт органически съдържа в себе си и **един специфичен вид власт – партийната**, дотолкова, доколкото корените на плурализма са ликвидирани, а с това е узаконено (в повечето случаи) и фактическото господство на единствената управляваща партия. В този смисъл партийната власт е сърцевината на всяка тоталитарна политическа власт.

5) Тоталитарната власт е **господстваща пирамидална власт** в абсолютни и неограничени размери, защото властовият механизъм е свръхцентрализиран, а партийно-политическият елит съсредоточава в ръцете си всички властови ресурси на държавата и обществото.

6) Тоталитарната власт се проявява като особена **аксиоматично принудителна власт**. При нея ирационалната и необоснована принуда е единственото средство за налагане на волята на управляващите политически субекти. Или, властта при тоталитаризма до такава степен атрофира, че постепенно се превръща във власт принуда (без убеждаване), във власт господство (без съгласие), във власт насилие (без диалог) и във власт манипулация (без влияние).

7) Тоталитарната власт е **харизматична диктаторска власт**, понеже самият тоталитарен режим и партийно-политическата олигархия не могат да съществуват, без да признават и поддържат „изключителните права“ на едноличния вожд и неговите силови методи на въздействие върху обществото.

8) И най сетне, тоталитарната власт може да се определи и като **тотална**, защото иманентно акумулира („поглъща“) негативното от почти всички познати исторически форми на уродлива политическа власт: диктаторските, автократичните, авторитарните, деспотичните, тираничните, култовите и т.н., т.е. това е **неограничена от никакви закони власт**. В този смисъл тоталитарното управление значително се отличава от различните видове авторитарна диктатура и деспотичен режим, тъй като „тоталното господство е единствената форма на управление, с която е невъзможно съвместно съществуване“ (Х. Аренд).

Въз основа на тези съдържателни страни на тоталитарната политическа власт е възможно да се направи **изводът**, че: **първо, в тоталитарната държава властта е всепроникваща и необятна независимо от степента на нейната използваемост и приложимост (при нацизма и сталинизма); второ, тоталитарната власт е такава власт, в която основно и изключително място заема партийната власт (и формираната нова политическа класа) като носеща конструкция на тоталитаризма въобще; и трето, тоталитарната власт е власт антиценност най-малкото поради факта, че съществуващите отношения на господство и подчинение между политическите субекти и обекти изцяло се използват (и принадлежат на) от тоталитарния политически елит. Такава е в най-общи линии според нас социалната философия на властта в тоталитарните политически системи.**

Когато разглеждаме проблема за тоталитаризма от теоретическа гледна точка, изпъква и още един въпрос: Какви са същността и функциите на държавата в политическата система на тоталитарното общество? Най-кратък и съдържателен отговор на този въпрос може би прави един от известните нацистки теоретици – проф. П. Ритербуш, който в труда си „Демокрация и диктатура“ (1939 г.) пише: **„тоталитарна държава е онази, с помощта на която една партия или една идеология се е издигнала до тоталност и е предявила претенция за изключителност в политическото изграждане**

на националния живот⁶⁶. Тази претенция фактически обезсмисля както сигурността на държавата, така и основните ѝ функции, и по същество прекратява функционирането на правовата държава в полза на тоталитарната. Наред с това тоталитарната държава се противопоставя на гражданското общество чрез ликвидиране на демокрацията, премахване на политическия плюрализъм и формиране на казионни обществени организации. По този начин държавата от тоталитарен тип има възможност да прониква, контролира, асоциира и поглъща почти всички сфери на социалния живот. В този контекст дори е трудно да се направи разлика между понятията „тоталитарна държава“ и „тоталитарно общество“, защото държавата при тоталитаризма е антидържава в сравнение с правовата, а обществото е недемократично в сравнение с гражданското (вж. *Схема № 8*).

Схема № 8. Структура на тоталитарната власт в държавата

⁶⁶ Ритербуш, П. Демокрация и диктатура. София: Български подем, 1941, с. 61.

От схемата е видно, че при политическия модел на тоталитаризма властта притежава всички същностни черти на тоталитарната власт – свръхцентрализираност, пирамидалност, неограниченост и т.н.

На свой ред структурата на тоталитарната власт се проявява на две **основни равнища**: на макроравнище и на по-конкретно, функционално, равнище. При **първото – макроравнището**, тоталитарната власт изобщо придобива необятни и необозрими измерения във времето и пространството, в което се заключава и нейната антиценностна същност, т.е. тя се е превърнала в антиценностна власт. В рамките на **второто – функционалното равнище**, могат да се дефинират три подравнища на проявление на властта: **при едното** функциите на властта (и видовете власт) действат в разрез с всякакви правни и др. норми, защото градуцията на видовете власт е обратнопропорционална – **партийна, диктаторска и държавна**, при която партийната власт е доминираща в противовес на класическото разделение на властите, т.е. държавната власт има подчинено, вторично значение в тоталитарната йерархия; на **другото подравнище** на преден план излиза специфичното място на **диктаторската власт** (с присъщите ѝ авторитарни символи и атрибути), непрекъснато обсебваща едни или други представители и всякакви възможни функции по вертикала и хоризонтала (на властите), с което още повече размива дори и относителните граници на съществуващите тоталитарни власти; и на **третото подравнище** като основен субект на властта се явява партийно-държавният елит на управляващата партия, който постепенно се превръща в нова политическа класа, имаща свой собствен облик, състав и специфика.

В хода на тези разсъждения логично възниква и същественният въпрос каква е функционалната същност на държавата в политическата система на тоталитаризма. Първият и синтезиран отговор на този въпрос е: това е **тоталитарната държава**, която обхваща цялото общество, поставя се над него, а чрез диктатора обсебва самата държава посредством командните висоти на властта и я свежда (властта) до своите тясногрупови и лични интереси.⁶⁷ И

⁶⁷ Вж. **Семов**, М. Що е политология? София: Св. Кл. Охридски, 1991, с. 14.

още, тоталитарната държава използва всички познати диктаторски средства и методи за упражняване на властта – принудата, насилието, репресиите, терора, диктата и т.н.

И най-накрая, при извеждането на **характерните черти на тоталитарната държава** ще се опрем на **два взаимносвързани** (но и специфични) **критерия**: единият е властта, според който тази държава е „партия държава“ (или партийна държава) диктаторска държава, апаратно-бюрократична държава, свръхцентрализирана и идеологизирана държава; и другият е принципите на управление, според които е налице единство на властите, псевдоинституционалност и тотален контрол над държавните органи.

От изложената характеристика на тоталитарната власт в държавата се налага един обобщаващ извод: и като същност, и като структура, и като институционална функционалност държавата повече се доближава до антидържавността, отколкото до цивилизованите демократични норми за съществуването на всяка държава независимо от формата на нейното управление. Това е и основната причина в тоталитарните държави да се развиват до безкрайност всякакви възможни политически привилегии (без никой да ги контролира), каквито са тези на номенклатурата в бившия Съветски съюз и които повече от седем десетилетия обслужват социалистически елит в името на светлото комунистическо бъдеще.

2.2. Привилегиите на номенклатурната класа в бившия СССР

Вече повече от 30 години след рухването на „социализма“ в бившия СССР (и държавите от Централна и Източна Европа) все още се спори дали е имало нова номенклатурна класа и дали ръководният ѝ елит е ползвал едни или други привилегии. И макар че съществуват множество стойностни публикации по този въпрос, сянката на неверието продължава да тегне върху тях, подлагайки

на съмнение истинността на тезата за новата класа при социализма.⁶⁸ Поради това ще направим кратка историческа екскурзия в развитието на теоретичната мисъл по въпроса за номенклатурата⁶⁹, след което ще се открие мястото на привилегиите в социоталитарното общество. Това е важно да се направи, тъй като с избухването на Октомврийската революция в Русия на 7.11.1917 г. и победата на Болшевишката партия на Ленин впоследствие се възвестява на цял свят, че се строи ново, социалистическо, общество и че се гради нова, пролетарска, държава. Или, държава на работниците и селяните, в която основни принципи са равенството, справедливостта и хуманизмът като антипод на буржоазната класова държава. Сиреч такава работническо-селска власт начело с Болшевишката партия, с чиято помощ се ликвидират всички други партии (както става до 1922 г.), за да се установи еднопартиен монополизъм с цел подчинение на държавните институции на комунистическата партия (и нейната идеология).

⁶⁸ Термините „социализъм“ и „социалистическо общество“ в настоящия текст се използват като еквивалент на „тоталитарен социализъм“, „сталинистки тоталитаризъм“, „сталинистко общество“, „сталинистки модел“, „сталинизъм“ и др., защото с тях се идентифицира първата тоталитарна държава в Европа през XX в., каквато е СССР. Нещо повече, това действително е така, тъй като при всички употребявани термини основната същност е една: еднопартиен монопол във властта и диктатура на първия водач. Разбира се, това не отменя ролята на Ленин и Болшевишката партия за налагането и утвърждаването на тоталитаризма в Русия.

⁶⁹ *номенклатура* (лат. ез. *nomenclature* – списък с имена). Нейният генезис идва от дълбока древност, и по-конкретно от съществуването на деспотиите в Египет, Персия, Рим и други държави. Същинският господстващ социален слой, съставен от партийно-държавния елит в бившите социалистически общества в СССР и Източна Европа; списък на ръководни длъжности, чието заемане се определя от висшестоящ орган; „управляващата експлоататорска и привилегирана класа на съветското общество“ (М. Восленски); неофициализиран (засекретен) принцип на кадрови подбор за по-значимите позиции в бившите социалистически държави от Източна Европа; явление, характерно за държавите с централизиран национален капитал и еднопартийна политическа система (Вж. **Енциклопедичен речник по социология**. Общо научно ръководство и редакция: чл.-кор. проф. Ст. Михайлов. София: ММ, 1996, с. 295).

Още през 70-те години на XIX в. известният руски анархист **М. Бакунин** е първият, който съществено възразява срещу марксистката концепция за „държавата на диктатурата на пролетариата“, като подчертава, че зад тази доктрина на марксистите „...се крие деспотизмът на управляващото малцинство“⁷⁰.

Холандският ляв комунист **А. Панекук** предрича, че в едно бъдещо социалистическо общество „бюрокрацията ще се възвиси над пролетариата като господстваща експлоататорска класа“⁷¹.

В своята книга „Предпоставки на социализма и задачите на социалдемократията“ **Е. Бернщайн** пише, че „там, където работническата класа още не притежава (...) силни собствени организации от икономически характер, където тя не е достигнала висока степен на умствена самостоятелност (...), там диктатурата на пролетариата ще бъде диктатура на ораторите и литераторите от клубовете“. Или, според Бернщайн в резултат на победата на работническата класа възниква не власт на работниците, а „централизиран абсолютизъм“, или „диктатура на клубните оратори и партийните литератори“.⁷² Подобни мисли изказват по-късно и представителите на т.нар. „работническа опозиция“ в самата Болшевишка партия ВКП(б), които в една своя платформа през 1921 г. заявяват, че съветската бюрокрация представлявала нова експлоататорска класа.

По-късно, през 1918 г., един от най-старите съратници на Ленин в Русия – **Павел Акселрод**, изключително остро критикува неговите възгледи, като нарича болшеvizма „азиатски“, тъй като представлявал предателство спрямо най-елементарните принципи на марксизма и защото бил „диктатура над пролетариата“ (и селяните)“. Това е такава група хора (Болшевишката партия), която възкресявала варварството, ужасите и безчовечността на отдавна минали времена и в рамките на един невиджан досега „робски режим“ се конституирала като „ново господстващо съсловие“.⁷³

⁷⁰ Цит. по: **Бакунин**, М. А. Държавност и анархия. София: Изток – Запад, 2011, с. 217.

⁷¹ Вж. **Паннекоек**, А. Lenin als Philosoph. Frankfurt am Main: Europa Verlag, 1969, p. 19.

⁷² Вж. **Бернщайн**, Е. Предпоставки на социализма и задачите на социалдемократията. Варна: Ст. Георгиев, 1901, с. 251.

⁷³ Цит. по: **Нолте**, Ернст. Европейската гражданска война. Националсоциализъм и болшеvizъм. София: Кама, 2011, с. 110.

Наред с това редица представители на обществената мисъл на Запад (в т.ч. и марксисти) изказват сериозни опасения, че бившият СССР не се явява истинска социалистическа държава. В този смисъл още през 20-те години на миналия век в някои западни държави започва да се повдига въпросът за това, че в СССР е възникнала нова господстваща класа. Такива виждания развиват руските учени Е. Щейнберг и Н. Бердяев, югославският комунистически функционер Анте Силига, италианският троцкист Бруно Рици и др. Така например в книгата си „СССР: бюрократически колективизъм“ **Бруно Рици** твърди, че от Октомврийската революция в Русия се ражда не управляваща работническата класа, а управляваща бюрокрация, която според него играе ролята на нова господстваща класа. Ставайки собственик на всички средства за производство в страната, тази класа се превръща в още по-експлоататорска в сравнение с буржоазията. Определяйки бюрокрацията като класа, Бр. Рици далеч не определя социалните ѝ граници. В състава на новата бюрократична класа той включва в едни случаи само управляващи функционери и техници, а в други случаи – политици, офицери, журналисти, писатели, профсъюзни босове и накрая като плюс и цялата управляваща комунистическа партия.⁷⁴

В романа си „1984“ известният английски писател **Джордж Оруел** изобразява сталинизма като класово общество, в което съжителстват три социални слоя: вътрешна партия, в която се включва партийно-политическият апарат, превърнал се в господстваща класа; външна партия, в чийто състав се включва подчинената на вътрешната партия интелигенция; и пролетариат, който представлява нисшата класа на тоталитарното общество.⁷⁵

Руският историк **Абд. Авторханов** в труда си „Технология на властта“ стига до становището, че сталинската диктатура се е превърнала във властова система от партократичен тип, която се състои от политически бюрократи, чийто гръбнак е партийният апарат.⁷⁶ Но въпреки тази интересна постановка Авторханов не определя

⁷⁴ Цит. по: **Восленский**, М. Номенклатура. Изд. второе. OPI London, 1990, с. 34 – 35; **Манолов**, Г. Сталинизмът... Цит. съч., с. 57.

⁷⁵ Вж. **Оруел**, Дж. 1984. София: Народна култура, 1989, с. 43.

⁷⁶ **Авторханов**, Абд. Технология на властта. Том II. София: Хр. Ботев, 1994, с. 279.

ясно и категорично дали съставът на политическата бюрокрация представлява новата политическа класа в сталинското общество.

След Втората световна война, когато в източноевропейските социалистически държави се появяват първите сериозни симптоми на криза в наложения сталински модел на социализъм, на бял свят се появява книгата на известния югославски теоретик **М. Джилас** „Новата класа“ (1957 г.), в която аргументирано се отстоява тезата за тази нова класа, чиято същност е следната: още в преходния период от развитието на социализма се унищожават всички експлоататорски класи от предишните класови общества. Същевременно обаче в т.нар. „социалистически държави“ постепенно се появява нова господстваща и експлоататорска класа, която изобщо не е известна в историята по-рано. Тази класа много бързо започва да придобива неимоверно голяма абсолютна власт повече от която и да е друга класа в историята. Нещо повече – според М. Джилас новата класа притежава всички характерни за предишните класи черти, като заедно с тях обаче тя има и нови, присъщи само и единствено на нея черти. Така впоследствие чрез монополизиранието на държавната власт тази нова класа извършва национализация на средствата за производство, присвоявайки безцеремонно за себе си почти цялата собственост на обществото. По такъв начин тя става основен собственик на почти всички средства за производство и се превръща в класа на експлоататори, поддържайки своята диктатура посредством методите на терора и тоталния идеологически контрол, и най-вече защото е колективен притежател на властта и собствеността. Тоест в процеса на развитието ѝ се извършва удивително „прераждане“ на нейния доскорошен състав: бившите самоотвержени революционери (като първоначално ядро на тази класа), воювали за най-широки демократични свободи, идвайки на власт, става „душегубители“ и „убийци“ на човешката свобода,⁷⁷ за която самите те десетилетия наред се борят.

От кого се състои новата класа според М. Джилас? В неговата книга намираме две определения на състава на тази класа в държавите на сталинисткия социализъм.

⁷⁷ Вж. **Джилас**, М. Лицо тоталитаризма. Новый класс. Москва: Новости, 1992, с. 198 – 199.

Преди всичко **в състава на новата господстваща класа М. Джилас включва членовете на цялата комунистическа партия.** „В комунистическата държава и в нейното управление – пише Джилас – най голяма власт притежава партията. Тя се явява двигател на всичко (...) и принадлежността на всеки към партията означава, че даденият човек е част от цялата привилегирана класа“. Към това определение М. Джилас прибавя и уточнение, отбелязвайки, че новата партия (*управляващата партия – бел. моя, Г. М.*) и новата господстваща класа не са тъждествени и че „не всеки член на партията се отнася към новата класа подобно на това, както не всеки член на промишлеността и на градските партии е бил буржоа“ в капиталистическото общество.⁷⁸

Във второто си определение за новата класа М. Джилас включва в нейния състав **само политическата бюрокрация на тоталитарната държава**, т.е. целия административен слой от управляващи бюрократи.⁷⁹ В това определение на новата господстваща класа също се съдържа известна неяснота. **При него, очевидно, не се отчита общоизвестният факт, че бюрокрацията е вид административно управление, а не форма на политическа власт.** Освен това тя (бюрокрацията) може да съществува навсякъде, където държавното управление е силно централизирано, т.е. тя може да процъфтява както при диктаторски, монархически, аристократически форми на управление на държавата, така и при демократични режими на управление.

Както се вижда, в теорията на М. Джилас фигурират няколко определения на състава на новата класа в тоталитарното социалистическо общество. В тези определения се съдържат редица верни неща за тази нова класа, което определя и тяхната научна значимост. Но въпреки това те не дават точен и прецизен отговор на въпроса **кои социални групи включва в себе си новата политическа класа в държавите на сталинския социализъм.**

По-успешен и сериозен опит за определяне на същността и състава на новата класа в сталинското тоталитарно общество прави **руският учен М. Восленски, който е първият, именувал я**

⁷⁸ Вж. пак там, с. 199 – 200.

⁷⁹ Вж. пак там, с. 198.

като „номенклатура“. В своята книга „Номенклатурата“ той засъгътва становището, че новата управляваща класа в бившия СССР е номенклатурата, в която се включва съставът на управляващия партийно-държавен слой. Восленски твърди по-специално, че номенклатурата осъществява преди всичко политическото ръководство на обществото и главното за нея не е владееенето на собствеността, а упражняването на политическата власт.⁸⁰ По повод на тази постановка на М. Восленски за новата класа още тук трябва да отбележим, че същата въпреки своята вяръност далеч не отразява действителните реалности по отношение на господството на тази класа. Защото номенклатурната класа може да осъществява своето монополно господство благодарение на обстоятелството, че се явява едновременно субект и на властта, и на собствеността, и когато това монополно господство вече е наложено, главното и определящо за нея става не само самата власт, а и собствеността върху одържавените средства за производство като сигурна и най-важна опора на нейната политическа власт.

Между другото ще отбележим, че дори ако се върнем и към един от нюансите на **определението на Ленин за класите**⁸¹ (макар и с известни уговорки), то бихме могли да намерим достатъчно основания за определяне и диференциране на главните структуроопределящи признаци на новата управляваща класа при сталинизма, а именно: 1) в системата на сталинисткия социализъм няма друга социална група (класа) освен номенклатурната, която да заема първостепенно значение (и място) и да държи ключовите позиции във всички управленски звена и структури; 2) реалното положение на нещата показва, че господстващата управляваща група (номенклатурата) е действителният колективен, а не персонален притежател на собствеността, макар че юридически тази собственост принадлежи на всички трудещи се; 3) при господството на сталинисткия икономически модел единствено управляващият слой, т.е. номенклатурата, играе най-съществената роля в обществената организация на труда; и 4) основният дял при разпределението на националното богатство отива предимно у новата управляваща

⁸⁰ Вж. **Восленский**, М. Цит. съч., с. 123.

⁸¹ Вж. **Ленин**, В. И. Цит. съч., с. 15.

класа, при положение че апаратът на партийната държава на практика разполага с неограничена власт по отношение на разпределението на всички жизнени блага.

И така, направеният вече анализ ни дава достатъчно теоретико-методологически, конкретноисторически и съдържателно-фактически основания да стигнем до извода, че в тоталитарното „социалистическо“ общество наистина реално съществува управляваща социална група, която има всички качества да бъде определена като нов исторически тип политическа класа и която напълно основателно можем да наречем „номенклатурна“.⁸²

Ако трябва да конкретизираме това становище, то следва да кажем, че **номенклатурата представлява всъщност списък с всички ръководни длъжности в целокупния партиен, държавен, стопански и обществен апарат.** Кандидатурите на лицата за тези длъжности се обсъждат и утвърждават окончателно (което никой не може да променя след това) и единствено от различните звена на управляващата партия.

Следва да се подчертае, че **новата управляваща класа има свое собствено социално-историческо съдържание.** Представена в най-общи социални параметри, тази нова класа се състои от всички номенклатурни кадри, които заемат: щатни и нещатни партийни длъжности, щатни държавни и стопански номенклатурни длъжности; щатни и нещатни обществено-политически длъжности в системата на социалното управление на цялото тоталитарно общество (разположили се на всички степени и равнища в партийно-държавната, стопанската, и обществено-политическата йерархия). В този разнообразен състав от номенклатурни длъжности **основно ядро е целият състав на ръководните партийни кадри на управляващата партия, които си водят както на щатни, така и на нещатни партийни длъжности.** Това обаче е по-общата определеност на новата класа и ако искаме да разберем нейната същност, най-напред е необходимо да изясним **генезиса и развитието на номенклатурата** в бившия СССР.

⁸² Вж. по-подробната и цялостна разработка за същността, състава и еволюцията на номенклатурната класа във: **Манолов, Г. Сталинизмът...** Цит. съч., с. 56 – 65.

Погледнато исторически, корените на номенклатурната система се съдържат още във феодалното минало на Русия. В своето изследване „История на руската държавност“ учените историци Т. Коржихина и А. Сенин например твърдят, че сталинската номенклатура представлява усъвършенстван вариант на „Таблицата на ранговете“, съставена през 1722 г. от Петър I с цел да се подобри работата на държавния механизъм.⁸³ По правилата на тази Таблица (според Коржихина и Сенин) Сталин изгражда и системата от номенклатурни длъжности, които по негово време са разработени в три основни списъка.

Според руските историци **М. Гелер** и **А. Некрич** номенклатурата се заражда през първата половина на 20-те години като списък с длъжности, наблюдавани от ЦК на РКП(б). В него влизат всички ръководни длъжности от партийния, държавния, профсъюзния, армейския и културния апарат на страната. Този списък е оформен в строга йерархична система: номенклатура на ЦК, на републиканските партии, на областите и на районните партийни комитети.⁸⁴

Въпросът за генезиса на новата класа при сталинския социализъм се разработва за първи път именно от **М. Джилас**, който още през 1957 г. отбелязва, че **корените на новата номенклатурна класа се намират в състава на създадената от Ленин болшевишка партия, и по-специално в нейното основно ядро – професионалните революционери**. В този смисъл М. Джилас подчертава, че „зачатъците на новата класа не се намират в болшевишката партия, взета като цяло, а само в нейния слой от професионални революционери, който се оформя като главно партийно ядро още преди завоюването на властта“. И това според М. Джилас съвсем не е случайно, защото самият Ленин неведнъж е изтъквал, че единствено професионалните революционери са в състояние да създадат партия от нов, болшевишки, тип. Още по-малко е случаен фактът, че Сталин като бъдещ творец на новата господстваща класа възвеличава непрекъснато ролята на професионалните революционери, които постепенно се развиват и прерастват в нова

⁸³ Вж. **В. „Труд“**, 22.06.1995 г., с. 11.

⁸⁴ Вж. **Гелер, М.**, Ал. Некрич. Утопията на власт. Част II. София: Хр. Ботев, 1994, с. 394.

управляваща класа. Разкривайки по този начин корените и развитието на новата класа, М. Джилас посочва и три основни фази в нейното формиране.⁸⁵

Справедливо е да се отбележи, че още през 1924 г. большевишкият водач **Лео Троцки** обръща внимание на факта, че зародишът на бъдещия сталински бюрократичен апарат трябва да се търси в състава на професионалните революционери отпреди революцията. Троцки изтъква, че в самата большевишка партия се оформят две групи лица: на върха на управляващата пирамида се за гнездва висш управляващ слой, който взема решенията, а надолу – по йерархията към низините – само научават за тези решения и са длъжни единствено да ги изпълняват.⁸⁶

Анализът и доказателствата относно генезиса и формирането на номенклатурата са логическа предпоставка за разкриването и на категориите, социалния състав и числеността на новата политическа класа.

Предварително трябва да се подчертае, че научната трактовка на този възлов въпрос се натъква на сложни и заплетени мъчнотии от най-различно естество. Най-голямата от тези мъчнотии е обстоятелството, че трудно могат да се открият достоверни статистически (и други) цифри и показатели относно размера, слоевете и категориите на новата класа в отделните държави. В този смисъл първият и най-добър изследовател на номенклатурата като класа – Милован Джилас, не без основание изтъква, че „практически е много трудно, дори невъзможно да се определят границите на новата класа и да се назоват всички, които принадлежат към нея“. Според Джилас към състава на новата класа могат да се отнесат тези лица, които благодарение на монопола върху управлението ползват някакви привилегии и материални предимства.⁸⁷ Ние приемаме този критерий на М. Джилас като най-надежден за определяне на състава на политическата класа в държавите на сталинския тоталитаризъм, и най-вече в бившия СССР.

⁸⁵ Вж. **Джилас**, М. Цит. съч., с. 199; 212 – 213.

⁸⁶ Цит. по: **Манолов**, Г. Сталинизмът... Цит. съч., с. 60.

⁸⁷ Вж. **Джилас**, М. Цит. съч., с. 200.

Независимо от наличието на много трудности за по-точното определяне на числеността, слоевете и категориите на номенклатурната класа значителен принос в тази област прави **М. Восленски**. Неговият принос, който се отнася само за бившия СССР, се свежда до два основни пункта: извеждане на някои от основните категории на номенклатурата; и определяне на приблизителната численост на съветската номенклатура. В книгата си „Номенклатурата“ М. Восленски изхожда от три основни критерия (партиен орган, който включва дадено лице в номенклатурата; вишестоящ орган, който изработва номенклатурния списък; и характер на номенклатурната длъжност като отчетна или изборна), въз основа на което **разделя състава на номенклатурната класа на две основни категории: основна и контролно-отчетна номенклатура и щатна и изборна номенклатура**. Според него в основната номенклатура се включват само партийните органи, които взимат решение за назначаване (потвърждаване и препоръчване) на номенклатурните кадри, а в контролно-отчетната – лицата, които влизат в контролно-изпълнителския апарат. По неговата класификация в категорията „щатна и изборна номенклатура“ се посочват пак лицата от основната и контролно-отчетната номенклатура с разграничението, че щатните номенклатурни постове са апаратни длъжности, а изборните – само утвърдени или препоръчани. При такава диференциация на номенклатурния състав са налице чисто формалните критерии, с които си служи управляващата партия. Опирайки се на тази диференциация, М. Восленски стига до извода, че в състава на господстващата политическа класа се включват преди всичко кадрите, които фигурират в списъка на щатната номенклатура на партийните органи, т.е. лицата на щатни номенклатурни длъжности, в цялата йерархия на партийните структури. Според него изборната нещатна номенклатура не се включва в състава на господстващата номенклатурна класа, а представлява някакъв управленски елит. В случая съдържанието на понятието „нещатна изборна номенклатура“ е твърде неясно, защото си изключение на най-нисшите изборни партийни длъжности (партийни секретари на първичните партийни организации и партийни групови отговорници), всички други изборни длъжности в управляващата партия са осигурени

със съответните щатове.⁸⁸ Така, боравейки с категориите „щатна“ и „нешатна партийна номенклатура“, Восленски разширява кръга на номенклатурната класа, като включва в нея (наред с отговорните кадри в партийните органи) и ръководните лица в държавните институции, а също и лицата, заемащи ключови постове в кооперативите, колхозите, научните организации и т.н.⁸⁹

Съгласно постановката на М. Восленски за състава на номенклатурната класа в нея (в тази класа) се посочва само една част от партийния, стопанския, държавния, обществения и пр. апарат, без да е напълно ясно за кои лица по-точно става дума.

Според нашето виждане в състава на новата номенклатурна класа следва да се включат всички щатни и нещатни ръководни лица, които участват в звената на целокупното социално управление на тоталитарното общество. **Главният критерий за такова определение на състава на номенклатурната класа е използването на едни или други привилегии от отделните нейни субекти.** Основание за това намираме преди всичко в историческия факт, че наличието на привилегии в обществото е главният белег за съществуването на едно или друго политическо и класово господство.

Ако трябва да определим нещата с по-голяма научна точност, то бихме могли да разделим новата политическа класа в сталинското общество в бившия СССР на **две основни категории: активна част от номенклатурата**, която участва непосредствено във вземането на управленски решения и използва разнообразни видове привилегии и материални предимства; и **пасивна част от номенклатурата**, която е само изпълнител на решенията и частично се докосва до едни или други привилегии.

Тази най-обща класификация на състава на новата номенклатурна класа трябва да се допълни с една друга, по-конкретна класификация, чрез която може да се разкрие социалнофункционалната структура на тази класа. В зависимост от това управляващата номенклатурна класа в държавите на сталинисткия социализъм **може да се раздели на следните категории: партийна, държавна,**

⁸⁸ Вж. **Восленский**, М. Цит. съч., с. 157 – 159.

⁸⁹ Вж. пак там, с 160.

стопанска, профсъюзна, военна, комсомолска, отечественофронтowska, научна и културна номенклатура и номенклатура на други обществени организации и движения.

От йерархична гледна точка в рамките на целокупното социално управление **новата класа може да се раздели на три основни групи номенклатурни кадри (лица): висш номенклатурен състав**, който функционира на равнището на централното и висше социално управление; **среден номенклатурен състав** – на средното равнище на социалното управление; и **нисш номенклатурен състав**, който действа и се разпорежда на ниските равнища на социалното управление.

Използваните дотук класификации на номенклатурата като политическа класа далеч не са достатъчни за разкриването на подълбоките социални пластове, лабиринти и механизми на нейното господство. В този смисъл **е необходимо да се обърне специално внимание на въпроса за действителния състав и структурата на слоевете, чрез които се осъществява тоталното политическо господство на управляващата класа при сталинизма.**

Разкриването, разграничаването и точното определяне на социалните слоеве и групи в кръга на номенклатурната политическа класа е не само неразработен, но и изключително труден за разгадаване въпрос. И това е така, защото политическото господство на номенклатурата би било неосъществимо без многостранното участие на различни социални слоеве и групи. Някои от тези слоеве са специфична съставна част на самата номенклатурна класа, други слоеве са непосредствено свързани с нея, трети са нейни приближени слоеве, четвърти функционират като индиректни социални групи, с привилегирани и непривилегирани материални предимства. Тук в по-голяма степен на конкретност **посочените четири категории социални слоеве и групи** могат да се структурират и представят по следния начин:

В състава на **същинската номенклатура** в различните сфери на обществения живот **се включват осем социални слоя (или групи)**, повечето от които са специфична, но малко видима и трудноуловима част от състава на номенклатурната класа.

Втората категория социални слоеве, която непосредствено е свързана с номенклатурата, обхваща твърде разнообразен състав

на специално обслужващи класата групи и субекти. **Тези групи и субекти** (в рамките на две категории) са **общо осем** и изпълняват специфични функции по осигуряване на политическото и идеологическото господство на номенклатурната класа.

Третата категория включва социалните слоеве, които са **приближени до номенклатурата** и гравитират в нейната орбита. Този слой се състои от **три основни групи**.

И последната категория социални слоеве, това са **две особени, индиректни (привилегировани и непривилегировани) групи**, също вместващи се в системата и структурата на политическото господство на номенклатурната класа. (По-подробно различните категории са изложени в *Таблица № 3.*)

Таблица № 3. Категории и слоеве на номенклатурната класа в сталинисткото тоталитарно общество

№	Основни групи и слоеве на номенклатурната класа
1	Категории състав на същинската номенклатура (същинска номенклатура в тесен смисъл)
1.	Всички щатни ръководни партийни кадри в управляващата комунистическа партия
2.	Всички нещатни ръководни партийни кадри – членове на пленуми на централи, областни, окръжни и районни комитети на управляващата комунистическа партия
3.	Всички щатни държавни и стопански ръководни номенклатурни кадри (членове на управляващата комунистическа партия)
4.	Всички ръководни номенклатурни кадри в обществено-политическите, културните, научните и други организации и движения (членове на управляващата комунистическа партия)
5.	Ръководни номенклатурни кадри, рекрутирани от средите на безпартийната маса и от други политически (некомунистически) партии
6.	Ръководни номенклатурни кадри в некомунистически политически партии (в държави, където има такива партии)
7.	Резервни номенклатурни кадри за ръководни постове в различните сфери на обществения живот
8.	Членове на управляващата комунистическа партия, поставени на низови непартийни ръководни места

II.	Непосредствено свързани със същинската номенклатура социални слоеве и групи (номенклатура в широк смисъл)
1.	Съставът на социалните субекти в органите за охрана, безопасност и обслужване на висшата и на част от средната номенклатура (вкл. и ръководния състав на партийни и държавни резиденции, почивни домове, санаториуми, специални вили и представителни ловни стопанства)
2.	Специално подбрани кадри и експерти от обществените институции, осигуряващи теоретическата и идеологическата обосновка на политиката на компартията
3.	Непосредствено (пряко) обслужващи ръководните номенклатурни кадри (лични секретарки, персонални шофьори и др.)
4.	Малоброен състав от представители на художественотворческата интелигенция, обслужваща пряко номенклатурната класа
5.	Съставът на политическата полиция и органите за държавна сигурност, обслужващи и съхраняващи политическите интереси на номенклатурата
6.	Нещатни партийни кадри (и активисти) – членове на по-малки партийни комитети в предприятия, учреждения, институти, учебни заведения и т.н.
7.	Нещатни членове на партийни бюра на първични партийни организации и групови партийни отговорници
8.	Редови членове на комунистическата партия, осъществяващи партийно ръководство на безпартийните субекти в различните колективи и социални звена
	Осемте слоя на същинската номенклатура плюс непосредствено свързаните с нея социални слоеве и групи (8 на брой) образуват състава на номенклатурната класа в по широк смисъл
III.	Социални слоеве от приближени до номенклатурата, гравитиращи в орбитата на номенклатурната класа
1.	Привилегировани лица с исторически заслуги в революционното движение
2.	Привилегировани членове на художественотворчески съюзи
3.	Различни привилегировани субекти в сферата на елитни спортове и други социални области
IV.	Индиректни привилегировани и непривилегировани социални групи в системата (и структурата) на номенклатурната класа
1.	Привилегировани представители на работническата класа – „работническа аристокрация“

2.	По-заможни непривилегировани социални групи, чиито интереси са тъждествени с тези на номенклатурната класа (социални субекти от сферата на търговията, услугите и някои други)
3.	Съставът на номенклатурната класа в широк смисъл плюс III и IV група социални слоеве (5 на брой) формират обхвата и съдържанието на политическото господство на номенклатурата (и на нейните сателити) в тоталитарното общество от сталинистки тип

За да бъдем по-конкретни и прецизни по отношение на изведената класификация на категориите и слоевете на новата (номенклатурна) класа в сталинисткото общество, се налага да направим няколко уточнения: едното се отнася до категориите на същинската номенклатура, или до активната част на номенклатурната класа, чиято определеност произтича и от нейните ключови позиции във властовите структури на тоталитарното общество; другото уточнение касае шестия, седмия и осмия слой (от втората категория), които имат двойка природа, защото, ако, от една страна, те трудно могат да се възприемат като органически свързани с новата класа, то от друга, тяхната социална роля и място в цялостния механизъм на политическото господство на номенклатурата ги превръща (осъзнато от тях или не) във функционален атрибут на господстващата класа в обществото; и третото уточнение е продиктувано от необходимостта да се изчисли количественият състав на номенклатурната класа, която численост обаче е предмет на по-специална разработка, поради което не се прави тук.

Този разгърнат структурен анализ на номенклатурата като класа (в т.ч. и на нейния състав, слоеве и групи) в „социалистическото“ общество на бившия СССР ни дава всички сериозни основания да предположим, че **в дълбоката социална тъкан на сталинския тоталитарен модел неизбежно се загнезждат много и много политически привилегии, без които е невъзможно да съществува такъв тип обществена система. Те (привилегиите) са иманентен израз на природата на тоталитарния социализъм, доколкото са призвани да обслужват новата господстваща политическа класа – номенклатурата (във всички соцдържави).**

В цялостната структура на сталинското тоталитарно общество един от най-ключовите елементи, които характеризират неговата

политическа система, безспорно са правно регламентирани и не-регламентирани привилегии. Тези привилегии просмукват почти всички пори и тъкани на обществото и естествено са свързани с определени социални групи (и слоеве), представляващи малка част от населението на тоталитарното общество.

Формирането на системата от привилегии в политическата система на „социализма“ води началото си от най-ранното развитие на сталинския модел в бившия Съветски съюз. **Само месец и половина след избухването на Октомврийската революция (1917 г.) Ленин пише постановление на Съвета на народните комисари, с което се определя тяхната максимална заплата от 500 рубли месечно.** Но въпреки това (ограничението на заплатите) привилегиите бързо се разрастват и през септември 1920 г. се налага да се образува т.нар. „Кремълска контролна комисия“, която има задачата да проучи необоснования растеж на привилегиите и да ги вкара в някакви разумни граници (след това комисията е разтурена).⁹⁰ Тук е важно да се отбележи и противоречивото отношение на В. Ленин към привилегиите в новото общество. Защото наред с известното му отрицателно становище относно социални, класови и пр. привилегии, **в едно свое писмо от 1920 г. Ленин пише: „...допустима е демокрация с малки привилегии за комунистите“⁹¹.** При това становището на Ленин е изказано във връзка с конституционните основи на новата Далеккоизточна република. И още, по време на Гражданската война лично Ленин нарежда да се осигури привилегирано снабдяване на отговорните другари, като на 22.07.1922 г. дава указания на Народния комисариат на снабдяването да се организира специален магазин (склад) за продажба на продукти (и други неща) на по-ниски цени само на чужденци и на коминтерновци.⁹²

Малко по-късно съгласно **решение на XI конгрес на РКП(б) от пролетта на 1922 г. под ръководството на Сталин** се прокарват и първите постановления, в които си залагат основите на привилегиите на управляващия елит. С едно такова **постановление („За подобряване на битата на партийните работници“)** започват да се

⁹⁰ Вж. пак там, с. 341.

⁹¹ Вж. Ленин, В. И. Цит. съч. Т. 54. с. 431.

⁹² Вж. Восленский, М. Цит. съч., с. 347.

прилагат на практика три вида привилегии за номенклатурните кадри в управляващия апарат: това са привилегии за получаване на допълнителни доходи от тези кадри, привилегии за осигуряване на увеличени допълнителни дажби и специални привилегии за същите кадри в областта на здравеопазването и почивното дело. Тези видове привилегии обхващат по онова време около 18 000 души партийни и други ръководни кадри, които представляват първоначалния привилегирован елит на политическия режим.⁹³

Особено голям тласък за развитието на привилегиите в Русия дават решенията на XII Общоруска партийна конференция от **м. август 1922 г.**, на която е сформирана специална секретна секция за регулиране на политическите привилегии. По предложение на тази секция конференцията приема **ново постановление, с което се разширява още повече кръгът на привилегиите на политическия елит.** В това постановление се предвиждат **специални мерки за жилищното устройване на членовете на висшия политически елит.** Малко по-рано е приет и трети документ, който задължава съответните министерства да осигуряват с предимство още няколко вида други привилегии.⁹⁴

Освен тези първоначални видове привилегии, за които вече стана дума, новата политическа класа в бившия СССР създава още много привилегии в сферата на търговията, бита, транспорта, пенсионното дело и културата. А през 1932 г. пада и последната бариера пред разцвета на политическите привилегии, когато Сталин премахва въведения от Ленин партиен максимум на заплатите на партийните работници. В резултат на всичко това **се формира и установява цялостна система от политически привилегии, които могат да се определят като нов исторически тип социалнокласови привилегии.** Този сталински тип привилегии е пренесен и внедрен по-късно в почти всички бивши „социалистически“ държави. А след като това е така, следва да изясним по-конкретно **характера и мащабите на номенклатурните привилегии,** както и да направим опит за тяхната класификация.

⁹³ Вж. **В. „Аргументы и факты“**, № 27, 1990, с. 2.

⁹⁴ Вж. **В. „Собеседник“**, № 39, 1990, с. 6.

Може би един от най-болезнените въпроси, които вълнуват и угнетяват съзнанието на хората в държавите на сталинисткия социализъм и до момента, е **въпросът за формалноисторическата несъвместимост на номенклатурните привилегии с тезата за действително (реално) равенство между всички класи и прослойки на обществото**. В случая най-краткото научно обяснение на въпроса за формалноисторическата несъвместимост на привилегиите с ценностите на социалистическото общество би могло да бъде следното: **докато системата от феодални привилегии е естествен исторически обществен феномен, то политическите привилегии в сталинисткото общество възникват и се налагат принудително, което означава, че те израстват като неестествен извънисторически и чужд на духа на Новото време обществен феномен**. Казано иначе, **възникването и развитието на системата от привилегии произтича от характера на самото обществено устройство на сталинисткия социализъм и от самата вътрешна логика и структура на неговите механизми, които не биха могли да функционират без формирането на монополно привилегировано господство на новата номенклатурна класа**. Защото, за да осъществи това господство, същата тази класа обективно и субективно е „задължена“ да изгради и внедри в обществото цялостна система от привилегии, които определихме като тоталитарни и номенклатурни.⁹⁵

Системата от привилегии в държавите на сталинисткия социализъм, и преди всичко в СССР, се изгражда, развива и поддържа с помощта на три основни средства.

Първото и всеобхватно средство е монополното използване на политическата власт от страна на управляващата партия и формиралата се след това нова политическа класа. Конкретното съдържание на това основно политическо средство е тоталното използване на властта от управляващата партия, което само по себе си представлява най-голямата привилегия в цялото политическо пространство на сталинисткото тоталитарно общество.

⁹⁵ Вж. подробната разработка на този въпрос във: **Манолев, Г. Сталинизмът...** Цит. съч., с. 67 – 68.

Второто основно средство е монополното господство на одържавената собственост на средствата за производство в икономиката на тоталитарното общество, което дава възможност на управляващата класа да разпределя общественото богатство така, както тя прецени.

Третото съществено средство за установяване на системата от привилегии е **неограничената юридическа възможност на управляващите да приемат специални нормативни актове** (законови, укази, постановления, решения и т.н.) за използване на привилегии, благодарение на което **голяма част от тези привилегии се превръщат в правно регламентирани**. Най-характерната особеност на този вид привилегии е обстоятелството, че приемането и прилагането на нормативните актове за тях се извършват винаги потайно и скрито от обществеността, като по този начин тя се лишава от всякаква възможност за контрол върху тези актове. При функционирането на такава секретна система от правно регламентирани привилегии **се открива допълнителна възможност да възникват и много правно нерегламентирани привилегии в обществото**, които в редица случаи имат по-богато съдържание от правно регламентираните.

Практиката на сталинисткия социализъм показва, че тези два вида привилегии са еднакво значими и изгодни, защото срещу тяхното използване не съществуват нито законни, нито обществени механизми за контрол. В този смисъл те са нещо напълно противоположно на действащите в правовите държави закони, пред които всички граждани на тези държави са еднакво равни.

Кое е най-характерното и какви са **системният обхват и структурата на тоталитарните политически привилегии?**

Отговорът на този въпрос не е еднозначен, тъй като пълното разкриване и очертаване на тоталитарните привилегии може да стане по пътя на последователна диференциация на отделните видове привилегии в различните обществени сфери.

Още в началото трябва да се подчертае, че системата от привилегии в комунистическите общества се разпростира и настанява буквално във всички области и сфери от живота в тях. Това, разбира се, е най-общата картина за нея. Когато обаче се пристъпи към кон-

кретизация и диференциация на нещата в самата система от привилегии, можем да стигнем до извода, че **тази система се разпространява в осем основни сфери от живота на тоталитарното общество в бившия СССР (а по-късно и във всички останали соцдържави) с 39 вида специално обособени номенклатурни привилегии.** В по-обобщен и синтезиран вид обликът на тази система от привилегии може да се види от извършената класификация по-долу (вж. Таблица № 4).

Таблица № 4. Класификация на системата от номенклатурни привилегии в тоталитарното общество на бившия СССР (1917 – 1991 г.)

№	Вид на привилегиите в тоталитарното общество
I.	Привилегии на номенклатурната класа в сферата на естествените природни условия, блага и дадености
1.	Преимуществено използване на най-благоприятните природни дадености и блага (най-пълноценната част от природния общонароден ландшафт)
1.1.	Създаване и използване на планинско-горски, морски, лечебни и други резервати и места за благодатен отдих и почивка
1.2.	Създаване на специални природни резервати и охранявани природни кътчета с изградени в тях резиденции, стопанства, луксозни вили и съоръжения за лов и риболов (на висшата и средната номенклатура)
1.3.	Изграждане на специални стопанства за производство на пълноценни, най-качествени и екологически чисти хранителни продукти само за елитния слой от висшата и средната номенклатура
1.4.	Построяване на специални санаториуми, профилакториуми и санитарни домове за укрепване на здравето на номенклатурните кадри с природни лечебни средства (геотермални води, минерални извори, кални бани и др.)
2.	Тайно сътворяване на специални подземни екологозащитни скривалища и противоатомни съоръжения за елита на номенклатурната класа (в случай на извънредни обстоятелства)
II.	Привилегирована (специално гарантирана) „заетост“ на номенклатурните кадри в системата на социалното управление
1.	Абсолютно гарантирани ръководни постове за състава на същинската номенклатура

2.	Осигуряване на удобни служби, длъжности и добри работни места за част от слоевете, обслужващи номенклатурната класа, и за всички слоеве от категорията „привилегировани храненици“
III.	Създаване на специална система за привилегировано пенсионно осигуряване не състава на висшите и на част от средните номенклатурни кадри
IV.	Привилегии на номенклатурната класа и на нейните сателити при разпределението и използването на националния доход на обществото
1.	По-високи „законни“ доходи на ръководните номенклатурни кадри (работни заплати по щатни разписания, без фиксиране на техния размер за по-висшите номенклатурни длъжности)
2.	Скрити (незаконни) допълнителни доходи, получавани от висшите и средните номенклатурни кадри
2.1.	„Черни“ каси за получаване на специални доходи от висшия номенклатурен елит
2.2.	Допълнителни доходи под формата на „представителни“ пари, специални премии и други награди, предоставени на различни категории номенклатурни кадри
2.3.	Специални привилегии за купуване и използване на валута за служебни и частни пътувания в чужбина на висшата и част от средната номенклатура (придобиване на валута през специално облекчен режим)
2.4.	Допълнителни доходи, получавани от злоупотреби, подкупи, рушвети и различни други незаконни машинации
2.5.	Нарочен фонд „Политбюро“ (диамантен и златен), създаден от Ленин през 1919 г., предназначен само за членовете на Политбюро на Болшевишката партия, с чиито дялове те (членовете) да преминат границата и да живеят в чужбина при екстремни социални катаклизми в държавата
V.	Привилегии на номенклатурата за придобиване на най-разнообразни материални блага и услуги за потребление при дефицитния тип „социалистическа“ икономика
1.	Преимуществено придобиване на жилища и вилни имоти по „законни“ и незаконни пътища
2.	Купуване и придобиване с предимство на лични автомобили от определен кръг номенклатурни кадри
3.	Специално снабдяване с вносни стоки и услуги на висшата и на част от средната номенклатура
4.	Специални номенклатурни магазини (и други търговски обекти) за преимуществено снабдяване с блага и предмети за бита (на пониски цени или безплатно)

5.	Специално снабдяване на висшата номенклатура с висококачествени и екологически чисти хранителни продукти (в т.ч. и с безплатна храна на тази част от номенклатурата)
6.	Специални столове и барчета за висшата и средната (партийна и друга) номенклатура, в които се осигурява богато разнообразие на продукти за консумация на значително по-ниски цени
7.	Богата система от безплатни почерпки и банкети за определен кръг номенклатурни персони
8.	Свърхразкошно потребление на комунистическите вождове и „величия“
VI.	Преимуществено използване от номенклатурната класа на различни социални блага и услуги
1.	Привилегии в сферата на транспортните услуги
1.1.	Безплатно използване на персонален служебен транспорт – въздушен, автомобилен, воден и товарен
1.2.	Безплатен вътрешноградски транспорт за определени слоеве от номенклатурата
2.	Номенклатурни привилегии в сферата на здравеопазването – специализирани болници, лечебни центрове, лечение в чужбина, специални условия и грижи за здравето на висшата и част от средната номенклатура
3.	Специално създадена мрежа от почивни домове, станции, хотели и бази за отдих и почивка на партийните и други видове ръководни номенклатурни кадри
4.	Преимуществено снабдяване на част от номенклатурните кадри с дефицитни и вносни лекарствени средства и безплатно снабдяване с такива средства на някои слоеве от номенклатурата
VII.	Привилегии на номенклатурната класа в духовната сфера (образованието, науката и културата)
1.	Преимуществено придобиване на средно образование от представителите на формиращата се първоначално номенклатурна класа под формата на работнически факултети (т.нар. „рабфак“)
2.	Приемане с предимство на синовете и дъщерите на номенклатурните кадри в елитни средни учебни заведения и във висшите училища
3.	Откриване и използване на специална мрежа от партийни учебни заведения за привилегировано придобиване на дипломи за висше образование (висши партийни школи, партийни университети, академии за обществени науки и др.)
4.	Преимуществен подбор на кандидати от средите на номенклатурната класа за придобиване на висше образование в чуждестранни

	учебни заведения (синовете и дъщерите на висши номенклатурчици придобиват такова образование в елитни учебни заведения)
5.	Използване на партийните постове за ускорено правене на кариера в областта на науката
6.	Номенклатурни привилегии в сферата на културата
7.	Привилегии за придобиване на почетни звания, ордени, медали и за разни други материални и морални награди
8.	Привилегии на висшата номенклатура по отношение на нейния задгробен живот
VIII.	Привилегии на международната комунистическа номенклатура (с финансови средства от бившия СССР)
1.	Финансиране на комунистическата номенклатура в компартиите в западните държави и в държавите от Третия свят
2.	Скрити канали за финансиране на печатните и медийните издания на компартиите в различни части на света
3.	Специални фондове за финансиране на комунистическите водачи и подпомагане на тяхната дейност от висшата номенклатура на бившия СССР. ⁹⁶

Към тази подробна класификация на привилегиите на номенклатурата в Съветския съюз ще добавим само две други неща: първо, по-голямата част от привилегиите имат политически характер, пряко произтичат от съответните длъжности в структурата на властовата номенклатурна йерархия и тотално се ползват от членовете на новата класа (главно от висшия ѝ слой) и в този смисъл без никакво колебание привилегиите могат да се определят като изконни политически привилегии; и второ, изведената система от привилегии на номенклатурната класа, която е зачената веднага след революцията, твърде бързо се усвоява и мащабно се прилага в абсолютно всички „соцдържави“ след Втората световна война (за което ще стане дума по-нататък).

Казано обобщено, чрез внедряването и използването на **системата от привилегии на номенклатурата в бившия СССР буквално**

⁹⁶ Тази класификационна схема на номенклатурните привилегии в бившия СССР е изготвена въз основа на следните източници: **Манолов**, Г. Сталинизмът... Цит. съч., с. 69 – 70; **Грибачев**, Д. Драмата... Цит. съч., с. 238 – 240; **Восленский**, М. Цит. съч., с. 306 – 337; и **Бунич**, Игор. Златото на партията. София: Прозорец, 1993, с. 129 – 130; 179 – 180; 275 – 280.

се създава специален комунистически свят, или специално общество за номенклатурата, където според Игор Бунич за нея всичко е специално: специални жилища, изградени от специални строително-монтажни управления, в които липсата на басейн се смята за нещо, което е все едно да липсва прозорец в обикновена стая; специални вили, пансиони, санаториуми, болници и поликлиники; специални продукти, продавани в спецмагазини, спецстолови, спецбюфети и спецбръснарници; спецавтобази, бензиноколонки и номера на колите; широка мрежа за специнформация, специална телефонна мрежа, специални детски заведения, специални клубове и кина, специални чакални на жп гарите и летищата; специални родилни домове, и дори гробища. В този специален свят номенклатурата живее, почива, храни се, купува, пътешества, развлича се, учи се и се лекува, без изобщо да влиза в контакт с народа, на чийто гръб се гради нейното приказно благополучие. Оградени с непристъпни зидове и въоръжена охрана са нейните потънали в зеленина разкошни къщи и вили, ловните домове, парковете, тенис кортовете, басейните, беседките, оранжерии, парниците, конюшните със скъпи елитни коне и т.н. Именията и вилите на номенклатурните величия са оградени със солидни каменни зидове, с пристроени към тях къщички за охраната и обслужващия персонал, чието мълчание е гарантирано с личните им подписи и поощрявано с огромни заплати. Това е стилът на живот на номенклатурния елит, установен още от Ленин и издигнат в ранг на закон от Сталин, поддържан след това от неговите наследници и комунистическите вождове в другите социалистически държави. Всичко това номенклатурата притежава и ползва със съзнанието, че ѝ се полага на „законно“ основание. При това в стремежа си да използва привилегиите номенклатурата е ненаситна и все по-алчна. Тези привилегии, които не могат дори да се присънят и в най-сладкия сън на обикновените непривилегировани членове на обществото, на нея ѝ се струват недостатъчни. Затова тя тихо и незабелязано преминава към западна валута и тъй като тя постоянно не ѝ достига, прави всичко възможно, за да си я осигури.

А и непрекъснатите пътувания на Запад предизвикват у нея нови и нови пристъпи на алчност...⁹⁷

Изобщо разликата в начина и стандарта на живот между номенклатурата и всички други класи е толкова драстична, че дори и Л. Троцки възмутено пише: „**Съветският съюз никога не е познавал такова неравенство, както сега, почти две десетилетия след Октомврийската революция: заплата от 100 рубли и заплата от 8 – 10 000 рубли. Едни живеят в бараки и ходят със скъсани обувки, други се возят в разкошни автомобили и живеят във великолепни апартаменти. Едни блъскат, за да изхранят себе си и семействата си, други освен коли имат слуги, вили край Москва, вили в Кавказ и т.н.**“⁹⁸. Или, тази диаметрално противоположна разлика между управляващи и управлявани по много категоричен начин потвърждава наличието на нова политическа класа, която е твърде далеч от всякакви социални идеали за справедливост и равенство между хората, тъй като чрез лостовете на властта преразпределя националното богатство в своя лична полза и изгода...

За да илюстрираме още по-подробно действителните мащаби на **тоталитарните номенклатурни привилегии** в бившия СССР, ще приведем няколко съдържателни примера за това как те (привилегиите) **са използвани от същинската номенклатура и нейните слоеве** абсолютно произволно, безразборно и прахоснически, макар че става дума за народни средства, подлежащи на отчет пред държавата.

Първо. Въпреки опитите на Ленин да наложи някакъв реален контрол върху исканията за **увеличения на номенклатурните заплати** при Сталин те непрекъснато нарастват, при това в пъти в сравнение с тези на работниците и селяните. Още с внедряването на първите номенклатурни привилегии в съветска Русия през 1922 г. започва щедро предоставяне на държавни средства за осигуряване на привилегирания живот на управляващия номенклатурен

⁹⁷ Вж. **Бунич**, Игор. Цит. съч., с. 192 – 194.

⁹⁸ Цит. по: **Гелер**, М., Ал. Некрич. Утопията на власт. Част I. София: Хр. Ботев, 1994, с. 431.

апарат.⁹⁹ С помощта на тайни (секретни) постановления на болшевишкия централен комитет „отговорните“ номенклатурни кадри в партийния, държавния и стопанския апарат (които тогава наброяват 18 000 души, а заедно с членовете на семействата си – 70 000 души) **започват да получават месечни заплати и доходи, които са от 30 до 43 пъти по-големи от средната месечна заплата на работниците в промишлеността по онова време.**¹⁰⁰ По-късно с Постановление № 274 на Съвета на народните комисари на СССР и Централния комитет на ВКП(б) от 11.02.1936 г. се увеличават заплатите на ръководните районни кадри, както следва: 1) повишаване от 1.02.1936 г. на работните заплати на председателите на районните изпълнителни комитети и на първите секретари на районните комитети на партията за 50 % от районите до 650 рубли и за останалите 50 % до 550 рубли, а за заместниците на председателите на райизпълкомите и за вторите секретари на райкомите съответно до 550 рубли и до 450 рубли, за завеждащите аграрните, търговските и финансовите отдели, управляващите районите филиали на Държавна банка, завеждащите културната пропаганда в райкомите и секретарите на районните комитети на ВЛКСМ съответно до 500 и до 400 рубли; 2) за председателите на 250 райизпълкома и първите секретари на 250 райкома на ВКП(б) в най-големите райони по специален списък, утвърден от Оргбюро на ЦК на ВКП(б), да се определят работни заплати в размер от 750 рубли; за заместник-председателите на райизпълкомите и вторите секретари на райкомите на ВКП(б) в тези райони – 650 рубли; и 3) допълнителните възнаграждения да не надхвърлят определените фондове за 1936 г.¹⁰¹ Тази сталинска традиция продължава и през следващите десетилетия, та чак до 1989 г., когато без никакви официални съобщения в печата значително са повишени и без това високите заплати на номенклатурния партапарат: на инструктор в обкома – от

⁹⁹ Този мощен управленски апарат на властта включва: около 1 млн. щатни партийни работници, около 3 млн. щатна държавна администрация, 5 млн. чекисти, 5-милионна армия и т.н. (Вж. **Семов**, Минчо. Теория на политиката... Цит. съч., с. 162).

¹⁰⁰ Вж. **Грибачев**, Д. Драмата... Цит. съч., с. 177.

¹⁰¹ Вж. **Восленский**, М. Цит. съч., с. 353.

250 на 370 – 400 рубли; на завеждащ-отдел в обкома – от 380 на 600 рубли; на секретар на обкома – от 450 – 500 на 700 – 750 рубли; и на първи секретар на обкома – от 550 на 850 рубли.¹⁰²

Разбира се, всички тези заплати са много над среднестатистическата, а да не говорим за фактическата заплата на съветските трудещи се. Едно на ръка са и специалните им магазини, и прекрасната им храна, и колите, жилищата, вилите им. Защото повишението на заплатите не е само в обкомите – то обхваща абсолютно всички нива, до Политбюро включително. През онези години членовете и кандидат-членовете на Политбюро получават по 1100, а генералният секретар – 1200 рубли месечно; същевременно, както и по Сталиново време, животът им е без пари, доколкото за висшата номенклатура всичко е даром. И понеже първата половина на 30-те години е период на купонна система за хранителни продукти и стоки за бита, е въведено допълнително разпределение за номенклатурата, появяват се закритите магазини, множеството специални столове, ресторанти (и специалните дажби),¹⁰³ както и много други допълнителни и „необходими“ номенклатурни екстри.

Тук ще добавим и още един важен щрих от заплащането на висшата номенклатура, за който свидетелства дъщерята на Сталин Светлана Алилуева. Тя си спомня за пачките пари, доставяни всеки месец на Сталин, и как чекмеджетата на писалището му в близката вила са пълни „със запечатани пликове с пари“. Но самата история действително е правдоподобна, защото **Сталин** наистина няма нужда да носи пари у себе си: **„Не харчеше, а и нямаше за какво. Неговото всекидневие, вилите, апартаментите, персоналът, храната, облеклото – всичко това се плащаше от държавата. (...) За трапезата му носеха риба от специални развъдници, грузинско вино от специални реколти, пресни плодове се пращаха със самолет от Грузия“** и той за нищо не дава нито копейка. Всичките му парични проблеми се уреждат от специалното управление на Министерството на държавната сигурност на СССР. Сумите са огромни: дори началникът на охраната му –

¹⁰² Вж. пак там, с. 354.

¹⁰³ Вж. пак там.

генерал Н. Власик „въртеше милиони от негово име“¹⁰⁴ (подчертаното е мое – Г. М.). Е, как да не признаем, че това си е чиста проба комунизъм, щом като „бащата на народите“ изцяло е живял за сметка на съветската държава!

Второ. Докато за съветския трудещ се има **норматив от 9 – 12 кв. м жилищна площ на човек**, то за вездесъщата номенклатура изобщо не е така, понеже още на 1.12.1917 г. Ленин лично записва в съответното правителствено постановление, че **за народните комисари допустимата жилищна площ не бива да превишава стая на човек**. Всъщност е ясно, че ако семейството на народния комисар и 6-членно, то му се полагат 6 стаи без никакъв лимит за квадратните метри, като така влиза в действие следният принцип: едно са жилищата за номенклатурата и съвсем друго – за простосмъртното население. Впоследствие със 76 нормативни акта се улеснява заплащането на жилищната площ, която е над определената.¹⁰⁵ Нека припомним, че съществува и още една жилищна привилегия на висшата съветска номенклатура, която е свързана с **абсолютно безплатното ползване на държавни вили**, на чиито гигантски размери и помпозно обзавеждане биха завидели доста крале и императори. Дори и по времето на гласността и преустройството вилата например на небезизвестния маршал Язов – член на Политбюро и министър на отбраната на СССР, има полезна площ 1380 кв. м, а парцелът е 167 дка.¹⁰⁶ Това обаче не е вила, а цяла латифундия с доста грамаден замък, в който според жилищните норми би трябвало да живеят 100 души! Но, разбира се, министърът не само не плаща петорно или поне тройно метрите в повече – той просто нищо не плаща. Ето по какъв начин Борис Елцин описва как се къпе в номенклатурния разкош, докато е кандидат-член на Политбюро, когато живее във вилата, заемана по-рано от Горбачов, преди да го преместят в специално построена резиденция дворец: Първо го слисва големината ѝ. Долу грамаден вестибюл с дължина 50-ина метра – камина, мрамор, паркет, скъпи мебели, килими, полилеи. После още 4 стаи, във всяка – цветен телевизор. Грамадна остъклена веранда, киносалон. Трапезария с гигантска маса, дълга 10 м.

¹⁰⁴ Цит. по: **Восленский**, М. Цит. съч., с. 375.

¹⁰⁵ Вж. пак там, с. 328.

¹⁰⁶ Вж. **Сп. „Огонек“**, № 21, 1990.

Кухня – цяло „обществено хранене“, с подземен хладилник. Широко стълбище за втория етаж. Горے голям вестибюл с камина, до него – солариум. После кабинет, спалня, още две стаи. И на двата етажа големи бани, големи тоалетни. Кристал, класически и модерни осветителни тела, дъбов паркет, килими...¹⁰⁷ И това е вила, предназначена само за кандидат-членове на Политбюро...

Неслучайно парвенюшката мания на съветската номенклатура да се шири безплатно в огромните държавни дачи иронично е възпята в песента на изпълнителя Галич „Със седем зида оградени“, отнасяща се за правителствените вили край Москва:

Вдигаме се, луди млади,
към природата пердашим.
Зад високите огради
там са вождовете наши.
Млада е тревата,
въздухът е чист.
Кът на чудесата,
земен рай цветист.
Вятър флората полюшва,
а пък фауната литва...
И зад всеки зид подслушва
по един осведомител.
Мякват се копои,
кучета скимтят...
Сталински герои
пият и ядат.
Ала нощем, ала нощем
за любителите градски
пускат тука между впрочем
филмите със голи мацки.
И пъхтят другари,
втренчили око –
много им се нрави
Мерилин Монро!¹⁰⁸

¹⁰⁷ Вж. **Восленский**, М. Цит. съч., с. 380 – 381.

¹⁰⁸ Цит. по: **Восленски**, М. Номенклатурата. София: Хр. Ботев, 1993, с. 371 – 372.

Сиреч номенклатурните велможи на всички равнища (висше, средно, нисше) имат законовото право да се разполагат на огромни жилищни площи, тъй като са предани „бойци“ на управляващата компартия.

Трето. Както е известно, **вкусната, питателна и здравословна храна е непрекъснатата грижа на номенклатурата** и обслужващия персонал. Тази привилегия е на изключителна почит от всички номенклатурчици, поради което навсякъде в партийните комитети (и други държавни ведомства) са създадени специални столове и бюфети за хранене на ниски цени. Ето как описва тези хранителни заведения М. Восленски, когато говори за специалните бюфети на ЦК на КПСС: Те отварят в 11:00 ч., като „...бързо ги запълват важни номенклатурни кадри, които отиват там за втора закуска. Всички продукти в бюфета са от най-високо качество, съвсем пресни и евтини. Наистина порциите са сравнително малки, но това не е от скъперничество (кой ще се скъпи за номенклатурата?), а за да бъде ордъвърът лек и номенклатурчикът да не напълнее. На малки чинийки са сервирани порции черен и червен хайвер, на по-големи – прекрасна риба от всички видове: съомга, есетра, филета. Винаги има кумис (кобилешко мляко) – прочутата напитка на източните степи. Млякото е като сметана. Подсладената извара лъха на свежест и се топи в устата. С една дума всичко е от хубаво по-хубаво, там има деликатеси, които съветският гражданин не е и сънувал“¹⁰⁹. Естествено, в стола се хранят само тези номенклатурчици, които имат специални пропуски и карти, защото той е недостъпен за „простолюдието“, наречено „народ“ на СССР. Затова е особено показателно да се сравнят менютата в стола на ЦК на КПСС и в работнически стол, а именно:

Меню на храната в стола на ЦК на КПСС (5.05.1988 г.)

№	Грамаж	Ястия, блюда и напитки	Цена (в копейки)
I. Студени закуски			
1.	100	Коктейл раци	30
2.	100	Салата от кисело зеле с ябълки	6
3.	100	Салата от стъргана ряпа с лук	7

¹⁰⁹ Пак там, с. 319.

4.	50	Салата краставици	10
5.	100	Салата моркови с орехи	12
6.	50	Салата домати с олио	16
7.	25/5	Черен хайвер с лук	76
8.	30 10	Есетрово филе с краставичка	45
9.	90	Треска по шведски	15
10.	30/10	Бекон с хрян	10
11.	100	Кашкавал	9
12.	180	Айрян	6
13.	180	Кобилешко мляко (кумис)	19
14.	180	Кисело мляко	7
15.	180	Мътеница	8
16.	100	Бит каймак	9
17.	130	Подсладена извара със сметана	16
18.	110	Подсладена сметана	19
19.	50	Сметана	9
20.	10	Краве масло	4
21.	20	Олио	4
22.	10	Захар	1
II. Супи			
1.	300/25	Есетрова супа с картофи	28
2.	300/25	Агнешка супа харчó	21
3.	300/10	Зелева супа със сметана	15
4.	300	Млечна супа с елда	9
III. Основни ястия и десерти			
1.	75	Сьомга задушена	32
2.	75	Пържен сиг	38
3.	90	Бяла риба задушена	32
4.	100	Кюфтета по полтавски	37
5.	50	Кюфтета по полтавски	23
6.	100/75	Риба, задушена със зеленчуци	25
7.	150/40	Шаран в тесто	38
8.	75	Свинско ескалоп	45
9.	180	Макарони стърган кашкавал	14
10.	150/25	Кнедли с извара	32
11.	150/20	Палачинки със сметана	16
12.	150/30	Палачинки с малинов сироп	17
13.	200/10	Млечна просена каша с масло	9
14.	60	Пирожка кълцан дроб	13
IV. Постни ястия			
1.	100/15	Пудинг цвекло със сметана	9
2.	150/5	Рагу зарзават с гъби	21

3.	100/20	Крокети от моркови със стафиди	16
V. Гарнитур			
1.	150	Картофено пюре	16
2.	105	Кисело зеле задушено	26
3.	110	Варен ориз	36
4.	130	Задушено цвекло	46
VI. Десерти			
1.	180	Кисёл касис	8
2.	150/130	Кисёл със сладолед	13
3.	180	Компот от пресни плодове	17
4.	200	Сок червени боровинки	19
5.	60/40	Ошав с разбит каймак	20
6.	50/10	Боровинки с пудра захар	25
7.	1 бр.	Суша паста	11
8.	100	Сладолед	20
9.	190	Мляко	6
10.	1 чаша	Зелен чай със захар	3
11.	1 чаша	Чай със захар	3
12.	1 чаша/30	Чай със сладко от орехчета	7
13.	180	Какао	8
14.	180	Кафе капучино	16
15.	150/30	Айскафе	26
16.	80	Кафе	8
17.	7	Лимон	3
VII. Табълдот			
1.	300/25	Агнешка супа харчб	52
2.	50	Кюфтета по полтавски	52
3.	180	Кисёл касис	52
VIII. Порционни блюда по поръчка			
1.	300/2 бр.	I Суворовска чорба с „разтегаи“	32
		II	
1.	75	Пържена есетра	96
2.	125	Кюфтета „юбилейни“	49
3.	150	Печурки в сметанов сос	68
4.	320	Костур по московски	58
5.	75/150	Филе смесена гарнитур	53
6.	115	Омлет зелен лук	25
IX. Хляб			
1.	76	Хляб обикновен	1
2.	71	Ръжен хляб	1
3.	43	Ръжен хляб „руски“	1

4.	36	Бял хляб	1
5.	30	Франзела	1

Забележка: По желание на клиента ястията се сервират и без гарнитура, като разликата в цената е 6 копейки.

Меню на храната в обикновен работнически стол (6.03.1990 г.)

№	Грамаж	Ястия, блюда и напитки	Цена (в копейки)
I. Студени предястия			
1.	100	Салата кисело зеле	4
2.	100/1/2	Салата цвекло с яйце и майонеза	10
3.	150	Руска салата	22
4.	100/30	Пача с хрян	17
5.	50/10	Пъстърва с лук	28
6.	35/10	Селюдка с лук	15
7.	100	Сметана	18
II. Супи			
1.	50/500	Пилешка супа с ориз II кат.	28
2.	1/500	Бульон се яйце	32
III. Ястия			
1.	100/8	Кюфтета „специални“ с масло	22
2.	100/75	Пиле варено II кат.	(няма) 44
3.	75/75	Бьоф Строганов	(няма) 46
4.	75/100	Задушено месо	(няма) 31
5.	75/75	Варено месо	(няма) 31
6.	300/15	Овесени ядки с масло	(няма) 14
IV. Гарнитюри			
1.	100	Картофено пюре	5
2.	100	Варени макарони	3
V. Напитки			
1.	200	Компот от сушени плодове	8
2.	200	Мляко с какао	(няма) 9
3.	200	Нескафе	13
4.	200	Индийски чай	1
5.	200	Розов чай	4
6.	200	Китайски чай	1
7.	15	Захар	2
8.	200	Сок ябълка-вишна	13
9.	2 фил.	Хляб	1

Забележка: Менютата в посочените две таблици са цитирани по: **Восленски, М. Цит. съч., с. 320 – 324.**

Повече от очевидно е, че има драстични разлики между предлаганото в двата стола (номенклатурния и работническият) в Москва, които се състоят в следното: първата се изразява несъмнено в по-богатия и разнообразен асортимент от най-различни номенклатурни ястия в сравнение с работническите; другата е свързана с различията в цените, които, макар и не много големи, отново са в полза на номенклатурните особи; следващата е още по-крещяща, тъй като в номенклатурния стол е недопустимо да липсват блюда от менюто, докато при работническите столове това е редовна практика; и последната разлика е тази, че номенклатурните персони могат ежедневно да си взимат евтина и качествена храна за вкъщи, докато това е невъзможно да се случи в работническият стол. Впрочем тази номенклатурна практика за здравословно хранене идва още от началото на революцията, когато лично Ленин контролира доставките и качествата на хранителните продукти. Подписвайки всекидневно всички ордери и предложенията за трапезариите на ЦК и различните кремълски служби, пролетарският вожд внимателно следи за менюто, което задължително включва три вида хайвер, различни видове месо, салами, кашкавал, деликатесни риби, особено любимите му кисели краставички, маринувани и солени (когато няма пресни) гъби и три вида кафе. Очевидно, Ленин е чревоугодник и в разгара на небивалия глад, отнасящ всеки ден десетки хиляди хора, мъмри началника на снабдяването Горбунов: „хайверът вчера миришеше странно“, „маринатата на гъбите беше безобразна“ и „не би било зле готвачът да се изпрати една седмица в затвора“.¹¹⁰ Именно затова никак не е чудно, че тази толкова важна за номенклатурното здраве привилегия, каквато е храната, напълно се съхранява чак до сгромолясването на тоталитарния режим през 1991 г.

Четвърто. Една от най-прелестните привилегии на висшата съветска номенклатура (членове на Политбюро, секретари на ЦК) е наложеното **двойно заплащане** на морния им трудов стаж: първо, **освен заплатата, депутатските пари, хонорарите и т.н., всички те имат открити сметки в държавна банка**, което значи, че всеки момент могат да изтеглят неограничена сума от държавните

¹¹⁰ Вж. Бунич, Игор. Цит. съч., с. 90.

пари; и второ, **висшите номенклатурни кадри** буквално тънат в неописуем разкош за държавна сметка, тъй като **не дават дори и копейка от собствения си джоб**, защото е достатъчно да се обадят по „петолъчката“ на административния шеф в ЦК, за да нареди той подготвяне на решение **за построяване на къща или вила**, след което високопоставеният ръководител се настанява в изцяло обзаведено и добре охранявано ново жилище.¹¹¹

Но и това не е всичко, защото множество данни показват категорично, че болшевишките водачи благодарение на монополното си положение в руската политика имат нескрит **пиетет към чуждата валута**. Така например в „Ню Йорк таймс“ на 23.08.1921 г. пише: „Банка „Кун, Лейба и Ко“, субсидирала чрез немските си филиали преврата в Русия през 1917 г., не остана забравена от своите благодарни клиенти. Само за първото полугодие на текущата година банката получи от Съветите злато на сума 102 млн. и 290 000 долара. Вождовете на революцията продължават да увеличават влоговете си в банките на САЩ. **Сметката на Троцки например само в две американски банки нарасна напоследък до 80 млн. долара.** Що се отнася до самия Ленин, той упорито продължава да влага „спестяванията“ си в швейцарската банка въпреки по-високите лихви на нашия свободен континент“¹¹².

Верни на тази унаследена традиция от времето на Ленин и Сталин, **на 10.11.1962 г. с постановление на ЦК на КПСС** се разпорежда валутните средства, получавани от реализацията на стоките на магазините „Берьозка“ (специални валутни магазини) да се разпределят, както следва: 50 % от получените суми да се превеждат в отдел „Деловодство“ на ЦК на КПСС, а останалите 50 % да постъпват в разпореждане на крайкомите и обкомите на компартията. И още, **30 % от получената чужда валута да се използва за създаването на поощрителен фонд, който предвижда частично изплащане във валута на месечната работна заплата на ръководството на партийните комитети** (до секретар на райком включително), с

¹¹¹ Вж. **Восленский**, М. Цит. съч., с. 367.

¹¹² Цит. по: **Бунич**, Игор. Цит. съч., с. 96.

диференциация на длъжностното положение; с еднократни премии за пътуване в чужбина и премии по решение на първия секретар на обкома;¹¹³ и т.н., и т.н. Практически с това постановление се узаконява партийната „черна“ каса, чрез която йерархично поставените номенклатурни кадри придобиват допълнителни доходи във валута, без изобщо да са ги заработили.

Пето. Публична тайна е, че по сталински образец номенклатурните ръководители пътуват в блиндирани зилове, с радиотелефони, с бронирани стъкла и, естествено, съпровождани от цивилна охрана. При тези **транспортни привилегии** редовно се осигурява безопасността на номенклатурните кадри, защото номерата се сменят, кажи-речи, почти всеки ден, а семействата биват обслужвани с чайки или волги. Номенклатурната върхушка разполага с огромно количество леки коли. Обикновено на Запад често се споменава автомобилната колекция на Брежнев, но подобни сбирки имат и други от управляващата олигархия. В дъното на това автомобилно великолепие отново откриваме Ленин, тъй като още през пролетта на 1922 г. в гаража му вече има шест автомобила, поставени „под специален надзор на ГПУ“¹¹⁴. Под същия надзор са колите на номенклатурното ръководство и днес. Сталин пътува, съпроводен от четири коли с охрана, като при Хрушчов охраната рязко се съкращава, докато броят на телохранителите през последните десетилетия отново нараства. Така е и със самолетите, с които се лети на краткотрайна почивка, уикенд или лов (заедно с цялото домочадие), след което се изпраща празен самолет, за да ги върне обратно в столицата...¹¹⁵ И така до безкрай!

Шесто. По подобие на своите предшественици от феодалната епоха **новите комунистически велможи** в бившия Съветски съюз **перманентно организират** какви ли не **гуляи, пиршества и купони**, на които присъства само тесният номенклатурно-олигархичен елит. Типичен пример в това отношение е Първият конгрес на Коминтерна в Москва (март 1919 г.), на който делегатите наред

¹¹³ Вж. пак там, с. 179 – 180.

¹¹⁴ Вж. **Восленский**, М. Цит. съч., с. 381 – 382.

¹¹⁵ Вж. пак там, с. 382.

с обсъждането на проблемите на пролетарската революция и диктатурата на пролетариата стават участници в пищно номенклатурно угощение, дадено от любезните домакини.

„На 5.03.1919 г. в Големия кремълски дворец – пише Игор Бунич – бе даден прием в чест на делегатите на конгреса. Ярка електрическа светлина заливаше старинните скулптурни украси по стените, дело на архитект Тон. Масите бяха отрупани с ястия. Гравирани блюда с хайвер, варени есетри, огромна моруна, заемаща една трета от масата, прасенца сукалчета, ананаси и грозде, стари вина, все още носещи на етикетите си знаците на частни колекции (вкл. и на царската). Лично Ленин бе одобрил менюто, давайки указание на Горбунов да осигури за приема от запасите на Съвета на народните комисари „хайвер – 110 пуда, прасета сукалчета – 800 броя, червена риба – 200 пуда“.

Еlegantните костюми на делегатите и разголените рамена на жените, облечени по последна европейска мода, макар и да контрастираха със строгите френчове на „народните“ комисари, придаваха допълнителна екзотика. И внушаваха на присъстващите, че световната революция не е толкова лошо нещо и си струва да се поеме известен риск заради нея, щом това вече е постигнато в Русия. Докато в обезкръвената и разграбена страна свирепстваше гладът, имаше случаи на човекоядство, извършваха се масови убийства без съд и следствие, а в Бутирския затвор докарваха деца на „богатите класи“ за поголовното им избиване, докато се ширеха епидемии от петнист и коремен тиф, а обречените приживе изгниваха, докато из снежните улици стърчаха като черни грамади мъртви къщи без отопление и ток, тук вече беше създадено знаменитото „огледално царство“.¹¹⁶ Тоест царството на новата господстваща номенклатурна класа, която още в зората на Октомврийската революция създава своя великолепен привилегирован рай, от който се ползва както съветската, така и международната комунистическа номенклатура по света.

Седмо. Специално трябва да се отбележи важното място в системата на привилегии, което заемат всички представители на обслужващите слоеве на номенклатурата (шофьори, секретарки,

¹¹⁶ Вж. Бунич, Игор. Цит. съч., с. 66.

охранители, готвачи, сервитьори, прислужници и др.). Всички те са от най-тесния приближен кръг на номенклатурните другари, безпрекословно изпълняват техните повели и, разбира се, са им верни до гроб. Затова и на тях са осигурени безброй различни привилегии, за които простосмъртните люде в бившия СССР могат само да мечтаят. Всъщност ето какво споделя анонимно във в. „Социалистическая индустрия“ един от номенклатурните шофьори: „Ние с шефовете сме синджир-марка. Ние сме личните шофьори на номенклатурните шефове. На нас всичко е позволено и вие прекрасно разбирате защо. Нямаме никакви проблеми. Бензин? Колкото искаме, толкова ще си пишем... Купуваме дефицитни стоки от специалните магазини и бюфети, лекуват ни в техните болници, с една дума грижат се за нас... Целият извънреден труд, който пада при ходене на лов и риболов, на сауна, по разни интимни адреси, ни се заплаща щедро... Покрай нашите шефове винаги сме били и ще бъдем без лимит и с дефицитни стоки. Защо не? Нашите шефове са бетон“¹¹⁷.

Какво ли биха казали кралските шутове, пажове и клакьори на такова безпардонно самочувствие?

Вероятно щяха да съжаляват, че не са се родили в съветската (номенклатурна) привилегирована епоха на XX в.!

Осмо. Въз основа на изложения статут на привилегированата номенклатурна класа в бившия СССР ще изведем и още едно важно обстоятелство, характеризиращо тази класа. Става дума за нейния **изключително разточителен и прахоснически начин на живот**, който сам по себе си изцяло произтича от привилегированото положение на номенклатурата в съветското общество. По време на перестройката например, по специално утвърден график от Политбюро на ЦК на КПСС (1985 г.) са заделени 3 млн. долара държавни пари за строителството на новата вила (разбирай комплекс от множество различни постройки) на М. Горбачов; 500 млн. долара годишно струват разходите на другарите за задгранични командировки, за отпуски със семействата, за лечение и по други поводи,¹¹⁸

¹¹⁷ В. „Социалистическая индустрия“, 7.12.1986.

¹¹⁸ Вж. Бунич, Игор. Цит. съч., с. 276.

от които се възползват (средногодишно) около 50 000 души номенклатурчици (и техните семейства), и т.н. Този разсипническо-разточителен начин на живот има и още един солиден политико-икономически фундамент: **стопанството и материалното имущество на КПСС**, които в Москва са огромни, а във всесъюзен мащаб – необятни. Само в столицата например КПСС има: 5000 сгради с обща площ 137 000 кв. м; 114 издателства и 80 печатници (в които работят 80 000 души), които пълнят партийната хазна с 450 млн. рубли годишно; 19 разкошни санаториума, 40 почивни дома, стотици поликлиники и болници, 1800 вили и къщи; огромна мрежа от гаражи, столове, магазини, специални цехове в месокомбинатите и фабриките от хранителната промишленост, пекарни, фризьорски салони, шивашки ателиета и такива за химическо чистене и много, много други. А за **поддържането във всесъюзен мащаб на номенклатурното стопанство в добро работно състояние годишните разходи се равняват на около 5 млрд. рубли и още милион и половина долара.**¹¹⁹ Това на свой ред може да се определи като резервен вторичен вид привилегия за съветската номенклатура, тъй като независимо от огромните разходи, значителна част от тях са консумирани от номенклатурните слоеве за техния пищен живот и потребление (чрез привилегировано строителство, ниски цени на услуги, символично заплащане на стоки, изгодни почивки и пр.).

При такова монополно господство на номенклатурата във властта и при подобен род разгулен начин на живот тотално се развива и **корупцията във всички сфери на съветското общество**. Тя е закономерен резултат от властващия политически монополизъм, който заедно с привилегиите на номенклатурата доразвива редица нови корупционни схеми за ограбване на националното богатство. И за да получим още по-пълна представа за злоупотребите с властта на номенклатурата в бившия Съветски съюз, ще илюстрираме нещата в тази област с две групи факти, подробно разгледани в книгата на руския автор Игор Бунич „Златото на партията“.

Първата група факти се отнася за грабежа и корупцията на висшата номенклатура, която започва да вилнее още с победата на болшевишката революция в Русия. Въз основа на непубликувани

¹¹⁹ Вж. пак там, с. 275.

архиви на КГБ и на други, малко известни данни Игор Бунич ни поднася твърде шокиращи факти за корупцията, разточителството и разложението на професионалните революционери още през първите години на съветската власт. Тези факти са за т.нар. „Ленинска гвардия“, която се интересува най-вече от въпроса за личното си обогатяване и привилегировано положение, и то в мащаби, които будят същинско изумление. Според тези неизвестни тогава факти става ясно, че под крилото на Ленин през 1921 г. **болшевишките лидери имат свои лични сметки в западни банки, както следва: Лев Троцки – 11 млн. долара само в една банка на САЩ и 90 млн. швейцарски франка в Швейцарската банка; Зиновиев – 80 млн. швейцарски франка в Швейцарската банка; Урицки – 85 млн. швейцарски франка в Швейцарската банка; Дзержински – 80 млн. швейцарски франка; Ганецки – 60 млн. швейцарски франка и 10 млн. долара в САЩ; и Ленин – 75 млн. швейцарски франка!...** За отбелязване е, че по нареждане на Сталин по-късно по-голямата част от тези средства са върнати в Държавната банка на СССР, но една част от тях, като тези на Троцки и други, пропадат безследно...¹²⁰

Втората група факти за невиджана корупция и подкупничество сред номенклатурния апарат през 70-те и 80-те години е нещо, което едва ли има аналог някъде в историята на съвременната човешка цивилизация през XX в. Архивите на КГБ от този период показват, че **в повечето съюзни републики на СССР всички партийни и държавни длъжности свободно се купуват и продават за определени суми налични пари.** В Азербайджан например длъжността „районен прокурор“ струва 30 000 рубли, а длъжността „началник на районно отделение на милицията“ – 50 000 рубли. Тези длъжности могат да се закупят от съответния секретар на райкома, стига да имат пари да му платят в брой. Длъжността „директор на колхоз“ (макар и изборна) струва 80 000 рубли, тъй като влиза в номенклатурния списък на райкома и разкрива широки възможности за по-нататъшното придвижване по номенклатурната стълба. Длъжността пък на самия секретар на райкома се купува много по-скъпо – 200 000 рубли, а на втория секретар – 100 000 рубли. Тези

¹²⁰ Вж. пак там, с. 94; вж. също: Грибачев, Д. Драмата... Цит. съч., с. 162 – 163.

пари се изплащат на секретарите на ЦК на компартията на Азербайджан, тъй като това вече са длъжности от номенклатурата на ЦК. В ЦК се продават почти всички държавни постове, а също така и други ръководни постове. Постът на „директор на театър“ струва 30 000 рубли, на „директор на научен институт“ – 50 000 рубли, и званието „академик“ – 50 000 рубли. Твърде висока по стойност е длъжността „ректор“ на който и да е от вузовете в републиката – 200 000 рубли. На последния пост – „ректор на ВУ“, платената солидна сума е възстановявана много бързо, защото записването на студент, да речем, в Бакинския университет струва 20 000 рубли, в Медицинския институт – 35 000 рубли, и т.н. „Добра цена“ имат понататък и членовете на правителството и на ЦК на партията на Азербайджан. Постът „министър на социалните грижи“ струва 120 000 рубли, а на „министър на търговията“ – 250 000. Половин милион се заплаща за членство в ЦК на комунистическата партия. Подобна практика дава възможност на гешефтарите от икономиката в сянка да поставят на ключовите постове от горе до долу свои хора, за да се срастват с партийната номенклатура и да ѝ диктуват политиката си в свой интерес. Но и тези мафиотски факти не са най-страшното. Огромните средства, които се стичат в ЦК на комунистическата партия и в ръцете на нейния първи секретар, отиват направо в чужбина – по сметки в чуждестранни банки, чиито субекти са едни или други висши номенклатурчици.¹²¹

Представената картина на корупция и подкупничество е характерна и за редица други съветски републики, измежду които рекорда на скъпите длъжности държи Република Грузия, като там често пъти вместо суха пара са използвани ценности и валута. При това една част от полученото в ЦК на републиките е заделено и за номенклатурата в Москва. Изобщо номенклатурата в средноазиатските републики възстановява порядките на феодалния васалитет през онези години, като партийният апарат разделя републиките на сфери на влияние. В тези републики са поддържани живот и разкош на номенклатурата като в приказките на Шехерезада: има пещери, препълнени със злато и скъпоценности, подземни затвори с

¹²¹ Вж. Бунич, Игор. Цит. съч., с. 190 – 191.

роби, оковани във вериги, приказни дворци с хареми, като и оттук нишките водят към Москва и чужбина...¹²²

Ето такива са само една малка част от множеството факти и примери за генезиса, разпространението и утвърждаването на номенклатурните привилегии (и съпътстващите ги явления, като корупцията) в бившия СССР в тогавашното соцтоталитарно общество. Но тази твърде **богата система от привилегии** бързо надхвърля границите на своята родина след края на Втората световна война, когато още **от самото създаване на т.нар. „социалистически държави“ намира своето масово приложение** чрез монополното господство на управляващите комунистически партии. Разкриването на обхвата и съдържанието на системата от привилегии в бившите соцдържави се нуждае от много по-специална разработка, поради което ние тук само ще илюстрираме с няколко факта как тя (системата) се пренася в тези държави като доказателствен материал за нейното универсално превъплъщение. Това ясно проличава от функционирането на тоталитарната власт в бившите соцдържави, която буквално копира и мащабно доразвива различните видове номенклатурни привилегии, а именно: **1) по отношение на привилегированото използване на различни блага и дадености** – в СФРЮ югославският лидер Й. Бр. Тито разполага с повече от 100 стари и новопостроени двореца, резиденции и луксозни вили, които са използвани главно от него и от обкръжението му; в далечната социалистическа Куба само броят на лично ползваните от Фидел Кастро резиденции се равнява на цифрата 32; в малка България например тоталитарният режим разполага с десетки природни и други резервати, с около 40 на брой специални резиденции, с десетки на брой елитни почивни домове, санаториуми, разни луксозни вили и т.н.;¹²³ **2) по отношение на използването на специални съоръжения (подземни тунели, скривалища, бомбоубежища и др.)** – в бившата ГДР са създадени 15 бетонни противоатомни скривалища, предназначени за укриване и оцеляване на висшите номенклатурни кадри, като сред тях най-модерно съоръжен е специалният бункер на Ерих Хонекер, който е построен на три етажа (с дължина

¹²² Вж. пак там, с. 191.

¹²³ Вж. Грибачев, Д. Драмата... Цит. съч., с. 178.

66 м, ширина 43 м и височина 24 м), на 20 м под земята, херметически затворен и с всякакви запаси за оцеляване на 350 души „избраници на народа“ в продължение на цели две седмици; в Югославия още през 50-те години (в планината Снежник на Словения) е създадено дълбоко подземно скривалище за управляващата върхушка на страната, което представлява цяло модерно градче – с множество луксозни апартаменти, салони за конференции, кухни и столови, малка болница, складове за припаси, на площ няколко хиляди квадратни метра, като укриващият се в него управляващ елит би могъл да преживее без никаква връзка със света в продължение на цели 90 дни; номенклатурните скривалища на вождовете на комунистическа Албания са построени във вид на разклонени подземни тунели и галерии и имат обща дължина 265 км, като за съществуването им не знае почти никой, защото входовете им се намират в личните вили на комунистическите вождове;¹²⁴ **3) по отношение на номенклатурния лов и риболов** – създаване на нарочни ловни стопанства за висшите комунистически водачи, в които на воля да избиват специално отгледаните животни, каквото е например стопанството „Завидово“ в бившия СССР, чиято площ е 1 млн. и 125 000 дка, върху която са построени 400 нови сгради (през 1953 г.), с над 500 души поддържащ персонал;¹²⁵ **4) по отношение на различни удоволствия, наслади и луксозно потребление** – в КНДР настоящият комунистически вожд Ким Чен Ун притежава минимум 5 млрд. долара авоари, 17 разкошни двореча в цялата страна, луксозен самолет на стойност милиони долари, скъпарска яхта с дължина 29 м, която струва 7 млн. долара, бронирана лимузина „Майбах“ – около 1 млн. долара, лична колекция от 100 луксозни автомобили, сформиран „Отряд за удоволствия“, или модерен харем на вожда, съставен от над 2000 девизи (едни от най-красивите жени в Северна Корея), на който се плаща да правят секс с висшите номенклатурчици и за който лично вождът пръска 3 млн. паунда за секси бельо (през 2016 г.), а през 2017 г. е изхарчена колосалната сума 493 млн. лири за нелегален импорт на музикални инструменти, алкохол, хидроплан¹²⁶ и т.н.

¹²⁴ Вж. пак там, с. 179.

¹²⁵ Вж. **В. „Марица“**, 30.10.2021 г.

¹²⁶ Вж. **В. „Труд“**, 10 – 11.04.2021 г.; **В. „Сега“**, 18.04.2015 г.

Изобщо възникналият през XX в. тоталитарен социализъм в бившия СССР и другите „соцдържави“ по света успява да сътвори изключително развита, широка и многостранна система от номенклатурни привилегии, която в пъти превъзхожда мащабите на привилегиите в повечето антични и средновековни общества. Така привилегиите стават неразделна част от една порочно зачената социалнополитическа и икономическа система, наречена „социализъм“, в която господстващият политически (партиен) монополизъм и властващият икономически детерминизъм неизбежно раждат новата номенклатурна класа, чиито представители винаги са се интересували само от своето лично благополучие, независимо че се кълнат в девиза „Всичко в името на народа, всичко за благо на народа“.

Да, но с една важна корекция: „Всичко за благото на номенклатурната класа, всичко за благото на нейната олигархия“. Или, както сполучливо пише големият български поет Радой Ралин: „Те първи стигнаха до комунизма, защото не ходеха пеш!“.

2.3. Привилегиите на нацисткия елит в хитлеристка Германия

Всестранното и задълбочено осмисляне на разглеждания проблем за политическите привилегии неизбежно ни насочва и към функционирането на нацисткия тоталитаризъм в Германия¹²⁷ през 30-те – 40-те години на миналия век. Този мракобеснически режим е изследван от най-различни гледни точки, чрез които са изведени множество верни оценки за неговото зловещо съществуване. Това обаче не важи за феномена привилегии и неговото приложение в живота на фашистките елити. Защото, било поради подценяване, било поради пренебрегване политическите привилегии по времето на Хитлер не са подложени на сериозен научен анализ. Именно затова ще се опитаме да осмислим използването на различни привилегии през тоталитарния режим, започвайки най-напред с конкретните социално-исторически обстоятелства, довели до неговото тотално развитие.

¹²⁷ Термините „нацистки тоталитаризъм“, „нацистки фашизъм“, „националсоциализъм“, „нацизъм“ и др. под. се използват тук като синоними на „фашизъм“, без това да означава, че не правим разлика между някои от тях (термините).

Като политическо течение и идеология фашизмът е създаден от италианеца Бенито Мусолини (1883 – 1945 г.), който през 1919 г. основава своя фашистка организация. През 1922 г. Мусолини организира известния Поход към Рим на своите фашистки отряди (фаши ди комбатименто) и завзема властта, прогонвайки законно установеното правителство. Така, посредством насилствен държавен преврат, е наложена еднолична власт на фашистката партия, която управлява страната до 1945 г.

Теоретичният фундамент на новата социалнополитическа доктрина на Бенито Мусолини е развит в неговата работа „Доктрината на фашизма“ (1932 г.), в която са изложени основните фашистки идеи според **проф. Трендафил Митев**: фашизмът е единствената сила, която може да управлява държавата; фашистката държава е тази, която е в състояние да гарантира жизнените интереси на цялото общество; главната политическа цел е трайното еднопартийно завладяване на държавната власт и нейното безконтролно управление; утвърждаване на изключителната роля на фашистката партия и забрана на другите демократични партии; създаване на корпоративна икономическа система под егидата на фашистката партия; налагане на фашизма като надпартийна „всенародна“ идеология в цялото общество¹²⁸ и т.н.

На тази основа фашистката идеология е възприета и доразвита в Германия от лидера на Националсоциалистическата партия Адолф Хитлер, който в своя основен труд „Моята борба“ (1925 – 1926 г.) излага още по-крайни възгледи за същността на фашизма, като: трайно налагане на еднопартийната фашистка държава и тотално използване на различни форми на политическо насилие; господство на държавномонополистическия подход при регулиране на икономическите, политическите и културните процеси; безпрецедентно утвърждаване на една-единствена идеология (фашистката) в социалнополитическия живот; безскрупулна пропаганда и демагогия при разпространението на антихуманни теории от рода на расовото неравенство, расизма, антисемитизма и

¹²⁸ Вж. **Митев**, Тр. Фашизъм. – В: *Основни термини*, използвани в учебния процес... Цит. съч., с. 443 – 444.

др.; тотален контрол на целия обществен живот (вкл. и на личния живот на хората); създаване на репресивни държавно-партийни органи за преследване на хората;¹²⁹ милитаризиране на икономиката; създаване на култ към личността на фюрера (Хитлер) и т.н. По този начин реално **се осъществява тезата за властта на фашистките партии за налагане на пълно всевластие върху контролираната от тях държавна машина и тотален контрол върху цялото общество и човешките индивиди.** С други думи налице е класическа форма на крайнодесен тоталитарен политически режим във фашистка Германия, известен още и като „тоталитаризъм“ (или „тоталитарно общество“).

Що се отнася до неговата определеност, ние тук ще се опрема на дефиницията на проф. М. Семков, който пише: „Фашизмът е движение, което чрез национализъм и социална демагогия прониква във всички слоеве на обществото и с легални и илегални средства се стреми към тоталитарна диктатура – съюз на новата политическа класа с ръководещите икономиката кръгове“¹³⁰. В този смисъл, когато говорим, че фашизмът е на власт, е необходимо да изтъкнем още няколко обстоятелства: а) запазване на съюза между части от едрата буржоазия и средните класи; б) съхраняване на господстващите икономически субекти (индустриалната буржоазия, финансистите, търговците, земевладелците); в) интегриране на масите в тоталитарната система; г) установяване на абсолютен тоталитаризъм, при който партията и нейният водач са автономни от извелите ги до властта (различни социално-икономически сили); д) примат на политиката и идеологията над икономиката и др.¹³¹

Конкретната реализация на тези идеологически постулати в политическата практика става след изборите на 22.11.1932 г., на които Германската националсоциалистическа работническа партия

¹²⁹ Такива са например: СД – собствена организация на нацистката партия за разузнаване и сигурност; СС – бойни части и подразделения, или войски на разположение на Хитлер; Гестапо – тайната полиция на Третия райх и др. (Вж. **Тейлър**, Дж., Уорън Шоу. Речник на Третия райх. София: Equus P.S. Постскриптум, 2002, с. 142; 152 – 153; 58).

¹³⁰ **Семков**, М. Фашизмът. София: Св. Кл. Охридски, 1989, с. 324.

¹³¹ Вж. пак там, с. 300.

(ГНСРП) (партията на Хитлер) печели поредните парламентарни избори. Така Хитлер съставя правителство по напълно законен път, след което, на 14.07.1933 г. приема закон, с който по-нататъшното съществуване на другите политически партии е обявено за противозаконно (вкл. и създаването на нови партии), като за единствена разрешена партия се провъзгласява нацистката партия на фюрера. Но има и още нещо: както справедливо изтъква Й. Петцолд, фашизмът е не само политическа последица от общата криза на капитализма (1929 – 1933 г.), но и е напълно облагодетелстван от изключителната кризисна ситуация в икономиката¹³² на страната. С това, както и с помощта на едрия капитал се поставя началото на тоталитарния режим в Германия, с който практически си реализират ключовите принципи на държавното управление по време на нацистката диктатура.

Как е изградена **Хитлеровата държава** и на какво се основават институциите на властта?

Главните „принципи“ на тази държава според историците Д. Мелников и Л. Чорная са ето какви: **първо, пълно господство на нацистката партия и тотално подчинение на държавата и всички нейни учреждения (съда, армията, местните самоуправления и т.н.) на нацистите; второ, усъвършенстване на пропагандата и социалната демагогия, монополизиране на средствата за пропаганда и изолиране на хората от всички източници на информация (от които могат да се почерпят сведения за вътрешното и външното положение на страната); и трето, разклонен апарат за насилие и терор, създаване на огромна мрежа от осведомители (доносници), осигуряващи жесток контрол над всеки гражданин, организиране на концентрационни лагери, разправа с опозицията и заплашване на противниците на режима¹³³ и пр. И още нещо: предаването на цялата власт в ръцете на нацистката партия се извършва в процеса на т.нар. „унификация“ на целия политически живот. Или, както гордо сам заявява Хитлер, основен лозунг на Германия става**

¹³² Вж. Петцолд, Й. Фашизмът – престъпен режим. София: Партиздат, 1986, с. 46.

¹³³ Вж. Мелников, Д., Л. Чорная. Митове и действителност. Нацистският режим и неговият фюрер. София: Отечествонен фронт, 1982, с. 167.

„Една партия, един райх, един фюрер“, което буквално означава, че държавата е предадена във властта на нацистката партия, а нацистката партия – във властта на Хитлер.¹³⁴ Сиреч установена е класическа форма на тоталитаризъм при монополното господство на фашистката партия и едноличната диктатура на нейния водач.

При такова положение на нещата висшите държавни институции са тотално обезличени чрез обезсмисляне на тяхната дейност, защото във фашистката империя **няма нормално действащи законодателни и изпълнителни органи**. Поради това **германският Райхстаг се нарича на шега „най-скъпоплатеният мъжки хор в Германия“**, понеже всички негови функции се свеждат до това да пее **„германския химн преди и след заседанията“**. А от 1934 г. Министерският съвет в Германия фактически изобщо не се събира и никой **„не е забелязал“** това, защото кабинетът става абсолютна фикция. Законите изобщо не са обсъждани и приемани. Затова пък всяка, даже случайно изтървана от Хитлер забележка става закон. Нощем Хитлер (до дълбока нощ Хитлер не спи) се изказва в кръга на своите приближени по най-различни въпроси, а сутринта тези изказвания се оформят като заповеди или закони. Така са вършени всички работи в Третия райх; така започват разбойническите военни набези; така се прекроява картата на Европа; така се провеждат масовите арести и ликвидацията на милиони хора...¹³⁵ и т.н., и т.н. Практически Адолф Хитлер притежава такава безкрайна абсолютна власт, каквато нито един абсолютен монарх няма, главно поради факта, че официалните институции (парламентът, правителството, съдът) буквално са парализирани, тъй като дейността им се фокусира и определя само и единствено от вездесъщия фюрер.

Поради това важно обстоятелство фашистката държава е принудена да фабрикува изкуствени авторитети на властта, които да заместват реалната липса на истински държавници. Така се появява и култът към личността на Хитлер, който неизбежно **„прераста в дивашко идолопоклонничество“** (Ж. Желев), незнаещо никакви спирачки, предели и граници. То (идолопоклонничеството)

¹³⁴ Вж. пак там.

¹³⁵ Вж. пак там, с. 100.

приписва на водача, от една страна, свръхестествени качества, които физически е невъзможно да притежава един човек, а от друга – логически несъвместими и взаимноизключващи се достойнства. По такъв начин вместо автентичен авторитет, държавата създава **култ към личността на политическия водач**. Например **Хитлер** е представян като най-добър „приятел на природата“, „познавач на изкуството“, „скъп другар“, „приятел на работниците“, „приятел на селяните“, „приятел на младежта“, „приятел на спортистите“, „човек на делото“¹³⁶ и т.н., и т.н. А на повечето платна и фотографии от онова време фюрерът е изтъкван като „баща на нацията“, „баща на народа“ (за разлика от Сталин, който е „баща на народите“), „първи знаменосец“, „архитекта“, „човека с кафявата риза“, „държавния мъж“ и пр.¹³⁷ Тези абсурди дори стигат до там, че самозабравеният се фюрер говори сам за себе си като за някакво висше същество!!!, тъй като през 30-те години изрича две сакрални реплики: **„Аз никога не греша. Всяка моя дума е историческа“**; и **„Аз вървя с увереността на лунатик по оня път, по който ме води провидението“**¹³⁸ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Фактически, както вече споменахме, още с идването си на власт фашизмът не само налага култа към първия водач, но и едновременно с това унищожава всички политически партии и обществени организации (пролетарски, буржоазни и др.), установявайки пълен политически монопол на ГНСРП. Това става чрез срещането на държавните и партийните постове и продължава надолу по цялата йерархическа стълба, като всички важни постове в Третия райх се заемат от членове на нацистката партия.

Според Желю Желев **срещането на държавния и партийния апарат** е универсално политическо явление, което приема най-различни форми, но няколко от тях имат основно значение.

Първо, това е поголовно заемане на постове в държавния апарат от членовете на фашистката партия и нейни заслужили ветерани.

Второ, това е непосредствено съединяване (във върхушката) на правителствената и централната партийна власт в едни и същи

¹³⁶ Вж. **Желев, Ж.** Тоталитарните близнаци. Фашизмът – 30 години по-късно. Велико Търново: Фабер, 2012, с. 147.

¹³⁷ Вж. пак там.

¹³⁸ Вж. **Мелников, Д., Л.** Чьорная. Цит. съч., с. 101.

лица (Хитлер, Гьоринг, Гьобелс, Химлер, Розенберг, Хес и пр.). Всяка от тези особи може да се разглежда като органически синтез на правителствена и партийна власт.

Трето, това е узаконеният от самата държава повсеместен партиен контрол над всички държавни органи, над техните кадри и дейността им.

Четвърто, това е прехвърляне на държавни функции върху различни органи на фашистката партия.

Пето, това е сливане на сродни държавни и партийни формации.

Шесто, това е централно държавно заплащане (както при чиновниците) на чисто партийните функционери (райхслайтерите, гаулайтерите, крайслайтерите, ортсгрупенлайтерите), които се занимават с партийноорганизаторска и агитационно-разяснителна работа.¹³⁹ Този „принцип“ за подбор на кадрите в цялата държава става водещ при тяхното назначаване, което дава възможност на Хитлер в реч пред Райхстага на 20.02.1938 г. самоуверено да заяви: „Няма нито едно учреждение в тази държава, което да не е националсоциалистическо. В Германия всяко лице, заемащо отговорна длъжност, е националсоциалист. Всички учреждения на империята се намират в подчинение на върховното политическо ръководство. Партията ръководи Германия политически“¹⁴⁰. На практика това срастване на партийния и държавния апарат буквално „циментира“ партията държава, с което се гарантира и неограничена тоталитарна власт на фюрера.

Във фашистката държава изключително привилегировано положение има управляващата партия в Германия, което се изразява не само в монополното положение (и контрола над институциите), но и в това, че по същество **законите на държавата са невалидни за нацистката партия и нейните членове**. Тоест законите се елиминират от партийното ръководство, поради което и най-обикновен член на партията не може да бъде съден от граждански съд, след като членува в ГНСРП. Така при извършено престъпление той първо трябва да бъде изключен от партията чрез „партийния

¹³⁹ Вж. Желев, Ж. Цит. съч., с. 55.

¹⁴⁰ Цит. по: пак там, с. 57 – 58.

съд“ и едва след това да бъде предаден на държавен съд като поданик на Третия райх.¹⁴¹ С други думи както самата нацистка партия, така и всичките ѝ редови членове са поставени над всякакви държавни органи и не могат да бъдат санкционирани без решение на „партийния съд“, дори и да са най-закоравелите рецидивисти, разбойници и престъпници.

Таблица № 5. Състав и численост на ръководните кадри на ГНСРП

№	Партийни ръководители	1935 г.	1939 г.
1.	Гаулайтери	33	41
2.	Крайслайтери	855	808
3.	Ортсгрупенлайтери	21 283	28 376
4.	Целенлайтери	55 764	89 378
5.	Блоклайтери	213 737	463 048
6.	Общо	291 672	581 651

Източник: Семков, М. Цит. съч., с. 349.

Изключително съществено е да се изтъкне, че тази привилегия на партийните членове се отнася най-вече до ръководните кадри на Хитлеровата партия, доколкото голяма част от тях заемат престижни държавни длъжности. Това се потвърждава от пирамидалния състав на националсоциалистическата партия,¹⁴² която основа започва от нисшия партиен ръководител (блоклайтера) и стига до самия връх – фюрера (вж. Таблица № 5).

¹⁴¹ Вж. пак там, с. 79.

¹⁴² Тази партийна структура се определя от стратегическата цел на партията – ръководството на държавата и народа. Затова тя е построена на териториален принцип, като империята е разделена на области (гау), областите – на окръзи (крайс), окръзите – на райони (ортсгрупен), районите – на квартали (целен), и кварталите – на блокове (блок). Начело на всяка единица стои един партиен ръководител (лайтер), респективно гаулайтер, крайслайтер, ортсгрупенлайтер, целенлайтер и блоклайтер. Ръководителите в централното (имперското) партийно ръководство се наричат „райхслайтери“. Райхслайтери са Хитлер, Гьобелс, Розенберг, Хес, Фон

Наред с фюрера всички посочени ръководни кадри съгласно устава на нацистката партия са „отговорни партийни ръководители“, облечени са с особени пълномощия и по същество са носители на властта. Затова ги наименоват „политически ръководители“, или „корпус на политическите ръководители“.¹⁴³ Тоест този **около 600-хиляден високоплатен партийен апарат (или номенклатура) в Германия по същество дублира държавния** и в значително голяма степен има открито паразитен характер.¹⁴⁴ Така, **паралелно с държавния апарат, се изгражда и един друг, наддържавен, като социална опора на режима и като оправдание за привилегиите, предоставени на видните крепители на режима.** Лишен от съществени функции поначало, този партийен апарат симулира трескава активност с организирането на паради, митинги, демонстрации, манифестации, факелни шествия, поклонения на лобни места на загинали фашисти, колективни излети, военни и спортни състезания, национални празненства, с които прахосва допълнително грамадни държавни средства. С други думи не само апаратът, но и цялата му дейност има паразитен характер, струващ скъпо на обществото и държавата.¹⁴⁵ По този начин номенклатурата на фашистката партия, освен че превръща държавата в оръдие за колективна експлоатация (на гражданското общество и националната икономика), и безскрупулно я използва за трупане на лични богатства, за разгръщане на корупционни схеми и за „развъждане“ на легитимни и нелегитимни привилегии.

В резултат на срастването на партията с държавата под нещото ръководство на фюрера в Германия се въвежда извънредно

Ширах, Лай, Даре и др. Всеки от райхслайтерите завежда определен отдел в имперското ръководство на партията. Например Гьобелс завежда пропагандата, Розенберг – идеологическото и политическото възпитание на членовете, Ширах – работата сред младежта, Лай – организационните въпроси, и пр. На върха на цялата партия стои фюрерът, като неговата воля е закон в партията. И понеже той едновременно е и райхсканцлер, т.е. върховен държавен ръководител, той назначава свой заместник в партията и практически ръководи партията в съответствие с партийната програма и указанията на фюрера (Вж. пак там, с. 94).

¹⁴³ Вж. пак там, с. 98.

¹⁴⁴ Вж. пак там, с. 77.

¹⁴⁵ Вж. пак там.

сложна **йерархия от привилегии**, която обхваща преди всичко целия ръководен слой на нацисткото общество, както и малка част от работническата класа, селячеството и интелигенцията. Тази йерархична скала от **привилегии** отчетливо може да се диференцира на **два основни вида**: привилегии, отпускани на **партийния апарат** (и членове); и привилегии, отнасящи се до целокупния **държавен апарат**.

1) Привилегии на партийния апарат

Според руските учени Д. Мелников и Л. Чьорная различните кръгове от нацистката върхушка се ползват от строго диференцирани партийни привилегии. Така **членът на нацистката партия** има определени предимства в сравнение с безпартийните германци (при заемането на държавна служба, при постъпването във висши учебни заведения и т.н.); **щурмовакът** на свой ред е стъпало по-горе от простия партиен член – той получава държавна униформа, може да претендира за по-високи постове в партията; получава възнаграждение за участие в различни акции на СА, използва специални клубове и т.н.; над щурмовака стои **есесовецът**, който олицетворява „висшата раса“ сред масата немци, облича се и се храни по правило на държавна сметка, „войник е на партията“. Подобна градация на благата установява лично Хитлер и сред партийните ръководители от различна степен: блоклайтери (както вече казахме, нацистката партия е изградена на териториален принцип – блоклайтерите са ръководители на местни организации – кварталните), ортсгрупенлайтери, крайслайтери, гаулайтери. Всяка от тези длъжности е свързана с определени, често твърде значителни привилегии,¹⁴⁶ които автоматично се дават на съответните партийни членове, т.е. полагат им се по право.

2) Привилегии на държавния апарат

Подобно на привилегиите за партийците са разпределяни и множество ползи и изгоди за държавния апарат. Тук обаче чиновниците се различават както по звание и заплата, така и по сериозния размер на „скритите облаги“ – дотации, редовни премии, свързани с длъжността, подаръци за празници и юбилеи, облекчения

¹⁴⁶ Вж. Мелников, Д., Л. Чьорная. Цит. съч., с. 172.

при ползването на транспорта и комуналните услуги, предимства при лечение и отдых и т.н., и т.н.¹⁴⁷

Трябва да се отбележи, че всяко вътрешно преместване от една привилегирована каста в друга винаги е свързано с видимо подобрение на материалното положение или с чувствителни загуби, защото на партийните членове и окръжаващите ги сателитни слоеве упорито им се втъпява рефрена „Фюрерът дава, фюрерът може да отнема“.¹⁴⁸ Това се потвърждава от факта, че още от началото на 1937 г. са издадени т.нар. „Основни положения на немския закон на чиновниците“, според които всяко назначение на държавна длъжност е считано за невалидно, ако не е съгласувано предварително със съответните органи на националсоциалистическата партия.

Току-що изложената двуразова диференциация на получаващите привилегии в Хитлеровата партийна държава е обективна и вярна, но същевременно е и непълна, защото не включва всички социални сфери и тяхното привилегировано използване от членовете на фашистката партия. Затова ние ще приложим по-разгърната класификационна схема и структурна диференциация на привилегиите при нацисткия тоталитарен режим на базата на представените досега факти, аргументи и доказателства по този въпрос (вж. Таблица № 6).

Таблица № 6. Класификация на привилегиите на кадрите на националсоциалистическата партия във фашистка Германия (1933 – 1945 г.)

№	Вид на привилегиите във фашистка Германия
I.	Привилегии на фюрера (във всички обществени сфери)
1.	Тотална концентрация на властта в ръцете на първия водач – партийна, канцлерска, президентска, военна и т.н.
2.	Изключително висока партийна и държавна заплата
3.	Безотчетно боравене с огромни финансови средства за сметка на държавата
4.	Използване на държавни пари за лични нужди
5.	Безпарично използване на държавни къщи, вили, ловни хижи и др. за представителни цели

¹⁴⁷ Вж. пак там.

¹⁴⁸ Вж. пак там.

6.	Безплатна употреба на служебен персонален транспорт – автомобилен, въздушен, речен и др.
7.	Облаги в областта на здравеопазването – специализирани болници, лечебни центрове, санаториуми др.
8.	Специална мрежа от почивни домове, станции, бази и вили за отдих и почивка (стари и новоизградени)
9.	Снабдяване с висококачествени хранителни продукти без задължителни купони (както е за простосмъртните германци)
10.	Партийна и държавна охрана със средства от държавния бюджет
11.	Организиране на специални ловни (и риболовни) излети с нарочни свити и дружинки
12.	Други привилегии
II. Привилегии на партийните кадри (висшите, средните и нисшите)	
1.	Органически синтез на правителствена и партийна власт и нейната концентрация в едни и същи висши представители на ГНСРП (Хитлер, Гьоринг, Гьобелс, Розенберг, Хес и др.)
2.	Поголовно заемане на различни постове в държавния апарат от членове на фашистката партия и нейни заслужили ветерани (на всички равнища на държавната йерархия)
3.	Привилегията за повсеместен партиен контрол над всички държавни органи, техните кадри и дейността им, която е узаконена от държавата
4.	Прехвърляне на специализирани държавни функции върху органи на фашистката партия с цел засилване на контрола и наблюдението спрямо тях
5.	Централизирано държавно заплащане с много по-високи възнаграждения (както е за държавните служители) на водещи партийни функционери (райхслайтери, гаулайтери, крайслайтери и др.), които се занимават с партийноорганизаторска, агитационно-разяснителна и пропагандно-популистка дейност
6.	Издръжка с държавни средства на партийните кадри за нуждите на националсоциалистическата партия (заплащане на партийни дейци, финансиране на пропагандни прояви, организиране на различни кампании и др.)
7.	Използване на различни видове привилегии (според партийния пост) във всички обществени сфери – транспорт, здравеопазване, почивни домове, отдих, храни и др.
8.	Държавна охрана (безплатна) на ръководните партийни кадри в зависимост от длъжността и поста, който заемат в управленската йерархия (в партията държава)
9.	Ловни излети в специално подготвени държавни стопанства

10.	Право на държавно погребение със съответните почести и ритуали (безплатно)
11.	Неплащане на данъци за производството на безалкохолни напитки – за тези, които са членове на нацистката партия (такива са хората на СС)
III. Привилегии на държавния апарат	
1.	Задължително членство в ГНСРП, за да се получи разрешение и назначение за работа във всички държавни институции
2.	Ползване на основните привилегии, които са регламентирани за партийния апарат
3.	Отпускане на дотации, редовни премии и други парични бонуси (според съответната длъжност)
4.	Щедри подаръци за различни празници и юбилейни годишнини
5.	Облекчения и намаления при използване на транспорта и комуналните услуги
6.	Предимства при лечение, почивка и отдых на държавните чиновници
7.	Преимуществено снабдяване с храни и хранителни продукти (с намаления в условията на купонна система)
8.	Високи привилегирани пенсии за апарата (или т.нар. „пенсии на Хитлер“)
9.	Безплатно образование на ученици в нацистките елитни училища и на студенти (юнкери) в университетите, които са членове на ГНСРП, като бъдещи потенциални кадри на държавата
10.	Други изгоди за държавния апарат
IV. Привилегии на сателитните слоеве на нацистката партия	
1.	Обслужващи слоеве (готвачи, сервитьори, камериери, шофьори и др.) – високи заплати, намалена храна, евтини почивки и т.н.
2.	Предимства в духовната сфера за интелектуалците (поетите, писателите, артистите, художниците, архитектите, учените и др.) при професионалното им развитие, ако са членове на нацистката партия
3.	Облаги за т.нар. „специални охранителни отряди“ (вкл. и отряд „Мъртва глава“) – наддържавни структури на пряко подчинение на фюрера, с извънредни пълномощия, използващи всички възможни привилегии в държавата (храна с намаление, ниски тарифи за почивки, безплатен транспорт, високи заплати и т.н., и т.н.) ¹⁴⁹

¹⁴⁹ Настоящата класификация на националсоциалистическите привилегии в Хитлерова Германия е изготвена на базата на следните източници: **Мелников**, Д., Л. Чьорная. Цит. съч., с. 172 – 173; **Желев**, Ж. Цит. съч., с. 57 – 58; 77; 79; 94; 98; **Мурхаус**, Р. Третият райх в 100 предмета. Материална история на нацистка Германия. София: Прозорец, 2019, с. 160 – 162; и **Безименски**, Л. Разгаданите тайни на Третия райх. София: Партиздат, 1982, с. 25 – 26; 45 – 48.

Както е видно от разгърнатата таблица на нацистките **привилегии във фашистка Германия**, те в целия си „блясък“ и разнообразие са не само и не толкова **важен атрибут на властта**, но преди всичко са **ключово средство за осигуряване на разкошен живот и високо материално благополучие на гърба на държавата**. В това отношение привилегиите на нацистите изключително много си приличат с тези на болшевишката номенклатура, поради което ще добавим към казаното по-преди още няколко съществени фактически обстоятелства за тях.

Изрично трябва да се подчертае абсурдното **срастване на партията с държавата**, при което политическото ядро на самата държава взема „под охрана“ националсоциалистическата партия.¹⁵⁰ Това е **една от най-сигурните и надеждни политически привилегии**, която всъщност позволява фашистката партия да получава юридическа защита от държавата и която практически я освобождава от всякаква законова отговорност. В този аспект особено показателен е Раздел 6 от Закона за обезпечаване на партията и държавата от 1.12.1933 г., който е категоричен: „...властите са длъжни да обезпечават законна и административна помощ на партийните организации и СА, които партията и СА са упълномощили да действат от тяхно име“¹⁵¹. Иначе казано, националсоциалистическата партия регламентира собствената си ръководна роля в обществото, монополизира политическото пространство и се превръща в „държава в държавата“, привилегирвайки собствения си фашистки елит във всички обществени сфери.

Следва да се отчете фактът, че благодарение на привилегированото положение в обществото лично фюрерът стимулира създаването на финансови институции, които да акумулират парични потоци към първия водач и неговото обкръжение. По думите на Алберт Шпеер – главния архитект на Хитлер (и министър на въоръжението), е създаден специален Дарителски фонд на германската индустрия за Адолф Хитлер, в който видни предприемачи правят доброволни пожертвования (вноски) в него. Така част от **тези дарения**

¹⁵⁰ Вж. повече подробности във: **Желев, Ж.** Цит. съч., с. 73 – 75.

¹⁵¹ Вж. пак там, с. 74.

са раздавани на различни партийни лидери „от името на фюрера“, като почти всички висши партийни функционери получават парични подаръци от фонда.¹⁵² Освен това самият фюрер, който безумно се страхува за живота си, където и да ходи, първата му работа е да се построи бункер за неговата сигурност с държавни и дарителски пари. А дебелината на покривите на тези бункери расте пропорционално на увеличението на калибъра на бомбите, докато накрая достига 5 м. В резултат на тези мерки възниква истинска **система от бункери** в Растенбург, Берлин, Оберзалцберг, Мюнхен, Залцбург и др., като през 1944 г. Хитлер вече има два подземни щаба под свое ръководство.¹⁵³ Върхът на това капризно разточителство на безумно големи средства е **строителството на Райхсканцеларията** през 1938 г., за която Хитлер изрично разпорежда, че не бива да се жалят парите за новите сгради, поради което само общата калкулация на кубатурата придобива бомбастични размери, а именно:

Таблица № 7.

№	Сгради на Райхсканцеларията	Обем (млн. куб. м)
1.	Дворец с купол	21
2.	Резиденция на Хитлер	1,9
3.	Комплекс служебни кабинети и Райхсканцелария	1,2
4.	Допълнителни служебни помещения	0,2
5.	Главно управление на войските	0,6
6.	Новият Райхстаг	0,35
	Общо:	25,25

Източник: Шпеер, Алберт. Цит. съч., с. 216.

Тези невъобразими разходи за Райхсканцеларията достигат колосалната сума **5 млрд. марки**,¹⁵⁴ макар че според някои изчисления те вероятно са силно занижени.

Би било любопитно да се отбележи, че немалка част от получаваните пари фюрерът разходва както за свое лично и луксозно

¹⁵² Вж. Шпеер, Алберт. Третият райх отвътре. Мемоари. Том I. София: Изток – Запад, 2020, с. 123.

¹⁵³ Вж. пак там, с. 290 – 291.

¹⁵⁴ Вж. пак там, с. 216 – 217.

потребление, така и за изискания и примамлив живот на възлюбената си Ева Браун. Ето какво по-конкретно пише по този повод историкът Роджър Мурхаус: „Тя сменя тоалетите си по два пъти на ден и редовно е посещавана от фризьорката си. Освен това обича да разхожда двете си кучета Негус и Щази и да си почива, четейки романи. Не е лишена от нищо, за нея се грижи голяма група от домашния персонал, на която е забранено да произнася името ѝ извън сградата. Ева винаги е безупречно облечена и често носи последните подаръци от Хитлер: златни часовници, бижута или някакви дрънкулки. Алберт Шпеер дори създава за нея монограм, в който двата ѝ инициала ЕБ са вплетени в елегантна четирилистна детелина. Монограмът след това ще украси много от личните ѝ вещи. Той може да се види от вътрешната страна на пищната гравирана кутийка за червило, изработена от италианско сребро, която като много от вещите ѝ най-вероятно е подарена...“¹⁵⁵.

Към шикозния „привилегирован“ живот на фашисткия водач не можем да не добавим и неговото влечение **към луксозните автомобили, и по-специално към лъскавите лимузини** (според някои автори Хитлер поръчва 500 златни поршета).¹⁵⁶ Веднага след като взема властта през 1933 г., Хитлер моментално прави нови попълнения към растящата автомобилна колекция. Още през 1935 г. 4 коли са отделени за охраната му; на следващата година те вече са 8. **Отделно Канцеларията на Хитлер поръчва общо 60 коли от „Мерцедес-Бенц“.** Сред тях има и много любопитни екземпляри, като например „Мерцедес Г4“ с три оси и офроуд гуми или бронирани 540К, които се използват при официални случаи. Но най-забележителни са моделите 770 KB 150, първият от които е доставен на Хитлер през април 1939 г. В случая стандартният „Мерцедес-Бенц В150“ е модифицирана версия на по-стария флагман – лимузината 770, с хидравлични спирачки и подобро окачване. Колите на Хитлер имат редица допълнителни екстри, като 40-милиметрови бронирани стъкла, 11-милиметрови стоманени врати, гуми, които могат да се движат и спукани, и 10-милиметров подсилен под. Всичко това цели да направи колата неуязвима при нападение

¹⁵⁵ Вж. Мурхаус, Р. Цит. съч., с. 107 – 108.

¹⁵⁶ Вж. В. „Труд“, 16 – 17.01.2021 г.

с пистолет и с до половин килограм експлозив. Въпреки че допълнителните бронировки правят колата изключително тежка – почти 5 т, от което разходът на гориво става ужасяващ – близо 40 л за 100 км.¹⁵⁷ Естествено, този разход изобщо не притеснява „великия“ кормчия на Германия, както и десетките хора около него, които обслужват за държавна сметка автомобилния парк на фюрера.

Важно е да се припомнят още и **т.нар. „пенсии на Хитлер“**, които се плащат от германското правителство тогава, а и досега на доброволците от СС по целия свят. Тези пенсии, изплащани още при нацистите, в някои случаи възлизат днес на 1275 долара за около 2000 души, като сумата дори е по-висока от компенсацията на жертвите на нацизма (!?!) (изплащана от Германия).¹⁵⁸ При това ползвателите на Хитлеровите пенсии се намират в почти 30 държави по света, като аргументът за тяхното получаване е, че според някои закони от средата на миналия век хората от СС могат да бъдат приравнени към войниците на Вермахта! И ако това не е двоен стандарт на прехваления демократичен свят на западните държави, то здраве му кажи!!!

Като ярък израз на привилегированото положение на **върхушечния фашистки елит** се забелязва както рязко откъсване от огромната маса на населението, така и **увеличаване на корупцията в партията и държавата** от страна на вездесъщия партиен апарат. Именно с това може да се обясни безспорният факт, че след падането на нацистката държава нейните **високопоставени лидери** се оказват баснословно богати, с големи суми в чуждестранни банки. Тоест хората, разпалвали най-бесни националистически чувства в народа и младежта, насаждали омраза към всичко чуждо (негерманско), **бяха внесли своите пари в... чуждестранни, главно швейцарски банки!** Така например само от издаването на „Майн кампф“, която се разпространява по същество принудително, **Хитлер получава 4 млн. долара;** в началото на войната **Гьобелс** има задгранично имущество, **оценено на 4,6 млн. долара;** **Химлер** има

¹⁵⁷ Вж. пак там, с. 161.

¹⁵⁸ Вж. **В. „Труд“**, 27.06.2019 г.

в чуждестранните банки **около 6 млн. долара**. Най-богат обаче измежду представителите на фашистката върхушка се оказва Гьоринг със своите приказни вили и дворци, с баня, чийто под е от плочки масивно злато...¹⁵⁹ Това са обичайните резултати от властването на всеки тоталитарен режим, тъй като поради липсата на политическа алтернатива неговата управляваща клика се изразжда в неконтролируема и корумпирана олигархична каста, прикрита зад красивите идеологически фрази на нацистката пропаганда.

Нека изтъкнем и съществуването на безпардонни финансови сделки с пари на мастити бизнесмени, чрез които се захранват прословутите **„черни каси“ на тоталитарния фашисткия режим**. Още от 1930 г. под вещото ръководство на М. Борман е създадена т.нар. „Каса за подпомагане на ГНСРП“, в която са внасяни огромни парични дарения от едрия германски бизнес. В тази каса например само монополният концерн ИГ „Фарбен“ за някакви си 4 години внася минимум 83 млн. марки,¹⁶⁰ което представлява колосална сума за онези времена. Наред с това допълнително е създаден т.нар. „Кръжок на приятелите на райхсфюрера на СС“ (Химлер), който представлява изключително ярък пример за сътрудничеството между могъщите групи в икономиката и нацистката върхушка (в политиката). Под попечителството на Химлер Кръжокът на неговите „приятели“ се превръща в своеобразен „затворен клуб“ на най-видните индустриалци и финансисти на тогавашна Германия,¹⁶¹ които щедро подпомагат управляващата партия.

Разбира се, „Кръжокът“ няма само консултативни функции, тъй като чрез него се осъществява и финансирането на високопоставения нацистки апарат и на СС. Така в Дрезднер банк е открита **специална сметка „R“**, в която се превеждат вноските на членовете на Кръжока за нуждите на СС. В архивите е регистрирано внасянето на следните суми:

1939 г. – 1 128 000 марки

1940 г. – 1 691 100 марки

1941 г. – 155 000 марки

¹⁵⁹ Вж. **Желев, Ж.** Цит. съч., с. 76.

¹⁶⁰ Вж. **Безименски, Л.** Цит. съч., с. 46.

¹⁶¹ Вж. пак там, с. 47.

1942 г. – 780 360 марки
1943 г. – 360 600 марки
1944 г. – 1 230 000 марки

По съответен начин от тази сметка са извършени следните плащания:

1939 г. – 1 401 421 марки и 21 пфенига
1940 г. – 1 397 150 марки
1941 г. – 385 000 марки
1942 г. – 1 135 360 марки
1943 г. – 400 000 марки
1944 г. – 1 202 450 марки
1945 г. – 225 000 марки¹⁶²

Както можем да забележим, специалната сметка „R“ не отразява всички плащания и постъпления. Ако направим равностметка на двете колонки, обаче ще видим, че **индустриалците превеждат на сметката на Химлер 5 345 060 марки, а от сметката са изплатени 6 146 381 марки и 21 пфенига**. Вероятно съществуват някакви други сметки и има някакви други постъпления, защото някои изследователи смятат, че от 1939 г. постъпленията ежегодно възлизат на 1 млн. марки и се задържат приблизително на това равнище чак до края на 1944 г.¹⁶³ Очевиден е фактът, че тези огромни парични средства далеч и далеч не са разходвани само за партийни нужди, доколкото значителна част от тях пълнят безотчетно джобовете на фашистките лидери, помагайки им да увеличават своето лично богатство.

На следващо място това е съществуващата тотална безнаказаност и **грабителски характер на нацисткия елит спрямо националното богатство** на Германия като рефлекс от привилегирования статут на ГНСРП. Според някои изследователи почти е невъзможно да се изчисли стойността на заграбеното от фашистите през войната, тъй като то варира от няколко милиона до 20 млрд. британски

¹⁶² Вж. пак там, с. 48.

¹⁶³ Вж. пак там.

лири (крадено е безогледно, а парите и златото са изнасяни в чували и сандъци). И все пак, въпреки че златният резерв на държавата е укрит в специална шахта с дълбочина 640 м, той е намерен след войната. Това колосално богатство включва хиляди чували с райхсмарки и чуждестранна валута, златни и сребърни монети, куфари и сандъци със скъпоценни камъни и всякакви други ценности, като най-важната находка са 8500 златни кюлчета – почти 90 % от златния резерв на нацистка Германия.¹⁶⁴ Предполага се обаче, че и тези цифри не са реални, тъй като все още има твърде много разграбени и укрити ценности, вещи, пари, картини и т.н., чиито скривалища и до ден днешен са неизвестни.

И най-накрая ще приведем един чудовищен факт за нацисткия режим, който се отнася до задоволяване на хранителните и други потребности на германския народ и съветските военнопленници и който допълнително разкрива **привилегирования аморален образ на управляващата националсоциалистическа олигархия** в Германия. Ето как историкът Р. Мурхаус ни разкрива действието на купонната система, която е въведена в страната още от 27.08.1939 г.: „Купонната система е ужасно сложна. Първо, всички германски граждани и постоянно пребиваващи са категоризирани: възрастните са разделени в три категории, основаващи се на физическата интензивност на работата им: служителите в канцеларии са „нормални потребители“, машинистите са „работници на тежкия труд“, а миньорите – „работници на много тежкия труд“. Създадени са допълнителни категории за деца и младежи...“ По този начин „категорията определя разпределението на порционите: „нормалният потребител“ получава 2400 калории на ден, за „работника на тежкия труд“ има допълнителни 1200 калории, а „работникът на много тежкия труд“ получава общо 4200 калории дневно. Купоните се издават всеки месец, което дава възможност на властите да преразгледат разпределението според доставките. Войниците в отпуск получават специални купони като „подарък от фюрера“... Освен това „купоните са в различни цветове: сини – за месо, жълти – за мазнини и сирене, бели – за захар и мармалад, розови – за брашно, ориз, чай и овесени ядки, оранжеви – за хляб,

¹⁶⁴ Вж. В. „168 часа“, 13 – 19.05.2021 г.

зелени – за яйца, и лилави – за сладкиши и ядки. Върху тях се слагат печати или се разменят заедно с необходимото заплащане за съответния порцион“.

Известно е, че „...освен храната, купонната система обхваща сапуна, обувките и дрехите. Разпределението им става с точкова система. На всеки потребител е отреден определен фиксиран брой точки: 100 – за възрастен, 60 – за тийнейджър, и 70 – за малко дете, с които той може да прави покупки в продължение на около 18 месеца. Продуктите имат стойност в точки, например 80 точки за костюм, 18 – за пола, 14 – за детски пуловер, и 10 – за долни гащи. Обувките също са строго контролирани и на всеки потребител е позволено да закупи само по два чифта, а нов се разрешава единствено след представяне на декларация, че старите са се износили. Каквото и да се купува обаче, то не може да надхвърля общия брой точки. Така е предвидено, че „нормалният“ гардероб се състои от един кат дрехи и два ката бельо. Допълнителни, по-строги правила важат за германските евреи...“.

В крайна сметка тази купонна система „принуждава цяло поколение германци да търсят алтернативни източници на храна. Ерзацпродуктите (заместващите продукти) стават повсеместни, най-вече кафето от цикория, но също така и ерзацмед, ерзац яйчен прах и ерзацзахар. Хлябът също е преосмислен, като брашното все повече се разрежда с костен прах или стърготини, а понякога получава и неприятен зелен оттенък. Понятието „месо“ става разтегливо, като под това име месарите доставят мозък, бели дробове и вимета. Може би не е изненадващо, че тези, които могат, започват да отглеждат собствени зеленчуци и да завъждат зайци или пилета. Градските жители, за които тези опции рядко са налични, са принудени да разчитат на „черния“ пазар или на новата избуяла бартерна икономика, както и на дребните кражби, разговорно наричани „организиране“¹⁶⁵.

Още по-трагично е снабдяването с хранителни продукти на фронта, където официалната дажба, определена за съветските военнопленници и източните работници през декември 1941 г., оче-

¹⁶⁵ Мурхаус, Р. Цит. съч., с. 142 – 144.

видно, е неподходяща за хора, които трябва да вършат тежка работа. За една седмица тя съдържа 16,5 кг ряпа, 2,6 кг „хляб“ (направен от 65 % червена ръж, 25 % отпадъци от захарно цвекло и 10 % – от изсъхнали листа), 3 кг картофи, 250 г конско или друго негодно месо, 130 г мазнини и 150 г мая, 70 г захар и 2,3 л обезмаслено мляко.¹⁶⁶ При това тук въобще не говорим за отчайващото качество на всички храни, при чиято консумация по-скоро се хващат тежки болести, отколкото да се поддържа здравословен начин на живот.

И на фона на тази убийствена човешка мизерия е кощунствено да се наблюдава как **висшият нацистки елит абсолютно от нищо не се лишава: нито от висококачествените дефицитни храни, нито от качествените местни и вносни питиета, нито от луксозните парвенюшки купони (в прослава на фюрера), нито от шикозните замъци, вили и резиденции, нито от лъскавите германски автомобили, нито от милионите спонсорства на едрия бизнес, нито от прословутите гуляи за държавна сметка... – изобщо от нищо, което може да се открадне от държавата, бизнеса и хората в името на продажната мегаломанска и прогнила политическа каста, наречена „фашистки политически елит“.**

* * *

Направените дотук разсъждения за привилегиите в класическите тоталитарни общества на бившия СССР и фашистка Германия ни дават всички необходими основания да обобщим каква е тяхната значимост (и място) в политическата система на еднопартийните държави през миналия XX в. Или, иначе казано, **да изведем общото и да разкрием различното в еволюцията на тези два тоталитарни мастодонта**, когато интерпретираме мястото на привилегиите като част от живота на техните политически елити.

Преди всичко е уместно да посочим, че една от най-отчетливите **общии характеристики** на двата тоталитарни модела, въз основа на която мащабно се развиват всякакви възможни привилегии, това е цялостното **отричане на демокрацията и парламентаризма** като солиден път за еволюция на обществото. В този смисъл особено показателни са възгледите на политическите водачи в

¹⁶⁶ Вж. Туз, Адам. Икономика на Третия райх. София: Сиела, 2010, с. 445.

двете държави: за В. И. Ленин например парламентарната демокрация е нещо излишно, а институцията парламент – напълно прогнило капиталистическо учреждение, в което мамят работниците и трудещите се;¹⁶⁷ докато за Адолф Хитлер парламентарният строй е раковата болест на демокрацията, поради което трябва да се унищожи чрез авторитарно управление на държавата.¹⁶⁸ Тоест иде реч за създаване на такъв държавно-политически строй в тези две държави, **който по същество, освен че е антидемократичен, антиконституционен и антихуманен, и органически предпоставя разгръщането на тоталитарните привилегии във всички обществени сфери.** Това – първо. Второ, и при двата тоталитарни модела се развива специфичен вид власт, каквато без никакво съмнение е **еднопартийната политическа власт**, която няма никаква алтернатива и която **практически е над всичко: над държавата, над институциите, над хората, над личността и пр.** И тъкмо тази особена роля на партийната власт при фашизма и болшеvizма е изключително мощен двигател за поддържането и възпроизводството на тоталитарните привилегии. Трето, и в двете тоталитарни държави реално съществува **абсолютно безумен култ към първите партийни (и държавни) водачи**, който буквално ги въздига до небесата като „политически Господ“, защото над фюрера и генсека е само един – вездесъщият Бог. Четвърто, и в двете тоталитарни общества се създават **нови политически и господстващи класи** (в СССР – номенклатурната, а в Германия – нацистката), които независимо от естествените си различия при своето формиране и развитие, винаги са поддържали наличието на едни или други изгоди от властта. Пето, и в двата тоталитарни мастодонта (държави) според емблематичния германски учен Ернст Нолте съставът на управляващите партии при поемането на властта е минимален: от болшевиките в Русия през 1917 г. е едва 200 000 души, докато на ГНСРП през 1933 г. е към 700 000 души, като през 1935 г. и двете партии вече наброяват 2,5 млн.

¹⁶⁷ Вж. подробната разработка на този въпрос във: **Манолов, Г.** Сталинизмът... Цит. съч., с. 21 – 26.

¹⁶⁸ Вж. **Мелников, Д., Л.** Чьорная. Цит. съч., с. 153.

членове,¹⁶⁹ а от тях пряко ангажирани в държавно-партийното управление преди войната са 0,3 %, или около 500 000 в бившия СССР (от 170 млн. население), и съответно 0,1 %, или около 600 000 души ръководен корпус в хитлеристка Германия, от около 70 млн. население.¹⁷⁰ Шесто и последно, и при двете тоталитарни схеми е на лице висока степен на привилегираност на т.нар. „управляващи елити“, тъй като **привилегиите на властта получават мащабно разпространение като общ брой във всички обществени сфери – 39 вида в бившия Съветски съюз и 37 във фашистка Германия.** И, разбира се, всички те, привилегиите, в най-голяма пълнота са използвани и консумирани от висшите политически олигархи на двете тоталитарни държави.

Същевременно се забелязват и някои **същностни различия** при ползването на управленските привилегии в разглежданите тоталитарни държави, каквито са например: 1) **при формирането на новата политическа класа в бившия СССР се стъпва на един основен градивен фундамент в лицето на т.нар. „професионални революционери“, докато във фашистка Германия тази класа се гради върху много по-широка социална основа** (работници, интелигенция, бизнесмени, военни и др.); 2) макар и формална, има **разлика при „регламентирането“ на привилегиите, защото в СССР все пак се приемат някакви постановления за използването на държавно-партийни привилегии,¹⁷¹ докато в Германия почти винаги това узаконяване се извършва със заповеди на фюрера,** доколкото и изпълнителната власт не функционира пълноценно; 3) **съществена разлика се забелязва и при финансовото обезпеча-**

¹⁶⁹ Вж. **Нолте**, Ернст. Цит. съч., с. 296.

¹⁷⁰ Тези цифри са получени като изчисления въз основа на трудовете на: **Нолте**, Ернст. Цит. съч., с. 290; **Семков**, М. Цит. съч., с. 348; **Илин**, Иван. Политическото наследство на революцията. Консерватизмът. Том II. Съставител: Светослав Малинов. София: Център за социални практики, 2000, с. 504; **Гелер**, М., Ал. Некрич. Цит. съч., част I, с. 488; както и на някои обобщени данни от анализа на автора.

¹⁷¹ Регламентацията на привилегиите в СССР винаги се е поддържала от всички лидери на комунистическата партия, за което свидетелстват и думите на М. Горбачов (на пленум на ЦК на КПСС от 7.02.1990 г.): „...Имаме някои улеснения, и дори привилегии, които са предвидени по закон. Те обаче трябва да останат“ (Вж. **В. „Известия ЦК КПСС“**, № 3, 1990, с. 46).

ване на привилегиите, тъй като в СССР те изцяло идват от държавната хазна (и собственост), докато в Германия това става по два канала – от държавата и от частния бизнес; и 4) следва да се отбележи, че системата от привилегии в Германия не е толкова дълбоко вкоренена в обществото (без това да отменя нейния експлоататорски характер и ирационалност) поради съхраняване на частната собственост и едрият бизнес в държавата, докато в бившия СССР тя (системата) с пълно основание може да се нарече „неофеодална система от привилегии“ на номенклатурната класа и нейната политическа олигархия. В този контекст е напълно прав М. Джилас, който казва, че върхушката на комунистическата олигархия перманентно раздава на своите функционери партийни и държавни постове по същия начин, както кралете раздават ленни владения на близките до тях дворяни и разни други велможи.¹⁷² И това е съвсем закономерно, понеже така създадената система от номенклатурни привилегии представлява важен елемент от всички други неофеодални компоненти на т.нар. „развит социализъм“, които трайно се съдържат в социалната конструкция на този „социализъм“.

Напоследък обаче в част от специализираната литература все повече и повече си прокарва път идеята, че след рухването на диктатурите в бившите „соцдържави“ е дошло време да се откажем от теорията за тоталитаризма, защото тя била само неясна идеологема, идеологическа мъка и идеологическо оръжие за разгромяване на социализма. Нещо повече – според някои автори отказът от теоретичното използване на това понятие („тоталитаризъм“) има важно значение за точния анализ на цялата най-нова световна история (вкл. и на българската).¹⁷³ Поради това и тоталитаризмът като теория отдавна е изчерпал своето „идеологическо“ предназначение и следователно му липсва онази теоретична мощ, с която биха могли да се обяснят едни или други тоталитарни политически модели.

¹⁷² Вж. Джилас, М. Цит. съч., с. 490.

¹⁷³ Такива са например становищата на: Проданов, В. Десет тезиса срещу концепциите за тоталитаризма. Политическата мисъл на XX век – поуки за България. София: Авангард Прима, 2006, с. 33 – 55; Янков, Г. Тоталитаризмът: научно или идеологическо понятие. – В: *Сравнителни политически системи...* Цит. съч., с. 301 – 307; Баева, Искра. Теорията за тоталитаризма. – В: *В. „Дума“*, 9.02.2021 г. и др.

Несъстоятелността на подобни **антитоталитарни теоретични становища трябва решително да се отхвърля**, за което се налага да приведем няколко солидни аргумента в **два основни аспекта** – теоретичен и практически.

В теоретичен аспект тази дълбоко невярна постановка само за т.нар. „идеологически характер“ на тоталитаризма може категорично да се обори със следните реалистични (обективни, действени, истинни) факти и аргументи:

Първи аргумент: Не е ли безспорен факт например, че и при левия, и при десния тоталитаризъм **винаги има тотално монополно господство на една-единствена партия**, независимо от това как тя самата се нарича (или господство на политическия монизъм в целокупната общественно-политическа система)?

Втори аргумент: Не е ли безспорен факт например, че и при двата вида тоталитаризъм (левия и десния) **винаги се насажда само една-единствена идеология**, независимо от това дали тя е комунистическа, или фашистка, и въпреки съществуващите различия между тях, които почти никой днес не отрича?

Трети аргумент: Не е ли безспорен факт например, че и при двете класически тоталитарни държави се формират **нови господстващи управляващи класи** (в СССР около 3 – 4 % от населението, а в Германия около 0,5 %), които на думи са за социалистически общества, а на практика си построяват свой собствен проспериращ „комунизъм“?

Четвърти аргумент: Не е ли безспорен факт например, че благодарение на аналогията и при двете тоталитарни общества ярко се открояват **всички общи характеристики на тоталитаризма (един водач, една идеология, една партия и т.н.)**, които коренно го отличават от всички останали обществени системи, и особено от демократичните държавно-политически устройства?

Пети аргумент: Не е ли безспорен факт например, че както при левия, така и при десния тоталитаризъм е **налице тотална свръхконцентрация на властта в един политически субект** (диктатор, лидер, партия), което е най-очевидното доказателство за антидемократичния характер на властта, както и за нейния уродлив политически характер?

Шести аргумент: Не е ли безспорен факт например, че новите господстващи класи в двете тоталитарни общества развиват **удивителна неофеодална система от привилегии за малцинствената политическа олигархия**, която няма равна на себе си досега?

Седми аргумент: Не е ли безспорен факт например, че и при двата тоталитарни модела (левия и десния) **съществуващите общества са изцяло затворени, изолирани и ограничени** в своите възможности за досег до световната демократична култура, ценности и постижения на други държави и народи?

Осми аргумент: Не е ли безспорен факт и **същинския абсурд** например да се твърди, че западните общества също са обвързвани с т.нар. „народостопанско планиране“, тогава, когато в социалните държавите изобщо няма пазарна икономика за сметка на плановата, и тогава, когато планирането на Запад винаги се разбира като елемент от пазарните икономически отношения, а не като единна непазарна икономическа система?

Девети аргумент: Не е ли безспорен факт например обстоятелството, че и при левия, и при десния тоталитарен модел **ръководната роля на единствената управляваща политическа партия винаги е водеща**, което ни най-малко не отменя нейния тотален монопол върху властта въпреки някои „либерални“ мерки на тоталитарните режими в хода на тяхното управление (тези мерки обаче никога не разрушават наложените монополи)?

Десети аргумент: Не е ли безспорен факт например, че дори и тогава, когато не са правени никакви промени в тоталитарните общества, повечето западни учени, експерти и общественици **далеч и далеч не определят тоталитаризма само и единствено като някаква „идеологическа конструкция“**, защото за тях това просто е била поредната теоретична мимикрия по адрес на тоталитаризма (за разлика от редица наши „познавачи“ на социализма)?

Единадесети аргумент: Не е ли безспорна заблуда фактът например, че голяма част от изследователите на тоталитаризма се отнасят несериозно към него, тъй като той (тоталитаризмът) бил смесица от множество **разнородни обществени характеристики**, макар че повечето от тях винаги да имат критично отношение към отделни фази от развитието на тоталитарните общества (без това да означава, че изцяло отричат този тоталитаризъм)?

Дванадесети аргумент: Не е ли безспорна интелектуална манипулация фактът, че видите ли, след края на Студената война доминиращата академична нагласа била да се отхвърли концепцията за тоталитаризма, когато повече от три десетилетия след демократичните промени все повече и повече учени продължават да твърдят, че т.нар. „тоталитарно социалистическо общество“ не се познава задълбочено, не е изучено добре и се нуждае от неидеологизирани изследвания в името на научната истина?

Тринадесети аргумент: И най-накрая, не е ли повече от безспорен фактът, че при наличието на толкова много несправедливи привилегии за тесен кръг олигархични персони (легитимни, „полулегитимни“ и нелегитимни) в тоталитарните общества (и държави) изобщо не може да има каквото и да е социално, политическо, икономическо и пр. равенство (без значение от това как се нарича обществото)?

Що се отнася до **практическия аспект** при реализацията на тоталитаризма, който е свързан с тезата за отхвърлянето му, то едва ли е необходимо да се привеждат нови доказателства за античовешката му същност, поради което тук ще добавим само няколко допълнителни довода: милионите избити от сталинския режим в бившия СССР и концентрационните лагери на смъртта в Хитлерова Германия; унищожаването, гоненията и изстреблението на инакомислещата интелигенция (ГУЛАГ в СССР, „културната революция“ в Китай, репресиите на учените в Германия и пр.); поддържането на партийните доктрини за „класовия враг“ в бившите соцдържави и за „чистата арийска раса“ във фашистка Германия, в резултат на които загинаха стотици хиляди невинни хора, и пр., и пр.

Следователно убедително може да се заключи, че да се отрича днес теорията за тоталитаризма (в нейния ляв и десен вариант) и да се изкарва тя поредната политическа идеология на историята, или е проява на догматизирано идеологическо съзнание, или е белег на поредното научно угодничество, облечено в демократични одежди. Защото, колкото и да им се иска на адептите на анти-тоталитаризма да оправдаят цяла една социална система (тоталитарната) за нейните вина и престъпления, няма как отново да я легитимират пред единствения съдник на нашата цивилизация – човешката история. Ето защо са абсолютно несъстоятелни всички

опити за отричане на тоталитаризма, без значение дали имат лях, десен или някакъв друг политически привкус.

Но може би нищо друго не говори така красноречиво по тази тема, както формирането и развитието на демократичната политическа система през XX в. и прилежащите ѝ легитимни привилегии (като антипод на тоталитаризма и неговите привилегии), към чиято същност се насочваме в следващите глави от настоящото изложение.

Глава пета

ДЕМОКРАЦИЯТА И ПРИВИЛЕГИИТЕ

В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

(ОТ 50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В. ДО ДНЕС)

Исторически е известно, че през целия ХХ в., и особено след рухването на тоталитарните режими в Европа, започва да се развива мощен процес на демократизация на държавите и техните институции и осъществяване на преход към нови демократични социални устройства. В хода на този преход последователно отпадат всички ненужни легитимни и нелегитимни привилегии на политическите елити, които крепят властта на старите режими, бидейки опора на архаичните политически олигархии. Успоредно с това се изграждат нови демократични институции, приемат се конституции, утвърждава се местно самоуправление и т.н., които дооформят облика на политическата власт в процеса на смяна на тоталитарната с демократична политическа система. Така през втората половина на ХХ в. все повече и повече се налагат демократичните норми на социално устройство и общуване между хората в развития Западен свят и тези от Източна Европа. Това на свой ред последователно налага демокрацията като система на управление на държавата (и обществото) и като своеобразна бариера пред всякакви необосновани, неестествени и нелегитимни привилегии за елита, произтичащи от властта. По такъв начин с течение на времето демокрацията (в т.ч. и политическата) се превръща във водещ еталон на съвременното държавно-политическо устройство през втората половина на ХХ в., към която насочваме нашето изследователско внимание.

1. ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО СИСТЕМА НА УПРАВЛЕНИЕ

За да изясним по-обстоятелствено връзката между демокрацията и привилегиите в съвременните общества, най-напред ще уточним теоретичните корени, същността, етапите и характерните

черти на демокрацията, след което ще интерпретираме и ролята на привилегиите в тези общества.

1.1. Теоретични основи на демокрацията

По мнението на повечето изследователи за пръв път терминът „демокрация“¹ се използва и обосновава научно от бащата на историята – **Херодот**, който (без да употребява думата „демокрация“) ясно диференцира неговия автентичен смисъл като някаква политическа общност, в която управлява мнозинството, или демосът, за разлика например от олигархичната или монархическата власт. При това за древния историк управлението на демоса е немислимо, ако не съществува равенство пред законите на всички граждани на полиса.

Оригинални мисли за демокрацията изказва и другият голям древногръцки историк – **Тукидид**, който (преразказвайки една реч на великия държавник Перикъл) допълнително посочва редица водещи и основни принципи на атинската демокрация: уважение на законите и съдиите, равенство пред закона, непренебрегване на обществените дела за сметка на личните, приоритет на дискусиите като начин за решаване на спорните въпроси и т.н.² Или, както Тукидид потвърждава, за Перикъл демокрацията преди всичко е мъдро управление в полза на мнозинството – нещо, което самият той (Перикъл) блестящо доказва по време на своето 30-годишно властване.

Като форма на държавно управление демокрацията не убягва от теоретичния поглед на именитите антични мислители и философи **Платон** и **Аристотел**, чиито възгледи бяха разгледани. Затова тук само ще припомним, че те тълкуват управлението на мнозинството като неправилна и погрешна държавна уредба в гръцките полиси, отклоняваща се от политическия им идеал за упражняване на властта. Това – първо. И второ, както Платон, така и Аристотел приравнява демокрацията с „властта на тълпата“ (или с охлокрацията) и в този смисъл смята, че охлокрацията е такава

¹ *демокрация* (старогр. ез. *demos* – народ; *kratos* – сила, власт) – народовластие

² Вж. **Манолев**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 243.

форма на управление, която се основава на завистта, ласкателствата и подмазвачеството на демагозите (като политически водачи). Естествено това отрицателно отношение на двамата велики мислители към тогавашното народовластие в Древна Елада ни най-малко не отменя техния огромен принос за развитието на политическата мисъл изобщо.

Както може да се предполага, през епохата на Средновековието християнската политическа мисъл не отделя почти никакво внимание на същността на демокрацията поради тоталното господство на църковно-теологичния мироглед тогава. Частично изключение тук прави едно спорадично становище на **Т. Аквински**, който определя демокрацията като „порочен режим“, защото се осъществява от мнозинството от хората.³

По-късно, в края на XIV и началото на XV в., основателят на съвременната политическа наука **Н. Макиавели** класифицира демокрацията сред правилните форми на държавно управление (заедно с монархията и аристокрацията), но не пропуска да подчертае, че тя лесно се поддава на опорочаване и може да доведе до произвол в държавата, защото се числи към „простите“ форми на управление⁴ (по аналогия с античната типология).

Едва през XVIII в. политическата мисъл започва по-задълбочено да разработва и осмисля цяла редица фундаментални идеи, които впоследствие залягат в основата на новите демократични институции при конструирането на тогавашните прогресивни държавни устройства – френското в Европа и северноамериканското в Америка. Тук централно място заемат разгледаните по-преди: теорията за разделението на властите на **Ш. Монтескьо**, разработената от **Ж.-Ж. Русо** доктрина за народния суверенитет и политическото равенство, както и изказаното от **А. Линкълн** в средата на XIX в. класическо определение за демокрацията като „власт на народа, за народа и от народа“.

Въз основа на теоретичните постулати от XVIII в. в последвалото историческо развитие и до днес демокрацията постепенно се превръща в стандартен модел, според който започва да се оценява

³ Вж. пак там, с. 244.

⁴ Вж. **Макиавели**, Н. Избрани съчинения. София: Наука и изкуство, 1985, с. 581.

същността на политическите режими, без да се схваща просто като една от многото форми за управление на държавата. През този период демократическата теория и практика се концентрират върху разширяването на избирателното право, смятайки всеобщото избирателно право за главно условие за естественото равноправие на човешките индивиди, завещано от традицията на обществения договор между хората (при учредяването на властта).

Но висшата суверенна власт на народа като еманация на гражданското сдружаване (на хората) по силата на някакъв договор все пак не може да гарантира широка и масова изборност, нито пък практическо равенство на абсолютно всички граждани пред закона, а още по-малко – реално участие на мнозинството хора в произвеждането на избори (или пък заемането на по-висши длъжности от всички тях).

От своя страна тази противоречива същност на демокрацията като власт на мнозинството води до демократичен парадокс, който в теорията през XIX и началото на XX в. намира израз в две основни концептуални схеми (и опасения): първата се състои в това, че управлението като инструмент на индивидите, които са обединени в общност, реално може да се окаже техен враг и да се изроди в „тирания на мнозинството“ (Дж. С. Мил, Ал. дьо Токвил), при която едно легитимно избрано мнозинство би могло да се превърне в напълно необуздало, заплашващо основните права и свободи на хората; и втората схема се отнася до корелацията елит – маси, при която се наблюдава точно обратното съотношение – господство на тясноолигархично малцинство (Парето, Моска, Михелс), обладало ключовите лостове на властта както над самото мнозинство, излъчило управляващата олигархия, така и над всички останали хора в обществото.⁵

Полемичните интерпретации за демокрацията продължават с пълна сила и през изминалия XX в., и най-вече след установяването на тоталитарните режими от най-различни бои (крайнодесни – фашистки, и крайнолеви – комунистически), които, налагайки насилствено еднопартиен монопол върху властта, практически игно-

⁵ Вж. **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 245.

рират абсолютно всички стойности на плуралистичната демокрация, отхвърляйки я като форма на управление на държавата. В резултат на това (както и на някои други обстоятелства) главно през втората половина на XX в. се разгарят още по-бурни спорове за същностните характеристики на демокрацията, чиито измерения могат да се фокусират в следните (по-важни) въпроси: Контрапункт ли е демокрацията на тоталитаризма като форма на управление?; Кой всъщност управлява (народът ли?) и какъв е обсегът на демократичното управление?; Съществува ли разграничение между прякото управление на общността (пряката демокрация) и управлението чрез представителство (непряката демокрация)? и мн. др.

Отговор на тези съществени въпроси за демокрацията дават мнозина видни съвременни учени, които в българската литература най-добре са обобщени и представени от **акад. Димитър В. Димитров** в неговата книга „Постдемократичното европейско и световно управление“,⁶ поради което ще използваме неговите размишления, като се спрем само на най-съществените от тях (въпросите и концепциите).

Един от най-именитите учени на XX в. – английският философ **Карл Попър**, в своята прочута книга „Отвореното общество и неговите врагове“ категорично смята, че феноменът демокрация не може да се определя в зависимост от това „кой управлява“ (или „кой се ползва от властта“), защото, както практиката показва, който и да е на власт, той винаги е изправен пред магическата съблазън да злоупотреби с нея по някакъв начин. Затова според Попър на преден план трябва да се поставя много по-съществен политически въпрос: Как да се „озаптява“ властта посредством ефективен контрол от страна на самите политически институции?

В този контекст К. Попър изтъква, че понятието „власт на народа“ или „власт на мнозинството“ е нещо, което е твърде неопределено и мъгляво, докато под „**демокрация**“ преди всичко следва да се разбира такава система от институции (всеобщи избори, смяна на правителството и др.), която реално позволява осъществяването на **рационален публичен контрол на изпълнителната**

⁶ Вж. подробно изложение на възгледите за демокрацията във: **Димитров, Д.** Постдемократичното европейско и световно управление. София: Горекс-прес, 2020, с. 16 – 24; 58 – 88.

власт и възможността за смяна на правителството по волята на управляваните, при това само по мирен и ненасилствен път. И още – тази система от институции позволява на властващите да извършват необходимите реформи дори и мимо волята на управляваните хора, без обаче да се стига до прилагането на форми на насилие. Тоест в основата на демокрацията според Попър лежи „публичният контрол над управлението“, което недвусмислено и по безусловен начин я различава (демокрацията) от другата позната форма на управление – диктатурата.⁷

Разбира се, големият учен К. Попър не разглежда безкритично демокрацията и даже смята, че далеч не изобилства с добродетели, но все пак тя е много по-предпочитана държавна форма на управление, защото е антипод на диктаторската тирания.

Още по-критичен в своите размишления за същността на демокрацията е изтъкнатият френски политолог и социолог **Морис Дюверже**, който във фундаменталния си труд „Политическите партии“ направо смята за нереалистично и необосновано да се използва понятието „народовластие“, разбирано единствено като „управление на народа посредством народа“. Това схващане (разработено от юристите и наложено в социалната практика след XVIII в.) за Дюверже не означава нищо друго, освен добри и благозвучни формули без никакво реално съдържание и покритие. Понеже, както твърди той, **никога не е имало, няма да има и не ще има народ, който сам да управлява себе си, доколкото всяко управление е олигархично, което обективно предполага господство на малцинството над мнозинството.** Освен това волята на народа е дълбоко анархистична според М. Дюверже, защото той мечтае да прави всичко, каквото му се понрави и скимне, което пък превръща управлението в необходимо зло, тъй като на него (на управлението) му се налага да използва принуда, за да регулира обществените отношения и да не допуска никакъв анархистки произвол в държавата.⁸

⁷ Вж. **Попър**, К. Отвореното общество и неговите врагове. София: Златорог, 1993, с. 184 – 185; 213 – 214.

⁸ Вж. **Дюверже**, М. Политическите партии... Цит. съч., с. 510 – 511.

От такава гледна точка **действителната демокрация представлява нещо коренно различно и съвсем друго. Тя, демокрацията, смята М. Дюверже, се детерминира най-вече посредством политическото кредо на Френската конституция от 1793 г., което гласи: „свобода за народа и за всяка част от народа“.** Или, свобода не само за привилегированите по рождение, за тези, с пощастлива съдба, за издигнатите по длъжност, за завършилите образование и т.н., а реална и истинска свобода за абсолютно всички хора, което еднакво предполага и равнопоставени стартови възможности за постигане на определен стандарт на живот, и необходимо относително социално равенство, и предпоставки за получаване на общо образование, както и осигуряване на нужното политическо равновесие в обществото.⁹

Тази същностна определеност на демокрацията в значителна степен е потвърдена от социалното развитие на цивилизования Западнен свят (през ХХ в.), което практически доказва оригиналното тълкувание на понятието „демокрация“, извършено от големия френски учен М. Дюверже.

Друг известен съвременен политолог – **Ралф Дарендорф**, също смята, че въпреки буквалното значение на думата „демокрация“ (като власт на народа) действащата демокрация не е управление на народа просто защото такава управление не съществува. За него демокрацията е правителство, избрано от народа, а ако е необходимо, сменяно от народа по избран път, при това чрез механизмите на демократичния политически процес. Той разглежда демокрацията не просто като замяна на административния централизъм с представително управление, не просто като многообразие на възгледи, не просто като форум, от който всяко мнение може да бъде разпространявано, а преди всичко като **система на управление на държавата**. Освен това общият знаменател на истинската демокрация и ефективната пазарна икономика според Р. Дарендорф е съвременното гражданско общество,¹⁰ без чийто реален плурализъм демокрацията се окарикуатурява до просто упражняване на вот и респективно губи своето основно съдържание.

⁹ Вж. пак там, с. 205 – 212; 428 – 429; 510 – 511.

¹⁰ Вж. **Дарендорф, Р.** Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. – В: *Вопросы философии*, № 9, 1990, с. 71.

Интересно определение на демокрацията ни дава и американският изследовател **Робърт Дал**, според когото демократичната теория (демокрацията) следва да се възприема като **вид огромна триизмерна мрежа**, като малка част от нея е съставена от свързани по строго определен начин нишки с различна еластичност. Така, подобно на добре изграден модел на Вселената, мрежата е крайна, ала безгранична. В резултат на това, когато субектът следва една нишка на аргументация, той може да стигне до определена точка, която бележи ясна и окончателна граница на безграничната вселена на демократичната теория.¹¹ Такава „планетарна“ дефиниция на демокрацията е особено полезна, защото тя ни дава възможност да „надникнем“ (и анализираме) във видимите и невидимите нишки на различните политически явления и процеси в съвременния свят, и най-вече в дълбоката същност на политическата демокрация, разбираана като сложен управленски процес.

Определен принос в теорията на демокрацията влага и българският юрист **проф. Венелин Ганев** в своята книга „Демокрацията: същност и основни начала“ (1946 г.), според когото народовластието представлява особена форма и на държавно управление, и на държавно устройство. Тази „двойственост“ на демокрацията според него се изгражда върху две специфични начала: едното, **статичното, начало** се опира едновременно върху колективността – въздигането на народа във върховен конституционен орган, и върху индивидуалистично-личните права и свободи; а другото, **динамичното, начало** се отнася и засяга самото управление изобщо.¹² Същност В. Ганев смята, че понятието „демокрация“ винаги е било и може да бъде третирано само като политическо или политико-държавно понятие, в което той вижда реалната същност на народовластието, защото чрез съчетанието на колективистичните и индивидуалистичните си начала тя (демокрацията) е в състояние да осъществи ефективно управление, напълно адекватно на колективния народен дух и на божествения генезис, заложен в човека.

¹¹ Вж. **Дал**, Р. Демокрацията и нейните критичности... Цит. съч., с. 17.

¹² Вж. **Ганев**, В. Демокрацията: същност и основни начала. София: Библиотека „Нива“, 1946, с. 43.

На базата на такова разбиране за народовластието българският учен добавя и собствената си класификация на демокрацията – конституционно-монархическа, президентска и парламентарна, извършена въз основа на тезата за изконния политически характер на демокрацията.¹³

Макар и в по-лаконичен, но съдържателен вид, друг български юрист – **проф. Петко Стайнов**, отчитайки обстоятелството, че е рисковано в политиката да се правят дефиниции, твърди: „**демократията е организирано самоуправление от народа, което практически се изразява от болшинството**“¹⁴. Това определение е ценно, защото ни насочва към значимостта на представителната демокрация и ролята на мнозинството за пълноценната реализация на властта.

Нека посочим, че на теорията за демокрацията значително място отделя и известният италиански политолог **Дж. Сартори**, който в едноименната си книга твърде широко се спира на демократичния феномен, и то от различни гледни точки – историческа, философска, социологическа и политологическа. А теоретичните стойности на това мащабно двутомно изследване може би най-сполучливо изразява самият Сартори, който отчита своя научен принос главно в анализа на демокрацията като сложна комбинация от управленски процеси, протичащи в различни управленски структури и в разнообразни социално-исторически, политически и икономически условия. Освен това Дж. Сартори разграничава де-

¹³ Съществуващите класификации на теорията за демокрацията са достатъчно много и от най-разнообразно естество, поради което тук ще маркираме само по-важните от тях: а) според Дж. Сартори демокрацията може да се разграничи в четири вида – изборна демокрация, демокрация на участието, референдумна демокрация и конкурентна теория за демокрацията; б) според Р. Дал демокрацията бива Медисонова, популистка и полиархична; в) и според Б. Холдън има пет типа демократически теории – теория за радикалната демокрация, нова радикална демократическа теория, елитаристка демократическа теория, плуралистична демократическа теория и либералнодемократическа теория (Вж. **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 248).

¹⁴ **Стайнов**, П. Компетентност и народовластие. София: Изток – Запад, 2015, с. 26.

мократията на два основни вида: дескриптивна (описателна) – такава, която описва какво е и какво не е демокрацията; и прескриптивна (предписателна) – или такава, която предписва какво да представлява или да не представлява самата демокрация. Тук авторът безусловно подчертава, че тази диференциация се отнася само до политическата демокрация, която той разглежда като конкретен тип политическа система.¹⁵

И още нещо, Дж. Сартори изтъква, че **„демократията съществува, когато връзката между управляваните и управляващите е подчинена на принципното изискване държавата да служи на гражданите, а не гражданите – на държавата, управлението да съществува за народа, а не обратното“**¹⁶ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Ще изтъкнем и интересния „интерпретативен модел“ на **Хуан Линц** и **Алфред Степан**, при който демокрацията също се определя като политическа система, която реално осигурява ред важни нейни компоненти, като конституционни възможности за мирна конкуренция за политическата власт, включване на всички социални групи в изборителния процес (при определени условия), съставяне на правителство след мирното състезание на изборите и др.¹⁷

Накрая ще приведем и лаконичното становище на италианския **проф. Леонардо Морлино**, който в книгата си „Промени за демокрация“ дава минимална дефиниция на демокрацията като наличие на общо изборително право за възрастните, периодични, свободни, конкурентни и честни избори, повече от една политическа партия и повече от един източник на информация.¹⁸ Оттук авторът дефинира и качеството на демокрацията като степен за постигане на двете главни цели на т.нар. „идеална демокрация“ – свободата и равенството, чрез легитимно и коректно функциониране на политическите институции и механизми¹⁹ в съвременните общества.

¹⁵ Вж. **Сартори**, Дж. Цит. съч. Кн. 1, с. 17 – 25.

¹⁶ Вж. **Сартори**, Дж. Цит. съч. Кн. 2, с. 71.

¹⁷ Цит. по: **Драганов**, Др. Демократията (минало, настояще, бъдеще). София: Св. Кл. Охридски, 2004, с. 13.

¹⁸ Цит. по: **Канев**, Д. Към изследване на качеството на българската демокрация. Качество на демокрацията в България. София: Изток – Запад, 2014, с. 21.

¹⁹ Вж. пак там.

1.2. Дефиниране, етапи и характеристики

Както стана ясно от направения кратък преглед на най-значимото като идеи, възгледи и концепции в теорията за демокрацията, много трудно би могло да се дадат някаква по-точна определеност и дефинитивен смисъл на самото понятие „демокрация“. В зависимост от тази неопределена докрай понятийна същност на демокрацията според нас основното ѝ съдържание следва да се схваща, разглежда и тълкува най-малко в два по-определени научни смисъла – в по-широк, и в по-тесен.

В по-широк, социално-исторически, смисъл демокрацията представлява изконна общочовешка ценност и велико постижение на нашата хилядолетна цивилизация и в това си именно качество може да се определи като универсален социален и всякакъв друг механизъм за развитие и саморазвитие на човечеството през миналите, а навярно и през идните бъдещи столетия.

Що се отнася до по-тесния, или до непосредствения, политически смисъл, в който би могла да се разбира демокрацията, то по-конкретно може да се каже следното: от съвременна гледна точка демокрацията е такъв начин на управление на държавата, при който върховната власт принадлежи на народа и се осъществява пряко (непосредствено) или непряко (чрез представителство) от него посредством конституционно регламентирана конкуренция между различните политически субекти (групови и персонални) по време на произвеждането на изборите, вследствие на което се конструират висшите органи на властта. Тя, демокрацията, преди всичко трябва да се разбира като съгласие на мнозинството да бъде управлявано от даден политически субект (а не като активно и реално упражняване на властта от целия народ), но при гарантирана възможност за дейно участие на гражданите в процеса на реализация на властта, при това в условията на пълна прозрачност и публичен контрол от страна на обществеността (спрямо властта).

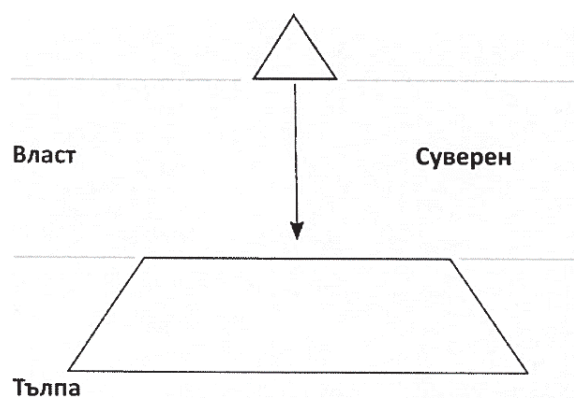
Може да се обобщи, че съвременната демокрация като система от институции (и звена) за управление на държавата в значителна степен ни дава отговор на няколко съществени въпроса, част

от които посочихме по преди: Кой управлява?; Какви са хоризонтите на властта?; В името на какви цели и с какви средства се упражнява тя (властта)?; При какви условия функционира всяка една власт?; и най-сетне, Допустими ли са привилегиите и ако да, то в какви граници може да става това?

Вярно е, че отговорите на тези дискуссионни въпроси и досега продължават да бъдат твърде спорни и полемични, поради което, макар и частично, ще се опитаме да отговорим чрез **етапите на развитие на властта и демокрацията** в света. И без да подценяваме нито една стойностна периодизация на представителната политическа демокрация, ние ще се опрем на тази, която е изготвил нидерландският учен **Давид ван Рейбрук**, защото я считаме за най-издържана от историческа и политологическа гледна точка.

В своята книга, носеща провокативното заглавие „Против изборите“ изследователят Д. ван Рейбрук ни представя много задълбочена периодизация на избирателно-представителната демокрация, която логично обхваща цялата политическа история през вековете (вж. Схема № 9).

Схема № 9. Исторически етапи на избирателно-представителната система в западните демокрации (според изборите)

Първи етап преди 1800 г.

От феодалната епоха до абсолютизма на ход е аристокрацията. Властта почива при монарха, чийто авторитет се приписва на божествен произход. Подпомаган от благородници

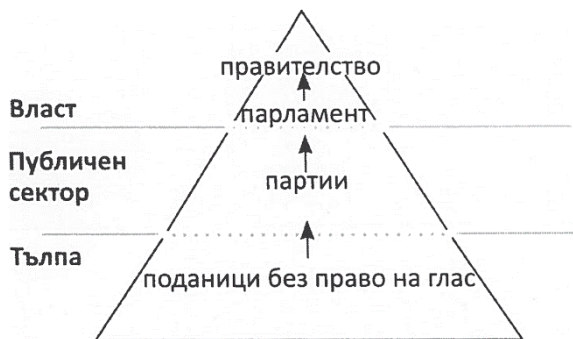
(рицари, дворец), той диктува законите. Публична сфера няма.

**Втори етап
1800 г.**

Американската и Френската революция ограничават властта на аристокрацията, въвеждат избори, които да дадат глас на народния

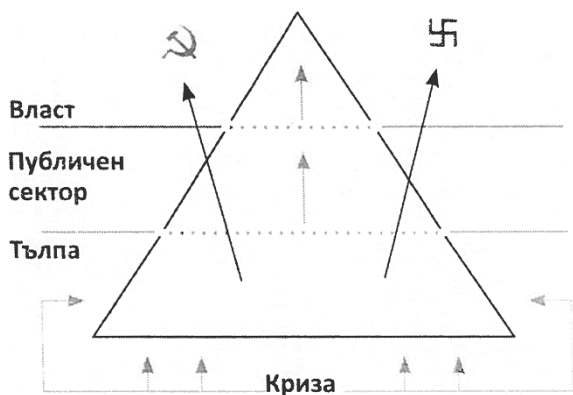
суверенитет. Властта вече не идва от горе, а от долу. Правото на глас все още е ограничено до най-висшия слой от населението. Общественият дебат се провежда главно чрез вестници.

**Трети етап
1870 – 1920 г.**

Две промени от първостепенно значение се случват навсякъде: формират се политически партии и се приема общото право на глас. Изборите се превръщат в борба между различни групи по интереси, които се опитват да представляват възможно най-голяма част от обществото.

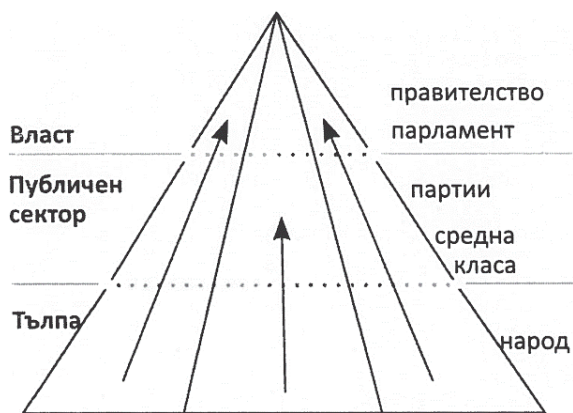
Изборите се превръщат в борба между различни групи по интереси, които се опитват да представляват възможно най-голяма част от обществото.

**Четвърти етап
1920 – 1940 г.**

Икономическата криза между двете световни войни поставя представителната демокрация под силен натиск. На места напрежението

е огромно. Експериментират се нови политически модели – фашизмът и комунизмът са най-ключови.

ции, понякога и образователни мрежи и собствени медии) те са в тесен контакт с гражданите. Лоялността към партията е голяма, резултатите от изборите – предвидими. Масовите медии (радиото и телевизията) са в ръцете на държавата.

Пети етап

1950 г.

Представителната демокрация по чудо се възстановява. Властта е в ръцете на големи политически партии. Чрез лабиринт от посреднически организации (синдикати, корпорации,

сфера все повече се запълва от частни играчи (дори публичните медии следват пазарна логика), лоялността към партиите намалява. Политическите партии се изместват от ядрото на гражданското общество към външната обвивка на държавния апарат. Изборите се превръщат в ожесточена посредническа борба за благоволенieto на (колебаещия се) избирател.

Шести етап

1980 – 2000 г.

Две решаващи развития: организираното гражданско общество се срива и комерсиалните медии набират сила. В резултат на това избирателната система губи стабилност. Тъй като публичната

Седми етап 2000 – 2020 г.

Социалните мрежи и икономическата криза продължават да оказват натиск върху представителната демокрация. Новата технология осигурява ново овластяване, но това

оказва още по-голям натиск върху изборните процеси: кампаниите се превръщат в постоянни. Работата на правителството страда от изборната треска, достоверността – от постоянното усърдие за профилиране. Финансовата и икономическа криза от 2008 г. налива допълнително масло в огъня. Популизмът, технокрацията и антипарламентаризмът процъфтяват.

Източник: Рейбрук, Давид ван. Цит. съч., с. 42 – 45.

Като оставим настрана някои спорни моменти в периодизацията на демократичните етапи, каквито са пропуските за древната демокрация (нея изобщо я няма) и четвъртият етап, в който са поставени тоталитарните режими (фашизмът и комунизмът), не можем да не отбележим вярното „напипване“ на няколко **важни историко-политически обстоятелства**: първо, съществената роля на изборите и на всеобщото избиращо право (от началото на XIX в.) за налагане на образа на политическата демокрация; второ, важното място на политическите партии от средата на XIX в. и до сега за еволюцията и утвърждаването на демокрацията и демократичния политически процес; трето, трайното приемане на принципа на политическо представителство като изразител на разнообразни интереси на отделните слоеве, групи и класи в модерните общества; четвърто, окончателното легитимиране на институциите на държавната власт (парламента, правителството, съда) като могъщи стожери на демокрацията в развитите западни държави (най-вече след края на Втората световна война);

и пето, стабилизирането и разрастването на организираното гражданско общество, подкрепата на независимите медии и появата на новите социални мрежи като съвършено нов обществен феномен – проявление на демокрацията.

Историческият преход към демокрация обаче преминава през множество социално-исторически препятствия през вековете и какви ли не обществени колизии и трудности, за да се промъкне до съвременния си цивилизован модел. В този смисъл пътищата, довели развитите държави до сегашната модерна политическа демокрация, са различни, но в най-общи линии могат да се сведат до две основни: еволюционен път, характерен за държави като Великобритания, Швейцария, Швеция и др., в които демократичното държавно начало си проправя път по-продължително и постепенно чрез установяване на конституционно управление (за пръв път в Англия се узаконява принципът на разделение на властите като антипод на абсолютизма); и революционен път, както се случва във Франция, Италия, Испания и други държави, където изведнъж се премахва бремето на монархическия авторитаризъм (конкретно във Франция), за да се утвърдят новите демократични ценности – политическата свобода, всеобщото избирателно право, равенството пред закона и т.н., и т.н. И още – в хода на този мъчителен социален процес за „очовчаване“ на тогавашните общества пряка и непосредствена роля играят и напредничавите политически идеи на социалната мисъл през XVII и XVIII в., чието огромно влияние като исполин руши всички закостенели абсолютистки постулати.

И така, в резултат на тази продължителна, противоречива и няколковековна еволюция на прогресивните идеи за демокрация изобщо, както и вследствие на цяла поредица обективни и субективни фактори и обстоятелства, се зачева и ражда днешният облик на съвременната политическа демокрация в развитите държави. Тази демокрация, именувана още либерална, представителна, западна, плуралистична, конституционна и т.н., сега наистина е образцов еталон за изграждане на модерно социално устройство. Освен това съвременната политическа демокрация се развива в няколко отделни форми на управление – парламентарни републики и монархии, президентски и полупрезидентски системи, които притежа-

ват своя собствена специфика и обособеност. Но както всяко обществено явление, така и политическата демокрация на нашата съвременност иманентно притежава и някои по-обща, универсални черти (и принципи), които ще характеризираме накратко тук.

В по-синтезирана степен на конкретност **общите характерни черти на съвременната политическа демокрация** могат да се кодифицират в следния логически ред:²⁰

Първата и най-същностна черта на модерната политическа демокрация е конституционното и законово легитимиране на всеобщото изборително право, чрез което се реализира принципът на политическо равенство в обществото. Иначе казано, без действителното (а не формално) приложение на всеобщото изборително право като фундамент на изборителния процес изобщо не може да се говори за разгръщане на съвременната политическа демокрация и нейните основни форми.

Втората съществена черта на съвременната политическа демокрация без никакво колебание може да се определи като мирното, свободно и честно провеждане на многопартийни избори. Това е „крвоносна система“ на модерната демокрация, която (система) дава реална възможност за избор на кандидат или партия посредством двата най-разпространени вида „кръвни телца“ – мажоритарния и пропорционалния изборителен механизъм (и система).

Третата значителна черта на този тип демокрация (съвременната) е начинът, по който се формират висшите институции на властта, а именно чрез политическо представителство главно въз основа на непреки (представителни) системи на държавно управление, в които на упълномощени от изборителите лица са делегирани правата да управляват, както и частично – с реализацията на пряката демокрация (референдуми, плебисцити), при която гражданите гласуват всеки един закон, какъвто е уникалният опит на Швейцария.

²⁰ Тези характеристики са универсални и някои от тях добре са разработени в литературата (Вж. например: **Политология**. Авт. кол. София: Стопанство, 2001; **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч.; **Винаров**, Ив. Цит. съч.; **Баджаков**, М. Политика. Благоевград: Неофит Рилски, 2002; и др.).

Четвъртата определяща черта на днешната политическа демокрация произтича от дефиницията на френския учен Р. Арон,²¹ според когото тя е такава система, при която **съществува конституционна организация на мирната конкуренция за упражняване на държавната власт**. Сиреч, от една страна, конституцията е гарант за нормативното устройство на държавата като фундамент на всички демократични начала, а от друга, чрез механизмите на политическата конкуренция се съхраняват позициите едновременно и на спечелилите, и на загубилите властта при стриктно зачитане на конституционните норми и правила, независимо дали са изгодни или не за когото и да е в гражданското общество.

Петата доминираща черта на модерните политически демокрации предполага **конкретно, точно и балансирано институционално разделение на властите в границите на единната правова държава** (според принципа на Ш. Монтескьо). С други думи обособяване на „тройното“ разделение на властите – законодателната, изпълнителната и съдебната, и успоредно с това създаване на ефективна законова бариера за неизграждане на независимостта на една или друга власт, при която едната да може да възпира втората (и третата) и обратно; въпреки че, както социалната практика показва, няма стопроцентови гаранции за това, че някакъв политически субект, който владее едновременно двете или трите власти, не би посегнал върху конституционните свободи на гражданите или пък не би погазил с репресии (на политическа основа) своя най-сериозен опонент.

Шестата същностна черта на съвременния демократичен политически модел иманентно включва в себе си конструирането на **правителство, което е отговорно пред парламента и може да бъде обект на критика и подмяна от страна на опозицията**, тъй като при този модел (конституционно-плюралистичния) се цели ограничаване на властта, а не нейното парализиране, блокиране или стопиране.

Седмата приоритетна черта на всички развити (съвременни) политически демокрации повелява **всеобща власт на закона и независимост на съдебната система**, за която е характерно още и

²¹ Вж. Арон, Р. Демокрация и тоталитаризъм. София: Аргес, 1993, с. 62 – 63.

това, че нито един гражданин, независимо от своя пост и сан, не може да бъде недосегаем от закона дотолкова, доколкото и самите съдебни институции не са подложени (конституционно) на никакъв политически, икономически и друг натиск или контрол.

Осмата универсална черта на съвременната политическа демокрация се отличава с **цивилизовано управление, базирано на принципа на мнозинство**, което предполага справедливо отношение към малцинството като към най-важния критичен коректив на властта. Това на свой ред означава демократично управление в условията на **легитимна политическа опозиция**, представена в институциите на законодателната власт (понякога и в другите власти), която опозиция според американския учен Артур Шлезинджър-младши е „същността на демокрацията“ най-малкото понеже тя е или би трябвало да бъде законен бранител на гражданските права (и свободи) от нарушаването им от управляващото мнозинство.

Деветата отличителна черта на разглеждания тип демократични (политически) системи се свежда до законното съществуване на **многопартийната политическа система** (т.е. до политическия плурализъм), чиито белези се коренят в откритото, публично и законно съревнование на различните партии за спечелване на властта. А както е известно, моделът на партийното представителство в институциите на държавната власт (изградена на плуралистична основа) засега е относително най-добрият като възможност за реализация на партии и личности в структурите на държавната власт. Но и тук модерната демокрация все още не е дала отговор на много нерешени проблеми, каквито са до болка познатите ни чести сливания на партийната с държавната власт (особено при „тирания на мнозинството“), изместване на националните интереси за сметка на тяснопартийните, хиперболизиране на потенциалите на партийната власт в ущърб на качествата на ярките личности, повсеместна корупция във властта под прикритието на партийни цели и пр. Очевидно, решаването на тези колкото държавни, толкова и социални и в повечето случаи общонационални въпроси на демокрацията тепърва и тепърва предстои.

Десетата важна черта на развитата политическа демокрация в нашата съвременност е **свободата на словото, печата, съвестта и**

мисълта на всички хора и масмедии, които, освен че конституционно и юридически са гарантирани, имат и още една съществена (социална) функция: притежават възможността да критикуват управляващите и същевременно да информират обективно обществеността за разностранната дейност на властовите институции, независимо каква е тя. Разбира се, абсолютната свобода на словото едва ли е възможна в обществото, да не кажем, че е даже „сладникава“ утопия, но тук става дума за действителен плурализъм на мненията в средствата за масова информация, които реалистично да отразяват разнообразните идеи и становища. Тоест въпросът опира до разгръщане на положителна и възможно най-пълна публичност, гласност и прозрачност.

Единадесетата присъща черта на този тип демокрация е **реалното съществуване и функциониране на модерните социални мрежи** в демократичните общества като нов, самобитен и рационален компонент на днешната демокрация въобще и бърз и динамичен начин на изразяване на общественото мнение и корекция на политическите решения на една или друга власт (когато са допуснати груби грешки, излишен бюрократизъм, корупционни деяния и др.).

Дванадесетата общовалидна черта на съвременната политическа демокрация е реалното, и дори педантично **спазване на човешките права** – икономическите, политическите, социалните и пр., навсякъде и във всичко. Този ключов принцип и важен критерий за демократичност на всяка обществена система придобива универсално измерение в развития цивилизован свят, защото правата на човека са осигурени (и се спазват) юридически на всеки индивид, без значение от каква раса или националност е, каква религия изповядва, какъв пол има, какво образование и квалификация е придобил, какво политическо верую има и пр. (стига да не нарушава закона).

Тринадесетата открояваща се черта на днешната политическа демокрация на съвременността е свързана със **сравнително висока степен на развитие и на пазарната икономическа система**, при която предприемаческата инициатива (и способности) на човека е издигната в култ, а вмешателството на държавната власт в отношенията на собственост почти е сведена до нула, без да съществува какъвто и да е монопол (и намеса) от нейна страна, освен

в случаите, когато това се налага. Защото високоразвитата пазарна икономическа система не е само основна предпоставка за функционирането на демокрацията, а и неин главен продукт, доколкото автентичната (цивилизована) демокрация на ХХ в. е тази, която създава всички необходими условия за проспериращ жизнен стандарт на хората и обществата в напредналите държави по света.

Четиринадесетата общоприета черта на съвременната политическа демокрация носи белезите и логично се съизмерва с **културните идеали, ценности и постижения**, или с високата степен на развитие на културата, която също е отличителен елемент на действителното народовластие през изтеклото столетие (практически реализирано в напредналите държави). Така е, защото, освен всичко останало, политическата демокрация е и определен вид култура, и то култура, издигната на много високо стъпало, което акумулира в себе си както националните (културни) идентичности на народите, така и духа на световната културна съкровищница през вековете в сферата на литературата, изкуството, науката и т.н. Иначе казано, без наличието на цивилизована национална култура няма и трудно може да има и цивилизована политическа демокрация. Прави са някои автори, когато казват, че „колкото е по-богат един народ, толкова по-големи са шансовете му да се развива демократично“ (С. М. Липсет). Но и нещо друго е два пъти по-вярно: че колкото е по-културен даден народ, шансовете му да се развива демократично са многократно по-големи.

И най-накрая, **петнадесетата и последна характерна черта** на настоящата политическа демокрация е **конституционното и правно легитимиране на различни видове привилегии на управляващия елит в съвременните държави**. Това е изключително същностен компонент от цялостната характеристика на политическата демокрация днес, който по незнани причини изобщо не се причислява към тях (компонентите) независимо от безспорния факт, че политическите привилегии трайно са се настанили в политическия живот и битовото съществуване на различните управленски елити.

Като сложен социален феномен анализът на съвременната политическа демокрация трудно би се изчерпал с разглеждането на нейните универсални черти и принципи въпреки тяхната съществена значимост, каквито цели естествено не сме си и поставяли.

Струва ни се обаче, че има и още две изключително съществени и много важни неща: едното е, че изложените принципни черти на модела на съвременната демокрация в политиката позволяват намирането на национален консенсус по ключови и жизненоважни за хората и обществото проблеми; и другото е как и по какъв начин се вписват десетките регламентирани (и ако има, и нерегламентирани) привилегии в политиката при решаването на проблемите на социалното и политическото равенство в обществото. Или, другояче казано, как и по какъв начин да отговорим на поставения вече въпрос: До каква степен са допустими политическите привилегии в цивилизования и развит демократичен свят? Но нека изложим отговорите на този същностен въпрос на следващите страници от настоящата разработка.

2. ДЕМОКРАЦИЯТА И ЛЕГИТИМНОСТТА НА ПРИВИЛЕГИИТЕ

Въпросът за легитимността на привилегиите е неразривно свързан с процеса на демократизация на западните общества след края на Втората световна война. Този процес, който се наблюдава още от началото на XX в., намира израз в окончателното утвърждаване на всеобщото избирателно право и еволюцията на съвременните политически партии в западноевропейските и държавите от Северна Америка. В тези държави настъпват съществени изменения в ценностната система на обществата в глобален мащаб, което се дължи и на още един важен фактор – приемането на Всеобщата декларация за правата на човека (1948 г.), което се възприема като еманация на демокрацията, демократичните ценности и правата (и свободите) на хората. Това е повратен момент в развитието на западната цивилизация, защото демокрацията се утвърждава като общочовешка ценност, на челно място излиза дейността на човека и защитата на неговите основни права. В този смисъл остро се поставя и въпросът за равенството между хората изобщо (политическото и икономическото) и потребността от узаконяване на политическите привилегии като важна предпоставка за гарантиране на това равенство.

2.1. Политико-юридически аспекти

Трябва да отбележим, че **една от първите регламентации на привилегиите в контекста на политическото равенство** се среща още в **Американската конституция (1787 г.)**, в която изрично се упоменават следните клаузи: „Чл. 1. § 6.1. Сенаторите и представителите получават възнаграждение със закон и изплащано от държавната хазна на Съединените щати. Във всички случаи, освен държавна измяна, престъпление и нарушение на обществения ред, те имат **привилегиата да не подлежат на арест по време на присъствието си на заседание на съответната камара или по пътя на отиване или връщане от същата**; за изказванията или участието си в дебатите в съответната камара те не могат да бъдат разпитвани на никое друго място; § 9. (...) 8. **Съединените щати не удостояват с никакви благороднически титли и нито едно лице, заемащо платена или почетна държавна служба, не може без съгласието на Конгреса да приема каквито и да са подаръци, възнаграждения, служби или титли от никой крал, княз или чуждестранна държава“; и „...Чл. 2. § 7. Президентът получава периодично възнаграждение за своята работа, размерът на която не може да бъде увеличаван или намаляван през времето на мандата му, и през този период той не може да получава никакво друго възнаграждение нито от Съединените щати, нито и от който и да е от щатите“²² (*подчертаното е мое – Г. М.*). И още – в чл. 4, § 2 на тази конституция изрично е указано, че гражданите на всеки щат имат право на всички привилегии и имунитети наравно с гражданите на другите щати,²³ което окончателно разяснява и узаконява както същността на привилегиите, така и мястото им в държавноправовия ред на обществото. Но има и един друг стародавен детайл на легитимността на привилегиите в САЩ, който произтича от **Вирджинската декларация за правата (1776 г.)** и в който буквално е регламентирано: „**Нито един човек или група хора нямат право да получават изключителни или специални възнаграждения или****

²² Конституционализъмът на САЩ. Конституции. Законодателство. Решения на Върховния съд на САЩ. Конституция на Съединените американски щати от 17.IX.1787 г. София: Св. Кл. Охридски, 1998, с. 19; 21 – 23.

²³ Вж. пак там, с. 25.

привилегии за сметка на обществото, а само такива за изпълнение на обществени длъжности, които не могат да се предават, така че не може да има наследствени магистрати, законодатели или съдии²⁴ (*подчертаното е мое – Г. М.*). По подобен начин стоят нещата с политическите привилегии и в европейските държави, макар че този процес там се развива доста по-късно в историческото време (от началото на ХХ в. насам).

През годините след края на Втората световна война демокрацията и конституционализмът се утвърждават като водещи тенденции в обществения живот, като върху тази идейна и политическа основа започва да се изгражда нов тип държавност в лицето на демократичната социална и правова държава. Този тип държава не е отрицание на либералната правова държава, а нейно пряко продължение и усъвършенстване,²⁵ което изцяло рефлектира и върху статута на привилегиите от гледище на социалното равенство. Именно затова бързо започва да си прокарва път идеята за „равенство на всички пред закона“ – за да се създаде социално справедливо общество, доколкото е възможно това. Тук юридическият фундамент се опира на Всеобщата декларация за правата на човека, чиито постулати повеляват, че **всеки човек има право на всички права и свободи, без никакви различия от всякакво естество, вкл. и политически (чл. 2); и че всички хора са равни пред закона и имат право на еднаква закрила от закона (чл. 7).**²⁶ Тези клаузи на Декларацията са от изключително значение, тъй като рамкират границите на привилегиите в демократичното общество, като легитимност – нелегитимност, законност – незаконност, позволеност – непозволеност и т.н.

2.2. Привилегиите на политиците в Западния свят

Стъпвайки на тази базисна политико-юридическа основа, ще разгледаме малко по-подробно водещите правила за **легитимиране (и регламентирание) на парламентарните политически**

²⁴ **Генов**, Р. Американската революция. Войната за независимост и създаването на федералната република. София: Нов български университет, 2012, с. 108.

²⁵ Вж. **Близнашки**, Г. Еволюция... Цит. съч., с. 191.

²⁶ Вж. **Международна харта за правата на човека**. София: София прес, 1989, с. 12 – 13.

привилегии в някои развити западни държави от различни части на света.

1) Привилегиите в САЩ

Членовете на Конгреса на САЩ (на Камарата на представителите и Сената), освен цитираните вече предимства и имунитет, притежават и следните конституционни привилегии:

Заплатите и другите материални придобивки на депутатите в Конгреса са най-различни. До 1990 г. **сенаторите и членовете на Камарата на представителите получават заплата в размер на 89 500 долара годишно. Понастоящем тази сума е увеличена до 120 000 долара годишно.** Освен официално – по закон – фиксираните заплати, депутатите имат различни компенсации и привилегии. Така например по време на сесията се **плащат пътни разходи за 15 пътувания** на членовете на Конгреса до техните райони. От голямо значение е пощенската привилегия на законодателите. **Безплатното разпространение на материали по пощата** им дава възможност успешно да рекламират дейността си пред избирателите и по този начин да формират благоприятно обществено мнение в навечерието на изборите. Освен пощенската привилегия законодателите имат право и на **безплатно ползване на телефонни и телеграфни комуникации**. Безплатно им се предоставят Кодексът на законите на САЩ, както и различни справочници. Ежедневно на членовете на Конгреса се доставят броеве на „*Congressional Record*“ („Записи на Конгреса“) – официалния бюлетин, информиращ за работата на Конгреса през изминалия законодателен ден (излиза от печат не по-късно от 8 ч. сутринта).²⁷

Освен това членовете на Конгреса имат **право на животозастраховане в размер на 45 000 долара и право на здравно осигуряване** (40 % от вноските за здравно осигуряване се плащат от бюджета). Членовете на Конгреса имат право на **безплатна първа медицинска помощ**. И накрая, **на депутатите се заплащат разходите за обзавеждането и техническото оборудване** (вкл. компютрите) на офисите им.

²⁷ Вж. **Парламенти** мира. Москва: Высшая школа, Интер пракс, 1991, с. 339. (Всички цифрови, парични и статистически данни в този източник са до 1991 г. – бел. моя, Г. М.)

Трябва да се отбележат също и редица други предимства и привилегии от материално естество. Капитолия разполага с плувен басейн, фитнес зала и сауна. Членовете на Конгреса използват специално предназначени за тях фризьорски салони, столове и кафенета. В някои заведения за битово обслужване цените на услугите са по-ниски от тези в обществения сектор. Освен това членовете на Конгреса имат офиси както във Вашингтон, така и в избирателния район, който представляват. Сенаторите, представляващи щати с население под 2 млн., разполагат с офис до 4800 кв. фута (1 кв. фут е равен на 929 кв. см), като максималната площ на офисите на сенаторите е 8000 кв. фута (на такива от щати с население над 17 млн. население).²⁸

Всеки член на Конгреса разполага със собствен щат от сътрудници. Например в Камарата на представителите един конгресмен разполага с 18 служители, а в щата на един сенатор сътрудниците са от 20 до 30 души.²⁹

Към посочените по-горе привилегии на сенаторите и членовете на Конгреса следва да се добавят и още някои държавни предимства (привилегии), които те получават освен трудовите си възнаграждения, а именно:

– **Годишни надбавки:** членовете на Конгреса получават годишни надбавки, които **покриват личните разходи за извършването на работата им.** Това включва разходи за офис, пътувания, стоки и услуги;

– **Здравеопазване:** конгресмените и сенаторите поръчват/заявяват застраховката си чрез обмен на Закон за достъпни грижи, като **72 % от техните премии са покрити от федерална субсидия.** А когато се пенсионира, те могат да имат доживотна здравна застраховка по Федералната програма за здравни обезщетения на служителите;

– **Пенсия:** след като служи 5 години, член на Конгреса има право на пенсия. Обезщетенията им за пенсиониране зависят от техния план, възраст и колко дълго са служили в Конгреса. **Член на Конгреса може да получава пълната си пенсия на 62-годишна**

²⁸ Вж. пак там.

²⁹ Вж. пак там, с. 340.

възраст или, ако е на 50-годишна възраст, с 20 години трудов стаж. Противно на общоприетото схващане, че те получават пълния размер на заплатата си при пенсиониране, това не е вярно. Те могат да придобият до 80 % от крайната си с заплата, въпреки че този висок процент е рядък;

– **Гаранция при смърт:** при смърт на член на Конгреса по време на служба **семейството му получава обезщетение в размер на годишната му заплата** под формата на семейни бонуси;

– **Безплатен паркинг:** конгресмените паркират безплатно и имат запазено място на ВИП паркингите на летищата, както и се възползват с предимство и отстъпки при полети.³⁰

Наред с всичко това в САЩ непрекъснато обръщат гръб на раздутите привилегии, поради което през 1994 г. на депутатите са забранени със закон в Сената³¹ всякакви възможни пищни трапези, скъпи излети, луксозни подаръци и др., които дотогава са приемани с нескрита охота и огромно удоволствие от своите ползватели.

Към началото на 2022 г. заплатите на американските висши политици са легитимирани и определени, както следва: Първо, **14 500 долара** (12 808 евро) е месечното възнаграждение на повечето американски **сенатори, конгресмени и делегати**, с което взимат общо 174 000 долара на година. Сред изключенията са председателят на Камарата на представителите (Конгреса) с 223 500 долара годишна заплата, както и председателят на Сената, лидерите на мнозинството и на малцинството в Конгреса и в Сената, които получават 193 400 долара на година. Второ, **21 780 долара** (19 238 евро) на месец взима **вицепрезидентът** на САЩ, което прави годишна заплата 261 400 долара. И трето, **33 300 долара** (29 414 евро) на месец, или 400 000 долара годишна заплата, получава **президентът** на САЩ. Към тях се добавят 50 000 долара на година за лични разходи, като храна и химическо чистене, както и необлагаеми 100 000 долара за пътуване. Конгресът отпуска 19 000 долара

³⁰ Вж. **The Salary and Benefits of U.S. Congressmen and Senators.** Indeed Editorial Team, February 23, 2021. [online]. <https://www.indeed.com/career-advice/pay-salary/congressman-salary>.

³¹ Вж. **В. „24 часа“**, 21.05.1994 г.

допълнително за официални президентски приеми и свързаните с тях разходи. Други предимства включват безплатен транспорт в президентската лимузина и хеликоптер. Президентът получава безплатно обзаведено жилище в Белия дом и допълнително 100 000 долара за неговото преустройство.³² Тук само ще вметнем, че тази регламентация е много строга, като редовно се следят и отчитат разходите, направени от държавници и политици под формата на отпуснати привилегии на властта.

2) Привилегиите в Канада

В дупалатния канадски парламент (Палата на общините и Сенат) са регламентирани няколко вида привилегии:

а) имунитет: депутатска неприкосновеност, според която парламентаристите не могат да бъдат арестувани или затваряни (в затвори) по време на граждански съдебни дела; по решение на съда по време на парламентарни сесии; не могат да се явяват на съдебни заседания като свидетели без санкция (разрешение) на ръководството на Палатата на общините и др.

б) възнаграждение (индемнитет): заплата за парламентарната дейност. Заплатата на членовете на Камарата на общините се преразглежда ежегодно. По данни от 1987 г. тя възлиза на **56 100 канадски долара годишно** (1 канадски долар = 0,77 щатски долара). Това значително надвишава средния годишен доход на глава от населението в Канада, който е 15 хиляди долара годишно. Освен това парламентаристите получават **годишна необлагаема надбавка в размер на 18 700 долара.**³³

Хазната покрива пътните разходи на депутата (което означава пътувания, свързани с изпълнение на служебни задължения, преди всичко до неговия избирателен район), **разходи за пощенска кореспонденция и телефонни разговори** от служебен характер. Депутатът **получава субсидия от 100 400 долара годишно за поддръжка на жилища и личен щат от служители** в Отава и своя избирателен район. Като цяло **издръжката на един член на Камарата на общините** понастоящем **струва на канадските данъкоплатци 300 000 долара годишно.**

³² Вж. В. „24 часа“, 15.02.2022 г.

³³ Вж. Парламенти мира... Цит. съч., с. 234.

Депутатът има право да ползва услугите на постоянния щат от служители на Камарата на общините, който достига 2000 души и включва юридически консултанти, експерти, чиновници, библиотекари, охранители, сервитьори и друг помощен и технически персонал. Нормалната работа на Камарата на общините са призвани да обезпечават различни видове служби – поща, печатница, медицински центрове, компютърни услуги, група преводачи, ресторанти, сервизи, фризьорски салони, салон за красота и др.

Бюджетът на Камарата на общините през 1987 г. възлиза на 167,5 млн. долара. За изпълнението му отговаря специален парламентарен орган – Комисията по вътрешни икономии (спестявания), създадена от камарата в състав от петима души. Тя включва четирима депутати, заемащи министерски постове, и говорителя на Камарата на общините като председател на комисията.³⁴

Редица депутати, заемащи различни длъжности в Камарата на общините и правителството, **получават допълнително възнаграждение към годишната заплата от 56 100 долара**. Така например министър-председателят получава 64 000 долара, останалите министри, говорителят и лидерът на опозицията – по 42 800 долара. Лидерът на Новата демократическа партия в Камарата на общините получава 25 800 долара; парламентарните помощници на министрите – 9400 долара; главните парламентарни организатори – 11 700 долара,³⁵ и т.н., и т.н.

Наред с изложеното като надбавка над заплатите си депутатите получават **средства за пътуване, които покриват не само личните им разходи за пътуване**, но и разходите за пътувания със служебна цел. Тези средства се изразходват с помощта на система, която определя по-скоро точки, отколкото парични ограничения, за да не се дискриминират депутатите, които имат по-високи пътни разходи, тъй като те пътуват отдалече или живеят в села. Нещо повече, депутатите също пътуват безплатно, докато семействата им получават половината от сумата за пътуване, ако не пътуват с депутата!?! А разходите за преместване също са покрити заедно с надбавка за вторично жилище в региона на националната столица.

³⁴ Вж. пак там, с. 235.

³⁵ Вж. пак там, с. 235 – 236.

Тази надбавка за жилища позволява на депутатите, които имат основно местожителство в района си, да искат максимум 28 600 долара за вторични жилищни разходи годишно. Това се разпада на приблизително 2383 долара на месец за разходи, като наемане на апартамент близо до парламента например.³⁶

3) Привилегиите в Япония

Конституцията и специалният закон за парламента (състоящ се от Палата на представителите и Палата на съветниците) предвиждат за депутатската дейност парично възнаграждение, което не трябва да бъде по-ниско от заплатата на най-високоплатения държавен служител. Ежемесечно депутатът на японския парламент получава 750 000 йени (5400 американски долара). Председателите на камарите и техните заместници получават 1,5 – 2 пъти повече.³⁷

Депутатът на японския парламент също се ползва с редица материални облаги и привилегии, като например **безплатно пътуване с държавните железници**, ако това е свързано с парламентарната му дейност. Ежемесечно му **се отпускат специални средства за служебна кореспонденция** и други видове комуникация по въпроси от обществен характер, на всеки депутат се отделя място в парламента за личен кабинет, прикрепен е и личен секретар. На председателите на камарите и на техните заместници се предоставят **специални жилища и автомобили**.³⁸

Един от значимите доходи на депутатите са паричните възнаграждения, получавани от лидерите на различните групи вътре в парламентарната фракция на определена политическа партия, а в някои случаи и директно от големи индустриални и финансови групировки за подкрепата на определен въпрос, обсъждан в парламента. Поради това членовете на японския парламент често са обвинявани в корупция и подкупи.³⁹

³⁶ Вж. **New MPs are getting up to speed in orientation. Here are some of the perks of the job.** Amanda Connolly, 29.10.2019. [online]. <https://globalnews.ca/news/6096243/member-of-parliament-expenses-allowances/>.

³⁷ Вж. **Парламенты мира...** Цит. съч., с. 578.

³⁸ Вж. пак там.

³⁹ Вж. пак там.

Има, разбира се, и допълнителни бонуси, които се предлагат на депутатите. Например те могат да изберат да получат: 1) безплатен пропуск за Японската железопътна линия, вкл. за Green Cars; 2) JR пропуск плюс талони за самолетни билети за три двупосочни пътувания на месец; или 3) талони за самолетни билети за четири двупосочни пътувания на месец. Плюс това всеки член на парламента може да получи 1 млн. необлагаема надбавка, известна като „*bunsho tsūshin kōtsu taizaihi*“ („бюджет за документи, комуникации, транспорт и настаняване) всеки месец **на обща стойност 12 млн. годишно**. Членовете на парламента могат да използват тази надбавка за своите официални дейности, но не са длъжни да представят разписки за нейното използване. Разбира се, те могат да спестят останалата част от надбавката, ако предпочитат, така че тя може ли да се разглежда като общ източник на необлагаеми доходи.⁴⁰

4) Привилегиите във Франция

Френският парламент се състои от две камари: Долна – Национално събрание, и Горна – Сенат. В него освен имунитета, който имат, френските депутати получават: финансова помощ, която им дава финансова независимост и покрива разходите, свързани с изпълнението на мандата (поддръжка на секретариата, пътувания, прием на избиратели). **Депутатската заплата се състои от две части: основна част, считана за действителна заплата; и допълнителна част, или заплата „за изпълнение на длъжността“**. Основната част не е определена в абсолютен размер, а като средна цифра между най-високите и най-ниските заплати на държавните служители от най-висока категория. Допълнителната част е една четвърт от основната заплата и зависи от участието на депутата в работата на неговата камара; удържките от тази част от заплатата са толкова по-големи, в колкото повече гласувания не е участвал депутатът. Това правило обаче рядко се прилага на практика. Освен това допълнителната част към заплатата може да бъде нама-

⁴⁰ Вж. **Power and money in Japanese politics**. Daisuke Akimoto. 16.02.2020. [online]. <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2020/02/16/commentary/japan-commentary/power-money-japanese-politics/>.

лена при дисциплинарни наказания (вж. по-долу). През 1985 г. например общата **годишна сума, начислена на френския парламентарист, е около 336 000 франка.**⁴¹

Значителни удръжки от депутатската заплата се правят за социално осигуряване, за парламентарната фракция; заплатите се облагат с данък общ доход, с изключение на 45 % от общата сума, които се считат за оперативни разходи. С други думи на облагане с данък подлежат 55 % от сумата. Народните представители **имат право на пенсия при навършване на 55 години**, освен ако не продължат да бъдат членове на парламентарната камара.⁴²

В срок 15 дни след встъпване в длъжност депутатът от долната камара на парламента е длъжен да представи в Бюрото на Народното събрание декларация за имущественото си състояние, съдържаща данни за размера на собственото му имущество, а при необходимост и общото имущество на съпрузите или имуществото, признато за неделимо в съответствие с разпоредбите на Гражданския кодекс. Бюрото гарантира тайната на получените декларации, както и на последващите промени, които при необходимост се съобщават от депутатите.

Депутатът подава нова декларация по предходните разпоредби не по-рано от два месеца и не по-късно от един месец преди изтичане на мандата му, а при разпускане на Народното събрание или прекратяване на мандата по каквато и да е причина, различна от смърт, – в рамките на следващите 15 дни. Бюрото на Народното събрание оценява промените в имущественото състояние на депутатите въз основа на декларации. Тази процедура има за цел да осигури „финансовата чистота“ на депутата за периода на неговата парламентарна дейност. Освен това френският парламентарист получава средства за поддържане на личен секретариат; за тези разходи той е отговорен. През 1988 г. всеки сенатор средно има трима, а всеки депутат – двама сътрудници. **Народните представители имат офиси в сградата на парламента, ползват спешна и безплатна телефонна връзка със своя избирателен район, безплатни или намалени тарифи за транспорт в страната, преференциално**

⁴¹ Вж. **Парламенти** мира... Цит. съч., с. 393 – 394.

⁴² Вж. пак там.

хранене в ресторанта на камарата. На разположение на парламентариста са превозните средства на службата на камарата за придвижване в Париж и неговите предградия. При пристигането си в парламента след избори или в резултат на смяната на пенсиониран парламентарист депутатът или сенаторът получава знаци за позицията си (трицветен колан и др.). Членовете на камарите на парламента не могат да бъдат награждавани с Орден на Почетния легион или да бъдат номинирани за следващата степен на този орден, военен медал или друго отличие, освен за военни подвизи или подобни действия.⁴³

Във френския парламент са регламентирани и някои други депутатски привилегии. **Здравни осигуровки:** върху основното заплащане и обезщетения на сенаторите от 85 200 евро годишно, което достига около 108 450 долара. Но сенаторите получават и още 74 880 евро (95 300 долара) годишно, за да покрият разходите си, свързани с работата, което прави общо 160 000 евро (203 000 долара). А това е доста повече от 136 600 евро (174 000 долара), които получават колегите им в Сената на САЩ, въпреки че американските парламентаристи имат на разположение отделен фонд за разходи за работа. **Пътувания със самолети и влакове:** сенаторите притежават карта, която им дава право на неограничени пътувания в първа класа с всеки от влаковете на държавната железопътна компания SNCF на Франция, като освен това получават и 40 безплатни полета с Air France до всяка точка на страната годишно. **Привилегии за семействата:** сенаторите получават и стипендия в размер на 90 576 евро годишно, за да плащат на служителите си, които според закона могат да бъдат всички, които притежават образователно-квалификационна степен „бакалавър“, вкл. семействата, приятелите или избирателите на депутатите. **Средства за техника:** поддържането на най-новите технологии, очевидно, е приоритет за сенаторите, които получават 5000 евро на всеки три години за закупуване на телефони и компютърно оборудване. **И последната привилегия:** съгласно френското законодателство всички сенатори имат право на възстановяване на разходи за разговори, пътувания

⁴³ Вж. пак там, с. 394 – 395.

с таксите и хотели, докато Сенатът заседава, вкл. се опрощават и прочутите скъпи пътни такси във Франция.⁴⁴

В интерес на истината ще отбележим, че от 2017 г. с приетия Закон за политическата етика⁴⁵ във Франция депутатите, министрите и кметовете могат да наемат членове на семействата си като помощници, съветници и сътрудници.

Но и това не е достатъчно, защото с присъщата им „брилянтна изисканост“ френските депутати консумират изключително първокачествени френски вина в бляскавия парламентарен ресторант на четворно по-ниски цени(!?!), след което отново продължават своята изнурителна дейност на специално изготвените за тях луксозни кресла⁴⁶ (независимо че повечето депутати са изгубили отдавна контрол върху теглото си...).

Що се отнася до привилегиите на френския президент, те са регламентирани със закон от 1955 г., според който държавният глава **получава 6000 евро пенсия и 14 000 евро на месец като пожизнен член на Конституционния съвет** (тези суми са без удръжките); **обзаведен държавен апартамент с двама души обслужващ персонал; служебна кола с двама шофьори; двама полицаи за денонощна охрана; и седем сътрудници за текущи дела.**⁴⁷ Тези привилегии, макар че наподобяват други подобни предимства на държавни глави в развития Западен свят, непрекъснато са обект на критики и недоволство от страна на населението...

5) Привилегиите във Великобритания

Известно е, че английският парламент се състои от две камари – Камара на общините и Камара на лордовете (перовете), в зависимост от което са регламентирани следните депутатски привилегии.

Член на парламента получава **заплата от 22 548 фунта стерлинги годишно** (възнаграждението се изплаща от 1911 г.). Освен това той получава **допълнителни плащания в размер на 27 140 фунта стерлинги годишно** за поддържане на офис, секретар (или

⁴⁴ Вж. **Top five 'luxurious' perks of French senators.** Joshua Melvin. 26.09.2014. [online]. <https://www.thelocal.fr/20140926/French-senators-perks-pay-luxury/>.

⁴⁵ Вж. **В. „24 часа“**, 4.08.2017 г.

⁴⁶ Вж. **В. „Стандарт“**, 26.04.1996 г.

⁴⁷ Вж. **В. „Труд“**, 23.12.2019 г.; **В. „24 часа“**, 11.05.2017 г.

секретари), научен сътрудник (като правило това са висококвалифицирани специалисти, завършили университети). През 1985 г. общият брой на секретарите и научните сътрудници е 1210. На депутата се възстановяват пътните разходи, направени при пътувания между Лондон, местоживеенето му и избирателния район при изпълнение на парламентарните му задължения (това включва и пътуванията на съпругата и непълнолетните деца). Депутатът има право на безплатни телеграфни, телефонни и пощенски комуникации по отношение на онези райони, които са извън Големия Лондон (до 7000 фунта стерлинги годишно). Плаща му се също така и хотелското настаняване.⁴⁸

Много важен за британския парламент е въпросът за „частните интереси“ на членовете на парламента. Някои народни представители напускат основната си работа или професионална дейност, а много я запазват и работят на непълно работно време. Парламентаристите поддържат тесни взаимоотношения с групи за натиск и лобистки организации. Правилникът на парламента не изключва подобни връзки, но предвижда необходимостта от докладване в камарата за работата на депутата за такива организации и за заплащането за нея.⁴⁹

През 1975 г. Камарата на общините установява задължителна регистрация на „интересите“ на депутатите. Съгласно тази система от депутата се изисква да информира камарата за всеки финансов интерес или друга материална изгода, която има, за което може да се смята, че влияе на неговото поведение, реч и гласуване в парламента. Списъкът включва информация за: платена длъжност „директор“ или друго платено място на работа; заявление за финансова подкрепа в качеството му на член на парламента; пътуване в чужбина като народен представител, освен ако не е платено лично или с публични средства; всички плащания и материални облаги, получени от чуждестранни правителства, организации и физически лица; земя или имот на значителна стойност; имена на дружества, в които депутатът притежава дялов капитал над 1 %. Подкупването

⁴⁸ Вж. **Парламенти** мира... Цит. съч., с. 97 – 98.

⁴⁹ Вж. пак там.

на народен представител за работата му в камарата се счита за нарушение на парламентарните привилегии.⁵⁰

Камарата на общините претендира да действа като съдия по въпроси, свързани с нейните привилегии, а правилата за парламентарните привилегии представляват т.нар. „общо право на парламента“. Под „парламентарни привилегии“ се разбират правата, които има Камарата на общините като цяло и всеки депутат поотделно. Парламентарните привилегии включват свобода на депутатите от арест, свобода на словото в парламента, а също и право на достъп до кралицата, което принадлежи на Камарата на общините като цяло. Правото на установяване на привилегии принадлежи изключително на самите камари.⁵¹

Специфичното за финансовите привилегии на английските парламентаристи е, че те се разходват според специално изготвен бюджет, предназначен само за парламентарни цели. Това произтича от обстоятелството, че е въведен в действие Кодекс за поведение на депутатите и т.нар. „7 принципа на обществения живот“ (Етически кодекс), според които са регламентирани и средствата за привилегиите на публичните личности (вкл. и депутатите). Така например средствата, които се полагат на членовете на парламента, се разделени в няколко категории.

– **Наемане на персонал** – парламентарните представители разполагат с бюджет за наемане на персонал, който да им съдейства за изпълнението на служебните им задължения. (Могат да наемат и асистенти, които да ги подготвят за речи, въпроси, изказвания, срещи и интервюта.)

– **Разходи за офиса** – това е второто най-голямо перо, което изисква най-много пари.

– **Настаняване** – всички 554 депутати имат две местоработи – избирателния район, от който са, и столицата Лондон. Заради това и разходите, които са свързани с настаняването, нямат точно определен бюджет, но депутатите могат да наемат жилище, да плащат сметки, да отседат в хотел и т.н. Ако обаче притежават имот, нямат право да се възползват от тази възможност.

⁵⁰ Вж. пак там, с. 99.

⁵¹ Вж. пак там.

– **Транспорт** – разходите за пътуване на народните представители се поемат от държавата. Предвиден е също и бюджет за съпругата, партньора или децата, които да пътуват заедно с депутатите, за да се грижат за семейството. Въпреки че има правила относно видовете пътувания, които депутатите могат да предприемат, бюджетът за транспорт не се ограничава и парламентаристите нямат лимит колко пъти могат да се движат между Лондон и избирателния си район.

– **Инвалиди и сигурност** – депутатите могат да се възползват от предвидените в бюджета средства за хора с увреждания и за сигурност, защото бюджетът за хората с увреждания осигурява финансиране в подкрепа за нуждите им като народни представители със специални потребности и увреждания, като така им помага да изпълняват своите отговорности по Закона за равенството. И друго – бюджетът за сигурност предвижда финансиране на разходите за мерки за сигурност, които се препоръчват от полицията, за да запази депутатите, служителите и техните семейства.⁵²

Важна особеност е и това, че във Великобритания на депутатите се дават бюджети за разлика от други държави, където се ползват надбавки. Наред с това на депутатите не се дават пари предварително, защото те получават пари от бюджета, след като са представили документи или доказателства за проверка на разходите. **Ако народният представител похарчи повече от бюджета си, той трябва да изплати парите от собствения си джоб, или ако има извънредни обстоятелства, може да кандидатства за допълнително финансиране.**⁵³ И, разбира се, всички публични средства, похарчени от народните представители, се публикуват, за да се гарантира, че всеки може да види как депутатите харчат публични пари.

Във Великобритания, както и в други демократични държави стриктно с фиксирани възнагражденията на политическия елит, а именно: 1) **6827 паунда** (8157 евро) на месец е основната **депутатска** заплата в долната камара на британския парламент, или около 81 932 паунда на година, като последното ѝ увеличение е през 2020 г. Освен това депутатите имат право на държавни надбавки за офис

⁵² <https://www.theipsa.org.uk/what-do-mps-spend-public-money-on>

⁵³ Вж. пак там.

в избирателния район и сътрудници, както и за наем на жилище в Лондон; 2) **12 459 паунда** (14 886 евро) месечна заплата добавят **министрите** във Великобритания към депутатското си възнаграждение и общата им основна заплата възлиза на 149 437 паунда годишно. На британските депутати е разрешено да упражняват и втора работа, но трябва надлежно да декларират приходите от нея; и 3) **13 100 паунда** (15 652 евро) на месец е възнаграждението на британския **премиер**, т.е. той получава най-малко 157 372 паунда годишно. Тази заплата е допълнителна към депутатското му възнаграждение.⁵⁴

Както може да се предполага, в Англия **кралското семейство** е заобиколено от **богатство и привилегии**, за които повечето хора могат само да мечтаят. Там членовете на **кралската фамилия се издържат от т.нар. „Суверенен фонд“**, в който годишната сума се предоставя изцяло от **държавата (правителството) и който покрива всички разходи за пътуване, охрана, персонал и ремонти на кралските палати**. Според авторитетния вестник „Сън“ огромно богатство на кралицата (около 1,6 млрд. лири), до голяма степен натрупано от данъкоплатците (според закон, приет от премиера У. Чърчил, тя не е плащала данъци 40 години, струващо на хората приблизително 900 млн. паунда), набъбва инвестиционния ѝ портфейл на около 500 млн. паунда. Така например, ако **през 2010 г. за посочените кралски разходи държавата плаща само 7,9 млн. паунда, то през 2019 г. тази сума нараства до огромните 82,8 млн. британски лири годишно**.⁵⁵ Освен това благородната и състрадателна кралица през 2019 г. за пореден път увеличава възнаграждението на обслужващия персонал, от което се облагодетелстват 400 верни царедворци в Бъкингамския дворец, замъка Уиндзор и именията Балморал и Сандрингам. И това при условие, че в трудовите договори с персонала са регламентирани редица „лакейски“ привилегии за сметка на държавата: безплатни стаи, безплатен сапун, „право“ да се допива виното и другите напитки от нескончаемите къорсофри и държавни банкети⁵⁶ и т.н., и т.н. Ето на това му се вика „Роди ме, майко, с късмет, па ме хвърли на дворцовата смет“.

⁵⁴ Вж. **В. „24 часа“**, 15.02.2022 г.

⁵⁵ Цит. по: **В. „Телеграф“**, 25.10.2019 г.

⁵⁶ Вж. пак там; **В. „Телеграф“**, 28.08.2019 г.

6) Привилегиите в Германия

Германският парламент се състои от две камари – Бундестаг (долна камара) и Бундесрат (горна камара), като е необходимо да се изтъкне, че горната камара не е представителна институция въпреки нейното участие в реализацията на основните парламентарни функции. В зависимост от това в чл. 46 от Конституцията на Федерална република Германия се регламентират следните привилегии:

„(1) **Никой народен представител не може да бъде преследван по служебен или съдебен път или привлечан под отговорност по друг начин извън Бундестага поради гласуване или изявление, направено от него в Бундестага или в някоя от неговите комисии. Това не важи за клеветнически обиди.**

(2) **Заради деяние, за което е предвидено наказание, народен представител може да бъде подведен под отговорност или арестуван само с разрешение на Бундестага, освен ако не е арестуван при извършване на престъплението или на следващия ден**⁵⁷ *(подчертаното е мое – Г. М.)*. Друго – според чл. 48 (3) **народните представители имат право на съответното обезщетение, гарантиращо тяхната независимост. Плюс това те имат привилегията (правото) на безплатно ползване на всички държавни транспортни средства, като това право се урежда с федерален закон.**⁵⁸ И последно, в конституцията специално са узаконени привилегиите на **съдиите (чл. 97 (2) при промяна на структурата на съдилищата, защото безусловно е записано, че им си запазват пълните възнаграждения (заплати)**⁵⁹ независимо от характера и мащабите на съответното реструктуриране в рамките на държавата.

Тези конституционно регламентирани привилегии на германските депутати в Бундестага могат да се подкрепят с още няколко статистически факта: 1) по отношение на депутатските доходи: **непрекъснато увеличаване на заплатите от 11 300 евро**

⁵⁷ **Основен закон на Федерална република Германия.** София: Св. Кл. Охридски, 2019, с. 31.

⁵⁸ Вж. пак там, с. 32.

⁵⁹ Вж. пак там, с. 71.

(1994 г.) на 16 000 евро за месец през 2000 г.;⁶⁰ 2) по отношение на компенсациите и надбавките: 6000 евро на всеки народен избраник (освободени от данъци) за покриване на текущите разходи на депутатите; фонд от почти 13 000 евро на всеки депутат за издръжка на помощния персонал от множество сътрудници и секретарки; безплатна депутатска квартира, офис, телефон, компютър и кола с шофьор (може да се ползва по всяко време)⁶¹ и др.

Подобно на други европейски ръководители със специални привилегии при пенсиониране се ползва и **германският канцлер**. Тези привилегии са установени със закон и дават следните изгоди на ексгерманските канцлери: 25 000 евро пенсия за три месеца след напускането на поста и 15 000 евро пенсия до края на живота; право на лична охрана и служебна кола с шофьор пожизнено; държавен офис в сградата на Бундестага с двама съветници и секретар и др.⁶² Интересното тук е обстоятелството, че парите за пенсиите се полагат по правилник, а за следващите 21 месеца половината се получават под формата на обезщетение. Всъщност това е и законодателното различие относно привилегиите на канцлера спрямо други европейски висши ръководители.

7) Привилегиите в Италия

В двукамарния италиански парламент, състоящ се от Камара на депутатите (долна камара) и Сенат (горна камара), съществува ясна конституционна регламентация на допустимите привилегии и изгоди на народните представители.

Три основни компонента има правният статут на народния представител: 1) неотговорност на народния представител за действия, предприети от него при изпълнение на функциите му; 2) депутатски имунитет; и 3) възнаграждение. Изброените парламентарни прерогативи не са лични привилегии на народния представител: той не може да се откаже от тях, тъй като са установени като гаранции за надлежното изпълнение на функциите му и за независимостта на мандата му.⁶³

⁶⁰ Вж. **В. „Стандарт“**, 26.04.1996 г. (сумите в статията са дадени в марки и приравнени в евро от автора).

⁶¹ Вж. пак там.

⁶² Вж. **В. „24 часа“**, 28.08.2021 г.; 4.12.2021 г.

⁶³ Вж. **Парламенти** мира... Цит. съч. ,с. 199.

Народни представители съгласно същия чл. 68 от Конституцията не могат да бъдат привлечени към наказателна отговорност без санкция на съответната камара. Имунитетът се разпростира и до арест или други мерки за ограничаване на личната свобода, както и личен обиск или претърсване, с изключение на случаите на задържане под стража. За всяко процесуално действие, свързано с ограничаване на свободата на депутата (сенатора), се изисква отделна санкция на камарата.

Другата привилегия се отнася до възнаграждението на членовете на парламента, което не е заплата в обичайния смисъл: то не подлежи на удържки, включва средства за секретарски и представителни разходи, облага се с данък върху доходите в размер само на 4/10 от общата сума. Всъщност парламентаристите са приравнени към държавните служители, за които е установена единна система на заплащане. **Членовете на италианския парламент получават възнаграждение, равно на заплатата на председател на отдел на Върховния касационен съд. За сравнение: министрите, които са приравнени към магистрати с най-висока квалификация, получават около 20 % повече от парламентаристите.** Нещо повече, същите насоки важат и за други плащания и обезщетения (командировъчни, хотел и др.). Парламентаристите нямат право на държавен автомобил, но се ползват от правото на безплатно пътуване с влак.⁶⁴

Държавните служители, избирани в парламента, трябва за времето на парламентарния мандат да постъпват във временния резерв без заплащане. Съгласно чл. 38 от Конституцията, бидейки в запас, те не могат да бъдат повишавани в длъжност на държавен щат, освен за дългогодишна служба. След изтичане на мандата те трябва да бъдат възстановени на предишната си месторабота без загуба на приходи и стаж. И последно възнаграждението, което надвишава средната заплата около 2,5 – 3 пъти, като правило не е достатъчно депутатът да поддържа собствения си щат от служители, така че мнозинството прибегва до групови офиси, създадени със средства, получени от групи под формата на държавно финансиране на политически партии, и до спомагателните служби на камарите.⁶⁵

⁶⁴ Вж. пак там, с. 200.

⁶⁵ Вж. пак там, с. 201.

Тази регламентация на привилегиите не италианските парламентаристи обаче няма перманентен характер, защото, макар и на приливи и отливи, все пак подлежи на промяна, която ще илюстрираме с няколко допълнителни факта и данни за следните три периода:

– **1995 г.**

Към тази година **заплатата на парламентариста** достига 17 млн. италиански лири (над 10 000 долара); компенсират се всички възможни разходи – за път, жилище, хотел, телефон, секретарки, помощници и т.н. За целта на депутат се изплащат 4 млн. лири за жилище и храна в Рим (вкл. и на тези, които са жители на столицата); 4,5 млн. лири за заплати на помощник (забранено е на тази длъжност да се назначават роднини); 2 млн. лири за такси срещу представена фактура от таксиметров шофьор. И ето, депутатът получава още 10 млн. лири отгоре!!!⁶⁶

Пенсията на народния избраник зависи от трудовия му стаж в парламента, но пък са му достатъчни само 6 месеца, за да може на старини да разчита твърдо на 1000 долара на месец, а ако е изкарал няколко парламентарни мандата, то пенсията му реално става около 10 000 долара.⁶⁷

Храната на депутатите в двата ресторанта (по един в двете камари) е изключително качествена и на много „високи“ цени, като 10 долара е цената на т.нар. „бърз обяд“, докато най-скъпо – 20 долара, струва обилният обяд от няколко ястия и предястия, които, кой знае защо, наричат „среден“!⁶⁸ Тук и най-елементарната сметка показва, че дори и 30 дни да се храни един депутат в парламентарните ресторанти, това не би му струвало повече от 1000 – 1200 долара (при над 10 000 долара заплата).

– **2015 г.**

През тази година италианският парламентарист е зарадван с още привилегии, но този път в евро: **10 345 евро месечно възнаграждение** (след удръжките става 5246); 3503 евро на месец под формата на дневни за пребиваване в столицата; 3690 евро месечно

⁶⁶ Вж. **В. „Стандарт“**, 26.04.1996 г.

⁶⁷ Вж. пак там.

⁶⁸ Вж. пак там.

за т.нар. „упражняване на мандата“ (наемане на сътрудници, консултанти, експерти и т.н.), от които половината се изплащат безвъзмездно, а другата половина – срещу оправдателни документи; 3098 евро на година за провеждане на телефонни разговори; между 3323 и 3995 евро за разстояние над 100 км от дома на депутата до най-близкото летище и респективно от летището до двореца, където се провеждат заседанията; безплатна карта на всеки депутат за движение по автомагистралите и пътуване с железопътния, морския и въздушния транспорт на територията на страната.⁶⁹

– 2020 г.

Привилегиите на италианските депутати през тази година продължават да нарастват, както следва: **18 800 евро на парламентарист**, като 10 435 евро от тях са заплати без никакви удръжки, други 3503 евро месечно са за дневна издръжка (независимо дали депутатът е от Рим или от провинцията); 1100 евро за такси в Рим; 3600 евро за други разходи; 100 евро месечно за телефон; безплатна абонаментна карта за всички видове обществен транспорт и магистрални такси. Но „чарът“ на италианските привилегии е в нещо друго: **след края на мандатите си председателите на долната камара продължават да ползват гратис секретарски услуги и офиси за още 5 години, а пък шефовете на Сената – 10, че даже и имат право на шофьор.**⁷⁰ Това са уникални привилегии (на шефовете), които почти никъде ги няма в демократичния свят (с изключение на президентите) и които изцяло се родят с тоталните облаги на техните предци от древната Римска империя. Или, както обикновено се казва, нищо старо не е забравено и нищо ново не е научено от дълговечната парламентарна политическа практика по света.

8) Привилегиите в Австрия

Според Австрийската конституция висшият законодателен орган в страната е двукамарният парламент, който си състои от Национален съвет (долна камара) и Федерален съвет (горна камара) и в който депутатите имат следните привилегии (и отговорности):

С принципа на свободен мандат е свързан и принципът на *идемнитет*: членовете на Националния съвет никога (т.е. дори

⁶⁹ Вж. В. „Дума“, 11.08.2015 г.

⁷⁰ Вж. В. „24 часа“, 23.09.2020 г.

след изтичане на срока на депутатския мандат) не могат да бъдат държани отговорни за гласувания при изпълнение на задълженията си, а за свое устно или писмено изразяване на мнение при изпълнение на депутатските си задължения могат да отговарят само пред Националния съвет.⁷¹

Статутът на членовете на австрийския парламент се характеризира също с *имунитет* (неприкосновеност). Членовете на Националния съвет могат да бъдат арестувани за извършване на престъпно деяние само със съгласието на Националния съвет, освен в случай на залавяне на мястото на престъпление. Съгласието на Националния съвет е необходимо и за домашни обиски на депутати.

Общите разпоредби относно индемнитета и имунитета се прилагат и за членовете на Федералния съвет. Последните през целия си мандат се ползват със същия имунитет като членовете на ландтага, от който са избрани. Но тъй като членовете на ландтага се ползват със същия имунитет като членовете на Националния съвет (чл. 96 от Федералния конституционен закон от 1920/1929 г.), горните правила се прилагат съответно за членовете на Федералния съвет. Точно този орган решава въпросите, свързани с имунитета на своите членове.

По подобен начин са регламентирани правата и задълженията и на членовете на федералното правителство.

Законодателството на Република Австрия предвижда реда и размера на заплащането за депутатска дейност и възстановяване на разходите, свързани с изпълнението на депутатските задължения. Тези въпроси се уреждат с **Общия закон за заплатите и пенсията на длъжностните лица от висшите органи на федерацията, приет през 1972 г.** (с последващи изменения). Такъв регламент се отнася за федералния президент, федералния канцлер и членовете на федералното правителство, държавните секретари, членовете на Националния и Федералния съвет, членовете на Федералния конституционен съд, председателя и заместник-председателя на Сметната палата и т.н.

⁷¹ В този пункт от изложението привилегиите на австрийските депутати са разгледани по: **Парламенти мира...** Цит. съч., с. 59 – 61.

Основната месечна заплата на член на Националния съвет е 50 % от заплатата на член на федералното правителство, а заплатата на член на Федералния съвет е 25 % от заплатата на член на федералното правителство. Законът предвижда бонуси към основната заплата до 25 % в зависимост от „прослужения стаж“ на депутатската дейност, от работата в комисии и тем под. Председателите на Националния и на Федералния съвет (и заместник-председателите на последния) имат бонуси към основната заплата до 90 %, а председателите на парламентарните партийни клубове – на 66 %. Освен това се предвиждат допълнителни надбавки за депутати, които имат постоянно местожителство извън Виена.

Общият размер на месечната заплата на „редови“ депутат от Националния съвет се колебае в средата на 80-те години от 48 до 62 500 шилинга. Членовете на Националния и на Федералния съвет имат право на безплатно ползване на железопътен, воден и автобусен транспорт, а също и на услугите на телекомуникационните оператори. Те получават възстановяване на разходите за спално място в железопътни вагони, на кораби, както и за самолетни билети, ако тези разходи са свързани с покани за заседания на камарите и техните комисии.⁷²

Може да се каже, че за парламентаристите са създадени много благоприятни условия, макар и без излишества, за изпълнение на техните задължения.

9) Привилегиите в Португалия

В еднокамарния португалски парламент – Асамблеята (Събранието) на републиката, ясно и точно са регламентирани правата и привилегиите като конституционни задължения. Така например в Португалия депутатът влиза в правомощията си при откриване на първото заседание на Асамблеята на републиката след общи избори, правомощията му се прекратяват при откриване на първото заседание на парламента след нови избори. Разбира се, това е общото правило. Правомощията на депутат могат да бъдат прекратени, разбира се, и предсрочно при определени обстоятелства.

⁷² Вж. пак там, с. 61.

За да упражнява правомощията на депутат като представител на народа той е надарен с редица права и пълномощия, като законодателството установява гаранции за неговата дейност. Депутатите имат право да участват във всички форми на парламентарната работа без изключение, да избират и да бъдат избирани в различни органи на парламента, да говорят открито по всеки въпрос от значение за живота на обществото или на отделни граждани, да изискват от правителството или който и да е държавен орган сведения, официална информация и материали, необходими за упражняване на депутатските им правомощия, да отправят питания до правителството относно дейността на самото правителство или държавната администрация, да изискват създаване на парламентарни анкетни комисии, да внасят проекти за промени в конституцията, да внасят законопроекти, проекти на резолюции и предложения за взимане на решения, както и да извършват някои други действия. В същото време трябва да се отбележи, че правото на законодателна инициатива на депутатите е донякъде ограничено. Така един депутат (точно както и парламентарна група и асамблея на автономна област) не може да внася законопроект, проекторешение или друг акт на парламента, който да предвижда намаляване на приходите или увеличаване на разходите, предвидени в държавния бюджет през текущата финансова година.⁷³

Депутатът се ползва с имунитет и не може да бъде задържан или арестуван без разрешение на Асамблеята на републиката, освен в случаите на извършване на престъпление, наказуемо със смъртна присъда или задържане на местопрестъплението. Ако депутатът бъде преследван и официално обвинен, Асамблеята на републиката взема специално решение дали депутатът да бъде освободен от мандата му или не с всички произтичащи от това последици за времетраенето на процеса, освен в случаите, когато е извършил престъпление, наказуемо със смъртна присъда. Изрично е предвидено в законодателството, че депутатът не носи гражданска, наказателна и дисциплинарна отговорност за участие в гласуване и изказвания при упражняване на депутатските си правомощия. Тази разпоредба е от

⁷³ Вж. пак там, с. 278.

голямо значение за осигуряване на депутата на ефективно и безпрепятствено изпълнение на неговите задължения.⁷⁴

Според чл. 161 от Португалската конституция **депутатът се ползва с отсрочка за военна служба, гражданска мобилизация и държавна служба, заместваща или допълваща военната служба, с право да пътува в райони с ограничен достъп, както и с право на свободно преминаване при упражняване на депутатските си правомощия, със специален паспорт при пътуване в чужбина и със специална лична карта в страната.** Депутатът има право да бъде освободен от служебна, обществена и частна дейност за целия период на упражняване на правомощията си. Времето за изпълнение на депутатските задължения се зачита за трудов стаж на лицата независимо от вида дейност, с изключение на дейност, която изисква постоянно лично присъствие на работното място. Ако депутатът е на временна държавна служба въз основа на закон или трудов договор, изпълнението на служебните му задължения се прекъсва до изтичане на мандата.⁷⁵

Законодателството съдържа специални разпоредби, свързани с паричното възнаграждение и материалното подпомагане на дейността на депутатите. Законът предвижда, че депутатът има право да получава месечно възнаграждение, равно на заплатата на държавните служители по специална скала, както и две допълнителни дотации – през юни и декември, всяка от които е равна на месечното възнаграждение. Трябва да се отбележи, че тази разпоредба само в общи линии гарантира правото на депутата да получава месечно възнаграждение. **Конкретният размер на месечното възнаграждение се определя от самата Асамблея на републиката и се променя периодично, което е породено от необходимостта да се отчитат доста високото ниво на инфлация и покачващите се цени.** През 1988 г. месечната заплата на депутата е определена на 161 800 ескудо (1 долар = 155 ескудо). Общият размер на възнагражденията, изплатени на депутатите за 1987 г., е 472 млн. ескудо, а ако към това се добавят всички **допълнителни плащания на де-**

⁷⁴ Вж. пак там, с. 279.

⁷⁵ Вж. **Конституциите** по света. София: Св. Кл. Охридски, 1994, с. 280.

путатите, тези за транспорт, представителни и други разходи, сумата ще нарасне на 910 млн. ескудо. Всъщност това е най-големият разход за издръжка на Асамблеята на републиката, който през 1987 г. възлиза на 3 407 000 ескудо. Втората по големина разходна позиция са сумите, разпределени на парламентарните групи (660 млн. ескудо). Най-малко разходи отиват за осигуряване на сигурността – 7 млн. ескудо, през същата 1987 г.⁷⁶

Допълнително възнаграждение се дължи на депутатите за участие в работата на комисиите. Депутатите, които са членове на комисии или временно заместват други депутати в тях, имат право на доплащане в размер на 1/30 от месечното възнаграждение за всеки ден работа в комисията, с изключение на дните, в които се провеждат пленарни заседания.

Освен това депутатите имат **право на възстановяване на пътните разходи**. Депутатите, живеещи извън столицата (Лисабон) и в прилежащите към нея области, имат право на възстановяване на командировъчните разходи за всеки ден участие в работата на пленарна сесия или заседание на комисия и за още един ден от седмицата. Депутатите, живеещи в столицата и в прилежащите области, имат право на възстановяване на командировъчните разходи в размер на 1/3 от сумата, предвидена за всички останали депутати, за всеки ден участие в работата на пленарни заседания или заседания на комисии. Право на възстановяване на пътните разходи имат и депутати, пътуващи в страната или в чужбина от името на Асамблеята на републиката.⁷⁷ И друго, депутатите имат право на безплатни пощенски, телеграфни и телефонни комуникации за сметка на Асамблеята на републиката.

Всички депутати имат установено право да използват транспорт, за да пътуват от Лисабон до мястото на живеене или до районите, от които са избрани, за сметка на парламента. При това те подават специално заявление. Такива депутати могат да ползват въздушен транспорт само веднъж седмично и само при прекъсванията на работата на Асамблеята. Възстановяването на разходите за ползване на автотранспорт се извършва по реда, установен за

⁷⁶ Вж. **Парламенти** мира... Цит. съч., с. 280.

⁷⁷ Вж. пак там.

държавните служители. Депутатите, избрани от райони, в които живеят емигранти (т.е. извън страната), имат право на трикратно безплатно ползване на транспорт по време на парламентарната сесия за посещение на тези избирателни райони.⁷⁸

Португалските депутати се ползват от най-изгодната система за социално осигуряване, приложима за държавните служители. В случай, че депутат предпочете осигурителната система по местоработата си, Асамблеята на републиката трябва да възстанови разходите, направени от стопанския субект.⁷⁹

Допълнителни надбавки в размер на 1/5 от месечното възнаграждение получават ежемесечно зам.-председателите на парламента и секретарите. Самият председател на Асамблеята получава определена сума за представителни разходи, равна на сумата, отпусната на министър-председателя. Той също има право да ползва и личен служебен автомобил.

Възнагражденията, получавани от депутатите, подлежат на облагане по реда, приложим за доходите на държавните служители.⁸⁰ Впрочем Португалската конституция е една от малкото европейски конституции, в които изрично са фиксирани и регламентирани в отделен самостоятелен член правата и привилегиите на народните представители в държавата.

10) Привилегиите във Финландия

За разлика от доста други европейски държави в еднокамарния финландски парламент съществува прецизна регламентация на правата и привилегиите, която, естествено, произтича от конституцията и законите на страната.

Парламентаристите се считат за представители на целия народ и затова не са длъжни да изпълняват волята на своите конкретни избиратели, техните поръчения. Те не могат да бъдат отзовани преждевременно от тези, които ги издигат и избират. Но на практика всички партии изхождат от необходимостта от редовни срещи на депутати от тези партии с избиратели, от прием на избиратели. За приемане на граждани и техните делегации в допълнителната сграда на парламента са обособени специални помещения.

⁷⁸ Вж. пак там, с. 280 – 281.

⁷⁹ Вж. пак там.

⁸⁰ Вж. пак там.

Депутатският имунитет е ограничен. За изпълнение на депутатските си задължения в парламента и извън него парламентарист не може да бъде преследван. Но в същото време според своя устав едускунтът (парламентът) може с 5/6 от гласовете на своите членове да вземе решение за изключение от това правило. През довоенния период нормата, позволяваща на квалифицираното мнозинство в парламента да търси отговорност от депутатите и да ги лишава от имунитета им, се прилага многократно не само за отделни депутати, но и за цели парламентарни фракции (всички, които не са съгласни с режима). През следвоенния период тази норма никога не се прилага.⁸¹

За дейността си в парламента депутатът получава годишно възнаграждение, чийто размер варира в зависимост от индекса на цените. Понастоящем **възнаграждението се равнява на годишната заплата на член на Държавния съвет (министър) от седма категория.**

Освен заплата, **на депутата се полагат и дневни пари, които варират от 30 до 50 % от дневната ставка в зависимост от местоживеенето му. Размерът на дневното възнаграждение се определя като 1/365 част от годишното трудово възнаграждение.** Ако парламентаристът живее на повече от 30 км от столицата Хелзинки, той има право на пътни от дома до сградата на парламента.⁸²

На народните представители се **възстановяват всички разходи, свързани с изпълнението на техните депутатски задължения.** Освен това на заплащане подлежи и издръжката на минимален брой сътрудници. Сред депутатските привилегии е и **преференциалното пенсионно осигуряване на депутатите.** То настъпва от по-ранна възраст – 60 години – в сравнение с гражданите, които не са депутати. Изчисляването на размера на пенсията, ако депутатът е бил народен представител най-малко две свиквания на парламента, се извършва на базата на депутатското възнаграждение. Преференциално пенсионно обслужване се полага и на семействата на депутатите. Специално възнаграждение се дължи на депутати, избрани за упълномощени представители на Държавната

⁸¹ Вж. пак там, с. 370.

⁸² Вж. пак там, с. 373 – 374.

банка. Пътуванията на депутатите в чужбина по поръчение на правителството или съответната комисия до заседанията на Северния съвет, както и на други международни или регионални организации, се заплащат отделно.⁸³

И най-накрая, във Финландия **всички членове на парламента пътуват безплатно с влакове, автобуси и самолети, както и с таксата,⁸⁴ когато вършат работа в столицата Хелзинки.**

Особено важно е да се отбележи, че, както вече споменахме, регламентацията на привилегиите на **финландските народни представители** е установена и с редица специализирани закони, каквито са: **Законът за депутатските възнаграждения** (1947 г.); **Законът за пенсиите на депутатите** (1967 г.); **Законът за пенсиите на семействата на депутатите** (1968 г.) и др. С тези нарочни закони, от една страна, се легитимират голяма част от депутатските привилегии, но от друга, те разширяват ползвателите на политически изгоди (роднини, семейства и т.н.), което не говори много добре за политическия елит, тъй като семействата на депутатите например нямат никакво участие в подготовката, обсъждането и приемането на законите (пък и в цялостната законодателна дейност на парламента).

11) Привилегиите в Нидерландия

В Кралство Нидерландия също е налице стройна регламентация на политическите привилегии, като това с пълна сила важи за кралската особа. В този смисъл **различните видове привилегии се узаконени в конституцията на страната, и по-конкретно в чл. 40: 1) Кралят получава годишно възнаграждение от държавата в съответствие с правилата, които ще се установят с акт на парламента.** Актът определя също така кои други членове на кралския дом получават възнаграждение от държавата и реда за получаването му; 2) **Възнагражденията, които те получават от държавата заедно с други облаги, необходими за изпълнение на техните задължения, се освобождават от лични данъци.** Освен това нищо, получено от краля или негов предпологаем наследник по наследство или като дарение от член на кралския дом, няма да се облага с

⁸³ Вж. пак там.

⁸⁴ Вж. <https://www.eduskunta.fi/EN/kansanedustajat/palkkiot-ja-kulukorvaukset/Pages/default.aspx>.

данък наследство, данък прехвърляне или данък дарение. Допълнително освобождаване от данъци може да бъде предоставено с акт на парламента; и 3) Законопроект, съдържащ нормативна уредба относно горните може да бъде приет от Генералните щати само ако най малко 2/3 от подадените гласове са в негова полза.⁸⁵

Макар и в по-телеграфен стил, в конституцията са уредени и привилегиите на членовете на Генералните щати (парламента), състоящ се от две камари (втора и първа). Тук в чл. 63 са регламентирани финансовите възнаграждения на настоящите и бившите членове на Генералните щати, както и лицата, издържани от тях, което е изяснено с акт на парламента.⁸⁶ А законопроектът по този въпрос може да бъде приет само ако най малко 2/3 от подадените гласове се изцяло в негова подкрепа (на законопроекта). В случая ще отбележим, че акцентът повече е съсредоточен върху узаконяването на различните кралски привилегии, вероятно защото и самата държава има монархическо устройство.

12) Привилегиите в Швейцария

Според установеното държавно устройство Швейцария е федеративна държава, чийто парламент (Федерално събрание) се състои от две камари – Национален съвет и Съвет на кантоните. Съгласно конституцията Федералното събрание осъществява върховната власт в държавата, поради което има и строга регламентация на депутатските права и привилегии.

Швейцарският депутат има имунитет (неприкосновеност). Съгласно федералния закон от 26.03.1934 г. никой депутат не може да бъде издирван или преследван за престъпление или правонарушение, извършено извън служба, освен ако няма писмено съгласие на депутата или разрешение на камарата, чийто член е. Това – едно. Второ, депутатът може да подлежи на превантивно задържане, когато съществува опасност от бягството му в чужбина или когато е заловен на мястото на престъпление. Но органът, който е разпоредил ареста на депутат, е длъжен в срок от 24 часа да поиска съгласието на съответната камара, освен ако самият депутат не е дал писмено съгласие.⁸⁷

⁸⁵ Вж. **Конституциите** по света. Цит. съч., с. 192 – 193.

⁸⁶ Вж. пак там, с. 196.

⁸⁷ Вж. **Парламенти** мира... Цит. съч., с. 448.

Ако бъде признат за виновен, депутатът губи депутатския си имунитет.

Традиционните права и привилегии на швейцарския депутат включват и освобождаването му от военна служба по време на заседанията на камарите. В Швейцария има специфична система за попълване на армията – гражданите периодично се призовават за военна подготовка.⁸⁸

Депутатите в швейцарския парламент имат право на възнаграждение, изплащано от федералната хазна на членовете на Националния съвет и от кантоните на членовете на Съвета на кантоните. Член на Националния съвет получава еднократна сума от 10 000 швейцарски франка годишно за представителни и технически разходи. Председателите на камарите получават допълнително 12 000 франка за тези цели. За разходи, свързани с връзки с чуждестранни парламентаристи, на парламентарните фракции се изплаща годишно еднократна сума от 5000 франка и допълнително по 1000 франка за всеки член на фракцията. Освен това всеки депутат получава приблизително 250 франка (от средата на 80-те години на миналия век; размерът на възнаграждението непрекъснато нараства, отчитайки нивото на инфлацията в страната и повишаващия се стандарт на живот) за всеки ден от заседанията на парламента. На депутатите се възстановяват пътните разходи. Редът за изплащане на възнагражденията на членовете на Съвета на кантоните се определя от кантоналното законодателство.⁸⁹

Разбира се, към заплатите на депутатите днес има годишна надбавка за разходи в размер на 30 000 швейцарски франка (към 1.01.2021 г.). Освен това президентът също получава допълнителни 12 000 швейцарски франка през годината на поста си. Това – едно. Друга привилегия е, че се покриват всичките телекомуникационни разходи (стационарни, мобилни телефони и широколен това връзка). И трето, всеки член на федералния съветник и федералния канцлер има право на официален държавен автомобил и служебен автомобил, като за лична употреба те се таксуват с 0,8 %

⁸⁸ Вж. пак там.

⁸⁹ Вж. Конституциите по света... Цит. съч., с. 56 – 63.

от новата стойност на автомобила на месец. А те получават и годишна карта за първа класа в железопътния транспорт.⁹⁰ Тези привилегии никак не са малко, поради което швейцарската федерация е въвела строг институционален контрол върху тях, вкл. и от страна на бдителното обществено мнение.

13) Привилегиите в Швеция

В зависимост от приетата конституция Швеция представлява парламентарна монархия, в която висш орган на властта е парламентът (Риксдаген) и държавен глава (крал), имащ предимно представителни функции. Особеното тук е това, че този парламент вероятно е единственият в Европа, който е приел **специален Закон за депутатските привилегии, както и специални предписания за реда на депутатските пътувания и начина на тяхното заплащане.** Така според конституцията и според този закон се реализира правното положение на шведските депутати, както и регламентацията на техните привилегии.

Участието на депутата в работата на парламента и неговите органи се разглежда не само като право, но и като задължение. Депутатът не може да бъде освободен от изпълнението на функциите си без съгласието на Риксдагена.

В шведския парламент депутатското възнаграждение е равно на заплатата, получавана от висшите служители на държавния апарат, – около 30 000 крони годишно. Освен това на депутата се заплащат разходи за кабинет, дневни при постоянно местоживеене извън столицата, компенсират се и пътните му разходи от дома до столицата, за пътувания из страната и в чужбина. Плюс това, ако пътуванията се извършват по указание на постоянна или друга комисия, тогава решението за заплащане на разходите се взема от тази комисия съгласувано с Конференцията при талмана (председателя на Риксдагена), а ако те се извършват по лична инициатива на самият депутат, тогава той трябва да получи съгласието на Конференцията при талмана. Членовете имат и други привилегии. Така например, **ако депутатът остане на поста най-малко**

⁹⁰ <https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council/tasks/from-election-to-departure.html>

три мандата, той има право на преференциална пенсия при навършване на пенсионна възраст, като се вземе предвид депутатското му възнаграждение.⁹¹

Депутатите са обезпечени с имунитет, т.е. с неприкосновеност, която обаче е ограничена. В същото време имунитетът засяга две страни на въпроса – неотговорност във връзка с изпълнението на депутатските правомощия и неотговорност за други действия на депутата. Освен това срещу депутат не може да бъде образувано наказателно дело във връзка с негови изявления или действия при изпълнение на депутатските му задължения. Никой не може да му пречи да пътува из страната. Решението за освобождаване от депутатски имунитет се счита за прието от парламента, ако за него са гласували най-малко 5/6 от депутатите, като въпросът се обсъжда предварително в Конституционната комисия на Риксдагена, която дава своето становище.⁹²

През последните няколко десетилетия на миналия век, та и досега, шведските депутати и политическият елит въобще в значителна степен променят своето отношение към привилегиите и тяхното масово използване. И колкото и странно да звучи за много народни представители по света, **Швеция предлага все по-малко лукс или привилегии на своите политици.** Защото например шведските министри и депутати вече пътуват в претъпкани автобуси и влакове точно както гражданите, които представляват. А политиките, които се осмеляват да харчат публични пари за пътувания с такси, вместо да се возят на влака, веднага попадат в заглавията на новините. Дори председателят на парламента получава карта за ползване на обществения транспорт, а **само министър-председателят има право да използва постоянно автомобил от гледна точка на сигурността.** Отделно **шведските парламентаристи живеят в малки апартаменти в столицата, където перат и гледят собствените си дрехи в общи перални.** Това може да изглежда оскъдно за такива изтъкнати хора, но всъщност е много по-добре отколкото преди, тъй като до края на 80-те години всички парламентаристи спят на разтегателни дивани в собствените си офиси. Нещо

⁹¹ Вж. **Парламенти** мира... Цит. съч., с. 517.

⁹² Вж. пак там.

повече, никой в обществения живот вече не печели неприлично голяма заплата: **заплащането на член на Риксдагена (парламента) е само около два пъти повече от това на учител в начално училище.**⁹³ И последно, в Швеция е възможно да се проследят разходите на министри, депутати и съдии; да се прочете декларацията за данъка върху доходите на премиера; да се проверят разходите на националния полицейски комисар или на главнокомандващия въоръжените сили; да се дава отчет за това как публичните агенции харчат данъчни пари; и да се наблюдават стриктно действията, движенията и официалните решения, взети от някоя от властите на кралството.⁹⁴

Очевидно, това е модерен западноевропейски модел на политическо поведение на управляващия елит, който не само е насочен против раздутите привилегии, но и следи за спазването на законността и реда в обществото, опирайки се на широката публичност, гласност и отчетност пред хората (на овластените лица).

И в края като противовес на шведските „рестрикции“ спрямо привилегиите ще изложим кратка таблица (*Таблица № 8*) с разходите и привилегиите в пет европейски държави през 2020 г.

Таблица № 8. Привилегировани разходи на депутатите в някои европейски държави (в евро)

№	Държави	Италия	Германия	Франция	Испания	Великобритания
Показатели						
1.	Общи годишни разходи на парламента	989 млн.	990 млн.	568 млн.	100 млн.	–
2.	Годишна издръжка на един депутат	1,6 млн.	1,4 млн.	–	240 хил.	–
3.	Месечни заплати	18 800	14 423	–	5329	7325
4.	Пенсии на бивши депутати	130 млн.	–	–	–	–

Източник: В. „24 часа“, 23.09.2020 г.

⁹³ Вж. **No perks for Swedish MPs.** Claudia Wallin. May 31, 2019. [online]. <https://mg.co.za/article/2019-05-31-00-no-perks-for-swedish-mps/>.

⁹⁴ Вж. пак там.

Видно е от представената таблица, че в някои национални парламенти изобщо не се притесняват да повишават годишните си разходи и набъбващите привилегии независимо от обществените призови за редуциране на тези държавни разходи. Очевидно, Швеция е малък оазис измежду перманентно увеличаващите се депутатски привилегии в Западна Европа, на чийто пример се гледа по-скоро с назидание, отколкото с одобрение.

14) Привилегиите в Европарламента

Би било интересно да се припомни, че Европейският парламент (ЕП) като основна законодателна институция на Европейския съюз (ЕС) до 1978 г. е формирана чрез излъчени европейски депутати от националните парламенти. Тази институция (ЕП) е носител на демократичното начало в рамките на институционалната структура на ЕС, тъй като представлява интересите не на държавите членки, а преди всичко на гражданите на тези държави членки. Затова без оглед на мястото, откъдето е избран един евродепутат, той представлява народите на държавите от ЕС в тяхната съвкупност, т.е. всички граждани на ЕС, а не само и единствено себе си.

Европейският парламент е смятан за най-демократичната институция в ЕС, защото от 1979 г. до сега евродепутатите се избират едновременно във всички държави от ЕС (за срок 5 години) на основата на общо, равно и пряко избирателно право при свободно и тайно гласуване на техните граждани. А съгласно чл. 14/2 от консолидирания текст на Договора за Европейския съюз броят на евродепутатите не трябва да надвишава 750 плюс председателя. Или, представителството на гражданите на държавите членки е регресивнопропорционално, т.е. колкото по-малък брой население има една държава, толкова по-малък е и броят на нейните представители в Европарламента.⁹⁵

⁹⁵ Вж. повече подробности във: **Георгиева**, Ем. Институциите на Европейския съюз. София: Минерва, 2010, с. 33 – 35; 41; **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 526 – 527.

Таблица № 9. Основни привилегии на евродепутатите

 <p>Обменен курс: €1=0,88 паунда=\$1,11</p> <p>Заплата</p>	<p>Средства за препитание</p> 	 <p>Пенсия</p>
<p>€8757 месечно (по данни от юли 2018) или €105 092 годишно без данъците. За сравнение британски депутат взема 90 250 евро годишно</p>	<p>€320 евро на ден за хотел, храна и „свързани разходи“, когато е в Брюксел или Страсбург по работа (само ако депутатът се регистрира в ЕП)</p>	<p>На 63 г. евродепутатите имат право на 3,5% от заплатата си за всяка година в ЕП до достигането на 70% от заплатата. Годишно могат да получават до 73 564 евро</p>
<p>Разходи за пътуване</p> <p>Възстановяват им се разходите за сесии на ЕП (срещу документ). Позволява се бизнес класа в самолет, първа класа във влак или по 0,53 евро на км с кола</p>	<p>Общи разходи</p> <p>€4513 на месец за офис в избирателния район, включващи наем, компютри, телефони и събития (не се изисква документ)</p> 	<p>Преходни плащания</p> <p>След приключване на мандата им, на евродепутатите се полага по една месечна заплата за всяка прослужена година (с лимит 2-годишна заплата). Възлиза на до €210 184</p>
<p>€4454 годишно се полагат за пътуване извън родината на евродепутата, плюс 24 връщания в страната му</p>	<p>Бюджет за служители</p> <p>€24 943 месечно за наемане на лични асистиенти</p>	<p>Други</p> <p>Достъп до коли и офиси в Брюксел и Страсбург за работа. Възстановяват им се 2/3 от медицинските разходи</p>

Източници: European Parliament, Euronews

Снимка: Getty Images

© GRAPHIC NEWS

Източник: В. „Труд“, 12.09.2019 г.

Въз основа на това в един вътрешен документ на Европейския парламент под наслов „Практическо ръководство за члено-

вете на ЕП“ подробно са регламентирани под формата на привилегии всички финансови харчове на евродепутатите. Този документ от 2009 г. изравнява заплатите и привилегиите на всички парламентаристи (дотогава не е така), при условие че депутатът отбелязва присъствие от най малко 4 часа на ден. В зависимост от тези правила в значителна степен се подобряват възнагажденията и привилегиите на евродепутатите, което ще илюстрираме с данните от Таблица № 9 в настоящия текст.

И с просто око е видно, че евродепутатите са сред най-високоплатените политици в света, получавайки много допълнителни средства (привилегии) върху немалките си месечни заплати. Това обаче са само т.нар. „**основни привилегии**“, с които всеки един евродепутат криво-ляво поддържа своя месечен масраф, сновейки в „политическия триъгълник“ родина – Брюксел – Страсбург. Другите, или „**вторичните, евродепутатски привилегии**“ осигуряват на депутатите редица предимства по време на мандата, защото: могат да летят в икономична класа, а да им възстановяват сумата като за по-скъп билет; могат да регистрират съпруги и деца като сътрудници с тлъсти заплати; могат да гуляят с приятели в луксозни ресторанти, а сметката да се поема от данъкоплатците; могат да са членове на допълнителни пенсионни фондове за евродепутати по схемата „1 евро, внасяно от депутат, но 2 евро за сметка на данъкоплатците“; могат да имат застраховка за рисковете на мандата, като се плаща само 1/3 от премията; могат да възстановяват от бюджета на ЕП 2/3 от медицинските разноски (става въпрос за действащи и пенсионирани депутати), като по този начин осигуряват и децата, и съпругите си, с които са във фактическо брачно съжителство,⁹⁶ и т.н., и т.н.

От такива позиции и без капчица завист ще надникнем в кесите на евродепутатите, като изчислим **каква е издръжката на нашите представители в ЕП** на базата на изнесените данни в представената таблица, при това само на „основните привилегии“ (според 1, 3, 4, 5 и 7 точка в таблицата): 1) **48 184 евро възнагаждения и добавки в евро за един евродепутат на месец;** 2) **578 208 евро**

⁹⁶ Вж. В „Труд“, 14.07.2009 г.; В. „Сега“, 19.07.2019 г.; В. „Труд“, 12.09.2019 г.

годишна издръжка на един евродепутат; 3) 43 654 704 евро годишна издръжка на 755 евродепутати; 4) 218 273 520 евро разходи за 5 години за 755 евродепутати; 5) 317 377 840 евро издръжка на 755 души за 5 години (вкл. и средствата от 210 184 евро за прослужени години); и 6) общо 535 651 360 евро за петте години на целия Европарламент, т.е. за всички избрани 755 депутати.⁹⁷ Тази колосална сума от половин милиард евро обаче също не е точна, защото тя не включва всички точки от основните привилегии, както и всички останали допълнителни привилегии, за които няма достатъчно достоверни цифрови данни. Затова само хипотетично ще предположим, че петгодишната издръжка на 755 души евродепутати варира от порядъка между 0,7 и 1,5 млрд. евро. Нещо повече, според някои последни данни **общият бюджет на Европарламента за една година вече е около 2 млрд. евро**, като от тези пари 20 % са предвидени за политически дейности, в които влизат и заплатите на евродепутатите, 34 % са за разходи за персонала, 6 % – за комуникации, и останалите – за други важни дейности...⁹⁸ Подобни цифри изобщо не са невъзможни, тъй като например според германския вестник „Ди Цайт“ **цялостната (годишната) издръжка на европейската администрация, в която работят повече от 33 000 души, е над 9 млрд. евро** (тук се включват чиновниците на всички институции в ЕС), като основната заплата на обикновените чиновници започва от 3600 евро и заедно с надбавките може да достигне 23 400 евро трудово възнаграждение.⁹⁹ От това можем да заключим, че **годишната издръжка на всички европейски институции (ЕП, Съвет, ЕК) струва на данъкоплатците на нашия континент минимум 10 млрд. евро на година**, което напълно обяснява небивалия интерес към евродепутатството и ев-

⁹⁷ Броят на евродепутатите е 754 (плюс председателя на парламента), тъй като няма механизъм, по силата на който Германия да се откаже от трима законно избрани депутати в ЕП, за да се изпълни изискването за максимален праг от 96 евродепутати. Броят на германските евродепутати е намален чак след 2014 г.

⁹⁸ Вж. В. „Труд“, 30.05.2022 г.

⁹⁹ Цит. по: В. „Сега“, 19.07.2019 г.

рократските длъжности в тези институции. И друго, не по-малко съществено нещо, което е особено „примамливо“ за кандидат-евродепутатите: **Европейският парламент е единствената институция на континента, която никой не може да проверява за извършените финансови разходи, тъй като това щяло да наруши свободата на този орган при приемане на неговите решения, част от които били поверителни.**¹⁰⁰ С този „аргумент“ е било отказано да се извърши проверка от европейския омбудсман през 2019 г., защото щяла да се наруши „тайнствеността“ на Европарламента, сякаш е масонска ложа, а не храм на демокрацията и публичността. Чудно ли е тогава, че напливът за евродепутатство през 5 календарни години непрекъснато се увеличава, без да се обръща кой знае колко внимание на личните, професионалните и политическите качества на съответните кандидати!...

След като направихме тази „представителна извадка“ за състоянието и приложението на политическите привилегии в 13 водещи западни държави и в Европейския парламент, ще резюмираме накратко част от най-съществените **изводи** за тяхното развитие през втората половина на XX в. (в т.ч. и досега).

Първият извод, който прави изключително сериозно впечатление, е, че **всички привилегии през разглеждания исторически период имат законен характер, тъй като са регламентирани в конституциите и законите на различните държави независимо от тяхната форма на управление или типа държавно устройство.** Това е огромно демократично завоевание на тези държави, защото за пръв път във вековната политическа история различните видове привилегии на управляващите елити са легитимирани официално. Дори в някои държави, каквато е Швеция например, е приет специален закон за привилегиите, докато в други, като Финландия, специално е регламентиран закон за депутатските възнаграждения.

Вторият извод произтича от обстоятелството, че всички демократични държави отделят **значителни бюджетни финансови средства за издръжка на своите политически елити и техния висок привилегирован статут.** Или, тук иде реч за поддържане на високо привилегировано материално благополучие както на депутатите,

¹⁰⁰ Вж. В. „Сеза“, 23.07.2019 г.

така и на техните семейства (в някои от държавите), осигуряващо им приличен жизнен стандарт за няколко поредни мандатни години (например във Франция депутатите се пенсионира на 55 години).

Третият извод се отнася до т.нар. „социални привилегии“, които ние не разглеждаме тук, но сме длъжни да отбележим тяхното мощно финансиране в границите на социалните и правови държави на Запад, които редовно получават множество парични средства за решаване на проблемите в тази сфера (помощи за безработни, образователни преференции, награждаване на военни, стимулиране на видни представители на науката, изкуството, културата и т.н.).

Четвъртият извод изцяло контрастира на предходния, тъй като се отнася до **прекомерното раздуване на депутатските привилегии**, в които се включват разни екстри за лична консумация, но за държавна сметка. Такъв е примерът с Франция и Великобритания, където се поемат разходите и на семействата на парламентаристите, което е недопустим лукс от каквато и да е гледна точка (вкл. се плащат държавни пари на гледачи на децата им). По подобен начин стоят нещата и във: САЩ – където материалните привилегии така са обсебили американските парламентаристи, щото всички те имат допълнителни материални (безплатни) изгоди – ползване на басейн, сауна, спортна зала, специална бръснарница, столова и кафетерия и пр.; Финландия – където депутатите се пенсионира на 60 години заради депутатския си стаж; Япония – където съществуват едни от най-големите надбавки, от порядъка на 1 млн. йени месечно на депутат, за извършване на представителни дейности, без да се представят документи за отчитане и т.н.

Петият извод директно визира **колосалните средства, които се отделят за поддържане на кралските особи** и техните семейства във Великобритания и Нидерландия, доколкото те са освободени от плащане на данъци на държавата. Това според нас е недопустимо в съвременния свят, защото е запазен рефлекс от феодалното минало и защото реално превръща целите кралски фамилии в паразитиращи политически тунейдци на „държавната софра“.

И последният извод пряко засяга десетилетното житие и битие на **Европейския парламент**, който бие всякакви възможни ре-

корди при използването на политически привилегии (вече говорихме за това). Този парламент **отдавна е надхвърлил всякаква поносима мяра като придобиване на едни или други привилегии**, които далеч и далеч надхвърлят неговите възможности и правомощия за работа (нека припомним, че ЕП няма право да приема закони). Поради това и от политическа, и от финансова, и от морална гледна точка десетките политически привилегии на тази институция реално трябва да се преосмислят и коригират в контекста на острите проблеми (и дилеми) на кризата на демокрацията в съвременния несигурен свят.

3. КРИЗАТА НА ДЕМОКРАЦИЯТА И ПРИВИЛЕГИИТЕ

Обективният критичен анализ на състоянието на демокрацията в съвременния свят ни подсказва, че моделът на демократичното развитие в цивилизованите държави се „прояжда“ от множество остри кризисни проблеми, които днес тотално тормозят целокупния социално-икономически и политически просперитет на силно развитите западни държави. Тези проблеми пораждат тежки кризи от най-различно естество – икономически, политически, социални и др., но една от тях е особено същностна – политическата. Поради това в контекста на темата за привилегиите нека разгледаме **причините и особеностите на демократичните политически кризи**, доколкото именно те могат да доведат (и довеждат) до глобални и регионални обществени катаклизми в световен мащаб.

3.1. Кризата, олигархиите и привилегиите

Между другото ще изтъкнем, че дебатите за кризата на демокрацията имат дълговечен характер, но особено силно те се развиват към края на ХХ в., вкл. и относно същността на това понятие. Ето например част от по-важните тези на учените, свързани с уточняване на понятието, систематизирани от Л. Морлино: „1) Каазе и Нютън говорят за „криза на демокрацията“ във връзка с разочарованието на гражданите от политическите партии, а оттук и с появата на антипартийни нагласи и нарастващо недоволство срещу ус-

тановения ред; 2) Фар и Пътнам използват термина „неудовлетворителна демокрация“, подчертавайки упадъка на способността на политическите субекти да действат в съответствие с гражданските интереси; 3) Нютън и Норис фокусират вниманието си върху парламента, съдебната система, въоръжените сили и полицията, както и върху публичната администрация; 4) Дела Порта насочва кризисния характер на демокрацията също към нарастващата липса на доверие в правителството и незадоволителното прилагане на закона в контекста на „вихрещата се“ корупция и др. По този начин се ерозират свободата и равенството в две направления: едното се отнася до разпространеното формално признаване на правата без грижи за изпълнението им; и другото – до признаване на социалните права без ефективно разпределение на средствата, което води до тяхното практическо неизпълнение.¹⁰¹

В този контекст съвременната криза на демокрацията поставя на преден план ред **изключително важни въпроси за бъдещето на самата демокрация, като: Достатъчно „демократична“ ли е съвременната демокрация?; Каква е ползата от демократичните избори, когато цели парламенти и правителства не подлежат на контрол от избирателите?; Наистина ли „народът управлява“ държавата, след като скандалите за корупция се низжат един подир друг, без някой да вземе мерки?; Действително ли всеобщото избирателно право е в състояние да гарантира политическото равенство в обществото?; Защо, макар и регламентирани, различните видове привилегии не само се разрастват, но и непрекъснато дразнят масовото обществено мнение?;** и т.н., и т.н.

На тези въпроси на модерната демокрация отговор дават много учени, политици и общественици, от както демокрацията съществува. Така например **Н. Бердяев** смята, че държавната власт никога не е принадлежала на хората; **Ал. Зиновиев** счита, че няма абстрактна демокрация, защото тя е форма на съвременния капитализъм; **Ф. Фукуяма** пророкува, че е дошъл „краят на историята“, а с това и заминаването на демокрацията; **С. Хънтингтън** обоснова тезата, че в бъдеще няма да има една универсална цивилизация, в

¹⁰¹ Вж. по-подробно: **Качеството** на демокрацията. – В: *Морлино, Л.* Анализ на качествата на демокрацията... Цит. съч., с. 54 – 56; 61.

която да доминира т.нар. „либерална демокрация“; **К. Крауч** говори за постдемокрацията, при която демократичните форми остават по местата си, но все повече се изпразват от съдържание поради модерните манипулативни техники на политическата реклама и маркетинга в политиката; **П. Розанвалон** твърди, че контрадемокрацията е демокрация на непреките власти и в този смисъл подпомага нейното развитие,¹⁰² и пр.

Следва обаче да посочим едно обективно обстоятелство за съвременната демокрация, което е доказано и изстрадано от социалната еволюция през изминалия ХХ в.: **въпреки изключителните постижения на обществата с високоразвита политическа демокрация и пазарна икономика едва ли може категорично да се твърди, че този тип общества имат някакъв, макар и относително цялостен и завършен социален характер. Напротив – те, модерните общества, по-скоро трябва да се схващат като много висок, но все пак моментен етап от развитието на човешката цивилизация.** Защото наред с несъмнените ценности на развитите държави (и общества) в тях се съдържат и такива „социални пороци“, като престъпността, корупцията, мафиотските структури и свързаните с нея кланове, потоците „пари“, трупани от нелегална икономика, и т.н., и т.н., които отдавна са хронични болести на модерната западна демокрация. Тези пороци, както и редица други проблеми, породени от несъвършенствата на глобалния икономически пазар, съставка на който е и политическият, позволяват на „разюздания капитализъм“ (Артур Шлезинджър) да „злоупотребява“ с политическата демокрация, уронвайки перманентно нейните фундаментални стълбове – всеобщото избиращо право, политическото представителство, свободата на избора и пр. По такъв начин корените на модерната представителна демокрация се лишават от жителните си сокове, тъй като т.нар. „пазарен капитализъм“ експлоатира демократичните ценности, „изяждайки“ плодовете, които самата демокрация е родила в паралелното си развитие с пазара като икономическа институция. Вероятно това

¹⁰² По-подробно по тези въпроси вж.: **Манолов**, Г. Въведение... Цит. съч., с. 289 – 296; **Янков**, Г. Политология (държавна публична власт). София: Стопанство, 2011, с. 67 – 69; **Крауч**, К. Постдемокрация. София: Св. Кл. Охридски, 2012, с. 29; **Розанвалон**, П. Контрадемокрацията. София: Изток – Запад, 2012, с. 20 – 21 и др.

кара известния френски социолог **Ален Турен** да подчертае, че режимите, които наричаме „демократични“, все повече и повече отслабват, подчинявайки се на изискванията на глобалния световен пазар. Така отстъплението на държавите – демократични или не, води до рязко намаляване на политическото участие и до **криза на политическото представителство**. **Избирателите вече не се чувстват представени и изразяват това, което ярко разобличава една политическа класа, която няма друга цел, освен собствената си власт, а понякога дори и личното обогатяване на собствените си членове**. И още: „Демокрацията – според Ал. Турен – не е цел сама по себе си. (...) Ако не съзнава своята роля да служи на индивидуалните субекти, демокрацията деградира до институционални механизми, които е лесно да бъдат поставени в служба на всемогъщите, на апаратите и на групите, натрупали достатъчно ресурси, за да наложат своята власт на едно общество, което не издига никаква преграда пред тяхното завоевателство“.¹⁰³

В резултат на това някои автори основателно говорят за развитие на **явлението синдром на демократичната умора** (електорално отсъствие, избирателен теч, свиване на партиите, административна неспособност, политическа парализа, провал пред избирателите, недостиг на кадри, натрапчиво налагане на имидж, хронична изборна треска, мъчителен медиен стрес, недоверие и безразличие към институциите и др.),¹⁰⁴ което, макар и неизяснено цялостно, осезаемо се проявява в много от западните общества.

За да бъдем още по-конкретни, ще кажем, че тази криза на политическото представителство никак не е изолирано явление в съвременния свят, защото по същество тя представлява **криза на самата демокрация, доколкото нейната представителност се е деформирала в управление на малцинствения политически елит (т.е. политическа олигархия)**, който практически е подчинен само на партиите, на бизнеса и на себе си (поне по време на съответния мандат)!!! В зависимост от това **управляващият елит е напълно свободен в своите политически действия, защото се намира в „ох-**

¹⁰³ Турен, Ал. Цит. съч., с. 154 – 155.

¹⁰⁴ Вж. Рейбрук, Д. ван. Цит. съч., с. 20.

раняемата зона на властовите имунитети“ и раздутите привилегии, докато икономическият елит е твърде силен, защото е бранен от „зоната на паричните капитали“, което абсолютно винаги води до преплитане между властта и собствеността. Всичко това рязко рефлектира върху непрекъснато намаляващата избирателна активност на електората и засилващото се недоверие в съвременните политически партии, и особено в техните умения да управляват според националните интереси.

Длъжни сме да подчертаем, че по същество тази криза представлява продължение на кризата на самата демокрация, доколкото нейната представителност се е деформирала в управление на малцинствения политически елит поради цяла група съществени причини: първо, водещо място в структурата на този елит заема политическата олигархия, която държи в ръцете си основните властови ресурси; второ, веднъж откъснал се от „снагата на народовластието“ (след изборите), политическият елит не подлежи на никакъв особено строг правен и социален контрол, въпреки че е „качен“ във властта всенародно и независимо от мощните граждански движения за натиск; трето, като част от т.нар. „държавен елит“ неговите политически представители ползват десетки привилегии и имунитет, даващи им възможност да извършват дейности, неподлежащи на юридически и съдебни санкции до края на мандатите (привилегия, която е валидна за депутатите в повечето държави); и четвърто, по силата на властовото си положение политическата олигархия винаги е поддържала тесни контакти с персони от висшите бизнес кръгове, т.е. с представителите на икономическата олигархия. По този начин се създават всички необходими условия за функционирането на т.нар. „дълбока държава“, която чрез неофициално координирана мрежа държи огромни административни, политически, финансово-икономически и медийни ресурси, насочвайки държавните дела според своите интереси независимо от легитимното (чрез избори) държавно управление.¹⁰⁵ Нещо, което по същество делегитимира държавното управление в полза на едни или други политико-олигархични елити.

¹⁰⁵ Вж. Тодоров, К. Завесата: големият брат. София: Изток – Запад, 2020, с. 91.

От такава гледна точка се налага да припомним позабравеното прозрение на прочутия френски мислител **Р. Арон**, който в книгата си „Демокрация и тоталитаризъм“ пише: **„Немислим е режим, който в известен смисъл да не е олигархичен.** В самата същност на политиката е решенията да се взимат не от, а за общността. (...) Някои от фактите (...) са неоспорими. Вярно е, че във всички общества решенията се взимат от малък брой хора. Вярно е също, че в съвременните демокрации олигархията притежава плутократични черти; притежателите на средствата за производство, богатите, финансистите упражняват пряко или косвено влияние върху тези, които управляват обществените дела. Тоест – заключава Р. Арон – демократията в много отношения е съвсем привидна, тъй като малцинствата често пъти в сянка взимат най-важните политически решения“¹⁰⁶. Това блестящо прозрение на големия западен учен изцяло се отнася за т.нар. „конституционно-плюралистични режими“ на Запад, абсолютно валидно и досега не само и не толкова защото никъде по света няма управление без олигархия (това е невъзможно), а преди всичко и най-вече защото **ни разкрива истинската (явната и прикритата) същност на модерните олигархии.** Или, както авторът обобщава, **малцинството, което упражнява политическата власт благодарение на изборните механизми, може да бъде едновременно и класата, която действително притежава икономическата власт** в обществата с демократични политически системи.

Стъпвайки върху тези задълбочени доводи (на Р. Арон) за олигархичното управление, може определено да се каже, че през последните няколко десетилетия във високоразвитите западни общества се наблюдава формирането на **нов синтез между политическата и икономическата власт, или качествено ново стъпало на интегритет между тези два типа власт.** Този синтез е „рожба“ на супермодерните технологии, на комуникационните иновации, на информационните интернет потоци и въобще на всичко ново в еволюцията на пазарната икономика днес и в много и много отношения съществено се различава от всички познати (и традиционни) в историята съюзи между политическите елити и едрия частен бизнес. И не само това. Някои учени, какъвто е **Улрих Бек**, основателно

¹⁰⁶ Арон, Р. Цит. съч., с. 75 – 76.

смятат, че големи държави – членки на ЕС, като Франция, Германия, Великобритания и Италия, не могат да бъдат смятани за пълноценни демокрации, тъй като почти половината закони, прокарани през техните парламенти, са просто преформирани директиви, издадени от Брюксел, Световната търговска организация и т.н.¹⁰⁷ Сиреч приемани са под силното влияние на елитния съюз между представителите на политическата и икономическата власт или на политикономическите олигархии. Принципно новото тук е възможно да се изрази чрез **два ярко отличителни и особено важни фактора: единият е следствие от бурното въвеждане на иновационните технологии на пазара, което принуждава всички предприемачи да търсят нови пазари за своите стоки, както и съдействие от управляващите елити с всички възможни средства и, разбира се, преди всичко с финансови; и другият е обратнопропорционален на първия и се свежда приоритетно до това, че висшите институции на властта и самата политическа система като цяло трудно се поддават на по-бързи промени, което пък обективно задържа правното (и институционалното) регулиране на изменящата се пазарна среда и следователно не отговаря адекватно на изискванията на пазара.**

Най-забележимият и характерен белег на тези елити, отличаващ ги от всички останали, може синтезирано да се формулира така: **„новите олигархични елити“ (политически и икономически), владеейки политическата и икономическата власт, до такава степен са се слели в едно единно цяло, щото техните общи интереси вече застрашават и „минират“ принципа на разделение на властите в държавата, защото те (елитите) чрез господството на властта и парите решително влияят както върху вземането на управленски решения, така и върху настроенятия на електората в избирателния процес.**

В резултат на всичко това един от критиците на капитализма – **Имануел Уолърстийн**, твърди, че при съвременната демокрация се развиват два противоположни стремежа, които водят до създаване на йерархии, а именно **стремежът за привилегии** и **стремежът за компетентно представяне**. Така според него йерархията на

¹⁰⁷ Вж. Бек, Улрих. Световното рисково общество. София: Обсидиан, 2001, с. 26.

привилегиите обаче се маскира като йерархия на компетентното представяне, което всъщност представлява огромна измама. Тоест това е йерархия, която е легитимна в ограничен кръг социални ситуации, но се прилага повсеместно и неподходящо в далеч по-широк набор от професионални и обществени ситуации, където всъщност трябва да се набляга на демократичните норми.¹⁰⁸ По този начин размерът на **привилегированите прослойки** като процент от цялото население значително нараства по време на еволюцията на историческия капитализъм. Освен това, доколкото **всички известни исторически системи са изградени върху йерархията на привилегиите**, то и светът, в който живеят привилегированите прослойки, като цяло е много по-добър от всички предишни общества във всяко едно отношение – образователно, здравословно, социално¹⁰⁹ и т.н., тъй като са част от управляващите елити. Или, става дума само за около 10 – 15 % от населението в отделните капиталистически държави, които ползват съответните привилегии, взимат реално участие в политическия живот на страните (приемат решения) и имат по-висок жизнен стандарт (влияние, авторитет и пр.) от останалата част от хората в обществата.

Разгръщането на подобен род негативни демократични процеси в съвременните държави реално довежда до **израждането на съдържателната (действената) демокрация в мнима, статична и абсолютно неефективна форма на управление, която проф. Д. Радев много точно определя като „фасадна“, или формална, демокрация**,¹¹⁰ тъй като служи за параван, зад който се развиват несанкционирани и в повечето случаи нелегитимни действия.

„Формалната демокрация затова е формална, защото в нея по изкуствен начин са привнесени белезите на класическата демокрация, без тези характеристики – много от които са основни начала и принципи – да са възприети като присъщо необходими и безусловни. Разликата между формалната и действителната демокрация е като разликата между животното и човека. И животното има външно същите белези като човека – тяло, глава, очи,

¹⁰⁸ Вж. **Уолърстийн**, Им. Исторически капитализъм. София: Катехон, Изток – Запад, 2022, с. 124 – 125.

¹⁰⁹ Вж. пак там, с. 127.

¹¹⁰ Вж. **Радев**, Д. Правна действителност и правен ред. Пловдив: ВУСИ, 2020, с. 129.

крайници, извършва определени движения, но му липсва най-важното – съзнанието, съзнателната дейност и разумната постъпка. Така е и при **формалната демокрация** – тя има **същите външни белези като класическата демокрация, но ѝ липсва най-важното – безусловните качества, присъщи на едно наистина демократично, правово подредено и справедливо общество. На формалната демокрация ѝ липсва именно справедливостта**, която и при Аристотел, и в наши дни има едни и същи стойности. Субстанцията на тази добродетел е всеки да получи заслуженото, независимо дали се отнася до материални, или духовни блага, наказание, други санкции, облаги, признание и т.н. Именно справедливостта като добродетел и принцип на правно организираното общество отличава културното правово общество от хаотичното и неподредено нискокултурно съвместно съжителстване между индивидите. А когато в едно общество липсва този същностен елемент на културния правен ред, тогава наистина хората си остават на нивото на индивиди, от които нищо не зависи. Тяхната трансформация в граждани не се извършва поради игнорирането им от държавния живот, независимо че на книга съществува принципът на народен суверенитет¹¹¹ (*подчертаното е мое – Г. М.*) – обобщава проф. Д. Радев. С други думи **формалната демокрация е онази своеобразна популистко-електорална, но могъща „машина“, чрез която вездесъщата политико-икономическа олигархия непрекъснато умножава своето влияние и печалби в обществото.**

Тези ярки тенденции в живота на развитите западни държави добре са уловени и илюстрирани от американеца **Лестър Търроу**, който в книгата си „Бъдещето на капитализма“ изрично **подчертава, че капиталистическите общества днес са конструирали такива политически системи, при които икономическото богатство може да се трансформира в политическа власт**, доказателство за което е и следният факт: в Сената на САЩ повечето от стоте сенатори са милионери, а освен това съществува перфектно работещ механизъм, даващ възможност на хора с политическа власт (но без богатство) да превърнат тази власт в реално свое богатство. Това е причината според Търроу изборите все по-често да се профанизират

¹¹¹ Вж. пак там, с. 133.

до степен на елементарни социологически проучвания, да се „въртят“ около тривиални въпроси, да зависят от „по-добрия“ външен вид на кандидатите...; а пък хората все повече и повече да разглеждат изборите като смяна на една група мошеници с друга група мошеници,¹¹² което, колкото и да е неприятно, за някои е реален факт в немалко държави по света.

Но господстващата роля на „новите малцинства“ в развитите цивилизовани държави оказва парализиращо влияние върху дейността на партиите като основни участници в демократичния политически процес. **Под натиска на партийните олигархии самите партии са принудени да провеждат такава политика, каквато им се налага от ръководното малцинство (на партията), която е съобразена с волята на „паричните повелители“ и е напълно адекватна на преплитащите се олигархично-корпоративни интереси.** Например това става чрез т.нар. „логролинг“, при който, за да запазят своето мнозинство в парламента, управляващите прибегват до купуване на подкрепата на определени малки групи, съхранявайки по този начин целостта на собствената си власт и единството на интересите на едрия капитал. Това явление може да се подкрепи и с думите на **К. Крауч**, който в контекста на тезата си за постдемократията категорично отбелязва, че когато мощните малцинствени интереси (т.е. олигархичните) стават много по-активни от обикновените хора, тогава те заставят политическата система да работи в тяхна полза, а пък политическите елити – да управляват и манипулират народните искания.¹¹³ По същество изключително успешно се прикрива съществуващата колаборация между политическите и икономическите олигархии при диктовката на дневния ред на обществото в угода на тези малцинствени групи. Така, по недвусмислен начин, много старателно се замаскирва пред обществеността **„покварата на демократичните олигархии (и елити)“**, които чрез своето мащабно „впиване“ във властта чрез скъпоструващ „брак“ с икономическите малцинства и възпроизвеждащите се политически привилегии по нищо не отстъпват на своите събратя от далечната Римска империя например.

¹¹² Вж. **Търоу**, Л. Бъдещето на капитализма. София: В. Люцканова, 2000, с. 375.

¹¹³ Вж. **Крауч**, К. Цит. съч., с. 28.

„Фактически при тези условия – пише **Ф. А. Хайек** – политическите партии стават почти само коалиции от организирани интереси, чиито действия се определят само от вътрешната логика на собствената им механика, а не от никакви общи принципи или идеи, по които има съгласие.“¹¹⁴ Така реално се осъществява **моделът на т.нар. „плячкаджийска политика“, при който понякога цели правителства и парламенти стават механични инструменти за прокарване на тяснопартийни и корпоративни групови интереси под ръководството на „новите олигархии“**. Практически това става посредством фундаментален **„управленски механизъм“**, който като вечен двигател никога не престава да задвижва едновременно четири възлови звена – интересите, клиентелизма, лобизма и корпоративизма, въз основа на които (скрито от обществеността) функционират висшите държавни институции.

При такъв „управленски механизъм“ много често се получава вторично израждане на политическата демокрация, защото самото **управление се превръща в „цивилизован диктат“ на партокрацията**. Така управлението по естествен начин се претрансформира от „управление на мнозинството в управление на малцинството“ (Д. Радев). В този случай изборното законодателство буквално служи само за формално възпроизвеждане на политическия елит, тъй като той (елиът) реално „приватизира“ народния суверенитет за своите политически цели на целокупния политически пазар. Защото на този пазар политикът предлага определена стока (обещания), срещу която получава привилегии, облаги, пари. Следователно парламентарното (партийното) управление не е непременно следствие от народния суверенитет, макар че в повечето случаи изцяло се свързва с него.¹¹⁵ Това е сериозна дилема пред съвременната демокрация, понеже грубо погазва идеите на принципа на парламентаризъм. И което е още по-неприятно, „приквещено“ между пазарното стопанство и липсата на правила, много често всеобщото избиращо право служи като

¹¹⁴ **Хайек**, Ф. А. Политическият ред на свободния народ. Том III. София: Св. Кл. Охридски, 1998, с. 29.

¹¹⁵ Вж. **Радев**, Д. Правна действителност... Цит. съч., с. 112.

оправдание за т.нар. „пазарна демокрация“, която обаче отдавна се е превърнала в същинска партокрация¹¹⁶ и която буквално обезсмисля същността на реалната (истинската, действителната) политическа демокрация.

Едно от най-очевидните доказателства за промененото отношение към политиката като към специфична сфера на човешката дейност е днешният облик, качествата и структурата на т.нар. **„управляваща класа“**. В условията на представителната демокрация (с присъщите ѝ пороци и недъзи) тази модерна класа, и особено челният ѝ отряд – олигархията, почти не се интересува от принципа „на ползу роду“, заменяйки го с егоистичното кредо „на ползу себе си“. Така е, защото поради структурните изменения в пазарно-икономическите отношения, водещи до всеобща „деидеологизация“ на социалните идеи (и до намаляване на влиянието на партиите), на преден план изниква **господството на организирани групи интереси**, при което „професията политик“ (М. Вебер) постепенно отстъпва място на занятието „политическо предприемачество“. Всичко това не само преструктурира ешелоните на политическата класа, която претърпява съществена еволюция от т.нар. „политици идеалисти“ към „политици бизнесмени“, „политици посредници“ и „политици кариеристи“, но и създава коренно различна социална представа за характера на **политическата дейност като за печеливш, доходоносен и проспериращ бизнес**.

Напоследък обаче тази водеща тенденция в политическия живот на развитите западни държави все повече и повече придобива катастрофални корупционни размери, което принуждава държавните мъже да признаят, че **„политиката, предназначена за гражданите“, се е изродила в „политика за печелене на пари“ от страна на самите политици**. Ето какво пише известният американски учен и конгресмен Н. Гингрич в своята остра критика за дейността на висшия законодателен орган в САЩ: „В Конгреса все повече се увеличава корупцията. Това е орган, в който политиката в името на парите разрушава и стеснява политиката в името на гражданите. Ние сме длъжни да възстановим самоуправлението като водещ принцип, и

¹¹⁶ Вж. пак там, с. 111.

то така, че по същество политиката да стане високонравствен бизнес. Първият и най-важен дълг на нашето поколение е да върнем целенасочеността и честността на политическия процес. Ние трябва да наказваме правонарушителите в политиката и правителството и да приемем такива закони, които най-после да сложат ред в изборителната и в лобистките системи, за да може политиката в името на гражданите да победи политиката в името на парите¹¹⁷.

Като споделяме загрижеността на видния американски конгресмен за опазване на политическите нрави (и морал) в Конгреса на САЩ, което между другото е проблем на всички демократични системи по света, все пак културно ще си позволим да възразим: **превръщането на политиката в бизнес, колкото и високонравствен да бъде той, при всички обстоятелства комерсиализира природата на политическата дейност, чиято най-дълбока същност е реализацията на „общото дело“, или осъществяването на всеобщите интереси във (и на) държавата и обществото.**

И най-сетне, всички тези фундаментални проблеми на съвременния Западен свят, които от десетилетия наред така и не получават справедливи социални решения, формират в масовото обществено съзнание вкоренени негативни представи, чиито измерения могат да се открият в два основни пункта – корумпираност на политиците и недоверие в държавните институции.

Трябва категорично да изтъкнем, че при първото измерение на негативните обществени представи в съзнанието на много хора **корупцията сред управляващите елити отдавна е станала неизбежен спътник на политическата дейност въобще**, доколкото е придобила патологични размери в десетки държави по света. Това дава основание на огромни маси хора да смятат, че щом си политик, не може да не си корумпиран, а пък на учените и специалистите – да говорят за развихрянето на „пазар на корупцията“ (в политиката),¹¹⁸ изтъквайки италианския „опит“ от 1992 г., където според някои обобщени данни само стойността на раздадените подкупи се равнява на около 3 – 4 млрд. долара.

¹¹⁷ *Political Finance & Lobby Reporter*, 27.01.1995.

¹¹⁸ Вж. подробната разработка на този феномен в моите книги: **Манолов**, Г. Политическият пазар. Том 1. Теории, техники, модели. Пловдив: П. Хилендарски, 2008, с. 152 – 182; **Манолов**, Г. Цената на изборите... Цит. съч., с. 311 – 349; и др.

Отрицателните социални представи не са по-различни като нагласи и относно възможностите на самия политически пазар да ограничи съществено огромния приток на „политически пари“ в кампаниите. Днес на този пазар „изсипването“ на големи пари в битката за политическата власт е модифицирана **интелигентна „търговия за купуване на гласове“**, която в сравнение с класическите методи отива доста напред в манипулацията на общественото мнение, тъй като: **вместо пари на ръка за избирателите се хвърлят огромни суми за реклама; вместо безплатни трапези за бедния електорат се откупват скъпи концерти на световни шоу звезди; вместо кражба на гласове се прилага изкуството на електронната манипулация; вместо подкупи и заплахи с насилие се работи с псевдопропагандната риторика и политическия рекет; вместо измами при преброяването на гласовете се набиват в съзнанието на хората всевъзможни политически митове за „месии спасители“ на човечеството; вместо с политически реализъм традиционните медии масово „мътят“ главите на избирателите с измишльотини в социалните мрежи; вместо истински и реални факти от живота на лидерите и партиите се фабрикуват фалшиви новини за заблуда на хората; вместо стойностни дискусии между кандидатите се излъчват манипулативни лидерски клипчета, изопачаващи действителността, и пр., и пр.**

Освен посочените уродливи явления в политиката (като състояние и проблем) към всеядната политическа корупция в съвременните демократични общества се открояват и следните най-съществени форми: непотизъм, патронаж, нелегитимен лобизъм, търговия с политическо (и електорално) влияние, политическа протекция, нерегламентирано партийно финансиране и др.¹¹⁹ Тези корупционни форми буквално са „просмукали“ целия политически живот и оказват изключително силно негативно влияние върху работата на демократичните държавни институции.

¹¹⁹ Вж. подробно анализирани на тези форми във: **Манолов, Г.** Политическият пазар... Цит. съч., с. 157 – 158.

Синтезирано ще отбележим, че цитираните **форми на политическата корупция могат да се проявяват самостоятелно, но фактически тяхното присъствие в политическото и общественото пространство често се преплита с други форми на корупцията, които произтичат от нормативната, стопанската и административната уредба на съответното общество и държава.**¹²⁰ В резултат на това изключително много се затормозява нормалното функциониране на политическия процес, а възможностите за противодействие на корупцията се свеждат до „долна мъртва точка“, защото овластените политически субекти не прилагат ефективни антикорупционни стратегии за управление.

Макар че тези форми на политическа корупция не са единствените и не са изолирано явление и въпреки че те много трудно се доказват, защото се прикриват, тяхното реално съществуване все повече и повече се утвърждава като негативен факт от целокупния политически живот, а благодарение на тях не един и двама плебеи в политиката натрупват огромни богатства. Нещо повече – политическата корупция буквално се придвижва с космическа скорост напред, щото нейните размери вече придобиват застрашителни социални мащаби. В този контекст тя, **политическата корупция, като ядро на корупцията изобщо** е своеобразна „социална“ трансмисия между вземането и сдаването на властта, защото практически не се прекъсва „корупционното кръвостискане“ както на държавните структури, така и на бизнеса въобще. По този повод известният изследовател на политическата корупция **Клаус Офе** смята, че **корумпираните политици** въобще не действат в рамките на установените правила, а **приватизират държавната власт** и постъпват така, сякаш те са държавата. „В случаите на „корупция“... – изтъква той – ...**политиците и държавните служители се държат така, сякаш са търговци на решенията.** А в случаите на непотизъм, „контакти“, „връзки“ и други форми на неформално влияние те постъпват така, сякаш се намират в своята общност или в семейството си.“¹²¹ Явно в развитите демократични общества, а още повече в неразвитите,

¹²⁰ Вж. **Корупцията** в съвременна България (аналитичен обзор). София: Прозрачност без граници, 1998, с. 23.

¹²¹ **Анатомия** на корупцията. Антология. Съставител: Иван Кръстев. София: Златорог, 2004, с. 276.

защитните механизми против корупцията са с много слаба имунна система, доколкото нито конституцията, нито законите могат да спрат този отдавна гангренирал социален процес.

Както в почти всички архаични исторически общества (в голяма степен недемократични), така и тук, т.е. в демократичните обществени системи, е налице **клиентелистка система, в която политиките обезпечават индивидуални облаги само за своите политически поддръжници** в замяна на техните гласове (срещу пари и длъжности). Тоест – пише Фр. Фукуяма – тези облаги могат да бъдат длъжности в публичния сектор, парични плащания, политически услуги, а дори и публични блага, като училища и поликлиники, които селективно да се използват само от политически поддръжници на партиите. Така, по естествен път, се създават две негативни политически последици: увреждане на качеството на управлението и възпрепятстване на демократичната отчетност.¹²² Или, иначе казано, клиентелистки отношения винаги са били контактите между неравнопоставени субекти, при които редовно властимащите си купуват подкрепата на обикновените граждани в обществото (с парични или непарични стимули).

Без да навлизаме в излишни детайли, трябва да споменем, че в съвременния свят се забелязва **дълбока ерозия на демократичните ценности**, свързани със справедливостта, свободата, равенството и др. Тази ерозия е резултат от кризата на представителната демокрация, намира ярък израз в относително масовото негласуване на избори, апатично отношение на хората към признати (и полезни) публични прояви, негативно отношение към национални и местни дати, годишнини и т.н. Нещо повече, тази ерозия на недоверието прераства в т.нар. „нарастващ цинизъм“ (Норис) спрямо демократичното управление и правителствата в демократичните системи и води до естествен разпад според **П. Перино** на класическото демократично участие (в избори, в подкрепа на партии, в гражданско ангажиране).¹²³ Това без никакво съмнение е един от големите проблеми на демокрацията въобще, защото без съчетаване на представителната демокрация с демокрацията на

¹²² Вж. **Фукуяма**, Фр. Политически ред и политически упадък... Цит. съч., с. 105.

¹²³ Вж. **Перино**, П. Разочарованието от демокрацията. – В: *Канев*, Д., Ант. Тодоров. Качеството на демокрацията в България. София: Изток – Запад, 2014, с. 76.

участието (референдуми, събрания, комисии и др.) няма как да твърдим, че политическите институции в държавата могат да осигурят моралното водачество в обществото и респективно да решавате поставените социални и всякакви други проблеми. В този смисъл напълно прав е нобеловият лауреат **Джоузеф Стиглиц**, който изтъква, че управляващите елити са сбъркали с водените политики, защото „твърде много хора мислеха, че демокрацията се изчерпва просто с провеждането на избори. Не разбирахме опасностите на парите в политиката, тяхната сила: не разбирахме как **концентрацията на пари покварява демокрацията и как елитите могат да използват парите**, за да формират икономиката и политиката така, че те да пораздат още повече концентрация на икономическа и политическа сила. Не разбирахме и колко лесно бихме могли да се плъзнем към системата, най-добре описвана като „един долар, един глас“, нито **колко лесно може да се наложи разочарованието от демокрацията, след като големи части от населението са убедени, че системата е нагласена**“¹²⁴ (*подчертаното е мое* – Г. М.). Това е една от основните причини в Европа например непрекъснато да се увеличава броят на неудовлетворените хора от демокрацията, чийто процент от 1991 г. до сега преминава границата от 51 %, ¹²⁵ въпреки за голяма част от анкетираните демокрацията да си остава най-добрата система на управление. С други думи ерозията на демократичните ценности има комплексен характер, но най-тежко засяга „сърцето“ на демокрацията – свободните и честни избори.

Имаме всички основания да смятаме, че е налице **остър дефицит на модерни идеологии (идеи, ценности)** като един от „най-болните въпроси“ на духовността в епохата на различните напредничащи технологии. Така е, защото след рухването на тоталитаризма в края на ХХ в. буквално всички идеологии на политическите партии – леви, центристски и десни, сякаш попадат в „черната дупка на безвремието“, оказвайки се неспособни да предложат нови идеологически конструкции и схеми. Повечето от тях остават в

¹²⁴ **Стиглиц**, Дж. Власт, народ, печалби. Прогресивен капитализъм за ерата на недоволството. София: Сиела, 2020, с. 261.

¹²⁵ Вж. **Брод**, Ф. Политическата демокрация. София: Св. Кл. Охридски, 2021, с. 189.

плен на собствените си **партийни догми**, между които е и **догмата за либералната демокрация**.

Тази догма е една от най-жилавите и най-устойчиви догми, чиито корени се намират далеч и далеч във времето назад. Следва обаче да се подчертае, без да отричаме стойностите на либерализма като идеология, че от позициите на по-критично съвременно виждане **демокрацията едва ли може вече да се определя като либерална, социалистическа, социалдемократическа, християндемократическа и каква ли още не**. Такова интерпретиране на народовластието по-скоро е рецидив на съвременните реалности в края на ХХ-то столетие. **Няма и не може да има по-малко либерална или повече либерална демокрация, тъй като свободата и демокрацията са като сиамски близнаци – не съществува действителна демокрация без свобода и истинска свобода без демокрация**. Освен това, разглеждана едновременно като общочовешка ценност и като система на управление, демокрацията преди всичко е механизъм за регулиране на противоречията и интересите в обществото чрез изборите, конституционализма, парламентаризма и политическия плурализъм. В този смисъл може категорично да се заключи: демокрацията преди всичко е изконна общочовешка ценност, чиито основни постулати са неизменни и вечни (разделение на властите, политически плурализъм, права на човека и т.н.), за които милиони и милиони хора са дали живота си през човешката история, както и за нейното осъществяване. Затова тя не може и не бива да се приватизира от която и да е политическа идеология, а следва само да се използват нейните основни принципи в непосредствената политическа дейност.

От позициите на по-висока степен на критичност изрично трябва да подчертаем, че разгледаните дотук кризисни явления на демократичното развитие влияят твърде негативно на демокрацията като цяло, защото способстват за поддържане на **неравенството на хората в политическата система на обществото**. Това неравенство се изразява в неравнопоставеността на цели социални групи при получаването на едни или други политически облаги след изборите (постове, привилегии и т.н.), тъй като не притежават съответните властови ресурси. Така според М. Фридман „на мястото на старите класи или в допълнение към тях се появиха **нови**

привилегировани социални прослойки: бюрократите със сигурни доходи, защитени от инфлацията и в активна трудоспособна възраст и след пенсиониране; **профсъюзите**, които претендират, че представляват и най-угнетения труженник, но всъщност се състоят от най-високоплатените работници – работническата аристокрация; **новите милионери** – хората, които са заобикаляли законите на парламента и административния апарат и са намирали начин да избегнат данъците и да натрупат богатства извън страната, където данъчните власти са безсилни. Извърши се голямо преразпределение на доходите и богатствата, но то едва ли бе по-справедливо¹²⁶. Иначе казано, тук е налице едно особено, бихме го нарекли „**двойно неравенство**“ в демократичното общество, тъй като, **веднъж, то е политическо** (произтичащо от резултатите след гласуването), и **втори път, – икономическо**, защото дава възможност да се формират нови привилегировани социални прослойки, които имат високи доходи, властови позиции, държавни облаги, политически изгоди и т.н. Това неравенство „подчертано снижава нивото на демократичния процес в полиархиите“ (Р. Дал) и притъпява сетивата за съблюдаване на относително пълноценното равенство в съвременните демократични общества.

И най-сетне не можем да не причислим самите **политически привилегии към същностните недъзи на съвременната демокрация**. Тези привилегии, макар и регламентирани, продължават да са източник на много добри доходи, защото са специални привилегии на политическата класа или на ръководни индивиди. Нещо повече, това са т.нар. „задължителни облаги“ от политическия занаят, които според **Ф. Брод** произтичат от притежаването на изборните мандати и са неразривно свързани с условия, при които те се получават или изпълняват (доколкото всички мандати, каквито и да са те, осигуряват) в добавка някаква известност, легитимна власт и социално влияние – разбира се, пропорционални на своята политическа значимост.¹²⁷ Това – от една страна. От друга, **специалните привилегии и премии, получавани от висшите държавни и партийни служители или шефове на предприятия, почти винаги**

¹²⁶ Фридман, М. „Създадени равни“. Философиите на капитализма. София: Перо, 1996, с. 202.

¹²⁷ Вж. Брод, Ф. Цит. съч., с. 110.

са в натура – ползване на държавни коли, достъп до по-добри стоки или по-големи апартаменти. Те не могат да се превръщат в пари, да се спестяват или да се предават на следващото поколение, защото са строго служебни привилегии, *ex officio*. И това не е случайно, тъй като от тези привилегии се очаква да гарантират покорност точно защото могат да бъдат отнети много лесно. Понеже една привилегия, която може да бъде превърната в пари, да бъде предадена в наследство или е неотчуждаема като цяло, създава сфера на независимост на индивида.¹²⁸ И от трета страна, не бива да се забравя, че представителите на „привилегированата класа не само консумират по-голямо количество храни от нужното за тяхната прехрана и физическа ефективност, но и потреблението им се ориентира към потребителски стоки с по-високо качество. Те **потребяват без никакви ограничения, при това най-доброто, независимо дали става дума за храна, напитки, жилища, услуги, украшения, облекла, забавления, амулети, идоли или култови предмети.** В процеса на постепенно усъвършенстване на потребяваните от тях предмети водещ принцип и най-близка цел без съмнение е търсенето на подобрени продукти, **осигуряващи личен комфорт и благосъстояние.** Това обаче не е единствената цел на тяхното потребление. Правилата на обществения престиж продължават да действат, възползвайки се от всяко нововъведение, което е съвместимо с тях. Тъй като потребяването на стоки с превъзхождащо качество е свидетелство за богатство, то става престижно; и обратно, неспособността за консумиране с полагаемото качество и количество става белег на нисше положение, на слабост“¹²⁹ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Тоест всичко това не само носи лустрозан престиж и политическо благополучие, не само подхранва луксозно потребление и парвенюшко поведение, не само демонстрира завидно самочувствие и „привилегирована надменност“, но и създава всички необходими предпоставки за злоупотреба с власт и служебно положение (и участие в корупционни схеми), за които ще приведем още няколко фрапантни примера от европейската политическа действителност.

¹²⁸ Вж. **Миланович**, Бр. Само капитализъм. Бъдещето на системата, която управлява света. София: Изток – Запад, 2020, с. 227.

¹²⁹ Вж. **Веблен**, Т. Теория на безделната класа. София: Изток – Запад, 2016, с. 63.

Единият пример в този контекст е твърде показателен, защото обхваща няколко **държави в Европа**, в които **привилегиите реално се превръщат в скрит източник на богатство** и осигуряване на материалното положение на депутати и министри, както следва: **в Италия** например цялостната **годишна издръжка на депутатите струва 2,55 млрд. евро** (към 2008 г.), като значителна част от тези пари са похарчени за луксозно потребление: 56 000 евро за „служебни ризи“ (само за 6 месеца); 16 200 евро за дрехи на куриери мотоциклетисти; 8200 евро за чорапи и чорапогачници за обслужващия персонал (само за 3 месеца); връщане на пари за откраднати дрехи (луксозни сака) с марка „Армани“, естествено срещу съответната фактура... и покриване на „високи“ разходи от парламента на депутатите, които са изпили кафета за 20 000 евро (34 души), без изобщо да ги платят!!!;¹³⁰ **в Германия** по данни на сп. „Шпигел“ само **от странични дейности около 28,5 % от всички депутати в Бундестага „заработват“ през 2016 г. към 16,5 млн. евро от извънпарламентарна дейност** (което означава поне един хонорар на година на 202-ма души от общо 709 членове на парламента), като **тази сума набъбва през 2017 г. на 36,7 млн. евро (получени от 193-ма депутати)**, при условие че според германски социолози само 45-има от всички депутати в парламента реално са ангажирани с основната си работа – да обсъждат и приемат закони;¹³¹ **в Гърция** докъм средата на **2015 г. местните депутати имат 25 % данъчно облекчение върху заплатите**, което представлява сериозна привилегия за парламентарния елит и от което се спестяват много депутатски възнаграждения, така да се каже, „за зор заман“;¹³² **в Полша** пък **висшата изпълнителна власт (правителството) през 2017 г. си отпуска годишни премии, възлизащи на 15 000 – 19 000 евро**, които шокират обществеността, при условие че тогава средната работна заплата е около 1000 евро (впоследствие тези премии са дадени за благотворителна дейност, а депутатските заплати са намалени с 20 % след новоприет закон);¹³³ и **в Русия** според специалния Закон за статута на депутата, **освен**

¹³⁰ Вж. В. „*Политика*“, 28.11 – 4.12.2008 г.; В. „*Дума*“, 11.08.2015 г.

¹³¹ Вж. В. „*Сега*“, 20.08.2019 г.; В. „*Банкеръ*“, 11 – 18.08.2017 г.

¹³² Вж. В. „*Стандарт*“, 11.08.2015 г.

¹³³ Вж. В. „*Труд*“, 12.05.2018 г.; В. „*24 часа*“, 7.04.2018 г.

стандартните видове привилегии (безплатни апартаменти, храна, транспорт, кабинети, вили, медицински услуги и др.), **народните избраници получават по 125 млн. рубли месечно** (една заплата и три премии), което струва колкото издръжката на 123 данъкоплатци на месец; получават допълнителни пари от спекулации на борсата, игра с ценни книги (които не са забранени от закона); ползват около 50 аудита (за ръководството), 160 волги и др. (като само една волга с шофьора и бензина струва 40 000 рубли на час, а аудито – 55 000); докато противно на тези „дребни привилегии“ бившият руски президент – реформаторът Б. Елцин, се сдобива със свръхлюксозен имот на Френската Ривиера на обща стойност 10 млн. долара,¹³⁴ разбира се, със спестените пари от президентското си възнаграждение!?!

Следващият ярък пример визира **най-скъпоструващата на държавата монархическа династия в Европа**, каквато безспорно представлява **кралската фамилия във Великобритания**. Това е така, защото всяка година короната получава бомбастична субсидия от държавата, известна като „Суверенен фонд“ (или „Грант на суверена“), чийто размер се определя като процент от доходите, които носят имотите на фамилията (т.е. голямото портфолио от недвижимата собственост на фамилията – дворци, имоти, вили и др.). От тези пари под формата на привилегии се финансират всички градски щения (и потребности): официалните задължения на монарсите, охраната, заплатите на дворецовите служители, поддръжката на сградите, текущите ремонти, транспортните разходи и пр. И всичко това, при условие че днешната английска кралица е много по-богата от цялата си рода, взета накуп (вж. *Схема № 10*).

В контекста на тези фрапиращи данни за кралското богатство във Великобритания (според някои оценки те се дори около 20 млрд. лири) следва да се прибавят още няколко показателни факта: първият се отнася до приходите от т.нар. „инвестиционни активи“ – колекции от марки и др., които са изключително скъпи и носят 5 – 7,5 % лихви годишна печалба на короната; и вторият е свързан с компанията „Краун истейт“, която управлява недвижи-

¹³⁴ Вж. В. „Демокрация“, 8.10.1997 г.; В. „24 часа“, 27.10.1997 г.

мости и други активи на монархията още от 1760 г. и от която кралицата получава 15 % от печалбата на година (например само за 2016 г. от общата печалба на фирмата – 450 млн. долара, кралската особа получава 67,9 млн. долара).¹³⁵ Твърде прилична доларова сума, от която навярно биха се издържали безметежно години наред поне няколко издънки на кралската фамилия.

Схема № 10. Богатство на английската кралска фамилия към края на 2019 г.

Източник: В. „Телеграф“, 25.10.2019 г.

¹³⁵ Вж. В. „Стандарт“, 3.07.2017 г.

Наред с изложения дотук привилегирован статут на кралицата и кралското домочадие (като цифри, данни и факти) би било любопитно да приведем и „скромните“ суми, които държавата Великобритания заделя за издръжката на държавния глава за едно десетилетие (вж. Таблица № 10).

Таблица № 10. Държавна издръжка на английската кралска фамилия за 10 години (в млн. долари)

№	Година	Средства
1.	2010	10,6
2.	2012	44,9
3.	2016	56,3
4.	2018	65,7
5.	2019	86,0
6.	2020	96,2
7.	Общо	359,7

Източник: В. „24 часа“, 11.03.2021 г.; В. „Телеграф“, 25.10.2019 г., 28.08.2019 г.; В. „Стандарт“, 3.07.2017 г.; money.bg/Gettyimages.

От представените данни се убеждаваме, че само за 6-те години, посочени в табличката, **държавата заделя почти 360 млн. долара за издръжка на кралската фамилия**, която привилегия изцяло покрива годишните разходи за официалните задължения, транспорта, пътуванията, охраната, обслужването, ремонтите и пр. Или, преизчислено хипотетично, може да се предположи, че само **за едно десетилетие (2010 – 2020 г.) тези държавни разходи надхвърлят 500 млн. долара**, което излиза твърде скъпо на данъкоплатците във Великобритания, тъй като срещу тези огромни пари те „получават“ на порции раздута показна представителност (непроизвеждаща каквато и да е реална и стойностна политика). Иначе казано, тези държавни средства са легитимирани политически привилегии за кралската фамилия, които се полагат „по право“ на достолепните британски династии откакто съществува монархията като форма на власт и институции. И ако тези традиции от векове наред са светая светих за Обединеното кралство, то днес през модерния XXI в. едва ли е много нормално една супербогата фамилия

със състояние около 20 млрд. лири да получава към 100 млн. долара държавна „помощ“ за своето житие и битие, при условие че получава космически проценти (и комисиони) от множеството имущества, които навред притежава. Разбира се, тук думата принадлежи на британския данъкоплатец, на чийто гръб лежи ежегодната издръжка на цялата кралска фамилия...

И последният фрапиращ пример произтича от напрегнатата работа на депутатите в Еропарламента, които не жаят сили, средства и възможности да харчат народните пари и за лични, и за партийни цели, или за прояви, намирисващи на корупционни схеми. Ето какво показват резултатите от периодичните проверки през годините за разходването на парите на ЕП от самите депутати: 1) прекомерно голямо **разхищение на пари** от членовете на парламента (защото Еропарламентът заседава в сгради в Страсбург и Брюксел) **за заседания**, което струва около **240 млн. евро годишно**; 2) абсолютно ненужен разход в **Люксембург**, където европейските институции са организирани **на три места в 27 сгради, 14 от които са собственост на ЕП, докато останалите 13 са наети за работа срещу 48 млн. евро годишно (2015 г.)**; 3) **тотално прахосничество** на парламентарните делегации **при пътуванията на евродепутатите, като разходите за това само през 2012 г. възлизат на над 48 млн. евро**; 4) немарлива безстопанственост и **разточителство на средства** при поддръжката (и обслужването) **на имотите на Евросъюза по света, чиято стойност надхвърля 4 млрд. евро, в които се помещават 36 000 души персонал**, като през 2010 г. само за охраната им са платени 55 млн. евро, а за обслужването на сградите – около 46 млн. евро;¹³⁶ 5) грубо нарушение на правилата за използване на офиси и други сгради от евродепутатите, което личи от направената **проверка (2017 г.) във всички държави – членки на ЕС, където е установено, че най-малко в 42 случая евродепутатите плащат наем за офиси на националните политически партии или пък превеждат сумите в личните си банкови сметки;**¹³⁷ 6) поради липса на механизъм за ефективен контрол върху евросредствата

¹³⁶ Вж. В. „Дума“, 30.11.2015 г.

¹³⁷ Вж. В. „Сега“, 15.07.2017 г.

при едно разследване на ОЛАФ (организацията на ЕС за мониторинг на европейските пари) се установява, че между 2014 и 2019 г. някои членове на ЕП плащат по 3000 – 4000 евро на своята партия, което се равнява на повече от 540 000 евро за целия петгодишен период (и което е в нарушение на правилата на ЕП);¹³⁸ 7) негласна обичайна практика е евродепутатите да харчат неправомерно служебни пари за скъпарски обеда и вечери, какъвто е случаят с групата „Европа на нациите и свободите“, която през 2016 г. профуква за такива цели над 500 000 евро (депутатите си купуват 228 бутилки шампанско на цени 29 – 54 евро, коледни подаръци за над 100 евро, скъпи вечери за по над 400 евро на човек при допустима (разрешена) сума за обяд или вечеря 75 евро на човек и пр., и пр.);¹³⁹ и 8) и като венец на това грандоманско политическо отношение към средствата на европейския данъкоплатец се налага да припомним, че на фона на „голямата скъпотия“ на храната преди няколко години евродепутати и служители побесняха от внезапното увеличение на цените в стола на ЕП с цели 25 % отгоре, защото една порция пържени картофи от 2 евро става 2,5 евро, лучената супа от 1,80 – 2,25 евро,¹⁴⁰ и т.н., и т.н. Всъщност „отнемането“ на тази привилегия на евродепутатите, и то при условие, че взимат изключително високи възнаграждения и други привилегирани бонуси, дано най-после им подсказже как се чувстват милиони и милиони европейци тогава, когато инфлацията им „изяжда“ парите, а пък те (евродепутатите) продължават да си вдигат заплатите, харчейки ги, както се харчат пари на пир по време на чума – разточително, безконтролно, разсипнически.

От изложеното по-горе напълно закономерно възниква въпросът: Какви изводи произтичат за ролята и мястото на политическите привилегии в условията на криза на демокрацията в съвременния свят?

Логично би било да изведем на преден план факта, че **от втората половина на ХХ в. до ден днешен привилегиите са регламентирани във всички демократични държави (в конституциите и за-**

¹³⁸ Вж. В. „Монитор“, 1.05.2020 г.

¹³⁹ Вж. В. „24 часа“, 31.05.2018 г.

¹⁴⁰ Вж. В. „24 часа“, 16.08.2019 г.

коните) и като такива се смятат за неотменна част на съвременната политика, поради което рядко подлежат на коментар (и критика), обновявайки се постоянно (т.е. се увеличават) според индекса на инфлацията през годините.

Не бива да се пренебрегва и обстоятелството, че **принципът на всеобщо избирателно право се явява обективна социална предпоставка за съхраняване и модифициране на легитимните привилегии в демократичния свят**, защото със своята двойка природа (гласуване за всички, но привилегии за елита) практически налага, узаконява и утвърждава всички облаги за малцинствените елити.

Безусловно трябва да се изтъкне, че **благодарение на значителното количество привилегии на политиците (особено на висшия елит) голяма част от тях живеят почти безплатно на якия гръб на правовата държава** (вече дадохме достатъчно примери за това), тъй като редица основни предмети, услуги и стоки за потребление – храна, почивки, охрана, транспорт и т.н., реално се плащат от демократичните институции на властта.

Макар и регламентирано, **перманентното и необуздано раздуване на привилегиите в политическия живот на обществото логично води до естествено отчуждение на хората от властта и държавните институции**, при което управляващите олигархични върхушки се смятат от електората за прононсиращи егоисти, т.е. за такива, които мислят само за себе си, за своето лично благополучие и семейно-роднинско себеустройство.

Не може да се игнорира и един друг, изключително неприятен, но и напълно справедлив извод: **независимо от „красотата“ и привлекателността на различните идеологии (леви, центриски, десни, крайни) техните политически носители – лидерите и партийните елити, винаги се възползват от едни или други привилегии**, когато успяват да се сдобият с властта. Дори може да се каже, че **в това си качество отделните идеологии чрез партиите се явяват пряк развъдник на политическото неравенство, доколкото използват като инструмент всеобщото избирателно право за придобиване на властови привилегии**, политически предимства и лични облаги.

И най-сетне, би могло като завършек да се обобщи, че **привилегиите като важна съставка на политическото неравенство, а**

и самото политическо неравенство представляват едни от най-същностните препятствия за еволюцията и разгръщането на социалното равенство изобщо. Това по съвкупност става чрез формалното, но несправедливо равенство чрез прилагането на некачествено законодателство чрез многообразните политически привилегии и пр., въз основа на които се осъществяват политическата власт и функционирането на държавните институции. Нещо, което е изключително характерно за всички модерни демокрации от 50-те години на ХХ в. та и до сега и което трудно може да се промени (но не е невъзможно), понеже засяга интересите на почти всички политически субекти, втурнали се „да покоряват“ заветния Олимп – върховете на политическата власт.

3.2. Антикризисни мерки и ограничаване на привилегиите

От всичко, казано досега в тази глава, е очевидно, че самата демокрация е в плен на собствените си недъзи и пороци, от което следва един нелицеприятен, но реалистичен извод, а именно, че това е **„другото (скритото) лице на властта и демокрацията“** в съвременния свят, което, искаме или не искаме, трябва безусловно да признаем. Тези кризисни процеси и явления (проблеми, недъзи, дефекти, слабости) час по-скоро трябва да бъдат решавани, особено в европейските държави, защото са трупани с десетилетия и като че ли тяхното досегашно negliжиране е много близо до „историческото търпение“ на човешката цивилизация. В този смисъл са необходими множество нестандартни рационални и смели **политически мерки**, които поне да поставят началото на преодоляването на сегашната криза на демокрацията. Те (мерките) следва да имат комплексен характер, да засягат в различна степен всички социални сфери, като акцентът трябва да падне върху **радикалната промяна** в отделните звена и елементи **на политическата система**. Това би могло да стане при отчитане на националните традиции и особености с цел усъвършенстване на демократизацията, и особено след като се извърши задълбочена оценка на кризисните процеси в държавите и степента на тяхната разпространеност в следните насоки:

А) Усъвършенстване на представителната (непряката) демокрация

Цялостното реформиране на този тип демокрация може да се извърши по линия на реформиране на политическата система в следния порядък: първо, провеждане на конституционна реформа (частична или цялостна), вкл. намаляване на броя на депутатите, ако е необходимо това; второ, смяна на формата на управление на държавата там, където има потребност от такива мерки; трето, въвеждане на нови форми на контрол върху депутатите, в т.ч. и приемане на норма за отстраняването им от парламента (за несвършена работа), колкото и спорен въпрос да е това; четвърто, преосмисляне на изборителните системи и използване на нови, например от смесен тип; пето, реформиране на изпълнителната власт чрез намаляване на броя на министерствата, провеждане на административна реформа и избор на министър-председател от хората; шесто, гласуване на нов закон за съдебната власт, в който ще се направят дълбоки организационни и качествени кадрови промени, ще се въведе институцията на независимия прокурор, ще се децентрализира прокуратурата и т.н.; седмо, реформиране на партийната система посредством изменения в законодателството за партиите, чрез антикорупционни мерки на държавата и пр.; осмо, разработване на държавна антикорупционна стратегия, която да обхваща трите вида власт (законодателната, изпълнителната и съдебната), структурите на гражданското общество и т.н.

Б) Прилагане на непредставителната (пряката) демокрация

Когато говорим за реформиране на политическата система в различните държави, едва ли е необходимо да подчертаваме предимствата на обществения избор при **пряката демокрация** като ефективна форма за подбор на професионално подготвени, качествени политици и за рационален контрол при работата на институциите на властта. Тази форма, популярна още и като „референдумна демокрация“ (каквато е в Швейцария), твърде рядко се прилага в масови мащаби по света, защото действително разполага със значителни възможности за ограничаване на всякакво лобистко влияние под напора на парите в изборителния процес. Нейното най-голямо предимство е това, че тя в значителна степен елиминира порочните деформации на представителната демокрация,

идващи от личната заинтересованост на политиците, понеже различните решения се взимат от гласоподавателите чрез гласуване на всенародни референдуми. По същество такъв демократичен форум за допитване до хората е **вторична и ефикасна форма на контрол върху избраниците на народа, която стопира евентуалното законово прокарване на тясногрупови, егоистични и корпоративни интереси**. Точно тази е и основната причина пряката демокрация неоснователно да се пренебрегва в повечето демократични държави (на Запад) въпреки убеждението на огромното мнозинство хора там, че именно това е бъдещето на едно по-съвършено и по-справедливо народовластие (според авторитетни проучвания на общественото мнение). Естествено, затова е потребно да си приемат съвършено нови и качествени закони за референдумите, с които да се гарантират качеството, ефективността и честността на тяхното провеждане (на допитванията до народа).

В) Възраждане на съвещателната демокрация

Съвещателната демокрация е демокрация, при която гражданите не само гласуват за политици, но и разговарят както с тях, така и с различни експерти. Тази демокрация е форма на народовластие, в което колективното обсъждане е централно, а участниците формулират конкретни и рационални решения на обществени предизвикателства на базата на експертната информираност и аргументация и на мненията на хората. За да се избегне ситуация, в която някои напористи участници „превземат“ груповия процес, е препоръчително да се работи с по-малки подгрупи, професионални медиатори и изготвен сценарий.¹⁴¹

Този тип демокрация е „реанимиран“ от американския учен Джеймс Фишкин, с което се предизвиква истински теоретичен обрат в политическите науки. А това, че съвещателната демокрация – пише Д. ван Рейбрук – може да даде мощен импулс (и наистина го дава) на болезненото тяло на избирателната представителна демокрация, вече почти не буди съмнение у повечето сериозни изследователи. Защото гражданското участие не е само въпрос на участие в протести, стачки, подписване на петиции и други форми

¹⁴¹ Вж. **Рейбрук**, Давид ван. Цит. съч., с. 98.

на позволена мобилизация в публичното пространство. Напротив, то трябва да бъде и институционално закотвено и гарантирано,¹⁴² за да е ефективно политически. В този контекст съвещателната демокрация може да бъде мощно оръжие за демократизиране на обществото и ограничаване на олигархичните и корпоративните посегателства върху политическата власт.

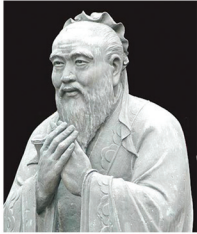
Г) Ограничаване на политическите привилегии

Това при всички положения е една от най-трудните реформистки мерки поради простата причина, че консуматорите на тези привилегии, т.е. самите действащи политици, трябва да извършат такова народополезно държавническо дело. И все пак няма кой, освен законодателите в различните държави да се „престрашат“ и да направят промени с цяла поредица мерки за драстично „свиване“ на политическите привилегии, а именно: приемане на специални закони за привилегиите на политиците, в които на базата на количествени и качествени критерии могат да се ползват държавните блага, но само за свършена работа; драстично намаляване на сегашните раздути привилегии и свеждането им само до няколко – прилично възнаграждение, служебен транспорт, медицинско обслужване и специална охрана (според длъжността на политиците); специално преразглеждане на привилегиите на евродепутатите и всички чиновници бюрократи в европейските институции чрез 30 – 50 % намаление на възнагражденията, различните парични надбавки, безплатни пътувания и пр.; извършване на преглед на всички закони и подзаконови нормативни документи (постановления, наредби, правилници), с които са регламентирани привилегиите, и приемане на единен нов правилник за тяхното ползване; създаване на специализиран контролен орган от експерти на обществени начала, който да извършва проверки за спазване на клаузите на консумиране на едни или други изгоди и пр., и пр.

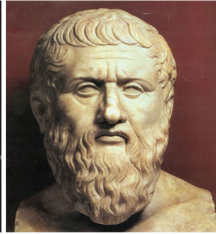
Току-що изложените синтезирани възгледи за преодоляване на кризата на съвременната демокрация и раздутите политически привилегии навсякъде по света не са, разбира се, онази „целебна панацея“, която тутакси ще възкреси поувехналите модерни ценности на народовластието. За това са необходими още много други

¹⁴² Вж. пак там, с. 100 – 101.

ефективни държавни механизми за усъвършенстване на демократичното развитие, и преди всичко **нова демократична формула за управление**, чрез която да се преодоляват социалните предизвикателства на високотехнологичния XXI в. и **да се отхвърли тотално сега властващата тирания на привилегиите** в демократичните общества. Едно столетие, в което битката с необоснованите, но регламентирани привилегии в политиката неизменно ще продължи, вкл. и в България, която така или иначе не може да се отърве от „заразителната хватка“ на тези сладки благинки.

Конфуций

Платон

Аристотел

Августин Блажени

Тома Аквински

Николо Макиавели

Джон Лок

Шарл Монтезьо

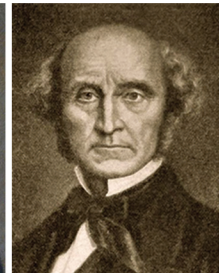
Жан-Жак Русо

Георг Хегел

Алексис дьо Токвил

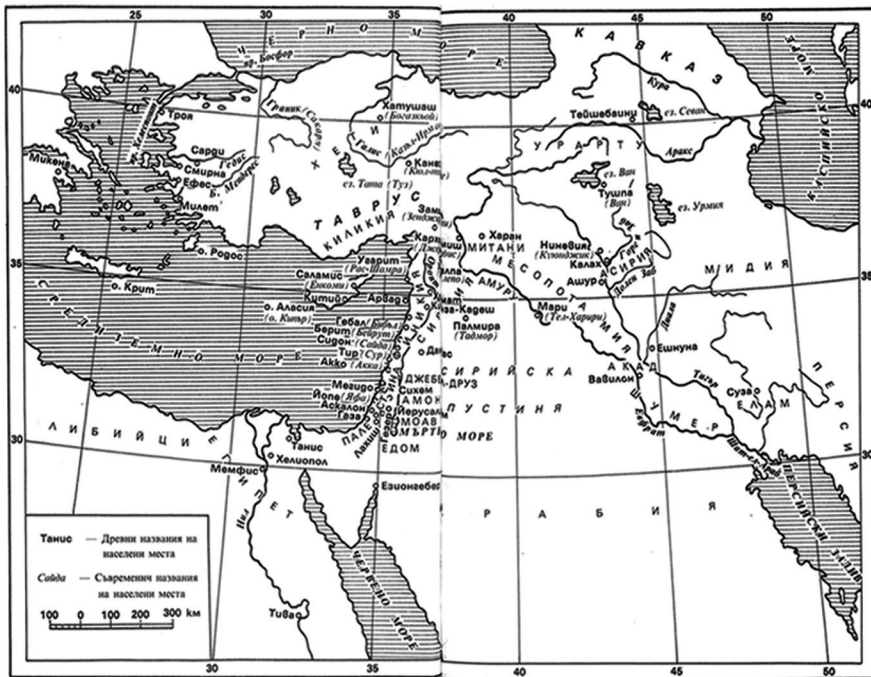
Джон Стюарт Мил

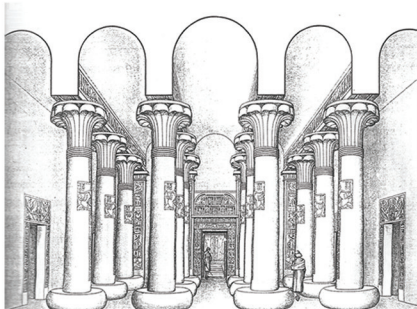
Развалини от царски дворец в Мари край Ефеат, XVIII в. пр.н.е

Вътрешният саркофаг на фараона Тутанкамон от XVIII династия

Египет и Предна Азия в древността

Колонна зала в двореца на Рамзес III в Мединет-Абу

Храмът на Хатшепсут в Дейр-ел-Бахри

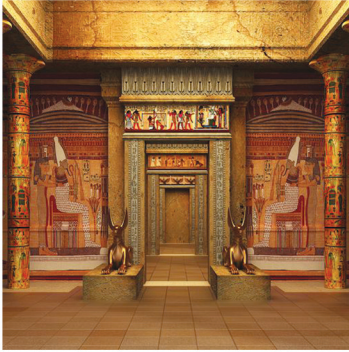

Пирамидите на фараоните от IV династия край Гиза

Сфинкът на фараона Хефрен от IV династия при пирамидите край Гиза

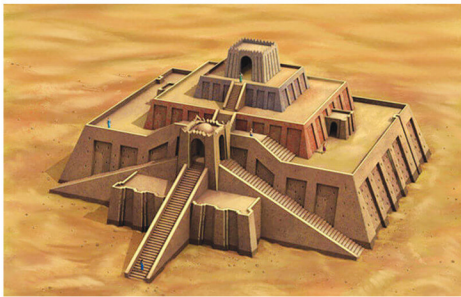
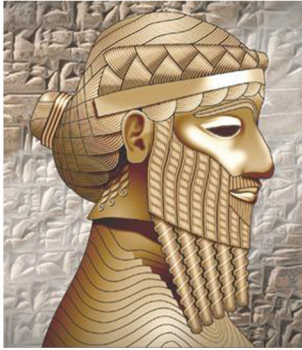
Древен Египет

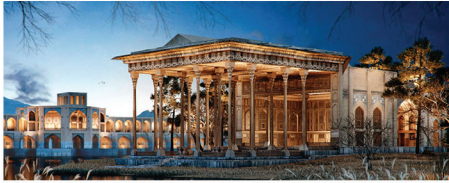
ДРЕВНА МЕСОПОТАМИЯ

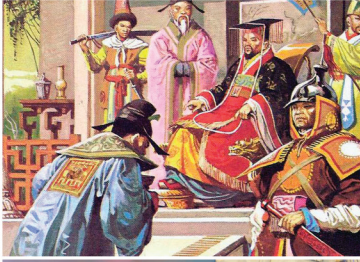
ДРЕВЕН ШУМЕР И АКАД

ДРЕВНА ПЕРСИЯ

ДРЕВЕН КИТАЙ

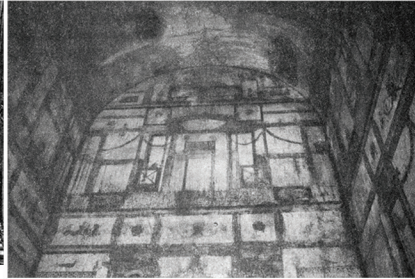

ДРЕВНА ГЪРЦИЯ

Новият форум на Август в Рим

Декорация на Златния дворец на Нерон

Басейни и фонтани от дом в Помпей

Източната страна на Партенона на Акропола в Атина

Дворецът на персийския цар Дарий в Персеполис

Акрополът в Атина

Басейн от вилата на император Адриан в Тибур

Част от форума на Август в Рим (съвременен състояние)

Тиберий
(14 – 37 г. пр.н.е.)

Гай (Калигула)
(37 – 41 г. пр.н.е.)

Клавдий
(41 – 54 г. пр.н.е.)

Нерон
(54 – 68 г. пр.н.е.)

Между смъртта
на Нерон
и издигането
на Веспасиан
като император
има още трима,
които управляват
за кратко – Галба,
Отон и Вителий

Веспасиан
(69 – 79 г. пр.н.е.)

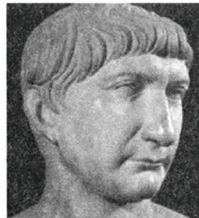
Тит
(79 – 81 г. пр.н.е.)

Домициан
(81 – 96 г. пр.н.е.)

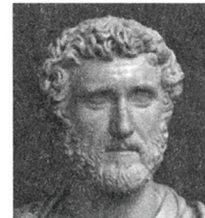
Нерва
(96 – 98 г. пр.н.е.)

Траян
(98 – 117 г. пр.н.е.)

Адриан
(117 – 138 г. пр.н.е.)

Антонин Пий
(138 – 161 г. пр.н.е.)

Марк Аврелий
(161 – 180 г. пр.н.е.)

Луций Вер,
съвместно
управление
с Марк Аврелий
(161 – 169 г. пр.н.е.)

Комод
(180 – 192 г. пр.н.е.)

Династии (Древен Рим)

Юлиево-Клавдиева
(14 – 68 г. пр.н.е.)

Флавиева
(69 – 96 г. от н.е.)

„Династия
на осиновените“
(96 – 192 г. пр.н.е.)

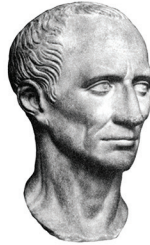
Август като свещенослужител и като героичен, полубожествен воин

Коронацията на Карл I Велики за римски император

Зданието на Сената, където Цицерон произнася речта си на 8.11.63 г. пр.н.е. (картина на Макари)

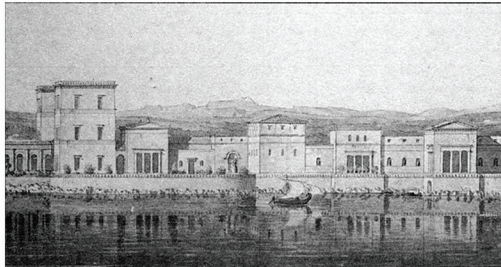
Юлий Цезар

Глава на Гай, преработена на Клавдий – символ на заличаването на стария режим

Мраморна глава на императрица (Теодора?). Константинопол, VI в.

Разкошната вила на Плиний

Колоната на Марк Аврелий в Рим

Семейството на император Каракала

Отон I и първата му съпруга Едита статуя в катедралата в Магдебург

Христос коронява император
Константин X Дука
и съпругата му Евдокия.
Реликварий (1059 – 1067 г.)

Добрият пастир. Мавзолей на Гала Плацидия
в Равена (Византия)

Император Андроник III
Палеолог (1328 – 1341)

Император Михаил VIII
Палеолог (1259 – 1282)

Христос коронява император Константин I

Юстиниан I със свитата си
и епископ Максимин. „Сан Витале“, Равена

Императрица Теодора.
Детайл от мозайка
в „Сан Витале“, Равена

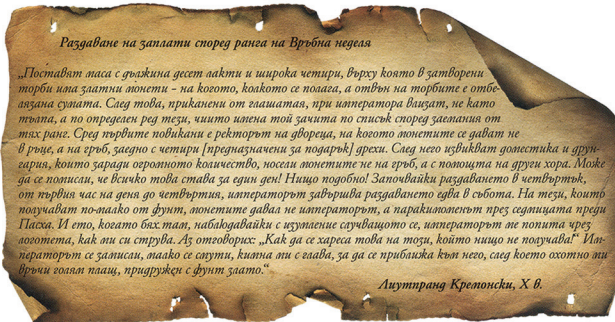
Мануил II Палеолог

Юстиниан I Велики

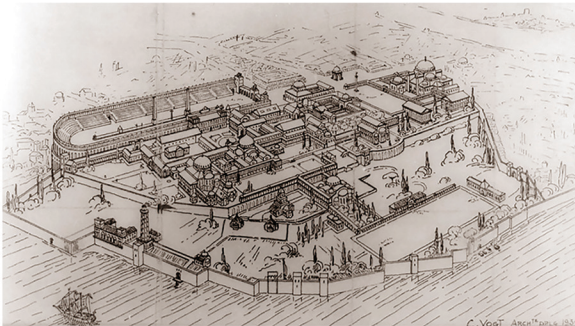
Константин I Велики

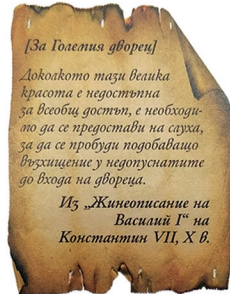
Придобиването на титла съвсем естествено дава определени материални предимства

Йоан VI Кантакузин

Големият дворец (по А. Фогт)

Османска империя

Мехмед II Фатих (1451 – 1481) – покорителят на Константинопол (1453 г.)

Хюрем Султан (Роксолана)

Дворецът „Топкапъ“

„Синята джамия“ (Султанахмет Джамии)

Мурад III (1574 – 1595) е султанът рекордьор по броя на наложниците и децата си в харема

Султан Махмуд II сочи пътя на реформите

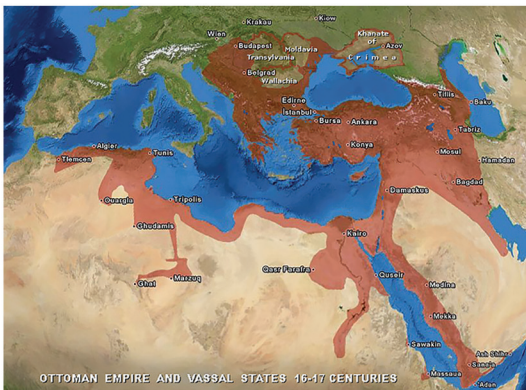
Османският харем се формира като институция през XV в. при Мехмед II

Дворецът „Долмабахче“

Вътрешен интериор на „Долмабахче“

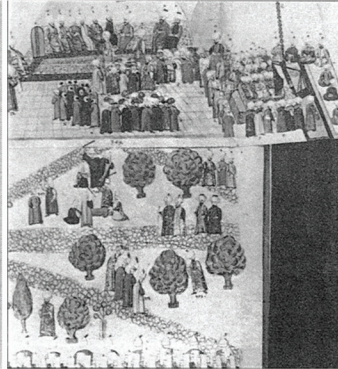
Османската империя през XVI – XVII век

Басейн в харем – Жан-Леон Жером

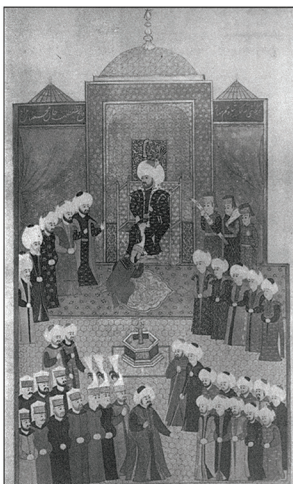
Йени чери (еничари)

Имперският съвет
по време на заседание

Дворецът Топкапъ, изглед от Галата, 1746 г.

Възкачането на Мехмед II

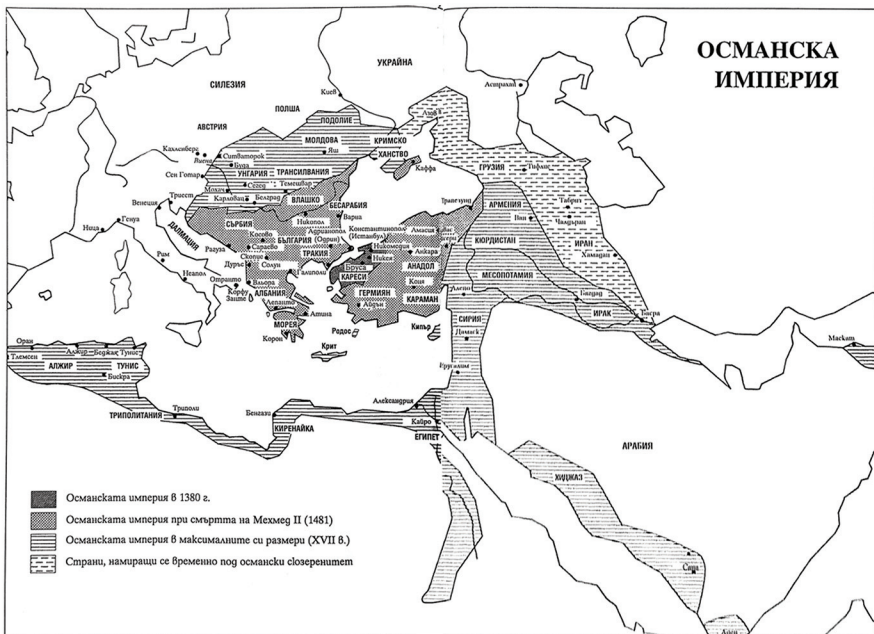
Турски дами в дневна

Турска дама отива на баня

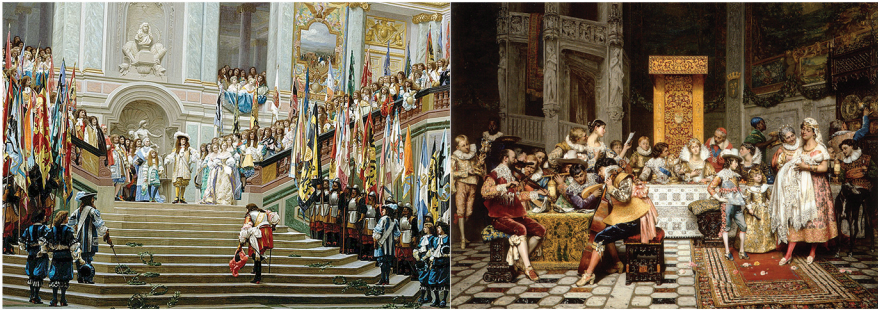
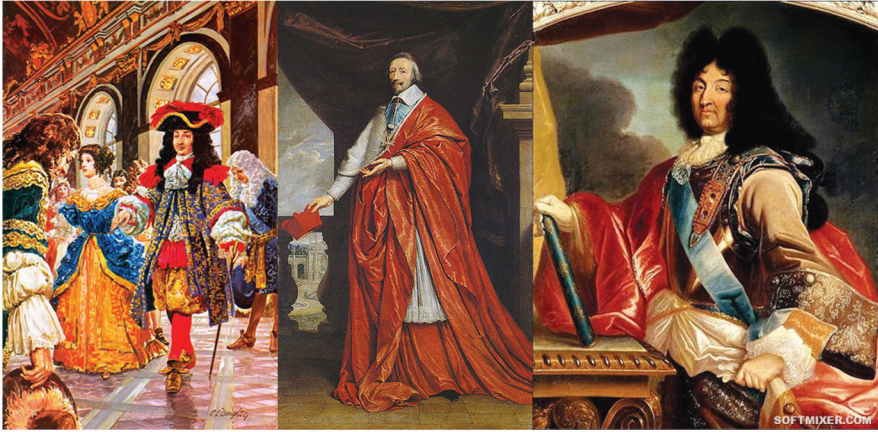

Забавления за стари и млади по време на празник

Османската империя XIV – XVII век

ЕПОХАТА НА КРАЛЯ СЛЪНЦЕ

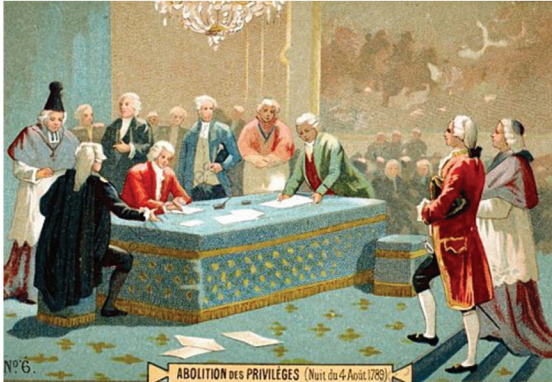

Луи XVI и съпругата му Мария-Антоанета

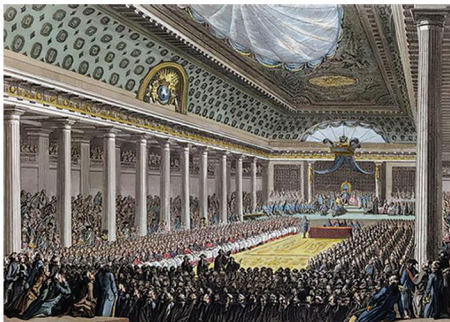
Щурмуването на Бастилията 14.07.1789

Премахване на привилегиите 4-5.08.1789 г.

Емануел Жозеф Сийес

Откриването на Генералните щати
5.05.1789 г.

Версайският дворец – символ на абсолютната власт на Стария режим

ПАРИЖКАТА КОМУНА И ПРЕМАХВАНЕТО НА ПРИВИЛЕГИИТЕ

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
N° 59 LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ N° 59

COMMUNE DE PARIS

LA COMMUNE DE PARIS.
Considérant que le premier des principes de la République française est la liberté;
Considérant qu' la liberté de conscience est la première des libertés;
Considérant que le budget des cultes est contraire au principe, puisqu'il impose les citoyens contre leur propre foi;
Considérant, en fait, que le clergé a été le complice des crimes de la monarchie contre la liberté;

DÉCRÈTE :

Art. 1er. L'Église est séparée de l'État.
Art. 2 Le budget des cultes est supprimé
Art. 3. Les biens dits de mainmorte, appartenant aux congrégations religieuses, meubles et immeubles, sont déclarés propriétés nationales.
Art. 4. Une enquête sera faite immédiatement sur ces biens, pour en constater la nature et les mettre à la disposition de la Nation.

LA COMMUNE DE PARIS.
Paris, le 3 avril 1871.

Конгресът на САЩ

Френското национално събрание

Владимир Ленин

Йосиф Сталин

Адолф Хитлер

Бенито Мусолини

Франсиско Франко

Мао Дзедун

Аугусто Пиночет

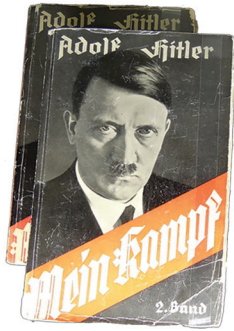
Ким Ир Сен

Учредителен конгрес на Комунистическия интернационал

Политически привилегии за членовете на парламента

Два тома на „Моята борба“

Обилна вегетарианска
храна за диктатора,
но не и за неговите войници

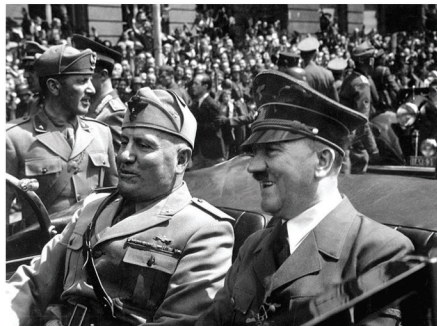
Любимият мерцедес на фюрера

На сладка размудка при фюрера

Гледката на Хитлер
от замъка в Баварските Алпи

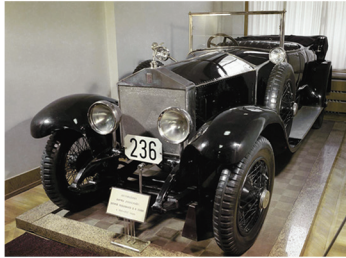
Хитлер и Мусолини, юни 1940 г.

Диктаторите

Вл. И. Ленин

Любимият ролсройс на В. И. Ленин

Ленин: Привилегии ще има, но само за комунистите

Приказният живот в СССР начело със Сталин

Столова за гладуващи хора в гр. Покровск, близо до Саратов, в Съветския съюз, 1923 г.

Малка част от дачите (вилите) на Сталин

Привилегиите на съветската номенклатура.
Разкошни дворци и зали за обеди и вечери

Привилегиите на съветската номенклатура.
Любимата съветска чайка само за отбрани

Поредната перла в автомобилния парк
на първия автоколекционер на СССР –
Леонид Брежнев

Привилегиите на съветската номенклатура.
Суперевтини спецдържавни курорти

Привилегиите на съветската
номенклатура. Спецмагазини
на обидно ниски цени

Привилегиите на съветската
номенклатура. Комунизъм
в действие – жилище
без ограничена квадратура

Водещи партии във Великобритания, Франция и Германия и техните лидери

Грандиозни кралски банкети в Бъкингамския дворец

Борис Джонсън на сбирка по време на локдаун заради Ковид-19

Белият дом

Англиският парламент

Европейският парламент

Германският парламент

Австрийският парламент

Испанският парламент

Италианският парламент

Френският парламент

Volume Two
ANTIQUITY, MIDDLE AGES, MODERNITY

Author: Prof. GEORGI L. MANOLOV
Doctor of Political Science

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION 9

Chapter One

PRECLASSICAL ANCIENT PRIVILEGES

(XXX – VII CENTURY B.C.)10

1. The tribal power and the privileges 11

2. Privileges of power in Mesopotamia,
Sumer and Akkad, Babylon and Assyria 21

3. The privileges of the pharaohs in Egypt..... 35

4. The evolution of privileges in Persia, China and India 51

Chapter Two

ANCIENT POLITICAL PRIVILEGES

(VIII CENTURY B.C. – III CENTURY A.D.)75

1. The political privileges in ancient Greece 75

 1.1. Political regimes in ancient Greece..... 75

 1.2. The privileges of the Hellenic polis democracy 98

2. Ancient Rome: political Institutions and privileges 111

 2.1. The kingdom institution and the privileges 111

2.2. The Rome republic: privileges of the nobles 123
 2.3. The Imperial privileges in the Roman Empire..... 138

Chapter Three

THE MEDIEVAL POLITICAL PRIVILEGES (V – XVIII CENTURY).....201

1. Development of privileges in the Early
 the Middle Ages (V – XI century) 204
 1.1. Privileged elites in the Byzantine Empire 206
 1.2. Privileges in Eastern theocracies and the caliphates..... 255
 1.3. Otto's privileges 263
 2. Privileges in the classical medieval era (XI – XVI century) 266
 2.1. Secular power, papacy and privileges 270
 2.2. The Privileges in the Ottoman Empire 278
 2.3. The Sultan's Harem –
 privilege of the Ottoman autocrats 310
 3. Scale and decline of the Middle Ages
 feudal privileges (XVII – XVIII century)..... 320
 3.1. Feudal political privileges in Europe –
 Spain, Italy (cities-republics), England, etc. 332
 3.2. Political privileges in absolutist France..... 352

Chapter Four

**THE CONTEMPORARY POLITICAL PRIVILEGES
 (FROM XIX CENTURY TO 50’S OF XX CENTURY)415**

1. Status and scope of privileges
 through XIX and the beginning of XX century..... 416
 1.1. The Great French Revolution (1789 – 1799)
 and the collapse of feudal privileges 416

1.2. The revival of privileges in the XIX century.	
Qualification privileges	427
1.3. The Paris Commune and the privileges	440
2. Totalitarian political privileges in XX century	450
2.1. Power under totalitarianism.....	450
2.2. The privileges of the nomenclature class in the former USSR.....	459
2.3. The privileges of the Nazi elite in Hitler's Germany	503

Chapter Five

DEMOCRACY AND PRIVILEGES IN THE MODERN WORLD

(FROM 50'S OF XX CENTURY UNTIL TODAY)	532
1. Democracy as a system of government.....	532
1.1. Theoretical foundations of democracy.....	533
1.2. Definition, stages and characteristics	542
2. Democracy and the legitimacy of privileges	553
2.1. Political and legal aspects	554
2.2. The privileges of politicians in the Western world	555
3. The crisis of democracy and the privileges.....	594
3.1. The crisis, the oligarchies and the privileges	594
3.2. Anti-crisis measures and limiting privileges	621

ГЕОРГИ ЛЮБЕНОВ МАНОЛОВ
професор, доктор на политическите науки

ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
(XXX В. ПР.Н.Е. – XXI В. Н.Е.)

Том втори
Античност, Средновековие, съвременност

Българска
Първо издание

Научен редактор: акад. Димитър В. Димитров
Рецензенти: проф. д.и.н. Трендафил Митев
проф. д.ю.н. Димитър Радев
Редактор: Олга Емилова
Коректор: Камелия Алексиева
Предпечат: Камелия Алексиева
Корица: Мариана Еленова
Издава: Издателски комплекс ВУСИ

Пловдив, 2022

ISBN 978-619-7343-55-7